

॥ समाप्तैषाऽग्निपुराणविषयिणी विषयानुक्रमणिका ॥

शमस्तु ।

१२४८१
अग्नि, ब्रह्मवैवर्त पुराणम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

✽ श्रीमत्कृष्णद्वैपायनमुनिविरचितम् ✽

अग्निपुराणम्

श्रीयज्ञपुरुषाय नमः ।

अथ प्रथमोऽध्यायः

ग्रन्थप्रस्तावना ।

श्रियंसरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम् । ब्रह्माणंवह्निमिन्द्रादीन् वासुदेवं नमाम्यहम्
नैमिषे हरिमीजाना ऋषयः शौनकादयः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागतं सूतमब्रुवन् ॥ २ ॥

ऋषय ऊचुः ।

सूत ! त्वं पूजितोऽस्माभिःसारात्सारं वदस्व नः । येन विज्ञानमात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रजायते

सूत उवाच ।

सारात्सारो हि भगवान् विष्णुः सर्गादिकृद्विभुः ।
ब्रह्माहमस्मि तं ज्ञात्वा सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ४ ॥

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परञ्च यत् । द्वे विद्ये वेदितव्ये हि इति चाथर्वणी श्रुतिः

अहं शुकश्च पैलाद्या गत्वा बदरिकाश्रमम् ।
व्यासं नत्वा पृष्टवन्तः सोऽस्मान् सारमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥

व्यास उवाच ।

शुकाद्यैः शृणु सूत त्वं वशिष्ठो मां यथाऽब्रवीत् ।
ब्रह्मसारं हि पृच्छन्तं मुनिभिश्च परात्परम् ॥ ७ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

द्वैविध्यंब्रह्म वक्ष्यामि शृणु व्यासाखिलानुगम् । यथाऽग्निर्मांपुरा प्राह मुनिभिर्दैवतैःसह
पुराणं परमाग्नेयं ब्रह्मविद्याक्षरं परम् । ऋग्वेदाद्यपरं ब्रह्म सर्वदेवसुखावहम् ॥ ६ ॥
अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं ब्रह्मसम्मितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं पठतां शृण्वतां नृणाम्

कालाग्निरूपिणं विष्णुं ज्योतिर्ब्रह्म परात्परम् ।
मुनिभिः पृष्टवान् देवं पूजितं ज्ञानकर्मभिः ॥ ११ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

संसारसागरोत्तारनावं ब्रह्मश्वरं वद । विद्यासारं यद्विदित्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥

अग्निरुवाच ।

विष्णुः कालाग्निरुद्रोऽहं विद्यासारं वदामि ते ।
विद्यासारं पुराणं यत् सर्वं सर्वस्य कारणम् ॥ १३ ॥

सर्गस्य प्रतिसर्गस्य वंशमन्वन्तरस्य च । वंशानुचरितादेश्च मत्स्यकूर्मादिरूपधृक् ॥१४॥

द्वे विद्ये भगवान् विष्णुः परा चैवापरा च ह ।
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाङ्गानि च षड् द्विज ! ॥ १५ ॥
शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः ।
छन्दोऽभिधानं मीमांसा धर्म्मशास्त्रं पुराणकम् ॥ १६ ॥

न्यायवैद्यकगान्धर्वं धनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् । अपरेयं परा विद्या यया ब्रह्माभिगम्यते ॥
यत्तदद्दृश्यमग्राह्यमगोत्रचरणं ध्रुवम् । विष्णुनोक्तं यथा मह्यं देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ।

तथा ते कथयिष्यामि हेतुं मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः

मत्स्यावतारवर्णनम् ।

वशिष्ठ उवाच ।

मत्स्यादिरूपिणंविष्णुं ब्रूहि सर्गादिकारणम् । पुराणंब्रह्म चाग्नेयं यथा विष्णोःपुराश्रुतम्

अग्निरुवाच ।

मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वशिष्ठ ! शृणु वै हरेः । अवतारक्रिया दुष्टनष्ट्यै सत्पालनाय हि
आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिकोलयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादिकामुने
मनुर्वैवस्वतस्तेपे तपो वै भुक्तिमुक्तये । एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् ॥ ४ ॥
तस्याञ्जल्युदके मत्स्यःस्वल्प एकोऽभ्यपद्यत । क्षेप्तुकामं जले प्राह न मां क्षिप नरोत्तम !

ग्राहादिभ्यो भयं मेऽद्य तच्छ्रुत्वा कलशेऽक्षिपत् ।
स तु वृद्धः पुनर्मत्स्यः प्राह तं देहि मे वृहत् ॥ ६ ॥

स्थानमेतद्वचः श्रुत्वा राजाऽथोदञ्चनेऽक्षिपत् । तत्र वृद्धोऽब्रवीद् भूपं पृथु देहि पदंमनो
सरोवरेपुनः क्षिप्तो ववृधे तत् प्रमाणवान् । ऊचेदेहि वृहत् स्थानं प्राक्षिपच्चाम्बुधौततः

लक्षयोजनविस्तीर्णः क्षणमात्रेण सोऽभवत् ।
मत्स्यं तमद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितः प्राब्रवोन् मनुः ॥ ६ ॥

कोभवान्ननु वै विष्णुर्नारायण नमोऽस्तु ते । माययामोहयसि मां किमर्थं त्वं जनार्दन
मनुनोक्तोऽब्रवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने रतम् । अवतीर्णो भवायास्य जगतो दुष्टनष्टये

सप्तमे दिवसे त्वब्धिः प्लावयिष्यति वै जगत् ।
उपस्थितायां नावि त्वं वीजादीनि विधाय च ॥ १२ ॥

सप्तर्षिभिःपरिवृतो निशां ब्राह्मीं चरिष्यसि । उपस्थितस्य मे शृङ्गे निवध्नीहि महाहिना
इत्युक्त्वान्तर्दधे मत्स्यो मनुः कालप्रतीक्षकः । स्थितः समुद्र उद्वेले नावमारुरुहे तदा ॥
एकशृङ्गधरोमत्स्यो हैमो नियुतयोजनः । नावमबन्ध तत् शृङ्गे मत्स्याख्यञ्चपुराणकम्

शुश्राव मत्स्यात् पापघ्नं संस्तुवन् स्तुतिभिश्च तम् ।
ब्रह्मवेदप्रहर्त्तारं हयग्रीवञ्च दानवम् ॥ १६ ॥
अवधीत् वेदमन्त्राद्यान् पालयामास केशवः । प्राप्ते कल्पेऽथ वाराहे कूर्म्मरूपोऽभवद्धरिः ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मत्स्यावतारो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः

कूर्मावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

वक्ष्ये कूर्मावतारञ्च श्रुत्वा पापप्रणाशनम् । पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥
दुर्वाससश्च शापेन निश्रीकाश्चाभवंस्तदा । स्तुत्वाक्षीराब्धिगं विष्णुमूचुः पालयचासुरात् ॥
ब्रह्मादिकान् हरिः प्राह सन्धिं कुर्वन्तु चासुरैः ।
क्षीराब्धिमथनार्थं हि अमृतार्थं श्रियेऽसुराः ॥ ३ ॥
अरयोऽपि हि सन्धेयाः सतिकार्य्यार्थगौरवे । युष्मानमृतभाजो हि कारयामिनदानवान् ॥
मन्थानंमन्दरं कृत्वानेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् । क्षीराब्धि मत्सहायेन निर्मन्थध्वमतन्द्रिताः ॥
विष्णूक्तां संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागताः ।
ततो मथितुमारब्धाः यतः पुच्छन्ततः सुराः ॥ ६ ॥
फणिनिःश्वाससन्तप्ता हरिणाप्यायिताः सुराः ।
मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत् ॥ ७ ॥
कूर्मरूपं समास्थाय दध्रे विष्णुश्च मन्दरम् । क्षीराब्धेर्मथ्यमानाच्च विषं हालाहलं ह्यभूत् ॥
हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । ततोऽभूद्वारुणी देवी परिजातस्तु कौस्तुभः ॥
गावश्चाप्सरसो दिव्या लक्ष्मीर्देवी हरिं गता ।
पश्यन्तः सर्वदेवास्तां स्तुवन्तः सश्रियोऽभवन् ॥ १० ॥

ततो धन्वन्तरिर्विष्णुरायुर्वेदप्रवर्त्तकः । बिभ्रन् कमण्डलुं पूर्णममृतेन समुत्थितः॥११॥
अमृतं तत् कराद्दैत्यासुरेभ्योऽर्द्धं प्रदाय च ।
गृहीत्वा जग्मुर्जम्भाद्या विष्णुः स्त्रीरूपधृक् ततः ॥ १२ ॥
तांदृष्ट्वा रूपसम्पन्नां दैत्याःप्रोचुर्विमोहिताः। भव भार्य्याऽमृतं गृह्य पाययास्मान्वरानने
तथेत्युक्त्वा हरिस्तेभ्यो गृहीत्वाऽपाययत् सुरान् ।
चन्द्ररूपधरो राहुः पिबंश्चार्केन्दुनार्पितः ॥ १४ ॥
हरिणाप्यरिणा च्छिन्नं स राहुस्तच्छिरः पृथक् । कृपयाऽमरतान्नीतं वरदं हरिमब्रवीत्
राहुर्मत्तस्तु चन्द्रार्कौ प्राप्स्येते ग्रहणं ग्रहः ।
तस्मिन् काले च यद्दानं दास्यन्त (?) स्यात्तदक्षयम् ॥ १६ ॥
तथेत्याहाथ तं विष्णुस्ततः सर्वैः सहामरैः । स्त्रीरूपं सम्परित्यज्य हरेणोक्तः प्रदर्शय ॥
दर्शयामासरुद्राय स्त्रीरूपं भगवान्हरिः । माययामोहितः शम्भुः गौरीं त्यक्त्वास्त्रियङ्गतः
नग्न उन्मत्तरूपोऽभूत् स्त्रियः केशानधारयत् ।
आगाद्विमुच्य केशान् स्त्री अन्वधावच्च तां गताम् ॥ १६ ॥
स्खलितंतस्य वीर्यं कौ यत्र यत्र हरस्य हि । तत्र तत्राभवत् क्षेत्रं लिङ्गानां कनकस्य च
मायेयमिति तां ज्ञात्वा स्वरूपस्थोऽभवद्धरः ।
शिवमाह हरी रुद्र जिता माया त्वया हि मे ॥ २१ ॥
न जेतुमेनां शक्तो मे त्वद्दृतेऽन्यः पुमान्भुवि । अप्राप्याथामृतं दैत्या देवैर्युद्धेनिपातिताः
त्रिदिवस्थाः सुराश्चासन् यः पठेत् त्रिदिवं व्रजेत् ॥ २२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कूर्म्मावतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

———

चतुर्थोऽध्यायः

वराहाद्यवतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

अवतारं वराहस्य वक्ष्येऽहं पापनाशनम् ।
हिरण्याक्षोऽसुरेशोऽभूद् देवान् जित्वा दिवि स्थितः ॥ १ ॥

देवैर्गत्वा स्तुतो विष्णुर्यज्ञरूपो वराहकः। अभूत् तं दानवंहत्वा दैत्यैः साकञ्चकण्टक
धर्मदेवादिरक्षाकृत् ततः सोऽन्तर्दधे हरिः । हिरण्याक्षस्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्त
जितदेवयज्ञभागः सर्वदेवाधिकारकृत् । नारसिंहवपुः कृत्वा तं जघान सुरैः सह ॥४
स्वपदस्थान् सुरांश्चक्रे नारसिंहः सुरैः स्तुतः । देवासुरे पुरा युद्धे बलिप्रभृतिभिः सु

जिताः स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरिं वै शरणं गताः ।
सुराणामभयं दत्वा अदित्या कश्यपेन च ॥ ६ ॥
स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा ह्यदित्यां स क्रतुं ययौ ।
बलेः श्रीयजमानस्य, राजद्वारेऽगृणात् श्रुतिम् ॥ ७ ॥
वेदान् पठन्तं तं श्रुत्वा वामनं वरदोऽब्रवीत् ।
निवारितोऽपि शुक्रेण बलिर्ब्रूहि यदिच्छसि ॥ ८ ॥

तत्तेऽहं सम्प्रदास्यामि वामनो बलिमब्रवीत्। पदत्रयं हि गुर्वर्थं देहि दास्ये तमब्रवीत्
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः । भूर्लोकं स भुवर्लोकं स्वर्लोकञ्च पदत्रयम्
चक्रे बलिश्च सुतलं तच्छक्राय ददौ हरिः। शक्रो देवैर्हरिं स्तुत्वा भुवनेशः सुखी त्व
वक्ष्ये परशुरामस्य चावतारं श्रृणु द्विज ! । उद्धतान् क्षत्रियान्मत्वा भूभारहरणाय
अवतीर्णो हरिः शान्त्यै देवविप्रादिपालकः । जमदग्ने रेणुकायां भार्गवः शस्त्रपारगः
दत्तात्रेयप्रसादेन कार्त्तवीर्यो नृपस्त्वभूत् । सहस्रबाहुः सर्वोर्वीपतिः स मृगयां गतः

श्रान्तो निमन्त्रितोऽरण्ये मुनिना जमदग्निना ।

कामधेनुप्रभावेण भोजितः सबलो नृपः ॥ १५ ॥
अप्रार्थयत् कामधेनुं यदा स न ददौ तदा । हृतवानथ रामेण शिरश्छित्वा निपातितः ॥
युद्धे परशुना राजा धेनुः स्वाश्रममाययौ । कार्त्तवीर्यस्य पुत्रैस्तु जमदग्निर्निपातितः ॥
रामे वनं गते वैरादथ रामः समागतः । पितरं निहतं दृष्ट्वा पितृनाशाभिमर्षितः ॥ १८ ॥
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं निःक्षत्रामकरोद् विभुः ।
कुरुक्षेत्रे पञ्च कुण्डान् कृत्वा सन्तर्प्य वै पितॄन् ॥ १६ ॥
काश्यपाय महीं दत्वा महेन्द्रे पर्वते स्थितः । कूर्मस्य च वराहस्य नृसिंहस्यचवामनम् (?)
अवतारं च रामस्य श्रुत्वा याति दिवं नरः ॥ २० ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वराहनृसिंहाद्यवतारो नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

रामायणमहं वक्ष्ये नारदेनोदितं पुरा । वाल्मीकये यथा तद्वत् पठितं भुक्तिमुक्तिदम् ॥

नारद उवाच ।

विष्णुनाभ्यब्जजोब्रह्मा मरीचिर्ब्रह्मणःसुतः । मरीचेः कश्यपस्तस्मात् सूर्यो वैवस्वतोमनुः
ततस्तस्मात् तथेक्ष्वाकुस्तस्य वंशे ककुत्स्थकः ।
ककुत्स्थस्य रघुस्तस्मादजो दशरथस्ततः ॥ ३ ॥
रावणादेर्वधार्थाय चतुर्द्धाभूत् स्वयं हरिः । राज्ञो दशरथाद्रामः कौशल्यायां बभूव ह
कैकेय्यां भरतः पुत्रः सुमित्रायाश्च लक्ष्मणः । शत्रुघ्न ऋष्यश्रृङ्गेण तासुसन्दत्तपायसात्
प्राशिताद्यज्ञसंसिद्धाद्रामाद्याश्च समाः पितुः । यज्ञविघ्नविनाशाय विश्वामित्रार्थितो नृपः
रामं सम्प्रेषयामास लक्ष्मणं मुनिना सह ।

रामो गतोऽस्त्रशस्त्राणि शिक्षितस्ताडकान्तकृत् ॥ ७ ॥
मारीचं मानवास्त्रेण मोहितं दूरतोऽनयत् । सुबाहुं यज्ञहन्तारं सबलञ्चावधीत् बली ॥
सिद्धाश्रमनिवासी च विश्वामित्रादिभिः सह । गतः क्रतुं मैथिलस्य द्रष्टुञ्चाप सहानुजः
शतानन्दनिमित्तेन विश्वामित्रप्रभावतः । रामाय कथितो राज्ञा समुनिः पूजितः क्रतौ
धनुरापूरयामास लीलया स बभञ्जतत् । वीर्यशुल्काञ्च जनकः सीतां कन्यान्त्वयोनिजाम्
ददौ रामाय रामोऽपि पित्रादौ हि समागते । उपयेमे जानकीं तामुर्मिलां लक्ष्मणस्तथा
श्रुतकीर्तिं माण्डवीञ्च कुशध्वजसुते तथा । जनकस्यानुजस्यैते शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥
कन्ये द्वे उपयेमाते जनकेन सपूजितः । रामोऽगात्सवशिष्ठाद्यैर्जामदग्न्यं विजित्य च ॥
अयोध्यां भरतोऽप्यागात् सशत्रुघ्नो युधाजितः ॥ १४ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे बालकाण्डवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

नारद उवाच ।

भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत् । राजा दशरथो राममुवाच शृणु राघव ! ॥
गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः । मनसाऽहं प्रभाते ते यौवराज्यं ददामि ह
रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संयतः सुव्रतो भव ।
राज्ञश्च मन्त्रिणश्चाष्टौ सवसिष्ठास्तथाब्रुवन् ॥ ३ ॥
सृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो राष्ट्रवर्धनः । अशोको धर्मपालश्च सुमन्त्रः सवशिष्ठकः
पित्रादिवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः ।
स्थितो देवार्चनं कृत्वा कौशल्यायै निवेद्य तत् ॥ ५ ॥
राजोवाच वशिष्ठादीन्रामराज्याभिषेचने । सम्भारान् सम्भवन्तुस्मइत्युक्त्वाकैकयींगतः

अयोध्यालङ्कृतिं दृष्ट्वा ज्ञात्वा रामाभिषेचनम् ।
भविष्यतीत्याचचक्षे कैकेयीं मन्थरा सखी ॥ ७ ॥
पादौ गृहीत्वा रामेण कर्षिता सापराधतः ।
तेन वैरेण सा रामवनवासञ्च काङ्क्षति ॥ ८ ॥
कैकेयि ! त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनम् । मरणं तव पुत्रस्य मम ते नात्र संशयः ॥
कुब्जयोक्तञ्च तच्छ्रुत्वा एकमाभरणं ददौ । उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरतः सुतः
उपायन्तु न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् । कैकेयीमब्रवीत् क्रुद्धाहारंत्यक्त्वाऽथमन्थरा
बालिशे रक्ष भरतमात्मानं मां च राघवात् । भविता राघवो राजा राघवस्य ततःसुतः
राजवंशस्तु कैकेयि ! भरतात् परिहास्यते । देवासुरे पुरा युद्धे शम्बरेण हताः सुताः ॥
रात्रौ भर्त्ता गतस्तत्र रक्षितो विद्यया त्वया ।
वरद्वयं तदा प्रादाद्याचेदानीं नृपञ्च तत् ॥ १४ ॥
रामस्य च वनेवासं नव वर्षाणि पञ्च च । यौवराज्यञ्च भरते तदिदानीं प्रदास्यति ॥
प्रोत्साहिता कुब्जया सा अनर्थे चार्थदर्शिनी । उवाच सदुपायं मे कच्चित्तं कारयिष्यति
क्रोधागारं प्रविष्टाऽथ पतिता भुवि मूर्च्छिता । द्विजादीनर्च्चयित्वाऽथ राजा दशरथस्तदा
ददर्श कैकयीं रुष्टामुवाच कथमीदृशी ।
रोगार्त्ता किं भयोद्विग्ना किमिच्छसि करोमि तत् ॥ १८ ॥
येन रामेण हि विना न जीवामि मुहूर्त्तकम् । शपामि तेन कुर्यां वै वाञ्छितं तव सुन्दरि
सत्यं ब्रूहीति सोवाच नृपं मह्यं ददासिचेत् । वरद्वयं पूर्व्वदत्तं सत्यात् त्वं देहि मे नृप!
चतुर्दशसमा रामो वने वसतु संयतः । सम्भारैरेभिरद्यैव भरतोऽत्राभिषेच्यताम् ॥
विषं पीत्वा मरिष्यामि दास्यसि त्वं न चेन्नृप ।
तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो भूमौ वज्राहत इवापि तत् ॥ २२
मुहूर्त्ताच्चेतनां प्राप्य कैकेयीमिदमब्रवीत् । किं कृतं तव रामेण मया वा पापनिश्चये ॥
यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकाप्रियङ्करि !। केवलं त्वत्प्रियंकृत्वाभविष्यामिसुनिन्दितः
या त्वं भार्या कालरात्री भरतो नेदृशः सुतः । प्रशाधि विधवा राज्यं मृते मयिगतेसुदे

सत्यपाशनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् ।
कैकेय्या वञ्चितोराम ! राज्यं कुरु निगृह्य माम् ॥ २६ ॥
त्वया वने,तु वस्तव्यं कैकेयी भरतो नृपः । पितरञ्चैव कैकेयीं नमस्कृत्य प्रदक्षिणं
कृत्वा नत्वा च कौशल्यां समाश्वास्य सलक्ष्मणः ।
सीतया भार्यया सार्द्धं सरथः ससुमन्त्रकः ॥ २८ ॥
दत्वा दानानि विप्रेभ्यो दीनानाथेभ्यएववसः । मातृभिश्चैवविप्राद्यैःशोकार्त्तैर्निर्गतःपुरा
उषित्वा तमसातीरे रात्रौ पौरान् विहाय च । प्रभातेतमपश्यन्तोऽयोध्यांतेपुनरागताः
रुदन् राजापि कौशल्यागृहमागात् सुदुःखितः । पौराजनाःस्त्रियःसर्वारुरुदू राजयोषितः
रामो रथस्थश्चीराढ्यः शृङ्गवेरपुरं ययौ । गुहेन पूजितस्तत्र इङ्गुदीमूलमाश्रितः ॥ ३२
लक्ष्मणः स गुहो रात्रौ चक्रतुर्ज्जागरं हि तौ । सुमन्त्रं सरथंत्यक्त्वाप्रातर्न्नावाथजाह्नवीं
रामलक्ष्मणसीताश्च तीर्णा आपुः प्रयागकम् । भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटं गिरिं ययुः
वास्तुपूजान्ततः कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे । सीतायै दर्शयामास चित्रकूटञ्च राघ
नखैर्विदारयन्तं तां काकं तच्चक्षुराक्षिपत् । ऐषिकास्त्रेण शरणं प्राप्तो देवान् विहाय
रामे वनं गते राजा षष्ठेऽह्नि निशि चाब्रवीत् ।
कौशल्यां स कथां पौर्वां यदज्ञानाद्धतः पुरा ॥ ३७ ॥
कौमारे सरयूतीरे यज्ञदत्तकुमारकः । शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दंकुर्वंश्च तत्पिता ॥ ३८
शशाप विलपन्मात्रा शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः । पुत्रंविनामरिष्यावस्त्वंचशोकान्मरिष्यसि
पुत्रं विना स्मरन् शोकात् कौशल्ये ! मरणं मम ।
कथामुक्त्वाऽथ हा ! राममुक्त्वा राजा दिवङ्गतः ॥ ४०
सुप्तं मत्त्वाऽथ कौशल्या सुप्ता शोकार्त्तमेवसा । सुप्रभाते गायनाश्च सूतमागधवन्दि
प्रबोधका बोधयन्ति न च बुध्यत्यसौ मृतः ।
कौशल्या तं मृतं ज्ञात्वा हा हतास्मीति चाब्रवीत् ॥ ४२ ॥
नरानार्याऽथ रुरुदुरानीतो भरतस्तदा । वशिष्ठाद्यैः सशत्रुघ्नः शीघ्रं राजगृहात् पुरीम्
दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः ।

अकीर्त्तिः पातिता मूर्द्धिन कौशल्यां स प्रशस्य च ॥ ४४ ॥
पितरन्तैलद्रोणिस्थं संस्कृत्य सरयूतटे । वशिष्ठाद्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत्
व्रजामि राममानेतुं रामो राजा मतो बली । शृङ्गबेरंप्रयागञ्च भरद्वाजेन भोजितः ॥४६॥
नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणमागतः । पिता स्वर्गं गतो राम ! अयोध्यायां नृपोभव
अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशप्रतीक्षकः । रामः श्रुत्वा जलं दत्वा गृहीत्वा पादुके व्रज
राज्यायाहन्न यास्यामि सत्याच्चीरजटाधरः । रामोक्तोभरतश्चायान्नन्दिग्रामेस्थितोवली
त्यक्त्वाऽयोध्यां पादुके ते पूज्य राज्यमपालयत् ॥ ४९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणेऽयोध्याकाण्डवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः

रामायणवर्णनम् ।

नारद उवाच ।

रामो वशिष्ठं मातॄंश्च नत्वाऽत्रिञ्च प्रणम्य सः । अनुसूयाञ्चतत्पत्नींशरभङ्गं सुतीक्ष्णकम्
अगस्त्यभ्रातरं नत्वा अगस्त्यन्तत् प्रसादतः । धनुः खड्गञ्चसम्प्राप्यदण्डकारण्यमागतः
जनस्थाने पञ्चवट्यां स्थितो गोदावरीतटे । तत्र सूर्पणखाऽऽयाता भक्षितुं तान् भयङ्करी
रामं सुरूपं दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ।
कस्त्वं कस्मात्समायातो भर्त्ता मे भव चार्थितः ॥ ४ ॥
एतौ च भक्षयिष्यामि इत्युक्त्वा तं समुद्यता ।
तस्या नासाञ्च कर्णौ च रामोक्तो लक्ष्मणोऽच्छिनत् ॥ ५ ॥
रक्तं क्षरन्ती प्रययौ खरं भ्रातरमब्रवीत् । मरिष्यामि विनासाऽहं खर जीवामि वै तदा
रामस्य भार्य्या सीताऽसौ तस्यासील्लक्ष्मणोऽनुजः ।
तेषां यद्रुधिरं सोष्णं पाययिष्यसि मां यदि ॥ ७ ॥

खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशसहस्रकैः । रक्षसां दूषणेनागाद् योद्धुं त्रिशिरसा सह ॥
रामं रामोऽपि युयुधे शरैर्विव्याध राक्षसान् । हस्त्यश्वरथपादातं बलं निन्ये यमक्षयम्
त्रिशीर्षाणं खरं रौद्रं युध्यन्तञ्चैव दूषणम् । ययौ सूर्पणखा लङ्कां रावणाग्रेऽपतद् भुवि

अब्रवीद् रावणं क्रुद्धा न त्वं राजा न रक्षकः ।
खरादिहन्तू रामस्य सीतां भार्य्यां हरस्व च ॥ ११ ॥

रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा । तथेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीचं प्राहवै व्रज
स्वर्णचित्रमृगो भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षकः । सीताग्रे तां हरिष्यामि अन्यथा मरणं तव
मारीचो रावणं प्राह रामो मृत्युर्धनुर्धरः । रावणादपि मर्त्तव्यं मर्त्तव्यं राघवादपि ।१४

अवश्यं यदि मर्त्तव्यं वरं रामो न रावणः ।
इति मत्वा मृगो भूत्वा सीताग्रे व्यचरन् मुहुः ॥ १५ ॥

सीतया प्रेरितो रामः शरेणाथावधीच्चतम् । म्रियमाणोमृगः प्राह हा सीतेलक्ष्मणेतिच
सौमित्रिःसीतयोक्तोऽथ विरुद्धंराममागतः । रावणोऽप्यहरत्सीतां हत्वागृध्रंजटायुषम्

जटायुषा स भिन्नाङ्गो अङ्केनादाय जानकीम् ।
गतो लङ्कामशोकाख्ये धारयामास चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
भव भार्य्या समाग्र्या त्वं राक्षस्यो ! रक्ष्यतामियम् ।
रामो हत्वा तु मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥
मायामृगोऽसौ सौमित्रे ! यथा त्वमिह चागतः ।
तथा सीता हृता नूनं नापश्यत् स गतोऽथ ताम् ॥ २० ॥
शुशोच विललापार्त्तो मान्त्यक्त्वा क्व गतासि वै ।
लक्ष्मणाश्वासितो रामो मार्गयामास जानकीम् ॥ २१ ॥

दृष्ट्वा जटायुस्तं प्राह रावणो हृतवांश्चताम् । मृतोऽथ संस्कृतस्तेनकबन्धश्चावधीत्ततः

शापमुक्तोऽब्रवीद् रामं स त्वं सुग्रीवमाव्रज ॥ २२ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये रामायणे अरण्यकाण्डवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

———

अष्टमोऽध्यायः

श्रीरामावतारकथनम् ।

नारद उवाच ।

रामः पम्पासरो गत्वा शोचन् स शर्वरीं ततः । हनूमता स सुग्रीवं नीतो मित्रञ्चकार ह
सप्त तालान् विनिर्भिद्य शरेणैकेन पश्यतः । पादेन दुन्दुभेः कायञ्चिक्षेप दशयोजनम् ॥

तद्रिपुं बालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् ।
किष्किन्धां कपिराज्यञ्च रुमान्तारां समर्पयत् ॥ ३ ॥
ऋष्यमूके हरीशाय किष्किन्धेशोऽब्रवीत् स च ।
सीतां त्वं प्राप्स्यसे यद्वत् तथा राम ! करोमि ते ॥ ४ ॥
तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पृष्ठे चातुर्मास्यं चकार सः ।
किष्किन्धायाञ्च सुग्रीवो यदा नायाति दर्शनम् ॥ ५ ॥

तदाऽब्रवीत्तंरामोक्तं लक्ष्मणो व्रज राघवम् । न स सङ्कुचितः पन्था येन बालीहतो गतः
समये तिष्ठ सुग्रीव ! मा बालिपथमन्वगाः । सुग्रीवश्चाह संसक्तो गतं कालं न बुद्धवान्
इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वोवाच हरीश्वरः । आनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेषणे

त्वन्मतात् प्रेषयिष्यामि विचिन्वन्तु च जानकीम् ।
पूर्वादौ मासमायान्तु मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् ॥ ६ ॥

इत्युक्त्वा वानराः पूर्वपश्चिमोत्तरमार्गगाः । जग्मू रामं ससुग्रीवमपश्यन्तस्तु जानकीम्
रामाङ्गुलीयं सङ्गृह्य हनूमान् वानरैः सह । दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया गुहान्तिके
मासादूर्ध्वञ्च विन्यस्ता अपश्यन्तस्तुजानकीम् । ऊचुर्वृथा मरिष्यामो जटायुर्धन्यएवसः
सीतार्थेयोऽत्यजत्प्राणान्रावणेनहतोरणे । तच्छ्रुत्वाप्राह सम्पातिर्विहायकपिभक्षणम्
भ्राताऽसौमेजटायुर्वैमयोड्डीनोऽर्कमण्डलम् । अर्कतापाद्रक्षितोऽगाद्दग्धपक्षोऽहमभ्रगः

रामवार्त्ताश्रवात् पक्षौ जातौ भूयोऽथ जानकीम् ।

पश्याम्यशोकवनिकागतां लङ्कागतां किल ॥ १५ ॥
शतयोजनविस्तीर्णे लवणाब्धौ त्रिकूटके । ज्ञात्वा रामं ससुग्रीवं वानराः कथयन्तु वै
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे किष्किन्धाकाण्डवर्णनं नाम अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः

श्रीरामावतारकथनम् ।

नारद उवाच ।

सम्पातिवचनंश्रुत्वाहनुमानङ्गदादयः । अब्धिंदृष्ट्वाऽब्रुवंस्तेऽब्धिंलङ्घयेत् कोनु जीवयेत्
कपीनां जीवनार्थाय रामकार्य्यप्रसिद्धये । शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवेऽब्धिं स मारुतिः
दृष्ट्वोत्थितश्च मैनाकं सिंहिकां विनिपात्य च ।
लङ्कां दृष्ट्वा राक्षसानां गृहाणि वनिता गृहे ॥ ३ ॥
दशग्रीवस्यकुम्भस्य कुम्भकर्णस्यरक्षसः । विभीषणस्येन्द्रजितो गृहेऽन्येषां च रक्षसाम्
नापश्यत् पानभूम्यादौ सीतां चिन्तापरायणः ।
अशोकवनिकां गत्वा दृष्टवाञ्छिंशपातले ॥ ५ ॥
राक्षसीरक्षितां सीतां भव भार्य्येति वादिनम् ।
रावणं शिंशपास्थोऽथ नेति सीतान्तु वादिनीम् ॥ ६ ॥
भव भार्या रावणस्य राक्षसीर्वादिनीः कपिः । गते तु रावणे प्राह रजादशरथोऽभवत्
रामोऽस्य लक्ष्मणः पुत्रौ वनवासङ्गतौ वरौ । रामपत्नी जानकी त्वं रावणेनहृता बलात्
रामः सुग्रीवमित्रस्त्वां मार्गयन् प्रेषयच्च माम् । साभिज्ञानञ्चाङ्गुलीयं रामदत्तं गृहाण वै
सीताऽङ्गुलीयं जग्राह साऽपश्यन् मारुतिं तरौ । भूयोऽग्रेचोपविष्टंतमुवाचयदिजीवति
रामः कथं न नयति शङ्कितामब्रवीत् कपिः ।
रामः सीते ! न जानीते ज्ञात्वा त्वां स नयिष्यति ॥ ११ ॥

अग्निरुवाच ।

वाल्मीकिर्नारदाच्छ्रुत्वा रामायणमकारयत् ।
सविस्तरं यदेतच्च शृणुयात्स दिवं व्रजेत् ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे उत्तरकाण्डवर्णनं नाम एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः

श्रीहरिवंशवर्णनम्

अग्निरुवाच ।

हरिवंशं प्रवक्ष्यामि विष्णुनाभ्यम्बुजादजः । ब्रह्मणोऽत्रिस्ततः सोमः सोमाज्जातः पुरूरवाः
तस्मादायुरभूत्तस्मान्नहुषोऽतो ययातिकः । यदुश्च तुर्वसुस्तस्माद्देवयानी व्यजायत ॥
द्रुह्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठा वार्षपर्व्वणो । यदोः कुले यादवाश्च वसुदेवस्तदुत्तमः ॥३॥
भुवो भारावतारार्थं देवक्यां वसुदेवतः । हिरण्यकशिपोः पुत्राः षड्गर्भा योगनिद्रया ॥
विष्णुप्रयुक्तया नीता देवकीजठरं पुरा । अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या जठराद्बलः ॥५॥

सङ्क्रामितोऽभूद्रोहिण्यां रौहिणेयस्ततो हरिः ।
कृष्णाष्टम्याञ्च नभसि अर्द्धरात्रे चतुर्भुजः ॥ ६ ॥

देवक्या वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विबाहुकः । वसुदेवः कंसभयाद् यशोदाशयनेऽनयत् ॥
यशोदा बालिकां गृह्य देवकीशयनेऽनयत् । कंसो बालध्वनिं श्रुत्वाताञ्चिक्षेपशिलातले

वारितोऽपि स देवक्या मृत्युर्गर्भोऽष्टमो मम ।
श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाचं मत्तो गर्भास्तु मारिताः ॥ ९ ॥

समर्पितास्तु देवक्या विवाहसमयेरिताः । साक्षिप्ता बालिका कंसमाकाशस्थाब्रवीदिदम्

किं मया क्षिप्तया कंस ! जातो यस्त्वां वधिष्यति ।
सर्व्वस्वभूतो देवानां भूभारहरणाय सः ॥ ११ ॥

इत्युक्त्वा सा च शुम्भादीन् हत्वेन्द्रेण च संस्तुता।
आर्या दुर्गा वेदगर्भा अम्बिका भद्रकाल्यपि ॥ १२ ॥
भद्रा क्षेम्या क्षेमकरी नैकबाहुर्न्नमामि ताम्।
त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नाम सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ १३ ॥
कंसोऽपि पूतनादींश्चाप्रेषयद्बालनाशने। यशोदापतिनन्दाय वसुदेवेन चार्पितौ ॥१४
रक्षणाय च कंसादेर्भीतेनैव हि गोकुले। रामकृष्णौ चेरतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह।
सर्व्वस्य जगतः पालौ गोपालौ तौ बभूवतुः।
कृष्णश्चोलूखले बद्धो दाम्ना व्यग्रयशोदया ॥ १६ ॥
यमलार्जुनमध्येऽगाद् भग्नौ च यमलार्जुनौ।
परिवृत्तश्च शकटः पादक्षेपात् स्तनार्थिना ॥ १७ ॥
पूतना स्तनपानेन सा हता हन्तुमुद्यता। वृन्दावनगतः कृष्णः कालियं यमुनाह्रदात्।
जित्वा निःसार्य चाब्धिस्थञ्चकार बलसंस्तुतः।
क्षेमं तालवनं चक्रे हत्वा धेनुकगर्द्दभम् ॥ १९ ॥
अरिष्टवृषभं हत्वा केशिनं हयरूपिणम्। शक्रोत्सवं परित्यज्य कारितो गोत्रयज्ञकः।
पर्वतं धारयित्वा च शक्राद्वृष्टिर्न्निवारिता। नमस्कृतो महेन्द्रेण गोविन्दोऽथार्जुनोऽर्पित
इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः। रथस्थो मथुराञ्चागात् कंसोक्ताक्रूरसंस्तुत
गोपीभिरनुरक्ताभिः क्रीड़िताभिर्न्निरीक्षितः।
रजकं चाप्रयच्छन्तं हत्वा वस्त्राणि चाग्रहीत् ॥ २३ ॥
सह रामेण मालाभृन्मालाकारे वरं ददौ। दत्तानुलेपनां कुब्जामृजुं चक्रेऽहनद् गजम्।
मत्तं कुवलयापीडं द्वारि रङ्गं प्रविश्य च। कंसादीनां पश्यतां च मञ्चस्थानां नियुद्धक
चक्रे चाणूरमल्लेन मुष्टिकेन बलोऽकरोत्। चाणूरमुष्टिकौ ताभ्यां हतौ मल्लौ तथापरे।
मथुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः। चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे
जरासन्धस्य ते पुत्र्यौ जरासन्धस्तदीरितः। चक्रे स मथुरारोधं यादवैर्युयुधे शरैः
रामकृष्णौ च मथुरां त्यक्त्वा गोमन्तमागतौ।

जरासन्धं विजित्याजौ पौण्ड्रकं वासुदेवकम् ॥ २६ ॥
पुरीं च द्वारकां कृत्वा न्यवसद् यादवैर्वृतः। भौमं तु नरकं हत्वा तेनानीताश्च कन्यकाः
देवगन्धर्वयक्षाणां ता उवाह जनार्दनः। षोडशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याद्यास्तथाष्ट च ॥
सत्यभामासमायुक्तो गरुडे नरकार्दनः। मणिशैलं सरत्नञ्च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥
पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽकरोत्।
सान्दीपनेश्च शस्त्रास्त्रं ज्ञात्वा तद्बालकं ददौ ॥ ३३ ॥
जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुपूजितः। अवधीत् कालयवनं मुचुकुन्देन पूजितः ॥
वसुदेवं देवकीञ्च भक्तविप्रांश्च सोऽर्चयत्। रेवत्यां बलभद्राच्च जग्माते निशठोल्मुकौ ॥
कृष्णात् शाम्बो जाम्बवत्यामन्यास्वन्येऽभवन् सुताः।
प्रद्युम्नोऽभूच्च रुक्मिण्यां षष्ठेऽह्नि स हृतो बलात् ॥ ३६ ॥
शम्बरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह धीवरः। तं मत्स्यं शम्बरायादान्मायावत्यै च शम्बरः
मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्वं पतिमादरात्। पुपोष सा तं चोवाच रतिस्तेऽहं पतिर्मम
कामस्त्वं शम्भुनानङ्गः कृतोऽहं शम्बरेण च। हृता न तस्य पत्नी त्वं मायाज्ञः शम्बरं जहि
तच्छ्रुत्वा शम्बरं हत्वा प्रद्युम्नः सह मायया।
मायावत्या ययौ कृष्णं कृष्णो हृष्टोऽथ रुक्मिणी ॥ ४० ॥
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूदुषापतिरुदारधीः। बाणो बलिसुतस्तस्य सुतोषाशोणितं पुरम् ॥
तपसा शिवपुत्रोऽभूत् मायूरध्वजपातितः।
युद्धं प्राप्स्यसि बाण! त्वं बाणं तुष्टः शिवोऽभ्यधात् ॥ ४२ ॥
शिवेन क्रीडती गौरीं दृष्ट्वोषा सस्पृहा पतौ। तामाह गौरी भर्त्ता ते निशि सुप्तेतिदर्शनात्
वैशाखमासद्वादश्यां पुंसो भर्त्ता भविष्यति। गौर्युक्ता हर्षिता चोषा गृहे सुप्ता ददर्श तम्
आत्मना सङ्गतं ज्ञात्वा तत्सख्या चित्रलेखया। लिखितात्तु चित्रपटादनिरुद्धं समानयत्
कृष्णपौत्रं द्वारकातो दुहिता बाणमन्त्रिणः। कुम्भाण्डादनिरुद्धोऽगाद्रामह्युषया सह
बाणध्वजस्य सम्पातै रक्षिभिः स निवेदितः। अनिरुद्धस्य बाणेन युद्धमासीत्सुदारुणम्
श्रुत्वा तु नारदात् कृष्णः प्रद्युम्नबलभद्रवान्।

गरुडस्थोऽथ जित्वाऽग्नीन् ज्वरं माहेश्वरं तथा ॥ ४८ ॥

हरिशङ्करयोर्युद्धं बभूवाथ शराशरि । नन्दिविनायकस्कन्दमुखास्तार्क्ष्यादिभिर्जिताः ॥४९

जृम्भिते शङ्करे नष्टे जृम्भणास्त्रेण विष्णुना । छिन्नं सहस्रं बाहूनां रुद्रेणाभयमर्थितम्।

विष्णुना जीवितो बाणो द्विबाहुः प्राब्रवीच्छिवम् ।

त्वया यदभयं दत्तं बाणस्यास्य मया च तत् ॥ ५१ ॥

आवयोर्न्नास्ति भेदो वै भेदी नरकमाप्नुयात् ।

शिवाद्यैः पूजितां विष्णुः सोऽनिरुद्ध उषादियुक् ॥ ५२ ॥

द्वारकां तु गतो रेमे उग्रसेनादियादवैः । अनिरुद्धात्मजो वज्रो मार्कण्डेयात्तु सर्ववित्

बलभद्रः प्रलम्बघ्नो यमुनाकर्षणोऽभवत् । द्विविदस्य कपेर्भेत्ता कौरवोन्मादनाशनः ॥

हरी रेमेऽनेकमूर्त्तौ रुक्मिण्यादिभिरीश्वरः । पुत्रानुत्पादयामास त्वसंख्यातान्सयादवान्

हरिवंशं पठेत् यः स प्राप्तकामो हरिं व्रजेत् ॥ ५५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये हरिवंशवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः

कुरुपाण्डवोत्पत्त्यादिकथनम् ।

अग्निरुवाच ।

भारतं संप्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यलक्षणम् ।

भूभारमहरद्विष्णुर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥ १ ॥

विष्णुनाभ्यब्जजो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रितः ।

सोमः सोमाद् बुधस्तस्मादैल आसीत् पुरूरवाः ॥ २ ॥

तस्मादायुस्ततो राजा नहुषोऽतो ययातिकः । ततः पुरुस्तस्य वंशे भरतोऽथ नृपःकुरु

तद्वंशे शान्तनुस्तस्माद्भीष्मो गङ्गासुतोऽनुजौ ।

चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्याश्च शान्तनोः ॥ ४ ॥

स्वर्गंगते शान्तनौच भीष्मोभार्याविवर्जितः । अपालयत् भ्रातृराज्यंबालश्चित्राङ्गदोहतः

चित्राङ्गदेन द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका ।

अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा ॥ ६ ॥

भार्ये विचित्रवीर्यस्य यक्ष्मणा स दिवङ्गतः । सत्यवत्या ह्यनुमतादम्बिकायां नृपोऽभवत्

धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः ।

गान्धार्य्यां धृतराष्ट्राच्च दुर्योधनमुखं शतम् ॥ ८ ॥

शतशृङ्गाश्रमपदे भार्यायोगाद् यतो मृतिः ।

ऋषिशापात् ततो धर्म्मात् कुन्त्यां पाण्डोर्युधिष्ठिरः ॥ ६ ॥

वाताद्भीमोऽर्जुनः शक्रान्माद्रयामश्विकुमारतः । नकुलःसहदेवश्च पाण्डुर्माद्रीयुतो मृतः

कर्णः कुन्त्यां हि कन्यायां जातो दुर्योधनाश्रितः। कुरुपाण्डवयोर्वैरन्दैवयोगाद् बभूव ह

दुर्योधनो जतुगृहे पाण्डवानदहत् कुधीः ।

दग्धागाराद् विनिष्क्रान्ता मातृषष्ठास्तु पाण्डवाः ॥ १२ ॥

ततस्तु एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने । मुनिवेशाः स्थिता सर्वे निहत्य बकराक्षसम्

ययुः पञ्चालविषयं द्रौपद्यास्ते स्वयम्बरे । संप्राप्ता बाहुवेधेन द्रौपदी पञ्चपाण्डवैः॥१४॥

अर्द्धराज्यं ततः प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभिः । गाण्डीवञ्च धनुर्दिव्यं पावकाद्रथमुत्तमम्

सारथिश्चार्जुनः सङ्ख्ये कृष्णमक्षय्यशायकान् ।

ब्रह्मास्त्रादींस्तथा द्रोणात्सर्वे शस्त्रविशारदाः ॥ १६ ॥

कृष्णेन सोऽर्जुनो वह्निं खाण्डवे समतर्पयत् । इन्द्रवृष्टिं वारयंश्च शरवर्षेण पाण्डवः ॥

जिता दिशः पाण्डवैश्च राज्यञ्चक्रे युधिष्ठिरः । बहुस्वर्णं राजसूयं न सेहे तं सुयोधनः

भ्रात्रा दुःशासनेनोक्तः कर्णेन प्राप्तभूतिना । द्यूतकार्ये शकुनिना द्यूतेन स युधिष्ठिरम् ॥

अजयत्तस्य राज्यञ्च सभास्थो माययाहसत । जितोयुधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तश्चारण्यकं ययौ

वने द्वादशवर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत् ।

अष्टाशीतिसहस्राणि भोजयन् पूर्ववद् द्विजान् ॥ २१ ॥

सधौम्यो द्रौपदीषष्ठस्ततः प्रायाद्विराटकम् ।
कङ्को द्विजो ह्यविज्ञातो राजा भीमोऽथ सूपकृत् ॥ २२ ॥

बृहन्नलार्जुनोभार्या सैरन्ध्री यमजौतथा । अन्यनाम्ना भीमसेनः कीचकञ्चावधीन्निशि
द्रौपदीं हर्त्तुकामं तं अर्जुनश्चाजयत् कुरून् । कुर्वतो गोग्रहादींश्च तैर्ज्ञाताः पाण्डवा अथ
सुभद्राकृष्णभगिनी अर्जुनात् समजीजनत् । अभिमन्युन्ददौतस्मै विराटश्चोत्तरां सुताम्
सप्ताक्षौहिणीश आसीद्धर्म्मराजो रणाय सः। कृष्णोदूतोऽब्रवीद् गत्वादुर्योधनममर्षणम्
एकादशाक्षौहिणीशं नृपं दुर्योधनं तदा । युधिष्ठिरायार्द्धराज्यं देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ।
युध्यस्व वा वचःश्रुत्वाकृष्णमाहसुयोधनः। भूसूच्यग्रं न दास्यामि योत्स्येसङ्ग्रणोद्यत
विश्वरूपं दर्शयित्वा अधृष्यं विदुरार्चितः । । प्रागाद्युधिष्ठिरं प्राह योधयैनंसुयोधनम्

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आदिपर्वादिवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

महाभारतवृत्तान्तवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

यौधिष्ठिरीदौर्योधनी कुरुक्षेत्रंययौचमूः । भीष्मद्रोणादिकान् दृष्ट्वा नायुध्यतगुरूनिति

पार्थं ह्यूवाच भगवान्नशोच्या भीष्ममुख्यकाः ।
शरीराणि विनाशीनि न शरीरी विनश्यति ॥ २ ॥
अयमात्मा परं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि विद्धि तम् ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो योगी राजधर्मं प्रपालय ॥ ३ ॥

कृष्णोक्तोऽथार्जुनोऽयुध्यद्रथस्थोवाद्यशब्दवान् । भीष्मःसेनापतिरभूदादौ दौर्योधनेबले
पाण्डवानांशिखण्डीच तयोर्युद्धंबभूवह । धार्त्तराष्ट्राःपाण्डवांश्च जघ्नुर्युद्धेसभीष्मकाः
धार्त्तराष्ट्रान् शिखण्ड्याद्याः पाण्डवा जघ्नुराहवे । देवासुरसमं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः

बभूव स्वःस्थदेवानां पश्यतां प्रीतिवर्द्धनम् ।
भीष्मोऽस्त्रैः पाण्डवं सैन्यं दशाहोभिर्न्यपातयम् ॥ ७ ॥

दशमे ह्यर्जुनो बाणैर्भीष्मं वीरं ववर्ष ह । शिखण्डी द्रुपदोक्तोऽस्त्रैर्ववर्ष जलदो यथा ।
हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्यास्त्रनिपातितम् । भीष्मः स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्गं प्रदर्श्य च
वसूक्तोवसुलोकाय शरशय्यागतःस्थितः । उत्तरायणमीक्षंश्च ध्यायन् विष्णुंस्तुवन्स्थितः

दुर्योधने तु शोकार्त्ते द्रोणः सेनापतिस्त्वभूत् ।
पाण्डवे हर्षिते सैन्ये धृष्टद्युम्नश्चभूपतिः ॥ ११ ॥

तयोर्युद्धं बभूवोग्रं यमराष्ट्रविवर्धनम् । विराट द्रुपदाद्याश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२ ॥
दौर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी । धृष्टद्युम्नाधिपतिता द्रोणः काल इवाबभौ ॥

हतोऽश्वत्थामा चेत्युक्ते द्रोणः शस्त्राणि चात्यजत् ।
धृष्टद्यम्नशराक्रान्तः पतितः सः महीतले ॥ १४ ॥

पञ्चमेऽहनि दुर्द्धर्षः सर्वक्षत्रं प्रमथ्य च । दुर्योधने तु शोकार्त्ते कर्णः सेनापतिस्त्वभूत्
अर्जुनः पाण्डवानाञ्च तयोर्युद्धं बभूव ह । शस्त्राशस्त्रि महारौद्रं देवासुररणोपमम् ॥
कर्णार्जुनाख्ये सङ्ग्रामे कर्णोऽरीनवधीच्छरैः । द्वितीयेऽहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातितः
शल्यो दिनार्द्धं युयुधे ह्यवधीत्तं युधिष्ठिरः । युयुधे भीमसेनेन हतसैन्यः सुयोधनः ॥
बहून् हत्वा नरादींश्च भीमसेनमथाब्रवीत् । गदया प्रहरन्तं तु भीमस्तं तु न्यपातयत् ॥
गदयान्यानुजांस्तस्य तस्मिन्नष्टादशेऽहनि । रात्रौ सुषुप्तञ्च बलं पाण्डवानां न्यपातयत्

अक्षौहिणीप्रमाणन्तु अश्वत्थामा महाबलः ।
द्रौपदेयान् सपाञ्चालान् धृष्टद्युम्नञ्च सोऽवधीत् ॥ २१ ॥

पुत्रहीनां द्रौपदीं तां रुदन्तीमर्जुनस्ततः । शिरोमणिं तु जग्राह ऐषिकास्त्रेण तस्य च ॥
अश्वत्थामास्त्रनिर्दग्धं जीवयामास वै हरिः । उत्तरायास्ततो गर्भं स परिक्षिद्भूनृपः ॥

कृतवर्मा कृपो द्रौणिस्त्रयो मुक्तास्ततो रणात् ।
पाण्डवाः सात्यकिः कृष्णः सप्त मुक्ता न चापरे ॥ २४ ॥
स्त्रियश्चार्त्ताः समाश्वास्य भीमाद्यैः स युधिष्ठिरः ।

संस्कृत्य प्रहतान् वीरान् दत्तोदकधनादिकः ॥ २५ ॥
भीष्माच्छान्तनवाच्छ्रुत्वा धर्म्मान् सर्वांश्च शान्तिदान् ।
राजधर्म्मान् मोक्षधर्म्मान् दानधर्म्मान् नृपोऽभवत् ॥ २६ ॥
अश्वमेधे ददौ दानं ब्राह्मणेभ्योऽरिमर्दनः । श्रुत्वार्जुनान्मौषलेयं यादवानाञ्च सङ्क्षय
राज्ये परीक्षितं स्थाप्य सानुजः स्वर्गमाप्तवान् ॥ २७ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

पाण्डवचरितवर्णनम्

अग्निरुवाच ।

युधिष्ठिरेतुराज्यस्थे आश्रमादाश्रमान्तरम् । धृतराष्ट्रो वनमगाद् गान्धारी च पृथा द्वि
विदुरस्त्वग्निना दग्धो वनजेन दिवङ्गतः । एवं विष्णुर्भुवो भारमहरद्दानवादिकम् ॥
धर्म्मायाधर्म्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान् । सविप्रशापव्याजेनमुषलेनाहरतकुल
यादवानां भारकरं वज्रं राज्येऽभ्यषेचयत् । देवादेशात् प्रभासे स देहं त्यक्त्वास्वयंहर
इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यते स्वर्गवासिभिः । बलभद्रोऽनन्तमूर्त्तिः पातालस्वर्गमीयिव
अविनाशी हरिर्देवो ध्यानिभिर्ध्येय एव सः ।
विना तं द्वारकास्थानं प्लावयामास सागरः ॥ ६ ॥
संस्कृत्य यादवान् पार्थो दत्तोदकधनादिकः ।
स्त्रियोऽष्टावक्रशापेन भार्य्या विष्णोश्च या स्थिताः ॥ ७ ॥
पुनस्तच्छापतो नीता गोपालैर्लगुडायुधैः । अर्जुनं हि तिरस्कृत्य पार्थःशोकञ्चका
व्यासेनाश्वासितो मेने बलं मे कृष्णसन्निधौ । हस्तिनापुरमागत्य पार्थः सर्वं न्यवेद
युधिष्ठिराय सभ्रात्रे पालकाय नृणां तदा । तद्धनुस्तानि चास्त्राणि सरथस्तेचवाजि

विना कृष्णेन तन्नष्टं द्वारकाञ्चोत्थिते यथा ।

तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम् ॥ ११ ॥

प्रस्थानं प्रस्थितो धीमान् द्रौपद्या भ्रातृभिः सह ।

संसारानित्यतां ज्ञात्वा जपन्नष्टशतं हरेः ॥ १२ ॥

महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः । नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥

इन्द्रानीतरथारूढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान् । दृष्ट्वा दुर्योधनादींश्च वासुदेवं च हर्षितः ।

एतत् ते भारतं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ १४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः

बुद्धाद्यवतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

वक्ष्ये बुद्धावतारञ्च पठतः शृण्वतोऽर्थदम् । पुरा देवासुरा युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः

रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुरीश्वरम् । मायामोहस्वरूपोऽसौ शुद्धोदनसुतोऽभवत् ॥

मोहयामास दैत्यांस्तांस्त्याजिता वेदधर्मकम् ।

ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योऽन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३ ॥

आर्हतः सोऽभवत् पश्चादार्हतानकरोत् परान् ।

एवं पाषण्डिनो जाता वेदधर्म्मादिवर्जिताः ॥ ४ ॥

नरकार्हं कर्म चक्रुर्ग्रहीष्यन्त्यधमादपि । सर्वे कलियुगान्ते तु भविष्यन्ति च सङ्कराः ॥

दस्यवः शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयकः । दश पञ्च च शाखा वै प्रमाणेन भविष्यति ॥

धर्मकञ्चुकसंवीता अधर्मरुचयस्तथा । मानुषान् भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाः पार्थिवरूपिणः ॥

कल्की विष्णुयशःपुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहितः ।

उत्सादयिष्यति म्लेच्छान् गृहीतास्त्रः कृतायुधः ॥ ८ ॥

स्थापयिष्यति मर्य्यादां चातुर्वर्ण्यं यथोचिताम् ।

आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजाः सद्धर्मवर्त्मनि ॥ ९ ॥

कल्किरूपं परित्यज्य हरिः स्वर्गं गमिष्यति । ततः कृतयुगन्नाम पुरावत् सम्भविष्यति
वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम ! । एवं सर्वेषु कल्पेषु सर्वमन्वन्तरेषु च
अवतारा असङ्ख्याता अतीतानागतादयः । विष्णोर्दशावताराख्यान् यःपठेत् शृणुयान्न
सोऽवाप्तकामो विमलः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् । धर्माधर्मव्यवस्थानमेवं वै कुरुते हरिः

अवतीर्णश्च स गतः सर्गादेः कारणं हरिः ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये बुद्धकल्क्यवतारवर्णनं नाम षोड़शोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः

सृष्टिविषयकवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

जगत्सर्गादिकां क्रीड़ां विष्णोर्वक्ष्येऽधुना शृणु ।

स्वर्गादिकृत् ससर्गादिः सृष्ट्यादिः सगुणो गुणः ॥ १ ॥

ब्रह्माव्यक्तं सदाग्रेऽभूत् न खं रात्रिदिनादिकम् ।

प्रकृतिं पुरुषं विष्णुः प्रविश्याक्षोभयत्ततः ॥ २ ॥

सर्गकाले महत्तत्त्वमहङ्कारस्ततोऽभवत् । वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः
अहङ्काराच्छब्दमात्रमाकाशमभवत्ततः । स्पर्शमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमात्रोऽनलस्ततः
रसमात्रा आप इतो गन्धमात्रा मही स्मृता । अहंङ्कारात्तामसात्तु तैजसानीन्द्रियाणि
वैकारिकाद्दशदेवा मन एकादशेन्द्रियम् । ततः स्वयम्भूर्भगवान् सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् । आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः

अयनन्तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः । हिरण्यवर्णमभवत् तदण्डमुदकेशयम् ॥८॥

तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतम् ।

हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ॥ ९ ॥

तदण्डमकरोत् द्वैधन्दिवं भुवमथापि च । तयोः शकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत् प्रभुः ॥

अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे ।

तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ॥ ११ ॥

ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन् प्रजापतिः । विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च

वयांसि च ससर्जादौ पर्जन्यञ्चाथ वक्त्रतः । ऋचो यजूंषि सामानिनिर्ममे यज्ञसिद्धये

साध्यास्तैरयजन्देवान् भूतमुच्चावचं भुजात् । सनत्कुमारं रुद्रञ्च ससर्ज क्रोधसम्भवम्

मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वशिष्ठं मानसाः सप्त ब्रह्माण इति निश्चिताः

सप्तैते जनयन्तिस्म प्रजा रुद्राश्च सत्तम ! । द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ।

अर्द्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजत् प्रजाः ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः

स्वायम्भुववंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवात् सुतौ ।

अजीजनत् स तां कन्यां शतरूपां तपोऽन्विताम् ॥ १ ॥

काम्यां कर्दमभार्यातः सम्राट्कुक्षिर्विराट् प्रभुः । सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः

सुनीत्यां तु ध्रुवः पुत्रस्तपस्तेपे स कीर्तये । ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि हेमुने !

तस्मै प्रीतो हरिः प्रादान् मुन्यग्रे स्थानकं स्थिरम् ।

श्लोकं पपाठ ह्युशना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य च ॥ ४ ॥
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोऽद्भुतम् । यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थित
तस्मात्‌शिष्टिश्च भव्यश्च ध्रुवाच्छम्भुर्व्यजायत । शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्चपुत्रानकल्मष
रिपुं रिपुञ्जयं रिप्रं वृकलं वृकतेजसम् । रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ॥ ७

अजीजनत् पुष्करिण्यां वीरिण्यां चाक्षुषो मनुम् ।
मनोरजायन्त दश नड्वलायां सुतोत्तमाः ॥ ८ ॥

ऊरुः पुरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कविः । अग्निष्टुरतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युक
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् । अङ्गं सुमनसंख्या(स्वा)तिंक्रतुमङ्गिरसङ्ग
अङ्गात् सुनीथापत्यं वै वेणमेकं व्यजायत् । अरक्षकः पापरतः स हतो मुनिभिः कुशै
प्रजार्थमृषयोऽथास्य ममन्थुर्दक्षिणं करम् । वेणस्य मथिते पाणौ सम्बभूव पृथुर्नृप

तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः ।
करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ १३ ॥

स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव । पृथुर्वैण्यः प्रजाः सर्वा ररक्ष क्षेत्रपूर्वज
राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स पृथिवीपतिः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ
ततस्तोत्रश्चक्रतुर्वीरौ राजाभूज्जनरञ्जनात् । दुग्धा गौस्तेन शस्यार्थं प्रजानां जीवनाय
सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैः साप्सरोगणैः । पितृभिर्दानवैः सर्पैर्वीरुद्भिः पर्वतैर्जनैः ॥१
तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा । प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन

पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्धिपालिनौ ।
शिखण्डिनो हविर्द्धानमन्तर्द्धानात् व्यजायत ॥ १९ ॥
हविर्द्धानात् षडाग्नेयी धीषणाजनयत् सुतान् ।
प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥ २० ॥

प्राचीनाग्राःकुशास्तस्य पृथिव्यां यजतोयतः । प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासीत्प्रजापति
सवर्णाऽधत्त सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः । सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः
अपृथग्धर्मचरणास्ते तप्यन्त महत्तपः । दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ २३

एकादशोऽध्यायः

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

नारद उवाच

राज्यस्थं राघवं जग्मु रगस्त्याद्याः सुपूजिताः ।
धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्रजिद् विनिपातितः ॥ १ ॥
ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योऽभूत् विश्रवास्तस्य कैकसी ।
पुष्पोत्कटाऽभूत् प्रथमा तत् पुत्रोऽभूद्धनेश्वरः ॥ २ ॥
कैकस्यां रावणो जज्ञे विंशद्बाहुर्दशाननः । तपसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः ॥ ३ ॥
कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूद्धर्मिष्ठोऽभूद्विभीषणः ।
स्वसा शूर्पणखा तेषां रावणान्मेघनादकः ॥ ४ ॥
इन्द्रं जितेन्द्रजिच्चाभूद् रावणादधिको बली । हतस्त्वया लक्ष्मणेन देवादेःक्षेममिच्छता
इत्युक्त्वा ते गता विप्रा अगस्त्याद्या नमस्कृताः ।
देवप्रार्थितरामोक्तः शत्रुघ्नो लवणार्दनः ॥ ६ ॥
अभूत् पूर्मथुराः काचित् रामोक्तो भरतोऽवधीत् ।
कोटित्रयञ्च शैलूषपुत्राणां निशितैः शरैः ॥ ७ ॥
शैलूषं दुष्टगन्धर्वं सिन्धुतीरनिवासिनम् । तक्षञ्च पुष्करं पुत्रं स्थापयित्वाऽथ देशयोः ॥
भरतोऽगात्सशत्रुघ्नो राघवं पूजयन् स्थितः ।
रामो दुष्टान्निहत्याजौ शिष्टान् सम्पाल्य:मानवः ॥ ६ ॥
पुत्रौ कुशलवौ जातौ वाल्मीकेराश्रमे वरौ । लोकापवादात्त्यक्तायां ज्ञातौ सुचरितश्रवात्
राज्येऽभिषिच्य ब्रह्माहस्मीति ध्यानतत्परः । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ ११ ॥
राज्यं कृत्वा क्रतून् कृत्वा स्वर्गं देवार्चितो ययौ ।
सपौरः सानुजः सीतापुत्रो जनपदान्वितः ॥ १२ ॥

देवान्तकोनरान्तश्च त्रिशिराश्चातिकायकः । रामेण लक्ष्मणेनैते वानरैः सविभीषणैः ।
युध्यमानास्तथा ह्यन्ये राक्षसा भुवि पातिताः ।
इन्द्रजिन्मायया युध्यन् रामादीन् सम्बबन्ध ह ॥ १८ ॥
वरदत्तैर्नागबाणैः ओषध्या तौ विशल्यकौ । विशल्ययाव्रणौ कृत्वा मारुत्यानीतया
हनूमान् धारयामास तत्रागं यत्र संस्थितः ।
निकुम्भिलायां होमादि कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मणः ॥ २० ॥
शरैरिन्द्रजितं वीरं युद्धे तं तु व्यशातयत् । रावणः शोकसन्तप्तः सीतां हन्तुं समु
अविन्ध्यवारितो राजा रथस्थः सबलो ययौ । इन्द्रोक्तो मातली रामं रथस्थंप्रचका
रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । रावणो वानरान् हन्ति मारुत्याद्याश्च रावण
रामः शस्त्रैस्तमस्त्रैश्च ववर्ष जलदो यथा । तस्य ध्वजं सचिच्छेदरथमश्वांश्चसारथि
धनुर्बाहूञ्छिरांस्येव उत्तिष्ठन्ति शिरांसि हि । पैतामहेन हृदयं भित्वा रामेण रावण
भूतले पातितः सर्वै राक्षसै रुरुदुः स्त्रियः । आश्वास्य तञ्च संस्कृत्यरामाज्ञप्तो विभी
हनूमतानयद् रामः सीतां शुद्धां गृहीतवान् । रामोवह्नौप्रविष्टान्तांशुद्धामिन्द्रादिभिः
ब्रह्मणा दशरथेन त्वं विष्णूराक्षसमर्दनः । इन्द्रोऽर्चितोऽमृतवृष्ट्याजीवयामासवान
रामेण पूजिता जग्मुर्युद्धंःदृष्ट्वा दिवञ्च ते । रामो विभीषणायादाल्लङ्कामभ्यर्च्य वान
ससीतः पुष्पके स्थित्वा गतमार्गेण वै गतः । दर्शयन् वनदुर्गाणि सीतायै हृष्टमानस
भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दिग्रामं समागतः । भरतेन नतश्चागादयोध्यान्तत्र संस्थित
वसिष्ठादीन् नमस्कृत्य कौशल्याञ्चैव केकयीम् (?) ।
सुमित्रां प्राप्तराज्योऽथ द्विजादीन् सोऽभ्यपूजयत् ॥ ३२ ॥
वासुदेवं स्वमात्मानमश्वमेधैरथायजत् । सर्वदानानि सददौ पालयामास सः प्रजा
पुत्रवद्धर्मकामादीन् दुष्टनिग्रहणे रतः । सर्वधर्मपरो लोकः सर्वशस्या च मेदिनी
नाकालमरणश्चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ ३४ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे युद्धकाण्डवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ।

णेशं विघ्ननाशाय निष्पापाय दिवाकरम्। वह्निं स्वशुद्धये विष्णुं मुक्तये पूजयेन्नरः ॥
शिवं ज्ञानाय ज्ञानेशं शिवाञ्च बुद्धिवृद्धये । सम्पूज्यैतल्लभेत् प्राज्ञो विपरीतमतोऽन्यथा ॥
दध्यानेन तद्ध्यानं शृणु नारद तत्त्वतः । ध्यानञ्च कौथुमोक्तञ्च सर्वपापप्रणाशनम् ॥
श्वेतचम्पकवर्णाभां गङ्गां पापप्रणाशिनीम् । कृष्णविग्रहसम्भूतां कृष्णतुल्यांपरांसतीम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् । शरत्पूर्णेन्दुशतकप्रभायुष्टकलेवराम् ॥ ९७ ॥

ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ।
नारायणप्रियां शान्तां सत्सौभाग्यसमन्विताम् ॥ ९८ ॥

विभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुताम् । सिन्दूरबिन्दुललितां सार्द्धं चन्दनबिन्दुभिः।
कस्तूरीपत्रकं गण्डे नानाचित्रसमन्वितम् । पक्वबिम्बविनिन्दैकचार्वोष्ठपुटमुत्तमम् ॥
मुक्तापंक्तिप्रभायुष्टदन्तपंक्तिमनोहराम् । सुचारुवक्रनयनां सकटाक्षमनोरमाम् ॥ १०१ ॥
कठिनंश्रीफलाकारंस्तनयुग्मंसपत्रकम् । बृहच्छ्रोणींसुकठिनांरम्भास्तम्भविनिन्दिताम् ।
स्थलपद्मप्रभायुष्टपादपद्मयुगं वरम् । रत्नपाशकसंयुक्तं कुङ्कुमाक्तं सयावकम् ॥ १०३ ॥
देवेन्द्रमौलिमन्दारमकरन्दकणारुणम् । सुरसिद्धमुनीन्द्रैश्च दत्तार्घ्यसंयुतं सदा ॥१०४॥
तपस्विमौलिनिकरभ्रमरश्रेणीसंयुतम् । मुक्तिप्रदं मुमुक्षूणां कामिनां स्वर्गभोगदम् ।१०५
वरां वरेण्यां वरदां भक्तानुग्रहकातराम् । श्रीविष्णोःपददात्रीञ्च भजे विष्णुपदींसतीम् ।
इत्यनेनच ध्यानेन ध्यात्वा त्रिपथगां शुभाम् । दत्त्वा संपूजयेद् ब्रह्मन्नुपहारांश्चषोड़श
आसनंपाद्यमर्घ्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम् । धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलं शीतलं जलम् ॥
वसनं भूषणं माल्यं गन्धमाचमनीयकम् । मनोहरं सुतल्पञ्च देयान्येतानिषोड़श ॥१०६
दत्त्वाभक्त्याच प्रणमेत् संस्तूयसंपुटाञ्जलिः । संपूज्यैवं प्रकारेण सोऽश्वमेधफलंलभेत् ।
स्तोत्रञ्चकौथुमोक्तञ्च संवादंविष्णुब्रह्मणोः । शृणुनारद वक्ष्यामि पापघ्नञ्चसुपुण्यदम् ॥

श्रीब्रह्मोवाच ।

श्रोतुमिच्छामि देवेश लक्ष्मीकान्त जगत्प्रभो ।
विष्णोः विष्णुपदीस्तोत्रं पापघ्नं पुण्यकारणम् ॥११२॥

श्रीनारायण उवाच ।

शिवसंगीतसंमुग्धश्रीकृष्णाङ्गद्रवोद्भवाम् । राधाङ्गद्रवसम्भूतां तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ।
यज्जन्मसृष्टेरादौ च गोलोके रासमण्डले । सन्निधाने शङ्करस्य तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
गोपैर्गोपीभिराकीर्णेशुभे राधामहोत्सवे । कार्त्तिकीपूर्णिमाजातां तांगङ्गांप्रणमाम्यहम्
कोटियोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये लक्षगुणा ततः । समावृता या गोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
षष्टिलक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा । समावृता या वैकुण्ठं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
त्रिंशल्लक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा । आवृता ब्रह्मलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
त्रिंशल्लक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः । आवृता शिवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
षड्योजनविस्तीर्णा या दैर्घ्ये दशगुणा ततः। मन्दकिनी येन्द्रलोकंतां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः । आवृता ध्रुवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये चषड्गुणा ततः। आवृता चन्द्रलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
षष्टिसहस्रयोजना या दैर्घ्ये दशगुणा ततः । आवृता सूर्य्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्येचषड्गुणा ततः । आवृता सत्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्

दशलक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः ।
आवृता या तपोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२५ ॥

सहस्रयोजना या च दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः । आवृता जनलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
सहस्रयोजना यासा दैर्घ्ये सप्तगुणाततः । आवृतायाच कैलासं तां गङ्गांप्रणमाम्यहम्
पाताले याभोगवतीविस्तीर्णादशयोजना । ततो दशगुणा दैर्घ्ये तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्
क्रोशैकमात्रविस्तीर्णा ततःक्षीणानकुत्रचित् । क्षितौचालकनन्दायातांगंगांप्रणमाम्यहम्
सत्ये या क्षीरवर्णाच त्रेतायामिन्दुसन्निभा । द्वापरे चन्दनाभाच तांगंगांप्रणमाम्यहम्
जलप्रभा कलौ या च नान्यत्रपृथिवीतले । स्वर्गेच नित्यंक्षीराभा तां गंगांप्रणमाम्यहम्
यस्याः प्रभावश्चातुलः पुराणे च श्रुतौ श्रुतः । या पुण्यदापापहर्त्रीतांगङ्गां प्रणमाम्यहम्
यत्तोयकणिकास्पर्शः पापिनाञ्च पितामह । ब्रह्महत्यादिकं पापं कोटिजन्मार्जितं
इत्येवं कथितं ब्रह्मन् गङ्गापद्यैकविंशतिम् । स्तोत्ररूपञ्च परमं पापघ्नं पुण्यबीजक

नित्यं यो हि पठेद् भक्त्या संपूज्य च सुरेश्वरीम् ।
अश्वमेधफलं नित्यं लभते नात्र संशयः ॥ १३५ ॥

अपुत्रो लभते पुत्रं भार्य्याहीनोलभेत्प्रियाम् । रोगान्मुच्येतरोगीचबद्धोमुच्येतबन्धनात्
अस्पष्टकीर्त्तिः सुयशामूर्खोभवतिपण्डितः । यः पठेत् प्रातरुत्थाय गङ्गास्तोत्रमिदंशुभम्
शुभं भवेत्तु दुःस्वप्नं गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥ १३८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गङ्गास्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

नारायण उवाच ।

भगीरथोऽनयास्तुत्या स्तुत्वा गङ्गाञ्चनारद । जगामतां गृहीत्वाच यत्र नष्टाश्चसागराः ॥
वैकुण्ठंते ययुस्तूर्णं गङ्गायाःस्पर्शवायुना । भगीरथेनसा नीता तेन भगीरथी स्मृता ॥
इत्येवंकथितं सर्वं गङ्गोपाख्यानमुत्तमम् । पुण्यदंमोक्षदं सारं किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ।

नारद उवाच ।

शिवसङ्गीतसंमुग्धे श्रीकृष्णे द्रवतां गते । द्रवताञ्च गतायाञ्च राधायां किं वभूव ह ॥
तत्रस्थाश्चजना ये ये ते च किं चक्रुरुत्तमम् । एतत् सर्वं सुविस्तीर्णं कृत्वावक्तुमिहार्हसि ।

नारायण उवाच ।

कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च राधायाःसुमहोत्सवे । कृष्णःसंपूज्यतां राधामुवासरासमण्डले ।
कृष्णेन पूजितां तान्तु संपूज्य हृष्टमानसाः । ऊचुर्ब्रह्मादयः सर्वे ऋषयः सनकादयः ॥
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णसंगीतञ्च सरस्वती । जगौसुन्दरतानेन वीणयाच मनोहरम् ॥१४६
तुष्टो ब्रह्मा ददौ तस्यै रत्नेन्द्रसारहारकम् । शिरोमणीन्द्रसारञ्च सर्वब्रह्माण्डदुर्लभम् ॥
कृष्णः कौस्तुभरत्नञ्च सर्वरत्नात् परं वरम् । अमूल्यरत्ननिर्माणहारसारञ्च राधिका ॥
नारायणश्च भगवान् वनमालां मनोहरम् । अमूल्यरत्ननिर्माणं लक्ष्मीर्मकरकुण्डलम् ॥
विष्णुमाया भगवती मूलप्रकृतिरीश्वरी । दुर्गा नारायणीशानी विष्णुभक्तिं सुदुर्लभाम् ।
धर्मबुद्धिञ्च धर्मश्च यशश्च विपुलं भवे । वह्निशुद्धांशुकं वह्निर्वायुश्च मणिनूपुरम् ॥१५१।
एतस्मिन्नन्तरे शम्भुर्ब्रह्मणा प्रेरितो मुहुः । जगौ श्रीकृष्णसंगीतं रासोल्लाससमन्वितम् ॥
मूर्च्छां प्रापुः सुराः सर्वे चित्रपुत्तलिका यथा । क्षणेन चेतनां प्राप्य ददृशू रासमण्डलम्
स्थलंसर्वं जलाकीर्णं राधाकृष्णविहीनकम् । अत्युच्चैरुरुदुः सर्वे गोपगोप्यःसुराद्विजाः॥

ध्यानेन ब्रह्मा बुबुधे सर्वमेवमभीप्सितम् । गतश्च राधया सार्द्धं श्रीकृष्णोद्रवतामिति
ततो ब्रह्मादयः सर्वे तुष्टुवुः परमेश्वरम् । स्वमूर्त्तिदर्शय विभो वाञ्छितं वरमेव नः १
एतस्मिन्नन्तरेतत्र वाग् बभूवाशरीरिणी । तामेव शुश्रुवुः सर्वे सुव्यक्तां मधुरान्विता
सर्वात्माहमियं शक्तिर्भक्तानुग्रहविग्रहा । ममाप्यस्याश्च ते देवा देहेन च किमावयोः
मनवो मानवाः सर्वे मुनयश्चैव वैष्णवाः । मन्मन्त्रपूता मां द्रष्टुमागमिष्यन्ति मत्पद
मूर्त्ति द्रष्टुश्च सुव्यग्रा यूयं यदि सुरेश्वराः । करोति शम्भुस्तत्रैव मदीयं वाक्यपालन
स्वयं विधाता त्वं ब्रह्मन्नाज्ञां कुरु जगद्गुरो । कर्त्तुं शास्त्रविशेषश्च वेदाङ्गं सुमनोहर
अपूर्वमन्त्रनिकरैः सर्वाभीष्टफलप्रदैः । स्तोत्रैश्च कवचैर्ध्यानैर्युतं पूजाविधिक्रमैः ।
मन्मन्त्रकवचस्तोत्रं कृत्वा यत्नेन गोपय । भवन्तिविमुखा येन जनानां तत् करिष्
सहस्रेषुशतेष्वेकोमन्मन्त्रोपासको भवेत् । ते ते जना मन्त्रपूताश्चागमिष्यन्ति मत्पद
अन्यथाचभविष्यन्ति सर्वे गोलोकवासिनः । निष्फलंभविता सर्वं ब्रह्माण्डश्चैवब्रह्मण
जनाःपश्चप्रकाराश्चयुक्ताः स्रष्टुर्भवेभवे । पृथिवीवासिनःकेचित् केचित्स्वर्गनिवासि
अधोनिवासिनःकेचित्ब्रह्मलोकनिवासिनः । केचिद्धावैष्णवाःकेचिन्ममलोकनिवासिपु
इदं कर्त्तुं महादेवः करोतु देवसंसदि । प्रतिज्ञां सुदृढां सद्यस्ततो मूर्त्तिश्च द्रक्ष्यथ
इत्येवमुक्त्वा गगने विरराम सनातनः । तद् दृष्ट्वा च जगन्नाथस्तमुवाच शिवं मुदा
ब्रह्मणोवचनंश्रुत्वा ज्ञानेशो ज्ञानिनां वरः । गङ्गातोयं करे धृत्वा स्वीकारश्च चकार
संयुक्तंविष्णुमायाद्यैर्मन्त्राद्यैः शास्त्रमुत्तमम् । वेदसारंकरिष्यामि कृष्णाज्ञापालनाय
गङ्गातोयमुपस्पृश्य मिथ्या यदि वदेज्जनः । सयाति कालसूत्रश्च यावद्वै ब्रह्मणो व
इत्युक्ते शङ्करे ब्रह्मन् गोलोकेश्वरसंसदि । आविर्बभूव श्रीकृष्णो राधया सह तत्
ते तं दृष्ट्वा च संहृष्टाःसंस्तूय पुरुषोत्तमम् । परमानन्दपूर्णाश्च चक्रुश्च पुनरुत्सव
कालेन शम्भुर्भगवान् शास्त्रदीपं चकारसः । इत्येवं कथितं सर्वं सुगोप्यश्च सुदुर्ल
सा एवं द्रवरूपा या गङ्गा गोलोकसम्भवा । राधाकृष्णाङ्गसम्भूता भक्तिमुक्तिफलप्र
स्थानेस्थानेस्थापितासा कृष्णेन परमात्मना । कृष्णस्वरूपा परमा सर्वब्रह्माण्डपूजि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे गङ्गोपाख्या
नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः

गङ्गारूपमोहितं कृष्णं प्रति राधाया उपालम्भः ।

नारद उवाच ।

कलेः पञ्चसहस्रे सा समतीते सुरेश्वरी । क्व गता सा महाभागा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

नारायण उवाच ।

भारतं भारतीशापात् समागत्येश्वरेच्छया । जगाम तच्च वैकुण्ठं शापान्ते पुनरेव सा ॥

भारतं भारती त्यक्त्वा जगाम तं हरेः पदम् । पद्मावती च शापान्ते गंगायाश्चैव नारद ॥

गंगा सरस्वती लक्ष्मीश्चैतास्तिस्रः प्रिया हरेः ।

तुलसीसहिता ब्रह्मंश्चतस्रः कीर्त्तिताः श्रुतौ ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।

बभूव सा मुनिश्रेष्ठ गंगा नारायणप्रिया । अहो केन प्रकारेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

श्रीनारायण उवाच ।

पुरावभूव गोलोके सा गंगा द्रवरूपिणी । राधाकृष्णाङ्गसम्भूता तदंशा तत्स्वरूपिणी ।

द्रवाधिष्ठातृरूपा या रूपेणाप्रतिमा भुवि । नवयौवनसम्पन्ना रत्नाभरणभूषिता ॥ ७ ॥

शरन्मध्याह्नपद्मास्यासस्मिता सुमनोहरा । तप्तकाञ्चनवर्णाभा शतचन्द्रसमप्रभा ॥ ८ ॥

स्निग्धप्रभातिसुस्निग्धा शुद्धसत्वस्वरूपिणी । सुपीनकठिनश्रोणी सुनितम्बयुगं वरम् ॥

पीनोन्नतं सुकठिनं स्तनयुग्मं सुवर्तुलम् । सुचारुनेत्रयुगलं सकटाक्षं सुवङ्किमम् ॥१०॥

सुवङ्किमं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुतम् । सिन्दूरविन्दुललितं सार्द्धं चन्दनविन्दुभिः ॥

कस्तूरीपत्रिकायुक्तं गण्डयुग्मं मनोहरम् । वन्धूककुसुमाकारमधरौष्ठञ्च सुन्दरम् ॥१२॥

पक्वदाड़िम्ववीजाभदन्तपंक्तिसमुज्ज्वलाम् । वाससी वह्निशुद्धे च नीवीयुक्तेचविभ्रती ॥

सा सकामा कृष्णपार्श्वे समुवास सलज्जिता ।

वाससा मुखमाच्छाद्य लोचनाभ्यां विभोर्मुखम् ।

निमेषरहिताभ्याञ्च पिवन्ती सततं मुदा ॥ १४ ॥

प्रफुल्लवदना हर्षान्नवसङ्गमलालसा। मूर्च्छिता प्रभुरूपेण पुलकाङ्कितविग्रहा ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे तत्र विद्यमाना च राधिका। गोपीत्रिंशत्कोटियुक्ता कोटिचन्द्रसमप्र
कोपेन रक्तपद्मास्या रक्तपङ्कजलोचना। श्वेतचम्पकवर्णाभा गजेन्द्रमन्दगामिनी ॥१
अमूल्यरत्ननिर्माणनानाभरणभूषिता ॥ १८ ॥
अमूल्यखचितं हारममूल्यं वह्निशौचकम्। पीताभवस्त्रयुगलं नीवीयुक्तञ्च बिभ्रती ॥
स्थलपद्मप्रभायुष्टकोमलञ्च सुरञ्जितम्। कृष्णदत्तार्घ्यसंयुक्तं विन्यस्यन्ती पदाम्बुजम्
रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानादवरुह्य च। सेव्यमाना च सखीभिः श्वेतचामरवायुना ॥
कस्तूरीविन्दुभिर्युक्तं चन्दनेन्दुसमन्वितम्। दीप्तदीपप्रभाकारं सिन्दूरविन्दुसुन्दरम्
दधती भालमध्ये च सीमन्ताधस्तथोज्ज्वले। पारिजातप्रसूनानां मणियुक्तं सुवङ्कि
सुचारुकवरीभारं कम्पयन्ती च कम्पिता। सुचारुनासासंयुक्तमोष्ठं कम्पयती रु
गत्वोवास कृष्णपार्श्वे रत्नसिंहासने वरे। सखीनाञ्च समूहैश्च परिपूर्णा विभोः स
ताञ्च दृष्ट्वा समुत्तस्थौ कृष्णः सादरपूर्वकम्। संभाष्य मधुराभाषैः सस्मितश्चससं
प्रणेमुरभिसंत्रस्ता गोपा नम्रात्मकन्धरा। तुष्टुवुस्ते च भक्त्या च तुष्टाव परमेश्वर
उत्थाय गङ्गा सहसा सम्भाषाञ्च चकार सा। कुशलं परिप्रच्छ भीतातिविनयेन
नम्रभावस्थिता त्रस्ता शुष्ककण्ठौष्ठतालुका। ध्यानेन शरणापन्नाश्रीकृष्णचरणा
तद्धृद्पद्मेस्थितः कृष्णो भीतायै चाभयंददौ। बभूवस्थिरचित्ता सा सर्वेश्वरवरेण
ऊर्ध्वसिंहासनस्थाञ्चराधां गङ्गाददर्श सा। सुस्निग्धांसुखदृश्याञ्चज्वलन्तीं ब्रह्मतेज
असंख्यब्रह्मणामाद्यां चादिसृष्टिं सनातनीम्। यथा द्वादशवर्षीयां कन्याञ्च नवयौवन
विश्ववृन्दे निरुपमां रूपेण च गुणेन च। शान्ताकान्तामनन्तान्तामाद्यन्तरहितां स
शुभां शुभद्रां सुभगां स्वामिसौभाग्यसंयुताम्।
सौन्दर्य्ये सुन्दरीश्रेष्ठां सर्वासु सुन्दरीषु च ॥ ३४ ॥
कृष्णार्द्धाङ्गां कृष्णसमांतेजसावयसात्विषा। पूजिताञ्चमहालक्ष्मीं महालक्ष्मीश्वरेण
प्रच्छाद्यमानां प्रभया सभामीशस्य सुप्रभाम्। सखीदत्तं भुक्तवतीं ताम्बूलमन्यदुर्ल
अजन्यां सर्वजननींधन्यांमान्याञ्च मानिनीम्। कृष्णप्राणाधिदेवीञ्च प्राणप्रियतमां

दृष्ट्वा रासेश्वरीं तृप्तिं न जगाम सुरेश्वरी । निमेषरहितास्याश्च लोचनाभ्यां पपौ च ताम्
एतस्मिन्नन्तरे राधा जगदीशमुवाच सा । वाचा मधुरयाशान्ता विनीता सस्मिता मुने

राधिकोवाच ।

केयं प्राणेशकल्याणी सस्मितात्वन्मुखाम्बुजम् । पश्यन्ती सततंपार्श्वे सकामा रक्तलोचना
मूर्च्छां प्राप्नोतिरूपेण पुलकाङ्कितविग्रहा । वस्त्रेण मुखमाच्छाद्य निरीक्षन्ती पुनः पुनः
त्वञ्चापि मां सन्निरीक्ष्य सकामः सस्मितः सदा ।
मयि जीवति गोलोके भूता दुर्वृत्तिरीदृशी ॥ ४२ ॥
त्वमेव चैवं दुर्वृत्तंवारंवारंकरोषि च । क्षमां करोमिप्रेम्णा च स्त्रीजातिःस्निग्धमानसा
संगृह्येमां प्रियामिष्टां गोलोकाद्गच्छ लम्पट । अन्यथा नहि ते भद्रं भविष्यतिव्रजेश्वर
दृष्टस्त्वं विरजायुक्तो मया चन्दनकानने । क्षमा कृता मया पूर्वं सखीनां वचनादहो ॥
त्वया मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं पुरा । देहं सन्त्यज्य विरजा नदीरूपा बभूव सा
कोटियोजनविस्तीर्णा ततो दैर्घ्येचतुर्गुणा । अद्यापि विद्यमानासातव सत्कीर्तिरूपिणी
गृहं मयि गतायाञ्च पुनर्गत्वा तदन्तिकम् । उच्चैररोसीर्विरजे विरजेति च संस्मरन् ॥
तदा तोयात् समुत्थाय सा योगात् सिद्धयोगिनी ।
सालङ्कारा मूर्त्तिमती ददौ तुभ्यञ्च दर्शनम् ॥ ४६ ॥
ततस्ताञ्च समाश्लिष्य वीर्य्याधानं कृतं त्वया । ततो बभूवुस्तस्याञ्च समुद्राः सप्तएव च
दृष्टस्त्वं शोभया गोप्या युक्तश्चम्पककानने । सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानंकृतंत्वया
शोभादेहं परित्यज्य जगाम चन्द्रमण्डलम् । ततस्तस्याः शरीरञ्च स्निग्धं तेजो बभूव ह
संविभज्य त्वया दत्तं हृदयेन विदूयता । रत्नाय किञ्चित् स्वर्णाय किञ्चिन्मणिवराय च
किञ्चित् स्त्रीणां मुखाब्जेभ्यः किञ्चिद्राज्ञे च किञ्चन ।
किञ्चित् प्रकृष्टवस्त्रेभ्यो रौप्येभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ५४ ॥
किञ्चिच्चन्दनपङ्केभ्यस्तोयेभ्यश्चापि किञ्चन । किञ्चित्किशलयेभ्यश्चपुष्पेभ्यश्चापिकिञ्चन
किञ्चित् फलेभ्यः शस्येभ्यः सुपक्वेभ्यश्चकिञ्चन । नृपदेवगृहेभ्यश्चसंस्कृतेभ्यश्च किञ्चन
दृष्टस्त्वं प्रभया गोप्या युक्तो वृन्दावने वने । सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानंकृतं त्वया

प्रभादेहं परित्यज्य जगाम सूर्य्यमण्डलम् । ततस्तस्याः शरीरञ्च तीक्ष्णं तेजो बभूव ह
संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा च रुदता पुरा । विसृज्य चक्षुषोर्दत्तं लज्जया तद्भयेन रा
हुताशनाय किञ्चिच्च नृपेभ्यश्चापि किञ्चन । किञ्चित् पुरुषसंघेभ्यो देवेभ्यश्चापि किञ्च
किञ्चिद्दस्युगणेभ्यश्च नागेभ्यश्चापि किञ्चन । ब्राह्मणेभ्यो मुनिभ्यश्चतपस्विभ्यश्चकिञ्च
स्त्रीभ्यः सौभाग्ययुक्तेभ्योयशस्विभ्यश्चकिञ्चन । तच्चदत्त्वाचसर्वेभ्यः पूर्वं रोदितुमुद्य

शान्त्या गोप्या युतस्त्वञ्च दृष्टोऽत्र रासमण्डले ।
वसन्ते पुष्पशय्यायां माल्यवांश्चन्दनोक्षितः ॥ ६३ ॥

रत्नप्रदीपैर्युक्तश्च रत्ननिर्माणमन्दिरे । रत्नभूषणभूषाढ्यो रत्नभूषितया सह ॥ ६४ ॥
त्वया दत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवत्यासुरस्य च । तया दत्तञ्चताम्बूलंभुक्तवान्त्वंपुरा विभो
सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानंकृतंत्वया । शान्तिर्देहंपरित्यज्यभियालीनात्वयिप्रभो
ततस्तस्याः शरीरञ्च गुणश्रेष्ठं बभूव ह । संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा च रुदता पुरा
विश्वे विषयिणे किञ्चित्सत्त्वरूपाय विष्णवे । शुद्धसत्त्वस्वरूपायै किञ्चिल्लक्ष्म्यैपुराविभो
त्वन्मन्त्रोपासकेभ्यश्च वैष्णवेभ्यश्च किञ्चन । तपस्विभ्यश्चधर्मायधर्मिष्ठेभ्यश्चकिञ्च
मया पूर्वञ्च त्वं दृष्टो गोप्या च क्षमयासह । सुवेशयुक्तोमाल्यवान्गन्धचन्दनसंयुत
रत्नभूषितया गन्धचन्दनोक्षितया तया । सुखेन मूर्च्छितस्तल्पे पुष्पचन्दनसंयुते ॥
श्लिष्टोऽभून्निद्रया सद्यः सुखेन नवसंगमात् । मया प्रबोधितासाचभवांश्चस्मरणंकुरु
गृहीतं पीतवस्त्रं ते मुरली च मनोहरा । वनमाला कौस्तुभश्चाप्यमूल्यं रत्नकुण्डल
पश्चात् प्रदत्तंप्रेम्णाचसखीनांवचनादहो । लज्जयाकृष्णवर्णोऽभूद्द्यापिचभवान् प्रभो
क्षमा देहं परित्यज्य लज्जया पृथिवीं गता । ततस्तस्याः शरीरञ्च गुणश्रेष्ठं बभूव ह ॥
संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा चरुदतापुरा । किञ्चिद्दत्तंविष्णवेचवैष्णवेभ्यश्च किञ्च
धर्मिष्ठेभ्यश्च धर्माय दुर्बलेभ्यश्चकिञ्चन । तपस्विभ्योऽपिदेवेभ्यःपण्डितेभ्यश्चकिञ्च
एतत्ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । त्वद्गुणञ्च बहुतरं जानामिचापरंप्रभो
इत्येवमुक्त्वा सा राधा रक्तपङ्कजलोचना । गंगां वक्तुंसमारेभेनम्रास्यांलज्जितांसती

गंगा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी ।

तिरोभूय सभामध्यात् स्वजलंप्रविवेश सा ॥ ८० ॥
राधायोगेनविज्ञायसर्वत्रावस्थिताञ्चताम् । पानं कर्त्तुं समारेभेगण्डूषात्सिद्धयोगिनी ॥
गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी । श्रीकृष्णचरणाम्भोजे विवेश शरणं ययौ ॥
गोलोकञ्चैव वैकुण्ठं ब्रह्मलोकादिकं तथा । ददर्श राधासर्वत्रनैवगङ्गां ददर्श सा ॥८३॥
सर्वतो जलशून्यञ्च शुष्कपङ्कजगोलकम् । जलजन्तुसमूहैश्चैवमृतदेहैः समन्वितम् ॥८४
ब्रह्मविष्णुशिवानन्तधर्मेन्द्रेन्दुदिवाकराः । मनवो मानवाः सर्वे देवाःसिद्धास्तपस्विनः ॥
गोलोकञ्चसमाजग्मुः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकाः । सर्वे प्रणेमुर्गोविन्दं सर्वेशं प्रकृतेःपरम् ॥
वरं वरेण्यं वरदं वरिष्ठं वरकारणम् । वरेशञ्च वराहञ्च सर्वेषां प्रवरं प्रभुम् ॥ ८७ ॥
निरीहञ्च निराकारं निर्लिप्तञ्च निराश्रयम् । निर्गुणञ्च निरुत्साहं निर्व्यूहञ्च निरञ्जनम् ॥
स्वेच्छामयञ्च साकारं भक्तानुग्रहविग्रहम् । सत्यस्वरूपं सत्येशं साक्षिरूपं सनातनम् ॥
परं परेशं परमं परमात्मनमीश्वरम् । प्रणम्य तुष्टुवुः सर्वे भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥९०॥
सगद्गदाः साश्रुनेत्राः पुलकाञ्चितविग्रहाः । सर्वे संस्तूय सर्वेशं भगवन्तं परं हरिम् ॥
ज्योतिर्मयं परं ब्रह्म सर्वकारणकारणम् । अमूल्यरत्ननिर्माणचित्रसिंहासनस्थितम् ॥९२॥
सेव्यमानञ्च गोपालैः श्वेतचामरवायुना । गोपालिकानृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितंमुदा ॥
परितो व्यावृतं शश्वद्गोपैश्च शतकोटिभिः । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ॥९४
नवीननीरदश्यामं किशोरं पीतवाससम् । यथाद्वादशवर्षीयवालं गोपालरूपिणम् ॥९५॥
कोटिचन्द्रप्रभायुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहम् । स्वतेजसा परिवृतं सुसाद्दृश्यं मनोहरम् ॥९६॥
कोटिकन्दर्पसौन्दर्य्यलीलालावण्यधामकम् । दृश्यमानञ्चगोपीभिःसस्मिताभिश्चसन्ततम्
भूषणैर्भूषिताभिश्च रत्नेन्द्रसारनिर्मितैः । पिबन्तीभिर्लोचनाभ्यां मुखचन्द्रं प्रभोर्मुदा ॥
प्राणाधिकप्रियतमाराधावक्षःस्थलस्थितम् । तया प्रदत्तं ताम्बूलंभुक्तवन्तंसुवासितम् ॥
परिपूर्णतमं रासे ददृशुः सर्वतः सुराः ॥९९॥
मुनयो मानवाः सिद्धास्तपसा च तपस्विनः । प्रहृष्टमानसाः सर्वे जग्मुः परमविस्मयम्
परस्परं समालोच्य ते समूचुश्चतुर्मुखम् । निवेदितुं जगन्नाथं स्वाभिप्रायमभीप्सितम् ॥
ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुं कृष्णस्यदक्षिणे । वामतोवामदेवञ्चजगामकृष्णसन्निधिम् ॥

परमानन्दयुक्तश्च परमानन्दरूपकम् । सर्वं कृष्णमयं धाता ददर्श रासमण्डले ॥१०३॥
सर्वं समानवेशञ्च समानासनसंस्थितम् ॥१०४॥
द्विभुजं मुरलीहस्तं वनमालाविभूषितम् । मयूरपुच्छचूडञ्च कौस्तुभेन विराजितम् ॥
अतीवकमनीयञ्च सुन्दरं शान्तविग्रहम् । गुणभूषणरूपेण तेजसा वयसा त्विषा ॥
वाससा यशसाकृत्या मूर्त्या भङ्गिमया समम् । परिपूर्णतमं सर्वं सर्वैश्वर्य्यसमन्वि
कं सेव्यं सेवकं कं वा दृष्ट्वा निर्वक्तुमक्षमः । क्षणंतेजःस्वरूपञ्च रूपराशियुतं क्षणम् ।
एकमेव क्षणं कृष्णं राधया सहितं परम् । प्रत्येकासनसंस्थञ्च तया च सहितंक्षण
राधारूपधरं कृष्णं कृष्णरूपकलत्रकम् । किं स्त्रीरूपञ्च पुंरूपं विधाता ध्यातुमक्षमः ।
हृतपद्मस्थञ्च श्रीकृष्णं धाता ध्यानेन चेतसा । चकार स्तवनं भक्त्या परिहारमनेकध
ततः स चक्षुरुन्मील्य पुनश्च तदनुज्ञया । ददर्श कृष्णमेकञ्च राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥
स्वपार्षदैः परिवृतं गोपीमण्डलमण्डितम् । पुनः प्रणेमुस्तं दृष्ट्वा तुष्टुवुश्च पुनश्च ते ।
विज्ञाय तदभिप्रायं तानुवाच सुरेश्वरः । सर्वात्मा सर्वयज्ञेशः सर्वेशः सर्वभावनः ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आगच्छ कुशलं ब्रह्मन्नागच्छ कमलापते । इहागच्छ महादेव शश्वत् कुशलमस्तुवः
आगताःस्थमहाभागागङ्गानयनकारणात् । गङ्गामच्चरणाम्भोजे भयेन शरणंगता ॥
राधेमां पातुमिच्छन्ती दृष्ट्वा मत्सन्निधानतः । दास्यमीमांवहिष्कृत्वायूयंकुरुतनिर्भय
श्रीकृष्णस्यवचःश्रुत्वासस्मितःकमलोद्भवः । तुष्टावसर्वाराध्यान्तांराधांश्रीकृष्णपूजित
वक्त्रैश्चतुर्भिः संस्तूय भक्तिनम्रात्मकन्धरः । धाता चतूर्णां वेदानामुवाचचतुराननः

ब्रह्मोवाच ।

गंगा त्वदङ्गसम्भूता प्रभोश्च रासमण्डले । द्रवरूपा च साजातामुग्धयाशङ्करस्वरात
कृष्णांशा च त्वदंशा च त्वत्कन्यासदृशीप्रिया । तन्मन्त्रग्रहणंकृत्वाकरोतुतवपूजनम्
भविष्यति पतिस्तस्यवैकुण्ठेच चतुर्भुजः । भूगतायाः कलायाश्च लवणोदश्चवारिधिः
गोलोकस्थाचयाराधासर्वत्रस्थातथात्मिके । तदात्मिकात्वंदेवेशिसर्वदाचतवात्मजा
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा स्वीचकार च सस्मिता । वहिर्बभूव सा कृष्णपादाङ्गुष्ठनखाग्रतः

तत्रैव संवृता शान्ता तस्थौ तेषाञ्च मध्यतः । उवास तोयादुत्थाय तदधिष्ठातृदेवता ॥
तत्तोयं ब्रह्मणाकिञ्चित्स्थापितञ्चकमण्डलौ । किञ्चिद्दधारशिरसिचन्द्रार्द्धंचन्द्रशेखरः ॥
गङ्गायै राधिकामन्त्रं प्रददौ कमलोद्भवः । तत्स्तोत्रं कवचंपूजाविधानं ध्यानमेव च ॥
सर्वं तत् सामवेदोक्तं पुरश्चर्याक्रमं तथा । गङ्गा तामेव संपूज्य वैकुण्ठं प्रययौ सती ॥
लक्ष्मीः सरस्वती गंगा तुलसी विश्वपावनी । एता नारायणस्यैव चतस्रोयोषितोमुने ॥
अथ तं सस्मितः कृष्णो ब्रह्माणंसमुवाचह । सर्वंकालस्यवृत्तान्तं दुर्बोध्यमविपश्चिताम्

श्रीकृष्ण उवाच ।

गृहाण गङ्गां हे ब्रह्मन् हे विष्णो हे महेश्वर । शृणुकालस्यवृत्तान्तं यदतीतं निशामय ॥
यूयञ्च येऽन्यदेवाश्च मुनयो मनवस्तथा । सिद्धास्तपस्विनश्चैव ये येऽत्रैव समागताः ॥
ते ते जीवन्ति गोलोके कालचक्रविवर्जिते । जलप्लुतं सर्वविश्वमागतं प्राकृते लये ॥
ब्रह्माद्या येऽन्यविश्वस्थास्ते लीना अधुना मयि । वैकुण्ठञ्चविनासर्वंसजलंपश्यपद्मज ॥
गत्वा सृष्टिं कुरु पुनर्ब्रह्मलोकादिकं भवम् । सब्रह्माण्डं विरचय पश्चाद्गङ्गाच यास्यति ॥
एवमन्येषु विश्वेषु सृष्ट्वा ब्रह्मादिकं पुनः । करोम्यहं पुनः सृष्टिं गच्छ शीघ्रंसुरैःसह ॥
मच्चक्षुषोर्निमेषेण ब्रह्मणः पतनं भवेत् । गताः कतिविधास्ते च भविष्यन्तिचवेधसः ॥
इत्युक्त्वा राधिकानाथो जगामान्तःपुरं मुने । देवा गत्वा पुनः सृष्टिं चक्रुरेव प्रयत्नतः ॥
गोलोके च स्थिता गङ्गा वैकुण्ठे शिवलोकके । ब्रह्मलोकेतथान्यत्रयत्रतत्रपुरा स्थिता ॥
तत्रैव सा गता गङ्गा चाज्ञयापरमात्मनः । निर्गताविष्णुपादाब्जात्तेनविष्णुपदीस्मृता॥

इत्येवं कथितं सर्वं गंगोपाख्यानमुत्तमम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ १४१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारद संवादे गंगोपाख्याने एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः

गङ्गाया विवाहः ।

नारद उवाच ।

लक्ष्मीः सरस्वती गंगा तुलसी लोकपावनी । एता नारायणस्यैव चतस्रश्चप्रियाइति
गंगा जगाम वैकुण्ठमिदमेव श्रुतं मया । कथं सा तस्य पत्नी च बभूवेति न च श्रुतम्

नारायण उवाच ।

गंगा जगाम वैकुण्ठं तत्पश्चाज्जगतांविधिः । गत्वोवाचतयासार्द्धंप्रणम्यजगदीश्वरम्

ब्रह्मोवाच ।

राधाकृष्णांगसम्भूता या देवी द्रवरूपिणी । तदधिष्ठातृदेवीयं रूपेणा प्रतिमा भुवि ॥
नवयौवनसम्पन्ना सुशीला सुन्दरी वरा । शुद्धसत्त्वस्वरूपा च क्रोधाहङ्कारवर्जिता ॥
यदंगसम्भवा नान्यं वृणोतीयञ्च तं विना । तत्रापि मानिनी राधा महातेजस्विनी वरा
समुद्यता पातुमिमां भीतेयं बुद्धिपूर्वकम् । विवेश चरणाम्भोजे कृष्णस्य परमात्मनः
सर्वं विशुष्कं गोलोकं दृष्ट्वाहमगमन्तदा । गोलोकं यत्र कृष्णश्च सर्ववृत्तान्तप्राप्तये

सर्वान्तरात्मा सर्वं नो ज्ञात्वाभिप्रायमेव च ।
वहिश्चकार गङ्गाञ्च पादांगुष्ठनखाग्रतः ॥ ६ ॥

दत्त्वास्यै राधिकामन्त्रं पूरयित्वा च गोलकम् । संप्रणम्य च राधेशंगृहीत्वात्रागमंवि
गान्धर्वेण विवाहेन गृहाणेमांसुरेश्वरीम् । सुरेश्वरस्त्वं रसिक रसिकां रसभावनः

पुं रत्नं पुंसु देवेषु स्त्रीरत्नं स्त्रीष्वियंसती ।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ १२ ॥

उपस्थिताञ्च यः कन्यां न गृह्णातिमदेन च । तं विहायमहालक्ष्मीरुष्टायाति न संशयः

यो भवेत् पण्डितः सोऽपि प्रकृतिं नावमन्यते ।
सर्वे प्राकृतिकाः पुंसः कामिन्यः प्रकृतेः कलाः ॥ १४ ॥

त्वमेव भगवानाद्यो निर्गुणः प्रकृते परः । अर्द्धाङ्गो द्विभुजः कृष्णोऽप्यर्द्धांगेन चतुर्भु

कृष्णवामांशसम्भूता बभूवराधिका पुरा । दक्षिणांशास्वयंसाच वामांशा कमला यथा
तेन त्वां सा वृणोत्येव यतस्त्वद्देहसम्भवा । एकांगश्चैव स्त्रीपुंसोर्यथा प्रकृतिपूरुषः ।

इत्येवमुक्त्वा धाता च तां समर्प्य जगाम सः ।
गान्धर्वेण विवाहेन तां जग्राह हरिः स्वयम् ॥ १८ ॥

शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् । रैमे रमापतिस्तत्र गंगया सहितोमुदा ।

गां पृथ्वीञ्च गता यस्मात् स्वस्थानं पुनरागता ।
निर्गता विष्णुपादाच्च गङ्गा विष्णुपदी स्मृता ॥ २० ॥

मूर्च्छां सम्प्राप सा देवी नवसंगममात्रतः । रसिका सुखसम्भोगाद्रसिकेश्वरसंयुता
तद्दृष्ट्वा दुःखिता वाणी सा पद्मेर्षाविवर्जिता । नित्यमीर्ष्यतितांवाणीनचगङ्गासरस्वती
गङ्गया सहितस्यैव तिस्रो भार्य्या रमापतेः । सार्द्धं तुलस्या पश्चाच्च चतस्रस्तां बभूविरे

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे गङ्गोपाख्यानं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः

तुलस्युपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

नारायणप्रिया साध्वी कथं सा च बभूव ह । तुलसी कुत्रसम्भूताकावासापूर्वजन्मनि ॥
कस्य वा सा कुले जाता कस्य कन्यातपस्विनो । केनवातपसासाचसंप्रापप्रकृतेः परम् ।
निर्विकल्पं निरीहञ्च सर्वसाक्षिस्वरूपकम् । नारायणं परं ब्रह्म परमात्मनमीश्वरम् ॥३॥
सर्वाराध्यञ्च सर्वेशं सर्वज्ञं सर्वकारणम् । सर्वाधारं सर्वरूपं सर्वेषां परिपालकम् ॥४॥
कथमेतादृशी देवी वृक्षत्वं समवाप ह । कथं साप्यसुरग्रस्ता संबभूव तपस्विनी ॥ ५ ॥
सन्दिग्धं मे मनो लोलं प्रेरयेन्मां मुहुर्मुहुः । छेत्तुमर्हसि सन्देहं सर्वसन्देहभञ्जन ॥ ६ ॥

नारायण उवाच ।

मनुश्चदक्षसावर्णिः पुण्यवान्वैष्णवःशुचिः । यशस्वी कीर्त्तिमांश्चैवविष्णोरंशसमुद्भवः
तत्पुत्रोधर्मसावर्णिर्धर्मिष्ठोवैष्णवःशुचिः । तत् पुत्रो विष्णुसावर्णिर्वैष्णवश्चजितेन्द्रियः
तत् पुत्रो देवसावर्णिः विष्णुव्रतपरायणः । तत् पुत्रोराजसावर्णिः महाविष्णुपरायणः
वृषध्वजश्च तत् पुत्रो वृषध्वजपरायणः । यस्याश्रमे स्वयं शम्भुरासीद्दैवयुगत्रयम् ॥१
पुत्रादपि परस्नेहो नृपे तस्मिन् शिवस्य च । न च नारायणंमेनेनचलक्ष्मींसरस्वतीम्
पूजाञ्च सर्वदेवानां दूरीभूतां चकार सः । भाद्रे मासि महालक्ष्मीपूजां मत्तोवभञ्ज ह
माघे सरस्वतीपूजां दूरीभूतां चकार सः । यज्ञञ्च विष्णुपूजाञ्चनिनिन्द न चकार सः
न कोऽपि देवो भूपेन्द्रं शशाप शिवकारणात् । भ्रष्टश्रीर्भव भूपेति शशाप तं दिवाकर
शूलं गृहीत्वा तं सूर्य्यं दधार शङ्करः स्वयम् । पित्रा सार्द्धं दिनेशश्चब्रह्माणंशरणंययौ
शिवस्त्रिशूलहस्तश्च ब्रह्मलोकं ययौ क्रुधा । ब्रह्मा सूर्य्यं पुरस्कृत्य वैकुण्ठञ्चययौभिया
शूलं गृहीत्वा तंसूर्य्यंदधारशङ्करःस्वयम् । ब्रह्मकश्यपमार्त्तण्डाःसंत्रस्ताःशुष्कतालुका
नारायणञ्च सर्वेशं ते ययुः शरणं भिया । मूर्ध्ना प्रणेमुस्ते गत्वा तुष्टुवुश्च पुनः पुनः

सर्वे विवेदनञ्चक्रुर्भयस्य कारणं हरेः ॥१६॥

नारायणश्च कृपया तेभ्यो हि अभयं ददौ । स्थिरा भवतहेभीताभयंकिंवोमयि स्थिते
स्मरन्ति येयत्रतत्रमांविपत्तौ भयान्विताः । तांस्तत्रगत्वारक्षामिचक्रहस्तस्त्वरान्वितः
पाताहं जगतां देवाः कर्त्ताहं सततं सदा । स्रष्टाच ब्रह्मरूपेण संहर्त्ता शिवरूपतः ॥२
शिवोऽहं त्वमहञ्चापि सूर्य्योऽहं त्रिगुणात्मकः । विधायनानारूपञ्च करोमि सृष्टिपाल

यूयं गच्छत भद्रं वो भविष्यति भयं कुतः ।

अद्यप्रभृति वो नास्ति मद्वरात् शङ्कराद्भयम् ॥ २४ ॥

आशुतोषः स भगवान् शङ्करश्च सतां गतिः । भक्ताधीनश्चभक्तेशोभक्तात्माभक्तवत्सल
सुदर्शनं शिवश्चैव मम प्राणाधिकप्रियौ । ब्रह्माण्डेषु न तेजस्वी हे ब्रह्मन्ननयोः प
शक्तः स्रष्टुं महादेवः सूर्य्यकोटिश्च लीलया । कोटिश्च ब्रह्मणामेवं किमसाध्यंच शूलि
बाह्यज्ञानंतन्नकिञ्चिद्ध्यायतोमांदिवानिशम् । मन्नाममद्गुणंभक्त्यापंचवक्त्रेणगीय

हमेवं चिन्तयामि तत्कल्याणं दिवानिशम् । ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम्
शिवस्वरूपो भगवान् शिवाधिष्ठातृदेवकः । शिवी भवतितस्माच्चशिवंतेन विदुर्बुधाः ।
तस्मिन्नन्तरे तत्राजगाम शङ्करः स्वयम् । शूलहस्तो वृषारूढ़ो रक्तपंकजलोचनः ।३१।
वरुह्य वृषात्तूर्णं भक्तिनम्रात्मकन्धरः । ननामभक्त्या तं शान्तं लक्ष्मीकान्तं परात्परम्।
त्नसिंहासनस्थञ्च रत्नालङ्कारभूषितम् । किरीटिनं कुण्डलिनं चक्रिणं वनमालिनम् ॥
नवीननीरदश्यामं सुन्दरञ्च चतुर्भुजम् ।
चतुर्भुजैः सेवितञ्च श्वेतचामरवायुना ॥ ३४ ॥
न्दनोक्षितसर्वाङ्गं भूषितं पीतवाससा । लक्ष्मीप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तञ्च नारद ॥ ३५॥
द्याधरीनृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितं मुदा । ईश्वरं परमात्मानं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥३६
यौं ननाम महादेवो ब्रह्माणञ्च ननाम सः । ननाम सूर्य्यो भक्त्याच संत्रस्तश्चन्द्रशेखरम् ॥
श्यपश्च महाभक्त्या तुष्टाव च ननाम च । शिवः संस्तूय सर्वेशं समुवास सुखासने ॥
सुखासने सुखासीनं विश्रान्तं चन्द्रशेखरम् । श्वेतचामरवातेन सेवितं विष्णुपार्षदैः ॥
क्रोधंसत्त्वसंसर्गात् प्रसन्नं सस्मितंमुदा । स्तूयमानं पञ्चवक्त्रैः परं नारायणं विभुम्
मुवाच प्रसन्नात्मा प्रसन्नं सुरसंसदि । पीयूषतुल्यं मधुरं वचनं सुमनोहरम् ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

त्यन्तमुपहास्यञ्चशिवप्रश्नं शिवेशिवम् । लौकिकंवैदिकंप्रश्नं त्वांपृच्छामितथापिशम् ॥
पसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् । सम्पत्प्रश्नं तपःप्रश्नमयोग्यं त्वाञ्च साम्प्रतम् ।
नाधिदेवे सर्वज्ञे ज्ञानं पृच्छामि किं वृथा । निरापदि विपत्प्रश्नमलं मृत्युञ्जये हरे ॥
वामेव वाग्धनं प्रश्नमलं स्वाश्रयमागमे । आगतोऽसिकथं त्रस्त इत्येवं वद कारणम्॥

श्रीमहादेव उवाच ।

षध्वजश्च मद्भक्तं मम प्राणाधिकप्रियम् । सूर्य्यः शशाप इतिमे कारणं त्रासकोपयोः ॥
त्रवात्सल्यशोकेन सूर्य्यं हन्तुं समुद्यतः । स ब्रह्माणं प्रपन्नश्च ससूर्य्यश्च विधिस्त्वयि।
वयि ये शरणापन्ना ध्यानेन वचसापि वा । निरापदस्ते निःशङ्काजरामृत्युश्च तैर्जितः।
ाक्षाद् ये शरणापन्नास्तत्फलं किं वदामि भोः । हरिस्मृतिश्चाभयदा सर्वमङ्गलदासदा ॥

किं मे भक्तस्य भविता तन्मे ब्रूहि जगत्प्रभो । श्रीहतस्यास्य मूढ़स्य सूर्य्यशापेनहेतुना

श्रीभगवानुवाच ।

कालोऽतियातो दैवेन युगानामेकविंशतिः । वैकुण्ठे घटिकार्द्धेन शीघ्रं ययौ नृपालयम्

वृषध्वजो मृतः कालाद् दुर्निवार्य्यात् सुदारुणात् ।

हंसध्वजश्च तत्पुत्रो मृतःसोऽपि श्रिया हतः ॥ ५२ ॥

तत्पुत्रौ च महाभागौ धर्मध्वजकुशध्वजौ । हतश्रियौ सूर्य्यशापात्तौ च परमवैष्णवौ

राज्यभ्रष्टौश्रियाभ्रष्टौ कमलातापसावुभौ । तयोश्चभार्य्ययोर्लक्ष्मीः कलयाचजनिष्यति

सम्पद्युक्तौ तदा तौ च नृपश्रेष्ठौ भविष्यतः । मृतस्ते सेवकःशम्भो गच्छयूयञ्च गच्छ

इत्युक्त्वाच सलक्ष्मीकः सभातोऽत्यन्तरं गतः । देवाजग्मुश्च संहृष्टाः स्वाश्रमं परमं

शिवश्च तपसे शीघ्रं परिपूर्णतमं ययौ ॥ ५७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने

त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

वेदवत्याश्चरित्रम् ।

नारायण उवाच ।

लक्ष्मीं तौ च समाराध्य चोग्रेण तपसा मुने । वरमिष्टञ्च प्रत्येकं संप्रापतुरभीप्सितम्

महालक्ष्म्या वरेणैव तौ पृथ्वीशौ बभूवतुः । धनवन्तौ पुत्रवन्तौ धर्मध्वजकुशध्वजौ

कुशध्वजस्यपत्नी च देवी मालावतीसती । सासुषावच कालेन कमलांशांसुतांसती

साच भूमिष्ठमात्रेण ज्ञानयुक्ता बभूव ह । कृत्वा वेदध्वनिं स्पष्टमुत्तस्थौ सूतिकागृहे

वेदध्वनिं सा चकार जातमात्रेण कन्यका । तस्मात्ताञ्च वेदवतीं प्रवदन्ति मनीषिणः

तस्मात्रेण सुस्नाता जगाम तपसे वनम् । सर्वैर्निषिद्धा यत्नेन नारायणपरायणा ॥ ६ ॥
मन्वन्तरञ्चैव पुष्करेच तपस्विनी । अत्युग्राञ्च तपस्याञ्च लीलया च चकार सा॥७॥
ापि पुष्टा न क्लिष्टा नवयौवनसंयुता । शुश्राव खे च सहसा सा वाचमशरीरिणीम् ॥
मान्तरेतेभर्त्ता च भविष्यतिहरिःस्वयम् । ब्रह्मादिभिर्दुराराध्यं पतिं लप्स्यसिसुन्दरि
श्रुत्वा तु सा रुष्टा चकार च पुनस्तपः । अतीवनिर्जनस्थाने पर्वते गन्धमादने ॥१०
च सुचिरं तप्त्वा विश्वास्य समुवासंसा । ददर्श पुरतस्तत्र रावणं दुर्निवारणम् ॥
सातिथिभक्त्या च पाद्यं तस्मै ददौकिल । सुस्वादुफलमूलञ्च जलञ्चापि सुशीतलम्
भुक्त्वासपापिष्ठश्चोवास तत्समीपतः । चकारप्रश्नमितितांकात्वं कल्याणि चेति च
दृष्ट्वा वरारोहा पीनोन्नतपयोधराम् । शरत्पद्मोत्सवास्याञ्च सस्मितांसुदतींसतीम्॥
र्च्छामवाप कृपणः कामबाणप्रपीड़ितः । तां करेण समाकृष्य शृङ्गारं कर्त्तुमुद्यतः ॥
सती कोपदृष्ट्याच स्तम्भितं तञ्चकार ह । शशाप च मदर्थे त्वं विलङ्क्षसि सबान्धवः
ष्टाहञ्च त्वया कामाद्विसृजाम्यवलोकय । स जड़ो हस्तपादैश्च किञ्चिद्वक्तुं न च क्षमः ॥
व मनसा देवीं पद्माशां पद्मलोचनाम् । सा ततस्तवेन सन्तुष्टा प्रकृतं तञ्चकार ह ॥
ुक्त्वा साच योगेन देहत्यागं चकार ह । गङ्गायां तां च संन्यस्य स्वगृहं रावणोययौ
किमद्भुतं दृष्टं किं कृतं वा मयाधुना । इति संचिन्त्य संस्मृत्य विललाप पुनः पुनः
च कालान्तरे साध्वी बभूवजनकात्मजा । सीतादेवीति विख्याता यदर्थे रावणोहतः
तपस्विनी साच तपसा पूर्वजन्मनः । लेभे रामञ्च भर्त्तारं परिपूर्णतमं हरिम् ॥ २२॥
ाप्य तपसाराध्य स्वामिनञ्च जगत्पतिम् । सा रमा सुचिरं रेमे रामेण सह सुन्दरी।
तिस्मरा च स्मरति तपसश्च क्रमं पुरा । सुखेन तज्जहौ सर्वं दुःखञ्चापि सुखं लभेत्
प्रकारविभवञ्चकार सुचिरं सती । सम्प्राप्य सुकुमारन्तमतीवनयौवनम् ॥ २५ ॥
नं रसिकं शान्तं कान्तवेशमनुत्तमम् । स्त्रीणां मनोज्ञं सुचिरं तथा लेभेयथेप्सितम्
सत्यपालनार्थं सत्यसन्धो रघूत्तमः । जगाम काननं पश्चात् कालेन च बलीयसा॥
ौ समुद्रनिकटे सीतया लक्ष्मणेन च । ददर्श तत्र वह्निञ्च विप्ररूपधरं हरिः ॥ २८॥
मं दुःखितं दृष्ट्वा स च दुःखी बभूव ह । उवाच किञ्चित् सत्येष्टं सत्यं सत्यपारायणः

वह्निरुवाच ।

भगवन् श्रूयतां वाक्यं कालेन यदुपस्थितम् । सीताहरणकालोऽयंतवैव समुपस्थि
दैवञ्च दुर्निवार्य्यञ्च न च दैवात्परं वलम् । मत्प्रसूं मयि संन्यस्य छायांरक्षान्तिके
दास्यामि सीतां तुभ्यञ्च परीक्षासमये पुनः । देवैःप्रस्थापितोऽहञ्च नच विप्रो हुता
रामस्तद्वचनं श्रुत्वा न प्रकाश्य च लक्ष्मणम् । स्वीचकार च स्वच्छन्दं हृदयेन वि
वह्नियोंगेन सीताया मायासीताञ्चकार ह । तत्तुल्यगुणरूपां तां ददौ रामाय ना

सीतां गृहीत्वा स ययौ गोप्यं वक्तुं निषेध्य च ।
लक्ष्मणो नैव बुबुधे गोप्यमन्यस्य का कथा ॥ ३५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे रामो ददर्श कनकं मृगम् । सीता तं प्रेरयामास तदर्थे यत्नपूर्वकम्
संन्यस्य लक्ष्मणं रामो जानक्या रक्षणे वने । स्वयं जगामहन्तुं तं विव्याधसाय
लक्ष्मणेति च शब्दञ्च कृत्वा च माययामृगः । प्राणांस्तत्याज सहसापुरोदृष्ट्वाहरि
मृगरूपं परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च । रत्ननिर्माणयानेन वैकुण्ठं स जगाम ह
वैकुण्ठद्वारे द्वार्य्यासीत् किङ्करो द्वारपालयोः । जयाविजययोश्चैव बलवांश्चजिता
शापेन सनकादीनां सम्प्राप्य राक्षसीं तनुम् । पुनर्जगाम तद्द्वारमादौ स द्वारपा
अथ शब्दञ्चसा श्रुत्वालक्ष्मणेति च विक्लवम् । सीता तं प्रेरयामास लक्ष्मणंरामस
गते च लक्ष्मणे रामं रावणो दुर्निवारणः । सीतां गृहीत्वा प्रययौ लङ्कामेव स्व
विषसाद च रामश्च वने दृष्ट्वा च लक्ष्मणम् । तूर्णञ्च स्वाश्रमं गत्वा सीतां नैव द
मूर्च्छां सम्प्राप्य सुचिरं विललाप भृशं पुनः । पुनर्बभ्राम गहने तदन्वेषणपूर्वक
काले संप्राप्य तद्वार्त्तां पक्षिद्वारा नदीतटे । सहायं वानरं कृत्वा बबन्ध सागरं ह
लङ्कां गत्वा रघुश्रेष्ठो जघान सायकेन च । सबान्धवं रावणञ्च सीतां सम्प्रापदुः
ताञ्च वह्निपरीक्षाञ्च कारयामास सत्वरम् । हुताशनस्तत्रकाले वास्तवीं जानकीं
उवाच छाया वह्निञ्च रामञ्च विनयान्विता । करिष्यामीति किमहं तदुपायं वद

वह्निरुवाच ।

त्वं गच्छ तपसे देवि ! पुष्करञ्च सुपुण्यदम् । कृत्वातपस्यांतत्रैव स्वर्गलक्ष्मीर्भवि

सा च तद्वचनं श्रुत्वा प्रतप्य पुष्करे तपः । दिव्यं त्रिलक्षवर्षञ्च स्वर्गे लक्ष्मीर्बभूव ह ॥
सा च कालेन तपसा यज्ञकुण्डसमुद्भवा । कामिनी पाण्डवानाञ्च द्रौपदी द्रुपदात्मजा ॥
कृते युगे वेदवती कुशध्वजसुता शुभा । त्रेतायां रामपत्नी च सीतेति जनकात्मजा ॥
तच्छाया द्रौपदी देवी द्वापरे द्रुपदात्मजा । त्रिहायणीति सा प्रोक्ता विद्यमाना युगत्रये

नारद उवाच ।

प्रियाः पञ्च कथं तस्या बभूवुर्मुनिपुङ्गव । इति मे चित्तसन्देहं भञ्ज सन्देहभञ्जन ॥ ५५॥

नारायण उवाच ।

लङ्कायां वास्तवी सीता रामं संप्राप नारद । रूपयौवनसम्पन्ना छाया च बहुचिन्तिता ॥
रामाग्न्योराज्ञया तप्त्वा ययाचे शङ्करं वरम् । कामातुरा पतिव्यग्रा प्रार्थयन्ती पुनःपुनः
पतिं देहि पतिं देहि पतिं देहि त्रिलोचन । पतिं देहि पतिं देहि पञ्चवारञ्चकार सा ॥
शिवस्तत्प्रार्थनं श्रुत्वा सस्मितो रसिकेश्वरः । प्रिये तव प्रियाः पञ्च भवन्तीति वरं ददौ
तेन सा पाण्डवानाञ्च बभूव कामिनी प्रिया । इत्येवं कथितं सर्वं प्रस्तावं वास्तवंश्रृणु

अथ संप्राप्य लङ्कायां सीतां रामो मनोहराम् ।
विभीषणाय तां लङ्कां दत्त्वाऽयोध्यां ययौ पुनः ॥ ६१ ॥

एकादशसहस्राब्दं कृत्वा राज्यञ्च भारते । जगाम सर्वैर्लोकैश्च सार्द्धं वैकुण्ठमेव च ॥
कमलांशा वेदवती कमलायां विवेश सा । कथितं पुण्यमाख्यानं पुण्यदं पापनाशनम् ॥
सततं मूर्त्तिमन्तश्च वेदाश्चत्वार एव च । सन्ति यस्याश्च जिह्वाग्रे सा च वेदवती स्मृता
कुशध्वजसुताख्यानमुक्तं संक्षेपतस्तव । धर्मध्वजसुताख्यानं निबोध कथयामि ते ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने वेदवतीप्रस्तावे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

धर्मध्वजपत्न्यां माधव्यां तुलस्या जन्म ।

नारायण उवाच ।

धर्मध्वजस्य पत्नी च माधवीति च विश्रुता । नृपेण सार्द्धं सा रामा रेमे च गन्धमा
शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गी पुष्पचन्दनवायुना
स्त्रीरत्नमतिचार्वङ्गी रत्नभूषणभूषिता । कामुकी रसिकश्रेष्ठा रसिकेशेन संयुता ॥
सुरतिर्विरतिर्नास्ति तयोः सुरतविज्ञयोः । गतं वर्षशतं दैवं तौ न ज्ञातौ दिवानिश

ततो रजोमतिं प्राप्य सुरताद्विरराम सः ।

कामुकी सुन्दरी किञ्चित् न च तृप्तिं जगाम सा ॥ ५ ॥

दधार गर्भं सा सद्यो दैवाब्दशतकं सती । श्रीगर्भा श्रीयुता सा च संबभूव दिने दि
शुभक्षणे शुभदिने शुभयोगेन संयुते । शुभलग्ने शुभांशे च शुभस्वामिगृहान्विते ॥
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च सितवारे च पद्मजे । सुषाव सा च पद्मांशां पद्मिनीं सुमनोहरा
पादपद्मयुगे चैव पद्मरागविराजिताम् । राजराजेश्वरीलक्ष्मीं सर्वाङ्गभंगिमायुता
राजलक्ष्मीलक्ष्मयुक्तांराजलक्ष्म्यधिदेवताम् । शरत्पार्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोच
पक्वबिम्बाधरोष्ठीञ्च पश्यन्तीं सस्मितां गृहम् । हस्तपादतलारक्तां निम्ननाभिमनोर
तदधस्त्रिवलीयुक्तांनितम्बयुग्मवर्त्तुलाम् । शीतेसुखोष्णसर्वाङ्गीं ग्रीष्मे च सुखशीत
श्यामां सुकेशीं रुचिरांन्यग्रोधपरिमण्डलाम् । श्वेतचम्पकवर्णाभांसुन्दरीष्वेकसुन्द
नरानार्य्यश्च तां दृष्ट्वा तुलनांदातुमक्षमाः । तेन नाम्ना च तुलसीं तां वदन्तिपुराबि
सा च भूमिष्ठमात्रेण योग्यास्त्रीप्रकृतिर्यथा । सर्वैर्निषिद्धा तपसे जगाम बदरीवनम्
तत्र दैवाब्दलक्षञ्च चकार परमन्तपः । मम नारायणस्वामी भवितेति च निश्चिता

ग्रीष्मे पञ्चतपाः शीते तोयावस्था च प्रावृषि ।

श्मशानस्था वृष्टिधारां सहन्तीति दिवानिशम् ॥ १७ ॥

विंशत्सहस्रवर्षं च फलतोयाशना च सा । त्रिंशत्शतसहस्राब्दं पत्राहारा तपस्विनी ॥
चत्वारिंशत्सहस्राब्दं वायुहारा कृशोदरी । ततो दशसहस्राब्दं निराहारा बभूव सा ॥
निर्लक्ष्यां चैकपादस्थां दृष्ट्वा तां कमलोद्भवः । समाययौ वरं दातुं परं बदरिकाश्रमम् ॥
चतुर्मुखञ्च सा दृष्ट्वा ननाम हंसवाहनम् । तामुवाच जगत्कर्त्ता विधाता जगतामपि ॥

ब्रह्मोवाच ।

वरं वृणुष्व तुलसि यत्ते मनसि वाञ्छितम् । हरिभक्तिञ्च मुक्तिं वाप्यजरामरतामपि ॥

तुलस्युवाच ।

शृणु तात प्रवक्ष्यामि यन्मे मनसि वाञ्छितम् ।
सर्वज्ञस्यापि पुरतः का लज्जा मम साम्प्रतम् ॥ २३ ॥
अहं च तुलसी गोपी गोलोकेऽहं स्थिता पुरा ।
कृष्णप्रिया किङ्करी च तदंशा तत्सखी प्रिया ॥ २४ ॥

गोविन्देन सहासक्तामतृप्तां माञ्च मूर्च्छिताम् । रासेश्वरीसमागत्य ददर्श रासमण्डले ।
गोविन्दं भर्त्सयामास मां शशाप रुषान्विता । याहित्वं मानवींयोनिमित्येवञ्चपितामह
मामुवाच स गोविन्दो मदंशं त्वं चतुर्भुजम् । लभिष्यसितपस्तप्त्वाभारतेब्रह्मणोवरात्
इत्येवमुक्त्वादेवेशोऽप्यन्तर्धानंचकारसः । देव्या भियातनुंत्यक्त्वालब्धंजन्ममयाभुवि ॥
अहं नारायणं कान्तं शान्तं सुन्दरविग्रहम् । साम्प्रतं लब्धुमिच्छामि वरमेवञ्च देहि मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

सुदामा नाम गोपश्च श्रीकृष्णाङ्गसमुद्भवः । तदंशश्चातितेजस्वी ललाभ जन्म भारते ॥
साम्प्रतं राधिकाशापद्दनुवंशसमुद्भवः । शङ्खचूड़ इति ख्यातस्त्रैलोक्ये न च तत्परः ॥
गोलोकेत्वां पुरादृष्ट्वा कामोन्मथितमानसः । विलङ्घितुं न शशाकराधिकायाः प्रभावतः ।
सचजातिस्मरस्तप्त्वा त्वांललाभवरेणच । जातिस्मरापित्वमपिसर्वं जानासिसुन्दरी ॥
अधुनातस्यपत्नी च भव भाविनिशोभने । पश्चान्नारायणं कान्तं शान्तमेव लभिष्यसि ।
शापान्नारायणस्यैव कलया दैवयोगतः । भविष्यसि वृक्षरूपा त्वं पूता विश्वपावनी ॥
प्रधानासर्वपुष्पाणांविष्णुप्राणाधिकाभवेत् । त्वयाविनाचसर्वेषांपूजाचविफलाभवेत् ॥

वृन्दावनेवृक्षरूपा नाम्ना वृन्दावनीतिच । तत्पत्रैर्गोपिकागोपाः पूजयिष्यन्तिमाधवम्
वृक्षाधिदेवीरूपेण सार्द्धं कृष्णेन सन्ततम् । विहरिष्यसि गोपेन स्वच्छन्दं मद्वरेण च
इत्येवं वचनं श्रुत्वा सस्मिता हृष्टमानसा । प्रणनाम च ब्रह्माणं तञ्च किञ्चिदुवाच ह

तुलस्युवाच ।

यथा मे द्विभुजे कृष्णे वाञ्छा च श्यामसुन्दरे । सत्यंब्रवीमि हे तात न तथा च चतुर्भु
अतृप्ताहञ्च गोविन्दे दैवात् शृङ्गारभङ्गतः । गोविन्दस्यैव वचनात् प्रार्थयामिचतुर्भुजम्तु
तत्प्रसादेन गोविन्दं पुनरेव सुदुर्लभम् । ध्रुवमेवं लभिष्यामि राधाभीतिं प्रमोचय

ब्रह्मोवाच ।

गृहाण राधिकामन्त्रं ददामि षोड़शाक्षरम् । तस्याश्च प्राणतुल्यात्वं मद्वरेणभविष्यसि
शृङ्गारंयुवयोर्गोप्यमाज्ञास्यतिचराधिका । राधासमात्वं शुभगागोविन्दस्यभविष्यसि
इत्येवमुक्त्वादत्त्वाच देव्याश्च षोड़शाक्षरम् । मन्त्रंतस्यै जगद्धाता स्तोत्रञ्चकवचंपरम्
सर्वं पूजाविधानञ्च पुरश्चर्याविधिक्रमम् । परं शुभाशिषं कृत्वा सोऽन्तर्द्धानञ्चकार
साच ब्रह्मोपदेशेन पुण्ये वदरिकाश्रमे । जजाप परमं मन्त्रं यदिष्टं पूर्वजन्मनः ॥ ४७
दिव्यं द्वादशवर्षञ्च पूजाञ्चैव चकार सा । वभूव सिद्धा सा देवी तत्प्रत्यादेशमाप
सिद्धे तपसि मन्त्रेच वरं प्राप्य यथेप्सितम् । बुभुजे च महाभागं यद्विश्वेषु सुदुर्लभम्
प्रसन्नमानसादेवी तत्याज तपसः क्लमम् । सिद्धे फले नराणाञ्च दुःखञ्च सुखमुत्तमम्
भुक्त्वा पीत्वा च सन्तुष्टा शयनञ्च चकार सा । तल्पे मनोरमे तत्र पुष्पचन्दनचर्चिते

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने
तुलसीवरप्रदानं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

———

षोड़शोऽध्यायः

तुलस्या सह शङ्खचूड़स्य मेलनं कथोपकथनञ्च ।

नारायण उवाच ।

तुलसी परितुष्टा च सुखापहृष्टमानसा । नवयौवनसम्पन्ना प्रशंसन्ती वराङ्गना ॥ १ ॥
चिक्षेप पञ्चवाणञ्च पञ्चवाणश्च तां प्रति । पुष्पायुधेन सा दग्धा पुष्पचन्दनचर्चिता ॥
पुलकाञ्चितसर्वाङ्गी कम्पितारक्तलोचना । क्षणं सा शुष्कतां प्राप क्षणं मूर्च्छामवाप ह ।
क्षणमुद्विग्नतां प्राप क्षणं तन्द्रां सुखावहाम् । क्षणं सा दाहनं प्राप क्षणं प्राप प्रमत्तताम्
क्षणंसाचेतनांप्रापक्षणं प्रापविषण्णताम् । उत्तिष्ठन्तीक्षणंतल्पाद् गच्छन्तीनिकटंक्षणम्
भ्रमन्ती क्षणमुद्वेगाद्विवसन्ती क्षणं पुनः । क्षणमेव समुद्वेगात् सुष्वाप पुनरेव सा ॥
पुष्पचन्दनतल्पञ्च तद् बभूवातिकण्टकम् । विषमाहारसुस्वादु दिव्यरूपं फलंजलम् ॥
निलयश्च निराकारः सूक्ष्मवस्त्रं हुताशनः । सिन्दूरपत्रकञ्चैव व्रणतुल्यञ्च दुःखदम् ८॥
क्षणं ददर्श तन्द्रायां सुवेशं पुरुषं सती । सुन्दरञ्च युवानञ्च सस्मितं रसिकेश्वरम् ॥ ९॥
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् । आगच्छन्तं माल्यवन्तं पश्यन्तं तन्मुखाम्बुजम्॥
कथयन्तं रतिकथां चुम्बन्तमधरं मुहुः । शयानवन्तं तल्पे च समाश्लिष्यन्तमीलितम् ॥
पुनरेव तु गच्छन्तमागच्छन्तं वसन्तकम् । कान्त क्व यासि प्राणेश तिष्ठेत्येवमुवाचसा॥
पुनः स्वचेतनां प्राप्य विललाप पुनः पुनः । एवं तपोवने सा च तस्थौ तत्रैव नारद ॥

शङ्खचूड़ो महायोगी जैगीषव्यान्मनोरमम् ।
कृष्णस्य मन्त्रं सम्प्राप्य कृत्वा सिद्धिन्तु पुष्करे ॥ १४ ॥

कवचञ्च गले बद्ध्वा सर्वमङ्गलमङ्गलम् । ब्रह्मेशाच्च वरं प्राप्य यत्तन्मनसि वाञ्छितम् ॥

आज्ञया ब्रह्मणः सोऽपि बदरीञ्च समाययौ ॥ १६ ॥

आगच्छन्तं शङ्खचूड़ं ददर्श तुलसी मुने । नवयौवनसम्पन्नं कामदेवसमप्रभम् ॥ १७ ॥
श्वेतचम्पकवर्णाभं रत्नभूषणभूषितम् । शरत्पार्वणचन्द्रास्यं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥१८॥

रत्नसारविनिर्माणविमानस्थं मनोहरम् । रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ॥
पारिजातकुसुमानां माल्यवन्तञ्च सस्मितम् । कस्तूरीकुङ्कुमयुतं सुगन्धिचन्दनान्वित
सा दृष्ट्वासन्निधाने तं मुखमाच्छाद्य वाससा । सस्मितातं निरीक्षन्ती सकटाक्षं पुनः
बभूवातिनम्रमुखी नवसङ्गमलज्जिता । कामुकी कामबाणेन पीड़िता पुलकान्विता ॥
पिबन्ती तन्मुखाम्भोजं लोचनाभ्याञ्च सन्ततम् । ददर्श शङ्खचूड़श्च कन्यामेकांतपोव

पुष्पचन्दनतल्पस्थां वसन्तीं वाससावृताम् ।
पश्यन्तीं तन्मुखं शश्वत् सस्मितां सुमनोहराम् ॥ २४ ॥

सुपीनकठिनश्रोणीं पीनोन्नतपयोधराम् । मुक्तापङ्क्तिप्रभायुष्टदन्तपङ्क्तिसुबिभ्रतीं
पक्वबिम्बाधरोष्ठीञ्च सुनासां सुन्दरीं वराम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभां शरच्चन्द्रसमप्रभा
स्वतेजसा परिवृतां सुखदृश्यां मनोरमाम् । कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनबिन्

सिन्दूरविन्दुना शश्वत् सीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम् ।
निम्ननाभिगभीराञ्च तदधस्त्रिवलीयुताम् ॥ २८ ॥

करपद्मतलारक्तां नखचन्द्रैर्विभूषिताम् । स्थलपद्मप्रभायुक्तं पादपद्मञ्च बिभ्रतीम् ॥ २
आरक्तवर्ण ललितमलक्तकसमप्रभम् । ऊर्द्ध्वपद्मस्थलपद्मपद्मराजविराजिताम् ॥ ३
शरदिन्दुविनिन्द्कनखेन्दुराजिराजिताम् । अमूल्यरत्ननिर्माणपावकावलिसंयुताम्

मणीन्द्रसारनिर्माणक्वणन्मञ्जीररञ्जिताम् ॥ ३२ ॥

दधतीं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुतम् । अमूल्यरत्ननिर्माणमकराकृतिरूपिणा ॥
चित्रकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम् । रत्नेन्द्रसारहारेण स्तनमध्यस्थलोज्ज्व
रत्नकङ्कणकेयूरशङ्खभूषणभूषिताम् । रत्नाङ्गुरीयकैर्दिव्यैरङ्गुल्यावलिराजिताम् ॥ ३
दृष्ट्वा तां ललितां रम्यां सुशीलां सुदतींसतीम् । उवास तत्समीपे च मधुरंतामुवा

शङ्खचूड़ उवाच ।

का त्वमत्र कस्य कन्या धन्ये मान्ये सुयोषिताम् ।
का त्वं मानिनि कल्याणि सर्वकल्याणदायिनि ॥ ३७ ॥

स्वर्गभोगादिसारेति विहारे हाररूपिणि । संसारदारसारे च मायाधारे मनोहरे ॥३

जगद्विलक्षणे क्षामे मुनीन्द्रमोहकारिणि । मौनीभूते किङ्करं मां सम्भाषां कुरु सुन्दरि॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा सकामा वामलोचना । सस्मिता नम्रवदना सकामं तमुवाच सा॥

तुलस्युवाच ।

धर्मध्वजसुताऽहञ्च तपस्यायां तपोवने । तपस्विनीह तिष्ठामि कस्त्वं गच्छ यथासुखम्
कामिनीकुलजाताञ्च रहस्ये कामिनीं सतीम् । न पृच्छतिकुले जात एवमेव श्रुतौ श्रुतम्
लम्पटोऽसत्कुले जातो धर्मशास्त्रार्थविवर्जितः। येनाश्रुतःश्रुतेरर्थःसकामीच्छतिकामिनीम्
आपातमधुरामन्ते अन्तकां पुरुषस्य ताम् । विषकुम्भाकाररूपाममृतास्याञ्च सन्ततम् ॥
हृदये क्षुरधाराभां शश्वन्मधुरभाषिणीम् । स्वकार्य्यपरिनिष्पन्नतत्परां सततं सदा ॥
कार्य्यार्थे स्वामिवशगामन्यथैवावशां सदा । स्वान्तर्मलिनरूपाञ्च प्रसन्नवदनेक्षणाम् ॥
श्रुतौ पुराणे यासाञ्च चरित्रमनिरूपितम् । तासु को विश्वसेत् प्राज्ञो ह्यप्राज्ञ इवसर्वदा
तासां को वा रिपुर्मित्रं प्रार्थयन्तीं नवं नवम् । दृष्ट्वा सुवेशं पुरुषमिच्छन्तीं हृदये सदा॥
बाह्ये स्वात्मसतीत्वञ्च ज्ञापयन्तीं प्रयत्नतः । शश्वत्कामाञ्चरामाञ्चकामाधारांमनोहराम्
बाह्ये छलाच्छादयन्तीं स्वान्तर्मैथुनलालसाम् ।
कान्तं ग्रसन्तीं रहसि बाह्येऽतीवसुलज्जिताम् ॥ ५० ॥
मानिनींमैथुनाभावेकोपिनींकलहाङ्कुराम् । संभीतांभूरिसम्भोगात् स्वल्पमैथुनदुःखिताम्
सुमिष्टान्नात् शीततोयादाकांक्षन्तीचमानसे । सुन्दरं रसिकं कान्तं युवानं गुणिनं सदा
सुतात् परमतिस्नेहं कुर्वन्ती रतिकर्त्तरि । प्राणाधिकप्रियतमं सम्भोगकुशलं प्रियम् ॥
पश्यन्तीं रिपुतुल्यञ्च वृद्धं वा मैथुनाक्षमम् । कलहं कुर्वती शश्वत् येन सार्द्धंसुकोपनाम्
चर्चया भक्षयन्तीं तं कीलाश इव गोरजः । दुःसाहसस्वरूपाञ्च सर्वदोषाश्रयां सदा ॥
शश्वत्कपटरूपाञ्चसर्वदोषाश्रयांसदा । ब्रह्मविष्णुशिवादीनांदुस्त्याज्यांमोहरूपिणीम् ।
तपोमार्गार्गलां शश्वन्मुक्तिद्वारकवाटिकाम् ॥ ५७ ॥
हरेर्भक्तिव्यवहितां सर्वमायाकरण्डिकाम् । संसारकारागारे च शश्वन्निगड़रूपिणीम् ॥
इन्द्रजालस्वरूपाञ्चमिथ्यावादिस्वरूपिणीम् । बिभ्रतींबाह्यसौन्दर्य्यंमध्याङ्गमतिकुत्सितम्
नानाविण्मूत्रपूयानामाधारं मलसंयुतम् । दुर्गन्धिदोषसंयुक्तं रक्ताक्तकमसंस्कृतम् ।६०॥

मायारूपं मायिनाञ्च विधिना निर्मितं पुरा। विषरूपां मुमुक्षूणामदृश्याञ्चैव सर्वदा।
इत्युक्त्वा तुलसी तञ्च विरराम च नारद। सस्मितः शङ्खचूड़श्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥६२

शङ्खचूड़ उवाच।

त्वयायत्कथितं देविनच सर्वमलीककम्। किञ्चित्सत्यमलीकञ्च किञ्चिन्मत्तो निशाम
निर्मितं द्विविधं धात्रा स्त्रीरूपंसर्वमोहनम्। कृत्यारूपं वास्तवञ्च प्रशंस्यञ्चाप्रशंसितम्
लक्ष्मी सरस्वती दुर्गा सावित्री राधिकादिकम्।
सृष्टिसूत्रस्वरूपञ्चाप्याद्यं स्रष्ट्रा तत् तु विनिर्मितम् ॥ ६५ ॥
एतासामंशरूपं यत् स्त्रीरूपं वास्तवं स्मृतम्। तत् प्रशंस्यं यशोरूपं सर्वमङ्गलकारणम्
शतरूपा देवहूती स्वधा स्वाहा च दक्षिणा। छायावती रोहिणी च वरुणानी शची तथ
कुवेरवायुपत्नी साप्यदितिश्च दितिस्तथा। लोपामुद्रानसूया च कैटभी तुलसी तथा।
अहल्यारुन्धती मेना तारा मन्दोदरी परा। दमयन्ती वेदवती गङ्गा च मनसा तथा।
पुष्टिस्तुष्टिः स्मृतिर्मेधा कालिका च वसुन्धरा। षष्ठीमङ्गलचण्डीचमूर्त्तिश्चधर्मकामि
स्वस्तिः श्रद्धा च कान्तिश्च तुष्टिः कान्तिस्तथापरा।
निद्रा तन्द्रा क्षुत् पिपासा सन्ध्या रात्रिर्दिनानि च ॥ ७१ ॥
सम्पत्तिवृत्तिकीर्त्त्यश्च क्रियाशोभाप्रभांशिकम्। यत् स्त्रीरूपञ्च सम्भूतमुत्तमं तद्युगेयु
कृत्यास्वरूपं तद् यत्तु स्वर्वेश्यादिकमेव च। तदप्रशंस्यं विश्वेषु पुंश्चलीरूपमेव च ७
सत्त्वप्रधानं यद्रूपं तच्च शुद्धं स्वभावतः। तदुत्तमञ्च विश्वेषु साध्वीरूपं प्रशंसितम् ७
तद् वास्तुवञ्च विज्ञेयं प्रवदन्ति मनीषिणः। रजोरूपं तमोरूपं कृत्यासु द्विविधं स्मृत
स्थानाभावात् क्षणाभावान्मध्यवृत्तेरभावतः। देहक्लेशेन रोगेण सत्संसर्गेण सुन्दरि
बहुगोष्ठावृतेनैव रिपुराजभयेन च। रजोरूपस्य साध्वीत्वमेतेनैवोपजायते ॥ ७७
इदं मध्यमरूपञ्च प्रवदन्ति मनीषिणः। तमोरूपं दुर्निवार्य्यमधमं तद् विदुर्बुधाः ॥७८
न पृच्छति कुले जातः पण्डितश्च परस्त्रियम् ॥ ७९ ॥
आगच्छामि त्वत्समीपमाज्ञया ब्रह्मणोऽधुना। गान्धर्वेण विवाहेनत्वांग्रहीष्यामिशोभ
अहमेव शङ्खचूडो देवविद्रावकारकः। दनुवंशोद्भवो विश्वे सुदामाहं हरेः पुरे ॥ ८१

अहमद्यस्तु गोपेषु गोगोपीपार्षदेषु च । अधुना दानवेन्द्रोऽहंराधिकायाश्चशापतः ॥८२॥
जातिस्मरोऽहं जानामिकृष्णमन्त्रप्रभावतः । जातिस्मरात्वं तुलसी संसक्ता हरिणापुरा

त्वमेव राधिकाकोपात् जातासि भारते भुवि ।
त्वां सम्भोक्तुमिच्छुकोऽहं नालं राधाभयात्ततः ॥ ८४ ॥

इत्येवमुक्त्वा स पुमान् विरराम महामुने । सस्मिता तुलसी हृष्टा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥८५

तुलस्युवाच ।

एवंविधो बुधो विश्वे बुधेषु च प्रशंसितः । कान्तमेवंविधंकान्ताशश्वदिच्छति कामतः ।
त्वयाहमधुना सत्यं विचारेण पराजिता । स निन्दितश्चाप्यशुचिर्यःपुमांश्च स्त्रिया जितः
निन्दन्ति पितरोदेवाबान्धवास्त्रीजितंजनम् । स्त्रीजितंमनसावाचापिताभ्राताच निन्दति
शुद्धेद् विप्रो दशाहेन जातके मृतके तथा । भूमिपो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहतः ८९॥
शूद्रो मासेन वेदेषु मातृवद्वर्णशङ्करः । अशुचिः स्त्रीजितः शुद्धेच्चितादाहनकालतः ९०॥
न गृह्णन्तीच्छयातस्य पितरःपिण्डतर्पणम् । न गृह्णन्तीच्छया देवास्तस्य पुष्पजलादिकम्
किं तस्य ज्ञानतपसा जपहोमप्रपूजनैः । किं विद्यया वा यशसा स्त्रीभिर्यस्य मनोहृतम् ।
विद्याप्रभावज्ञानार्थं मया त्वञ्चपरीक्षितः । कृत्वा परीक्षां कान्तस्य वृणोति कामिनीवरम् ।
वराय गुणहीनाय वृद्धायाज्ञानिने तथा । दरिद्राय च मूर्खाय रोगिणे कुत्सिताय च ॥
अत्यन्तकोपयुक्ताय चात्यन्तदुर्मुखाय च । पङ्गुलायाङ्गहीनाय चान्धाय बधिराय च ॥
जड़ायचैव मूकाय क्लीवतुल्याय पापिने । ब्रह्महत्यांलभेत् सोऽपियः स्वकन्यांददातिच ॥
शान्ताय गुणिने चैव यूने च विदुषेऽपिच । वैष्णवायसुतां दत्त्वा दशवाजिफलंलभेत् ।
यः कन्यापालनं कृत्वा करोति विक्रयंयदि । विपदा धनलोभेन कुम्भीपाकं स गच्छति ।
कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भक्षति पातकी । कृमिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥९९॥
तदन्ते व्याधयोनौच लभते जन्मनिश्चितम् । विक्रीणाति मांसभारं वहत्येवदिवानिशम् ।
इत्येवमुक्त्वा तुलसी विरराम तपोवने । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा तयोरन्तिकमाययौ ॥१०१
मूर्ध्ना ननाम तुलसी शङ्खचूड़श्च नारद । उवास तत्र देवेशश्चोवाच च तयोर्हितम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

किं करोषि शङ्खचूड़ संवादमनया सह । गान्धर्वेण विवाहेन त्वमिमां ग्रहणं कुरु ।।१०
त्वञ्च पुरुषरत्नञ्च स्त्रीरत्नं स्त्रीष्वियंसती । विदग्धायाविदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत्
निर्विरोधसुखंराजन् को वात्यजतिदुर्लभम् । योऽविरोधसुखत्यागी स पशुर्नात्र संशय
किमुपेक्षसि त्वं कान्तमीदृशं गुणिनं सती । देवानामसुराणाञ्च दानवानां विमर्दकम्
यथालक्ष्मीश्च लक्ष्मीशे यथाकृष्णेच राधिका । यथामयिचसावित्री भवानीच भवेयथ
यथा धरा वराहे च यथा मेना हिमालये । यथात्रावनसूया च दमयन्ती नले यथा
रोहिणीच यथा चन्द्रे यथा कामेरतिःसती । यथादितिः कश्यपेच वशिष्ठेऽरुन्धतीयथ
यथाहल्या गौतमे च देवहूती च कर्दमे । यथावृहस्पतौ तारा शतरूपा मनौ यथा ।।११
यथा च दक्षिणा यज्ञे यथा स्वाहा हुताशने । यथा शची महेन्द्रे च यथा पुष्टिर्गणेश्वरे
देवसेना यथा स्कन्दे धर्मे मूर्त्तिर्यथा सती । सौभाग्या सुप्रिया त्वञ्च शङ्खचूड़ेतथा
अनेन सार्द्धं सुचिरं सुन्दरेण च सुन्दरि । स्थाने स्थाने विहारञ्च यथेच्छं कुरुसन्तत
पश्चात् प्राप्स्यसि गोविन्दं गोलोके पुनरेवच । चतुर्भुजञ्च वैकुण्ठे शङ्खचूड़े मृते सति
इत्येवमाशिषं कृत्वा स्वालयं प्रययौ विधिः । गान्धर्वेण विवाहेन जगृहे ताञ्च दानव
स्वर्गे दुन्दुभिवाद्यञ्च पुष्पवृष्टिर्बभूव ह । स रेमे रमया सार्द्धं वासगेहे मनोहरे ॥११
मूर्च्छां सम्प्राप तुलसी नवसङ्गमसंगता । निमग्ना निर्जने साध्वी सम्भोगसुखसागरे
चतुःषष्टिकलामानं चतुःषष्टिविधं सुखम् । कामशास्त्रे यन्निरुक्तं रसिकानां यथेप्सित
अंगप्रत्यंगसंश्लेषपूर्वकं स्त्रीमनोहरम् । तत्सर्वं सुखशृंगारं चकार रसिकेश्वरः ॥ ११
अतीवरम्ये देशेच सर्वजन्तुविवर्जिते । पुष्पचन्दनतल्पे च पुष्पचन्दनवायुना ॥ १२
पुष्पोद्याने नदीतीरे पुष्पन्दनचर्चिते । गृहीत्वा रसिकां रामां पुष्पचन्दनचर्चिता
भूषितां भूषणैः सर्वैरतीवसुमनोहरम् । सुरतेर्विरतिर्नास्ति तयोः सुरतविज्ञयोः ॥१
जहार मानसं भर्त्तुर्लीलया तुलसी सती । चेतनां रसिकायाश्च जहार रसभाववि
वक्षसश्चन्दनं बाह्वोस्तिलकं विजहार सा । स च जग्राह तस्याश्च सिन्दूरविन्दुपत्रक
स तद्वक्षसि तस्याश्च नखरेखां ददौ मुदा । सा ददौ तद्वामपार्श्वे करभूषणलक्षण

राजा दन्तौष्ठपुटके ददौ दशनदंशनम् । तद्गण्डयुगले सा च प्रददौ तच्चतुर्गुणम् ॥ १२६॥
सुरतेर्विरतौ तौ च समुत्थाय परस्परम् । सुवेशञ्चक्रतुस्तत्र यत्तन्मनसि वाञ्छितम् ॥
कुङ्कुमाक्तचन्दनेन सा तस्मै तिलकं ददौ । सर्वाङ्गे सुन्दरे रम्ये चकार चानुलेपनम् १२८
सुवासितञ्च ताम्बूलं वह्निशुद्धे च वाससी । पारिजातस्य कुसुमं माल्यञ्चैव सुशोभनम् ।
अमूल्यरत्ननिर्माणमङ्गुरीयकमुत्तमम् । सुन्दरञ्च मणिवरं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥१३०॥
दासी तवाहमित्येवं समुच्चार्य्य पुनःपुनः । ननाम परया भक्त्या स्वामिनं गुणशालिनम्
सस्मितातन्मुखाम्भोजं लोचनाभ्यांपपौपुनः । निमेषरहिताभ्याञ्च सकटाक्षञ्चसुन्दरम् ॥
स च ताञ्च समाकृष्य चकार वक्षसि प्रियाम् । सस्मितं वाससाच्छन्नं ददर्श मुखपङ्कजम् ।
चुचुम्ब कठिने गण्डे बिम्बोष्ठे पुनरेव च । ददौ तस्यै वस्त्रयुग्मं वरुणादाहृतञ्च यत् ॥
तदाहृतां रत्नमालां त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ॥ १३४॥
ददौ मञ्जीरयुग्मञ्च स्वाहायाश्च हृतञ्च यत् । केयूरयुग्मं छायाया रोहिण्याश्चैवकुण्डलम् ।
अङ्गुरीयकरत्नानि रत्याश्च वरभूषणम् । शङ्खं सुरुचिरं चित्रं यद्दत्तं विश्वकर्मणा ॥१३६॥
विचित्रपीठकश्रेणीं शय्याञ्चापि सुदुर्लभाम् । भूषणानि च दत्वा च परीहारञ्चकार ह ॥
निर्माय कवरीभारं तस्याश्च माल्यसंयुतम् । सुचित्रं पत्रकं गण्डे जयलेखसमं तथा ॥
चन्द्रलेखात्रिभिर्युक्तं चन्दनेन सुगन्धिना । परितः परितश्चित्रैः सार्द्धं कुङ्कुमविन्दुभिः ॥
ज्वलत्प्रदीपाकारञ्च सिन्दूरतिलकं ददौ । तत्पादपद्मयुगले स्थलपद्मविनिन्दिते ॥१४०॥
चित्रालक्तकरागञ्च नखरेषु ददौ मुदा । स्ववक्षसि मुहुर्न्यस्तं सरागञ्चरणाम्बुजम् ॥
हे देवि ! तव दासोऽहमित्युच्चार्य्य पुनःपुनः । रत्ननिर्माणयानेन ताञ्च कृत्वा स्ववक्षसि॥
तपोवनं परित्यज्य राजा स्थानान्तरं ययौ ॥१४२॥
मलये देवनिलये शैले शैले वने वने । स्थाने स्थानेऽतिरम्ये च पुष्पोद्यानेऽतिनिर्जने ॥
कन्दरे कन्दरे सिन्धुतीरे च सुन्दरे वने । पुष्पभद्रानदीतीरे नीरवातमनोहरे ॥ १४४ ॥
पुलिने पुलिने दिव्ये नद्यां नद्यां नदे नदे । मधौ मधुकराणाञ्च मधुरध्वनिनादिते ॥१४५
विनिस्यन्दे सुपवने नन्दने गन्धमादने । देवोद्याने देववने चित्रे चन्दनकानने ॥१४६॥
चम्पकानां केतकीनां माधवीनाञ्च माधवे । कुन्दानां मालतीनाञ्च कुमुदाम्भोजकानने ।

कल्पवृक्षे कल्पवृक्षे पारिजातवने वने । निर्जने काञ्चनीस्थाने धन्ये काञ्चनपर्वते ॥१४
काञ्चीवने किञ्चनके कञ्चके काञ्चनाकरे । पुष्पचन्दनतल्पेच पुंस्कोकिलरुतेश्रुते ॥१४
पुष्पचन्दनसंयुक्तः पुष्पचन्दनवायुना । कामुक्या कामुकः कामात् स रेमे रामया सह
न तृप्तो दानवेन्द्रश्च तृप्तिर्नैव जगाम सा । हविषा कृष्णवर्त्मेव ववृधे मदनस्तयोः
तया सह समागत्य स्वाश्रमं दानवस्ततः । रम्यक्रीड़ालयं कृत्वा विजहार पुनस्ततः
एवं संबुभुजे राज्यं शङ्खचूड़ः प्रतापवान् । एकमन्वन्तरं पूर्णं राजराजेश्वरो वली ॥१५
देवानामसुराणाञ्च दानवानाञ्चसन्ततम् । गन्धर्वाणां किन्नराणांराक्षसानाञ्चशास्तिद
हृताधिकारा देवाश्च चरन्ति भिक्षुका यथा ॥ १५५ ॥
पूजाहोमादिकंतेषां जहार विषयंवलात् । आश्रयंचाधिकारञ्च शस्त्रास्त्रभूषणादिकम्
निरुद्यमाः सुराः सर्वेचित्रपुत्तलिका यथा । तेच सर्वे विषण्णाश्च प्रजग्मुर्ब्रह्मणः सभा
वृत्तान्तं कथयामासू रुरुदुश्च भृशं मुहुः । तदा ब्रह्मा सुरैः सार्द्धं जगाम शङ्करालयम्
सर्वं संकथयामास विधाता चन्द्रशेखरम् । ब्रह्मा शिवश्च तैः सार्द्धं वैकुण्ठञ्चजगाम
सुदुर्लभं परं धाम जरामृत्युहरं परम् । सम्प्रापच वरं द्वारमाश्रमाणां हरेरहो ॥ १६०
ददर्श द्वारपालांश्च रत्नसिंहासनस्थितान् । शोभितान् पीतवस्त्रैश्च रत्नभूषणभूषितान्
वनमालान्वितान् सर्वान् श्यामसुन्दरविग्रहान् । शङ्खचक्रगदापद्मधरांश्चैव चतुर्भुजान्
सस्मितान्पद्मवक्त्रांश्चपद्मनेत्रान्मनोहरान् । ब्रह्मातान्कथयामासवृत्तान्तं गमनार्थकम्
तेऽनुज्ञाञ्च ददुस्तस्मै प्रविवेश तदाज्ञया ॥ १६४ ॥
एवञ्च षोड़शद्वाराणिनिरीक्ष्य कमलोद्भवः । देवैः सार्द्धं तानतीत्य प्रविवेश हरेः सभाम्
देवर्षिभिः परिवृतां पार्षदैश्च चतुर्भुजैः । नारायणस्वरूपैश्च सर्वैः कौस्तुभभूषितैः ॥१६
पूर्णेन्दुमण्डलाकारं चतुरस्रां मनोहराम् । मणीन्द्रसारनिर्माणांहीरासारसुशोभिताम्
अमूल्यरत्नखचितांरचितांस्वेच्छयाहरेः । माणिक्यमालाजालाढ्यांमुक्तापंक्तिविभूषिताम्
मण्डितां मण्डलाकारै रत्नदर्पणकोटिभिः ।
विचित्रैश्चित्ररेखाभिर्नानाचित्रविचित्रिताम् । पद्मरागेन्द्ररचितैरचितांपद्मकृत्रिमैः ॥१६
सोपानशतकैर्युक्तां स्यमन्तकविनिर्मितैः । पट्टसूत्रग्रन्थियुतैश्चारुचन्दनपल्लवैः ॥१७०

इन्द्रनीलमणिस्तम्भैर्वेष्टितां सुमनोरमाम् । सद्रत्नपूर्णकुम्भानां समूहैश्च समन्विताम् ॥
पारिजातप्रसूनानां मालाजालैर्विराजिताम् । कस्तूरीकुङ्कुमाक्तैश्च सुगन्धिचन्दनद्रवैः ॥
सुसंस्कृतान्तु सर्वत्र वासितां गन्धवायुना । विद्याधरीसमूहानां सङ्गीतैश्च मनोहराम् ॥
सहस्रयोजनायामां परिपूर्णाञ्च किङ्करैः । ददर्श श्रीहरिं ब्रह्मा शङ्करैश्च सुरैः सह ॥१७४
वसन्तं तन्मध्यदेशे यथेन्दुंतारकावृतम् । अमूल्यरत्ननिर्माणचित्रसिंहासनस्थितम् ॥१७५
किरीटिनं कुण्डलिनं वनमालाविभूषितम् । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणंच चतुर्भुजम् ॥१७६
नवीननीरदश्यामं सुन्दरं सुमनोहरम् । अमूल्यरत्ननिर्माणसर्वभूषणभूषितम् ॥१७७॥
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं बिभ्रन्तं केलिपङ्कजम् । पुरतो नृत्यगीतञ्च पश्यन्तं सस्मितं मुदा ॥
शान्तं सरस्वतीकान्तं लक्ष्मीधृतपदाम्बुजम् । भक्तप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तं सुवासितम् ॥
गङ्गया परया भक्त्या सेवितं श्वेतचामरैः । सर्वैश्च स्तूयमानञ्च भक्तिनम्रात्मकन्धरैः ॥
एवं विशिष्टं तं दृष्ट्वा परिपूर्णतमं विभुम् । ब्रह्मादयः सुराः सर्वे प्रणम्य तुष्टुवुस्तदा ॥
पुलकाङ्कितसर्वाङ्गाः साश्रुनेत्राः सगद्गदाः । भक्त्यापरमयाभक्ताभीतानम्रात्मकन्धराः ॥
पुटाञ्जलियुतो भूत्वा विधाता जगतामपि । वृत्तान्तं कथयामास विनयेन हरेः पुरः ॥
हरिस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वज्ञः सर्वभाववित् । प्रहस्योवाच ब्रह्माणं रहस्यञ्च मनोहरम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शङ्खचूड़स्य वृत्तान्तं सर्वं जानामि पद्मज । मद्भक्तस्य च गोपस्य महातेजस्विनः पुरा ॥
सुराः श्रृणुत तत्सर्वमितिहासं पुरातनम् । गोलोकस्यैवचरितं पापघ्नं पुण्यकारणम् ॥
सुदामा नाम गोपश्च पार्षदप्रवरो मम । स प्राप दानवींयोनिंराधाशापात् सुदारुणात् ॥
तत्रैकदाहमगमं स्वालयाद्रासमण्डलम् । विहाय मानिनीं राधांममप्राणाधिकांपराम् ॥
सा मां विरजया सार्द्धं विज्ञाय किङ्करीमुखात् । पश्चात्क्रुधासाजगाममांददर्शचतत्रच ॥
विरजाञ्च नदीरूपां मां ज्ञात्वा च तिरोहितम् । पुनर्जगामसारुष्टास्वालयंसखीभिः सह ।
मां दृष्ट्वा मन्दिरे देवी सुदामसहितं पुरा । भृशं मां भर्त्सयामासमौनीभूतञ्च सुस्थिरम् ॥
तच्छ्रुत्वा च सुमहांश्च सुदामातांचुकोप ह । सचतांभर्त्सयामासकोपेनममसन्निधौ ॥
तच्छ्रुत्वा सा कोपयुक्ता रक्तपङ्कजलोचना । बहिष्कर्त्तुंश्चकाराज्ञां संत्रस्ताममसंसदि ॥

सखीलक्षं समुत्तस्थौ दुर्वारं तेजसोज्ज्वलम् । बहिश्चकार तं तूर्णं जल्पन्तञ्चपुनःपुनः
सा च तद्वचनं श्रुत्वा समारुष्टा शशापतम् । याहि रे दानवीं योनिमित्येवं दारुणं वचः
तं गच्छन्तं शपन्तञ्च रुदन्तं मां प्रणम्य च । वारयामास सा तुष्टा रुदन्ती कृपया पुनः
हेवत्स ! तिष्ठमागच्छक्वयासीतिपुनःपुनः । समुच्चार्य्यचतत्पश्चात्जगामसाचविस्मिता
गोप्यश्चरुरुदुःसर्वागोपाश्चेतिसुदुःखिताः । तेसर्वेराधिकाचापितत्पश्चाद्बोधितामया
आयास्यतिक्षणार्द्धेनकृत्वाशापस्यपालनम् । सुदामंस्त्वमिहागच्छेत्युवाचसा निवारित
गोलोकस्य क्षणार्द्धेन चैकमन्वन्तरं भवेत् । पृथिव्यां जगतां धातरित्येवं वचनंध्रुवम्
स एव शङ्खचूडश्च पुनस्तत्रैव यास्यति । महाबलिष्ठो योगीशः सर्वमायाविशारदः
मम शूलं गृहीत्वा च शीघ्रं गच्छथ भारतम् । शिवः करोतु संहारं मम शूलेनदानवम्
ममैव कवचं कण्ठे सर्वमङ्गलमङ्गलम् । बिभर्त्तिदानवः शश्वत्संसारविजयीततः ॥२०
तत्र ब्रह्मन् स्थिते कण्ठे न कोऽपिहिंसितुंक्षमः । तद्याञ्चांहिकरिष्यामिविप्ररूपोऽहमेवच
सतीत्वभङ्गस्ततत्पत्न्या यत्र काले भविष्यति । तत्रैवकालेतन्मृत्युरितिदत्तोवरस्त्वया
तत्पत्न्याश्चोदरे वीर्य्यमर्पयिष्यामि निश्चितम् । तत्क्षणेनैवतन्मृत्युर्भविष्यतिनसंशयः
पश्चात् सा देहमुत्सृज्य भविष्यतिप्रियामम । इत्युक्त्वाजगतांनाथोददौशूलंहरायच
शूलं दत्त्वा ययौ शीघ्रं हरिरभ्यन्तरं मुदा । भारतञ्च ययुर्वेदा ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ॥२०८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे षोड़शोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

शिवेन सह शङ्खचूड़स्य युद्धार्थं पुष्पदन्तप्रेरणम् ।

नारायण उवाच ।

ब्रह्मा शिवं संनियोज्य संहारे दानवस्य च । जगाम स्वालयं तूर्णं यथास्थानंमहामुने
चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले मनोहरे । तत्र तस्थौ महादेवो देवनिस्तारहेतवे ॥२॥

तं कृत्वा पुष्पदन्तं गन्धर्वेश्वरमीप्सितम् । शीघ्रं प्रस्थापयामास शङ्खचूडान्तिकंमुदा ॥
स चेश्वराज्ञया शीघ्रं ययौ तन्नगरं वरम् । महेन्द्रनगरोत्कृष्टं कुबेरभवनाधिकम् ॥४॥
पञ्चयोजनविस्तीर्णं दैर्घ्ये तद्द्विगुणंमुने । स्फाटिकाकारमणिभिर्निर्माणमणिवेष्टितम् ।
सप्तभिः परिखाभिश्च दुर्गमाभिः समन्वितम् ॥५॥
ज्वलदग्निनिभैः शश्वज्ज्वलितं रत्नकोटिभिः । युक्तञ्च वीथिशतकैर्मणिवेदिसमन्वितैः ॥
परितो वणिजां संघैर्नानावस्तुविराजितैः । सिन्दूराकारमणिभिर्निर्मितैश्चविचित्रितैः ॥
भूषितं भूषितैर्दिव्यैराश्रमैः शतकोटिभिः । गत्वा ददर्श तन्मध्ये शङ्खचूड़ालयं वरम् ॥८॥
अतीववलयाकारं यथा पूर्णेन्दुमण्डलम् । ज्वलदग्निशिखाभिश्च परिखाभिश्चतसृभिः ॥
सुदुर्गमञ्च शत्रूणामन्येषां सुगमं सुखम् । अत्युच्चैर्गगनस्पर्श्यमणिप्राचीरवेष्टितम् ॥१०॥
राजितं द्वादशद्वारैर्द्वारपालसमन्वितैः । रत्नकृत्रिमपद्माढ्यै रत्नदर्पणभूषितैः ।
मणीन्द्रसारनिर्माणैः शोभितं लक्षमन्दिरैः ॥११॥
शोभितं रत्नसोपानैः रत्नस्तम्भविराजितैः ।
रत्नचित्रकवाटाद्यैः सद्रत्नकलसान्वितैः । रत्नेन्द्रचित्रराजिभिः सुदीप्ताभिर्विराजितैः ॥
परितो रक्षितं शश्वद्दानवैः शतकोटिभिः ।
दिव्यास्त्रधारिभिः शूरैर्महाबलपराक्रमैः । सुन्दरैश्च सुवेशैश्च नानालङ्कारभूषितैः ॥१३॥
तान् दृष्ट्वा पुष्पदन्तोऽपि वरद्वारं ददर्श सः । द्वारे नियुक्तं पुरुषं शूलहस्तञ्च सस्मितम् ॥
तिष्ठन्तं पिङ्गलाक्षञ्च ताम्रवर्णं भयङ्करम् । कथयामास वृत्तान्तं जगाम तदनुज्ञया ॥१५॥
अतिक्रम्य नवद्वारं जगामाभ्यन्तरं पुरम् । न कैश्च रक्षितं श्रुत्वा दूतरूपं रणस्य च ॥१६
गत्वा सोऽभ्यन्तरं द्वारं द्वारपालमुवाच ह । रणस्य सर्ववृत्तान्तं विज्ञापयितुमीश्वरम् ॥
स च तं कथयित्वा च दूतं गन्तुमुवाच ह । स गत्वा शङ्खचूडन्तं ददर्श सुमनोहरम् ॥
सभामण्डलमध्यस्थं स्वर्णसिंहासनस्थितम् । मणीन्द्रखचितंचित्रंरत्नदण्डसमन्वितम् ॥
रत्नकृत्रिमपुष्पैश्च प्रशस्तं शोभितं सदा ।
भृत्येन मस्तकन्यस्तं स्वर्णच्छत्रं मनोहरम् ॥ २० ॥
सेवितं पार्षदगणैर्व्यजनैः श्वेतचामरैः । सुवेशं सुन्दरं रम्यं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २१ ॥

माल्यानुलेपनं सूक्ष्मवस्त्रञ्च दधतं मुने। दानवेन्द्रैः परिवृतं सुवेशैश्च त्रिकोटिभि
शतकोटिभिरन्यैश्च भ्रमद्भिरस्त्रधारिभिः। एवंभूतञ्च तं दृष्ट्वा पुष्पदन्तः सविस्मयः॥
उवाच रणवृत्तान्तं यदुक्तं शङ्करेण च॥ २४॥

पुष्पदन्त उवाच।

राजेन्द्र शिवदूतोऽहं पुष्पदन्ताभिधः प्रभो। यदुक्तं शङ्करेणैव तद् ब्रवीमि निशाम
राज्यंदेहि च देवानामधिकारञ्च साम्प्रतम्। देवाश्च शरणापन्ना देवेशे श्रीहरौ परे।
दत्त्वा त्रिशूलं हरिणा तव प्रस्थापितः शिवः। चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले त्रिलोचन
विषयं देहि तेषाञ्च युद्धंवाकुरुनिश्चितम्। गत्वावक्ष्यामिकिंशम्भुंतद्भवान् वक्तुमर्ह
दूतस्य वचनं श्रुत्वा शङ्खचूडः प्रहस्य च। प्रभातेऽहं गमिष्यामि त्वञ्च गच्छेत्युवा
स गत्वोवाच तूर्णं तं वटमूलस्थमीश्वरम्। शङ्खचूडस्य वचनं तदीयं यत् परिच्छद
एतस्मिन्नन्तरे स्कन्द आजगाम शिवान्तिकम्। वीरभद्रश्च नन्दी च महाकालःसुभद्र

विशालाक्षश्च बाणश्च पिङ्गलाक्षो विकम्पनः।
विरूपो विकृतिश्चैव मणिभद्रश्च वास्कलः॥ ३२॥
कपिलाक्षो दीर्घदंष्ट्रो विकटस्ताम्रलोचनः॥ ३३॥

कालङ्कटो बलीभद्रः कालजिह्वः कुटीचरः। बलोन्मत्तो रणश्लाघी दुर्जयो दुर्गमस्
अष्टौ च भैरवा रौद्रारुद्राश्चैकादशःस्मृताः। वसवोवासवाद्याश्चआदित्याद्वादशस्
हुताशनश्च चन्द्रश्च विश्वकर्माश्विनौ च तौ। कुवेरश्च यमश्चैव जयन्तो नलकूवरः॥
वायुश्च वरुणश्चैव बुधश्च मङ्गलस्तथा। धर्मश्च शनिरीशानः कामदेवश्च वीर्यवा
उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा कोट्टरी कैटभी तथा। स्वयं शतभुजा देवी भद्रकाली भयङ्क
रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानोपरि संस्थिता। रक्तवस्त्रपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना॥
नृत्यन्ती च हसन्ती च गायन्ती सुस्वरं मुदा। अभयं ददती भक्तमभया सा भयं
बिभ्रती विकटां जिह्वां सुलोलां योजनायताम्। खर्परं वर्त्तुलाकारं गभीरं योजना
त्रिशूलं गगनस्पर्शि शक्तिञ्च योजनायताम्। शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शरांश्चापं भयङ्क
मुद्गरं मुषलं वज्रं खड्गं फलकमुज्ज्वलम्। वैष्णवास्त्रं वारुणास्त्रं वह्निञ्च नागपाशक

नारायणास्त्रं ब्रह्मास्त्रं गान्धर्वं गारुड़ं तथा। पार्जन्यञ्च पाशुपतं जृम्भणास्त्रञ्च पार्वतम्
माहेश्वरास्त्रं वायव्यं दण्डं सम्मोहनन्तथा। अव्यर्थमस्त्रशतकं दिव्यास्त्रशतकं परम्॥
आगत्य तत्र तस्थौ सा योगिनीनां त्रिकोटिभिः।
सार्द्धं वै डाकिनीनाञ्च विकटानां त्रिकोटिभिः॥ ४६॥
भूताःप्रेताः पिशाचाश्च कुष्माण्डाब्रह्मराक्षसाः। वेतालाश्चैव यक्षाश्चराक्षसाश्चैवकिन्नराः
ताभिश्चैव सह स्कन्दः प्रणम्य चन्द्रशेखरम्। पितुः पार्श्वे सभायाञ्चसमुवासभवाज्ञया
अथ दूते गते तत्र शङ्खचूडः प्रतापवान्। उवाच तुलसीं वार्त्तां गत्वाभ्यन्तरमेव च॥
रणवार्त्ताञ्च सा श्रुत्वा शुष्ककण्ठौष्ठतालुका। उवाच मधुरं साध्वी हृदयेन विदूयता

तुलस्युवाच।

हे प्राणनाथ हे वन्धो तिष्ठ मे वक्षसि क्षणम्। हे प्राणाधिष्ठातृदेव रक्ष मे जीवनंक्षणम्
भुङ्क्ष्व जन्मसमाधानं यद्वै मनसि वाञ्छितम्।
पश्यामि त्वां क्षणं किञ्चिल्लोचनाभ्यां पिपासिता॥ ५२॥
आन्दोलयन्ति प्राणा मे मनोदग्धञ्च सन्ततम्। दुःस्वप्नञ्च मया दृष्टश्चाद्यैव चरमे निशि
तुलसीवचनं श्रुत्वा भुक्त्वा पीत्वा नृपेश्वरः। उवाच वचनं प्राज्ञोहितं सत्यंयथोचितम्

शङ्खचूड़ उवाच।

कालेन योजितं सर्वं कर्मभोगनिवन्धने। शुभं हर्षं सुखं दुःखं भयं शोकममङ्गलम्॥५५
काले भवन्ति वृक्षाश्च स्कन्धवन्तश्च कालतः। क्रमेण पुष्पवन्तश्च फलवन्तश्च कालतः
ते सर्वे फलिनः काले काले कालं प्रयान्ति च।
भवन्ति काले भूतानि काले कालं प्रयान्ति च॥ ५७॥
काले भवन्ति विश्वानि काले नश्यन्ति सुन्दरि॥ ५८॥
काले सृजति स्रष्टा च पाता पाति च कालतः। संहर्त्ता संहरेत् कालेसञ्चरन्तिक्रमेणते
ब्रह्मविष्णुशिवादीनामीश्वरः प्रकृतेः परः। स्रष्टा पाता च संहर्त्ता स कृत्स्नांशेन सर्वदा
काले स एव प्रकृतिंनिर्मायस्वेच्छयाप्रभुः। निर्मायप्राकृतान्सर्वान्विश्वस्थांश्चचराचरान्
आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं सर्वं कृत्रिममेव च। प्रवदन्ति च कालेन नश्यत्यपि हि नश्वरम्॥

भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं त्रिगुणात्परम् । सर्वेशं सर्वरूपञ्च सर्वात्मानन्तमीश्वर
जलं जलेन सृजति जलं पाति जलेन यः । हरेञ्जलं जलेनैव तं कृष्णं भज सन्तत
यस्याज्ञया वाति वातः शीघ्रगामीचसन्ततम् । यस्याज्ञया च तपनस्तपत्येव यथाक्ष
यथाक्षणं वर्षतीन्द्रो मृत्युश्चरति जन्तुषु । यथाक्षणं दहत्यग्निश्चन्द्रो भ्रमति भीतव
मृत्योर्मूलं कालमूलं यमस्य च यमं परम् । विभुं स्रष्टुश्च स्रष्टारं पातुश्च पालकं भ
संहर्त्तारञ्च संहर्त्तुस्तं कृष्णं शरणं व्रज । को बन्धुश्चैव केषां वा सर्वबन्धुं भज प्रि
अहं को वा च त्वं का वा विधिना योजितः पुरा । त्वया सार्द्धं कर्मणा च पुनस्तेन नियोजि
अज्ञानी कातरः शोके विपत्तौ च न पण्डितः । सुखं दुःखं भ्रमत्येव चक्रनेमिक्रमेण
नारायणं तं सर्वेशं कान्तं प्राप्स्यसि निश्चितम् । तपः कृतं यदर्थे च पुरा बदरिका
मया त्वं तपसा लब्धा ब्रह्मणश्च वरेण हि । हरेरर्थे तव तपो हरिं प्राप्स्यसि का
वृन्दावने च गोविन्दं गोलके त्वं लभिष्यसि । अहं यास्यामि तल्लोकं तनुं त्यक्त्वा च दान

तत्र द्रक्ष्यसि मां त्वञ्च त्वां च द्रक्ष्यामि सन्ततम् ।
आगमं राधिकाशापात् भारतञ्च सुदुर्लभम् ॥ ७४ ॥

पुनर्यास्यामि तत्रैव कः शोको मे शृणु प्रिये । त्वं हि देहं परित्यज्य दिव्यरूपं विधा
तत्कालं प्राप्स्यसि हरिं मा कान्ते कातरा भव । इत्युक्त्वा च दिनान्ते च तया सार्द्धं मनं
सुष्वाप शोभने तल्पे पुष्पचन्दनचर्चिते । नानाप्रकारविभवे चचार रत्नमन्दिरे ॥ ७
रत्नप्रदीपसंयुक्ते स्त्रीरत्नं प्राप्य सुन्दरीम् । निनाय रजनीं राजा क्रीड़ाकौतुकमङ्ग

कृत्वा वक्षसि कान्तां तां रुदन्तीमतिदुःखिताम् ।
कृशोदरीं निराहारां निमग्नां शोकसागरे ॥ ७६ ॥

पुनस्तां बोधयामास दिव्यज्ञानेन ज्ञानवित् । पुरा कृष्णेन यद्दत्तं भाण्डीरे तत्त्वमु
स च तस्यै ददौ तच्च सर्वशोकहरं परम् । ज्ञानं संप्राप्य सा देवी प्रसन्नवदनेक्ष
क्रीड़ाञ्चकार हर्षेण सर्वं मत्वातिनश्वरम् । तौ दम्पती च क्रीड़ार्त्तौ निमग्नौ सुख
पुलकाङ्कितसर्वाङ्गौ मूर्च्छितौ निर्जने मुने । अङ्गप्रत्यङ्गसंयुक्तौ सुप्रातौ सुरतोत्सु
एकाङ्गौ च तथा तौ द्वौ चार्द्धनारीश्वरौ यथा । प्राणेश्वरञ्च तुलसी मेने प्राणाधिक

प्राणाधिकाञ्च तां मेने राजा प्राणाधिकेश्वरीम् ।
तौ स्थितौ सुखसुप्तौ च तन्त्रितौ सुन्दरौ समौ ॥ ८५ ॥
सुवेशौ सुखसम्भोगादचेष्टौ सुमनोहरौ । क्षणं सचेतनौ तौ च कथयन्तौ रसाश्रयाम्
कथां मनोहरां दिव्यां हसन्तौ च क्षणं पुनः ॥ ८६ ॥
उक्तवन्तौ च ताम्बूलं प्रदत्तं च परस्परम् ॥ ८७ ॥
परस्परं सेवितौ च सुप्रीत्या श्वेतचामरैः । क्षणं शयानौ सानन्दौ वसन्तौ च क्षणंपुनः
क्षणं केलिनियुक्तौ च रसभावसमन्वितौ । सुरतेर्विरतिर्नास्ति तौ तद्विषयपण्डितौ ॥
सततं जययुक्तौ द्वौ क्षणं नैव पराजितौ ॥ ९० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने तुलसीशङ्खचूड़सम्भोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः

शिवेन सह युद्धार्थं शङ्खचूड़स्य कथोपकथनम् ।

नारायण उवाच ।

श्रीकृष्णंमनसाध्यात्वा राजा कृष्णपरायणः । ब्राह्मेमुहूर्त्तेउत्थाय पुष्पतल्पान्मनोहरात्
रात्रिवासःपरित्यज्यस्नात्वामङ्गलवारिणा । धौतेचवाससीधृत्वाकृत्वातिलकमुज्ज्वलम् ।
चकाराह्निकमावश्यमभीष्टदेववन्दनम् । दध्याज्यं मधु लाजञ्च ददर्श वस्तु मङ्गलम् ॥३॥
रत्नश्रेष्ठं मणिश्रेष्ठं वस्त्रश्रेष्ठञ्च काञ्चनम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ भक्त्या यथा नित्यञ्च नारद ॥
अमूल्यरत्नं यत्किञ्चित् मुक्तामाणिक्यहीरकम् । ददौ विप्राय गुरवे यात्रामङ्गलहेतवे ।५।
गजरत्नमश्वरत्नं धेनुरत्नं मनोहरम् । ददौ सर्वं दरिद्राय विप्राय मङ्गलाय च ॥ ६ ॥
भाण्डाराणां सहस्रञ्च नगराणां त्रिलक्षकम् । ग्रामाणां शतकोटिञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौमुदा
पुत्रं कृत्वाच राजेन्द्रं सुचन्द्रं दानवेषुच । पुत्रे समर्प्य भार्य्याञ्च राज्यञ्च सर्वसम्पदम् ॥

प्रजानुचरसंघञ्च भाण्डारवाहनादिकम् । स्वयं सन्नाहयुक्तश्च धनुष्पाणिर्बभूव ह ॥
भृत्यद्वारा क्रमेणैव चकार सैन्यसञ्चयम् । अश्वानाञ्च त्रिलक्षेण पञ्चलक्षेण हस्तिना
रथानामयुतेनैवधानुष्काणां त्रिकोटिभिः । त्रिकोटिभिश्चर्मिणाञ्चशूलिनाञ्च त्रिकोटि
कृता सेनापरिमिता दानवेन्द्रेण नारद । तस्यां सेनापतिश्चैव युद्धशास्त्रविशारदः ॥
महारथः सविज्ञेयो रथिनां प्रवरो रणे । त्रिलक्षाक्षौहिणीसेनापतिं कृत्वा नराधिप
त्रिंशदक्षौहिणी वाद्यभाण्डौघञ्च चकार ह । बहिर्बभूव शिविरान्मनसा श्रीहरिं स्मर
रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानमारुरोह सः । गुरुवर्गान् पुरस्कृत्य प्रययौ शङ्करान्तिका
पुष्पभद्रानदीतीरे यत्राक्षयवटः शुभः । सिद्धाश्रमञ्च सिद्धानां सिद्धिक्षेत्रञ्च नाम
कपिलस्य तपःस्थानं पुण्यक्षेत्रञ्च भारते । पश्चिमोदधि पूर्वे च मलयस्य च पश्चि
श्रीशैलोत्तरभागे च गन्धमादनदक्षिणे । पञ्चयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये शतगुणा तथ
शाश्वती जलपूर्णा च पुष्पभद्रा नदी शुभा ॥ १८ ॥

लवणोदप्रियाभार्य्या शश्वत्सौभाग्यसंयुता । शुद्धस्फटिकसङ्काशा भारतेच सुपुण्य
शरावतीमिश्रिताच निर्गतासा हिमालयात् । गोमन्तंवामतः कृत्वा प्रविष्टा पश्चिमो
तत्र गत्वा शङ्खचूड़ो ददर्श चन्द्रशेखरम् । वटमूले समासीनं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥
कृत्वा योगासनं स्थित्वा मुद्रायुक्तञ्च सस्मितम् । शुद्धस्फटिकसङ्काशं ज्वलन्तंब्रह्मतेजः
त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्माम्बरं वरम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभं जटाजालञ्च बिभ्रतम् ॥
त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रञ्च नागयज्ञोपवीतिनम् । मृत्युञ्जयं मृत्युमृत्युं विश्वमृत्युकरं पर
भक्तमृत्युहरं शान्तं गौरीकान्तं मनोरमम् । तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदा
आशुतोषं प्रसन्नास्यं भक्तनुग्रहकारणम् । विश्वनाथं विश्वरूपं विश्वबीजञ्च विश्वज
विश्वम्भरं विश्ववरं विश्वसंहारकारणम् । कारणं कारणानाञ्चनरकार्णवतारणम् ॥
ज्ञानप्रदं ज्ञानबीजं ज्ञानानन्दं सनातनम् । अवरुह्य विमानाच्च तं दृष्ट्वा दानवेश्वरः ॥
सर्वैःसार्द्धंभक्तियुक्तः शिरसाप्रणनामसः । वामतो भद्रकालीञ्चस्कन्दञ्चतत् पुरःस्थि
आशिषञ्च ददौ तस्मै काली स्कन्दश्च शङ्करः । उत्तस्थुर्दानवं दृष्ट्वा सर्वेनन्दीश्वरादय
परस्परञ्चसम्भाषांते चक्रुस्तत्रसाम्प्रतम् । राजाकृत्वाचसम्भाषामुवास शिवसन्निधौ

प्रसन्नात्मा महादेवो भगवांस्तमुवाच ह ॥ ३२ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

विधाताजगतांब्रह्मा पिताधर्मस्यधर्मवित् । मरीचिस्तस्य पुत्रश्च वैष्णवश्चापिधार्मिकः ।
कश्यपश्चापितत्पुत्रो धर्मिष्ठश्चप्रजापतिः । दक्षप्रीत्याददौतस्मै भक्त्या कन्यास्त्रयोदश
तास्वेका च दनुः साध्वी तत् सौभाग्येन च वर्द्धिता ।
चत्वारिंशद्दनोः पुत्राः दानवास्तेजसोज्ज्वलाः ॥३५॥
तेष्वेको विप्रचित्तिश्च महाबलपराक्रमः । तत्पुत्रोधार्मिकोदंभो विष्णुभक्तोजितेन्द्रियः।
जजाप परमं मन्त्रं पुष्करे लक्षवत्सरम् । शुक्राचार्य्यं गुरुं कृत्वा कृष्णस्य परमात्मनः ॥
तदात्वां तनयं प्राप परं कृष्णपरायणम् । पुरा त्वं पार्षदो गोपो गोपेष्वष्टसु धार्मिकः॥
अधुना राधिकाशापात् भारते दानवेश्वरः । आब्रह्मस्तम्भपर्य्यन्तं भ्रमं मेनेच वैष्णवः ॥
सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यैक्यं हरेरपि । दीयमानं न गृह्णन्तिवैष्णवाः सेवनंविना ॥
ब्रह्मत्वममरत्वं वा तुच्छं मेने च वैष्णवः । इन्द्रत्वं वा कुबेरत्वं न मेने गणनासु च ॥
कृष्णभक्तस्य ते किं वा देवानां विषये भ्रमे । देहि राज्यञ्च देवानां मत्प्रीतिं कुरु भूमिप।
सुखं स्वराज्ये त्वं तिष्ठ देवास्तिष्ठन्तु स्वेपदे । अलं भ्रातृविरोधेन सर्वे कश्यपवंशजा।
यानिकानिचपापानि ब्रह्महत्यादिकानि च । ज्ञातिद्रोहस्यपापस्यकलां नार्हन्तिषोड़शीम्
स्वसम्पदाञ्च हानिञ्च यदि राजेन्द्र मन्यसे ।
सर्वावस्थासु समता केषां याति च सर्वदा ॥ ४५ ॥
ब्रह्मणश्च तिरोभावो लये प्राकृतिके सति । आविर्भावः पुनस्तस्य प्रभवेदीश्वरेच्छया ॥
ज्ञानं बुद्धिश्च तपसा स्मृतिर्लोकस्य निश्चितम् । करोतिसृष्टिंज्ञानेनस्रष्टासोऽपिक्रमेणच
परिपूर्णतमो धर्मः सत्ये सत्याश्रयः सदा । त्रिभागःसोऽपित्रेतायांद्विभागोद्वापरेस्मृतः
एकभागः कलेः पूर्वे तद्ध्रासश्च क्रमेण च । कलामात्रं कलेः शेषे कुह्वांचन्द्रकला यथा
यादृक्तेजोरवेर्ग्रीष्मे न तादृक्शिशिरे पुनः । दिने च यादृङ्मध्याह्ने सायंप्रातर्न तत्समम्
उदयं यातिकालेन बाल्यताञ्च क्रमेण च । प्रकाण्डताञ्च तत्पश्चात् कालेऽस्तंपुनरेव सः
दिने प्रच्छन्नतां याति काले च दुर्दिने घने । राहुग्रस्ते कम्पितश्च पुनरेव प्रसन्नताम् ॥

परिपूर्णतमश्चन्द्रः पूर्णिमायाञ्च यादृशः। तादृशो न भवेन्नित्यं क्षयं याति दिने दिने
पुनः स पुष्टितां याति परकुह्वा दिने दिने। सम्पद्युक्तः शुक्लपक्षे कृष्णे म्लानश्चयक्ष्मणा
राहुग्रस्ते दिने म्लानोदुर्दिने निविड़े घने। काले चन्द्रो भवेत् शुद्धोभ्रष्टश्रीः कालभे
भविष्यति वलिश्चेन्द्रो भ्रष्टश्रीःसुतलेऽधुना। कालेनपृथ्वीशस्याढ्यासर्वाधारावसुन्धरा
काले जले निमग्ना सा तिरोभूता विपद्गता। काले नश्यन्ति विश्वानिप्रभवत्येवकालतः
चराचराश्च कालेन नश्यन्ति प्रभवन्ति च। ईश्वरस्यैव समता कृष्णस्य परमात्मनः
अहं मृत्युञ्जयो यस्मादसंख्यं प्राकृतं लयम्। अदर्शञ्चापि द्रक्ष्यामि वारं वारं पुनः पुनः
स च प्रकृतिरूपश्च स एव पुरुषःस्मृतः। स चात्मा सर्वजीवश्च नानारूपधरः परः॥
करोति सततं योहि तन्नाम गुणकीर्त्तनम्। कालं मृत्युं स जयतिजन्मरोगं जराभया
स्रष्टा कृतो विधिस्तेन पाताविष्णुकृतोभवे। अहं कृतश्च संहर्त्ता वयं विषयिणः यतः
कालाग्नि रुद्रं संहारे नियुज्य विषये नृप ॥ ६२ ॥
अहङ्करोमि सततं तन्नाम गुणकीर्त्तनम्। तेन मृत्युञ्जयोऽहञ्च ज्ञानेनानेन निर्भयः ॥
मृत्युर्मत्तो भयाद् याति वैनतेयादिवोरगः। इत्युक्त्वा स च सर्वेशः सर्वज्ञः सर्वभाव
विरराम च शर्वश्च सभामध्ये च नारद। राजा तद्वचनं श्रुत्वा प्रशशंस पुनः पुनः
उवाच मधुरं देवं परं विनयपूर्वकम् ॥ ६६ ॥
शङ्खचूड़ उवाच।
त्वयायत्कथितं नाथ सर्वंसत्यं च नानृतम्। तथापिकिञ्चिद्याथार्थ्यं श्रूयतां मन्निवेद
ज्ञातिद्रोहे महत्पापं त्वयोक्तमधुनात्र यत्। गृहीत्वा तस्यसर्वस्वंकुतःप्रस्थापितो
मया समुद्धृतं सर्वमैश्वर्यं विक्रमेण च। सुतलाच्च समुद्धर्त्तुं नालं सोऽपि गदा
सभ्रातृको हिरण्याक्षः कथं देवैश्च हिंसितः। शुम्भादयश्चासुराश्च कथं देवैर्निपाति
पुरा समुद्रमथने पीयूषं भक्षितं सुरैः। क्लेशभाजो वयं तत्र तैः सर्वफलभाजनैः ॥ ७१
क्रीड़ाभाण्डमिदं विश्वं कृष्णस्यपरमात्मनः। यस्मै तत्र स ददातितस्यैश्वर्य्यंभवे
देवदानवयोर्वादः शश्वन्नैमित्तिकः सदा। पराजयो जयस्तेषां कालेऽस्माकं क्रमेण
तत्रावयोर्विरोधे च गमनं निष्फलं तव। समसम्बन्धिनोर्बन्धोरीश्वरस्य महात्मनः

यं ते महती लज्जा स्पर्द्धास्माभिः सहाधुना । ततोऽधिकाचसमरे कीर्त्तिहानिःपराजये
शङ्खचूड़वचः श्रुत्वा प्रहस्य च त्रिलोचनः । यथोचितं सुमधुरमुवाच दानवेश्वरम् ॥
श्री महादेव उवाच ।
युष्माभिः सह युद्धं मे ब्रह्मवंशसमुद्भवैः । का लज्जा महती राजन्नकीर्त्तिर्वा पराजये
युद्धमादौ हरेरेव मधुना कैटभेन च । हिरण्यकशिपोश्चैव सह तेनात्मना नृप ॥७८ ॥
हिरण्याक्षस्य युद्धञ्च पुनस्तेन गदाभृता । त्रिपुरैः सह युद्धञ्च मया चापि पुराकृतम् ॥
पुरर्वेश्वर्य्याः सर्वमातुः प्रकृत्याश्च बभूवं ह । सह शुम्भादिभिः पूर्वं समरं परमाद्भुतम्
पार्षदप्रवरस्त्वञ्च कृष्णस्य परमात्मनः । ये ये हताश्च ते दैत्या नहि केऽपित्वया समाः
का लज्जा महती राजन् मम युद्धे त्वयासह । सुराणां शरणस्यैव प्रेषितस्य हरेरहो ॥
हि राज्यञ्च देवानां वाग्व्ययेकिंप्रयोजनम् । युद्धं त्वं कुरुमत्सार्द्धमितिमेनिश्चितंवचः
इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद । उत्तस्थौ शङ्खचूड़श्च स्वामात्यैः सह सत्वरः ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने
शिवशङ्खचूड़संवादेऽष्टादशोऽध्यायः ।

ऊनविंशोऽध्यायः

देवानां सह शङ्खचूड़स्य युद्धम् ।

नारायण उवाच ।

एवं प्रणम्य शिरसा दानवेन्द्रः प्रतापवान् । समारुरोह यानञ्च स्वामात्यैः सह सत्वरः
बभूवुस्ते च संक्षुब्धाः स्कन्दस्य शक्तिपीड़या । नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे पुष्पवृष्टिर्बभूव ह ॥
स्कन्दस्योपरि तत्रैव समरे च भयङ्करे । स्कन्दस्य समरं दृष्ट्वा महदद्भुतमुल्वणम् ॥ ३ ॥
दानवानां क्षयकरं यथा प्राकृतिकंलयम् । राजा विमानमारुह्य शरवर्षञ्चकारह ॥ ४ ॥
तस्य शरवृष्टिश्च घनस्य वर्षणं यथा । महान् घोरान्धकारश्च वह्न्युत्थानं बभूव ह ॥

देवाः प्रदुद्रुवुश्चान्ये सर्वे नन्दीश्वरादयः। एक एव कार्त्तिकेयस्तस्थौ समरमूर्द्ध
पर्वतानाञ्च सर्पाणां शिलानां शाखिनान्तथा। शश्वच्चकार वृष्टिञ्च दुर्वार्य्याञ्च भयङ्क
नृपस्य शरवृष्ट्या च प्रच्छन्नः शिवनन्दनः। नीरदेन च सान्द्रेण संछन्नोभास्करो
धनुश्चिच्छेद स्कन्दस्य दुर्वहञ्च भयङ्करम्। बभञ्ज च रथं दिव्यं चिच्छेद रथघोट
मयूरं जर्ज्जरीभूतं दिव्यास्त्रेण चकारसः। शक्तिं चिक्षेप सूर्य्याभांतस्यवक्षसि घाति
क्षणं मूर्च्छां च संप्राप्य संलभ्य चेतनांपुनः। गृहीत्वान्यद्धनुर्दिव्यं यद्दत्तं विष्णुना
रत्नेन्द्रसारनिर्माणं यानमारुह्य कार्त्तिकः। शस्त्रमस्त्रं गृहीत्वा च चकार रणमुल्वण
सर्पांश्च पर्वतांश्चैव वृक्षांश्च प्रस्तरांस्तथा। सर्वांश्चिच्छेदकोपेनदिव्यास्त्रेणशिवात्म
वह्निं निर्वापयामास पार्जन्येन प्रतापवान्। रथं धनुश्च चिच्छेद शङ्खचूड़स्य लील
सन्नाहं सारथिञ्चैव किरीटं मुकुटोज्ज्वलम्। चिक्षेप शक्तिमुल्काभांदानवेन्द्रस्यव
मूर्च्छां संप्राप्य राजा च संलभ्य चेतनां पुनः। आरुह्य वै यानमन्यं धनुर्जग्राह स
चकार शरजालञ्च मायया मायिनाम्वरः। गुहञ्चाच्छाद्य समरे शरजालेन नारद।
जग्राह शक्तिमव्यार्थां शतसूर्य्यसमप्रभाम्। प्रलयाग्निशिखारूपांविष्णोश्च तेजसा
चिक्षेप ताञ्च कोपेन महावेगेन कार्त्तिके। पपात शक्तिस्तद्गात्रे वह्निराशिरिवोज्ज्व

मूर्च्छां संप्राप शक्त्या च कार्त्तिकेयो महाबलः।
काली गृहीत्वा तं क्रोड़े निनाय शिवसन्निधौ ॥ २० ॥

शिवस्तञ्चापि ज्ञानेन जीवयामास लीलया। ददौ बलमनन्तञ्च सचोत्तस्थौ प्रताप
शिवः स्वसैन्यं देवांश्च प्रेरयामास सत्वरः। दानवेन्द्रैः ससैन्यैश्च युद्धारम्भो बभूव
स्वयं महेन्द्रो युयुधे सार्द्धञ्च वृषपर्वणा। भास्करो युयुधे विप्रचित्तिना सह सत्व
दम्भेन सह चन्द्रश्च चकार समरं परम्। कालेश्वरेण कालश्च गोकर्णेन हुताश
कुवेरः कालकेयेन विश्वकर्मा मयेन च। भयङ्करेण मृत्युश्च संहारेण यमस्तथा।
कलविङ्केन वरुणश्चञ्चलेन समीरणः। बुधश्च घृतपृष्ठेन रक्ताक्षेण शनैश्चरः॥
जयन्तो रत्नसारेण वसवोवर्चसांगणैः। अश्विनौ च दीप्तिमता धूम्रेण नलकू
धनुर्द्धरेण धर्मश्च मण्डूकाक्षेण मंगलः। शोभाकरेणैवेशानः पीठरेण च मन्मथः॥

उल्कामुखेन धूम्रेण खड्गेनापि ध्वजेन च । काञ्चीमुखेन पिण्डेन धूम्रेण सह नन्दिना ।
विश्वेन च पलाशेन चादित्या युयुधुः परम् । एकादश महारुद्राश्चैकादशभयङ्करैः ॥
महामारी च युयुधे चोग्रदण्डादिभिः सह । नन्दीश्वरादयः सर्वे दानवानां गणैः सह ॥
युयुधुश्च महद् युद्धे प्रलये च भयङ्करे । वटमूले च शम्भुश्च तस्थौ काल्या सुतेन च ॥
सर्वे च युयुधुः सैन्यासमूहाः सततं मुने । रत्नसिंहासने रम्ये कोटिभिर्दानवैः सह ॥
उवास शङ्खचूडश्च रत्नभूषणभूषितः । शङ्करस्य च योधाश्च युद्धे सर्वे पराजिताः ॥
देवाश्च दुद्रुवुः सर्वे भीताश्च क्षतविक्षताः । चकार कोपं स्कन्दश्च देवेभ्यश्चाभयं ददौ ॥
बलञ्च स्वगणानांवै वर्द्धयामास तेजसा । स्वयमेवन्तु युयुधे दानवानां गणै सहः ।
अक्षौहिणीनां शतकं समरेस जघान ह । खर्परं पातयामास काली कमललोचना ॥३७॥
पपौ रक्तं दानवानां क्रुद्धा सा शतखर्परम् । दशलक्षं गजेन्द्राणां शतलक्षंच घोटकम् ॥
समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप लीलया । कवन्धानां सहस्रञ्च ननर्त्त समरे मुने ॥ ३९ ॥
स्कन्दस्य शरजालेन दानवाः क्षतविक्षताः । भीताश्च दुद्रुवुः सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥
वृषपर्वा विप्रचित्तिर्दम्भश्चापि विकङ्कनः । स्कन्दे न सार्द्धं युयुधुस्ते च सर्वे क्रमेण च
काली जगाह समरं ररक्ष कार्त्तिकंशिवः । वीरास्तामनुजग्मुश्च ते च नन्दीश्वरादयः ॥
सर्वे देवाश्च गन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः । राज्यभाण्डाश्च बहुशः शतकोटिर्वलाहकाः ॥
सा च गत्वा च संग्रामं सिंहनादंचकारह । देव्याश्च सिंहनादेन प्राप्तमूर्च्छाश्चदानवाः ॥
अट्टाट्टहासमशिवं चकार च पुनः पुनः । हृष्टा पपौ च माध्वीकं ननर्त्त रणमूर्द्धनि ॥
उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा कौट्टरी च पपौमधु । योगिनीनां डाकिनीनां गणाःसुरगणादयः ।
दृष्ट्वा कालीं शङ्खचूडः शीघ्रमाजिं समाययौ । दानवाश्च भयंप्रापू राजातेभ्योऽभयंददौ ।

काली चिक्षेप वह्निश्च प्रलयाग्निशिखोपमम् ।
राजा निर्वापयामास पार्जन्येनावलीलया ॥ ४८ ॥

चिक्षेप वारुणं सा च तत्तीव्रं महद्भुतम् । गान्धर्वेण च चिच्छेद दानवेन्द्रश्च लीलया ।
माहेश्वरं प्रचिक्षेप कालीवह्निशिखोपमम् । राजा जघानतच्छीघ्रं वैष्णवेनावलीलया ॥
नारायणास्त्रं सा देवी चिक्षेप मन्त्रपूर्वकम् । राजा ननाम तं दृष्ट्वा चावरुह्य रथादहो ॥

ऊद्र्ध्वं जगाम तच्छास्त्रं प्रलयाग्निशिखोपमम् । पपात शङ्खचूड़श्च भक्त्या च दण्डवद्
ब्रह्मास्त्रं सा च चिक्षेप यत्नतो मन्त्रपूर्वकम् ॥ ५२ ॥
ब्रह्मास्त्रेणमहाराजा निर्वाणश्च चकार ह । चिक्षेपातीव दिव्यास्त्रं सा देवी मन्त्रपूर्व
राजा दिव्यास्त्रजालेन निर्वाणश्च चकारह । देवीचिक्षेपशक्तिश्च यत्नतोयोजनायता
राजा तीक्ष्णास्त्रजालेन शतखण्डं चकार ह । जग्राह मन्त्रपूर्वश्च देवी पाशुपतं स
निक्षेप्तुंसा निषिद्धाच वाग्बभूवाशरीरिणी । मृत्युःपाशुपतेनास्ति नृपस्यच महात्मन
यावदस्त्येव कण्ठेऽस्य कवचश्च हरेरिति । यावत् सतीत्वमस्तीति सत्याश्च नृपयो
तावदस्यजरामृत्यु र्नास्तीतिब्रह्मणो वरः । इत्याकर्ण्यभद्रकाली न तच्चिक्षेप सा स
शतलक्षं दानवानां जग्राहलीलया क्रुधा । ग्रस्तुं जगाम वेगेन शङ्खचूड़ं भयङ्करी ॥ ५
दिव्यास्त्रेणसुतीक्ष्णेन वारयामास दानवः । खड्गं चिक्षेपसा देवी ग्रीष्मसूर्य्योपमंपर
दिव्यास्त्रेण दानवेन्द्रः शतखण्डं चकार सः । पुनर्ग्रस्तुं महादेवी वेगेनच जगाम त
निवारयामासच तां सर्वसिद्धेश्वरो वरः । वेगेन मुष्टिना काली कोपयुक्ताभयङ्करी
बभञ्जाथ रथं तस्य जघान सारथिं सती । सा च शूलश्च चिक्षेप प्रलयाग्निशिखोपम
वामहस्तेन जग्राह शङ्खचूड़श्च लीलया । मुष्ट्या जघान तं देवी महाकोपेन वेगतः ॥
बभ्रामव्यथया दैत्यः क्षणं मूर्च्छामवाप ह । क्षणेनचेतनां प्राप्य समुत्तस्थौ प्रतापवा
न चकार बाहुयुद्धं देव्या सह ननाम ताम् । देव्याश्चास्त्रश्च चिच्छेद जग्राहच स्वतेज
नास्त्रं चिक्षेप तां भक्त्या मातृबुद्ध्याच वैष्णवः ॥ ६७ ॥
गृहीत्वा दानवं देवी भ्रामयित्वा पुनः पुनः । ऊद्र्ध्वंच प्रेरयामास महावेगेन कोपत
ऊद्र्ध्वात् पपात वेगेन शङ्खचूड़ः प्रतापवान् ॥ ६८ ॥
निपत्यचसमुत्तस्थौ प्रणम्य भद्रकालिकाम् । रत्नेन्द्रसारनिर्माणं विमानान्यं मनोह
आरुरोह हर्षयुक्तो न विश्रान्तो महारणे ॥ ६९ ॥
दानवानाञ्च क्षतजं मांसञ्च विपुलं क्षुधा ॥ ७० ॥
प्रीत्वाभुक्त्वाभद्रकाली जगामशङ्करान्तिकम् । उवाचरणवृत्तान्तं पौर्वापर्य्यं यथाक्र
श्रुत्वा जहास शम्भुश्च दानवानां विनाशनम् । लक्षश्च दानवेन्द्राणामवशिष्टं रणेऽधुना

तद्वृत्तं भूभृता सार्द्धं तदन्यं भुक्तमीश्वर । संग्रामे दानवेन्द्रश्च हन्तुं पाशुपतेन वै ॥७३॥
अवध्यस्तव राजेति वाग् बभूवाशरीरिणी ।
राजेन्द्रश्च महाज्ञानी महाबलपराक्रमः ॥७४॥
न च चिक्षेप मय्यस्त्रं चिच्छेद मम सायकम् ॥७५॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने कालीशङ्खचूड़युद्धे ऊनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः

शिवशङ्खचूड़युद्धम् ।

नारायण उवाच ।

शिवस्तत्त्वं समाकर्ण्य तत्त्वज्ञानविशारदः । ययौ स्वयञ्च समरं सगणैः सहनारद ॥१॥
शङ्खचूड़ः शिवं दृष्ट्वा विमानादवरुह्य च । ननाम परया भक्त्या दण्डवत् पतितो भुवि ॥
तं प्रणम्य च वेगेन विमानमारुरोह सः । तूर्णं चकार सन्नाहं धनुर्जग्राह दुर्वहम् ॥३॥
शिवदानवयोर्युद्धं पूर्णमब्दं बभूव ह । न बभूवतुर्ब्रह्मन्ननयोर्जयपराजयौ ॥४॥
न्यस्तशस्त्रश्च भगवान् न्यस्तशस्त्रश्च दानवः । रथस्थः शंखचूड़श्चवृषस्थोवृषभध्वजः ॥
दानवानाञ्च शतकमुद्वृत्तञ्च बभूव ह । रणे ये ये मृताः शम्भुर्जीवयामास तान्विभुः ॥
ततो विष्णुर्महामायावृद्धब्राह्मणरूपधृक् । आगत्य च रणस्थानमुवाच दानवेश्वरम् ॥७॥

वृद्धब्राह्मण उवाच ।

देहि भिक्षाञ्च राजेन्द्रमह्यंविप्रायसाम्प्रतम् । त्वंसर्वसम्पदांदातायन्मेमनसिवाञ्छितम् ॥
निराहाराय वृद्धाय तृषितायातुराय च । पश्चात् त्वांकथयिष्यामिपुरःसत्यञ्चकुर्विति ॥
ओमित्युवाच राजेन्द्रः प्रसन्नवदनेक्षणः । कवचार्थी जनश्चाहमित्युवाचेति मायया ॥
तत् श्रुत्वा दानवश्रेष्ठो ददौ कवचमुत्तमम् । गृहीत्वा कवचं दिव्यं जगाम हरिरेव च ॥

शङ्खचूड़स्य रूपेण जगाम तुलसीं प्रति । गत्वा तस्यां माययाच वीर्य्याधानञ्चकार
अथ शम्भुर्हरेः शूलं जग्राह दानवं प्रति । ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डशतकप्रभमुज्ज्वलम्॥
नारायणाधिष्ठिताग्रंब्रह्माधिष्ठितमध्यगम् । शिवाधिष्ठितमूलञ्चकालाधिष्ठितधारक
किरणावलिसंयुक्तं प्रलयाग्निशिखोपमम् । दुर्निवार्य्यञ्च दुर्द्धर्षमव्यर्थं वैरिघातक
तेजसा चक्रतुल्यञ्च सर्वशस्त्रविघातकम् । शिवकेशवयोरन्यं दुर्वहञ्च भयङ्करम् ॥
धनुः सहस्रं दीर्घेण प्रस्थेन शतहस्तकम् । सजीवं ब्रह्मरूपञ्च नित्यरूपमनिर्मितम् ॥
संहर्त्तुं सर्वब्रह्माण्डमलञ्च ह्यवलीलया । चिक्षेप घूर्णनं कृत्वा शङ्खचूड़े च नारद ॥
राजा चापं परित्यज्यश्रीकृष्णचरणाम्बुजम् । ध्यानञ्चकारभक्त्याचकृत्वायोगासनं
शूलञ्च भ्रमणं कृत्वा पपातदानवोपरि । चकार भस्मसात्तञ्च सरथञ्चावलीलया ॥
राजा धृत्वा दिव्यरूपं किशोरगोपवेशकम् । द्विभुजं मुरलीहस्तंरत्नभूषणभूषितम् ।
रत्नेन्द्रसारनिर्माणं वेष्टितं गोपकोटिभिः । गोलोकादागतं यानमारुह्य तत् पुरं य
गत्वा ननाम शिरसा राधामाधवयोर्मुने । भक्त्या तच्चरणाम्भोजं रासे वृन्दावने
सुदामानं तौ च दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणौ ॥२३॥
तदा च चक्रतुः क्रोड़े स्नेहेन परिसंप्लुतौ । अथ शूलञ्च वेगेन प्रययौ शूलिनः क
शङ्करस्तेन शूलेन शूलपाणिर्बभूव सः । स शिवस्तेन शूलेन दानवस्यास्थिजाल
प्रेम्णा च प्रेरयामास लवणोदे च सागरे । अस्थिभिः शङ्खचूड़स्य शङ्खजातिर्बभूव
नानाप्रकाररूपा च शश्वत् पूता सुरार्चने । प्रशस्तंशङ्खतोयञ्चदेवानां प्रीतिदं परम्
तीर्थतोयस्वरूपञ्च पवित्रं शम्भुना विना । शङ्खशब्दो भवेद् यत्रतत्रलक्ष्मीश्च सुस्थि
सुस्नातः सर्वतीर्थेषु यः स्नातः शङ्खवारिणा । शङ्खे हरेरधिष्ठानं यत्र शङ्खस्ततो ह
तत्रैव सततं लक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्गलम् ।
स्त्रीणाञ्चशङ्खध्वनिभिःशूद्राणाञ्चविशेषतः । भीतारुष्टायातिलक्ष्मीःस्थलमन्यंस्थल
शिवश्च दानवं हत्वा शिवलोकं जगाम सः ॥३१॥
प्रहृष्टो वृषमारुह्य सगणैश्च समावृतः । सुराः स्वविषयं प्रापुः परमानन्दसंयुताः ॥
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे जगुर्गन्धर्वकिन्नराः । बभूव पुष्पवृष्टिश्च शिवस्योपरि सन्ततम्

प्रशशंसुः सुरास्तत्र मुनीन्द्रप्रवरादयः ॥३४॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने शङ्खचूड़वधप्रस्तावो नाम विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः

तुलसीवृक्षस्य तत्पत्राणाञ्च माहात्म्यम् ।

नारद उवाच ।

रायणश्च भगवन् वीर्य्याधानञ्चकार ह । तुलस्यां केन रूपेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
रायणश्च भगवान् देवानां साधनेन च । शङ्खचड़स्य रूपेण रेमे तद्रमया सह ॥२॥
ङ्खचूडस्य कवचं गृहीत्वा विष्णुमायया । पुनर्विधाय तद्रूपं जगाम तुलसीगृहम् ॥३॥
न्दुभिं वादयामास तुलसीद्वारसन्निधौ । जयशब्दरवद्वारा बोधयामास सुन्दरीम् ॥४
च्छ्रुत्वा सा च साध्वी च परमानन्दसंयुता । राजमार्गं गवाक्षेण ददर्श परमादरात् ॥
ह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा कारयामास मङ्गलम् । वन्दिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च वाचिकेभ्यो धनं ददौ ॥
वरुह्य रथाद्देवो देव्याश्च भवनं ययौ । अमूल्यरत्ननिर्माणं सुन्दरं सुमनोहरम् ॥७॥
ष्ट्वा च पुरतः कान्तं शान्तं कान्ता मुदान्विता । तत्पादं क्षालयामास ननाम च रुरोद च ॥
त्नसिंहासने रम्ये वासयामास कामुकी । ताम्बूलञ्च ददौ तस्मै कर्पूरादि सुवासितम् ॥
द्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफला क्रिया । शरणागतश्च प्राणेशं पश्यन्त्याश्च पुनर्गृहे ॥
स्मिता सकटाक्षञ्च सकामा पुलकाञ्चिता । पप्रच्छ रणवृत्तान्तं कान्तं मधुरया गिरा ॥

तुलस्युवाच ।

संख्यविश्वसंहर्त्रा सार्द्धमाजौ तत्र प्रभो । कथं बभूव विजयस्तन्मे ब्रूहि कृपानिधे ॥
लसीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य कमलापतिः । शङ्खचूड़स्य रूपेण तामुवाचानृतं वचः ॥१३॥

श्रीहरिरुवाच ।

आवयोः समरं कान्ते पूर्णमब्दं बभूव ह । नाशो बभूव सर्वेषां दानवानाञ्च कामि
प्रीतिश्च कारयामास ब्रह्मा च स्वयमावयोः । देवानामधिकारश्च प्रदत्तो ब्रह्मणा पु
मया गतं स्वभवनं शिवलोकं शिवो गतः । इत्युक्त्वा जगतां नाथ शयनञ्च चकार
रेमे रमापतिस्तत्र रामया सह नारद । सा साध्वी सुखसम्भोगादाकर्षणव्यतिक्रमा

सर्वं वितर्कयामास कस्त्वमेवेत्युवाच ह ॥१८॥

ददर्श पुरतो देवी देवदेवं सनातनम् । नवीननीरदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥१६॥
कोटिकन्दर्पलीलाभं रत्नभूषणभूषितम् । ईषद्धास्यं प्रसन्नास्यं शोभितंपीतवाससा
तं दृष्ट्वा कामिनी कामान्मूर्च्छां संप्रापलीलया । पुनश्च चेतनां प्राप्यपुनःसातमुवाच

तुलस्युवाच ।

हे नाथ ! ते दया नास्ति पाषाणसदृशस्य च । छलेन धर्मभङ्गेन ममस्वामीत्वयाह
पाषाणसदृशस्त्वञ्च दयाहीनो यतः प्रभो । तस्मात्पाषाणरूपस्त्वंभुविदेवभवाधुना
ये वदन्ति दयासिन्धुं त्वान्ते भ्रान्ता न संशयः । भक्तो विनापराधेनपरार्थेच कथंह

दुर्वृत्त त्वञ्च सर्वज्ञो न जानासि परव्यथाम् ।
अतस्त्वमेकजनुषि स्वमेव विस्मरिष्यति ॥ २५ ॥

इत्युक्त्वा च महासाध्वी निपत्य चरणे हरेः । भृशंरुरोद शोकार्त्ता विललापमुहुर्मु
तस्याश्च करुणां दृष्ट्वा करुणामयसागरः । नारायणस्तां बोधयितुमुवाचकमला

श्रीभगवानुवाच ।

तपस्त्वया कृतं साध्वि मदर्थे भारते चिरम् । त्वदर्थे शङ्खचूड़श्च चकार सुचिरं

कृत्वा त्वां कामिनीं कामी विजहार च तत् फलात् ।
अधुना दातुमुचितं तवैव तपसः फलम् ॥ २६ ॥

इदं शरीरंत्यक्त्वा च दिव्यं देहं विधाय च । रासे मे रमया सार्द्धं त्वं रमा सदृशी
इयं तनुर्नदीरूपा गण्डकीति च विश्रुता । पूता सुपुण्यदा नृणां पुण्या भवतु
तव केशसमूहाश्च पुण्यवृक्षा भवन्त्विति । तुलसीकेशसम्भूता तुलसीतिच विश्रु

त्रैलोक्येषु च पुष्पाणां पत्राणां देवपूजने। प्रधानरूपा तुलसी भविष्यति वरानने॥
स्वर्गे मर्त्ये च पाताले वैकुण्ठे मम सन्निधौ। भवन्तु तुलसीवृक्षा वराःपुष्पेषुसुन्दरि।
गोलोके विरजा तीरे रासे वृन्दावने भुवि। भाण्डीरे चम्पकवने रम्ये चन्दनकानने॥
माधवी केतकी कुन्दमल्लिका मालतीवने। भवन्तु तरवस्तत्र पुण्यस्थानेषु पुण्यदाः॥
तुलसीतरुमूले च पुण्यदेशे सुपुण्यदे। अधिष्ठानन्तु तीर्थानां सर्वेषाञ्च भविष्यति॥
तत्रैव सर्वदेवानां समधिष्ठानमेव च। तुलसीपत्रपतनप्राप्तो यश्च वरानने॥ ३८॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः। तुलसीपत्रतोयेन योऽभिषेकं समाचरेत्॥
सुधाघटसहस्रेण सा तुष्टिर्नभवेद्धरेः। या च तुष्टिर्भवेन्नृणां तुलसीपत्रदानतः॥४०॥
गवामयुतदानेन यत्फलं लभते नरः। तुलसीपत्रदानेन तत्फलं लभते सति॥ ४१॥

तुलसीपत्रतोयञ्च मृत्युकाले च यो लभेत्।
स मुच्यतेसर्वपापात् विष्णुलोकं स गच्छति॥ ४२॥

नित्यंयस्तुलसीतोयंभुङ्क्तेभक्तया च यो नरः। स एव जीवन्मुक्तश्चगङ्गास्नानफलंलभेत्
नित्यं यस्तुलसीं दत्वा पूजयेन्माञ्चमानवः। लक्षाश्वमेधजं पुण्यं लभतेनात्र संशयः॥

तुलसीं स्वकरे धृत्वा देहे धृत्वा च मानवः।
प्राणांस्त्यजति तीर्थेषु विष्णुलोकं स गच्छति॥ ४५॥

तुलसीकाष्ठनिर्माणमालां गृह्णाति यो नरः। पदे पदेऽश्वमेधस्य लभतेनिश्चितंफलम्॥
तुलसीं स्वकरे धृत्वा स्वीकारं यो न रक्षति। स याति कालसूत्रञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
करोतिमिथ्याशपथंतुलस्यायो हि मानवः। स यातिकुम्भीपाकञ्चयावदिन्द्राश्चतुर्दश।
तुलसीतोयकणिकां मृत्युकालेच यो लभेत्। रत्नयानं समारुह्य वैकुण्ठं स प्रयाति च
पूर्णिमायाममायाञ्चद्वादश्यांरविसंक्रमे। तैलाभ्यङ्गेचास्नातेचमध्याह्ने निशिसन्ध्ययोः॥
अशौचेऽशुचिकाले वा रात्रिवासान्वितेनराः। तुलसींयेचछिन्नन्तितेछिन्नन्तिहरेःशिरः।
त्रिरात्रं तुलसीपत्रं शुद्धं पर्य्युषितं सति। श्राद्धे व्रते वा दाने वा प्रतिष्ठायां सुरार्चने॥
भूगतं तोयपतितं यद्दत्तं विष्णवे सति। शुद्धन्तु तुलसीपत्रं क्षालनादन्यकर्मणि॥ ५३॥
वृक्षाधिष्ठात्रीदेवी या गोलोकेच निरामये। कृष्णेनसार्द्धंरहसि नित्यक्रीड़ां करिष्यति।

नद्यधिष्ठातृदेवी या भारतेच सुपुण्यदा । लवणोदस्य पत्नीच मदंशास्य भविष्यति
त्वञ्चस्त्रयं महासाध्वी वैकुण्ठे मम सन्निधौ । रमासमाच रासेचभविष्यसि न सं
अहञ्च शैलरूपीच गण्डकी तीरसन्निधौ । अधिष्ठानं करिष्यामि भारते तव शाप
वज्रकीटाश्चक्रमया वज्रदंष्ट्राश्च तत्र वै । तच्छिलाकुहरे चक्रं करिष्यन्ति मदीयक
एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदश्यामं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ।
एकद्वारे चतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम् । लक्ष्मीजनार्दनं ज्ञेयं रहितं वनमालया ॥ ६
द्वारद्वये चतुश्चक्रं गोष्पदेन समन्वितम् । रघुनाथाभिधं ज्ञेयं रहितं वनमालया ॥ ६
अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च नवीनजलदप्रभम् । दधिवामनाभिधं ज्ञेयं गृहीणाञ्च सुखप्रद
अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च वनमालाविभूषितम् । विज्ञेयं श्रीधरं देवं श्रीप्रदं गृहिणां सदा ।
स्थूलञ्च वर्त्तलाकारं रहितं वनमालया । द्विचक्रं स्फुटमत्यन्तं ज्ञेयं दामोदराभिधम् ।
मध्यमं वर्त्तुलाकारं द्विचक्रं वाणविक्षतम् । रणरामाभिधं ज्ञेयं शरतूणसमन्वितम् ।
मध्यमं सप्तचक्रञ्च छत्रतूणसमन्वितम् । राजराजेश्वरं ज्ञेयं राजसम्पत्प्रदं नृणाम् ।
द्विसप्तचक्रं स्थूलञ्च नवीनजलदप्रभम् । अनन्ताख्यञ्च विज्ञेयं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥
चक्राकारं द्विचक्रञ्च सश्रीकं जलदप्रभम् । सगोष्पदं मध्यमञ्च विज्ञेयं मधुसूद
सुदर्शनञ्चैकचक्रं गुप्तचक्रं गदाधरम् । द्विचक्रं हयवक्त्राभं हयग्रीवं प्रकीर्तितम् ॥
अतीवविस्तृतास्यञ्च द्विचक्रं विकटं सति । नरसिंहाभिधं ज्ञेयं सद्यो वैराग्यदं न
द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां सुखदं
द्वारदेशे द्विचक्रञ्च सश्रीकञ्च समं स्फुटम् । वासुदेवञ्च विज्ञेयं सर्वकामफलप्र
प्रद्युम्नं सूक्ष्मचक्रञ्च नवीननीरदप्रभम् । शुषिरच्छिद्रबहुलं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ।
द्वे चक्रे चैकलग्ने च पृष्ठे यत्र तु पुष्कलम् । सङ्कर्षणन्तु विज्ञेयं सुखदं गृहिणां स
अनिरुद्धन्तु पीताभं वर्त्तुलञ्चातिशोभनम् । सुखप्रदं गृहस्थानां प्रवदन्ति मनीषिणः
शालग्रामशिला यत्र तत्र सन्निहितो हरिः । तत्रैव लक्ष्मीर्वसति सर्वतीर्थसमन्वि

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
तानि सर्वाणि नश्यन्ति शालग्रामशिलार्चनात् ॥ ७७ ॥

छत्राकारे भवेद्राज्यं वर्त्तुले च महाश्रियः। दुःखञ्च शकटाकारे शूलाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥
विकृतास्ये च दारिद्रं पिङ्गले हानिरेव च। लग्नचक्रे भवेद्व्याधिर्विदीर्णे मरणंध्रुवम् ॥
व्रतं दानंप्रतिष्ठा च श्राद्धञ्चदेवपूजनम्। शालग्रामशिलायाश्चैवाधिष्ठानात् प्रशस्तकम्।
सः स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः। शालग्रामशिलातोयैर्योऽभिषेकं समाचरेत्।
सर्वदानेषु यत्पुण्यं प्रादक्षिण्ये भुवो यथा। सर्वयज्ञेषु तीर्थेषु व्रतेष्वनशनेषु च ॥८२॥

तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छन्ति तीर्थानि निखिलानि च।
जीवन्मुक्तो महापूतो भवेदेव न संशयः ॥ ८३ ॥

पाठे चतुर्णां वेदानां तपसां करणे सति। तत्पुण्यं लभते नूनं शालग्रामशिलार्चनात्।
शालग्रामशिलातोयं नित्यं भुङ्क्ते च यो नरः। सुरैप्सितंप्रसादञ्चजन्ममृत्युजराहरम्।

तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छन्ति तिर्थानि निखिलानि च।
जीवन्मुक्तो महापूतोऽत्यन्ते याति हरेः पदम् ॥ ८६ ॥

तत्रैव हरिणासार्द्धमसंख्यंप्राकृतं लयम्। पश्यत्येव हि दास्ये च निर्मुक्तोदास्यकर्मणि।
यानिकानि च पापानिब्रह्महत्यादिकानि च। तञ्च दृष्ट्वा भियायान्तिवैनतेयमिवोरगाः।
तत्पादपद्मरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा। पुंसां लक्षं तत्पितॄणां निस्तारस्तस्य जन्मनः।
शालग्रामशिलातोयंमृत्युकाले च योलभेत्। सर्वपापाद्विनिर्मुक्तो विष्णुलोकंसगच्छति
निर्वाणमुक्तिं लभते कर्मभोगाद्विमुच्यते। विष्णुपादे प्रलीनश्च भविष्यति न संशयः ॥
शालग्रामशिलांधृत्वांमिथ्यावादंवदेत्तु यः। स याति कूर्मदंष्ट्रञ्च यावद्वै ब्रह्मणोवयः।
शालग्रामशिलांस्पृष्ट्वास्वीकारंयो न पालयेत्। स प्रयात्यसिपत्रञ्चलक्षमन्वन्तराधिकम्
तुलसीपत्रविच्छेदं शालग्रामेकरोति यः। तस्यजन्मान्तरेकालेस्त्रीविच्छेदोभविष्यति ॥
तुलसीपत्रविच्छेदंशङ्खे योहिकरोति च। भार्य्याहीनोभवेत्सोऽपि रोगीचसप्तजन्मसु।
शालग्रामञ्च तुलसीं शङ्खमेकत्र एव च। यो रक्षतिमहाज्ञानी स भवेत् श्रीहरिप्रियः ॥

सकृदेव हि यो यस्यां वीर्य्याधानं करोति च।
तद्विच्छेदे तस्य दुःखं भवेदेव परस्परम् ॥ ९७ ॥

त्वं प्रिया शङ्खचूडस्य चैकमन्वन्तराविधि। शङ्खेन सार्द्धं त्वद्भेदः केवलं दुःखदस्तव ॥

इत्युक्त्वाश्रीहरिस्ताञ्चविरराम स सादरम् । सा च देहं परित्यज्य दिव्यरूपं दधार
यथाश्रीश्च तथा सा चाप्युवासहरिवक्षसि । प्रजगाम तया सार्द्धंवैकुण्ठं कमलापतिपूज
लक्ष्मी सरस्वती गङ्गा तुलसी चापि नारद । हरेः प्रियाश्चतस्रश्च बभूवुरीस्वरस्य च
सद्यःस्तद्देहजाता च बभूव गण्डकी नदी । हरेरंशेन शैलश्च तत्तीरे पुण्यदो नृणाम्
कुर्वन्तितत्रकीटाश्च शिलां बहुविधां मुने । जले पतन्ति यायाश्चजलदाभाश्चनिश्चितपूज
स्थलस्थाः पिंगला ज्ञेयाश्चोपतात्पाद्धरेरिति । इत्येवंकथितंसर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने प्र
एकविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

तुलसी पूजा विधानम् ।

नारद उवाच ।

तुलसी च जगत्पूज्या पूता नारायणप्रिया । तस्याः पूजाविधानञ्चस्तोत्रंकिनश्रुतं
केन पूज्या स्तुता केन पुरा प्रथमतो मुने । तव पूज्या सा बभूव केन वा वद मामहं

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य गरुड़ध्वजः । कथां कथितुमारेभे पुण्यरूपां पुरातनीं

नारायण उवाच ।

हरिः संप्राप्य तुलसीं रेमे च रमया सह । रमासमान्तां सौभाग्यां चकार गौरवे
सेहे लक्ष्मीश्च गङ्गा च तस्याश्च नवसङ्गमम् । सौभाग्यं गौरवं कोपान्नसेहेच सरस्
सा तां जघान कलहे मानिनी हरिसन्निधौ । व्रीड़या स्वापमानाच्च सान्तर्द्धानंवभ
सर्वसिद्धेश्वरी देवी ज्ञानिनी सिद्धयोगिनी । बभूवादर्शनं कोपात् सर्वत्र च हरेर्हो
हरिर्न दृष्ट्वा तुलसीं बोधयित्वा सरस्वतीम् । तदनुज्ञानं गृहीत्वा च जगाम तुलसी

तत्र गत्वा च स्नात्वा च तुलस्या तुलसीं सतीम् ॥ ६ ॥
पूजयामास यात्वातांस्तोत्रंभक्त्याचकारह । लक्ष्मीर्मायाकामवाणीवीजपूर्वं दशाक्षरम् ॥
श्रीं ह्रीं क्लीं ऐं वृन्दावन्यै स्वाहा ।
वृन्दावनीति ङेन्तञ्च वह्निजायान्तमेव च । अनेन कल्पतरुणा मन्त्रराजेन नारद ॥११॥
पूजयेच्च विधानेन सर्वसिद्धिं लभेन्नरः । घृतदीपेन धूपेन सिन्दूरचन्दनेन च ॥१२॥
नैवेद्येन च पुष्पेण चोपहारेण नारद । हरिस्तोत्रेण तुष्टा सा चाविर्भूय महीरुहात् ॥१३
प्रपन्ना चरणाम्भोजे जगाम शरणं शुभम् । वरं तस्यै ददौ विष्णुर्जगत्पूज्याभवेति च ॥
अहं त्वाञ्चधरिष्यामिस्वमूर्ध्निवक्षसीतिच । सर्वेत्वांधारयिष्यन्तिस्वयंमूर्ध्नि सुरादयः ॥
इत्युक्त्वा तां गृहीत्वा च प्रययौ स्वालयं विभुः ॥१६॥

नारद उवाच ।

किं ध्यानं स्तवनं किं वा किं वा पूजाविधिक्रमम् ।
तुलस्याश्च महाभाग तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १७ ॥

नारायण उवाच ।

अन्तर्हितायां तस्याञ्च गत्वा च तुलसीवनम् । हरिःसंपूज्यतुष्टावतुलसींविरहातुरः ॥१८

श्रीभगवानुवाच ।

वृन्दारूपाश्च वृक्षाश्च यदैकत्र भवन्तिच । विदुर्बुधास्तेनवृन्दामत्प्रियांतांभजाम्यहम् ॥
पुरा वभूव या देवी ह्यादौ वृन्दावने वने । तेनवृन्दावनीख्यातातांसौभाग्यांभजाम्यहम् ॥
असंख्येषु चविश्वेषुपूजितायानिरन्तरम् । तेनविश्वपूजिताख्यांजगत्पूज्यांभजाम्यहम् ॥
असंख्यानि च विश्वानि पविञ्राणिययासदा । तांविश्वपावनींदेवींविरहेणस्मराम्यहम् ॥
देवा न तुष्टाः पुष्पाणां समूहेनययाविना । तांपुष्पसारांशुद्धाञ्चद्रष्टुमिच्छामिशोकतः ॥
विश्वेयत्प्राप्तिमात्रेणभक्त्यानन्दोभवेद्ध्रुवम् । नन्दिनीतेनविख्यातासाप्रीताभविताहिमे ॥
यस्या देव्यास्तुला नास्ति विश्वेषु निखिलेषु च ।
तुलसी तेन विख्याता तां यामि शरणं प्रिये ॥ २५ ॥
कृष्णजीवनरूपा या शश्वत्प्रियतमा सती । तेन कृष्णजीवनीति मम रक्षतु जीवनम् ॥

इत्येवं स्तवनं कृत्वा तत्र तस्थौ रमापतिः । ददर्श तुलसीं साक्षात्पादपद्मे नतांसतीम्
रुदन्तिमभिमानेन मानिनीं मानपूजिताम् । प्रियां दृष्ट्वा प्रियः शीघ्रंवासयामास वक्षसि
भारत्याज्ञां गृहीत्वा च स्वालयञ्चययौहरिः । भारत्यासहतत्प्रीतिंकारयामाससत्वरम्
वरं विष्णुर्ददौ तस्यै विश्वपूज्याभवेतिच । शिरोधार्य्याचसर्वेषांवन्द्यामान्याममेतिच
विष्णोर्वरेण सा देवी परितुष्टा बभूवह । सरस्वतीतामाश्लिष्यवासयामाससन्निधौ
लक्ष्मीर्गङ्गा सस्मिता तां समाश्लिष्य च नारद । गृहं प्रवेशयामास विनयेनसतीं तदा
वृन्दांवृन्दावनींविश्वपावनींविश्वपूजिताम् । पुष्पसारांनन्दिनींचतुलसींकृष्णजीवनीम्
एतान्नामाष्टकञ्चैतत् स्तोत्रं नामार्थसंयुतम् । यःपठेत्ताञ्चसंपूज्यसोऽश्वमेधफलं लभेत्
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्चतुलस्याजन्ममङ्गलम् । तत्र तस्याश्च पूजा च विहिताहरिणा पुरा
तस्यांयःपूजयेत्ताञ्चभक्त्याचविश्वपावनीम् । सर्वपापाद्विनिर्मुक्तोविष्णुलोकंसगच्छति
कार्त्तिके तुलसीपत्रं विष्णवेयोददातिच । गवामयुतदानस्य फलमाप्नोति निश्चितम्

अपुत्रो लभते पुत्रं प्रियाहीनो लभेत् प्रियाम् ।
बन्धुहीनो लभेत् बन्धुं स्तोत्रस्मरणमात्रतः ॥ ३८ ॥

रोगीप्रमुच्यतेरोगात्बद्धोमुच्येतबन्धनात् । भयान्मुच्येतभीतस्तुपापान्मुच्येतपातकी
इत्येवं कथितं स्तोत्रं ध्यानं पूजाविधिंश्शृणु । त्वमेववेदजानासिकाण्वशाखोक्तमेवच
यद्वक्ष्ये पूजयेत्ताञ्चभक्त्याचावाहनंविना । ध्यात्वाषोड़शोपचारैःध्यानंपातकनाशनम्
तुलसींपुष्पसाराञ्चसतींपूज्यांमनोहराम् । कृत्स्नपापेन्धदाहाय ज्वलदग्निशिखोपमाम्
पुष्पेषु तुलनाप्यस्या नासीद्देवीसु वा मुने । पवित्ररूपा सर्वासु तुलसीसाचकीर्त्तिता

शिरोधार्य्याञ्च सर्वेषामीप्सितां विश्वपावनीम् ।
जीवन्मुक्तां मुक्तिदाञ्च भजे तां हरिभक्तिदाम् ॥ ४४ ॥

इति ध्यात्वाचसंपूज्यस्तुत्वाचप्रणमेद्बुधः । उक्तंतुलस्युपाख्यानंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादेतुलस्युपाख्यानं नाम
द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

———

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

सावित्र्युपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

लस्युपाख्यानमिदं श्रुतमीश सुधोपमम् । यत्तुसावित्र्युपाख्यानंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥
रा येन समुद्भूता सा श्रुता च श्रुतिप्रसूः । केन वा पूजिता देवी प्रथमे कैश्च वा परे ।

नारायण उवाच ।

ब्रह्मणा वेदजननी पूजिता प्रथमे मुने । द्वितीये च देवगणैस्तत्पश्चाद्विदुषां गणैः ॥३॥
तथा चाश्वपतिः पूर्वं पूजयामास भारते । तत्पश्चात् पूजयामासुर्वर्णाश्चत्वारएव च ॥

नारद उवाच ।

कोवासोऽश्वपतिर्ब्रह्मन्केनवातेनपूजिता । सर्वपूज्याचसावित्रीतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥

नारायण उवाच ।

मद्रदेशे महाराजा बभूवाश्वपतिर्मुने । वैरिणां बलहर्त्ता च मित्राणां दुःखनाशनः ॥६॥
आसीत्तस्य महाराज्ञी महिषीधर्मचारिणी । मालतीतिचसाख्यातायथालक्ष्मीर्गदाभृतः ॥
सा च राज्ञीमहासाध्वीवशिष्ठस्योपदेशतः । चकाराराधनंभक्त्यासावित्र्याश्चैव नारद ॥
प्रत्यादेशं न सा प्राप महिषी न ददर्श ताम् । गृहं जगाम सा दुःखाद्धृदयेनविदूयता ॥
राजा तां दुःखितां दृष्ट्वाबोधयित्वानयेनवै । सावित्र्यास्तपसेभक्त्याजगामपुष्करंतदा ॥
तपश्चचार तत्रैव संयतः शतवत्सरम् । न ददर्श च सावित्रीं प्रत्यादेशो बभूव ह ॥११॥
शुश्रावाकाशवाणीञ्च नृपेन्द्रश्चाशरीरिणीम् । गायत्री दशलक्षञ्च जपं कुर्विति नारद ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र प्रजगाम पराशरः । प्रणनाम नृपस्तञ्च मुनिर्नृपमुवाच ह ॥ १३ ॥

पराशर उवाच ।

सकृज्जपश्च गायत्र्याः पापं दिनकृतं हरेत् । दशधा प्रजपान्नॄणां दिवारात्र्यघमेव च ॥
शतधा च जपाच्चैवं पापं मासार्जितं परम् । सहस्रधा जपाच्चैवं कल्मषंवत्सरार्जितम् ॥
लक्षजन्मकृतं पापं दशलक्षं त्रिजन्मनः । सर्वजन्मकृतं पापं शतलक्षो विनश्यति ॥ १६ ॥

करोति मुक्तिं विप्राणां जपोदशगुणस्ततः । करंसर्पफणाकारंकृत्वातुऊद्र्ध्वमुद्रितम्
आनम्रमूद्र्ध्वमचलं प्रजपेत् प्राङ्मुखोद्विजः । अनामिकामध्यदेशाद्धोवामक्रमेणच
तर्जनीमूलपर्य्यन्तं जपस्यैषः क्रमः करे । श्वेतपङ्कजवीजानांस्फाटिकानाञ्च संस्कृताम्

कृत्वा वा मालिकां राजन् जपेतीर्थे सुरालये ।
संस्थाप्य मालामश्वत्थपत्रसप्तसु संयतः ॥ २० ॥
कृत्वा गोरोचनाक्ताञ्च गायत्र्या स्नापयेत् सुधीः ।
गायत्रीशतकं तस्यां जपेच्च विधिपूर्वकम् ॥ २१ ॥

अथवा पञ्चगव्येन स्नाता माला च संस्कृता । अथ गङ्गोदकेनैवस्नातावातिसुसंस्कृता
एवं क्रमेण राजर्षे दशलक्षं जपं कुरु । साक्षाद्द्रक्ष्यसि सावित्रींत्रिजन्मपातकक्षयात्
नित्यं नित्यं त्रिसन्ध्यञ्चकरिष्यसिदिनेदिने । मध्याह्ने चापिसायाह्ने प्रातरेवशुचिःसदा
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । यदह्ना कुरुते कर्म न तस्यफलभाग् भवेत्
नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्तेयश्चपश्चिमाम् । सशूद्रवद्बहिष्कार्य्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः
यावज्जीवनपर्य्यन्तं यस्त्रिसन्ध्यांकरोतिच । सचसूर्य्यसमोविप्रस्तेजसातपसासा ॥
तत्पादपद्मरजसा सद्यः पूतावसुन्धरा । जीवन्मुक्तःस तेजस्वी सन्ध्यापूतोहि योद्विजः
तीर्थानिच पवित्राणि तस्य स्पर्शनमात्रतः । ततः पापानि यान्त्येव वैनतेयादिवोरगाः
न गृह्णन्ति सुराः पूजां पितरःपिण्डतर्पणम् । स्वेच्छयाचद्विजातेश्च त्रिसन्ध्यरहितस्य
विष्णुमन्त्रविहीनश्च त्रिसन्ध्यरहितो द्विजः । एकादशीविहीनश्च विषहीनो यथोरगः
नित्यं नैवेद्यभोजीच धावको वृषवाहकः । शूद्रान्नभोजी विप्रश्च विषहीनो यथोरगः
शवदाहीच शूद्राणां यो विप्रो वृषलीपतिः । शूद्राणां सूपकारश्च विषहीनो यथोरगः
शूद्राणाञ्चप्रतिग्राही शूद्रयाजी च यो द्विजः । असिजीवीमसिजीवी विषहीनोयथोरगः
योविप्रोऽवीरान्नभोजी ऋतुस्नानान्नभोजकः । भगजीवी वार्द्धुषिको विषहीनोयथोरगः
यः कन्याविक्रयी विप्रोयो हरेर्नामविक्रयी । यो विद्याविक्रयीभूप विषहीनो यथोरगः
सूर्य्योदयेचद्विर्भोजी मत्स्यभोजीचयोद्विजः । शिलापूजादिरहितो विषहीनोयथोरगः
इत्युक्त्वाचमुनिश्रेष्ठःसर्वं पूजाविधिक्रमम् । तामुवाच च सावित्र्या ध्यानादिकमभीप्सितम्

त्त्वा सर्वं नृपेन्द्राय प्रययौ स्वालयं मुनीः। राजा सम्पूज्य सावित्रीं ददर्श वरमाप च

नारद उवाच।

किं वा ध्यानञ्च सावित्र्याः किं वा पूजाविधानकम्।
स्तोत्रमन्त्रञ्च किं दत्त्वा प्रययौ स पराशरः ॥ ४० ॥

पः केन विधानेन संपूज्य श्रुतिमातरम्। वरञ्च किं वा संप्राप वद सोऽश्वपतिर्नृपः॥

नारायण उवाच।

ज्यैष्ठे कृष्णत्रयोदश्यां शुद्धे कालेच संयतः। व्रतमेव चतुर्दश्यां व्रती भक्त्या समाचरेत्।
व्रतं चतुर्दशाब्दञ्च द्विसप्तफलसंयुतम्। दत्त्वा द्विसप्तनैवेद्यं पुष्पधूपादिकं तथा ॥ ४३॥
वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च भोज्यञ्च विधिपूर्वकम्। संस्थाप्य मङ्गलघटं फलशाखासमन्वितम्।
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्। संपूज्य पूजयेदिष्टं घटे आवाहिते मुने ॥
शृणुध्यानञ्चसावित्र्याश्चोक्तंमाध्यन्दिनेचयत्। स्तोत्रंपूजाविधानञ्चमन्त्रञ्चसर्वकामदम्।
तप्तकाञ्चनवर्णाभां ज्वलन्तीं ब्रह्मतेजसा। ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डसहस्रसमसुप्रभाम् ॥४७
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम्। वह्निशुद्धांशुकाधानां भक्तानुग्रहकातराम् ॥४८
सुखदांमुक्तिदांशान्तां कान्ताञ्चजगतांविधेः। सर्वसम्पत्स्वरूपाञ्चप्रदात्रींसर्वसम्पदाम्।
वेदाधिष्ठातृदेवीञ्च वेदशास्त्रस्वरूपिणीम्। वेदबीजस्वरूपाञ्च भजे त्वां वेदमातरम्।५०।
ध्यात्वाध्यानेनचानेन दत्त्वा पुष्पंस्वमूर्द्धनि। पुनर्ध्यात्वाघटे भक्त्या देवीमावहयेद्व्रती।
दत्त्वा षोड़शोपचारं वेदोक्तमन्त्रपूर्वकम्। सम्पूज्य स्तुत्वा प्रणमेद्देवं देवीं विधानतः ॥
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम्। धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलं शीतलं जलम् ॥
वसनं भूषणं माल्यं गन्धमाचमनीयकम्। मनोहरं सुतल्पञ्च देयान्येतानि षोड़शः ।५४।
दारुसारविकारञ्च हेमादिनिर्मितञ्चवा। देवाधारं पुण्यदञ्च मया नित्यं निवेदितम्।
तीर्थोदकञ्च पाद्यञ्च पुण्यदं प्रीतिदंमहत्। पूजाङ्गभूतं शुद्धञ्च मया भक्त्यानिवेदितम्॥
पवित्ररूपमर्घ्यञ्च दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम्। पुण्यदं शङ्खतोयाक्तं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥
सुगन्धिधात्रीतैलञ्च देहसौन्दर्य्यकारणम्। मयानिवेदितंभक्त्या स्नानीयंप्रतिगृह्यताम्॥
मलयाचलसम्भूतं देहशोभाविवर्द्धनम्। सुगन्धियुक्तं सुखदं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥

गन्धद्रव्योद्भवःपुण्यः प्रीतिदोदिव्यगन्धदः । मयानिवेदितो भक्त्याधूपोऽयं प्रतिगृह्यत
जगतां दर्शनीयञ्च दर्शनं दीप्तिकारणम् । अन्धकारध्वंसबीजं मया तुभ्यं निवेदितम्
तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव प्रीतिदं क्षुद्विनाशनम् । पुण्यदं स्वादुरूपञ्च नैवेद्यं प्रति गृह्यताम्
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् । तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव मया भक्त्या निवेदित
सुशीतलं वासितञ्च पिपासानाशकारणम् । जगतां जीवरूपञ्च जीवनं प्रतिगृह्यताम्
देहशोभास्वरूपञ्च सभाशोभाविवर्द्धनम् । कार्पासजञ्च कृमिजं वसनं प्रतिगृह्यताम्
काञ्चनादिविनिर्माणं श्रीयुक्तं श्रीकरं सदा । सुखदं पुण्यदं चैव भूषणं प्रतिगृह्यताम्
नानापुष्पविनिर्माणं बहुभासससमन्वितम् । प्रीतिदं पुण्यदञ्चैव माल्यञ्च प्रतिगृह्यता
सर्वमङ्गलरूपश्च सर्वमङ्गलदो वरः । पुण्यप्रदश्च गन्धाढ्यो गन्धश्च प्रतिगृह्यताम् ॥
शुद्धं शुद्धिप्रदञ्चैव शुद्धानां प्रीतिदं महत् । रम्यमाचमनीयञ्च मया दत्तं प्रगृह्यता
रत्नसारादिनिर्माणं पुष्पचन्दनसंयुतम् । सुखदं पुण्यदञ्चैव सुतल्पं प्रतिगृह्यताम् ॥
नानावृक्षसमुद्भूतं नानारूपसमन्वितम् । फलस्वरूपं फलदं फलञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥
सिन्दूरञ्च वरं रम्यं भालशोभाविवर्द्धनम् । पूरणं भूषणानाञ्च सिन्दूरं प्रतिगृह्यता
विशुद्धिग्रन्थिसंयुक्तंपुण्यसूत्रविनिर्मितम् । पवित्रं वेदमन्त्रेण यज्ञसूत्रञ्च गृह्यताम् ।
द्रव्याण्येतानिमूलेनदत्त्वास्तोत्रंपठेत् सुधीः । ततः प्रणम्य विप्रायव्रतीदद्याच्चदक्षिणा
सावित्रीति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च । लक्ष्मीमायाकामपूर्वं मन्त्रमष्टाक्षरं वि
मध्यन्दिनोक्तं स्तोत्रञ्च सर्ववाञ्छाफलप्रदम् । विप्रजीवनरूपञ्च निबोध कथयामि
कृष्णेन दत्ता सावित्री गोलोके ब्रह्मणे पुरा । न याति सा तेन सार्द्धं ब्रह्मलोकञ्च ना
ब्रह्मा कृष्णाज्ञया भक्त्या तुष्टाव वेदमातरम् । तदा सा परितुष्टा च ब्रह्माणञ्चकमे

ब्रह्मोवाच ।

नारायणस्वरूपे च नारायणि सनातनि । नारायणात् समुद्भूते प्रसन्ना भव सुन्द
तेजःस्वरूपे परमे परमानन्दरूपिणि । द्विजातीनां जातिरूपे प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥
नित्ये नित्यप्रिये देवि नित्यानन्दस्वरूपिणि । सर्वमङ्गलरूपेण प्रसन्ना भव सुन्दरि ।
सर्वस्वरूपे विप्राणां मन्त्रसारे परात्परे । सुखदे मोक्षदे देवि प्रसन्ना भव सुन्दरि ।

प्र पापेन्ध दाहाय ज्वलदग्निशिखोपमे। ब्रह्मतेजःप्रदे देवि प्रसन्ना भव सुन्दरि ।८३।
येन मनसावाचा यत्पापं कुरुतेद्विजः। तत्ते स्मरणमात्रेण भस्मीभूतं भविष्यति ॥
युक्त्वाजगतां धातातत्र तस्थौच संसदि। सावित्रीब्रह्मणासार्द्धं ब्रह्मलोकंजगामसा।
नेन स्तवराजेन संस्तूयाश्वपतिर्नृपः। ददर्श ताञ्च सावित्रीं वरं प्राप मनोगतम् ॥८६।
वराजमिदंपुण्यं त्रिसन्ध्यायाञ्चयः पठेत्। पाठेचतुर्णांवेदानां यत्फलंतल्लभेद्ध्रुवम् ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने
सावित्रीस्तोत्रप्रकरणं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

द्वितीयसावित्र्या जन्मविवाहाद्युपाख्यानम्।

नारायण उवाच।

तुत्वाऽनेन सोऽश्वपतिः संपूज्य विधिपूर्वकम्। ददर्शतत्रतां देवीं सहस्रार्कसमप्रभाम्।
वाचसातंराजानंप्रसन्ना सस्मितासती। यथामातास्वपुत्रञ्च द्योतयन्ती दिशस्त्विषा ॥

सावित्र्युवाच।

नामिते महाराज यत्तेमनसिवर्त्तते। वाञ्छितं तव पत्न्याश्च सर्वं दास्यामिनिश्चितम्
ध्वी कन्याभिलाषञ्च करोति तव कामिनी। त्वंप्रार्थयसि पुत्रञ्च भविष्यतिक्रमेणते।
युक्त्वा सा महादेवी ब्रह्मलोकं जगाम ह। राजा जगामस्वगृहंतत्कन्याऽऽदौबभूवह।
राधनाच्च सावित्र्याबभूव कमलाकला। सावित्रीति च तन्नाम चकाराश्वपतिर्नृपः।
लेन सा वर्द्धमाना बभूव च दिने दिने। रूपयौवनसम्पन्ना शुक्ले चन्द्रकला यथा ॥
वरं वरयामास द्युमत्सेनात्मजं तदा। सावित्री च सत्यवन्तं नानागुणसमन्वितम्।
जा तस्मै ददौ ताञ्च रत्नभूषणभूषिताम्। स च सार्द्धं यौतुकेन तां गृहीत्वा गृहं ययौ
च संवत्सरेऽतीते सत्यवान् सत्यविक्रमः। जगाम फलकाष्ठार्थं प्रहर्षं पितुराज्ञया ॥
गाम तत्र सावित्री तत्पश्चाद्दैवयोगतः। निपत्यवृक्षाद्दैवेन प्राणांस्तत्याज सत्यवान्।

यमस्तज्जीवपुरुषं वृद्धाङ्गुष्ठसमं मुने। गृहीत्वा गमनञ्चक्रे तत्पश्चात् प्रययौ स
पश्चात्तां सुन्दरीं दृष्ट्वा यमः संयमनीपतिः। उवाच मधुरं साध्वीं साधूनां प्रवरो म

यम उवाच।

अहोक्वयासिसावित्रि गृहीत्वा मानुषींतनुम्। यदियास्यासिकान्तेन सार्द्धं देहंतदा
गन्तुं मर्त्योन शक्नोति गृहीत्वा पाञ्चभौतिकम्। देहञ्च यमलोकञ्च नश्वरंनश्वरः स
भर्त्तुस्ते कालपूर्णश्च बभूव भारते सति। सकर्मफलभोगार्थं सत्यवान् याति मद्गृ
कर्मणाजायते जन्तुः कर्मणैव प्रलीयते। सुखं दुःखं भयं शोकं कर्मणैव प्रपद्यते॥
कर्मणेन्द्रो भवेज्जीवो ब्रह्मपुत्रः स्वकर्मणा। स्वकर्मणा हरेर्दासो जन्मादि रहितो
स्वकर्मणासर्वसिद्धिममरत्वंलभेद्ध्रुवम्। लभेत्स्वकर्मणाविष्णोःसालोक्यादिचतु
कर्मणा ब्राह्मणत्वञ्च मुक्तित्वञ्च स्वकर्मणा। सुरत्वञ्च मनुत्वञ्च राजेन्द्रत्वं लभेन्न
कर्मणाच मुनीन्द्रत्वं तपस्वित्वञ्च कर्मणा। कर्मणा क्षत्रियत्वञ्च वैश्यत्वञ्च स्वक

कर्मणा चैव शूद्रत्वमन्त्यजत्वं स्वकर्मणा॥ २२॥

स्वकर्मणाचम्लेच्छत्वं लभते नात्रसंशयः। स्वकर्मणाजङ्गमत्वं स्थावरत्वं स्वकर्म
स्वकर्मणाच शैलत्वं वृक्षत्वञ्च स्वकर्मणा। स्वकर्मणा पशुत्वञ्चपक्षित्वञ्च स्वक
स्वकर्मणाक्षुद्रजन्तुः कृमित्वञ्चस्वकर्मणा। स्वकर्मणा च सर्पत्वं गन्धर्वत्वं स्वक
स्वकर्मणाराक्षसत्वं किन्नरत्वंस्वकर्मणा। स्वकर्मणाचयक्षत्वं कुष्माण्डत्वंस्वक
स्वकर्मणाच प्रेतत्वं वैतालत्वं स्वकर्मणा। भूतत्वञ्चपिशाचत्वं डाकिनीत्वं स्वक
दैत्यत्वंदानवत्वञ्च असुरत्वंस्वकर्मणा। कर्मणापुण्यवान् जीवो महापापीस्वकर्म
कर्मणासुन्दरोऽरोगीमहारोगीचकर्मणा। कर्मणाचान्धःकाणश्च कुत्सितश्चस्वकर्म
कर्मणानरकंयान्ति जीवाःस्वर्गंस्वकर्मणा। कर्मणाशक्रलोकञ्च सूर्य्यलोकं स्वकर्म
कर्मणा चन्द्रलोकञ्च वह्निलोकं स्वकर्मणा। कर्मणा वायुलोकञ्च कर्मणा वरुणा
तथावै कुबेरलोकञ्च नरोयाति स्वकर्मणा। कर्मणा ध्रुवलोकञ्च शिवलोकं स्वक
याति नक्षत्रलोकञ्च सत्यलोकं स्वकर्मणा। जनलोकं तपोलोकं महर्लोकं स्वक
स्वकर्मणाच पातालं ब्रह्मलोकं स्वकर्मणा। कर्मणा भारतं पुण्यं सर्वेप्सितवरं

र्मणायाति वैकुण्ठंगोलोकञ्च निरामयम् । कर्मणा चिरजीवी च क्षणायुश्चस्वकर्मणा
र्मणाकोटिकल्पायुः क्षीणायुश्चस्वकर्मणा । जीवसञ्चारमात्रायुर्गर्भे मृत्युःस्वकर्मणा ॥
त्येवं कथितंसर्वं मयातत्त्वञ्चसुन्दरि । कर्मणाते मृतो भर्त्ता गच्छ वत्से यथासुखम् ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे कर्मविपाके कर्मणः
सर्वहेतुप्रदर्शनं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

कर्मविपाके सावित्री प्रश्नः ।

श्रीनारायण उवाच ।

मस्य वचनं श्रुत्वा सावित्री च पतिव्रता । तुष्टाव परया भक्त्या तमुवाच मनस्विनी ॥

सावित्र्युवाच ।

किंकर्म्मवाशुभं धर्म्मराजकिंवाऽशुभंनृणाम् । कर्म्म निर्मुलयन्त्येव केनवासाधवोजनाः ।
कर्म्मणां वीजरूपःकः कोवा कर्म्मफलप्रदः । किं कर्म्म उद्भवेत् केनकोवा तद्धेतुरेवच ॥
कोवाकर्म्मफलंभुङ्क्ते कोवानिर्लिप्त एवच । कोवादेहीकश्चदेहः कोवात्र कर्म्मकारक ॥

किं विज्ञानं मनोवुद्धिः के वा प्राणाः शरीरिणाम् ।
कानीन्द्रियाणि किं तेषां लक्षणं देवताश्च काः ॥ ५ ॥
भोक्ता भोजयिता कोवा को भोगः काच निष्कृतिः ।
को जीवः परमात्मा कः तन्मे व्याख्यातु मर्हसि ॥ ६ ॥

यम उवाच ।

दप्रविहितं कर्म्म तन्मन्ये मङ्गलं परम् । अवैदिकन्तु यत् कर्म्म तदेवाशुभमेव च ॥ ७ ॥
हैतुकी विष्णुसेवा सङ्कल्परहिता सताम् । कर्म्मनिर्म्मूलरूपा च सा एव हरिभक्तिदा ॥
रिभक्तो नरो यश्च सच मुक्तः श्रुतौ श्रुतम् । जन्ममृत्युजराव्याधिशोकभीतिविवर्जितः

मुक्तिश्च द्विविधा साध्वि ! श्रुत्युक्ता सर्वसम्मता ।
निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् ॥ १० ॥

हरिभक्तिस्वरूपाश्चमुक्तिंवाञ्छन्निवैष्णवाः । अन्ये निर्वाणरूपाञ्चमुक्तिमिच्छन्तिस
कर्मणोवीजरूपश्च सन्ततं तत् फलप्रदः । कर्मरूपश्च भगवान् श्रीकृष्णः प्रकृतेः
सोऽपि तद्धेतुरूपश्च कर्म तेन भवेत्सति । जीवः कर्मफलं भुङ्क्ते आत्मा निर्लिप्त
आत्मनः प्रतिविम्बश्च देही जीवः स एवच । पाञ्चभौतिकरूपश्च देहो नश्वरएव
पृथिवीवायुराकाशो जलं तेजस्तथैवच । एतानि सूत्ररूपाणि सृष्टिः सृष्टिविधौ

कर्त्ता भोक्ता च देही च स्वात्मा भोजयिता सदा ।
भोगो विभवभेदश्च निष्कृतिर्मुक्तिरेव च ॥ १६ ॥

सदसद्भेदवीजश्च ज्ञानं नानाविधं भवेत् । विषयाणां विभागानां भेदवीजश्च कीर्ति
बुद्धिर्विवेचनारूपा सा ज्ञानदीपनी श्रुतौ । वायुभेदाश्च प्राणाश्च बलरूपाश्च देहि
इन्द्रियाणाञ्च प्रवरम् ईश्वराणां समूहकम् । प्रेरकं कर्मणाञ्चैव दुर्निवार्य्यञ्च देहि

अनिरूप्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदं मनः स्मृतम् ॥ २० ॥

लोचनं श्रवणं घ्राणं त्वग्जिह्वादिकमिन्द्रियम् । अङ्गिनामङ्गरूपञ्च प्रेरकं सर्वकर्मण
रिपुरूपं मित्ररूपं सुखदं दुःखदं सदा । सूर्य्यो वायुश्च पृथिवी वाण्याद्या देवताः
प्राण देहादिभृत् यो हि स जीवः परिकीर्त्तितः । परमात्मा परंब्रह्म निर्गुणः प्रकृते
कारणं कारणानाञ्च श्रीकृष्णो भगवान् स्वयम् । इत्येवं कथितं सर्वंमयापृष्टंयथा

ज्ञानिनां ज्ञानरूपञ्च गच्छ वत्से यथा सुखम् ॥ २५ ॥

सावित्र्युवाच ।

त्यक्त्वा क्व यामि कान्तं वा त्वां वा ज्ञानार्णवं बुधम् ।
यद् यत् करोमि प्रश्नञ्च तद्भवान् वक्तुमर्हसि ॥ २६ ॥

कां कां योनिंयाति जीवःकर्मणा केन वा यम । केन वा कर्मणा स्वर्गं केन वा नरकं
केन वा कर्मणा मुक्तिः केन भक्तिर्भवेद्धरेः । केन वा कर्मणा रोगी चारोगी केन
केन वा दीर्घजीवी च केनाल्पायुश्च कर्मणः । केन वा कर्मणा दुःखी केनवाकर्मणा

अङ्गहीनश्च काणश्च बधिरः केन कर्मणा । अन्धो वा कृपणो वापि प्रमत्तः केन कर्मणा
क्षिप्तोऽतिलुब्धकश्चैव केन वा नरघातकः । केन सिद्धिमवाप्नोति सालोक्यादिचतुष्टयम्
केन वा ब्राह्मणत्वञ्च तपस्वित्वञ्च केन वा । स्वर्गभोगादिकं केन वैकुण्ठं केन कर्मणा
गोलोकं केन वा ब्रह्मन् सर्वोत्कृष्टं निरामयम् । नरकं वा कतिविधंकिंसंख्यंनामकिञ्चवा
को वा कं नरकं याति कियन्तंतेषु तिष्ठति । पापिनां कर्मणा केनकोवाव्याधिःप्रजायते
यद्यदस्ति मया पृष्टं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने यमसावित्रीसंवादे कर्मविपाके सावित्रीप्रश्नो नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशोऽध्यायः

कर्मविपाके कर्मानुरूपस्थानगमनम् ।

नारायण उवाच ।

सावित्रीवचनं श्रुत्वा जगाम विस्मयं यमः । प्रहस्य वक्तुमारेभे कर्मपाकञ्च जीविनाम्

यम उवाच ।

कन्या द्वादशवर्षीया वत्से त्वं वयसाधुना । ज्ञानन्ते पूर्वविदुषां योगिनां ज्ञानिनां परम्
सावित्रीवरदानेन त्वं सावित्रीकला सती । प्राप्ता पुरा भूभृता च तपसा तत्समा शुभे
यथा श्रीः श्रीपते क्रोड़े भवानी च भवोरसि । यथाराधाचश्रीकृष्णेसावित्री ब्रह्मवक्षसि
धर्मोरसि यथा मूर्त्तिः शतरूपा मनौ यथा । कर्दमे देवहूती च वशिष्ठेऽरुन्धती यथा ॥
अदितीकश्यपे चापि यथाहल्या च गौतमे । यथा शची महेन्द्रे च यथा चन्द्रेचरोहिणी
यथा रतिः कामदेवे यथा स्वाहा हुताशने । यथा स्वधा च पितृषु यथा संज्ञादिवाकरे
वरुणानी च वरुणे यज्ञे चदक्षिणा यथा । यथा धरा वराहे च देवसेना च कार्त्तिके ॥

सौभाग्या सुप्रिया त्वञ्च भव सत्यवति प्रिये । इति तुभ्यं वरं दत्तमपरञ्च यदीप्सि
वृणु देवि महाभागे सर्वं दास्यामि निश्चितम् ।

सावित्र्युवाच ।

सत्यवदौरसेनैव पुत्राणां शतकं मम । भविष्यति महाभाग वरमेतद् मदीप्सितम्
मत्पितुः पुत्रशतकं श्वशुरस्य च चक्षुषी । राज्यलाभो भवत्वेव वरमेवं मदीप्सित
अन्ते सत्यवता सार्द्धं यास्यामि हरिमन्दिरम् । समतीते लक्षवर्षे देहीमं मे जगत्प्र
जीवकर्मविपाकञ्च श्रोतुं कौतूहलञ्च मे । विश्वविस्तारवीजञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्ह

यम उवाच ।

भविष्यति महासाध्वि सर्वं मानसिकं तव । जीवकर्मविपाकञ्च कथयामि निशाम
शुभानामशुभानाञ्च कर्म्मणां जन्म भारते । पुण्यक्षेत्रेऽत्र सर्वत्र नान्यत्र भुञ्जते जन
सुरादैत्या दानवाश्च गन्धर्वा राक्षसादयः । नरश्च कर्म्मजनको न सर्वेसमजीवि
विशिष्टजीविनः कर्म्म भुञ्जते सर्वयोनिषु । विशेषतो मानवाश्च भ्रमन्ति सर्वयोनि
शुभाशुभं भुञ्जतेच कर्म पूर्वार्जितं परम् । शुभेन कर्मणा यान्ति ते स्वर्गादिकमेव
कर्म्मणा चाशुभेनैव भ्रमन्ति नरकेषुच । कर्म्म निर्मूलने मुक्तिःसा चोक्ता द्विविधाम
निर्वाणरूपासेवाच कृष्णस्य परमात्मनः । रोगी अकर्म्मणा जीवश्चारोगी शुभकर्म
दीर्घजीवी च क्षीणायुः सुखी दुःखी च निश्चितम् ।
अन्धादयश्चाङ्गहीनाः कुत्सितेन च कर्मणा ॥ २१ ॥
सिद्ध्यादिकमवाप्नोति सर्वोत्कृष्टेनकर्म्मणा । सामान्यंकथितं सर्वं विशेषं श्रृणुसुन्
सुदुर्लभं सुभोग्यञ्च पुराणे च श्रुतिष्वपि ॥ २३ ॥
दुर्लभा मानवीजातिः सर्वजातिषु भारते । सर्वाभ्योब्राह्मणः श्रेष्ठः प्रशस्तःसर्वक
विष्णुभक्तोद्विजश्चैवगरीयान् भारतेततः । निष्कामश्च सकामश्च वैष्णवोद्विविध
सकामश्च प्रधानश्च निष्कामो भक्तएवच । कर्मभोगी सकामश्च निष्कामो निरु
स याति देहं त्यक्त्वा च पदं विष्णोर्निरामयम् ।
पुनरागमनं नास्ति तेषां निष्कामिनां सति ॥ २७ ॥

येसेवन्तेचद्विभुजं कृष्णमात्मानमीश्वरम् । गोलोकंयान्तिते भक्ता दिव्यरूपविधारिणः।
ये च नारायणं भक्ताः सेवन्ते च चतुर्भुजम् । वैकुण्ठं यान्तिते सर्वे दिव्यरूपविधारिणः।
सकामिनो वैष्णवाश्च गत्वा वैकुण्ठमेव च । भारतं पुनरायान्ति तेषां जन्म द्विजातिषु।
कालेनतेचनिष्कामाभविष्यन्तिक्रमेणच । भक्तिश्चनिर्म्मलांबुद्धिंतेभ्योदास्यतिनिश्चितम् ।
ब्राह्मणाद्वैष्णवादन्ये सकामाः सर्वजन्मसु । नतेषां निर्म्मला बुद्धिर्विष्णुभक्तिविवर्जिता।
तीर्थाश्रिता द्विजायेच तपस्यानिरताः सति । येयान्ति ब्रह्मलोकञ्च पुनरायान्तिभारतम्।
स्वधर्म्मनिरता विप्राः सूर्य्यभक्ताश्च भारते। व्रजन्ति सूर्य्यलोकंते पुनरायान्ति भारतम्।
स्वधर्म्मनिरताविप्राःशैवाःशाक्ताश्चगाणपाः । तेयान्तिशिवलोकञ्चपुनरायान्तिभारतम्॥
येविप्रा अन्यदेवेष्टाः स्वधर्म्मनिरताः सति । तेगत्वा शक्रलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम् ।
हरिभक्ताश्च निष्कामाः स्वधर्म्मरहिताद्विजाः । तेऽपियान्ति हरेर्लोकंक्रमाद्भक्तिवलाद्हो।
स्वधर्म्मरहिताविप्रा देवान्यसेविनः सदा । भ्रष्टाचाराश्चवालाश्चते यान्ति नरकंध्रुवम् ॥
स्वधर्म्मनिरताश्चैवं वर्णाश्चत्वार एव च । भवन्त्येव शुभस्येव कर्म्मणःफलभागिनः ॥
स्वधर्म्मरहितास्ते च नरकं यान्तिहि ध्रुवम्। भारतेचभवन्त्येव कर्म्मणः फलभागिनः॥
स्वधर्म्मनिरता विप्राः स्वधर्म्मनिरताय च। कन्यांददाति विप्राय चन्द्रलोकं व्रजन्तिते।
वसन्ति तत्र ते साध्वि यावदिन्द्राश्चतुर्दश। सालङ्कृताया दानेन द्विगुणं फलमुच्यते।

सकामा यान्ति तल्लोकं न निष्कामाश्च वैष्णवाः ।
ते प्रयान्ति विष्णुलोकं फलसन्धानवर्जिताः ॥ ४३ ॥

गव्यञ्चरजतं भार्य्यांवस्त्रं शस्यंफलं जलम् । ये ददत्येव विप्रेभ्यस्तल्लोकं हि व्रजन्तिच॥
वसन्ति ते च तल्लोकं यावन्मन्वन्तरं सति । कालञ्च सुचिरं वासं कुर्वन्ति तत्रतेजनाः ।
यो ददातिसुवर्णञ्च गाञ्च ताम्रादिकंसति । ते यान्तिसूर्य्यलोकञ्च शुचये ब्राह्मणाय च॥
वसन्ति तत्रते लोके वर्षाणमयुतं सति । विपुले च चिरं वासं कुर्वन्ति च निरामयाः ॥
ददाति भूमिंविप्रेभ्योधान्यानिविपुलानिच । सयातिविष्णुलोकञ्च श्वेतद्वीपमनोहरम् ॥
तत्रैव निवसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ । विपुलं विपुले वासं करोतिपुण्यवान्सति॥४६
गृहं ददाति विप्राय ये जना भक्तिपूर्वकम् । ते यान्ति सुरलोकञ्च चिरंतत्रभवन्तिते ॥

गृहरेणुप्रमाणाब्दं दानं पुण्यदिने यदि । विपुलं विपुले चासं कुर्वन्ति मानवाःसति ॥
यस्मै यस्मै च देवाय यो ददाति गृहं नरः । स याति तस्य लोकञ्च रेणुमानाब्दमेव
सौधे चतुर्गुणं पुण्यं पूर्त्ते शतगुणं फलम् । प्रकृष्टेऽष्टगुणं तस्मादित्याह कमलोद्भव
यो ददाति तड़ागञ्च सर्वभूताय भारते । स याति जनलोकञ्च वर्षाणामयुतं सति ॥
वाप्यां फलं शतगुणं प्राप्नोति मानवस्ततः । तथा सेतुप्रदानेन तड़ागस्य फलं लभेत्
धनुश्चतुःसहस्रेण दैर्घ्ये मानेन निश्चितम् । न्यूना वा तावतीप्रस्थेसावापीपरिकीर्त्तित
दशवापीसमा कन्या यदि पात्रे प्रदीयते । फलं ददाति द्विगुणंयदिसालङ्कृताभवेत्
तत्फलञ्च तड़ागे च पङ्कोद्धारेणतत् फलम् । वाप्याश्चपङ्कोद्धारेणवापीतुल्यफलंलभे
अश्वत्थवृक्षमारोप्य प्रतिष्ठाञ्च करोति यः । स याति तपसोलोकंवर्षाणामयुतं पर
पुष्पोद्यानं यो ददाति सावित्रि सर्वभूतये । स वसेद् ध्रुवलोकेचवर्षाणामयुतं ध्रुव
यो ददातिविमानञ्चविष्णवेभारतेसति । विष्णुलोकेवसेत्सोऽपियावन्मन्वन्तरं पर
चित्रयुक्ते च विपुले फलं तस्य चतुर्गुणम् । रथार्द्धं शिविकादाने फलमेवलभेद्ध्रुव
यो ददातिभक्तियुक्तोहरयेदोलमन्दिरम् । विष्णुलोकेवसेत्सोऽपियावन्मन्वन्तरं पर
राजमार्गं सौधयुक्तं यः करोति पतिव्रते । वर्षाणामयुतंसोऽपि शक्रलोकेमहीयते
ब्राह्मणेभ्योऽपि देवेभ्यो दाने समफलं लभेत् । यच्चदत्तंहितद्भोक्तुर्नदत्तं नोपतिष्ठते
भुङ्क्त्वा स्वर्गादिकं सौख्यं पुरायान्तिच भारते । लभेद्विप्रकुलेष्वेवक्रमेणैवोत्तमादि
भारते पुण्यवान् विप्रोभुंक्त्वास्वर्गादिकंपरम् । पुनःसोऽपिभवेद्विप्रःनपुनःक्षत्रियाद
क्षत्रियो वापि वैश्यो वा कल्पकोटिशतेनच । तपसाब्राह्मणत्वञ्चनप्राप्नोतिश्रुतौश्रु
स्वधर्मरहिता विप्रानानायोनिंव्रजन्तिच । भुक्त्वाचकर्मभोगञ्च विप्रयोनिं लभेत् पु
माभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यंकल्पकोटिशतैरपि
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम् । देवतीर्थे सहायेनकायव्यूहेन शुध्यति
एतत्ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे साविज्र्युपाख्या
कर्म्मविपाके कर्मानुरूपस्थानगमनं नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशोऽध्यायः

शुभकर्मविपाकप्रकथनम् ।

साविञ्युवाच ।

प्रयान्ति स्वर्गमन्यञ्च येन येनैव कर्मणा । मानवाः पुण्यवन्तश्चतन्मेऽव्याख्यातुमर्हसि ॥

यम उवाच ।

अन्नदानञ्च विप्राय यः करोति च भारते । अन्नप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते ॥२॥

अन्नदानात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ।

नात्र पात्रपरीक्षा स्यान्न कालनियमः क्वचित् ॥३॥

देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा ददाति चासनं यदि ।

महीयते वह्निलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥ ४ ॥

यो ददाति च विप्राय दिव्यां धेनुं पयस्विनीम् । तल्लोममानवर्षञ्चवैकुण्ठेच महीयते ॥५

चतुर्गुणं पुण्यदिने तीर्थे शतगुणं फलम् । दानं नारायणक्षेत्रेफलंकोटिगुणं भवेत् ॥६॥

गां यो ददाति विप्राय भारते भक्तिपूर्वकम् । वर्षाणामयुतञ्चैव चन्द्रलोके महीयते ॥७

यश्च पयस्विनीदानं करोति ब्राह्मणाय च । तल्लोनमावषर्वञ्च वैकुण्ठे च महीयते ॥ ८॥

यो ददाति ब्राह्मणाय शालग्रामं सवस्त्रकम् । महीयते स वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥

यो ददाति ब्राह्मणाय छत्रञ्च सुमनोहरम् । वर्षाणामयुतं सोऽपि मोदते वरुणालये ॥

विप्राय पादुकायुग्मं यो ददाति च भारते । महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतंसति ॥११॥

यो ददाति ब्राह्मणाय शय्यां दिव्यां मनोहराम् । महीयतेचन्द्रलोकेयावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥

यो ददाति प्रदीपञ्च देवाय ब्राह्मणाय च । यावन्मन्वन्तरं सोऽपि ब्रह्मलोके महीयते ॥

सम्प्राप्य मानवीं योनिं चक्षुष्मांश्च भवेद्ध्रुवम् । नयातियमलोकञ्चतेनपुण्येन सुन्दरि ॥

करोति गजदानञ्च यो हि विप्राय भारते । यावदिन्द्रादिदेवस्यलोकेचार्द्धासने वसेत् ॥

भारते योऽश्वदानञ्च करोति ब्राह्मणाय च । मोदते वारुणे लोके यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥

कृष्टां शिविकां यो हि ददाति ब्राह्मणाय च । महीयतेविष्णुलोकेयावन्मन्वन्तरंसति ॥

यो ददाति च विप्राय व्यजनं श्वेतचामरम् । महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम्
धान्याचलं यो ददाति ब्राह्मणाय च भारते । सच्चधान्यप्रमाणाब्दं विष्णुलोकेमहीयते
ततः स्वयोनिं संप्राप्य चिरजीवीभवेत्सुखी । दातागृहीतातौद्वौचध्रुवंवैकुण्ठगामिनं
सततं श्रीहरेर्नाम भारते यो जपेन्नरः । स एव चिरजीवी च ततो मृत्युः पलायते॥
यो नरो भारते वर्षे दोलनं कारयेद्धरेः । पूर्णिमारजनीशेषे जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥
इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम् । निश्चितं निवसेत्तत्रशतमन्वन्तरावधि
फलमुत्तरफल्गुन्यां ततोऽपि द्विगुणं भवेत् । कल्पान्तजीवीसभवेदित्याहकमलोद्भव
तिलदानं ब्राह्मणाय यः करोति च भारते । तिलप्रमाणवर्षञ्च मोदतेविष्णुमन्दिरे ॥
ततः स्वयोनिं संप्राप्य चिरजीवी भवेत्सुखी । ताम्रपात्रस्थदानेनद्विगुणञ्चफलंलभे
सालङ्कृताञ्चभोग्याञ्चसवस्त्रांसुन्दरींप्रियाम् । योददातिब्राह्मणायभारतेचपतिव्रता
महीयते चन्द्रलोके यावदिन्द्राश्चतुर्दश । तत्र स्ववेश्यया सार्द्धंमोदतेच दिवानिशं
ततो गन्धर्वलोके च वर्षाणामयुतं सति । दिवानिशं कौतुकेन चोर्वश्या सह मोदं

ततो जन्मसहस्रञ्च प्राप्नोति सुन्दरीं प्रियाम् ।
सतीं सौभाग्ययुक्ताञ्च कोमलां प्रियवादिनीम् ॥३० ॥

ददाति सफलं वृक्षं ब्राह्मणाय च यो नरः । फलप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते ॥
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य लभते सुतमुत्तमम् । सफलानाञ्च वृक्षाणांसहस्रञ्चप्रशंसितं
केवलं फलदानञ्च ब्राह्मणाय ददाति यः । सुचिरं स्वर्गवासञ्च कृत्वायाति च भारत
नानाद्रव्यसमायुक्तं नानाशस्यसमन्वितम् । ददातियश्चविप्रायभारतेविपुलं गृहम् ॥
कुवेरलोके वसति स च मन्वन्तरावधि । ततः स्वयोनिं संप्राप्यमहांश्चधनवान्भवे
यो जनः शस्यसंयुक्तां भूमिञ्चरुचिरांसति । ददातिभक्त्याविप्रायपुण्यक्षेत्रेच वा स
महीयतेसवैकुण्ठे मन्वन्तरशतं ध्रुवम् । पुनः स्वयोनिं संप्राप्य महांश्चभूमिवान्भवे
तं न त्यजति भूमिश्च जन्मनां शतकं परम् । श्रीमांश्च धनवांश्चैव पुत्रवांश्च प्रजेश्व
सप्रजञ्च प्रकृष्टञ्च ग्रामं दद्याद्द्विजातये । लक्षमन्वन्तरं चैव वैकुण्ठे स महीयते ।
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य ग्रामलक्षं लभेद्ध्रुवम् । नजहातिचतंपृथ्वीजन्मनांलक्षमेव

सप्रजं सुप्रकृष्टञ्च पञ्चशस्यतुसमन्वितम् । नानापुष्करिणीवृक्षं फलभोगसमन्वितम् ॥
नगरं यश्च विप्राय ददाति भारते भुवि । महीयते स वैकुण्ठे दशलक्षेन्द्रकालकम् ॥४२
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य राजेन्द्रोभारतेभवेत् । नगराणाञ्च नियुतं लभते नात्र संशयः ॥
धरा तं न जहात्येव जन्मनां नियुतं ध्रुवम् । परमैश्वर्य्यसंयुक्तो भवेदेवमहीतले ॥४४॥
नगराणाञ्च शतकं देशं यो हि द्विजायते । सुप्रकृष्टप्रजायुक्तं ददाति भक्तिपूर्वकम् ॥४५
वापीतड़ागसंयुक्तं नानावृक्षसमन्वितम् । महीयते स वैकुण्ठे कोटिमन्वन्तरावधि ॥
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् । परमैश्वर्य्यसंयुक्तो यथाशक्रस्तथा भुवि ॥
मही तं न जहात्येव जन्मनां कोटिमेवच । कल्पान्तजीवी स भवेद्राजराजेश्वरोमहान् ॥
स्वाधिकारं समग्रञ्च यो ददाति द्विजातये । चतुर्गुणं फलं चातो भवेत्तस्यन संशयः ॥
जम्बूद्वीपं यो ददाति ब्राह्मणायपतिव्रते । फलं शतगुणञ्चातो भवेत्तस्य न संशयः ॥५०
सप्तद्वीपमहीदातुः सर्वतीर्थानुसेविनः । सर्वेषां तपसां कर्त्तुः सर्वोपवासकारिणः ॥५१
सर्वदानप्रदातुश्च सर्वसिद्धेश्वरस्य च । अस्त्येव पुनरावृत्ति र्नभक्तस्य हरेरहो ॥५२॥

असंख्यब्रह्मणां पातं पश्यन्ति वैष्णवाः सति ।
निवसन्ति हि गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदे ॥५३॥

विष्णुमन्त्रोपासकश्च विहाय मानवीं तनुम् । विभर्त्तिदिव्यरूपञ्च जन्ममृत्युजरापहम् ॥
लब्ध्वा विष्णोश्चसारूप्यंविष्णुसेवांकरोतिच । सचपश्यतिगोलोकेह्यसंख्यंप्राकृतं लयम्
नश्यन्तिदेवाःसिद्धाश्चविश्वानिनिखिलानिच । कृष्णभक्तानश्यन्तिजन्ममृत्युजराहराः ॥
कार्त्तिके तुलसीदानं करोतिहरये च यः । युगं पत्रप्रमाणञ्च मोदते हरिमन्दिरे ॥५७॥
पुनः स्वयोनिंसंप्राप्य हरिभक्तिं लभेत् ध्रुवम् । सुखीच चिरजीवीच स भवेद्भारते भुवि
घृतप्रदीपं हरये कार्त्तिके यो ददाति च । पलप्रमाणवर्षञ्च मोदते हरिमन्दिरे ॥ ५९ ॥

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिलभेत् ध्रुवम् ।
महाधनाढ्यः स भवेच्चक्षुष्मांश्चैव दीप्तिवान् ॥ ६० ॥

माघे यः स्नाति गङ्गायामरुणोदयकालतः । युगषष्टिसहस्राणि मोदते हरिमन्दिरे ॥६१
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिलभेद्ध्रुवम् । जितेन्द्रियाणांप्रवरःसभवेद्भारतेभुवि ॥

माघे यः स्नाति गङ्गायां प्रयागे चारुणोदये । वैकुण्ठेमोदतेसोऽपिलक्षमन्वन्तरावधि
पुनःस्वयोनिं संप्राप्य विष्णुमन्त्रं लभेत् ध्रुवम् । त्यक्त्वाचमानुषंदेहंपुनर्यातिहरेःपदम्
नास्ति तत् पुनरावृत्तिर्वैकुण्ठाच्च महीतले । करोति हरिदास्यञ्चलब्ध्वासारूप्यमेवच
नित्यस्नायी च गङ्गायां स पूतः सूर्य्यवद्भुवि ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य लभते निश्चितं फलम् ॥ ६६ ॥
तस्यैव पादरजसा सद्यःपूता वसुन्धरा । मोदते स च वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य तपस्वीप्रवरोभवेत् । स्वधर्मनिरतःशुद्धोविद्वांश्चसुजितेन्द्रियः
मीनकर्कटयोर्मध्ये गाढंतपति भास्करे । भारते यो ददात्येव जलमेव सुवासितम् ॥
मोदते स च वैकुण्ठेयावदिन्द्राश्चतुर्दश । पुनः स्वयोनिंसंप्राप्यसुखीनिष्कपटोभवेत्
वैशाखे हरये भक्त्या यो ददाति च चन्दनम् । युगषष्टिसहस्राणिमोदते विष्णुमन्दिरे
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य रूपवांश्च सुखी भवेत् ॥७१॥
वैशाखे शक्तुदानञ्च यः करोति द्विजातये । शक्तुरेणुप्रमाणाब्दं मोदतेविष्णुमन्दिरे ॥
करोति भारते यो हि कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् । शतजन्मकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः
वैकुण्ठेमोदतेसोऽपियावदिन्द्राश्चतुर्दश । पुनःस्वयोनिंसंप्राप्यकृष्णभक्तिंलभेत्ध्रुवम्
इहैव भारते वर्षे शिवरात्रिं करोति यः । मोदते शिवलोके च सप्तमन्वन्तरावधि ॥
शिवाय शिवरात्रौ च विल्वपत्रं ददाति यः । पत्रप्रमाणञ्च युगं मोदते शिवमन्दिरे
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य शिवभक्तिं लभेद्ध्रुवम् ।
विद्यावान् पुत्रवान् श्रीमान् प्रजावान् भूमिवान् भवेत् ॥७७॥
चैत्रमासेऽथवा माघे शङ्करंयोऽर्चयेद्व्रती । करोतिनर्त्तनंभक्त्या वेत्रपाणिर्दिवानिशम्
मासं वाऽप्यर्द्धमासं वा दशसप्तदिनानि वा । दिनमानं युगं सोऽपि शिवलोकेमहीयते
श्रीरामनवमीं यो हि करोति भारते नरः । सप्तमन्वन्तरं यावन्मोदतेविष्णुमन्दिरे ॥
पुनःस्वयोनिंसंप्राप्यरामभक्तिंलभेद्ध्रुवम् । जितेन्द्रियाणांप्रवरोमहांश्चधार्मिकोभवेत्
शारदीयां महापूजां प्रकृतेर्यः करोतिच । महिषैश्छागलैर्मेषैरिक्षुकुष्माण्डकैस्तथा ॥
नैवेद्यैरुपहारैश्च धूपदीपादिभिस्तथा । नृत्यगीतादिभिर्वाद्यैर्नानाकौतुकमङ्गलैः ॥

शिवलोके वसेत्सोऽपिसप्तमन्वन्तरावधि। पुनःस्वयोनिंसंप्राप्यबुद्धिञ्च निर्मलांलभेत् ॥
अचलां श्रियमाप्नोति पुत्रपौत्रादिवर्द्धिनीम्। महाप्रभावयुक्तश्च गजवाजिसमन्वितः ॥
राजराजेश्वरः सोऽपि भवेदेव न संशयः ॥८५॥
भाद्रशुक्लाष्टमी प्राप्य महालक्ष्मीञ्च योऽर्चयेत् ॥ ८६ ॥
नित्यं भक्त्या पक्षमेकं पुण्यक्षेत्रे च भारते। दत्त्वातस्यैप्रकृष्टानिचोपचाराणि षोड़शः ॥
वैकुण्ठे मोदतेसोऽपियावच्चन्द्रदिवाकरौ। पुनःस्वयोनिंसंप्राप्यराजराजेश्वरो भवेत् ॥
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्चकृत्वातुरासमण्डलम्। गोपानांशतकंकृत्वागोपीनांशतकंततथा ॥
शिलायां प्रतिमायां वा श्रीकृष्णंराधयासह। भारतेपूजयेद्दत्त्वाचोपचाराणिषोड़शः ॥
गोलोके च वसेत् सोऽपियावद्वैब्रह्मणोवयः। भारतंपुनरागत्यहरिभक्तिंलभेद्ध्रुवम्॥
क्रमेण सुदृढ़ां भक्तिं लब्ध्वा मन्त्रं हरेरपि। देहं त्यक्त्वा च गोलोकंपुनरेवप्रयातिसः ॥
तत्र कृष्णस्य सारूप्यं संप्राप्य पार्षदोभवेत्। पुनस्तत्पतनंनास्तिजरामृत्युहरोमहान् ॥
शुक्लां वाऽप्यथवाकृष्णांकरोत्येकादशीञ्चयः। वैकुण्ठेमोदतेसोऽपियावद्वैब्रह्मणो वयः
भारतं पुनरागत्य हरिभक्तिं लभेद्ध्रुवम्। पुनर्यातिचवैकुण्ठंनतस्यपतनं भवेत् ॥९५॥
भाद्रे शुक्ले च द्वादश्यां यः शक्रं पूजयेन्नरः। षष्टिवर्षसहस्राणि शक्रलोकेमहीयते ॥९६
रविवारेऽर्कसंक्रान्त्यां सप्तम्यां शुक्लपक्षतः। सम्पूज्यार्कंहविष्यान्नंयःकरोतिच भारते ॥
महीयते सोऽर्कलोके यावच्चन्द्रदिवाकरौ। भारतं पुनरागत्य चारोगीश्रीयुतो भवेत् ॥
ज्यैष्ठशुक्लचतुर्दश्यां सावित्रीं यो हि पूजयेत्। महीयतेब्रह्मलोके सप्तमन्वन्तरावधि ॥९९
पुनर्महीं समागत्य श्रीमानतुलविक्रमः। चिरजीवी भवेत्सोऽपिज्ञानवान्सम्पदायुतः ॥
माघस्य शुक्लपञ्चम्यांपूजयेद्यःसरस्वतीम्। संयतोभक्तितोदत्त्वाचोपचाराणिषोड़शः ॥
महीयते स वैकुण्ठे यावद् ब्रह्म दिवानिशम्। संप्राप्यचपुनर्जन्मसभवेत्कविपण्डितः ॥
गां सुवर्णादिकं यो हि ब्राह्मणाय ददाति च। नित्यंजीवनपर्य्यन्तंभक्तियुक्तश्चभारते ॥
गवां लोमप्रमाणाब्दं द्विगुणं विष्णुमन्दिरे। मोदते हरिणासार्द्धंक्रीड़ाकौतुकमङ्गलैः ॥
ततः पुनरिहागत्य विष्णुभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
ततः पुनरिहागत्यराजराजेश्वरो भवेत्। गोमांश्च पुत्रवान्विद्वान्ज्ञानवान्सर्वतःसुखी ॥

भोजयेद् यो हि मिष्टान्नंब्राह्मणेभ्यश्चभारते। विप्रलोमप्रमाणाब्दंमोदतेविष्णुमन्दिरे
ततः पुनरिहागत्य ससुखीधनवान् भवेत्। विद्वान् सुचिरजीवीचश्रीमानतुलविक्रमः
यो वक्ति वा ददात्येव हरेर्नामानि भारते। युगनामप्रमाणञ्च विष्णुलोके महीयते
ततः पुनरिहागत्य विष्णभक्तिलभेद् ध्रुवम्। यदि नारायणक्षेत्रे फलंकोटिगुणंलभेत्
नाम्नां कोटिंहरेर्यो हि क्षेत्रेनारायणे जपेत्। सर्वपापविनिर्मुक्तो जीवन्मुक्तोभवेद्ध्रुवं
लभते न पुनर्जन्म वैकुण्ठे स महीयते। लभेद्विष्णोश्च सारूप्यं न तस्यपतनंभवेत्
यः शिवं पूजयेन्नित्यंकृत्वालिङ्गञ्चपार्थिवम्। यावज्जीवनपर्य्यन्तंसयातिशिवमन्दिरम्
मृदां रेणुप्रमाणाब्दं शिवलोके महीयते। ततः पुनरिहागत्य राजेन्द्रो भारते भवेत्
शिलाञ्च योऽर्चयेन्नित्यंशिलातोयञ्च भक्षति। महीयतेसवैकुण्ठेयावद्वैब्रह्मणःशतम्
ततो लब्ध्वा पुनर्जन्म हरिभक्ति सुदुर्लभम्। महीयते विष्णुलोके नतस्यपतनं भवेत्
तपांसि चैव सर्वाणि व्रतानिनिखिलानि च। कृत्वातिष्ठति वैकुण्ठेयावदिन्द्राश्चतुर्दश
ततो लब्ध्वा पुनर्जन्मराजेन्द्रोभारतेभवेत्। ततो मुक्तोभवेत्पश्चात् पुनर्जन्मनविद्यते
यः स्नाति सर्वतीर्थेषुभुविकृत्वाप्रदक्षिणम्। सचनिर्वाणतांयाति नतज्जन्मभवेद्भुवि
पुण्यक्षेत्रे भारते च योऽश्वमेधंकरोति च। अश्वलोमप्रमाणाब्दंशक्रस्यार्द्धासनेवसेत्
चतुर्गुणं राजसूये फलमाप्नोति मानवः। नरमेधेऽश्वमेधार्द्धं गोमेधे च तदेव च ॥१
पुत्रेष्टौ च तदर्द्धञ्च सुपुत्रंच लभेद्ध्रुवम्। लभते लाङ्गलेष्टौ च गोमेधसदृशंफलम् ॥१
तत्समानञ्च विप्रेष्टौ वृद्धियागे च तत्फलम्। पद्मयज्ञेतदर्द्धञ्च फलमाप्नोति मानवः
विशोके च विशोकश्च पद्मार्द्धं स्वर्गमश्नुते। विजये विजयी राजा स्वर्गंपद्मसमंलभेत्
प्राजापत्ये प्रजालाभो भूवृद्धिर्भूभृतांभवेत्। इह राजश्रियं लब्ध्वा पद्मार्द्धंस्वर्गमश्नुते
ऋद्धियागे महैश्वर्य्यं स्वर्गं पद्मसमं भवेत्।

विष्णुयज्ञः प्रधानश्च सर्वयज्ञेषु सुन्दरि। ब्रह्मणा च कृतः पूर्वं महासम्भारसंयुतः
बभूव कलहो यत्र दक्षशङ्करयोः सति। शेपुश्च नन्दिनं विप्राः नन्दी विप्रांश्चकोपतः
यतो हेतोर्दक्षयज्ञं बभञ्ज चन्द्रशेखरः। चकार विणुयज्ञञ्च पुरा दक्षप्रजापतिः ॥१
धर्मश्च कश्यपश्चैव शेषश्चापि च कर्दमः। स्वायम्भुवो मनुश्चैव तत्पुत्रश्च प्रियव्रतः

शिवः सनत्कुमारश्च कपिलश्च ध्रुवस्तथा । राजसूय सहस्राणां सम्यक्या च क्रतुर्भवेत् ॥
राजसूयसहस्राणांफलमाप्नोतिनिश्चितम् । विष्णुयज्ञात्परोयज्ञोनास्तिवेदेफलप्रदः ॥
बहुकल्पान्तजीवी च जीवन्मुक्तो भवेद्ध्रुवम् । ज्ञानेन तेजसा चैव विष्णुतुल्योभवेदिह ।
देवानाञ्चयथाविष्णुर्वैष्णवानांयथाशिवः । शास्त्राणाञ्चयथावेदाआश्रमाणाञ्चब्राह्मणाः ।
तीर्थानाञ्च यथागङ्गा पवित्राणञ्च वैष्णवाः । एकादशी व्रतानाञ्चपुष्पाणांतुलसीयथा ॥
नक्षत्राणां यथाचन्द्रःपक्षिणांगरुडोयथा । यथा स्त्रीणाञ्चप्रकृतिःआधाराणांवसुन्धरा ॥
शीघ्रगानाञ्चेन्द्रियाणां चञ्चलानांयथामनः । प्रजापतीनां ब्रह्मा च प्रजेशानांप्रजापतिः ॥
वृन्दावनं वनानाञ्च वर्षाणां भारतं यथा । श्रीमताञ्च यथा श्रीश्च विदुषाञ्चसरस्वती ॥
पतिव्रतानां दुर्गा च सौभाग्यनाञ्चराधिका । विष्णुयज्ञस्तथा वत्सेयज्ञेषुचमहानिति ॥
अश्वमेधशतेनैव शक्रत्वं लभते ध्रुवम् । सहस्रेण विष्णुपदं संप्राप्य पृथुरेव च ॥१३८॥
स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम् । सर्वेषाञ्चव्रतानाञ्चतपसांफलमेवच ॥१३९॥
पाठश्चतुर्णां वेदानां प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा । फलं बीजमिदं सर्वं मुक्तिदंकृष्णसेवनम् ॥
पुराणेषु च वेदेषु चेतिहासेषु सर्वतः । निरूपितं सारभूतंकृष्णपादाम्बुजार्चनम् ॥१४१॥
तद्वर्णनञ्च तद्ध्यानं तन्नामगुणकीर्त्तनम् । तत्स्तोत्रं स्मरणञ्चैववन्दनं जप एव च १४२
तत्पादोदकनैवेद्यभक्षणं नित्यमेव च । सर्वसम्मतमित्येवं सर्वेप्सितमिदं सति ॥१४३॥
भज कृष्णं परं ब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परम् । गृहाणस्वामिनंवत्सेसुखं गच्छस्वमन्दिरम् ॥
एतत्ते कथितं सर्वं विपाकं कर्मणा नृणाम् । सर्वेप्सितं सर्वमतं परं तत्त्वप्रदं नृणाम् ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे सावित्री यमसंवादे सावित्र्युपाख्याने शुभकर्मविपाकप्रकथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः

सावित्रीकृत यमस्तोत्रम् ।

श्रीनारायण उवाच

हरेरुत्कीर्त्तनं श्रुत्वा सावित्री यमवक्त्रतः । साश्रुनेत्रा सपुलका यमं पुनरुवाच सा ॥

सावित्र्युवाच ।

हरेरुत्कीर्त्तनं धर्मः स्वकुलोद्धारकारणम् । श्रोतॄणाञ्चैव वक्तॄणां जन्ममृत्युजराहरम्
दानानाञ्च व्रतानाञ्च सिद्धिनां तपसां परम् । योगानाञ्चैव वेदानां सेवनं कीर्त्तनं हरेः
मुक्तित्वममरत्वं वा सर्वसिद्धित्वमेव वा । श्रीकृष्णसेवनस्यैव कलां नार्हन्तिषोड़शीम्
भजामि केन विधिना श्रीकृष्णं प्रकृतेःपरम् । मूढ़ां मामबलां तात वद वेदविदांवर ॥
शुभकर्म्मविपाकञ्च श्रुतं नृणां मनोहरम् । कर्म्माशुभविपाकञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि
इत्युक्त्वा सा सती ब्रह्मन् भक्तिनम्रात्मकन्धरा । तुष्टाव धर्म्मराजञ्च वेदोक्तेनस्तवेन

सावित्र्युवाच ।

तपसा धर्म्ममाराध्य पुष्करे भास्करः पुरा । धर्मांशं यं सुतं प्राप धर्मराजं नमाम्यहम्
समता सर्वभूतेषु यस्य सर्वस्य साक्षिणः । अतो यन्नाम शमनमिति तं प्रणमाम्यहम्
येनान्तश्च कृतो विश्वे सर्वेषां जीविनां परम् । कर्मानुरूपकालेन तं कृतान्तं नमाम्यहम्
बिभर्त्तिदण्डं दण्ड्यायपापिनांशुद्धिहेतवे । नमामि तं दण्डधरं यःशास्तासर्वकर्मणाम्
विश्वेचकलयत्येव यः सर्वायुश्चापिसन्ततम् । अतीवदुर्निवार्य्यञ्च तं कालं प्रणमाम्यहम्
तपस्वी वैष्णवोधर्म्मी संयमीविजितेन्द्रियः । जीविनांकर्म्मफलदं तं यमंप्रणमाम्यहम्
स्वात्मारामश्चसर्वज्ञोमित्रंपुण्यकृतांभवेत् । पापिनांक्लेशदोयश्चपुण्यंमित्रंनमाम्यहम्
यज्जन्म ब्रह्मणो वंशे ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा । यो ध्यायति परं ब्रह्म ब्रह्मवंशं नमाम्यहम्
इत्युक्त्वा सा च सावित्री प्रणनाम यमं मुने । यमस्तां विष्णुभजनं कर्म्मपाकमुवा
इदं यमाष्टकं नित्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत् । यमात्तस्यभयं नास्तिसर्वपापात् प्रमुच्य
महापापीयदि पठेत् नित्यंभक्त्याच नारद । यमः करोतितं शुद्धं कायव्यूहेन निश्चितम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सावित्रीकृतयमस्
नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

यमसावित्रीसंवादे नरककुण्डवर्णनम् ।

नारायण उवाच ।

यमस्तस्यै विष्णुमन्त्रं दत्त्वाच विधिपूर्वकम् । कर्म्माशुभविपाकञ्च तामुवाचरवेःसुतः ॥१

यम उवाच ।

शुभकर्म्मविपाकञ्च श्रुतं नानाविधं सति । कर्म्माशुभविपाकञ्च कथयामि निशामय ॥२॥
नानाप्रकारं स्वर्गञ्च याति जीवः स्वकर्म्मणा । कुकर्म्मणाच नरकं याति नानाविधंनरः ।
नरकाणाञ्च कुण्डानि सन्ति नानाविधानि च । नानापुराणभेदेन नामभेदानि तानि च ।
विस्तृतानिगभीराणि क्लेशदानिचजीविनाम् । भयङ्कराणिघोराणि हे वत्सेकुत्सितानिच ।
षड़शीतिचकुण्डानि संयमन्याञ्चसन्तिच । निबोधतेषां नामानि प्रसिद्धानिश्रुतौसति ॥
वह्निकुण्डंतप्तकुण्डं क्षारकुण्डंभयानकम् । विट्कुण्डंमूत्रकुण्डञ्च श्लेष्मकुण्डञ्चदुःसहम् ।
गरकुण्डं दूषिकाकुण्डं वसाकुण्डं तथैवच । शुक्रकुण्डमसृक्कुण्डमश्रुकुण्डञ्च कुत्सितम् ।
कुण्डं गात्रमलानाञ्च कर्णविट्कुण्डमेवच । मज्जाकुण्डं मांसकुडं नखकुण्डञ्च दुस्तरम् ।

लोम्नां कुण्डं केशकुण्डं अस्थिकुण्डञ्च दुःखदम् ।
ताम्रकुण्डं लौहकुण्डं प्रतप्तं क्लेशदं महत् ॥ १० ॥

तीक्ष्णकण्टककुण्डञ्च विषकुण्डञ्चविघ्नदम् । घर्म्मकुण्डंतप्तसुराकुण्डं चापिप्रकीर्त्तितम् ।
प्रतप्ततैलकुण्डञ्च दन्तकुण्डञ्च दुर्वहम् । कृमिकुण्डं पूयकुण्डं सर्पकुण्डं दुरन्तरम् ॥ १२॥
मशकुण्डं दंशकुण्डं भीमं गरलकुण्डकम् । कुण्डञ्च वज्रदंष्ट्राणां वृश्चिकानाञ्च सुव्रते ॥
शरकुण्डं शूलकुण्डं खड्गकुण्डञ्च भीषणम् । गोलकुण्डं नक्रकुण्डंकाककुण्डं शुचास्पदम्
सञ्चालकुण्डंवाजकुण्डंवन्धकुण्डंसुदुस्तरम् । तप्तपाषाणकुण्डञ्च तीक्ष्णपाषाणकुण्डकम्
लालाकुण्डमसिकुण्डं चूर्णकुण्डंसुदारुणम् । चक्रकुण्डंवज्रकुण्डंकूर्म्मकुण्डंमहोल्वणम् ॥
ज्वालाकुण्डं भस्मकुण्डं पूतिकुण्डञ्च सुन्दरि । तप्तशत्त्यप्यसीपात्रं क्षुरधारं सूचीमुखम्
गोधामुखं नक्रमुखं गजदंशञ्च गोमुखम् । कुम्भीपाकं कालसूत्रमवटोदमरुन्तुदम् ॥१८।

पांशुभोजं पाशवेष्टं शूलप्रोतं प्रकम्पनम् । उल्कामुखमन्धकूपं वेधनं दण्डताड़नम् ॥
जालबन्धं देहचूर्णं दलनं शोषणङ्करम् । सर्पज्वालामुखं जिम्भं धूमान्धं नागवेष्टनम्
कुण्डान्येतानि सावित्रि पापिनां क्लेशदानिच । नियुक्तैः किङ्करगणैरक्षितानिच सन्तत
दण्डहस्तैः शूलहस्तैः पाशहस्तैर्भयङ्करैः । शक्तिहस्तैर्गदाहस्तैर्मदमत्तैश्च दारुणैः ॥
तमोयुक्तैर्दयाहीनैर्दुर्निवार्य्यैश्च सर्वतः । तेजस्विभिश्च निःशङ्कैस्ताम्रपिङ्गललोचनैः ॥
योगयुक्तैः सिद्धयोगैर्नानारूपधरैर्वरैः । आसन्नमृत्युभिर्दृष्टैः पापिभिः सर्वजीविभि
स्वकर्म्मनिरतैःशैवैः शाक्तैः सौरैश्च गाणपैः । अदृष्टैः पुण्यकृद्भिश्च सिद्धियोगीभिरेव
स्वधर्म्मनिरतैर्वापि विरतैर्वा स्वतन्त्रकैः । बलवद्भिश्च निःशङ्कैः स्वप्नदृष्टैश्च वैष्णवैः
एतत्तेकथितंसाध्वि कुण्डसंख्यानिरूपणम् । येषांनिवासोयत् कुण्डंनिबोधकथयामि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने यमसावित्रीसंवादे नरककुण्डसंख्यानं नामोनत्रिंशोऽध्यायः ।

त्रिंशोऽध्यायः

पापिनां नरकनिरूपणम् ।

यम उवाच ।

हरिसेवारतः शुद्धो योगी सिद्धो व्रती सति । तपस्वी ब्रह्मचारी च न याति नरकं
कटुवाचा बान्धवांश्च खलत्वेन चयोनरः । दग्धान् करोतिबलवान् वह्निकुण्डंप्रयाति
गात्रलोमप्रमाणाब्दं तत्र स्थित्वा हुताशने । पशुयोनिमवाप्नोति रौद्रे दग्धस्त्रिजन्म
ब्राह्मणं तृषितंक्षुब्धं प्रतप्तं गृहमागतम् । न भोजयति यो मूढ़स्तप्तंकुण्डं प्रयाति सः
तत्र लोमप्रमाणाब्दं स्थित्वा तत्र च दुःखितः । तप्तस्थले वह्निकुण्डे पक्षीच सप्तजन्म
रविवारार्कसंक्रान्त्याममायां श्राद्धवासरे । वस्त्राणां क्षारसंयोक्तं करोति योहि मा
स याति क्षारकुण्डञ्च सूत्रमानाब्दमेवच । स व्रजेद्रजकीं योनिं सप्तजन्मसु भारते ।

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः । षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कुण्डञ्च प्रयाति सः ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि विड्भोजी तत्र तिष्ठति । षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिश्च पुनर्भुवि ॥९।
परकीयतडागे च तड़ागं यः करोति च । उत्सृजेद्दैवदोषेण मूत्रकुण्डं प्रयाति सः १०॥
तद्रेणुमानवर्षञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति । भारते गोधिका चैव स भवेत् सप्तजन्मसु ॥११
एकाकी मिष्टमश्नाति श्लेष्मकुण्डं प्रयातिसः । पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥
पूर्णमब्दशतञ्चैव सः प्रेतो भारते भवेत् । श्लेष्ममूत्रगरञ्चैव पूयं भुङ्क्ते ततःशुचिः ॥
पितरं मातरञ्चैव गुरुं भार्य्यां सुतं सुताम् । यो न पुष्णात्यनाथञ्च गरकुण्डं प्रयाति सः
पूर्णमब्दसहस्रञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति । ततो व्रजेद्भूतयोनिं शतवर्षं ततः शुचिः ॥१५
दृष्ट्वाऽतिथिं वक्रचक्षुः करोति योहि मानवः । पितृदेवास्तस्य जलं न गृह्णन्ति च पापिनः
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च । इहैव लभतेचान्तेदूषिकाकुण्डमाव्रजेत् ॥
पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति । ततो नरो भवेद् भूमौ दरिद्रःसप्तजन्मसु ॥१८॥
दत्त्वा द्रव्यञ्च विप्रायचान्यस्मैदीयतेयदि । सतिष्ठतिवसाकुण्डे तद्भोजीशतवत्सरम् ॥
ततोभवेत् सचाण्डालस्त्रिजन्मनिततःशुचिः । कृकलासोभवेत्सोऽपिभारतेसप्तजन्मसु ॥

ततो भवेन्मानवश्च दरिद्रोऽल्पायुरेव च ॥२०॥

पुमांसं कामिनी वापि कामिनीं वापुमानथ । यः शुक्रंपाययत्येवशुक्रकुण्डं प्रयातिसः ॥
पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति । योनिकृमिः शताब्दञ्चभवेद् भुवि ततः शुचिः ॥
सन्ताड्य च गुरुं विप्रं रक्तपातञ्चकारयेत् । सचतिष्ठत्यसृक्कुण्डे तद्भोजीशतवत्सरम् ॥
ततो भवेद् व्याधजन्म सप्तजन्मसु भारते । ततः शुद्धिमवाप्नोति मानवश्च क्रमेण च ॥
अश्रुस्रवन्तं गायन्तं भक्तं दृष्ट्वा च गद्गदम् । श्रीकृष्णगुणसंगीते हसत्येवहियोनरः ॥
स वसेदश्रुकुण्डे चतद्भोजीशतवत्सरम् । ततो भवेत् सचाण्डालोत्रिजन्मनिततःशुचिः ॥
करोति खलतां शश्वदशुद्धयहृदयो नरः । कुण्डंगात्रमलानाञ्च स च यातिदशाब्दकम् ॥
ततः स गर्दभींयोनिमवाप्नोतित्रिजन्मनि । त्रिजन्मनिच शार्गालींततःशुद्धोभवेद्ध्रुवम्
बधिरं यो हसत्येवनिन्दत्येव हि मानवः । स वसेत्कर्णविट्कुण्डेतद्भोजीशतवत्सरम् ॥
ततो भवेत् स बधिरो दरिद्रः सप्तजन्मसु । सप्तजन्मस्वङ्गहीनस्ततः शुद्धिंलभेद्ध्रुवम् ॥

लोभात् स्वपालनार्थाय जीविनं हन्ति यो नरः ।
मज्जाकुण्डे वसेत् सोऽपि तद्भोजी लक्षवर्षकम् ॥ ३१ ॥

ततो भवेत् स शशकोमीनश्चसप्तजन्मसु । एणादयश्चकर्मभ्यस्ततःशुद्धिं लभेद्ध्रु
स्वकन्यापालनंकृत्वाविक्रीणातिहियोनरः । अर्थलोभान्महामूढोमांसकुण्डंप्रयातिसः
कन्यालोमप्रमाणाब्दं तद्भोजी तत्रतिष्ठति । तञ्चकुण्डे प्रहारञ्च करोति यमकिङ्करः
मांसभारं मूर्ध्निकृत्वारक्तधारांलिहेत्क्षुधा । ततो हि भारतेपापी कन्याविट्सुकृमि
षष्ठिवर्षसहस्राणि व्याधश्च सप्तजन्मसु । त्रिजन्मनि वराहश्चकुक्कुरःसप्तजन्मसु ॥
सप्तजन्मसु मण्डूको जलौका सप्तजन्मसु । सप्तजन्मसु काकश्चततःशुद्धिंलभेद्ध्रु
व्रतानामुपवासानां श्राद्धादीनाञ्च संयमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचिः सर्वकर्म
स च तिष्ठति कुण्डेषु नखादीनाञ्च सुन्दरि । तदेव दिनमानाब्दं तद्भोजीदण्डताड़ि
सकेशं पार्थिवं लिङ्गं यो वाऽर्चयति भारते । स तिष्ठति केशकुण्डे मृद्रेणुमानवर्षक
तदन्ते यावनीं योनिंप्रयातिहरकोपतः । शताब्दात् शुद्धिमाप्नोतिस्वकुलंलभतेध्रु
पितॄणां योविष्णुपदेपिण्डं नैवददातिच । स तिष्ठत्यस्थिकुण्डेचस्वलोमाब्दंमहोल्ब
ततः स्वयोनिं संप्राप्य खञ्जःसप्तसुजन्मसु । भवेन्महादरिद्रश्च ततः शुद्धोहि दण्ड
यः सेवते महामूढो गुर्विणीञ्च स्वकामिनीम् । प्रतप्तस्ताम्रकुण्डेचशतवर्षंसतिष्ठति
अवीरान्नञ्च यो भुङ्क्ते ऋतुस्नातान्नमेव च । लोहकुण्डे शताब्दञ्च सच तिष्ठतित
स व्रजेद्राजकीं योनिं कर्मकारींच सप्तसु । महाव्रणी दरिद्रश्च ततः शुद्धो भवेन्न
यो हि घर्माक्तहस्तेन देवद्रव्यमुपस्पृशेत् । शतवर्षप्रमाणञ्च घर्मकुण्डे च तिष्ठति ॥
यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातो भुङ्क्ते शूद्रान्नमेवच । सच तप्तसुराकुण्डे शताब्दंतिष्ठति द्वि
ततो भवेच्छूद्रयाजी ब्राह्मणः सप्तजन्मसु । शूद्रश्राद्धान्नभोजी चततःशुद्धोभवेद्ध्रु
वाग्दुष्टाकटुवाचायाताड़येत्स्वामिनंसदा । तीक्ष्णकण्टककुण्डेसातद्भोजीतत्रतिष्ठ
ताड़िता यमदूतेन दण्डेन च चतुर्युगम् । ततःउच्चैःश्रवा सप्तजन्मस्वेव ततः शुचिः
विषेण जीवनं हन्ति निर्दयो यो हि पामरः । विषकुण्डेच तद्भोजी सहस्राब्दश्चतिष्ठ
ततोभवेन्नृघाती च व्रणी च सप्तजन्मसु । सप्तजन्मसु कुष्ठी च ततःशुद्धोभवेद्ध्रु

दण्डेन ताडयेद् यो हि वृषश्च वृषवाहकः । भृत्यद्वारा स्वतन्त्रो वापुण्यक्षेत्रेचभारते ॥
प्रतप्ततैलकुण्डे च स तिष्ठति चतुर्युगम् । गवां लोमप्रमाणाब्दं वृषो भवति तत्परम् ॥
दण्डेन हन्ति जीवं योलौहेणवड़िषेण वा । दन्तकुण्डेवसेत्सोऽपिवर्षाणामयुतंसति ॥
ततः स्वयोनिं संप्राप्य चोदरव्याधिसंयुतः । जन्मनैकेन क्लेशेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥
यो भुङ्क्ते च वृथामांसंमत्स्यभोजीचब्राह्मणः । हरेर्नैवेद्यभोजीचकृमिकुण्डंप्रयातिसः ॥
स्वलोममानवर्षंचतद्भोजी तत्रतिष्ठति । ततो भवेत् म्लेच्छजातिस्त्रिजन्मनिततोद्विजः ॥
ब्राह्मणः शूद्रयाजी यः शूद्रश्राद्धान्नभोजकः । शूद्राणांशवदाहीचपूयकुण्डंव्रजेद्ध्रुवम् ॥
यावल्लोमप्रमाणाब्दं यजमानस्य सुव्रते । ताड़ितो यमदूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥६१॥
ततो भारतमागत्य स शूद्रः सप्तजन्मसु । महाशूली दरिद्रश्च ततः शुद्धः पुनर्द्विजः ।६२।
कृष्णपादमस्तकस्थं सर्पं हन्ति च यो नरः। स्वात्मलोमप्रमाणाब्दं सर्पकुण्डंप्रयातिसः॥

सर्पेण भक्षितः सोऽपि यमदूतेन ताड़ितः ।
वसेच्च सर्वविड्भोजी ततः सर्पो भवेद्ध्रुवम् ॥ ६४ ॥

ततो भवेत् मानवश्चैवाल्पायुर्दद्रुसंयुतः । महाक्लेशेन तन्मृत्युः सर्पेण भक्षितोध्रुवम् ॥
विधिं प्रदत्त्वाजीवांश्चक्षुद्रजन्तूंश्चहन्ति यः । स दंशमशयोः कुण्डेजन्ममानाब्दकंवसेत्॥
दिवानिशं भक्षितस्तैरनाहारश्च शब्दकृत् । हस्तपादादिबद्धश्च यमदूतेन ताड़ितः ॥६७॥
ततो भवेत् क्षुद्रजन्तुर्जातिश्च यावतीस्मृता । ततो भवेन्मानवश्च सोऽङ्गहीनस्ततः शुचिः
यो मूढ़ोमधुगृह्णाति हत्वा च मधुमक्षिकाः । स एवगरलेकुण्डे जीविमानाब्दकं वसेत्
भक्षितो गरलैर्दग्धो यमदूतेन ताड़ितः । ततो हि मक्षिकाजातिस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥
दण्डं करोत्यदण्ड्यं च विप्रदण्डं करोति च । स कुण्डं वज्रदंष्ट्राणां कीटानाञ्चप्रयातिच
तल्लोममानवर्षंश्च तत्र तिष्ठत्यहर्निशम् । शब्दकृत् भक्षितस्तैश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ।७२।
अर्थलोभेन यो भूपः प्रजादण्डं करोति च । वृश्चिकानाञ्चकुण्डेषु तल्लोमाब्दंवसेद्ध्रुवम्
ततो वृश्चिकजातिश्च सप्तजन्मसु भारते । ततो नरश्चाङ्गहीनो व्याधियुक्तो भवेद्ध्रुवम्
ब्राह्मणः शस्त्रधारी योह्यन्येषांधावकोभवेत् । सन्ध्याहीनश्च मूढ़श्च हरिभक्तिविहीनकः
स तिष्ठति स्वलोमाब्दं कण्डादिषु शरादिषु । विद्धः शरादिभिःशश्वत्ततःशुद्धोभवेन्नरः

कारागारे सान्धकारे निबध्नाति प्रजाश्च यः । प्रमत्तःस्वल्पदोषेण गोलकुण्डंप्रयाति
तत्कुण्डं पक्वतोयाक्तं सान्धकारं भयङ्करम् । तीक्ष्णदंष्ट्रैश्च कीटैश्च संयुक्तंगोलकुण्डक
कीटैर्विद्धो वसेत्तत्र प्रजालोमाब्दमेव च । ततो भवेत् प्रजाभृत्यस्ततः शुद्धो नरो भु
सरोवरादुत्थितांश्च नक्रादीन् हन्ति यः सति । नक्रकण्टकमानाब्दंनक्रकुण्डं प्रयाति
ततो नक्रादिजातिश्च भवेन्नद्यादिषु ध्रुवम् । ततः सद्योऽपि शुद्धो हि दण्डेनैव नरः पु
वक्षःश्रोणीस्तनास्यञ्च यः पश्यति परस्त्रियाः । कामेनकामुकोयो हि पुण्यक्षेत्रेच भा
स वसेत्काककुण्डेच काकैश्च क्षुण्णलोचनः । ततःस्वलोममानाब्दं ततश्चान्धस्त्रिजन्म
सप्तजन्मदरिद्रश्च महाक्रूरश्च पातकी । भारते स्वर्णकारश्च स च स्वर्णवणिक् तत
यो भारते ताम्रचौरो लौहचौरश्च सुन्दरि । स च लोमप्रमाणाब्दं वाजकुण्डं प्रयाति
तत्रैव वाजविड्भोजी वाजैश्च क्षुण्णलोचनः । ताड़ितो यमदूतेन ततः शुद्धो भवेन्नर
भारते देवचौरश्च देवद्रव्यादिहारकः । सुदुष्करे वज्रकुण्डे स्वलोमाब्दं वसेद् ध्रुवम्
देहदग्धो हि तद्वज्रैरनाहारश्च शब्दकृत् । ताड़ितो यमदूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ८
रौप्यगव्यांशुकानाञ्च यश्चौरः सुरविप्रयोः । तप्तपाषाणकुण्डेचस्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुव
त्रिजन्मनिवकः सोऽपि श्वेतहंसस्त्रिजन्मनि । जन्मैकंशङ्खचिह्नश्चततोऽन्ये श्वेतपक्षि
ततो रक्तविकारी च शूली च मानवो भवेत् । सप्तजन्मसु चाल्पायुस्ततः शुद्धोभवेन्न

रैत्यकांस्यादिपात्रञ्च यो हरेत् सुरविप्रयोः ।
तीक्ष्णपाषाणकुण्ड़े च स्वलोमाब्दं वसेद् ध्रुवम् ॥ ९२ ॥

स भवेदश्वजातिश्च भारते सप्तजन्मसु । ततोऽधिकाङ्गयुक्तश्च पादरोगी ततः शुचि
पुंश्चल्यन्नञ्च यो भुङ्क्ते पुंश्चलीजीव्यजीवनः । स्वलोममानवर्षञ्चलालाकुण्डे वसेद्ध्रु
ताड़ितो यमदूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति । ततश्चक्षुःशूलरोगी ततः शुद्धः क्रमेण सः
म्लेच्छसेवी मसीजीवी योविप्रोभारते भुवि । सचतप्तमसीकुण्डेस्वलोमाब्दंवसेद्ध्रु
ताड़ितो यमदूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति । ततस्त्रिजन्मनि भवेद् कृष्णवर्णः पशुः
त्रिजन्मनि भवेच्छागः कृष्णसर्पस्त्रिजन्मनि । ततश्च तालवृक्षश्च ततः शुद्धो भवेन्न
धान्यादिशस्यंताम्बूलंयोहरेत् सुरविप्रयोः । आसनञ्च तथा तल्पं चूर्णकुण्डंप्रया

ताब्दं तत्रनिवसेत् यमदूतेन ताड़ितः । ततो भवेन्मेषजातिः कुक्कुटश्च त्रिजन्मनि १००
तो भवेद् मानवश्च काशव्याधियुतो भुवि । वंशहीनो दरिद्रश्चैवाल्पायुश्च ततः शुचिः
क्रं करोति विप्राणां हृत्वा द्रव्यञ्च यो नरः । स वसेच्चक्रकुण्डे शताब्दंदण्डताड़ितः
तो भवेन्मानवश्च तैलकारस्त्रिजन्मनि । व्याधियुक्तो भवेद्रोगी वंशहीनस्ततः शुचिः
ान्धवेषु च विप्रेषु करोति वक्रतां नरः । प्रयाति वक्रकुण्डञ्च वसेत्तत्र युगं सति ॥
तो भवेत् स वक्राङ्गो हीनांगः सप्तजन्मसु । दरिद्रो वंशहीनश्चभार्य्याहीनस्ततःशुचिः
यने कूर्ममांसञ्च ब्राह्मणो यो हि भक्षति । कूर्मकुण्डेवसेत् सोऽपिशताब्दंकूर्मभक्षितः
तो भवेत् कूर्मजन्म त्रिजन्मनि च शूकरः । त्रिजन्मनिविड़ालश्च मयूरश्च त्रिजन्मनि ॥
ततैलादिकश्चैव यो हरेत् सुरविप्रयोः । स यातिज्वालाकुण्डञ्चभस्मकुण्डञ्चपातकी
त्र स्थित्वा शताब्दञ्च स भवेत्तैलपायिका । सप्तजन्ममत्स्यरंगो मूषिकश्चततःशुचिः
ुगन्धितैलं धात्रीञ्च गन्धद्रव्यं तथैव वा । भारते पुण्यवर्षे च यो हरेत्सुरविप्रयोः ॥
सेद् दुर्गन्धकुण्डे च दुर्गन्धञ्च लभेत् सदा । स्वलोममानवर्षञ्चततोदुर्गन्धिकाभवेत्
र्गन्धिका सप्तजन्म मृगनाभिस्त्रिजन्मनि । सप्तजन्मसुगन्धिश्च ततो हि मानवोभवेत्
लेनैव खलत्वेन हिंसारूपेण वा सति । बली च यो हरेद्भूमिं भारते परपैतृकीम् ॥
वसेत्तप्तशक्तौ च भवेत्तप्तो दिवानिशम् । तप्ततैले यथाजीवो दग्धो भ्रमति सन्ततम्
स्मसान्न भवत्येव भोगदेहो न नश्यति । सप्तमन्वन्तरं पापी सन्तप्तस्तत्र तिष्ठति ॥
ब्दं करोत्यनाहारो यमदूतेन ताड़ितः । षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिर्भारते ततः ।११६।
तो भवेद्भूमिहीनो दरिद्रश्च ततः शुचिः । ततःस्वयोनिं संप्राप्य शुभकर्मा भवेत्पुनः
न्नत्ति जीविनः खड्गैर्दयाहीनः सुदारुणः । नरघाती हन्ति नरमर्थलोभेन भारते ।११८
सिपत्रे स वसेच्च यावदिन्द्राश्चतुर्दशः । तेषु चेद्ब्राह्मणान्हन्ति शतमन्वन्तरं तदा ॥
न्नांगश्च भवेत्पापी खड्गधारेण सन्ततम् । अनाहारः शब्दकृच्च यमदूतेन ताड़ितः ॥

सञ्चासः शतजन्मानि भारते शूकरो भवेत् ।
कुक्कुरः शतजन्मानि श्रृगालः सप्तजन्मसु ॥ १२१ ॥

ाघ्रश्च सप्तजन्मानि वृकश्चैव त्रिजन्मनि । जन्मसप्त गण्डकश्च महिषश्च त्रिजन्मनि

ग्रामं वा नगरं वापिदाहनंयः करोति च । क्षुरधारे वसेत् सोऽपिछिन्नांगस्त्रियुगं
ततः प्रेतो भवेत्सद्यो वह्निवक्त्रो भ्रमेन्महीम् । सप्तजन्ममेध्यभोजी खद्योतः सप्तज
ततो भवेन्महाशूली मानवः सप्तजन्मसु । सप्तजन्म गलत्कुष्ठी ततः शुद्धो भवे
परकर्णे मुखं दत्त्वा परनिन्दां करोति यः । परदोषे महाश्लाघी देवब्राह्मणनिन्द
सूचीमुखे स च वसेत्सूचीविद्धोयुगत्रयम् । ततो भवेद्वृश्चिकश्चसर्पश्चसप्तजन्मसु
वज्रकीटः सप्तजन्म भस्मकीटस्ततः परम् । ततोभवेन्मानवश्च महाव्याधिस्ततः शु

गृहिणाञ्च गृहं भित्वा वस्तुस्तेयं करोति यः ।
गाश्च छागांश्च मेषांश्च याति गोधामुखञ्च सः ॥ १२६ ॥

ततो भवेत् सप्तजन्म गोजातिर्व्याधिसंयुतः । त्रिजन्ममेषजातिश्च छागजातिस्त्रिजन्
ततो भवेन्मानवश्च नित्यरोगी दरिद्रकः । भार्य्याहीनोबन्धुहीनः सन्तापी च ततः
सामान्यद्रव्यचौरश्च याति नक्रमुखं युगम् । ततो भवेन्मानवश्च महारोगी ततः शु
हन्ति गाश्च गजांश्चैव तुरगांश्च नरांस्तथा । स याति गजदंशञ्च महापापी युगत्र
ताड़ितो यमदूतेन गजदन्तेन सन्ततम् । स भवेद्गजजातिश्च तुरगश्च त्रिजन्म

गोजाति र्म्लेच्छजातिश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १३४ ॥

जलं पिबन्तींतृषितां गां वारयति यो नरः । तच्छुश्रूषाविहीनश्च गोमुखं याति मा
नरकं गोमुखाकारं कृमितप्तोदकान्वितम् । तत्र तिष्ठति सन्तप्तो यावन्मन्तर
ततो नरोऽपि गोहीनो महारोगी दरिद्रकः । सप्तजन्मान्त्यजातिश्च ततःशुद्धो भ

गोहत्यां ब्रह्महत्याञ्च यः करोत्यातिदेशिकीम् ।
यो हि गच्छेदगम्याञ्च सन्ध्याहीनोऽप्यदीक्षितः ॥१३८॥

प्रतिग्रही च तीर्थेषु ग्रामयाजी च देवलः । शूद्राणां सूपकारश्च प्रमत्तो वृषलीप
गोहत्यां ब्रह्महत्याञ्च स्त्रीहत्याञ्चकरोतियः । मित्रहत्यां भ्रूणहत्यां महापापीच
कुम्भीपाके सच वसेत् यावदिन्द्राश्चतुर्दशः । ताड़ितो यमदूतेन चूर्णमानश्च स
क्षणं पतति वह्नौ च क्षणं पतति कण्टके । क्षणञ्च तप्ततैलेषु तप्ततोयेषु च क्षणम्
क्षणञ्च तप्तपाषाणे तप्तलौहे क्षणं ततः । गृध्रकोटिसहस्राणि शतजन्मानि शू

कश्च सप्तजन्मानि सर्पश्च सप्तजन्मसु । षष्टिवर्षसहस्राणि ततश्च विट्कृमिर्भवेत् ॥
ततो भवेत् सवृषणो गलत्कुष्ठी दरिद्रकः ।
यक्ष्माग्रस्तो वंशहीनो भार्य्याहीनस्ततः शुचिः ॥ ४५ ॥
सावित्र्युवाच ।
हत्याचगोहत्याकिंविधावातिदेशिकी । कावानृणामगम्यावाकोवा सन्ध्याविहीनकः
दीक्षितःपुमान् कोवा कोवा तीर्थप्रतिग्रही । द्विजःकोवाग्रामयाजी कोवाविप्रश्चदेवलः
द्राणां सूपकारः कः प्रमत्तो वृषलीपतिः । एतेषां लक्षणं सर्वं वद वेदविदांवरः ॥
यम उवाच ।
कृष्णेच तदर्च्चायां मृण्मय्यां प्रकृतौ तथा । शिवेच शिवलिङ्गेवा सूर्य्ये सूर्य्यमणौतथा
गेशे वा तदर्चायामेवं सर्वत्र सुन्दरि । यः करोति भेदबुद्धिं ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
गुरौ स्वेष्टदेवे वा जन्मदातरि मातरि । करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
णवेष्वन्यभक्तेषु ब्राह्मणेष्वितरेषु च । करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यांलभेत्तु सः ॥
मूढो विष्णुनैवेद्ये चान्यनैवेद्यके तथा । हरेः पादोदकेष्वन्यदेवेपादोदके तथा ॥
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५३ ॥
र्वेश्वरेश्वरे कृष्णे सर्वकारणकारणे । सर्वाद्ये सर्वदेवानां सेव्ये सर्वान्तरात्मनि ॥
यया ऽनेकरूपे वाप्येक एव हि निर्गुणे । करोत्यन्येन समतां ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
देवार्चनां पौर्वापरां वेदविनिर्मिताम् ॥ यः करोति निषेधञ्च ब्रह्महत्यां लभेत्तुसः ॥
निन्दन्ति हृषीकेशं तन्मन्त्रोपासकन्तथा । पवित्राणां पवित्रञ्च ब्रह्महत्यां लभन्तिते ॥
वं शिवस्वरूपञ्च कृष्णप्राणाधिकं प्रियम् । पवित्राणां पवित्रञ्च ज्ञानानन्दं सनातनम् ।
नं वैष्णवानाञ्चदेवानां सेव्यमीश्वरम् । ये नार्चयन्ति निन्दन्ति ब्रह्महत्यांलभन्ति ते ।
ये निन्दन्ति विष्णुमायां विष्णुभक्तिप्रदां सतीम् ।
सर्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रकृतिं सर्वमातरम् ॥ १६० ॥
देवीस्वरूपाञ्च सर्वाद्यां सर्ववन्दिताम् । सर्वकारणरूपाञ्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥
जन्माष्टमीं रामनवमीं पुण्यदां पराम् । शिवरात्रिं तथाचैकादशीं वारं रवेस्तथा ॥

पञ्चपर्वाणिपुण्यानि ये न कुर्वन्ति मानवाः । लभन्तेब्रह्महत्यांते चाण्डालाधिकपापि
अम्बुवाच्यां भूखननं जले शौचादिकञ्च ये । कुर्वन्ति भारते वत्से ब्रह्महत्यां लभन्ति
गुरुञ्च मातरं तातं साध्वीं भार्य्यां सुतं सुताम् ।
अनाथान् यो न पुष्णाति ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १६५ ॥
विवाहो यस्य न भवेत् न पश्यति सुतञ्च यः । हरिभक्तिविहीनो यो ब्रह्महत्यां लभे
गामाहारञ्च कुर्वन्तंपिबन्तंयो निवारयेत् । याति गोविप्रयोर्म्मध्ये गोहत्याञ्च लभे
दण्डैर्गास्ताड़येन्मूढ़ो यो विप्रो वृषवाहकः । दिनेदिने गवां हत्यां लभते नात्र सं
पादं ददातिवह्नौचगाश्च पादेनताड़येत् । गृहंविशेदधौताङ्घ्रिः स्नात्वा गोवधमाल
यो भुङ्क्ते स्निग्धपादेन शेते स्निग्धाङ्घ्रिरेव च ।
सूर्य्योदये च द्विर्भोजी स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १७० ॥
अवीरान्नञ्चयोभुङ्क्तेयोनिजीवीचब्राह्मणः । यस्त्रिसन्ध्याविहीनश्चसगोहत्यांलभेद्
पितॄंश्चपर्वकालेच तिथिकालेचदेवताम् । न सेवते तिथिंयोहि गोहत्यां सलभेद्ध्
स्वभर्तरिचकृष्णेच भेदबुद्धिंकरोतिया । कटूक्त्याताड़येत् कान्तंसागोहत्यांलभेद्ध्
गोमार्गखननंकृत्वा वपते शस्यमेवच । तड़ागे वा तदूर्द्ध्वे वा स गोहत्यां लभेद्
प्रायश्चित्तंगोवधस्ययःकरोतिव्यतिक्रमम् । अर्थलोभादथाज्ञानात्सगोहत्यां लभे
राजके दैवके यत्नाद्गोस्वामी गां न पाययेत् । दुःखंददाति योमूढ़ोगोहत्यांस लभे
प्राणिनं लङ्घयेद्द् योहिदेवार्चायांरतं जलम् । नैवेद्यंपुष्पमन्नञ्च सगोहत्यां लभेद्ध्
शश्वन्नास्तीतिवादीयोमिथ्यावादीप्रतारकः । देवद्वेषीगुरुद्वेषीस गोहत्यां लभेद्
देवताप्रतिमांदृष्ट्वा गुरुं वा ब्राह्मणंसति । सम्भ्रमान्न नमेद्यो हि स गोहत्यांलभे
न ददात्याशिषं कोपात् प्रणताय च यो द्विजः ।
विद्यार्थिने च विद्याञ्च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १८० ॥
गोहत्याब्रह्महत्याचकथिताचातिदेशिकी । यथाश्रुतंसूर्य्यवक्त्रात्किंभूयःश्रोतुमि

सावित्र्युवाच

वास्तवेचातिदेशेचसम्बन्धेपापपुण्ययोः । न्यूनाधिकेचकोभेदस्तन्मांव्याख्यातुम

यम उवाच

कुत्रापि वास्तवः श्रेष्ठोन्यूनातिदेशिकःसति । कुत्रातिदेशिकःश्रेष्ठोवास्तवोन्यूनएवच ॥
कुत्र वा समता साध्वि तयोर्वेदप्रमाणतः । करोतितत्रनास्थां यो गुरुहत्यांलभेत्तुसः ॥
परा परिचिते विप्रे विद्यामन्त्रप्रदातरि । गुरौ पितृत्वमारोपो वास्तवात् श्रेष्ठउच्यते ।
पितुः शतगुणे माता मातुः शतगुणे तथा । विद्यामन्त्रप्रदाता च गुरुः पूज्यः श्रुतेर्मतः ॥
मातुः गुरुपत्नी च गौरवेण गरीयसी । यथेष्टं देवपत्नी चपूज्याचाभीष्टदेवता ॥१८७॥
विप्रः शिवसमोयश्च विष्णुतुल्यपराक्रमः । राजातिदेशिकात्श्रेष्ठो वास्तवोगुणलक्षतः ॥
सर्वं गङ्गासमं तोयं सर्वे व्याससमा द्विजाः । ग्रहणे सूर्य्यशशिनोश्चात्रैवसमता तयोः ॥
आतिदेशिकहत्याया वास्तवश्च चतुर्गुणः । सम्मतः सर्वदेवानामित्याह कमलोद्भवः ॥
आतिदेशिकहत्याया भेदश्च कथितः सति । या या गम्यानृणामेव निबोध कथयामिते
स्वस्त्रीगम्या च सर्वेषामितिवेदेनिरूपिता । अगम्या च तदन्या या इतिवेदविदोविदुः ॥
सामान्यं कथितं सर्वं विशेषं श्रृणुसुन्दरि । अत्यगम्याश्च या याश्च निबोध कथयामिते
शूद्राणां विप्रपत्नी च विप्राणां शूद्रकामिनी । अत्यगम्या चनिन्द्या चलोके वेदेपतिव्रते ॥

शूद्रश्चेद् ब्राह्मणीं गच्छेद् ब्रह्महत्याशतं लभेत् ।
तत्समं ब्राह्मणी चापि कुम्भीपाकं व्रजेद् ध्रुवम् ॥१९५॥

यदि शूद्रांव्रजेद् विप्रोवृषलीपतिरेवसः । सभ्रष्टो विप्रजातेश्चचाण्डालात्सोऽधमःस्मृतः ॥
विष्ठासमश्च तत्पिण्डोमूत्रतुल्यश्चतर्पणम् । तत्पितॄणां सुराणाञ्च पूजने तत्समंसति ॥
कोटिजन्मार्जितं पुण्यंसन्ध्याऽर्चातपसार्जितम् । द्विजस्यवृषलीभोगान्नश्यत्येवनसंशयः
ब्राह्मणश्च सुरापीति विड्भोजीवृषलीपतिः । हरिवासरभोजीचकुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
गुरुपत्नीं राजपत्नीं सपत्नीमातरं प्रसूम् । सुतां पुत्रवधूं श्वश्रूं सगर्भां भगिनीं सति ॥
सोदरभ्रातृजायाश्च मातुलानीं पितुप्रसूम् । मातुःप्रसूंतत्स्वसारंभगिनींभ्रातृकन्यकाम् ॥

शिष्याञ्च शिष्यपत्नीञ्च भागिनेयस्य कामिनीम् ।
भ्रातुः पुत्रप्रियाञ्चैवात्यगम्यामाह पद्मजः ॥ २०२ ॥

आस्वेकामनेकां वा यो व्रजेन्मानवोऽधमः । स्वमातृगामी वेदेषुब्रह्महत्याशतं लभेत् ॥

अकर्म्मार्होऽपि सोऽस्पृश्यो लोकेवेदेऽतिनिन्दितः ।
स याति कुम्भीपाकञ्च महापापी सुदुस्तरम् ॥ २०४ ॥
करोत्यशुद्धांसन्ध्याञ्चसन्ध्यांवानकरोतियः । त्रिसन्ध्यांवर्जयेद्योवासन्ध्याहीनश्च
वैष्णवञ्च तथा शैवं शाक्तं सौरञ्च गाणपम् ।
योऽहङ्कारान्न गृह्णाति मन्त्रं सोऽदीक्षितः स्मृतः ॥२०६॥
प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्धस्तचतुष्टयम् । तत्र नारायणः स्वामी गङ्गागर्भान्तरे वरे
तत्र नारायणक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे हरेः पदे । वाराणस्यां वदर्य्याञ्च गङ्गासागरसङ्गमे ॥
पुष्करे भास्करक्षेत्रे प्रभासे रासमण्डले । हरिद्वारे च केदारे सोमे वदरपावने ॥
सरस्वती नदीतीरे पुण्ये वृन्दावने वने ।
गोदवर्य्याञ्च कौशिक्यां त्रिवेण्याञ्च हिमालये ॥२१०॥
एष्वन्यत्र यो दानं प्रतिगृह्णाति कामतः । स च तीर्थप्रतिग्राही कुम्भीपाकं प्रयाति
शूद्रातिरिक्तयाजी यो ग्रामयाजी च कीर्त्तितः । तथादेवोपजीवी चदेवलःपरिकीर्ति
शूद्रपाकोपजीवी यः सूपकार इति स्मृतः । सन्ध्यापूजाविहीनश्च प्रमत्तः पतितः
उक्तं पूर्वप्रकरणे लक्षणं वृषलीपतेः । एतेमहापातकिनःकुम्भीपाकं प्रयान्ति ते ॥
कुण्डान्यन्यानि ते यान्ति निबोध कथयामि ते ॥२१५॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्या
यमसावित्रीसंवादे पापीनरकनिरूपणं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशोऽध्यायः

सावित्र्युपाख्याने पापिकुण्डनिर्णयः ।

यम उवाच ।

हरिसेवां विना साध्वि न लभेत् कर्म्म खण्डनम् ।
शुभकर्म्म स्वर्गबीजं नरकञ्च कुकर्म्मणाम् ॥ १ ॥

पुंश्चल्यन्नञ्च यो भुङ्क्ते वेश्यान्नञ्च प्रतिव्रते। तांव्रजेत्तुद्विजोयोहिकालसूत्रंप्रयाति सः ॥
शतवर्षं कालसूत्रे स्थित्वा शूद्रो भवेद्ध्रुवम्। तत्रजन्मनिरोगीचततःशुद्धोभवेद्द्विजः ॥
पतिव्रताचैकपत्नी द्वितीये कुलटा स्मृता। तृतीये धर्षिणी ज्ञेया चतुर्थे पुंश्चलीस्मृता ॥४
वेश्या च पञ्चमे षष्ठे युग्मी च सप्तमेऽष्टमे। अत ऊर्द्ध्वंमहावेश्यासाऽस्पृश्यासर्वजातिषु
यो द्विजः कुलटां गच्छेद्धर्षिणीं पुंश्चलीमपि। युग्मीं वेश्यांमहावेश्यामवटोदंप्रयातिसः
शताब्दं कुलटागामीधृष्टागामी चतुर्गुणम्। षड्गुणं पुंश्चलीगामी वेश्यागामीगुणाष्टकम्
युग्मीगामी दशगुणं वसेत्तत्र न संशयः। महावेश्यागामुकश्च ततः शतगुणं वसेत् ॥८
तदा हि सर्वगामीचेत्येवमाह पितामहः। तत्रैव यातनां भुङ्क्ते यमदूतेन ताड़ितः ॥९॥
तित्तिरःकुलटागामीधृष्टागामीचवायसः। कोकिलःपुंश्चलीगामीवेश्यागामीवृकस्तथा ॥
युग्मीगामी शूकरश्च सप्तजन्मसु भारते। महावेश्यागामुकश्च श्मशाने शाल्मलिस्तरुः ॥
यो भुङ्क्ते ज्ञानहीनश्च ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः। अरुन्तुदं स यात्येव चन्द्रमानाब्दमेवच ॥
ततो भवेन्मानवश्च उदरव्याधिसंयुतः। गुल्मयुक्तश्च काणश्चदन्तहीनस्ततः शुचिः ॥

वाक्प्रदत्तां हि कन्याञ्च यश्चान्यस्मै ददाति च।
स वसेत् पांशुभोजे च तद्भोजी च शताब्दकम् ॥१४॥

दत्तापहारी यः साध्वि पाशवेष्टं शताब्दकम्। निवसेत् शरशय्यायांयमदूतेन ताड़ितः ॥
न पूजयेद्यो हिभक्त्याशिवलिङ्गञ्चपार्थिवम्। सयातिशूलिनःकोपात्शूलप्रोतंसुदारुणम् ॥
स्थित्वा शताब्दं तत्रैव श्वापदः सप्तजन्मसु। ततो भवेत्देवलश्चसप्तजन्मततःशुचिः ॥
करोति दण्डं यो विप्रंयद्भयात्कम्पते द्विजः। प्रकम्पनेवसेत्सोऽपिविप्रलोमाब्दमेवच ॥
प्रकोपवदना कोपात् स्वामिनं या च पश्यति। कटूक्तिंतश्चवदतियातिचोल्कामुखञ्चसा
उल्कां ददाति वक्त्रे च सन्ततं यमकिङ्करः। दण्डेन ताड़येन्मूर्ध्नितल्लोमाब्दप्रमाणकम् ॥
ततो भवेन्मानवी चविधवासप्तजन्मसु। भुक्त्वादुःखञ्चवैधव्यंव्याधियुक्ता ततः शुचिः ॥
या ब्राह्मणी शूद्रभोग्यासान्धकूपंप्रयातिच। तप्तशौचोदकेध्वान्तेतदाहारादिवानिशम्।
निवसेदतिसन्तप्ता यमदूतेन ताड़िता। शौचोदके निमग्ना च यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
काकीजन्म सहस्राणि शतजन्मानि शूकरी। कुक्कुरीशतजन्मानिश्शृगालीसप्तजन्मसु ॥

पारावती सप्तजन्म वानरी सप्तजन्मसु । ततोभवेत्साचण्डालीसर्वभोग्याचभार
ततो भवेच्च रजकी यक्ष्मग्रस्ता च पुंश्चली । ततः कुष्ठयुता तैलकारी शुद्धाभवेत्त
वेश्या वसेद्वेधने च युग्मी च दण्डताड़ने । जालबन्धे महावेश्याकुलटा देहचूर्णके
स्वैरिणी दलने चैव धृष्टाचशोषणेतथा । निवसेद्यातनायुक्ता यमदूतेन ताड़िता ॥
विण्मूत्रभक्षणं तत्र यावन्मन्वन्तरं सति । ततो भवेत् विट्कृमिश्च वर्षलक्षंततः शुचि

ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेत् क्षत्रियामपि क्षत्रियः ।
वैश्यो वैश्याञ्च शूद्राञ्च शूद्रो वापि व्रजेद्यपि ॥३०॥

स्ववर्ण परदारी च कषं याति तया सह । भुक्त्वाकषायतप्तोदं निवसेत् द्वादशाब्दक
ततो विप्रो भवेच्छुद्धश्चैवश्च क्षत्रियादयः । योषितश्चापि शुध्यन्तीत्येवमाह पितामह

क्षत्रियो ब्राह्मणीं गच्छेत् वैश्यो वापि पतिव्रते ।
मातृगामी भवेत् सोऽपि सूर्पश्च नरकं व्रजेत् ॥३३॥

सूर्पाकारैश्च कृमिभिर्ब्राह्मण्या सह भक्षितः । प्रतप्तमूत्रभोजी च यमदूतेनताड़ितः ॥
तत्रैव यातनां भुंक्ते यावदिन्द्राश्चतुर्दशाः । जन्मसप्तवराहश्च छागलश्च ततः शुचि
करेधृत्वाचतुलसींप्रतिज्ञांयोनपालयेत् । मिथ्यावाशपथंकुर्य्यात्सचज्वालामुखं व्रजे
गंगातोयं करे धृत्वा प्रतिज्ञां योनपालयेत् । शिलांवादेवप्रतिमांसचज्वालामुखं व्रजे
दत्त्वा च दक्षिणंहस्तंप्रतिज्ञांयोनपालयेत् । स्थित्वादेवगृहेवापिसचज्वालामुखं व्रजे
स्पृष्ट्वा च ब्राह्मणं गाश्च वह्निं विष्णुसमंसति । नपालयेत्प्रतिज्ञाञ्चसचज्वालामुखंव्रजे
मित्रद्रोहीकृतघ्नश्चयोहिविश्वासघातकः । मिथ्यासाक्ष्यप्रदश्चैवसचज्वालामुखं व्रजे
एते तत्र वसन्त्येव यावदिन्द्राश्चतुर्दशाः । यथाङ्गारप्रदग्धाश्च यमदूतैश्च ताड़िताः ॥
चण्डालस्तुलसीस्पर्शी सप्तजन्मततःशुचिः । म्लेच्छोगंगाजलस्पर्शीपञ्चजन्मततःशुचि
शिलास्पर्शी विट्कृमिश्च सप्तजन्मसुसुन्दरि । अर्चास्पर्शीव्रणकृमिर्जन्मसप्तततःशुचि
दक्षहस्तप्रदाता च सर्पश्च सप्तजन्मसु । ततो भवेद्धस्तहीनो मानवश्च ततःशुचिः ॥
मिथ्यावादी देवगृहे देवलःसप्तजन्मसु । विप्रादिस्पर्शकारीचसोऽग्रदानीभवेद्ध्रु
ततो भवन्ति मूकास्तेवधिराश्चत्रिजन्मनि । भार्य्याहीनावंशहीनाबुद्धिहीनास्ततःशुचि

मित्रद्रोही च नकुलःकृतघ्नश्चापिगण्डकः। विश्वासघातीव्याघ्रश्चसप्तजन्मसुभारते ४७।
मिथ्यासाक्ष्यप्रदश्चैवभल्लूकःसप्तजन्मसु। पूर्वान्सप्तपरान्सप्तपुरुषान्हन्तिचात्मनः॥
नित्यक्रियाविहीनश्च जड़त्वेन युतोद्विजः। यस्यानास्थावेदवाक्येमन्दंहसतिसन्ततम्॥
व्रतोपवासहीनश्चसद्वाक्यपरनिन्दकः। जिह्मे जिह्मो वसेत् सोऽपि शताब्दश्च हिमोदके
जलजन्तुर्भवेत् सोऽपि शतजन्म क्रमेणच। ततोनानाप्रकारश्चमत्स्यजातिस्ततः शुचिः॥
: करोत्यपहारञ्च देवब्राह्मणयोर्धनम्। पातयित्वा स्वपुरुषान् दशपूर्वान् दशापरान्॥
वयं याति च धूमान्धं धूमध्वान्तसमन्वितम्। धूमक्लिष्टोधूमभोजीवसेत्तत्रचतुर्युगम्॥
ततो मूषिकजातिश्च शतजन्मानि भारते। ततो नानाविधाः पक्षिजातयःकृमिजातयः॥
ततो नानाविधा वृक्षजातयश्च ततो नरः। भार्य्याहीनो वंशहीनोशवरोव्याधिसंयुतः॥
ततो भवेत् स्वर्णकारः सुवर्णस्य वणिक् तथा। ततोयवनसेवीचब्राह्मणोगणकस्ततः॥
विप्रोदैवज्ञोपजीवीवैद्यजीवीचिकित्सकः। लाक्षालौहादिव्यापारीरसादिविक्रयीच यः॥

स याति नागवेष्टञ्च नागैर्वेष्टित एव च।
वसेत् स्वलोममानाब्दं तत्रैव नागदंशितः॥ ५८॥

ततो भवेत् स गणको वैद्यश्चसप्तजन्मसु। गोपश्च कर्मकारश्च शङ्खकारस्ततः शुचिः॥
सिद्धानि च कुण्डानि कथितानि पतिव्रते। अन्यानिचाप्रसिद्धानिक्षुद्राणितत्रसन्तिवै
न्ति पातकिनस्तेषु स्वकर्मफलभोगिनः। भ्रमन्तितावत्संसारे न च ते स्वर्गभागिनः

यान्त्ययान्तिं च स्वर्गञ्च मर्त्यञ्च न हि निर्वृताः।

निर्वृतिं न हि लिप्स्यन्तिकृष्णसेवांविना नराः। स्वधर्मनिरताश्चापिस्वधर्मविरतास्तथा
च्छन्तो मर्त्यलोकञ्च दुर्द्धर्षा यमकिङ्कराः। भीताः कृष्णोपासकाच्चवैनतेयादिवोरगाः
यदूतं पाशहस्तञ्च गच्छन्तं तं वदाम्यहम्। यास्यसीति च सर्वत्र हरिभक्ताश्रमं विना
कृष्णमन्त्रोपासकानां नामानि च निकृन्तनम्। करोति नखराञ्जल्याचित्रगुप्तश्चभीतवत्

मधुपर्कादिकं ब्रह्मा तेषाञ्च कुरुते पुनः॥ ६६॥

लङ्घ्य ब्रह्मलोकञ्च गोलोकं गच्छतां सताम्। दुरितानिचनश्यन्तितेषांसंस्पर्शमात्रतः

यथा सुप्रज्वलद्वह्नौ काष्ठानि च तृणानि च॥ ६७॥

प्राप्नोति मोहः संमोहं तांश्च दृष्ट्वा च भीतवत् ।
कामश्च कामिनं याति लोभक्रोधौततःसति । मृत्युः पलायतेरोगोजराशोकोभय
कालः शुभाशुभं कर्म हर्षो भोगस्तथैव च ॥ ६६ ॥
ये ये न यान्तियामीश्च कथितास्ते मया सति । शृणुदेहविवरणं कथयामि यथा
पृथिवीवायुराकाशं तेजस्तोयमितिस्फुटम् । देहिनां देहवीजश्च स्त्रष्टुः सृष्टिविधौ
पृथिव्यादि पञ्चभूतैर्यो देहोनिर्मितोभवेत् । सः कृत्रिमो नश्वरश्च भस्मसाच्च भ
वृद्धाङ्गुष्ठप्रमाणेन यो जीवः पुरुषाकृतिः । विभर्त्ति सूक्ष्मदेहञ्च तद्रूपं भोगहेतवे ॥
स देहो न भवेद्भस्म ज्वलदग्नौ ममालये । जले न नष्टो देहो वा प्रहारे सुचिरे
न शस्त्रे च न चास्त्रे च सुतीक्ष्णे कण्टके तथा । तप्तद्रवे तप्तलौहे तप्तपाषाण एव
प्रतप्तप्रतिमाश्लेषेऽप्यत्यूद्र्ध्वंपतनेऽपि च । कथितं देवि वृत्तान्तं कारणञ्च यथा
कुण्डानां लक्षणं सर्वं निवोध कथयामिते । अधुनादेविकल्याणिकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे साविन्युपाख्याने
पापिकुण्डनिर्णयो नाम एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः

यमसावित्रीसंवादवर्णनम् ।

साविन्युवाच ।

धर्मराज महाभाग वेदवेदाङ्गपारग । नानापुराणेतिहास-पञ्चरात्र-प्रदर्शक ॥
सर्वेषु सारभूतं यत् सर्वेष्टं सर्वसम्मतम् । कर्मच्छेदवीजरूपं प्रशंस्यं सुखदं नृणां
यशःप्रदं धर्मदञ्च सर्वमंगलमंगलम् । येन यामीं न ते यान्ति यातनां भवदुःख
कुण्डानि च न पश्यन्ति तत्र नैव पतन्ति च । न भवेद्येनजन्मादि तत्कर्म वद सु
किमाकाराणिकुण्डानि कति तेषां मितानि च । केनरूपेण तत्रैव तिष्ठन्ति पापि

स्वदेहे भस्मसाद्भूते यान्तिलोकान्तरं नराः। केन देहेन वा भोगंभुञ्जते वा शुभाशुभम्
सुचिरं क्लेशभोगेन कथं देहो न नश्यति। देहो वा किंविधोब्रह्मन् तन्मेव्याख्यातुमर्हसि
सावित्रीवचनं श्रुत्वा धर्मराजो हरिं स्मरन्। कथां कथितुमारेभे गुरुं नत्वा च नारद

यम उवाच।

वत्से चतुर्षु वेदेषु धर्मेषु संहितासु च। पुराणेष्वितिहासेषु पञ्चरात्रादिकेषु च॥ ९॥
अन्येषु सर्वशास्त्रेषु वेदाङ्गेषु च सुव्रते। सवष्टसारभूतञ्च मङ्गलं कृष्णसेवनम्॥१०॥
जन्ममृत्युजरारोगशोकसन्तापतारणम्। सर्वमङ्गलरूपञ्च परमानन्दकारणम्॥ ११॥
कारणं सर्वसिद्धीनां नरकार्णवतारणम्। भक्तिवृक्षाङ्कुरकरं कर्मवृक्षनिकृन्तनम्॥१२॥
गोलोकमार्गसोपानमविनाशिपदप्रदम्। सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यादिप्रदं शुभे॥
कुण्डानि यमदूतञ्च यमञ्च यमकिङ्करान्। न हिपश्यन्तिस्वप्नेन श्रीकृष्णकिङ्कराःसति
हरिव्रतं ये कुर्वन्ति गृहिणः कर्मभोगिनः। ये स्नान्ति हरितीर्थे च नाश्नन्ति हरिवासरे।
प्रणमन्ति हरिं नित्यं हर्यर्चां पूजयन्ति च। न यान्तितेचघोराञ्च मम संयमनीं पुरीम्
त्रिसन्ध्यपूता विप्राश्च शुद्धाचारसमन्विताः। स्वधर्मनिरताःशान्ता नयान्तियममन्दिरम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे यमसावित्रीसंवादे द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः।

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

कुण्डानां मानलक्षणवर्णनम्।

यम उवाच।

पूर्णेन्दुमण्डलाकारं सर्वकुण्डञ्च वर्त्तुलम्। अतीवनिम्नं पाषाणभेदैश्च खचितं सति॥
नश्वरञ्चाप्रलयं निर्मितञ्चेश्वरेच्छया। क्लेशदं पातकिनाञ्च नानारूपं तदालयम्॥२
ज्वलदङ्गाररूपञ्च शतहस्ताशिखान्वितम्। परितः क्रोशमानञ्च वह्निकुण्डं प्रकीर्त्तितम्॥

महच्छब्दं प्रकुर्वद्भिः पापिभिः परिपूरितम् । रक्षितं ममदूतैश्चताडितैश्चापि सन्तत
प्रतप्तोदकपूर्णञ्च हिंस्रजन्तुसमन्वितम् । महाघोरान्धकारञ्च पापिसङ्घेन सङ्कु
प्रकुर्वता काकुशब्दं प्रहारैर्घूर्णितेन च । क्रोशार्द्धमानं मद्दूतैस्ताडितेन च रक्षितम्
तप्तक्षारोदकैः पूर्णं नक्रैश्च परिवेष्टितम् । सङ्कुलं पापिभिश्चैव क्रोशमानं भयानक
त्राहीति शब्दं कुर्वद्भिर्ममदूतैश्च ताड़ितैः । प्रचलद्भिरनाहारैः शुष्ककण्ठौष्ठतालु
विण्मूत्रैरेव पूर्णञ्च क्रोशमानञ्चकुत्सितम् । अतिदुर्गन्धिसंयुक्तं व्याप्तं पापिभि
ताड़ितैर्ममदूतैश्च अनाहारैरुपद्रवैः । रक्षेति शब्दं कुर्वद्भिस्तत्कीटैरेव भक्षितम् ॥
तप्तमूत्रद्रवैः पूर्णं मूत्रकीटैश्च संकुलम् । युक्तं महापापिभिश्च तत्कीटैर्दंशितं स

गव्यूतिमानं ध्वान्ताक्तं शब्दकृद्भिश्च सन्ततम् ।
मद्दूतैस्ताड़ितैर्घोरैः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः ॥ १२ ॥

श्लेष्मपूर्णं क्रोशमितं वेष्टितं चेष्टितैः सदा । तद्भोजिभिः पापिभिश्चतत्कीटैर्भक्षितैः
क्रोशार्द्धं गरपूर्णञ्च गरभोजिभिरन्वितम् । गरकीटैर्भक्षितैश्च पापिभिः पूर्णमेव
ताड़ितैर्ममदूतैश्च शब्दकृद्भिश्च कम्पितैः । सर्पाकारैर्वज्रदंष्ट्रैः शुष्ककण्ठैः सुदारु
नेत्रयोर्मलपूर्णञ्च क्रोशार्द्धं कीटसंयुतम् । पापिभिः संकुलं शश्वत् रुवद्भिः कीटभ
वसारसेन पूर्णञ्च क्रोशतुर्य्यं सुदुःसहम् । तद्भोजिभिः पातकिभिर्व्याप्तं दूतैश्च ता
शुक्रपूर्णं क्रोशतुर्य्यं शुक्रकीटैश्चभक्षितैः । क्रन्दद्भिःपापिभिःशश्वत्संकुलंव्याकुलैर्भि
दुर्गन्धिरक्तपूर्णञ्च वापीमानं गभीरकम् । तद्भोजिभिः पापिभिश्च संकुलंकीटभक्षि
पूर्णनेत्राश्रुभिर्नॄणां वाप्यर्द्धं पापिभिर्युतम् । ताड़ितैर्ममदूतेन तद्भक्ष्यैःकीटभक्षितैः
नॄणां गात्रमलैः पूर्णं तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम् । ताड़ितैर्ममदूतैश्च व्यग्रैश्च कीटभक्षि

कर्णविट्परिपूर्णञ्च तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम् ।
वापीतुर्य्यप्रमाणञ्च रुदद्भिः कीटभक्षितैः ॥ २२ ॥

मज्जापूर्णं नराणाञ्च महादुर्गन्धि संयुतम् । महापातकिभिर्युक्तं वापीतुर्य्यप्रमाण
परिपूर्णं स्निग्धमांसैर्मम दूतैश्च ताड़ितैः । पापिभिः सङ्कुलञ्चैव वापीमानं भयान
कन्याविक्रयिभिश्चैव तद्भक्ष्यैःकीटभक्षितैः । त्राहीति शब्दं कुर्वद्भिस्त्रासितैश्चभया

पीतुर्य्यप्रमाणञ्च नखादिकचतुष्टयम् । पापिभिः संकुलं शश्वन्ममदूतैश्च ताड़ितैः ॥
तप्तताम्रकुण्डञ्च ताम्रपर्य्युन्मुखान्वितम् । ताम्राणां प्रतिमालक्षैः प्रतप्तैरावृतंसदा ॥
प्रत्येकं प्रतिमाश्लिष्टैः रुदद्भिः पापिभिर्युतम् ।
गव्यूतिमानं विस्तीर्णं मम दूतैश्च ताड़ितैः ॥ २८ ॥
तप्तलौहधारञ्च ज्वलदङ्गारसंयुतम् । लौहानां प्रतिमालक्षैः प्रतप्तैरावृतं सदा ॥२९॥
त्येकं सर्वाश्लिष्टैश्च शश्वत् विचलितैर्भिया । रक्षरक्षेतिशब्दञ्च कुर्वद्भिर्दूतताड़ितैः ॥
हापातकिभिर्युक्तं द्विगव्यूतिप्रमाणकम् । भयानकं ध्वान्तयुक्तं लोहकुण्डंप्रकीर्त्तितम्
र्मकुण्डं तप्तसुराकुण्डं वाप्यर्द्धमेव च । तद्भोजिभिः पापिभिश्च व्याप्तंमद्दूतताड़ितैः॥
अधः शाल्मलिवृक्षस्य तीक्ष्णकण्टककुण्डकम् ।
लक्षपौरुषमानञ्च क्रोशमानञ्च दुःखदम् ॥ ३३ ॥
धनुर्मानैः कण्टकैश्च सुतीक्ष्णैः परिवेष्टितम् ॥ ३४ ॥
त्येकं कण्टकैर्विद्धं महापातकिभिर्युतम् । वृक्षाग्रान्निपतद्भिश्च ममदूतैश्च ताड़ितैः ॥
लं देहीति शब्दञ्च कुर्वद्भिः शुष्कतालुकैः । महाभयातिव्यग्रैश्च दण्डेन भग्नमस्तकैः ।
प्रचलद्भिर्यथा तप्ततैले जीविभिरेवच ॥ ३६ ॥
घपोघैस्तक्षकादीनां पूर्वञ्च क्रोशमानकम् । तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतैश्च ताड़ितैः ॥
तप्ततैलजपूर्णञ्च कीटादि परिवर्त्तितम् । तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं स्निग्धगात्रैश्च वेष्टितैः॥
ाकुशब्दं प्रकुर्वद्भिश्चलद्भिर्दूतताड़ितैः । महापातकिभिर्युक्तं द्विगव्यूतिप्रमाणकम् ॥
शस्त्रकुण्डं ध्वान्तयुक्तं क्रोशमानं भयानकम् ।
शूलाकारैः सुतीक्ष्णाग्रै लोहशस्त्रैश्च वेष्टितम् ॥ ४० ॥
ास्त्रतल्पस्वरूपञ्च क्रोशतुर्य्यप्रमाणकम् । पातकिभिर्वेष्टितञ्चकुन्तविद्धैश्च वेष्टितम् ॥
ाड़ितैर्मम दूतैश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः । कीटैः संकुलमानैश्च सर्पयानैर्भयङ्करैः ॥
ीक्ष्णदन्तैश्च विकृतैर्व्याप्तं ध्वान्तयुतं सति । महापातकिभिर्युक्तं भीतैश्च कीटभक्षितैः
रुदद्भिः क्रोशमानञ्च ममदूतेन ताडितैः ॥ ४३ ॥
ातिदुर्गन्धि संयुक्तं क्रोशार्द्धं पूयसंयुतम् । तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतेन ताड़ितैः ॥

द्विगव्यूतिप्रमाणञ्च हिमतोयप्रपूरितम् । तालवृक्षप्रमाणैश्च सर्पकोटिभिरावृतम्
सर्पवेष्टितगात्रैश्च पापिभिः सर्पभक्षितैः । सङ्कुलं शब्दकृद्भिश्च मम दूतैश्च ताडितैः
कुण्डत्रयं मशादीनां पूर्णश्च मशकादिभिः । सर्वं क्रोशार्द्धमानञ्च महापातकिभिर्युतम्
हस्तपादादिभिर्बद्धैः क्षतैः क्षतजलोहितैः । हाहेति शब्दं कुर्वद्भिः प्रचलद्भिश्च सन्ततम्
वज्रवृश्चिकयोः कुण्डं ताभ्याञ्च परिपूरितम् । वाप्यर्द्धं पापिभिर्युक्तं वज्रवृश्चिकदंशितैः
कुण्डत्रयं शरादीनां तैरेव परिपूरितम् । तैर्विद्धैः पापिभिर्युक्तं वाप्यर्द्धं रक्तलोहितैः
तप्तपङ्कोदकैःपूर्णं सध्वान्तं गोलकुण्डकम् । कीटैः सङ्कुलमानैश्च भक्षितैःपापिभिर्युतम्
वाप्यर्द्धं परिपूर्णञ्च जलस्थैः नक्रकोटिभिः । दारुणैर्विकृताकारैर्भक्षितैः पापिभिर्युतम्

विण्मूत्रश्लेष्मभक्ष्यैश्च संयुक्तं शतकोटिभिः ॥ ५३ ॥

काकैश्च विकृताकारैर्धनुर्लक्षश्च पापिभिः ॥ ५४ ॥

सञ्चालवाजयोःकुण्डं ताभ्याञ्चपरिपूरितम् । भक्षितैःपापिभिर्युक्तं शब्दकृद्भिश्चसन्ततम्
धनुःशतं वज्रयुक्तं पापिभिः सङ्कुलं सदा । शब्दकृद्भिर्वज्रदग्धैरन्तर्ध्वान्तमयं सदा ॥
वापीद्विगुणमानञ्च तप्तप्रस्तरनिर्मितम् । ज्वलदङ्गारसदृशं चलद्भिः पापिभिर्युतम् ॥
क्षुरधारोपमैस्तीक्ष्णैः पाषाणैर्निर्मितं परम् । महापातकिभिर्युक्तं क्षतं क्षतजलोहितैः

दुर्गन्धि लालपूर्णञ्च तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम् ।

क्रोशमानं गभीरञ्च मम दूतैश्च ताडितैः ॥ ५६ ॥

तप्ततोयाञ्जनाकारैः परिपूर्णं धनुःशतम् । चलद्भिः पापिभिर्युक्तं मम दूतेन ताडितैः
पूर्णं चूर्णद्रवैः क्रोशमानं पापिभिरन्वितम् । तद्भोजिभिः प्रदग्धैश्च मम दूतैश्च ताडितैः

कुण्डं कुलालचक्राभं घूर्णयमानञ्च सन्ततम् ॥ ६१ ॥

सुतीक्ष्णषोडशारञ्च घूर्णितैःपापिभिर्युतम् । अतीव वक्रं निम्नञ्च द्विगव्यूतिप्रमाणम्
कन्दराकारनिर्माणं तप्तोदकसमन्वितम् । महापातकिभिर्युक्तं भक्षितैर्जलजन्तुभिः
प्रचलद्भिः शब्दकृद्भिर्ध्वान्तयुक्तं भयानकम् । कोटिभिर्विकृताकारैः कच्छपैश्चसुदारुणैः
जलस्थैःसंयुतंतैश्चभक्षितैःपापिभिर्युतम् । ज्वालाकलापैस्तेजोभिर्निर्माणंक्रोशमानम्
शब्दकृद्भिः पापिभिश्च चलद्भिःसंयुतंसदा । क्रोशमानं गभीरञ्च तप्तभस्मभिरन्वितम्

शश्वच्चलद्भिः संयुक्तं पापिभिर्भस्मभक्षितैः ॥ ६७ ॥
पाषाणलोष्ट्राणां समूहैः परिपूरितम् । पापिभिर्दग्धगात्रैश्च युक्तञ्च शुष्कतालुकैः ॥
शमानं ध्वान्तमयं गभीरमतिदारुणैः । ताड़ितैर्मम दूतैश्च दग्धकुण्डं प्रकीर्त्तितम् ॥
यूर्मियुक्ततोयञ्च प्रतप्तक्षारसंयुतम् । नानाप्रकारविकृतं जलजन्तुसमन्वितम् ॥ ७० ॥
गव्यूतिप्रमाणञ्च गभीरं ध्वान्तसंयुतम् । तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तंदंशितैर्जलजन्तुभिः ॥
लद्भिः क्रन्दमानैश्च न पश्यद्भिः परस्परम् । उत्तप्तशूर्मिकुण्डञ्च कीर्त्तितञ्च भयानकम् ॥
सीवधारपत्रस्याप्युच्चैस्तालतरोरधः । क्रोशार्द्धमानकुण्डञ्च पतत्पत्रसमन्वितम् ॥
पिनां रक्तपूर्णञ्च वृक्षाग्रात् पततां परम् । परित्राहीति शब्दञ्च कुर्वतामसतामपि ॥७४
भीरं ध्वान्तसंयुक्तं रक्तकीटसमन्वितम् । तदसीपत्रकुण्डञ्च कीर्त्तितञ्च भयानकम् ॥
नुःशतप्रमाणञ्च क्षुराकारास्त्रसङ्कुलम् । पापिनां रक्तपूर्णञ्च क्षुरधारं भयानकम् ॥७६॥
चीवास्यास्त्रसंयुक्तं पापिरक्तौघपूरितम् । पञ्चाशद्धनुरायामं क्लेशदञ्च सूचीमुखम् ॥७७
स्यचिज्जन्तुभेदस्य गोधेत्यस्य मुखाकृतम् । कूपरूपगभीरञ्च धनुर्विंशत्प्रमाणकम् ॥
हापातकिनाञ्चैव महाक्लेशकरं परम् । तत्कीटभक्षितानाञ्च नम्रास्यानाञ्च सन्ततम् ॥
ण्डं नखमुखाकारं धनुः षोड़शमानकम् । गभीरं कूपरूपञ्च पापिष्ठैः संकुलं सदा ॥८०
जेन्द्राणां समूहेन व्याप्तं कुण्डाकृतं स्थलम् । गजदन्तहतानाञ्च पापिनां रक्तपूरितम् ॥
त्कीटभक्षितानाञ्च काकुशब्दकृतां सदा । धनुःशतप्रमाणञ्च कीर्त्तितं गजदंशनम् ॥
नुस्त्रिंशत्प्रमाणञ्च कुण्डञ्च गोमुखाकृति । पापिनां दुःखदञ्चैव गोमुखंपरिकीर्त्तितम्
मितं कालचक्रेण सन्ततञ्च भयानकम् । कुम्भाकारं ध्वान्तयुक्तं द्विगव्यूतिप्रमाणकम्
क्षपौरुषमानञ्च गभीरमतिविस्तृतम् । कुत्रचित्तप्ततैलञ्च कुण्डाभ्यन्तरमन्तिके ॥८५॥
त्रचित्तप्तलौहादि ताम्रादि कुण्डमेवच । कुत्रचित् तप्तपाषाणकुण्डाभ्यन्तरमन्तिके ॥
पापिनाञ्च प्रधानैश्च महापातकिभिर्युतम् ॥ ८६ ॥
रस्परं न पश्यद्भिः शब्दकृद्भिश्च सन्ततम् । ताड़ितैर्मम दूतैश्च दण्डैश्च मुषलैस्तथा ॥८७
र्ण्यमानं पतद्भिश्च मूर्च्छितैश्च मुहुर्मुहुः । पातितैर्मम दूतैश्च चात्यूर्द्ध्वात् पतितैःक्षणम्
वन्तः पापिनः सन्ति सर्वकुण्डेषु सुन्दरि । तत्र चतुर्गुणाः सन्ति कुम्भीपाकेच दुस्तरे

सुचिरं पतिताश्चैव भोगदेहविवर्जिताः। सर्वकुण्डप्रधानञ्च कुम्भीपाकं प्रकीर्त्ति
कालनिर्मितसूत्रेण निबद्धा यत्र पापिनः। उत्थापिताश्च मद्दूतैः क्षणमेव निमज्जि
निश्वासबद्धाः सुचिरं कुण्डानामन्तरे तथा। अतीवक्लेशयुक्ताश्च भोगदेहा न नश्य
दण्डेन मुषलेनैव मम दूतैश्च ताड़िताः। प्रतप्ततोययुक्तञ्च कालसूत्रं प्रकीर्त्तितम्।
अवटः कूपभेदश्च यत्रोदञ्च तदाकृतिः। प्रतप्ततोयपूर्णञ्च धनुर्विंशत्प्रमाणकम्।
व्याप्तंमहापापिभिश्च दग्धगात्रैश्च सन्ततम्। मद्दूतैस्ताड़ितैःशश्वदवटोदं प्रकीर्त्ति
यत्तोयस्पर्शमात्रेण सर्वव्याधिश्च पापिनाम्। भवेदकस्मात् पततांयत्र कुण्डे धनुः
सर्वेरुद्धाः पापिनश्च तुदन्ति यत्र सन्ततम्। हाहेति शब्दं कुर्वन्तस्तदेवारुन्तुदं वि
तप्तपांशुभिराकीर्णं ज्वलद्भिस्तु सदग्धकैः। तद्भक्ष्यैःपापिभिर्युक्तं पांशुभोजं धनुःश
पततां पापिनां यत्र भवेदेव प्रकम्पनम्। पतन्मात्रेच पापीच पाशेन वेष्टितो भ
क्रोशमानेच कुण्डे च तत् पाशवेष्टनं विदुः॥ ९९॥
धनुर्विंशत्प्रमाणञ्च शूलप्रोतं प्रकीर्त्तितम्। पतन्मात्रेण पापीच शूलेन ग्रथितो भ
पततां पापिनां यत्र भवेदेव प्रकम्पनम्॥ १०१॥
अतीवहिमतोयेच क्रोशार्द्धञ्च प्रकम्पनम्। ददत्येवहि मद्दूता यत्रोल्काः पापिनां
धनुर्विंशत्प्रमाणञ्च तदुल्काभिश्च सङ्कुलम्। लक्षपौरुषमानञ्च गभीरञ्च धनुःश
नानाप्रकारकृमिभिः संयुक्तञ्च भयानकैः। अत्यन्धकारव्याप्तं यत् कूपाकारंच व
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं न पश्यद्भिः परस्परम्। तप्ततोयप्रदग्धैश्च चलद्भिः कीटभ
ध्वान्तेन चक्षुषा चान्धैरन्धकूपं प्रकीर्त्तितम्॥ १०५॥
नानाप्रकारशस्त्रौघैर्यत्र विद्धाश्च पापिनः। धनुर्विंशत्प्रमाणंच वेधनं तत् प्रकीर्त्ति
दण्डेन ताड़िता यत्र मम दूतैश्च पापिनः। धनुःषोड़शमानंच तत् कुण्डं दण्डताड़
निरुद्धाश्च महाजालैर्यथा मीनाश्च पापिनः। धनुस्त्रिंशत्प्रमाणंच जालबद्धं प्रकीर्त्ति
पततां पापिनां कुण्डे देहाश्चूर्णीभवन्तिच। लौहवेदीनिबद्धान्तः कोटिपौरुषमान
गभीरं ध्वान्तयुक्तंच धनुर्विंशत्प्रमाणकम्। मूर्च्छितानांजड़ानांच देहचूर्णं प्रकीर्त्ति
दलिताः पापिनो यत्र मद्दूतैर्मुषलैः सदा। धनुःषोड़शमानंच तत् कुण्डं दलनंस्मृ

तन्मात्रे यत्र पापी शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः। वालुकासु च तप्तासु धनुस्त्रिंशत्प्रमाणकम्।
तपौरुषमानंच गभीरं ध्वान्तसंयुतम्। जलाहारविरहितंशोषणं तत् प्रकीर्त्तितम्॥११३
नाचर्मकषायोदं परिपूर्णं धनुःशतम्। दुर्गन्धियुक्तं तद्भक्ष्यैः पापिभिः सङ्कुलंकषम्॥
र्पाकारमुखं कुण्डं धनुर्द्धदशमानकम्। तप्तलौहवालुकाभिः पूर्णं पातकिभिर्युतम्॥

अन्तराग्निशिखानाञ्च ज्वालाव्याप्तमुखं सदा।
धनुर्विंशतप्रमाणञ्च यस्य कुण्डस्य सुन्दरि॥ ११६॥
ज्वालाभिर्दग्धगात्रैश्च पापिभिर्व्याप्तमेव यत्।
तन्महत्क्लेशदं शश्वत्कुण्डंज्वालामुखं स्मृतम्॥ ११७॥

तन्मात्राद्यत्रपापीमूर्च्छितोव्यथितो भवेत्। तत्तेष्टकाभ्यन्तरितंवाप्यर्द्धंजिह्मकुण्डकम्॥
मान्धकारयुक्तञ्च धूमान्धैः पापिभिर्युतम्। धनुःशतंश्वासरुद्धैर्धूमान्धंपरिकीर्त्तितम्॥
तन्मात्राद्यत्र पापी नागैश्च वेष्टितो भवेत्। धनुःशतं नागपूर्णं तन्नागवेष्टकुण्डकम्॥
ङशीति च कुण्डानिमयोक्तानिनिशामय। लक्षणञ्चापितेषाञ्चकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे यमसावित्रीसंवादे
कुण्डलक्षणप्रकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

श्रीकृष्णगुणकीर्त्तनम्।

सावित्र्युवाच

भक्तिं देहि मह्यं सारभूतां सुदुर्लभाम्। त्वत्तः सर्वं श्रुतं देव नावशिष्टोऽधुना मम।
ञ्चित् कथयमेधर्मं श्रीकृष्णगुणकीर्त्तनम्। पुंसां लक्षोद्धारबीजं नरकार्णवतारणम्॥
रणं मुक्तिसाराणां सर्वाशुभनिवारणम्। प्राक्तनंकर्मवृक्षाणां कृतपापौघहारणम्॥३॥

मुक्तयः कतिधा सन्ति किं वा तासाञ्च लक्षणम् ।
हरिभक्तेर्मूर्त्तिभेदं निषेकस्यापि लक्षणम् ॥ ४ ॥
तत्त्वज्ञानविहीना च स्त्रीजातिर्विधिनिर्मिता । किं तज्ज्ञानं सारभूतं वद वेदविदां
सर्वदानमनशनं तीर्थस्नानं व्रतं तपः । अज्ञानज्ञानदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं
पितुः शतगुणा माता गौरवेणातिनिश्चिता । मातुः शतगुणैःपूज्यो ज्ञानदातागुरुः

यम उवाच

पूर्वं सर्ववरो दत्तो यत्ते मनसि वाञ्छितः । अधुना हरिभक्तिस्ते वत्सेभवतु मद्वरा
श्रोतुमिच्छसि कल्याणि श्रीकृष्णगुणकीर्त्तनम् ।
वक्तॄणां प्रश्नकर्त्तॄणां श्रोतॄणां कुलतारणम् ॥ ६ ॥
शेषो वक्त्रसहस्रेण न हि यद्वक्तुमीश्वरः । मृत्युञ्जयो न क्षमश्च वक्तुं पञ्चमुखेन
धाता चतुर्णां वेदानां विधाताजगतामपि । ब्रह्मा चतुर्मुखेनैव नालंविष्णुश्चसर्ववि
कार्त्तिकेयः षण्मुखेन नापिवक्तुमलं ध्रुवम् । न गणेशः समर्थश्चयोगीन्द्राणांगुरोर्गु
सारभूताश्च शास्त्राणां वेदाश्चत्वारएव च । कलामात्रंयद्गुणानां नविदन्तिबुधाश्च
सरस्वती च यत्नेन नालं यद्गुणवर्णने । सनत्कुमारो धर्मश्च सनकश्च सनातनः
सनन्दः कपिलः सूर्य्योयेऽन्ये च ब्रह्मणःसुताः । विचक्षणा न यद्वक्तुं केवान्येजड़बुद्ध
न यद्वक्तुं क्षमाःसिद्धामुनीन्द्रायोगिनस्तथा । के वान्ये च वयं केवा भगवद्गुणव
ध्यायन्ते यत्पदाम्भोजंब्रह्मविष्णुशिवादयः । अतिसाध्यंस्वभक्तानांतदन्येषांसुदुर्ल
कश्चित् किञ्चिद्विजानाति तद्गुणोत्कीर्त्तनं महत् ।
अतिरिक्तं विजानाति ब्रह्मा ब्रह्मसुतादयः ॥ १८ ॥
ततोऽतिरिक्तं जानाति गणेशोज्ञानिनां गुरुः । सर्वातिरिक्तं जानातिसर्वज्ञः शम्भुरे
तस्मै दत्तं पुरा ज्ञानं कृष्णेन परमात्मना । अतीवनिर्जने रम्ये गोलोके रासमण्ड
तत्रैवकथितंकिञ्चित् यद्गुणोत्कीर्त्तनं पुनः । धर्मायकथयामास शिवलोकेशिवःस्व
धर्मस्तत्कथयामास पुष्करे भास्कराय च । यमाराध्य मम पिता मां प्राप तपसा
पूर्वं स्वविषयश्चाहं न गृह्णामि प्रयत्नतः । वैराग्ययुक्तस्तपसे गन्तुमिच्छामि सुव्रते

दा मां कथयामास पितायद्गुणकीर्त्तनम् । यथागमं तद्वदामि निबोधातीव दुर्गमम् ॥
द्गुणं स न जानाति तदन्यस्यचकाकथा । यथाकाशो नजानाति स्वान्तमेववरानने ॥
र्वान्तरात्मा भगवान् सर्वकारणकारणम् । सर्वेश्वरश्च सर्वाद्यःसर्ववित्सर्वरूपधृक् ॥
नित्यरूपी नित्यदेही नित्यानन्दो निराकृतिः । निरङ्कुशश्च निःशङ्कोनिर्गुणश्च निराश्रयः ॥
निर्लिप्तः सर्वसाक्षी च सर्वाधारः परात्परः । तद्विकाराश्चप्रकृतिस्तद्विकारांश्चप्राकृताः ॥
यं पुमांश्च प्रकृतिः स्वयं च प्रकृतेः परः । रूपं विधत्तेऽरूपश्च भक्तानुग्रहहेतवे ॥२९॥
अतीव कमनीयञ्च सुन्दरं सुमनोहरम् । नवीननीरदश्यामं किशोरं गोपवेशकम् ॥३०॥
कन्दर्पकोटिलावण्यलीलाधाम मनोहरम् । शरन्मध्याह्नपद्मानां शोभामोचनलोचनम् ॥
शरत्पार्वणकोटीन्दुशोभाप्रच्छादनाननम् । अमूल्यरत्ननिर्माणरत्नाभरणभूषितम् ॥३२॥
सस्मितं शोभितं शश्वदमूल्यपीतवाससा । परं ब्रह्मस्वरूपञ्च ज्वलन्तंब्रह्मतेजसा ॥३३॥
सुखदृश्यञ्चशान्तञ्चराधाकान्तमनन्तकम् । गोपीभिर्वीक्ष्यमाणञ्चसस्मिताभिःसमन्ततः॥
रासमण्डलमध्यस्थं रत्नसिंहासनस्थितम् । वंशीं क्वणन्तं द्विभुजं वनमालाविभूषितम् ॥
कौस्तुभेनमणीन्द्रेणशश्वद्वक्षःस्थलोज्ज्वलम् । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीचन्दनार्चितविग्रहम् ॥
चारुचम्पकमालाब्जमालतीमाल्यमण्डितम् । चारुचम्पकशोभाढ्यचूडावङ्किमराजितम्॥
एवम्भूतञ्च ध्यायन्ते भक्ताभक्तिपरिप्लुताः । यद्भयाज्जगतां धाता विधत्तेसृष्टिमेवच ॥
कर्मानुरूपलिखनं करोति सर्वकर्मणाम् । तपसां फलदाता च कर्मणाञ्च यदाज्ञया ॥

विष्णुः पाता च सर्वेषां यद्भयात् पाति सन्ततम् ।
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्वविश्वेषु यद्भयात् ॥ ४० ॥
शिवो मृत्युञ्जयश्चैव ज्ञानिनाञ्च गुरोर्गुरुः ।
यद्ज्ञानदानात् सिद्धेशो योगीशः सर्ववित् स्वयम् ॥ ४१ ॥

परमानन्दयुक्तश्च भक्तिवैराग्यसंयुतः । यत्प्रसादाद्वाति वातः प्रवरःशीघ्रगामिनाम् ॥४२॥
तपनश्च प्रतपति यद्भयात् सन्ततं सति । यदाज्ञया वर्षतीन्द्रो मृत्युश्चरति जन्तुषु ॥४३॥
यदाज्ञया दहेद्वह्निर्जलमेव सुशीतलम् । दिशो रक्षन्ति दिक्पाला महाभीता यदाज्ञया ॥
भ्रमन्ति राशिचक्राणि ग्रहाश्च यद्भयेन च । भयात्फलन्तिवृक्षाश्चपुष्पन्त्यपिचयद्भयात् ॥

भयात् फलानि पक्वानि निष्फलास्तरवोभयात् । यदाज्ञयास्थलस्थाश्चनजीवन्तिजले
तथा स्थले जलस्थाश्च न जीवन्ति यदाज्ञया । अहं नियमकर्त्ता च धर्माधर्मे च य
कालश्च कलयेत्सर्वं भ्रमत्येव यदाज्ञया । अकाले न हरेत्कालो मृत्युश्च यद्भयेन
ज्वलदग्नौ पतन्तश्च गभीरे च जलार्णवे । वृक्षाग्रात् तीक्ष्णखड्गे च सर्पादीनां मुखे
नानाशस्त्रास्त्रविद्धश्च रणेषु विषमेषु च । पुष्पचन्दनतल्पे च बन्धुवर्गैश्च रक्षि

शयानं तन्त्रमन्त्रैश्च काले कालो हरेद्भयात् ॥ ५० ॥

धत्ते वायुस्तोयराशिं तोयं कूर्मं यदाज्ञया ॥ ५१ ॥

कूर्मोऽनन्तं स च क्षौणीं समुद्रान् सप्तपर्वतान् । सर्वांश्चैवक्षमारूपानानारूपंविभर्ति
यतः सर्वाणि भूतानि लीयन्तेऽन्ते च तत्र च । इन्द्रायुश्चैवदिव्यानां युगानामेक
अष्टाविंशच्छक्रपाते ब्रह्मणश्चेत्यहर्निशम् । अष्टाधिके पञ्चशते सहस्रे पञ्चविंशतौ ॥
युगे नराणां शक्रायुरेवंसंख्याविदो विदुः । एवंत्रिंशद्दिनैर्मासोद्वाभ्यान्ताभ्यामृतुः
ऋतुभिः षड्भिरेवाब्दं शताब्दं ब्रह्मणो वयः । ब्रह्मणश्च निपाते च चक्षुरुन्मीलनं ह
चक्षुर्निमीलने तस्य लयं प्राकृतिकं विदुः । प्रलये प्राकृताः सर्वे देवाद्याश्च चराचरा
लीनाधातरि धाता च श्रीकृष्णनाभिपङ्कजे । विष्णुःक्षीरोदशायी च वैकुण्ठेयश्चतु
विलीना वामपार्श्वे च कृष्णस्य परमात्मनः । रुद्राद्याभैरवाद्याश्च यावन्तश्च शिवा
शिवाधारे शिवेलीना ज्ञानानन्देसनातने । ज्ञानाधिदेवः कृष्णस्य महादेवस्य चात्म
तस्य ज्ञानविलीनश्च बभूव च क्षणं हरेः । दुर्गायां विष्णुमायायां विलीनाः सर्वश
सा च कृष्णस्य बुद्धौ च बुद्ध्यधिष्ठातृदेवता । नारायणांशःस्कन्दश्चलीनोवक्षसि
श्रीकृष्णांशश्च तद्बाहौ देवाधीशो गणेश्वरः । पद्मांशाचापिपद्मायां सा राधायाश्च
गोप्यश्चापिच तस्यां च सर्वाश्चदेवयोषितः । कृष्णप्राणाधिदेवीसातस्यप्राणेषुसा
सावित्री च सरस्वत्यांवेदशास्त्राणियानि च । स्थितावाणीचजिह्वायांतस्यैवपरमा
गोलोकस्य च गोपाश्च विलीनास्तस्यलोमसु । तत्प्राणेषुच सर्वेषांप्राणा वाता हुता
जठराग्नौ विलीनश्च जलं तद्रसनाग्रतः । वैष्णवाश्चरणाम्भोजे परमानन्दसंयुताः ॥
सारात्सारतरा भक्तिरसपीयूषपायिनः । विराटक्षुद्रश्च महति लीनः कृष्णे महान् वि

यस्यैव लोमकूपेषु विश्वानि निखिलानि च । यस्य चक्षुर्निमेषेण महांश्च प्रलयो भवेत्
चक्षुरुन्मीलने सृष्टिर्यस्यैव पुनरेव च । यावत्कालो निमेषेण तावदुन्मीलने व्ययः ॥७०॥
ब्रह्मणश्च शताब्देन सृष्टिस्तत्र लयः पुनः । ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्त्येव सुव्रते ॥
यथा भूरजसाञ्चैवा संख्यानाञ्च निशामय ॥ ७१ ॥
चक्षुर्निमेषे प्रलयो यस्य सर्वान्तरात्मनः । उन्मीलने पुनः सृष्टिर्भवेद्देवेश्वरेच्छया ॥७२॥
तद्गुणोत्कीर्त्तनं वक्तुं ब्रह्माण्डेषु च कः क्षमः ॥ ७३ ॥
यथा श्रुतं तातवक्त्रात् तथोक्तञ्च यथागमम् । मुक्तयश्च चतुर्वेदैर्निरुक्ताश्च चतुर्विधाः ॥
तत्प्रधाना हरेर्भक्तिर्मुक्तेरपि गरीयसी । सालोक्यदा हरेरेका चान्या सारूप्यदा परा ॥
सामीप्यदाचनिर्वाणदात्रीचैवमितिस्मृतिः । भक्तास्तानहिवाञ्छन्तिविनातत्सेवनादिकम्
सिद्धित्वममरत्वञ्च ब्रह्मत्वञ्चावहेलया । जन्ममृत्युजराव्याधिभयशोकादिखण्डनम् ॥
दिव्यरूपधारणञ्च निर्वाणं मोक्षदं विदुः । मुक्तिश्च सेवारहिता भक्तिः सेवाविवर्द्धिनी
भक्तिमुक्त्योरयं भेदो निषेकलक्षणं शृणु । विदुर्बुधा निषेकञ्च भोगञ्च कृतकर्मणाम् ॥
तत् खण्डनञ्च शुभदं श्रीकृष्णसेवनं परम् । तत्त्वज्ञानमिदं साध्वि सारञ्च लोकवेदयोः
विघ्नघ्नं शुभदं चोक्तं गच्छवत्सेयथासुखम् । इत्युक्त्वासूर्य्यपुत्रश्चजीवयित्वाचतत्पतिम्
तस्यै शुभाशिषं दत्त्वा गमनं कर्त्तुमुद्यतः । दृष्ट्वा यमञ्चगच्छन्तं सावित्री तं प्रणम्य च
रुरोद चरणेधृत्वा सद्विच्छेदोऽतिदुःखदः । सावित्रीरोदनं दृष्ट्वा यम एव कृपानिधिः
तामित्युवाच सन्तुष्टो रुरोद चापि नारद ॥ ८४ ॥

यम उवाच ।

लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारते । अन्ते यास्यसि गोलोके श्रीकृष्णभवनं शुभे
गत्वा च स्वगृहं भद्रे सावित्र्याश्च व्रतंकुरु । द्विसप्तवर्षपर्य्यन्तं नारीणां मोक्षकारणम् ॥
ज्यैष्ठे कृष्णचतुर्दश्यां सावित्र्याश्चव्रतंशुभम् । शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे महालक्ष्म्याव्रतंशुभम्
द्व्यष्टवर्षव्रतं चेदं प्रत्यब्दं पक्षमेव च । करोति परया भक्त्या सा याति च हरेः पदम् ॥
प्रतिमङ्गलवारे च देवीं मङ्गलचण्डिकाम् । प्रतिमासं शुक्लषष्ठ्यां षष्ठीं मङ्गलदायिकाम्

तथा चाषाढ़संक्रान्त्यां मनसां सर्वसिद्धिदाम् ।
राधां रासे च कार्त्तिक्यां कृष्णप्राणाधिकां प्रियाम् ॥ ६० ॥
उपोष्य शुक्लाष्टम्याञ्च प्रतिमासे वरप्रदाम् । विष्णुमायां भगवतींदुर्गां दुर्गतिनाशि
प्रकृतिं जगदम्बां च पतिपुत्रवतीं सतीम् । पतिव्रतासु शुद्धासु यन्त्रेषु प्रतिमासु
या नारी पूजयेद्भक्त्या धनसन्तानहेतवे । इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते श्रीहरेः
इत्युक्त्वा तां धर्मराजोजगामनिजमन्दिरम् । गृहीत्वास्वामिनंसाचसावित्रीचनिजाल
सावित्री सत्यवन्तञ्च वृत्तान्तञ्च यथाक्रमम् । अन्यांश्चकथयामासबान्धवांश्चैव
सावित्रीजनकः पुत्रान् संप्राप वै क्रमेण च । श्वशुरश्चक्षुषी राज्यं साचपुत्रान्वरे
लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारते । जगाम स्वामिना सार्द्धंगोलोकं सा पति
सवितुश्चाधिदेवी या मन्त्राधिष्ठातृदेवता । सावित्रीचापिवेदानांसावित्री तेन कीर्ति
इत्येवं कथितंवत्ससावित्र्याख्यानमुत्तमम् । जीवकर्मविपाकञ्च किं पुनःश्रोतुमिच्छ
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

लक्ष्म्युपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

श्रीकृष्णस्यात्मनश्चैव निर्गुणस्य निराकृतेः । सावित्री यमसंवादे श्रुतं सुनिर्मलं
तद्गुणोत्कीर्त्तनंसत्यंमङ्गलानाञ्चमङ्गलम् । अधुनाश्रोतुमिच्छामिलक्ष्म्युपाख्यानमीश
केनादौ पूजिता सापि किम्भूता केन वा पुरा । तद्गुणोत्कीर्त्तनं सत्यं वद वेदविदां

नारायण उवाच ।

सृष्टेरादौ पुरा ब्रह्मन् कृष्णस्य परमात्मनः । देवी वामांशसंभूता बभूव रासमण्डले
अतीव सुन्दरी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला । यथा द्वादशवर्षीया शश्वत्सुस्थिरयौवना
श्वेतचम्पकवर्णाभा सुखदृश्या मनोहरा । शरत्पार्वणकोटीन्दुप्रभाप्रच्छादनानना ॥

रत्नमध्याह्नपद्मानां शोभामोचनलोचना। साच देवी द्विधाभूता सहसैवेश्वरेच्छया ॥
समा रूपेण वर्णेन तेजसा वयसा त्विषा। यशसा वाससा मूर्त्या भूषणेन गुणेन च ॥
स्मितेन वीक्षणेनैव वचसा गमनेन च। मधुरेण स्वरेणैव नयेनानुनयेन च ॥ ६ ॥
वामांशा महालक्ष्मीर्दक्षिणांशाचराधिका। राधादौ वरयामास द्विभुजञ्च परात्परम् ॥
महालक्ष्मीश्च तत्पश्चात् चकाम कमनीयकम्। कृष्णस्तद्गौरवेणैव द्विधारूपो बभूव ह
दक्षिणांशश्च द्विभुजो वामांशश्च चतुर्भुजः। चतुर्भुजाय द्विभुजो महालक्ष्मीं ददौपुरा ॥
लक्ष्यतेदृश्यते विश्वं स्निग्धदृष्ट्या यया निशम्। देवीषु याचमहती महालक्ष्मीश्चसास्मृता॥

द्विभुजो राधिकाकान्तो लक्ष्मीकान्तश्चतुर्भुजः।
गोलोके द्विभुजस्तस्थौ गोपैर्गोपीभिरावृतः ॥ १४ ॥

चतुर्भुजश्च वैकुण्ठं प्रययौ पद्मया सह। सर्वांशेन समौ तौद्वौ कृष्णनारायणौ परौ ॥
महालक्ष्मीश्च योगेन नानारूपा बभूव सा। वैकुण्ठे च महालक्ष्मीः परिपूर्णतमा परा ॥
शुद्धसत्वस्वरूपा च सर्वसौभाग्यसंयुता। प्रेम्णा साच प्रधानाच सर्वासु रमणीषुच ॥
स्वर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च शक्रसम्पत्स्वरूपिणी। पातालेषुचमर्त्त्येषुराजलक्ष्मीश्चराजसु ॥
गृहलक्ष्मीर्गृहेष्वेव गृहणी च कलांशया। सम्पत्स्वरूपा गृहिणां सर्वमङ्गलमङ्गला ॥
गवां प्रसूः सा सुरभीदक्षिणायज्ञकामिनी। क्षीरोदसिन्धुकन्यासा श्रीरूपापद्मिनीषुच ॥
शोभारूपा च चन्द्रे च सूर्य्यमण्डलमण्डिता। विभूषणेषु रत्नेषु फलेषु च जलेषु च ॥
नृपेषु नृपपत्नीषु दिव्यस्त्रीषु गृहेषु च। सर्वशस्येषु वस्त्रेषु स्थानेषु संस्कृतेषु च ।२२
प्रतिमासु च देवानां मङ्गलेषु घटेषु च। माणिक्येषु च मुक्तासु माल्येषु च मनोहरा ॥
मणीन्द्रेषु च हारेषु क्षीरेषु चन्दनेषु च। वृक्षशाखासु रम्यासु नवमेघेषु वस्तुषु ॥२४॥
वैकुण्ठे पूजिता सादौ देवी नारायणेन च। द्वितीये ब्रह्मणा भक्त्या तृतीयेशङ्करेण च ॥
विष्णुना पूजिता सा च क्षीरोदे भारते मुने। स्वाम्भुवेन मनुना मानवेन्द्रैश्च सर्वतः ॥
ऋषीन्द्रैश्चमुनीन्द्रैश्चसद्भिश्चगृहिभिर्भवेत्। गन्धर्वाद्यैश्चनागाद्यैःपातालेषुचपूजिता ॥
शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे कृता पूजाच ब्रह्मणा। भक्त्या च पक्षपर्यन्तं त्रिषु लोकेषुनारद ॥
चैत्रे पौषे च भाद्रे च पुण्ये मङ्गलवासरे। विष्णुनानिर्मिता पूजात्रिषुलोकेषुभक्तितः ॥
वर्षान्ते पौषसंक्रान्त्यां मेध्यामावाह्य प्राङ्गणे। मनुस्तां पूजयामास साभूता भुवनत्रये

राजेन्द्रेण पूजिता सा मङ्गलेनैव मङ्गला। केदारेणैव नीलेन नलेन सुबलेन च।
ध्रुवेणौत्तानपादेन शक्रेण बलिना तथा। कश्यपेन च दक्षेण मनुना च विवस्वतं
प्रियव्रतेन चन्द्रेण कुवेरेणैव वायुना। यमेन वह्निना चैव वरुणेनैव पूजिता॥
एवं सर्वत्र सर्वैश्च वन्दितापूजितासदा। सर्वैश्वर्य्याधिदेवी सा सर्वसम्पत्स्व

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे लक्ष्म्युपाख्या
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

षट्त्रिंशोऽध्यायः

इन्द्रं प्रति दुर्वाससःशापः।

नारद उवाच

नारायणप्रिया सा च वरा वैकुण्ठवासिनी। वैकुण्ठाधिष्ठात्रीदेवी महालक्ष्मीःस
कथं बभूवसादेवीपृथिव्यांसिन्धुकन्यका। किंतद्ध्यानंचकवचं सर्वंपूजाविधिक्र
पुरा केन स्तुतादौ सा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ३॥

नारायण उवाच

पुरा दुर्वाससः शापात् भ्रष्टश्रीकः पुरन्दरः। बभूव देवसंघश्च मर्त्यलोकश्चनारद
लक्ष्मीः स्वर्गादिकंत्यक्त्वारुष्टापरमदुःखिता। गत्वालीनाचवैकुण्ठेमहालक्ष्म्याश्चना
तदा शोकाद्ययुर्देवा दुःखिता ब्रह्मणःसभाम्। ब्रह्माणञ्च पुरस्कृत्य ययुर्वैकुण्ठमेव
वैकुण्ठे शरणापन्ना देवा नारायणे परे। अतीवदैन्ययुक्ताश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुक
तदा लक्ष्मीश्चकलयापुरानारायणाज्ञया। बभूवसिन्धुकन्यासा शक्रसम्पत्स्वरूपि
तदा मथित्वा क्षीरोदं देवा दैत्यगणैः सह। संप्रापुश्चवरंलक्ष्म्या ददृशुस्ताश्चतत्र
सुरादिभ्यो वरं दत्त्वा वरमालाञ्च विष्णवे। ददौ प्रसन्नवदना तुष्टा क्षीरोदशायि
देवाश्चाप्यसुरग्रस्तं राज्यं प्रापुश्च तद्वरात्। तां सम्पूज्यचसस्तूयसर्वत्रच निराप

नारद उवाच

[क]थं शशाप दुर्वासा मुनिश्रेष्ठः पुरन्दरम् । केन दोषेण वाब्रह्मन् ब्रह्मिष्ठंब्रह्मवित् पुरा ॥
[म]न्थे केन रूपेण जलधिस्तैः सुरादिभिः । केन स्तोत्रेण सादेवी शक्रसाक्षाद्बभूवह ॥
को वा तयोश्च संवादो बभूव तद्वद प्रभो ॥ १४ ॥

नारायण उवाच

[म]धुपानप्रमत्तश्च त्रैलोक्याधिपतिः पुरा । क्रीड़ां चकार रहसि रम्भया सह कामुकः
[कृ]त्वा क्रीड़ां तया सार्द्धंकामुक्याहृतचेतनः । तस्थौतत्रमहारण्ये कामोन्मथितचेतनः ॥
[कै]लासशिखरं यान्तं वैकुण्ठादृषिपुङ्गवम् । दुर्वाससं ददर्शेन्द्रो ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥
[ग्री]ष्ममध्याह्नमार्त्तण्डसहस्रप्रभमीश्वरम् । प्रतप्तकाञ्चनाकारं जटाभारं महोज्ज्वलम् ॥
[शु]क्लयज्ञोपवीतञ्च चीरंदण्डंकमण्डलुम् । महोज्ज्वलञ्च तिलकं बिभ्रतंचन्द्रसन्निभम् ॥
[स]मन्वितं शिष्यवर्गैर्वेदवेदाङ्गपारगैः । दृष्ट्वा ननाम शिरसा सम्भ्रमात्तं पुरन्दरः ॥२०॥
[शि]ष्यवर्गंश्च भक्त्या च तुष्टावचमुदान्वितः । मुनिनाचसशिष्येण तस्मै दत्तंशुभाशिषम्
[वि]ष्णुदत्तं पारिजातपुष्पञ्च सुमनोहरम् । जरामृत्युरोगशोकहरं मोक्षकरं परम् ॥२२॥
[श]क्रः पुष्पं गृहीत्वा चप्रमत्तोराजसम्पदा । भ्रमेण स्थापयामास तद्देवहस्तिमस्तके ॥
[ह]स्ती तत्स्पर्शमात्रेणरूपेणच गुणेनच । तेजसा वयसा कान्त्या विष्णुतुल्योबभूवसः ॥
[त्य]क्त्वा शक्रं गजेन्द्रश्च जगाम घोरकाननम् । न शशाक महेन्द्रस्तं रक्षितुंतेजसामुने ॥
[त]त्पुष्पं त्यक्तवन्तञ्च दृष्ट्वा शक्रं मुनीश्वरः । तमुवाच महारुष्टः शशाप स रुषान्वितः ॥

मुनिरुवाच

[अ]रे श्रिया प्रमत्तस्त्वं कथं मामवमन्यसे । मद्दत्तपुष्पं दत्तञ्च गर्वेण हस्तिमस्तके ॥२७॥
[वि]ष्णोर्निवेदितं पुष्पं नैवेद्यं वाफलंजलम् । प्राप्तिमात्रेण भोक्तव्यं त्यागेनब्रह्महाजनः ॥
[भ्र]ष्टश्रीर्भ्रष्टबुद्धिश्च भ्रष्टज्ञानो भवेन्नरः । यस्त्यजेद्विष्णुनैवेद्यं भाग्येनोपस्थितं शुभम् ॥
[प्रा]प्तिमात्रेणयोभुङ्क्तेभक्त्याविष्णुनिवेदितम् । पुंसांशतंसमुद्धृत्यजीवन्मुक्तःस्वयंभवेत् ॥
[वि]ष्णुनैवेद्यभोजीयोनित्यन्तुप्रणमेद्धरिम् । पूजयेत्स्तौतिवाभक्त्यासविष्णुसदृशोभवेत् ॥
[त]त्स्पर्शवायुना सद्यः तीर्थौघश्चविशुध्यति । तत्पादरजसा मूढ़ सद्यः पूता वसुन्धरा ॥

पुंश्चल्यन्नमवीरान्नं शूद्रश्राद्धान्नमेव च। यद्धरेरनिवेद्यञ्च वृथामांसमभक्षकम् ॥
शिवलिङ्गप्रदात्तान्नं यदन्नं शूद्रयाजिनाम्। चिकित्सकद्विजानाञ्च देवलान्नं तथैव
कन्याविक्रयिणामन्नंयदन्नंयोनिजीविनाम्। अनुष्णान्नंपर्युषितंसर्वभक्ष्यावशेषि
शूद्रापति द्विजान्नं चवृषवाहद्विजान्नकम्। अदीक्षितद्विजान्नञ्च यदन्नं शावदा
अगम्यागामिनाञ्चैव द्विजानामन्नमेव च। मित्रद्रुहां कृतघ्नानामन्नंविश्वासघाति
मिथ्यासाक्षिप्रदानाञ्च ब्राह्मणानां तथैवच। एतत्सर्वं विशुद्धेत विष्णुनैवेद्यभक्षण

विष्णुसेवी च श्वपचो वंशानां कोटिमुद्धरेत्।
हरेरभक्तो विप्रश्च स्वञ्च रक्षितुमक्षमः ॥ ३६ ॥

अज्ञानाद्यदिगृह्णातिविष्णोर्निर्माल्यमेवच। सप्तजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्रसं
ज्ञात्वाभक्त्याचगृह्णातिविष्णोर्नैवेद्यमेवच। कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्रसं

यस्मात् संस्थापितं पुष्पं गर्वेण हस्तिमस्तके।
तस्माद् युष्मान् परित्यज्य यातु लक्ष्मीर्हरेः पदम् ॥ ४२ ॥

नारायणस्यभक्तोऽहंन बिभेमीश्वरंविधिम्। कालंमृत्युंजराञ्चैव कानन्यान्गणया
किं करिष्यतिते तातः कश्यपश्च प्रजापतिः। वृहस्पतिर्गुरुश्चैव निःशङ्कस्यच मे हरे
इदं पुष्पं यस्य मूर्ध्नितस्यैवपूजनंपुरः। मूर्ध्निच्छिन्ने शिवशिशोश्छित्वेदंयोजयि
इति श्रुत्वा महेन्द्रश्च धृत्वा तच्चरणद्वयम्। उच्चैरुरोद शोकार्त्तः तमुवाच भयाकु

इन्द्र उवाच।

दत्तःसमुचितः शापो मह्यंमत्ताय हेप्रभो। हृतात्वयाचेत् सम्पत्तिः कियत्ज्ञानञ्च
ऐश्वर्य्यंविपदांवीजं प्रच्छन्नज्ञानकारणम्। मुक्तिमार्गार्गलं दार्ढ्यं हरिभक्तिव्यव
जन्ममृत्युजरारोगशोकदुःखाङ्कुरं परम्। सम्पत्तितिमिरान्धश्च मुक्तिमार्गं न पश्य
सम्पन्मत्तः सुमूढ़श्च सुरामत्तः सचेतनः। बान्धवैर्वेष्टितः सोऽपि बन्धुद्वेषकरो
सम्पन्मदे प्रमत्तश्च विषयान्धश्च विह्वलः। महाकामी राजसिकः सत्त्वमार्गं न पश्य
द्विविधोविषयान्धश्चराजसस्तामसःस्मृतः। अशास्त्रज्ञस्तामसश्चशास्त्रज्ञोराजसः
शास्त्रे च द्विविधं मार्गं निर्दिष्टं मुनिपुङ्गव। प्रवृत्ति वीजमेकञ्च निवृत्तेः कारणं पर

...ति जीविनश्चादौ प्रवृत्तौ दुःखवर्त्मनि। स्वच्छन्दे च प्रसन्नेचनिर्विरोधेच सन्ततम्
...पातमधुरे लोभात् क्लेशेच सुखमानिनः। परिणामनाशवीजे जन्ममृत्युजराकरे ॥५५।
...नेकजन्मपर्य्यन्तं कृत्वाच भ्रमणं मुदा। स्वकर्मविहितायाञ्च नानायोन्यां क्रमेण च ॥
...: कृष्णानुग्रहाच्च सत्सङ्गं लभते जनः। सहस्रेषु शतेष्वेको भवाब्धिपारकारणम् ॥
...धुः सत्त्वप्रदीपेन मुक्तिमार्गं प्रदर्शयेयत्। तदा करोति यत्नञ्च जीवी वन्धनखण्डने ॥
...नेकजन्मयोगेन तपसानशनेन च। तदा लभेन्मुक्तिमार्गं निर्विघ्नं सुखदं परम् ॥ ५६॥
...श्रुतं गुरोर्वक्त्रात् प्रसङ्गावसरेण च। न हि पृष्टमतोऽन्यच्च भवजञ्जालवेष्टितः ।६०।
...धुना विधिना दत्तो विपत्तौ ज्ञानसागरः। सम्पद्रूपा विपदियं मम निस्तारकारिणी।
...नसिन्धोदीनवन्धो मह्यं दीनायसाम्प्रतम्। देहि किञ्चित् ज्ञानसारं भवपारंदयानिधे
...द्रस्य वचनं श्रुत्वा प्रहस्य ज्ञानिनां गुरुः। ज्ञानं कथितुमारेभे ह्यतितुष्टः सनातनः ॥

मुनिरुवाच।

...हो महेन्द्रमाङ्गल्यं मार्गेष्टं द्रष्टुमिच्छसि। आपातदुःखवीजञ्च परिणामसुखावहम् ॥
...गर्भयातनानाशपीड़ाखण्डनकारणम्। दुष्पारासारदुर्वार-संसारार्णवतारणम् ॥६५॥
...र्मवृक्षाङ्कुरच्छेदकारणं सर्वतारणम्। सन्तोषसन्ततिकरं प्रवरं सर्ववर्त्मनाम् ॥ ६६ ॥
...नेन तपसा वापि व्रतेनानशनादिना। कर्मणा स्वर्गभोगादिसुखं भवति जीविनाम् ॥
...काम्यकर्मणाञ्च मूलं संछिद्य यत्नतः। अधुनेदं मोक्षवीजं संकल्पाभाव एव च ॥६८
...कर्म सात्विकं कुर्य्यादसंकल्पितमेव च। सर्वं कृष्णार्पणं कृत्वा परे ब्रह्मणि लीयते॥
...सारिकाणामेतत्तु निर्वाणमोक्षणं विदुः। नैच्छन्ति वैष्णवास्तत्तु सेवाविरहकातराः
...वां कुर्वन्ति ते नित्यं विधाय देहमुत्तमम्। गोलोके वापिवैकुण्ठेतस्यैवपरमात्मनः ॥
...रिसेवादिरूपाञ्च मुक्तिमिच्छन्तिवैष्णवाः। जीवन्मुक्ताश्चतेशक्रस्वकुलोद्धारकारिणः ॥
...रणं कीर्त्तनं विष्णोरर्चनं पादसेवनम्। वन्दनं स्तवनं नित्यं भक्त्या नैवेद्यभक्षणम्॥
...रणोदकपानञ्च तन्मन्त्रजपनं परम्। इदं निस्तारवीजञ्च सर्वेषामीप्सितं भवेत् ॥७४
...र्इं मृत्युञ्जयं ज्ञानं दत्तं मृत्युञ्जयेन मे। तच्छिष्योऽहञ्च निःशङ्कः तत्प्रसादाच्चसर्वतः ॥
...जन्मदाता स गुरुः स चवन्धुःसतांपरः। योददातिहरेर्भक्तित्रैलोक्येच सुदुर्लभाम् ॥

दर्शयेदन्यमार्गञ्च श्रीकृष्णसेवनं विना। सं च तं नाशायत्येव ध्रुवं तद्वधभाग् भ
सन्ततं जगतां कृष्णनाम मङ्गलकारणम्। मङ्गलं वर्द्धते नित्यं न भवेदायुषो व्य
तेभ्योऽप्यपैति कालश्चमृत्युश्चरोगएवच। सन्तापश्चैवशोकश्च वैनतेयादिवोरग
कृष्णमन्त्रोपासकश्चब्राह्मणःश्वपचोऽपिवा। ब्रह्मलोकंसमुल्लङ्घ्ययाति गोलोकमुत्त
ब्रह्मणा पूजितः सोऽपि मधुपर्कादिना च वै। स्तुतःसुरैश्चसिद्धैश्चपरमानन्दभक्तिप्र
ज्ञानसारं तपःसारं ब्रह्मसारं परं शिवम्। शिवेनोक्तं योगसारं श्रीकृष्णपादसेवनं
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्वं मिथ्यैव स्वप्नवत्। भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं प्रकृतेः पर
अतीव सुखदं सारं भक्तिदं मुक्तिदं परम्। सिद्धियोगप्रदञ्चैव दातारं सर्वसम्पद
योगिनामपिसिद्धानांयतीनाञ्चतपस्विनाम्। सर्वेषांकर्मभोगोऽस्तिननारायणसेविन

भस्मसाच्च भवेत् पापं यदुपस्पर्शमात्रतः।
ज्वलदग्नौ पातितञ्च यथा शुष्केन्धनं तथा ॥८६॥

ततो रोगाहि वेपन्ते पापानि च भयानि च। दूरतश्च पलायन्ते यमदूता यतो भया
तावन्निबद्धः संसारे कारागारे विधेर्जनः। न यावत् कृष्णमन्त्रञ्चप्राप्नोति गुरुवक्त्र
कृतकर्मभोगरूप निगड़च्छेदकारणम्। मायाजालोच्छेदकरं मायापाशनिकृन्तनम्
गोलोकमार्गसोपानं निस्तारवीजकारिणम्। भक्त्यङ्कुरस्वरूपञ्च नित्यंवृद्धमनश्वर
साध्ञ्च सर्वतपसां योगानाञ्च तथैव च। सिद्धीनां वेदपाठानां व्रतादीनाञ्च निश्चि
दानानां तीर्थस्नानानां यज्ञादीनां पुरन्दर। पूजानामुपवासनामित्याह कमलोद्भवस्मा
पुंसां लक्षपितृणाञ्च शतं मातामहस्य च। पूर्वं परञ्च तत् संख्यं पितरं मातरं गुरुञ्च
सहोदरं कलत्रञ्च वन्धुं शिष्यञ्च किङ्करम्। समुद्धरेच्च श्वशुरं श्वश्रूं कन्याञ्चतत्सुतं
स्वात्मानञ्च सतीर्थञ्च गुरुपत्नीं गुरोः सुतम्। उद्धरेद्व वलवान्भक्तोमन्त्रग्रहणमात्रं
मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः। तत्स्पर्शपूतस्तीर्थौघः सद्यःपूतावसुन्धरा
अनेकजन्मपर्य्यन्तं दीक्षाहीनो भवेन्नरः। तदन्यदेवमन्त्रञ्च लभते पुण्यलेशतः॥
सप्तजन्मोपदेवानां कृत्वा सेवांस्वकर्मतः। लभते च रवेर्मन्त्रंसाक्षिणः सर्वकर्म
जन्मत्रयं भास्करञ्च निसेव्य मानवः शुचिः। लभेद्गणेशमन्त्रञ्च सर्वविघ्नहरं परम्

...मन्त्रयं तं निसेव्य निर्विघ्नश्च भवेन्नरः । विघ्नेशस्य प्रसादेन दिव्यज्ञानं लभेन्नरः १००
...ज्ञानप्रदीपेन समालोच्यमहामतिः । अज्ञानान्धतमश्छित्वा महामायां भजेन्नरः ॥
...ष्णुमायाञ्चप्रकृतिंदुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् । सिद्धिदांसिद्धिरूपाञ्चपरमांसिद्धियोगिनीम्
...गुणीरूपाञ्च पद्माञ्च भद्रांकृष्णप्रियात्मिकाम् । नानारूपांतांनिसेव्यजन्मनांशतकं नरः ॥
...प्रसादाद्भवेज्ज्ञानी ज्ञानानन्दं तदा भजेत् । कृष्णज्ञानाधिदेवञ्च महादेवं सनातनम् ॥
...वं शिवस्वरूपञ्च शिवदं शिवकारणम् । परमानन्दरूपञ्च परमानन्ददायिनम् ॥१०५॥
...खदं मोक्षदं चैव दातारं सर्वसम्पदाम् । अमरत्वप्रदश्चैव दीर्घमायुष्प्रदं परम ॥१०६॥
...न्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च दातुं शक्तञ्च लीलया । राजेन्द्रत्वप्रदश्चैव ज्ञानदं हरिभक्तिदम् ॥१०७
...न्मन्त्रयं तमाराध्य चाशुतोषप्रसादतः । सर्वदस्यप्रसादेन शङ्करस्य महात्मनः ॥१०८॥
...दस्य वरेणैव हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् । तदा तद्भक्तसंसर्गात् कृष्णमन्त्रं लभेद्ध्रुवम् ॥
...र्म्मलज्ञानदीपेन प्रदीप्तेन च तत्त्ववित् । ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्वंमिथ्यैवपश्यति ॥११०
...यानिधेः प्रसादेन निर्म्मलज्ञानमालभेत् । वरदस्य वरेणैव हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ॥

... तदा निवृत्तिमाप्नोति सारात्सारां परात्पराम् ।
... यत्र देहे लभेन्मन्त्रं तद्देहावधि भारते ॥ ११२ ॥
... तत्पाञ्चभौतिकं त्यक्त्वा विभर्त्ति दिव्यरूपकम् ।
... करोति दास्यं गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदे ॥ ११३ ॥

...रमानन्दसंयुक्तो मोहादिषु विवर्जितः । न विद्यते पुनर्जन्म पुनरागमनं हरे ॥११४॥
...नश्च न पिबेत्क्षीरंधृत्वामातृस्तनंपरम् । विष्णुमन्त्रोपासकानां गङ्गादितीर्थसेविनाम्॥
...धर्मिणाञ्च भिक्षूणां पुनर्जन्म न विद्यते । तीर्थेपत्यिजेत्पापंक्रियांकृत्वाहरिं भजेत् ॥
...यं निरूपितो धात्रा स्वधर्मस्तीर्थसेविनाम् । तन्नाममन्त्रं प्रजपेत्तत्सेवादिषुतत्परः ॥
...व्रतोपवासरत इत्युक्तो विष्णुसेविनाम् । सदन्ने वाकदन्नेवालोष्ट्रेवाकाञ्चने तथा ॥
...मबुद्धिर्यस्य शश्वत्ससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । दण्डंकमण्डलुंरक्तवस्त्रमात्रञ्च धारयेत् ॥
...त्यं प्रवासी नैकत्र स सन्न्यासीतिकीर्त्तितः । शूद्राचारद्विजान्नञ्चभुङ्क्तेलोभादवर्जितः
...न्तु किञ्चिन्नयाचेतससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । नव्यापारीनाश्रमीचसर्वकर्मविवर्जितः ॥

ध्यायेन्नारायणंशश्वत्ससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । शश्वन्मौनीब्रह्मचारीसंभाषापरि
सर्वं ब्रह्ममयं पश्येत् ससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । सर्वत्रसमबुद्धिश्च हिंसामायादि
क्रोधाहङ्काररहितः ससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । अयाचितोपस्थितश्च मिष्टामिष्टश्चभुक्
न याचतेभक्ष्यगार्थीससन्न्यासीतिकीर्त्तितः । नचपश्येन्मुखंस्त्रीणांन तिष्ठेत्तत्समी
दारवीमपि योषाञ्च न स्पृशेत् यःसभिक्षुकः । अयंसन्न्यासिनांधर्मइत्याहकमलो
विपर्य्यये विनाशश्च जन्म याम्यं भयं भवेत् । जन्मदुःखं याम्यदुःखंजी विनामति
सुरशूकरयोनौ वा गर्भे दुःखं समं सुर । योनौ वा क्षुद्रजन्तुनां पश्वादीनां तथैव
गर्भे स्मरन्ति सर्वे ते कर्म्म जन्मशतोद्भवम् । विस्मरेन्निर्गतोजीवोगर्भाच्च विष्णुमा

स्वदेहं पाति यत्नेन सुरो वा कीट एव वा ॥१२६॥

योनेरभ्यन्तरे शुक्रे पतिते पुरुषस्य च । शुक्रः शोणितयुक्तश्च सहसा तत्क्षणं भ
रक्ताधिके मातृसमश्चेतरे पितुराकृतिः । युग्माहे च भवेत् पुत्रः कन्यकातद्विपर्य
रविभौमगुरूणाञ्च वारे चेत्तद्भवेत् सुतः । अयुग्माहे तदितरे वारे च कन्यका भ
प्रथमप्रहरे जन्म यस्य सोऽल्पायुरेव च । द्वितीये मध्यमश्चैव तृतीये तत्परो
चतुर्थे चिरजीवी च क्षणानुरूपको भवेत् । दुःखी वाथ सुखी वापि पूर्वकर्मानु
यादृशे च क्षणे जन्म प्रसवस्तादृशे भवेत् । प्रसूतिक्षणचर्चाञ्च कुर्वन्त्येव विचक्ष
कललन्त्वेकरात्रेण वर्द्धयेच्च दिने दिने । सप्तमे बदराकारो मासे गण्डुसमो भवे
मासत्रये मांसपिण्डो हस्तपादादिवर्जितः । सर्वावयवसम्पन्नो देही मासे च प
भवेत्तु जीवसञ्चारः षण्मासे सर्वतत्त्ववित् । दुःखी स्वल्पस्थलस्थायीशकुन्तइव पि
मातृजग्धान्नपानञ्च भुङ्क्तेमेध्यस्थलेस्थितः । हाहेतिशब्दंकृत्वाचचिन्तयेदीश्वरं प
एवञ्च चतुरो मासान्भुक्त्वापरमयातनाम् । प्रेरितोवायुनाकालेगर्भाच्चनिर्गतो भ
दिग्देशकालाव्युत्पन्नो विस्मृतो विष्णुमायया । शश्वद्विण्मूत्रसंयुक्तःशिशुश्च शैशव
परायत्तोऽप्यक्षमश्च मशकादिनिवारणे । कीटादिभुक्तो दुःखी च रौति तत्र पुनःपु

स्तनान्धोऽप्यसमर्थश्च याच्ञां कर्त्तुमभीप्सिताम् ।
न वाणी निःसरेत्तस्य पौगण्डावधि प्रस्फुटा ॥१४३॥

गण्डे यातनां भुक्त्वा प्राप्नोति यौवनं पुनः । नस्मरेन्मायया देही गर्भादियातनां पुनः ॥
हारमैथुनार्त्तश्च नानामोहादिवेष्टितः । पुत्रं कलत्रमनुगं यत्नेन परिपालयेत् ॥१४५॥
यावत् समर्थश्च तावदेव हि पूजितः । असमर्थश्च मन्यन्ते वान्धवा गोजरं यथा ॥
ऽतीव जरायुक्तोजड़ोऽतिबधिरोभवेत् । काशश्वासादियुक्तश्चपरायत्तोऽतिमूढवत्
न्तरेऽनुतापश्च करोति सन्ततं पुनः । न सेवितो हरेस्तीर्थं सत्सङ्गश्चापि कामतः ॥
श्च मानवीं योनिं लभामि भारतेयदि । तदातीर्थंगमिष्यामिभजामि कृष्णमित्यहो ॥
येवमादि मनसि कुर्वन्तं तं जड़ं सुर । गृह्णाति यमदूतश्च काले प्राप्तेऽतिदारुणः ॥
पश्येद्यमदूतश्च पाशहस्तश्च दण्डिनम् । अतीवकोपरक्ताक्षं विकृताकारमुल्वणम् ॥
निवार्य्यमुपायैश्च वलिष्ठश्च भयङ्करम् । दुर्द्दृष्टं सर्वसिद्धिघ्नं सर्वाद्दृष्टंपुरःस्थितम् ।१५२

दृष्टिमात्रान्महाभीतो विण्मूत्रञ्च समुत्सृजेत् ।
तदा प्राणांस्त्यजेत् सद्यो देहञ्च पाञ्चभौतिकम् ॥ १५३॥

ङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं गृहीत्वा यमकिङ्करः । विन्यस्य भोगदेहे च स्वस्थानंप्रापयेत् द्रुतम् ॥
वो गत्वा यमं पश्येत् सर्वधर्मज्ञमेव च । रत्नसिंहासनस्थञ्च सस्मितंसुस्थिरंपरम् ॥
र्माधर्मविचारज्ञं सर्वज्ञं सर्वतोमुखम् । विश्वेष्वेकाधिकारञ्च विधात्रा निर्मितं पुरा ॥
हिशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषितम् । वेष्टितं पार्षद्गणैर्दूतैश्चापि त्रिकोटिभिः ।१५७
पन्तं श्रीकृष्णनाम शुद्धस्फाटिकमालया । ध्यायमानंतत्पदाब्जं पुलकाङ्कितविग्रहम् ॥
गद्गदं साश्रुनेत्रं सर्वत्र समदर्शिनम् । अतीव कमनीयञ्च शश्वत्सुस्थिरयौवनम् ।१५९।
तेजसा प्रज्वलन्तं सुखदृश्यं विचक्षणम् । शरत्पार्वणचन्द्राभं चित्रगुप्तपुरःस्थितम् ॥
प्यात्मनां शान्तरूपं पापिनाञ्च भयङ्करम् । तं दृष्ट्वा प्रणमेद्देही महाभीतश्च तिष्ठति ॥
त्रगुप्तविचारेण येषांयदुचितं फलम् । शुभाशुभञ्च कुरुते तदेव रविनन्दनः ॥१६२॥
वं तेषां गतायाते निवृत्तिर्नास्तिजीविनाम् । निवृत्तिहेतुरूपञ्च श्रीकृष्णपादसेवनम् ॥
त्येतत्कथितं सर्वं वरंप्रार्थयवाञ्छितम् । सर्वं दास्यामि तेवत्सनमेऽसाध्यञ्चकिञ्चन ॥

महेन्द्र उवाच

द्रत्वं च यतं भद्रं किमैश्वर्य्ये प्रयोजनम् । कल्पवृक्ष मुनिश्रेष्ठ देहि मे परमं पदम् ॥

महेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः। तमुवाच वचः सत्यं वेदोक्तं सारमे

मुनिरुवाच

परं पदं विषयिणां महेन्द्रातिसुदुर्लभम्। मुक्तिर्युष्मद्विधानाञ्च न लये प्राकृतेऽपि
आविर्भावः सृष्टिविधौ तिरोभावोलयेऽपिच। यथा जागरणं सुप्तिर्भवत्येव क्रमेण
यथा भ्रमति कालश्च तथा विषयिणो ध्रुवम्। चक्रनेमिक्रमेणैव नित्यमेवेश्वरेच्छ
पलमेकं भवेदेव यथा विपलषष्टिभिः। षष्टिभिश्च पलैर्दण्डो मुहूर्त्तो द्विगुणस्तु
त्रिंशद्भिश्च मुहूर्त्तैश्च भवेदेव दिवानिशम्। दशपञ्चदिवारात्रिः पक्षमेकं विदुर्बु

पक्षाभ्यां शुक्लकृष्णाभ्यां मास एव विधीयते।

ऋतुर्द्वाभ्याञ्च मासाभ्यां संख्याविद्भिः प्रकीर्त्तितः ॥१७२॥

ऋतुत्रयेणायनञ्च ताभ्यां द्वाभ्याञ्च वत्सरः। विंशसहस्राधिकैव त्रिचत्वारिंशलक्ष
वत्सरैर्नरमानैश्च युगाश्चत्वार एवच। षष्ट्यधिके पञ्चशते सहस्रे पञ्चविंश

युगे नराणां शक्रायुर्मनोरायुः प्रकीर्त्तितम् ॥ १७४ ॥

दिग्लक्षेन्द्रनिपातेऽष्टसहस्राधिक एव च ॥ १७५ ॥

निपातोब्रह्मणस्तत्र भवेत्प्राकृतिको लयः। लये प्राकृतिके वत्स कृष्णस्यपरमात्म
चक्षुर्निमेषः सृष्टिश्च पुनरुन्मीलने तथा। ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्ति श्रुतौ
यथा पृथिव्यारेणूनामित्याह चन्द्रशेखरः। एतेषां मोक्षणंनास्ति कथितानिचया
सृष्टिसूत्रस्वरूपं हि चान्यद् वृणुवरंसुर। मुनीन्द्रस्यवचःश्रुत्वा देवेन्द्रो विस्मितो
आत्मनः पूर्वमैश्वर्य्यंवरयामासतत्र वै। तत्प्राप्स्यस्यचिरेणैवेत्युक्त्वा स प्रययौ

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे मुनीन्द्रसुरेन्द्रसंवादे लक्ष्म्युपाख्याने
षट्त्रिंशोऽध्यायः।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

हरिगुणश्रवणादिन्द्रस्य ज्ञानप्राप्तिः ।

नारद उवाच ।

र्गुणं समाकर्ण्य ज्ञानं प्राप्य पुरन्दरः । किञ्चकार गृहं गत्वा तन्मेऽव्याख्यातुमर्हसि ॥

नारायण उवाच ।

कृष्णस्यगुणं श्रुत्वा वीतरागो बभूव सः । वैराग्यं वर्द्धयामास तदाब्रह्मन् दिनेदिने ॥
निस्थानाद्गृहं गत्वासददर्शामरावतीम् । दैत्यैरसुरसङ्घैश्च समाकीर्णां भयाकुलाम् ॥
षण्णवान्धवां कुत्र बन्धुहीनाञ्चकुत्रचित् । पितृमातृकलत्रादि विहीनामतिचञ्चलाम् ॥
त्रुग्रस्ताञ्च तां दृष्ट्वा जगामवाक्पतिं प्रति । शक्रो मन्दाकिनी तीरे ददर्शगुरुमीश्वरम् ॥
ायमानं परंब्रह्म गङ्गातोये स्थितं परम् । सूर्य्याभिसंमुखं पूर्वमुखञ्चविश्वतोमुखम् ॥
श्रुनेत्रं पुलकितं परमानन्दसंयुतम् । वरिष्ठञ्च गरिष्ठञ्च धर्मिष्ठमिष्टसेविनम् ॥७॥
ष्ठञ्च वन्धुवर्गाणामतिश्रेष्ठञ्च ज्ञानिनाम् । ज्येष्ठञ्चवन्धुवर्गाणां नेष्टञ्च सुरवैरिणाम्
ष्ट्वा गुरुं जगन्तञ्च तत्र तस्थौ सुरेश्वरः । प्रहरान्ते गुरुं दृष्ट्वा चोत्थितं प्रणनाम सः ॥
णम्य चरणाम्भोजे रुरोदोच्चैर्मुहुर्मुहुः । वृत्तान्तं कथयामास ब्रह्मशापादिकं तथा ॥
निर्वरो मया लब्धो ज्ञानप्राप्ति सुदुर्लभाम् । वैरग्रस्ताञ्च स्वपुरीं क्रमेणैव सुरेश्वरः ॥
ष्यस्य वचनं श्रुत्वा सतां बुद्धिमतां वरः । वृहस्पतिरुवाचेदं कोपरक्ताक्तलोचनः ॥

गुरुरुवाच ।

तं सर्वं सुरश्रेष्ठ मारोदीर्वचनं शृणु । न कातरो हि नीतिज्ञो विपत्तौ च कदाचन ॥
म्पत्तिर्वा विपत्तिर्वा नश्वरास्वप्नरूपिणी । पूर्वस्वकर्मायत्ता च स्वयंकर्त्तातयोरपि ॥
र्वेषाञ्च भ्रमत्येव शश्वज्जन्मनि जन्मनि । चक्रनेमिक्रमेणैव तत्र का परिदेवना ॥१५॥
क्ते हि स्वकृतंकर्मसर्वत्रचापिभारते । शुभाशुभञ्च यत्किञ्चित् स्वकर्मफलभुक् पुमान्
भुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥

इत्येवमुक्तं वेदे च कृष्णेन परमात्मना । साम्नि कौथुमशाखायां संबोध्य स्वकुलो
जन्मभोगावशेषे च सर्वेषां कृतकर्मणाम् । अनुरूपश्च तेषाञ्च भारतेऽन्यत्र चैव
कर्मणा ब्रह्मशापश्च कर्मणा च शुभाशिषम् । कर्मणा च महालक्ष्मीं लभेद्दैन्यञ्च
कोटिजर्मार्जितं कर्म जीविनामनुगच्छति । न हि त्यजेद्विना भोगात् तंछायेव पु
कालभेदे देशभेदे पात्रभेदे च कर्मणाम् । न्यूनताधिकता वापि भवेदेव हि कर्म
वस्तुदाने च वस्तूनां समं पुण्यं समे दिने । दिनभेदे कोटिगुणमसंख्यं वाधिकं
समे देशे च वस्तूनां दाने पुण्यं समं सुर। देशभेदे कोटिगुणमसंख्यंवाधिकं तत
समे पात्रे समं पुण्यं वस्तूनां कर्त्तुरेव च । पात्रभेदे शतगुणमसंख्यं वा ततोऽधि
यथा फलन्ति शस्यानि न्यूनानि वाधिकानि च । कृषकाणां क्षेत्रभेदे पात्रभेदेफ
सामान्यदिवसे विप्रे दानं समफलं भवेत् । अमायां रविसंक्रान्त्यां फलं शतगुण

चातुर्मास्यां पौर्णमास्यामनन्तफलमेव च ॥ २७ ॥

ग्रहणे शशिनः कोटिगुणञ्च फलमेव च । सूर्य्यस्य ग्रहणे चापि ततो दशगुणं फ
अक्षयायामक्षयञ्चैवासंख्यं फलमुच्यते । एवमन्यत्र पुण्याहे फलाधिक्यं भवेदि
यथा दाने तथा स्नाने जपेऽन्य पुण्यकर्मसु । एवं सर्वत्र बोद्धव्यं नराणां कर्मणां
सामान्यदेशे दानञ्च विप्रे समफलं भवेत् । तीर्थे देवगृहे चैव फलं शतगुणं स
गङ्गायाञ्च कोटिगुणं क्षेत्रे नारायणेऽव्ययम् । कुरुक्षेत्रे वदर्य्याञ्च काश्यांकोटि
यथा चैव कोटिगुणं तथा च विष्णुमन्दिरे । केदारे च लक्षगुणं हरिद्वारे तथा
पुष्करे भास्करक्षेत्रे दशलक्षगुणं फलम् । एवं सर्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यं क्रमे
सामान्यब्राह्मणे दानं सममेव फलं लभेत् । लक्षं त्रिसन्ध्यपूते च पण्डिते च जि
विष्णुमन्त्रोपासके च बुधेकोटिगुणं फलम् । एवं सर्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यंगु
यथा दण्डेन सूत्रेण शरावेण जलेन च । कुम्भं निर्माति चक्रेण कुम्भकारो मृद
तथैव कर्मसूत्रेण फलं धाता ददाति च । यस्याज्ञया सृष्टिविधौ पश्च नारायणं
स विधाता विधातुश्चपातुः पाताजगत्त्रये । स्रष्टुः स्रष्टा च संहर्त्तुः संहर्ताकाल
महाविपत्तौ संसारे यः स्मरेन्मधुसूदनम् । विपत्तौ तस्य सम्पत्तिर्भवेदित्याह

इत्येवमुक्त्वा जीवश्च समालिङ्ग्य सुरेश्वरम् ।
दत्वा शुभाशिषं चेष्टं बोधयामास नारद ॥ ४१ ॥

ति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदीये बृहस्पतिमहेन्द्रसंवादे महालक्ष्म्युपाख्याने सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

महालक्ष्म्युपाख्याने विष्णुभक्तस्य शुभकथनम् ।

नारायण उवाच ।

ं ध्यात्वा हरिंब्रह्मन् जगाम ब्रह्मणः सभाम् । बृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्वैःसुरगणैःसह ।
घं गत्वा ब्रह्मलोकं दृष्ट्वाच कमलोद्भवम् । प्रणेमुर्देवताः सर्वाः गुरुणा सह नारद ॥२॥
ान्तंकथयामास सुराचार्य्योविधिंविभुम् । प्रहस्योवाचतत्श्रुत्वामहेन्द्रंकमलोद्भवः ।

ब्रह्मोवाच ।

समद्वंशजातोऽसिप्रपौत्रोमेविचक्षणः । बृहस्पतेश्चशिष्यस्त्वंसुराणामधिपःस्वयम् ॥
तामहस्ते दक्षश्च विष्णुभक्तःप्रतापवान् । कुलत्रयं यच्छुद्धश्चकथं सोऽहङ्कृतोभवेत् ।
ापतिव्रता यस्य पिताशुद्धोजितेन्द्रियः । मातामहोमातुलश्च कथंसोऽहङ्कृतोभवेत् ।
ः पैतृकदोषेण दोषान्मातामहस्य च । गुरोर्दोषात्त्रीतिदोषैर्हरिद्वेषी भवेद्ध्रुवम् ॥७॥
ान्तरात्माभगवान् सर्वदेहेष्ववस्थितः । यस्य देहात्सप्रयातिस शवस्तत्क्षणंभवेत् ॥
ोऽहमिन्द्रियेशश्च ज्ञानरूपो हि शङ्करः । विष्णुः प्राणाश्च प्रकृतिर्बुद्धिर्भगवती सती ॥
ादयः शक्तयश्चताःसर्वाःप्रकृतेःकलाः । आत्मनः प्रतिविम्वश्चजीवो भोगीशरीरभृत् ।
मनीशेगते देहात् सर्वेयान्तिःससंभ्रमात् । यथा वर्त्मनिगच्छन्तं नरदेवमिवानुगाः ।
शिवश्चशेषश्चविष्णुर्धर्मो महान् विराट् । वयंयदंशा भक्ताश्च तत् पुष्पं न्यक्कृतंत्वया
ेन पूजितं पादपद्मं पुष्पेण येन च । तच्च दुर्वाससा दत्तं दैवेन न्यक्कृतं सुर ॥१३॥

तत् पुष्पंमस्तके यस्य कृष्णपादाब्जप्रच्युतम् । सर्वेषाञ्च सुराणाञ्च तत्पूजा पुरतो
दैवेन वञ्चितस्त्वञ्च दैवञ्च बलवत्तरम् । भाग्यहीनं जनं मूढं कोवा रक्षितुमीश्वर
कृष्णंन मन्यतेयो हि श्रीनाथं सर्ववन्दितम् । प्रयातिरुष्टा तद्दासी महालक्ष्मीर्विह
शतयज्ञेनयालब्धा दीक्षितेन त्वयापुरा । साश्रीर्गताधुना कोपात् कृष्णनिर्माल्यव
अधुनागच्छ वैकुण्ठं मयाच गुरुणा सह । निषेव्यतत्रश्रीनाथं श्रियं प्राप्स्यसि
इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा सर्वैः सुरगणैःसह । शीघ्रं जगाम वैकुण्ठंयत्र श्रीशस्तया
तत्र गत्वा परं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् । दृष्ट्वा तेजस्वरूपञ्च प्रज्वलन्तं स्वतेजस

ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डशतकोटिसमप्रभम् ।
शान्तञ्चानादिमध्यान्तं लक्ष्मीकान्तमनन्तकम् ॥ २१ ॥

चतुर्भुजैः पार्षदैश्च सरस्वत्या स्तुतं नतम् । भक्त्या चतुर्भिर्वेदैश्च गङ्गया परिसे
तं प्रणेमुः सुराः सर्वे मूर्ध्ना ब्रह्मपुरोगमाः । भक्तिनम्रा साश्रुनेत्रास्तुष्टुवुः पुरुषो
वृत्तान्तं कथयामास स्वयं ब्रह्मा कृताञ्जलिः । रुरुदुर्देवताः सर्वाः स्वाधिकारच्युत
स ददर्श सुरगणं विपद्ग्रस्तं भयाकुलम् । वस्त्रभूषणशून्यञ्च वाहनादिविवर्जित
शोभाशून्यं हतश्रीकमतिनिष्प्रतिभं परम् । उवाच कातरं दृष्ट्वा विपन्नभयभञ्ज

नारायण उवाच ।

माभैर्ब्रह्मन् हे सुराश्चभयंकिंवो मयिस्थिते । दास्यामि लक्ष्मीमचलां परमैश्वर्य्यव
किञ्च मद्वचनं किञ्चित् श्रूयतां समयोचितम् । हितं सत्यं सारभूतं परिणाम
जनाश्चासंख्यविश्वस्था मदधीनाश्चसन्ततम् । यथातथाहं मद्भक्तैः पराधीनःस्वत

यो यो रुष्टो हि मद्भक्ते मत्परे हि निरङ्कुशः ।
तद् गृहेऽहं न तिष्ठामि पद्मया सह निश्चितम् ॥ ३० ॥

दुर्वासा शङ्करांशश्च वैष्णवोमत्परायणः । तत् शापादागतोऽहञ्च सश्रीकोवो
यत्र शङ्खध्वनिर्नास्ति तुलसीच शिलार्चनम् । न भोजनञ्च विप्राणां न पद्मा तत्र
मद्भक्तानाञ्च मन्निन्दा यत्र यत्र भवेत् सुराः । महारुष्टा महालक्ष्मीस्ततोयाति
मद्भक्तिहीनोयो मूढोयो भुङ्क्तेहरिवासरे । ममजन्मदिने चापियाति श्रीःस्वद्गृह

मन्नामविक्रयी यश्च विक्रीणाति स्वकन्यकाम् ।
यत्रातिथिर्न भुंक्ते च मत्प्रिया याति तद्गृहात् ॥३५॥

पिनांयोगृहंयाति शूद्रश्राद्धान्नभोजिनाम् । महारुष्टाततोयाति मन्दिरात्कमलालया ॥
ाणां शवदाही च भाग्यहीनश्च ब्राह्मणः । यातिरुष्टा तद्गृहाच्च देवी कमलवासिनी ॥
ाणां सूपकारोयो ब्राह्मणो वृषवाहकः । तत्तोयपानभीताच कमलायातितद्गृहात् ॥
प्रो यवनसेवी च देवलः शूद्रयाजकः । तत्तोयपानभीता च वैष्णवीयाति तद्गृहात् ॥

विश्वासघाती मित्रघ्नो नरघाती कृतघ्नकः ।
योऽगस्यागामुको विप्रो मद्भार्य्या याति तद्गृहात् ॥४०॥

शुद्धहृदयःक्रूरो हिंसको निन्दकोद्विजः । ब्राह्मण्यां शूद्रजातश्च यातिदेवीचतद्गृहात् ।

यो विप्रः पुंश्चलीपुत्रो महापापी च तत्पतिः ।
अवीरान्नश्च यो भुङ्क्ते तस्माद्याति जगत्प्रसूः ॥४२॥
तृणं छिनत्ति नखरैस्तैर्वा यो हि लिखेन्महीम् ।
जिह्मो वा मलवासाश्च सा प्रयाति च तद्गृहात् ॥४३॥

र्योदये चद्विभोजीदिवाशायीचब्राह्मणः । दिवामैथुनकारीचतस्माद्याति हरिप्रिया ॥

आचारहीनो यो विप्रः यश्च शूद्रप्रतिग्रही ।
अदीक्षितो हि यो मूढस्तस्मात् लोला प्रयाति च ॥४५॥

ार्द्रपादश्चनग्नोवायःशेतेज्ञानदुर्बलः । शश्वद्धर्मातिवाचालो यात्येव तद्गृहात् सती ॥
ारः स्नातश्चतैलेनयोऽन्यदङ्गमुपस्पृशेत् । स्वाङ्गे च वादयेद्वाद्यं रमा यातिच तद्गृहात्॥
तोपवासहीनोयःसन्ध्याहीनोऽशुचिर्द्विजः । विष्णुभक्तिविहीनोयस्तस्माद्यातिहरिप्रिया

ब्राह्मणं निन्दयेद् यो हि तांश्च द्वेष्टि च सन्ततम् ।
जीवहिंसी दयाहीनो याति सर्वप्रसूस्ततः ॥ ४६ ॥

त्र तत्र हरेरर्चा हरेरुत्कीर्त्तनं शुभम् । तत्र तिष्ठति सा देवी कमला सर्वमङ्गला ॥५०॥
त्र प्रशंसा कृष्णस्य तद्भक्तस्य पितामह । सा च कृष्णप्रिया देवी तत्रतिष्ठतिसन्ततम् ॥
त्र शङ्खध्वनिः शङ्खः शिलाचतुलसीदलम् । तत्सेवा वन्दनं ध्यानं तत्रसापरितिष्ठति ॥

शिवलिङ्गार्चनं यत्र तस्य चोत्कीर्त्तनं शुभम् । दुर्गार्च्चनं तद्गुणाश्चतत्रपद्मनिवा
विप्राणां सेवनं यत्र तेषाञ्च भोजनं शुभम् । अर्चनंसर्वदेवानांतत्रपद्ममुखी सती
इत्युक्त्वा च सुरान् सर्वान् रमामाह रमापतिः । क्षीरोदसागरेजन्मकलयाचलभ
इत्युक्त्वा तान् जगन्नाथो ब्रह्माणं पुनराहच । मथित्वासागरंलक्ष्मींदेवेभ्योदेहि
इत्युक्त्वा कमलाकान्तो जगामाभ्यन्तरं मुने । देवाश्चिरेणकालेनययुः क्षीरोदसा
मन्थानं मन्दरं कृत्वा कूर्मं कृत्वा चभाजनम् । कृत्वाशेषंमन्थपाशंसुराश्चक्रुश्च
धन्वन्तरिञ्च पीयूषमुच्चैश्रवसमीप्सितम् । नानारत्नं हस्तिरत्नं प्रापुर्लक्ष्म्याश्चद
वनमालां ददौ सा च क्षीरोदशायिने मुने । सर्वेश्वराय रम्याय विष्णवेवैष्णवी
देवैःस्तुता पूजिता च ब्रह्मणा शङ्करेण च । ददौ दृष्टिं सुरगृहे ब्रह्मशापविमोचने
प्रापुर्देवाः स्वविषयं दैत्यैर्ग्रस्तं भयङ्करैः । महालक्ष्मीप्रसादेन वरदानेन नारद ॥
इत्येवं कथितं सर्वंलक्ष्म्युपाख्यानमुत्तमम् । सुखदंसारभूतञ्चकिंभूयःश्रोतुमिच्छ

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण नारद संवादे
लक्ष्म्युपाख्यानेऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः

लक्ष्मीनाशात्पुनस्तत्प्राप्तये इन्द्रेणलक्ष्म्याःपूजनम् ।

नारद उवाच ।

हरेरुत्कीर्त्तनं भद्रं श्रुतं तज्ज्ञानमुत्तमम् । ईप्सितंलक्ष्म्युपाख्यानंध्यानंस्तोत्रादिकं
हरिणा पूजिता पूर्वं ततो ब्रह्मादिभिस्तथा । शक्रेणभ्रष्टराज्येन सार्द्धं सुरगणेन
पूजिता केन ध्यानेन विधिना केनवापुरा । स्तुता वा केनस्तोत्रेणतन्मेव्याख्यातु

श्रीनारायण उवाच ।

स्नात्वा तीर्थे पुरा शक्रो धृत्वा धौते च वाससी ।
घटं संस्थाप्य क्षीरोदे देवषट्कञ्च पूजितः ॥ ४ ॥

णेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम् । एतान्भक्त्यासमभ्यर्च्यपुष्पगन्धादिभिस्तथा
त्रावाह्यमहालक्ष्मीं परमैश्वर्य्यरूपिणीम् । पूजाञ्चकार देवेशो ब्रह्मणा च पुरोधसा ॥
:स्थितेषु मुनिषु ब्राह्मणेषु गुरौ तथा । देवादिषु च देवेशे ज्ञानानन्दे शिवे मुने ॥७॥
रिजातस्य पुष्पञ्चगृहीत्वाचन्दनोक्षितम् । ध्यात्वादेवींमहालक्ष्मींपूजयामास नारद ॥
ानञ्च सामवेदोक्तं यदुक्तं ब्रह्मणे पुरा । हरिणा तेन ध्यानेन तन्निबोध वदामि ते ॥
हस्रदलपद्मस्य कर्णिकावासिनीं पराम् । शरत्पार्वणकोटीन्दुप्रभाजुष्टकरांवराम् ॥१०

स्वतेजसा प्रज्वलन्तीं सुखदृश्यां मनोहराम् ।
प्रतप्तकाञ्चननिभां शोभां मूर्तिमतीं सतीम् ॥ ११ ॥

लभूषणभूषाढ्यांशोभितांपीतवाससा । ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥
र्वसम्पत्प्रदात्रीञ्च महालक्ष्मी भजेशुभाम् । ध्यानेनानेनतांध्यात्वा नानोपहारसंयुतः ॥
म्पूज्य ब्रह्मवाक्येन चोपहाराणि षोड़शः । ददौ भक्त्याविधानेनप्रत्येकंमन्त्रपूर्वकम् ॥
शंस्यानि प्रहृष्टानि दुर्लभानि वराणि च । अमूल्यरत्नसारञ्च निर्मितं विश्वकर्मणा ।

आसनञ्च विचित्रञ्च महालक्ष्मि प्रगृह्यताम् ॥ १५ ॥

ुद्धं गङ्गोदकमिदं सर्ववन्दितमीप्सितम् । पापेध्मवह्निरूपञ्च गृह्यतां कमलालये ॥१६॥
ुष्पचन्दनदूर्वादिसंयुतं जाह्नवीजलम् । शङ्खगर्भस्थितं शुद्धं गृह्यतां पद्मवासिनि ॥१७॥
ुगन्धि विष्णुतैलञ्च सुगन्धामलकीजलम् । देहसौन्दर्य्यवीजञ्च गृह्यतां श्रीहरिप्रिये ॥
ृक्षनिर्यासरूपञ्च गन्धद्रव्यादिसंयुतम् । कृष्णकान्ते पवित्रञ्च धूपञ्चप्रतिगृह्यताम् ॥१९
मलयाचलसम्भूतं वृक्षसारं मनोहरम् । सुगन्धियुक्तं सुखदं चन्दनं देविगृह्यताम् ॥२०॥
जगच्चक्षुः स्वरूपञ्च ध्वान्तप्रध्वंसकारणम् । प्रदीपं शुद्धरूपञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥२१॥
नानोपहाररूपञ्च नानारससमन्वितम् । नानास्वादुकरञ्चैव नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥२२॥
अन्नब्रह्मस्वरूपञ्च प्राणरक्षणकारणम् । तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैवमन्नञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥२३॥
शाल्यक्षतसुपक्वञ्च शर्करागव्यसंयुतम् । सुस्वादुयुक्तं पद्मे च परमान्नं प्रगृह्यताम् ॥२४
शर्करा गव्यपक्वञ्च सुस्वादु सुमनोहरम् । मयानिवेदितंलक्ष्मिस्वस्तिकं प्रतिगृह्यताम् ॥

नानाविधानि रम्याणि पक्वानि च फलानि च ।
स्वादु युक्तानि कमले गृह्यतां फलदानि च ॥ २६ ॥

सुरभीस्तनसम्भूतं सुस्वादु सुमनोहरम्। मर्त्यामृतञ्च गव्यञ्च गृह्यतामच्युतप्रिये
सुस्वादु रससंयुक्तमिक्षुवृक्षरसोद्भवम्। अग्निपक्वमपक्वं वा गुड़ञ्चदेविगृह्यताम्॥
यवगोधूमशस्यानां चूर्णरेणुसमुद्भवम्। सुपक्वगुड़गव्याक्तं मिष्टान्नं देविगृह्यताम्
शस्यचूर्णोद्भवं पक्वं स्वस्तिकादि समन्वितम्। मयानिवेदितंदेविपिष्टकं प्रतिगृह्यता
पार्थिवं वृक्षभेदञ्च विविधं द्रव्यकारणम्। सुस्वादुरससंयुक्तमिक्षुञ्च प्रतिगृह्यतां
शीतवायुप्रदञ्चैव दाहे च सुखदं परम्। कमले गृह्यताञ्चेदं व्यजनंश्वेतचामरम्
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्। जिह्वाजाड्यच्छेदकरंताम्बूलंदेवि गृह्यता
सुवासितं शीतलञ्च पिपासानाशकारणम्। जगज्जीवनरूपञ्च जीवनं देवि गृह्यता
देहसौन्दर्य्यवीजञ्च सदा शोभाविवर्द्धनम्। कार्पासजञ्च कृमिजं वसनंदेविगृह्यता
रत्नस्वर्णविकारञ्च देहभूषाविवर्द्धनम्। शोभाधानं श्रीकरञ्च भूषणं प्रतिगृह्यता
नानाकुसुमनिर्माणं बहुशोभाप्रदं परम्। सुरभूपप्रियं शुद्धं माल्यं देवि प्रगृह्यताम्
पुण्यतीर्थोदकञ्चैव विशुद्धं शुद्धिदं सदा। गृह्यतां कृष्णकान्ते च रम्यमाचमनीय
रत्नसारादिनिर्माणं पुष्पचन्दनसंयुतम्। रत्नभूषणभूषाढ्यं सुतल्पं प्रतिगृह्यताम्॥
यद्यद् द्रव्यमपूर्वञ्च पृथिव्यामतिदुर्लभम्। देवभूपार्हभोग्यञ्च तद् द्रव्यंदेविगृह्यता
द्रव्याण्येतानि दत्वा च मूलेन देवपुङ्गव। मूलं जजाप भक्त्या च दशलक्षं विधान
जपेन दशलक्षेण मन्त्रसिद्धिर्वभूच ह। मन्त्रश्च ब्रह्मणा दत्तः कल्पवृक्षश्च सर्वदः॥
लक्ष्मीर्मायाकामवाणीततःकमलवासिनी। स्वाहान्तोवैदिकोमन्त्रराजोऽयं द्वादश
कुवेरोऽनेन मन्त्रेण सर्वैश्वर्य्यमवाप्तवान्। राजराजेश्वरो दक्षः सावर्णिर्मनुरेव च

मङ्गलोऽनेन मन्त्रेण सप्तद्वीपवतीपतिः।
प्रियव्रतोत्तानपादौ केदारो नृप एव च ॥४५॥

एते च सिद्धा राजेन्द्रा मन्त्रेणानेन नारद। सिद्धे मन्त्रे महालक्ष्मीः शक्राय दर्शन
रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानस्था वरप्रदा। सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं छादयन्ती त्विषा च
श्वेतचम्पकवर्णाभा रत्नभूषणभूषिता। ईषद्धास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा॥ ४
बिभ्रती रत्नमालाञ्च कोटिचन्द्रसमप्रभा। दृष्ट्वा जगत्प्रसूं शान्तां तुष्टाव तां पुरन्द

लकाङ्कितसर्वाङ्गः साश्रुनेत्रः कृताञ्जलिः । ब्रह्मणा च प्रदत्तेन स्तोत्रराजेन संयतः ॥
सर्वाभीष्टप्रदेनैव वैदिकेनैव तत्र च ॥ ५० ॥

इन्द्र उवाच ।

ओं नमो महालक्ष्म्यै ।

नमः कमलवासिन्यैनारायण्यै नमो नमः । कृष्णप्रियायैसारायै पद्मायैचनमोनमः ॥
पत्रेक्षणायैच पद्मास्यायै नमोनमः । पद्मासनायै पद्मिन्यै वैष्णव्यै च नमो नमः ।५२।
र्वसम्पत्स्वरूपायै सर्वदात्र्यै नमो नमः । सुखदायै मोक्षदायै सिद्धिदायै नमो नमः ॥
रिभक्तिप्रदात्र्यै च हर्षदात्र्यै नमो नमः । कृष्णवक्षःस्थितायै च कृष्णेशायै नमोनमः ॥
ष्णशोभास्वरूपायै रत्नपद्मे च शोभने । सम्पत्त्यधिष्ठातृदेव्यै महादेव्यै नमो नमः ॥
स्याधिष्ठातृदेव्यै च शस्यायैच नमो नमः । नमो बुद्धिस्वरूपायै बुद्धिदायै नमो नमः ॥
कुण्ठे या महालक्ष्मीःलक्ष्मीः क्षीरोदसागरे । स्वर्गलक्ष्मीरिन्द्रगेहे राजलक्ष्मीर्नृपालये
हलक्ष्मीश्च गृहिणां गेहे च गृहदेवता । सुरभी सा गवां माता दक्षिणा यज्ञकामिनी ।
दितिर्देवमाता त्वं कमलाकमलालये । स्वाहात्वञ्च हविर्दाने कव्यदाने स्वधा स्मृता
वंहि विष्णुस्वरूपा च सर्वाधारा वसुन्धरा । शुद्धसत्त्वस्वरूपा त्वं नारायणपरायणा
धहिंसावर्जिता च वरदा च शुभानना । परमार्थप्रदा त्वञ्च हरिदास्यप्रदा परा ॥६१
या विना जगत् सर्वं भस्मीभूतमसारकम् । जीवन्मृतञ्च विश्वञ्च शवतुल्यं ययाविना
र्वेषाञ्च परात्वंहि सर्वबान्धवरूपिणी । यया विना नसम्भाष्यो बान्धवैर्बान्धवःसदा
यया हीनो बन्धुहीनःत्वयायुक्तःसबान्धवः । धर्मार्थकाममोक्षाणां त्वञ्चकारणरूपिणी
थामातास्तनान्धानां शिशूनां शैशवे यथा । तथा त्वं सर्वदा माता सर्वेषांसर्वविश्वतः
तृहीनस्तनत्यक्तः सचेज्जीवति दैवतः । त्वया हीनोजनःकोऽपि न जीवत्येव निश्चितम्
प्रसन्नस्वरूपात्वं मां प्रसन्ना भवाम्बिके । वैरिग्रस्तञ्च विषयं देहि मह्यं सनातनि ॥
यं यावत्त्वया हीना बन्धुहीनाश्च भिक्षुकाः । सर्वसम्पद्विहीनाश्च तावदेव हरिप्रिये ॥
ज्यं देहि श्रियं देहि बलं देहि सुरेश्वरि । कीर्त्तिं देहि धनं देहि यशोमह्यं च देहि वै
मं देहि मतिं देहिभोगान् देहिहरिप्रिये । ज्ञानं देहिच धर्मञ्च सर्वसौभाग्यमीप्सितम्

प्रभावञ्च प्रतापञ्च सर्वाधिकारमेव च। जयं पराक्रमं युद्धे परमैश्वर्य्यमेव च।
इत्युक्त्वा च महेन्द्रश्च सर्वैः सुरगणैः सह। प्रणनाम साश्रुनेत्रो मूर्ध्नाचैवपुनः पु
ब्रह्मा च शङ्करश्चैव शेषो धर्मश्च केशवः। सर्वे चक्रुः परिहारं सुरार्थे च पुनः पुनः
देवेभ्यश्च वरं दत्त्वा पुष्पमालां मनोहराम्। केशवाय ददौ लक्ष्मीं सन्तुष्टासुरसं
ययुर्देवाश्च सन्तुष्टा स्वं स्वं स्थानञ्च नारद। देवी ययौ हरेः क्रोड़ं हृष्टाक्षीरोदशा
ययतुश्चैव स्वगृहं ब्रह्मेशानौ च नारद। दत्त्वाशुभाशिषं तौ च देवेभ्यः प्रीतिपूर्वकमे
इदं स्तोत्रं महापुण्यं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः। कुवेरतुल्यः सःभवेत् राजराजेश्वरो
सिद्धस्तोत्रं यदि पठेत् सोऽपि कल्पतरुर्नरः। पञ्चलक्षजपेनैव स्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम्
सिद्धिस्तोत्रं यदि पठेत् मासमेकञ्चसंयतः। महासुखी च राजेन्द्रोभविष्यतिनि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे महालक्ष्मीस्तो
समाप्तम्।

नारद उवाच।

पुष्पं दुर्वाससा दत्तमस्त्येव यस्य मस्तके। तस्य सर्वपुरः पूजेत्युक्तं पूर्वं त्वया
तदेव स्थापितं पुष्पं गजेन्द्रस्यैव मस्तके। कुतो जन्म गणेशस्य सच मत्तो वनं
मूर्ध्निछिन्ने गणपतेःशनेर्दृष्ट्यापुरामुने। तत् स्कन्धेयोजयामास हस्तिमस्तंहरि
अधुनोक्तं देवषट्कं संपूज्य च पुरन्दरः। पूजयामास लक्ष्मीञ्च क्षीरोदे च सुरै
अहो पुराणवक्तॄणां दुर्बोधं वचनं नृणाम्। सुव्यक्तमस्य सिद्धान्तं वद वेदविदां

श्रीनारायण उवाच।

यदा शशाप शक्रञ्च दुर्वासा मुनिपुङ्गवः। तदा नास्त्येव तज्जन्म पूजाकाले व
सुचिरं दुःखिता देवा बभ्रमुर्ब्रह्मशापतः। पश्चात् प्रापुश्च तां लक्ष्मीं वरेण च ह

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे लक्ष्म्युपाख्याने
ऊनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

———

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

स्वाहोपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग नारायणसमः प्रभो । रूपेण च गुणेनैव यशसातेजसा त्विषा ॥१॥
त्वमेव ज्ञानिनां श्रेष्ठः सिद्धानां योगिनां तथा । तपस्विनां मुनीनाञ्चपरोवेदविदांतथा
महालक्ष्या उपाख्यानं विज्ञातं महदद्भुतम् ॥ २ ॥
अन्यत् किञ्चिदुपाख्यानं निगूढं वद साम्प्रतम् । अतीव गोपनीयं यदुपयुक्तञ्च सर्वतः ।
अप्रकाश्यं पुराणेषु वेदोक्तं धर्मसंयुतम् ॥ ३ ॥

श्री नारायण उवाच ।

नानाप्रकारमाख्यानमप्रकाश्यं पुराणतः । श्रुतौ कतिविधं गूढमास्ते ब्रह्मन् सुदुर्लभम् ॥
तेषु यत्सारभूतञ्च श्रोतुंकिंवात्वमिच्छसि । तन्मे ब्रूहि महाभाग पश्चाद्वक्ष्यामितत्पुनः

नारद उवाच ।

स्वाहादेवहविर्दाने प्रशस्ता सर्वकर्मसु । पितृदाने स्वधा शस्ता दक्षिणा सर्वतो वरा ।
एतासां चरितं जन्म फलं प्राधान्यमेव च । श्रोतुमिच्छामि त्वद्वक्त्रात्वदवेदविदांवर।

सौतिरुवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः । कथां कथितुमारेभे पुराणोक्तां पुरातनीम् ॥

नारायण उवाच ।

सृष्टेः प्रथमतो देवाश्चाहारार्थं ययुः पुरा । ब्रह्मलोके ब्रह्मसभामगम्यां सुमनोहराम् ॥
गत्वा निवेदनञ्चक्रुराहारहेतुकं मुने । ब्रह्मा श्रुत्वा प्रतिज्ञाय सिषेवे श्रीहरेः पदम् ।१०।
यज्ञरूपो हि भगवान् कलया च बभूव सः । यज्ञे यद्यद्धविर्दानं दत्तं तेभ्यश्च ब्रह्मणा॥
हविर्ददति विप्राश्च भक्त्या च क्षत्रियादयः । सुरा नैव प्राप्नुवन्ति तद्दानं मुनिपुङ्गव ॥
देवाः विषण्णास्ते सर्वे तत्सभाञ्च पुनर्ययुः । गत्वा निवेदनञ्चक्रुराहाराभाव हेतुकम्
ब्रह्मा श्रुत्वा तु ध्यानेन श्रीकृष्णं शरणं ययौ । पूजयामास प्रकृतिं ध्यानेनैव तदाज्ञया।

प्रकृतिः कलया चैव सर्वशक्तिस्वरूपिणी । बभूव दाहिकाशक्तिरग्नेः स्वाहास्वरूपि
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डप्रभाच्छादनकारिणी । अतीव सुन्दरी रामा रमणीया मनोह
ईषद्धास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा । उवाचेति विधेरग्रे पद्मयोने वरं वृणु ॥

विधिस्तद्वचनं श्रुत्वा सम्भ्रमात् समुवाच ताम् ॥१८॥

ब्रह्मोवाच ।

त्वमग्नेर्दाहिका शक्तिर्भवपत्नी च सुन्दरी । दग्धुं न शक्तस्त्वत्कृती हुताशश्च त्वया

त्वन्नामोच्चार्य्य मन्त्रान्ते यद्दास्यति हविर्नरः ।

सुरेभ्यस्तत् प्राप्नुवन्ति सुराः सानन्दपूर्वकम् ॥ २०॥

अग्नेः सम्पत् स्वरूपाच श्रीरूपा च गृहेश्वर । देवानां पूजिता शश्वन्नरादीनां भवा
ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वासाविषण्णा बभूवह । तमुवाच स्वयं देवी स्वाभिप्रायं स्वयम्

स्वाहोवाच ।

अहंकृष्णंभजिष्यामि तपसासुचिरेणच । ब्रह्मन् तदन्यत्यत्किञ्चित् स्वप्नवत्भ्रममेव
विधाताजगतांत्वञ्चशम्भुर्मृत्युञ्जयःप्रभुः। विभर्त्तिशेषो विश्वञ्चधर्म्मःसाक्षीचदेहि
सर्वाद्यपूज्यो देवानां गणेषुच गणेश्वरः । प्रकृतिः सर्वसूः सर्वपूजिता यत्प्रसाद
ऋषयोमुनयश्चैव पूजिता यं निषेव्य च । तत्पादपद्मं पद्मैकं भावेन चिन्तयाम्यह
पद्मास्या पाद्ममित्युक्त्वा पद्मलाभानुसारतः । जगाम तपसा पाद्मे पद्मादीशस्य प
तपस्तेपे लक्षवर्षमेकपादेन पाद्मजा । तदा ददर्श श्रीकृष्णं निर्गुणं प्रकृतेः परम् ॥
अतीव कमनीयञ्च रूपं दृष्ट्वाच सुन्दरी । मूर्च्छां सम्प्राप कामेन कामेशस्यच काम
विज्ञया तदभिप्रायं सर्वज्ञस्तामुवाचसः । समुत्थाप्यच स्वक्रोड़ेक्षीणाङ्गीं तपसा

श्रीकृष्ण उवाच ।

वराहेच त्वमंशेनमम पत्नी भविष्यति। नाम्ना नाग्नजिती कन्याकान्ते नग्नजितस्य
अधुनाग्नेर्दाहिका त्वं भवपत्नीच भाविनी । मन्त्राङ्गरूपा पूताच मत्प्रसादात् भवि
वह्निस्त्वांभक्तिभावेन सम्पूज्यचगृहेश्वरीम् । रमिष्यते त्वया सार्द्धं रामयारमणी
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवीमाश्वास्य नारद । तत्राजगाम सन्त्रस्तो वह्निर्ब्रह्मनिदेश

ध्यानैश्च सामवेदोक्तैर्ध्यात्वा तां जगदम्बिकाम् ।
सम्पूज्य परितुष्टाव पाणिं जग्राह मन्त्रतः ॥३५॥

तदा दिव्यं वर्षशतं स रेमे रामया सह । अतीव निर्जने रम्ये सम्भोगसुखदे सदा ॥३६॥
बभूव गर्भं तस्याश्च हुताशस्य च तेजसा । तद्धारच्च सा देवी दिव्यं द्वादशवत्सरम् ॥
ततः सुषाव पुत्रांश्च रमणीयान्मनोहरान् । दक्षिणाग्निर्गार्हपत्यहवनीयान् क्रमेण च ॥
ऋषयोमुनयश्चैव ब्राह्मणाः क्षत्रियादयः । स्वाहान्तं मन्त्रमुच्चार्य्य हविर्ददति नित्यशः।
स्वाहायुक्तञ्च मन्त्रञ्चयो गृह्णाति प्रशस्तकम् । सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य ब्रह्मन् ग्रहणमात्रतः ।
विषहोनो यथा सर्पो वेदहीनो यथा द्विजः । पतिसेवाविहीना स्त्री विद्याहीनो यथानरः
फलशाखाविहीनश्च यथावृक्षो हि निन्दितः । स्वाहाहीनस्तथा मन्त्रोनद्रुतं फलदायकः।
परितुष्टा द्विजाः सर्वे देवाः संप्रापुराहुतिम् । स्वाहान्तेनैव मन्त्रेण सफलं सर्वकर्म च।
इत्येवंवर्णितंसर्वं स्वाहोपाख्यानमुत्तमम् । सुखदं मोक्षदंसारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।

नारद उवाच ।

स्वाहापूजाविधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं मुनीश्वर । संपूज्य वह्निस्तुष्टाव येन तां वदमेप्रभो ॥

नारायण उवाच ।

ध्यानञ्चसामवेदोक्तं स्तोत्रंपूजाविधानकम् । वदामि श्रूयतांब्रह्मन् सावधानंनिशामय ॥
सर्वयज्ञारम्भकाले शालग्रामे घटेऽथवा। स्वाहां संपूज्य यत्नेन यज्ञं कुर्य्यात् फलाप्तये ।

स्वाहां मन्त्राङ्गपूताञ्च मन्त्रसिद्धिस्वरूपिणीम् ।
सिद्धाञ्च सिद्धिदां नृणां कर्मणां फलदां भजे ॥ ४८ ॥

इति ध्यात्वाचमूलेन दत्वापाद्यादिकंनरः । सर्वसिद्धिं लभेत् स्तुत्वामूलंस्तोत्रंमुनेश्रृणु।
ओं ह्रीं श्रीं वह्निजायायै देव्यै स्वाहेत्यनेनच । यः पूजयेच्चतां देवींसर्वेष्टं लभतेध्रुवम् ॥

वह्निरुवाच ।

स्वाहाद्या प्रकृतेरंशा मन्त्रतन्त्राङ्गरूपिणी । मन्त्राणां फलदात्रीच धात्रीच जगतां सती

सिद्धिस्वरूपा सिद्धा च सिद्धिदा सर्वदा नृणाम् ।
हुताश दाहिकाशक्तिस्तत्प्राणाधिकरूपिणी ॥ ५२ ॥

संसारसाररूपा च घोरसंसारतारिणी ! देवजीवनरूपा च देवपोषणकारिणी ॥
षोडशैतानि नामानि यः पठेत् भक्तिसंयुतः । सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य चेहलोके परत्र
नाङ्गहीनो भवेत्तस्य सर्वकर्मसु शोभनम् । अपुत्रो लभते पुत्रमभार्य्यो लभते प्रिय

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारद-संवादे स्वाहोपाख्या
नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

स्वधोपाख्यानम् ।

नारायण उवाच ।

श्रृणुनारदवक्ष्यामि स्वधोपाख्यानमुत्तमम् । पितृणाञ्चतृप्तिकरं श्राद्धानां फलवर्द्ध
सृष्टेरादौ पितृगणान् ससर्जजगतांविधिः । चतुरश्च मूर्त्तिमतस्त्रींश्च तेजस्वरूपिणः
दृष्ट्वा सप्तपितृगणान् सिद्धिरूपान्मनोहरम् । आहारं ससृजे तेषां श्राद्धतर्पणपूर्वकम्
स्नानंतर्पणपर्य्यन्तंश्राद्धान्तं देवपूजनम् । आह्निकञ्चत्रिसन्ध्यान्तं विप्राणाञ्चश्रुतौ
नित्यंनकुर्य्याद्योविप्रस्त्रिसन्ध्यंश्राद्धतर्पणम् । वलिंवेदध्वनिंसोऽपिविषहीनोयथोर
हरिसेवा विहीनश्च श्रीहरेरनिवेद्यभुक् । भस्मान्तं सूतकं तस्य न कर्मार्हः स नारद
ब्रह्मा श्राद्धादिकं सृष्ट्वा जगाम पितृहेतवे । न प्राप्नुवन्ति पितरो ददतिब्राह्मणादयः
सर्वे प्रजग्मुः क्षुधिता विषण्णा ब्रह्मणःसभाम् । सर्वेनिवेदनञ्चक्रुस्तमेवजगतां विधि
ब्रह्मा च मानसीं कन्यां ससृजे तां मनोहराम् । रूपयौवनसम्पन्नां शरच्चन्द्रसमप्रभा
विद्यावतीं गुणवतीमतिरूपवतीं सतीम् । श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ॥
विशुद्धां प्रकृतेरंशांसस्मितांवरदांशुभाम् । स्वधाभिधानांसुदतींलक्ष्मी लक्षणसंयुता
शतपद्मपदन्यस्तपादपद्मञ्च बिभ्रतीम् । पत्नीं पितॄणां पद्मास्यां पद्मजांपद्मलोचनाम् ॥
पितृभ्यस्तां ददौकन्यांतुष्टेभ्यस्तुष्टिरूपिणीम् । ब्राह्मणांश्चोपदेशञ्चचकारगोपनीयक

...थान्तं मन्त्रमुच्चार्य्य पितृभ्यो देहि चेति च । क्रमेण तेन विप्राश्च पित्रेदानंददुःपुरा ॥
...ाहा शस्ता देवदाने पितृदाने स्वधा वरा । सर्वत्रदक्षिणाशस्ताहतयज्ञस्त्वदक्षिणः ॥
...तरो देवता विप्रा मुनयोमानवास्तथा । पूजाञ्चक्रुःस्वधांशान्तांतुष्टावपरमादरम् ॥
...ादयश्च सन्तुष्टा परिपूर्णमनोरथाः । विप्रादयश्च पितरः स्वधादेवीवरेण च ॥ १७ ॥
...त्येवं कथितं सर्वंस्वधोपाख्यानमुत्तमम् । सर्वेषाञ्चतुष्टिकरंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

नारद उवाच ।

...धापूजा विधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं महामुने श्रोतुमिच्छामियत्नेनवद्वेदविदां वर ॥

नारायण उवाच ।

...ध्यानं स्तवनं ब्रह्मन् वेदोक्तं सर्वसम्मतम् । सर्वंजानासिचकथंज्ञातुमिच्छसि वृद्धये ॥
...त्कृष्णत्रयोदश्यां मघायां श्राद्धवासरे । स्वधांसंपूज्ययत्नेनततःश्राद्धंसमाचरेत् ॥२१

स्वधां नाभ्यर्च्य यो विप्रः श्राद्धं कुर्य्यादहं मतिः ।
न भवेत् फलभाक् सत्यं श्राद्धस्य तर्पणस्य च ॥ २२ ॥

...ह्मणोमानसींकन्यांशश्वत्सुस्थिरयौवनाम् । पूज्यांपितॄणांदेवानांश्राद्धानांफलदांभजे

इति ध्यात्वा शालग्रामेऽप्यथवा शोभने घटे ।
दद्यात् पाद्यादिकं तस्यै मूलेनेति श्रुतौ श्रुतम् ॥२४॥
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं स्वधादेव्यै स्वाहेति च महामनुम् ।
समुच्चार्य्य च संपूज्य स्तुत्वा तां प्रणमेत् द्विजः ॥२५॥

...स्तोत्रं शृणु मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मपुत्र विशारद । सर्ववाञ्छाप्रदं नृणांब्रह्मणायत्कृतंपुरा ॥२६॥

ब्रह्मोवाच ।

...स्वधोच्चारणमात्रेण तीर्थस्नायी भवेन्नरः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो वाजपेयफलंलभेत् ॥

स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं यदि वारत्रयं स्मरेत् ।
श्राद्धस्य फलमाप्नोति कालस्य तर्पणस्य च ॥२८॥

...श्राद्धकाले स्वधास्तोत्रं यः शृणोति समाहितः । लभेत्श्राद्धशतानाञ्च पुण्यमेव न संशयः

स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ।

प्रियां विनीतां स लभेत् साध्वीं पुत्रं गुणान्वितम् ॥३०॥
पितॄणां प्राणतुल्या त्वं द्विजजीवनरूपिणी । श्राद्धाधिष्ठातृदेवी च श्राद्धादीनां फ
वहिर्गच्छ मन्मनसः पितॄणां तुष्टिहेतवे । संप्रीयते द्विजातीनां गृहिणां वृद्धिहे
नित्या त्वं नित्यरूपासि गुणरूपासि सुव्रते । आविर्भावस्तिरोभाव सृष्टौ च प्रल
ओंस्वस्तिचनमःस्वाहास्वधात्वंदक्षिणातथा । निरूपिताश्चतुर्वेदेषट्प्रशस्ताश्चकर्मि
पुरासीत्त्वंस्वधागोपींगोलोकेराधिकासखी। धृतोरसिस्वधात्मानंकृतंतेनस्वधा
ध्वस्ता त्वं राधिकाशापात् गोलोकाद्विश्वमागता ।
कृष्णाश्लिष्टा तया दृष्टा पुरा वृन्दावने वने ॥ ३६ ॥
कृष्णालिङ्गनपुण्येन भूता मे मानसी सुता । अतृप्ता सुरतौ तेन चतुर्णां स्वामिनां
स्वाहा सा सुन्दरीगोपीपुरासीद्राधिकासखी । स्वयं कृष्णमाहरतौतेनस्वाहाप्रकी
कृष्णेन सार्द्धं सुचिरं वसन्ते रासमण्डले । प्रमत्ता सुरते श्लिष्टा दृष्टा सा राधया
तस्याः शापेन प्रध्वस्ता गोलोकाद्विश्वमागता । कृष्णालिङ्गनपुण्येन बभूववह्निका
पवित्ररूपा परमा देवानां वन्दिता नृणाम् । यन्नामोच्चारणेनैव नरो मुच्येत पात
यासुशीलाभिधागोपीपुरासीत्राधिकासखी । उवासदक्षिणेक्रोडे कृष्णस्यराधिक
प्रध्वस्ता सा च तच्छापात् गोलोकाद्विश्वमागता ।
कृष्णालिङ्गन पुण्येन सा बभूव च दक्षिणा ॥ ४३ ॥
सुप्रेयसी रतौ दक्षा प्रशस्ता सर्वकर्मसु । उवास दक्षिणे भर्त्तुर्दक्षिणा तेन कीर्त्ति
बभूवुस्तिस्रो गोप्यश्च स्वधा स्वहा चदक्षिणा । कर्मिणांकर्मपूर्णार्थं पुराचैवेश्वरे
इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा ब्रह्मलोके च संसदि । तस्थौ च सहसा सद्यः स्वधासाविर्ब
तदा पितृभ्यः प्रददौ तामेव कमलाननाम् । तां संप्राप्य ययुस्ते च पितरश्च प्रहर्षि
स्वधास्तोत्रमिदं पुण्यं यः शृणोतिसमाहितः । सस्नातः सर्वतीर्थेषु वेदपाठफलं
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे स्वधोपाख्याने
एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

———

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

दक्षिणोपाख्यानवर्णनम् ।

नारायण उवाच ।

कं स्वाहा स्वधाख्यानं प्रशस्तं मधुरं परम् । वक्ष्यामि दक्षिणाख्यानं सावधानं निशामय
पी सुशीला गोलोके पुरासीत्प्रेयसी हरेः । राधाप्रधाना सध्रीची धन्या मान्या मनोहरा
अतीव सुन्दरी रामा सुभगा सुदती सती ॥ २ ॥
द्यावती गुणवती सती रूपवती तथा । कलावती कोमलाङ्गी कान्ता कमललोचना ।
श्रोणी सुस्तनी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला । ईषद्धास्यप्रसन्नास्या रत्नालङ्कारभूषिता।
वेतचम्पकवर्णाभा विम्बोष्ठी मृगलोचना । कामशास्त्रसुनिष्णाता कामिनीहंसगामिनी
ावानुरक्ता भावज्ञा कृष्णस्य प्रियभाविनी । रसज्ञा रसिका रासे रासेशस्य रसोत्सुका
वास दक्षिणे क्रोड़े राधायाः पुरतः पुरा । संबभूवानम्रमुखो भयेन मधुसूदनः ॥ ७ ॥
ष्ट्वा राधाञ्च पुरतो गोपीनां प्रवरां वराम् । मानिनीं रक्तवदनां रक्तपङ्कजलोचनाम् ॥८
ोपेन कम्पिताङ्गीञ्च कोपनां कोपदर्शनाम् । कोपेन निष्ठुरं वक्तुमुद्यतां स्फुरिताधराम्।
आगच्छन्तीञ्च वेगेन विज्ञाय तदनन्तरम् ।
विरोधभीतो भगवानन्तर्द्धानं चकार सः ॥ १० ॥
लायन्तञ्च तं शान्तं सत्त्वाधारं सुविग्रहम् । विलोक्य कम्पिता गोपी सुशीलान्तर्दधौ भिया ।
विलोक्य सङ्कटं तत्र गोपीनां लक्षकोटयः । पुटाञ्जलियुता भीता भक्तिनम्रात्मकन्धराः
क्ष रक्षेत्युक्तवत्यो हे देवीति पुनःपुनः । ययुर्भयेन शरणं तस्याश्चरणपङ्कजे ॥ १३ ॥
त्रिलक्षकोटयो गोपाः सुदामाद्य एव च । ययुर्भयेन शरणं तत् पादाब्जे च नारद॥१४
लायन्तञ्च कान्तञ्च विज्ञाय परमेश्वरी । पलायन्ती सहचरीं सुशीलाञ्च शशाप सा ॥
द्य प्रभृति गोलोकं साचेदायाति गोपिका । सद्यो गमनमात्रेण भस्मसाच्च भविष्यति
त्येवमुक्त्वा तत्रैव देवदेवीश्वरी रुषा । रासेश्वरी रासमध्ये रासेशमाजुहाव ह ॥१७॥

नालोक्य पुरतः कृष्णं राधा विरहकातरा। युगकोटिसमं मेने क्षणभेदेन सुव्रता।
हेकृष्णहेप्राणनाथागच्छ प्राणाधिकप्रिय। प्राणाधिष्ठातृदेवेह प्राणायान्तित्वयाविशुद्ध
श्रीगर्वः पतिसौभाग्याद्वर्द्धतेच दिने दिने। सुस्त्रीचेद्विभवो यस्मात् तंभजेद्धर्मतःसदा
पतिर्बन्धुः कुलस्त्रीणामधिदेवः सदागतिः। परं सम्पत्स्वरूपश्च सुखरूपश्च मूर्त्तिमा

धर्मदः सुखदः शश्वत् प्रीतिदः शान्तिदः सदा।
सम्मानदो मानदश्च मान्यश्च मानखण्डनः॥ २२॥

सारात्सारतमः स्वामी बन्धूनां बन्धुवर्द्धनः। नच भर्त्तुः समो बन्धुः सर्वबन्धुषु दृश्य
भरणादेवभर्त्ताऽयं पालनात् परिरुच्यते। शरीरेशाच्च सःस्वामी कामदात् कान्त
बन्धुश्चसुखबन्धाच्च प्रीतिदानात् प्रियःपरः। ऐश्वर्यदानादीशश्च प्राणेशात् प्राणना
रतिदानाच्चरमणः प्रियोनास्तिप्रियात्परः। पुत्रस्तु स्वामिनः शुक्राज्जायते तेन स
शतपुत्रात्परः स्वामी कुलजानांप्रियःसदा। असत्कुलप्रसूताया कान्तं विज्ञातुमक्ष
स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम्। प्रादक्षिण्यं पृथिव्याश्च सर्वाणिच तपांसि
सर्वाण्येवव्रतादीनि महादानानि यानिच। उपोषणानि पुण्यानि यान्यन्यानिचवि
गुरुसेवाविप्रसेवा देवसेवादिकञ्चतत्। स्वामिनः पादसेवायाःकलां नार्हन्तिषोड़
गुरुविप्रेष्टदेवेषु सर्वेभ्यश्च पतिर्गुरुः। विद्यादाता यथा पुंसां कुलजानां तथाप्रियः।
गोपी त्रिलक्षकोटीनां गोपानाञ्च तथैवच। ब्रह्माण्डानामसंख्यानां तत्रस्थानां तथै
रमादि गोलकान्तानामीश्वरीयत् प्रसादतः। अहंनजानेतं कान्तं स्त्रीस्वभावोदु
इत्युक्त्वा राधिकाकृष्णं तत्र दध्यौ सुभक्तितः। आरात्संप्राप तं तेन विजहारच
अथसा दक्षिणादेवी ध्वस्ता गोलोकतो मुने। सुचिरञ्चतपस्तप्त्वा विवेश कमला
अथ देवादयः सर्वे यज्ञं कृत्वा सुदुष्करम्। न लभन्ते फलं तेषां विषण्णाःप्रययुर्वि
विधिर्निवेदनंश्रुत्वादेवादीनां जगत्पतिः। दध्यौ सुचिन्तितोभक्त्या तत्प्रत्यादेशमा
नारायणश्च भगवान् महालक्ष्म्याश्चदेहतः। विनिष्कृष्य मर्त्यलक्ष्मीं ब्रह्मणेदक्षिणां
ब्रह्मा ददौ तां यज्ञाय पूर्णार्थं कर्मणां सताम्। यज्ञः संपूज्य विधिवत्तां तुष्टाव
तप्तकाञ्चनवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम्। अतीवकमनीयाञ्च सुन्दरीं सुमनोहरा

लास्यां कोमलाङ्गीं कमलायतलोचनाम्। कमलासनपूज्याञ्च कमलाङ्गसमुद्भवाम्।
विशुद्धांशुकाधानां विम्बोष्ठीं सुदतींसतीम्। विभ्रतींकवरीभारं मालतीमाल्यभूषितम्
:सद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम्। सुवेशाढ्याञ्च सुस्नातां मुनिमानसमोहिनीम्
कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धं सुगन्धिचन्दनादिभिः।
सिन्दूरविन्दुनात्यन्तमलकाधः स्थलोज्ज्वलाम् ॥ ४४ ॥
शस्तनितम्बाढ्यां वृहच्छ्रोणिपयोधराम्। कामदेवाधाररूपां कामबाणप्रपीड़िताम्॥
दृष्ट्वा रमणीयाञ्च यज्ञो मूर्च्छामवाप ह। पत्नीं तामेव जग्राह विधिवोधितपूर्वकम्॥
यं वर्षशतञ्चैव तां गृहीत्वा सुनिर्जने। यज्ञो रेमे मुदायुक्तो रामया रमया सह॥
दधार सा देवी दिव्यं द्वादशवत्सरम्। ततः सुषाव पुत्रञ्च फलञ्च सर्वकर्मणाम्।
र्मणां फलदाताच दक्षिणा कर्मिणां सताम्। परिपूर्णे कर्मणिच तत्पुत्रः फलदायकः।
ोदक्षिणया सार्द्धं पुत्रेण च फलेन च। कर्मणां फलदाता चेत्येवं वेदविदो विदुः॥
श्च दक्षिणां प्राप्य पुत्रञ्च फलदायकम्। फलं ददौ च सर्वेभ्यः कर्मभ्य इति नारद॥
देवादयस्तुष्टाः परिपूर्णमनोरथाः। स्वस्थानं प्रययुः सर्वे धर्मवक्त्रादिदं श्रुतम्॥
त्वा कर्म च कर्त्ताच तूर्णं दद्याच्च दक्षिणाम्। तत्क्षणं फलमाप्नोति वेदैरुक्तमिदंमुने।
कर्मी कर्मणि पूर्णे च तत्क्षणात् यदि दक्षिणाम्।
न दद्यात् ब्राह्मणेभ्यश्च दैवेनाज्ञानतोऽथवा ॥ ५४ ॥
मुहूर्त्ते समतीते च द्विगुणा सा भवेत् ध्रुवम् ॥ ५५ ॥
करात्र व्यतीते तु भवेत् रसगुणा च सा। त्रिरात्रेच दशगुणं सप्ताहे द्विगुणा ततः॥
सेलक्षगुणा प्रोक्ता ब्राह्मणानाञ्च वर्द्धते। संवत्सरेव्यतीते तुसात्रिकोटिगुणाभवेत्॥
र्म्मं तद् यजमानानां सर्वञ्चनिष्फलंभवेत्। सच ब्रह्मस्वापहारी न कर्मार्होऽशुचिर्नरः॥
रिद्रोव्याधियुक्तश्च तेन पापेनपातकी। तद्गृहाद् यातिलक्ष्मीश्च शापंदत्वा सुदारुणम्
तरो नैव गृह्णन्ति तद्दत्तं श्राद्धतर्पणम्। एवं सुराश्च तत्पूजां तद्दत्तामग्निराहुतिम्॥६०
ता न दीयते दानं गृहीता तन्न याचते। उभौ तौ नरकं यातश्छिन्नरज्जुर्यथा घटः ६१
नार्पयेद् यजमानश्चेद् याचितारञ्च दक्षिणाम्।

भवेद् ब्रह्मस्वापहारी कुम्भीपाकं व्रजेद् ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

वर्षलक्षं वसेत्तत्र यमदूतेन ताड़ितः । ततो भवेत् स चण्डालो व्याधियुक्तो द
पातयेत् पुरुषान् सप्त पूर्वांश्चपूर्वजन्मनः । इत्येवंकथितं विप्र किंभूयः श्रोतुमिच्

नारद उवाच ।

यत्कर्म दक्षिणाहीनं कोभुङ्क्ते तत्फलं मुने । पूजाविधिं दक्षिणायाः पुरा यज्ञ

नारायण उवाच ।

कर्मणोऽदक्षिणस्यैव कुत एव फलं मुने । सदक्षिणे कर्मणिच फलमेव प्रवर्त्तते
याया कर्मणि सामग्री वलिर्भुङ्क्तेच तां मुने । वलये तत् प्रदत्तञ्च वामनेन पुरा
अश्रोत्रियं श्राद्धद्रव्यमश्राद्धं दानमेव च । वृषलीपतिविप्राणां पूजाद्रव्यादिकञ्च

ऋत्विजा न कृतं यज्ञमशुचेः पूजनञ्च यत् ।
गुरावभक्तस्य कर्म बलिर्भुङ्क्तेन संशयः ॥६९॥
दक्षिणायाश्च यद्धयानं स्तोत्रं पूजाविधिक्रमम् ।
तत्सर्वं काण्वशाखोक्तं प्रवक्ष्यामि निशामय ॥७०॥

पुरा संप्राप्य तां यज्ञः कर्मदक्षाञ्च दक्षिणाम् । मुमोह तस्यारूपेणतुष्टाव कामका

यज्ञ उवाच ।

पुरा गोलोकगोपी त्वं गोपीनां प्रवरापरा । राधासमातत्सखीचश्रीकृष्णप्रेयसी
कार्तिकीपूर्णिमायान्तुरासेराधामहोत्सवे ।आविर्भूतादक्षिणांशात्कृष्णस्यतेनद
पुरा त्वञ्च सुशीलाख्याशीलेनशोभनेनच । कृष्णदक्षांशवासाच्च राधाशापाच्चद

गोलोकात् त्वं परिध्वस्ता मम भाग्यादुपस्थिता ।
कृपां कुरु त्वमेवाद्य स्वामिनं कुरु मां प्रिये ॥७५॥

कर्मिणां कर्मणां देवी त्वमेव फलदा सदा । त्वयाविनाचसर्वेषांसर्वंकर्मच निष्फ
फलशाखाविहीनश्च यथा वृक्षो महीतले । त्वया विना तथा कर्म्मकर्मिणाञ्चनशो
ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च दिक्पालादय एव च । कर्मणश्च फलं दातुं न शक्ताश्चत्वया
कर्मरूपी स्वयं ब्रह्मा फलरूपी महेश्वरः । यज्ञरूपी विष्णुरहं त्वमेषां साररूपिणी

दाता परं ब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः । स्वयं कृष्णश्च भगवान्नचशक्तस्त्वयाविना ॥
मेव शक्तिः कान्ते मे शश्वज्जन्मनि जन्मनि । सर्वकर्मणिशक्तोऽहंत्वयासहवरानने ॥
युक्त्वा तत्पुरस्तस्थौ यज्ञाधिष्ठातृदेवकः । तुष्टा बभूव सा देवी भेजे तं कमलाकला॥
श्च दक्षिणास्तोत्रं यज्ञकाले च यः पठेत् । फलञ्च सर्वयज्ञानां लभते नात्र संशयः ॥
जसूये वाजपेये गोमेधे नरमेधके । अश्वमेधे लाङ्गले च विष्णुयज्ञे यशस्करे ॥ ८४ ॥
नदे भूमिदे फल्गौ पुत्रेष्टौ गजमेधके । लौहयज्ञे स्वर्णयज्ञे पटले व्याधिखण्डने ॥८५॥
वयज्ञे रुद्रयज्ञे शत्रुयज्ञे च वन्धके । इष्टौ वरुणयागे च कन्दुके वैरिमर्दने ॥८६ ॥
चियागे धर्मयागे रेचने पापमोचने । वन्धने कर्मयागे च मणियागे सुभद्रके ॥८७॥

एतेषाञ्च समारम्भे इदं स्तोत्रञ्च यः पठेत् ।
निर्विघ्नेन च तत् कर्म साङ्गं भवति निश्चितम् ॥८८॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे दक्षिणास्तोत्रं समाप्तम् ।

दं स्तोत्रञ्च कथितं ध्यानंपूजाविधानकम् । शालग्रामेघटेवापिदक्षिणांपूजयेत्सुधीः ॥
क्ष्मींदक्षांशसम्भूतां दक्षिणां कमलाकलाम् । सर्वकर्मसुदक्षाञ्चफलदांसर्वकर्मणाम् ॥
ष्णोः शक्तिस्वरूपाञ्च सुशीलांशुभदांभजे । ध्यात्वाऽनेनैववरदांमूलेनपूजयेत्सुधीः ॥
त्वा पाद्यादिकं देऽयै वेदोक्तेन च नारद । ओंह्रींक्लींह्रींदक्षिणायैस्वाहेतिच विचक्षणः ॥
जयेद्विधिवद्भक्त्या दक्षिणां सर्वपूजिताम् । इत्येवं कथितं सर्वंदक्षिणाख्यानमुत्तमम् ॥
सुखदं प्रीतिदं चैव फलदं सर्वकर्मणाम् । इदञ्च दक्षिणाख्यानं यःशृणोति समाहितः ॥
ङ्गहीनञ्च तत् कर्म न भवेद्भारते भुवि । अपुत्रो लभतेपुत्रंनिश्चितञ्चगुणान्वितम् ॥९५

भार्य्याहीनो लभेद्भार्य्यां सुशीलां सुन्दरीं पराम् ।
वरारोहां पुत्रवतीं विनीतां प्रियवादिनीम् ॥९६॥

तिव्रतां सुव्रताञ्च शुद्धाञ्च कुलजां वराम् । विद्याहीनो लभेद्विद्यांधनहीनोधनंलभेत् ॥

भूमिहीनो लभेद्भूमिं प्रजाहीनो लभेत् प्रजाम् ।
सङ्कटे वन्धुविच्छेदे विपत्तौ बन्धने तथा ॥९८॥

मासमेकमिदं श्रुत्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥६६॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दक्षिणोपाख्याने द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

षष्ठ्युत्पत्तिवर्णनम् ।

नारद उवाच ।

अनेकासाञ्च देवीनां श्रुतमाख्यानमुत्तमम् । अन्यासां चरितं ब्रह्मन् वद वेदविदां

नारायण उवाच ।

सर्वासां चरितं विप्र ! वेदेष्वस्ति पृथक् पृथक् ।
पूर्वोक्तानाञ्च देवीनां त्वं कासां श्रोतुमिच्छसि ॥२॥

नारद उवाच ।

षष्ठी मङ्गलचण्डी च मनसाप्रकृतेःकला । व्युत्पत्तिमासांचरितंश्रोतुमिच्छामित

नारायण उवाच ।

षष्ठांशा प्रकृतेर्या च सा च षष्ठी प्रकीर्त्तिता । बालकाधिष्ठातृदेवीविष्णुमायाच
मातृकासुचविख्यातादेवसेनाभिधाचसा । प्राणाधिकप्रियासाध्वीस्कन्दभार्य्याच

आयुःप्रदा च बालानां धात्री रक्षणकारिणी ।
सन्ततं शिशुपार्श्वस्था योगेन सिद्धियोगिनी ॥६॥
तस्याः पूजाविधौ ब्रह्मन्नितिहासविधिं शृणु ।
यत् श्रुतं धर्मवक्त्रेण सुखदं पुत्रदं परम् ॥७॥
राजा प्रियव्रतश्चासीत् स्वायम्भुवमनोः सुतः ।
योगीन्द्रो नोद्वहेद्भार्यां तपस्यासु रतः सदा ॥८॥

ब्रह्माज्ञया च यत्नेन कृतदारो बभूव सः । सुचिरं कृतदारश्च न लभेत्तनयं मुने ॥९॥

...त्रेष्टियज्ञं तत्रापि कारयामास कश्यपः । मालिन्यै तस्य कान्तायै मुनिर्यज्ञचरुं ददौ ॥
...क्त्वा चरुञ्च तस्याश्च सद्यो गर्भो बभूव ह । दधार तञ्च सा देवी दैवंद्वादशवत्सरम् ॥
...तः सुषाव सा ब्रह्मन् कुमारं कनकप्रभम् । सर्वावयवसम्पन्नं मृतमुत्तारलोचनम् ॥१२
...ं दृष्ट्वा रुरुदुः सर्वा नार्यश्च बान्धवस्त्रियः । मूर्च्छामवाप तन्माता पुत्रशोकेनसुव्रता ॥
...मशानञ्च ययौ राजा गृहीत्वा बालकं मुने । रुरोद तत्रकान्तारेपुत्रंकृत्वास्ववक्षसि ॥
...ोत्सृज्यबालकंराजाप्राणांस्त्यक्तुंसमुद्यतः । ज्ञानयोगंविसस्मारपुत्रशोकात्सुदारुणात्॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र विमानञ्च ददर्श ह । शुद्धस्फटिकसङ्काशं मणिराजविराजितम् ॥१६॥
तेजसाज्वलितंशश्वत्शोभितंक्षौमवाससा । नानाचित्रविचित्राढ्यंपुष्पमालाविराजितम्
ददर्श तत्र देवीञ्च कमनीयां मनोहराम् । श्वेतचम्पकवर्णाभां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम् । कृपामयीं योगसिद्धां भक्तानुग्रहकातराम् ॥१६
दृष्ट्वा तां पुरतो राजा तुष्टाव परमादरम् । चकार पूजनं तस्या विहाय बालकं भुवि ॥

पप्रच्छ राजा तां दृष्ट्वा ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम् ।
तेजसा ज्वलितां शान्तां कान्तां स्कन्दस्य नारद ॥२१॥

प्रियव्रत उवाच ।

कथं सुशोभने कान्ते कस्य कान्तासि सुव्रते ।
कस्य कन्या वरारोहे धन्या मान्या च योषिताम् ॥२२॥

नृपेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा जगन्मङ्गलदायिनी । उवाच देवसेना सा देवरक्षणकारिणी ॥२३
देवानां दैत्यग्रस्तानां पुरा सेना बभूव सा । जयं ददौ च तेभ्यश्च देवसेना च तेन सा॥

देवसेनोवाच ।

ब्रह्मणो मानसी कन्या देवसेनाहमीश्वरी । सृष्ट्वा मां मनसो धाताददौस्कन्दाय भूमिप
मातृकासु च विख्यातास्कन्दसेनाचसुव्रता । विश्वेषष्ठीतिविख्याताषष्ठांशाप्रकृतेर्यतः ॥
अपुत्राय पुत्रदाऽहं प्रियदाता प्रियाय च । धनदा च दरिद्रेभ्यो कर्मिणे शुभकर्मदा ॥२७
सुखं दुःखं भयं शोकं हर्षं मंगलमेव च । सम्पत्तिश्च विपत्तिश्च सर्वं भवति कर्मणा ॥
कर्मणा बहुपुत्री च वंशहीनश्च कर्मणा । कर्मणा रूपवांश्चैव रोगी शश्वत् स्वकर्मणा ॥

कर्मणा मृतपुत्रश्च कर्मणा चिरजीविनः । कर्मणा गुणवन्तश्च कर्मणाचाङ्गहीनक
तस्मात् कर्मपरं राजन् सर्वेभ्यश्च श्रुतौ श्रुतम् । कर्मरूपी वभगवान्तद्द्वाराफलदो
इत्येवमुक्त्वा सा देवी गृहीत्वा वालकं मुने । महाज्ञानेन सहसा जीवयामास ली
राजा ददर्श तं वालं सस्मितं कनकप्रभम् । देवसेना च पश्यन्तं नृपमम्बरमेव च ।
गृहीत्वा वालकं देवी गगनं गन्तुमुद्यता । पुनस्तुष्टाव तां राजा शुष्ककण्ठौष्ठतालु
नृपस्तोत्रेण सा देवी परितुष्टा वभूव ह । उवाच तं नृपं ब्रह्मन् वेदोक्तं कर्मनिर्मि

देवसेनोवाच ।

त्रिषु लोकेषु राजा त्वं स्वायम्भुवमनोः सुतः । मम पूजाश्च सर्वत्र कारयित्वा
तदा दास्यामि पुत्रन्ते कुलपद्मं मनोहरम् । सुव्रतं नामविख्यातं गुणवन्तं सुपण्डि
जातिस्मरञ्च योगीन्द्रं नारायणपरायणम् । शतक्रतुकरं श्रेष्ठं क्षत्रियाणाञ्च वन्दि
मत्तमातङ्गलक्षाणां धृतवन्तं वलं शुभम् । धन्विनं गुणिनं शुद्धं विदुषां प्रियमेव
योगिनं ज्ञानिनञ्चैव सिद्धरूपं तपस्विनम् । यशस्विनञ्च लोकेषु दातारं सर्वसम्प
इत्येवमुक्त्वा सा देवी तस्मै तद्वालकं ददौ । राजा चकार स्वीकारं तत्पूजार्थञ्च
जगाम देवी स्वर्गञ्च दत्त्वा तस्मै शुभं वरम् । आजगाम महाराजा स्वगृहं हृष्टमान
आगत्य कथयामास वृत्तान्तं पुत्रहेतुकम् ॥ ४२ ॥
तुष्टा बभूवुः सन्तुष्टा नरनार्य्यश्च नारद ! । मङ्गलं कारयामास सर्वत्र पुत्रहेतु
देवीञ्च पूजयामास ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४३ ॥
राजा च प्रतिमासेषु शुक्लषष्ठ्यां महोत्सवम् । षष्ठ्या देव्याश्च यत्नेन कारयामास
बालानां सूतिकागारे षष्ठ्याहे यत्नपूर्वकम् । तत्पूजां कारयामास चैकविंशतिवा
बालानां शुभकार्य्ये च शुभान्नप्राशने तथा । सर्वत्र वर्द्धयामास स्वयमेव चकार ह
ध्यानं पूजाविधानञ्च स्तोत्रं मत्तो निशामय । यत्श्रुतं धर्मवक्त्रेण कौथुमोक्तञ्च
शालग्रामे घटे वाऽथ वटमूलेऽथवा मुने । भित्त्यां पुत्तलिकां कृत्वा पूजयेद्वा विच
षष्ठांशां प्रकृतेः शुद्धां सुप्रतिष्ठाञ्च सुव्रताम् । सुपुत्रदाञ्च शुभदां दयारूपां जगत्प्र
श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् । पवित्ररूपां परमां देवसेनां परां भजे ॥ ५

इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पंदत्त्वाविचक्षणः। पुनर्ध्यात्वा चमूलेन पूजयेत्सुव्रतांसतीम्
पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च गन्धधूपप्रदीपकैः। नैवेद्यैर्विविधैश्चापि फलेन शोभनेन च ॥५२॥
मूलं ओं ह्रीं षष्ठीदेव्यै स्वाहेति विधिपूर्वकम्। अष्टाक्षरं महामन्त्रं यथाशक्ति जपेन्नरः।
ततः स्तुत्वा च प्रणमेत् भक्तियुक्तः समाहितः। स्तोत्रञ्च सामवेदोक्तं धनपुत्रफलप्रदम्
अष्टाक्षरं महामन्त्रं लक्षधा यो जपेन्मुने। स पुत्रं लभते नूनमित्याह कमलोद्भवः ॥५५॥
स्तोत्रं शृणु मुनिश्रेष्ठ सर्वेषाञ्च शुभावहम्। वाञ्छाप्रदञ्च सर्वेषां गूढं वेदे च नारद॥

प्रियव्रत उवाच।

नमो देव्यै महादेव्यै सिद्ध्यै शान्त्यै नमो नमः। शुभायै देवसेनायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः
वरदायै पुत्रदायै धनदायै नमोनमः। सुखदायै मोक्षदायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५८॥
शक्तेः शष्ठांशरूपायै सिद्धायै च नमो नमः। मायायै सिद्धयोगिन्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः
परायै पारदायै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः। सारायै सारदायै च पारायै सर्वकर्मणाम्॥
बालाधिष्ठातृदेव्यै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः। कल्याणदायै कल्याण्यै फलदायैचकर्मणाम्
प्रत्यक्षायै च भक्तानां षष्ठीदेव्यै नमो नमः। पूज्यायै स्कन्दकान्तायै सर्वेषां सर्वकर्मसु।
देवरक्षणकारिण्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः। शुद्धसत्वस्वरूपायै वन्दितायै नृणां सदा ॥६३
हिंसाक्रोधवर्जितायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः। धनं देहि प्रियां देहि पुत्रं देहि सुरेश्वरि॥
धर्मं देहि यशो देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः। भूमिं देहि प्रजां देहि देहि विद्यां सुपूजिते॥
कल्याणञ्च जयं देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः। इति देवीञ्च संस्तूय लेभे पुत्रं प्रियव्रतः॥
यशस्विनञ्च राजेन्द्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः। षष्ठीस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् यः शृणोति च वत्सरम्
अपुत्रो लभते पुत्रं वरं सुचिरजीविनम्। वर्षमेकञ्च या भक्त्या संयतेदं शृणोति च॥
सर्वपापाद्विनिर्मुक्तो महावन्ध्या प्रसूयते। वीरपुत्रञ्च गुणिनं विद्यावन्तं यशस्विनम्।६६
सुचिरायुष्मन्तमेव षष्ठीमातृप्रसादतः। काकवन्ध्या च या नारी मृतापत्या च या भवेत्
श्रुत्वा लभेत्पुत्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः। रोगयुक्ते च बाले च पिता माता शृणोति च॥
मासञ्च पूज्यते बालः षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥ ७२॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे षष्ठ्युपाख्याने षष्ठीस्तोत्रं नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

मङ्गलचण्ड्युपाख्यानम् ।

नारायण उवाच ।

कथितं षष्ठ्युपाख्यानं ब्रह्मपुत्र यथागमम् । देवी मङ्गलचण्डी च तदाख्यानं नि
तस्याः पूजादिकं सर्वं धर्मवक्त्राच्च यच्छ्रुतम् । श्रुतिसम्मतमेवेष्टं सर्वेषां विदुषा
दक्षायां वर्त्तते चण्डी कल्याणेषु चमङ्गलम् । मङ्गलेषु च या दक्षा साचमङ्गलचं
दुर्गायां विद्यते चण्डी मङ्गलोऽपिमहीसुते । मङ्गलाभीष्टदेवी या सा वा मङ्गलचं
मङ्गलो मनुवंशश्च सप्तद्वीपावनीपतिः । तस्य पूज्याभीष्टदेवी तेन मङ्गलचण्डिका
मूर्त्तिभेदेन सा दुर्गा मूलप्रकृतिरीश्वरी । कृपारूपातिप्रत्यक्षा योषितामिष्टदेवता
प्रथमे पूजिता सा च शङ्करेण पुरा परा । त्रिपुरस्य वधे घोरे विष्णुना प्रेरितेन च
ब्रह्मन् ब्रह्मोपदेशे च दुर्गप्रस्थे च सङ्कटे । आकाशात् पतिते याने दैत्येन पातिते
ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च दुर्गां तुष्टाव शङ्करः । सा च मङ्गलचण्डी च बभूव रूपभेद
उवाच पुरतः शम्भोर्भयं नास्तीति ते प्रभो । भगवान् वृषरूपश्च सर्वेशश्च बभूव
युद्धशक्तिस्वरूपाहं भविष्यामि तदाज्ञया । मयात्मना च हरिणा सहायेन वृषध्व
जहि दैत्यञ्च देवेश सुराणां पदघातकम् । इत्युक्त्वान्तर्हिता देवी शम्भोः शक्ति
विष्णुदत्तेन शस्त्रेण जघान तमुमापतिः । मुनीन्द्र पतिते दैत्ये सर्वे देवा महर्षय
तुष्टुवुः शङ्करं देवा भक्तिनम्रात्मकन्धराः । सद्यः शिरसि शम्भोश्च पुष्पवृष्टिर्ब
ब्रह्मा विष्णुश्च सन्तुष्टो ददौ तस्मै शुभाशिषम् । ब्रह्माविष्णूपदिष्टश्चसुस्नातःशङ्क
पूजयामास तां शक्तिं देवीं मङ्गलचण्डिकाम् । पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च बलिभिर्वि
पुष्पचन्दननैवेद्यैर्भक्त्या नानाविधैर्मुने । छागैर्मेषैश्च महिषैर्गण्डैर्मायातिभिर्वरैः
वस्त्रालङ्कारमाल्यैश्च पायसैः पिष्टकैरपि । मधुभिश्च सुधाभिश्च पक्वैर्नानाविधै
सङ्गीतैर्नर्त्तनैर्वाद्यैरुत्सवैः कृष्णकीर्त्तनैः । ध्यात्वा माध्यन्दिनोक्तेन ध्यानेनम

ददौ द्रव्याणि मूलेन मन्त्रेणैव च नारद । ओं ह्रीं श्रीं क्लीं सर्वपूज्ये देवि मङ्गलचण्डिके
ऐं क्रूं फट् स्वाहेत्येवं चाप्येकविंशाक्षरो मनुः ॥ २० ॥
पूज्यः कल्पतरुश्चैव भक्तानां सर्व कामदः । दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥
मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स विष्णुःसर्वकामदः । ध्यानञ्च श्रूयतां ब्रह्मन् वेदोक्तंसर्वसम्मतम्
देवीं षोड़शवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् । सर्वरूपगुणाढ्याञ्च कोमलाङ्गी मनोहराम् ॥
श्वेतचम्पकवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम् । वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥
बिभ्रतीं कवरीभारं मल्लिकामाल्यभूषितम् ।
बिम्बोष्ठसुदतीं शुद्धां शरत्पद्मनिभाननाम् ॥ २५ ॥
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यांसुनीलोत्पललोचनाम् । जगद्धात्रीञ्चदात्रीञ्चसर्वेभ्यःसर्वसम्पदाम् ॥
संसारसागरे घोरे पोतरूपां वरां भजे ॥२७॥
देव्याश्च ध्यानमित्येवं स्तवनं श्रूयतां मुने । प्रयतः सङ्कटग्रस्तो येन तुष्टाव शङ्करः ॥२८

शङ्कर उवाच ।

रक्ष रक्ष जगन्मातर्देवि मङ्गलचण्डिके । हारिके विपदां राशिं हर्षमङ्गलकारिके ॥ २९ ॥
हर्षमङ्गलदक्षेच हर्षमङ्गलचण्डिके । शुभे मङ्गलदक्षेच शुभमङ्गलचण्डिके ॥ ३० ॥
मंगले मंगलार्हे च सर्वमंगलमंगले । सतां मंगलदे देवि सर्वेषा मंगलालये ॥ ३१ ॥
पूज्या मंगलवारे च मंगलाभीष्टदैवते । पूज्ये मंगलभूपस्य मनुवंशस्य सन्ततम् ॥ ३२ ॥
मंगलाधिष्ठातृदेवी मंगलानाञ्च मङ्गले । संसारमङ्गलाधारे मोक्षमङ्गलदायिनि ॥ ३३ ॥
सारे च मङ्गलाधारे पारे च सर्वकर्मणाम् । प्रति मङ्गलवारे च पूज्ये च मङ्गलप्रदे ॥३४॥
स्तोत्रेणानेनशम्भुश्च स्तुत्वामङ्गलचण्डिकाम् । प्रतिमङ्गलवारेचपूजां कृत्वा गतःशिवः॥
देव्याश्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहितः । तन्मङ्गलं भवेच्छश्वन्नभवेत्तदमङ्गलम् ॥
प्रथमे पूजिता देवी शिवेन सर्वमङ्गला । द्वितीये पूजिता देवी मङ्गलेन ग्रहेण च ॥ ३७॥
तृतीये पूजिता भद्रा मङ्गलेननृपेन च । चतुर्थे मङ्गलेवारे सुन्दरीभिश्च पूजिता ।
पञ्चमे मङ्गलाकाङ्क्षैर्नरैर्मङ्गलचण्डिका ॥ ३८ ॥
पूजिता प्रतिविश्वेषु विश्वेशपूजिता सदा । ततः सर्वत्र संपूज्या सा बभूव सुरेश्वरी ।

देवादिभिश्च मुनिभिर्मनुभिर्मानवैर्मुने । देव्याश्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहि
तन्मङ्गलं भवेच्छश्वन्नभवेत्तदमङ्गलम् । वर्द्धन्ते तत् पुत्रपौत्रा मङ्गलञ्च दिने दिने ।
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे मङ्गलोपाख्यानं
स्तोत्रकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

मनसादेव्युपाख्यानम् ।

नारायण उवाच ।

उक्तं द्वयोरुपाख्यानं ब्रह्मपुत्र यथागमम् । श्रूयतां मनसाख्यानं यत्श्रुतं धर्मवक्त्रत
कन्या साच भगवती कश्यपस्यच मानसी । तेनेयं मनसादेवी मनसा या च दीव्य
मनसा ध्यायते या वा परमात्मानमीश्वरम् । तेन सा मनसादेवी योगेन तेन दीव्य

आत्मारामा च सा देवी वैष्णवी सिद्धयोगिनी ।
त्रियुगञ्च तपस्तप्त्वा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ४ ॥

जरत्कारु शरीरञ्च दृष्ट्वा यां क्षीणमीश्वरः । गोपीपतिर्नामचक्रे जरत्कारुरिति
वाञ्छितञ्चददौ तस्यै कृपयाच कृपानिधिः । पूजाञ्च कारयामास चकार च पुनः
स्वर्गेच नागलोकेच पृथिव्यां ब्रह्मलोकतः । भृशं जगत्सु गौरी सा सुन्दरीच मनो
जगद्गौरीतिविख्याताातेन सापूजितासती । शिवशिष्याच सा देवी तेनशैवीतिकी
विष्णुभक्तातीव शश्वद्वैष्णवी तेन नारद । नागानां प्राणरक्षित्री यज्ञे जन्मेजयस्य
नागेश्वरीतिविख्याता सा नागभगिनीतथा । विषं संहर्त्तुमीशासा तेन विषहरीति
सिद्धंयोगं हरात् प्राप तेनातिसिद्धयोगिनी । महाज्ञानञ्च गोप्यञ्चमृतसञ्जीविनीं

महाज्ञानयुतां ताञ्च प्रवदन्ति मनीषिणः ।
आस्तीकस्य मुनीन्द्रस्य माता सा च तपस्विनः ॥ १२ ॥

आस्तिकमाताविख्याता जगत्सुसुप्रतिष्ठिता। प्रियामुनेर्जरत्कारोर्मुनीन्द्रस्यमहात्मनः।
योगिनो विश्वपूज्यस्य जरत्कारोः प्रियाः ततः॥ १४॥

ओं नमो मनसायै।

जरत्कारुर्जगद्गौरी मनसा सिद्धियोगिनी। वैष्णवी नागभगिनी शैवी नागेश्वरीतथा
जरत्कारुप्रियाऽऽस्तीकमाता विषहरीति च। महाज्ञानयुता चैव सा देवी विश्वपूजिता
द्वादशैतानिनामानि पूजाकालेच यः पठेत्। तस्य नागभयं नास्तितस्य वंशोद्भवस्यच
नागभीते च शयने नागग्रस्ते च मन्दिरे। नागक्षते महादुर्गे नागवेष्टितविग्रहे॥ १८॥
इदं स्तोत्रं पठित्वा तु मुच्यते नात्रसंशयः। नित्यं पठेत् यस्तं दृष्ट्वा नागवर्गःपलायते।
दशलक्षजपेनैव स्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम्। स्तोत्रसिद्धोभवेद् यस्यसविषंभोक्तुमीश्वरः।
नागौघं भूषणं कृत्वा स भवेन्नागवाहनः। नागासनो नागतल्पो महासिद्धो भवेन्नरः।

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसम्वादे मनसोपाख्यानं मनसास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

मनसापूजाविधानम्।

नारायण उवाच।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रूयतां मुनिपुङ्गव। ध्यानञ्च सामवेदोक्तं देवीपूजाविधानकम्॥
श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम्। वह्निशुद्धांशुकाधानां नागयज्ञोपवीतिनीम्॥२॥
महाज्ञानयुताञ्चैव प्रवरां ज्ञानिनां सताम्। सिद्धाधिष्ठातृदेवीञ्च सिद्धांसिद्धिप्रदाम्भजे॥
इति ध्यात्वा च तां देवीं मूलेनैव प्रपूजयेत्। नैवेद्यैर्विविधैर्दीपैः पुष्पैर्धूपानुलेपनैः॥४॥
मूलमन्त्रश्च वेदोक्तो भक्तानां वाञ्छितप्रदः। मूलकल्पतरुर्नाम सुसिद्धो द्वादशाक्षरः॥
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ऐं मनसादेव्यैस्वाहेतिकीर्त्तितः। पञ्चलक्षजपेनैवमन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम्॥

मन्त्रसिद्धिर्भवेद् यस्य स सिद्धोजगतीतले । सुधासमं विषंतस्य धन्वन्तरिसमोभवे

ब्रह्मन्नाषाढ़संक्रान्त्यां गुडाशाखासु यत्नतः ।
आवाह्य देवीं मासान्तं पूजयेद् यो हि भक्तितः ॥८॥
पञ्चम्यां मनसाख्यायां देव्यै दद्याच्च यो बलिम् ।
धनवान् पुत्रवांश्चैव कीर्त्तिमान् स भवेत् ध्रुवम् ॥९॥
पूजाविधानं कथितं तदाख्यानं निशामय ।
कथयामि महाभाग यत् श्रुतं धर्म्मवक्त्रतः ॥१०॥
पुरा नागभयाक्रान्ता बभूवुर्म्मानवा भुवि ।
यान् यान् खादन्ति नागाश्च न ते जीवन्ति नारद ॥११॥

मन्त्रांश्च ससृजे भीतः कश्यपो ब्रह्मणार्थितः । वेदबीजानुसारेण चोपदेशेन ब्रह्मण
मन्त्राधिष्ठातृदेवीं तां मनसां ससृजे ततः । तपसा मनसा तेन बभूव मनसा च स
कुमारी सा च संभूय जगाम शङ्करालयम् । भक्त्यासम्पूज्यकैलासेतुष्टावचन्द्रशेख
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च तं सिषेवे मुनेः सुता । आशुतोषो महेशश्च ताञ्च तुष्टो बभूव ह
महाज्ञानं ददौ तस्यै पाठयामास साम च । कृष्णमन्त्रं कल्पतरुं ददावष्टाक्षरं मुने ।
लक्ष्मीर्मायाकामबीजं ङेन्तं कृष्णपदं तथा । त्रैलोक्यमङ्गलं नाम कवचं पूजनक्रम
सर्वपूज्यञ्च स्तवनं ध्यानं भुवनपावनम् । पुरश्चर्य्याक्रमञ्चापि वेदोक्तं सर्वसम्मतम् ।
प्राप्य मृत्युञ्जयात् ज्ञानं परं मृत्युञ्जयं सती । जगाम तपसे साध्वीपुष्करंशङ्कराज्ञ
त्रियुगञ्च तपस्तप्त्वा कृष्णस्य परमात्मनः । सिद्धा बभूव सा देवी ददर्शपुरतःप्रभु
दृष्ट्वा कृशाङ्गीं बालाञ्च कृपया च कृपानिधिः । पूजाञ्चकारयामासचकारचहरिःस्व
वरञ्च प्रददौ तस्यै पूजिता त्वं भवे भव । वरं दत्त्वा च कल्याणी सद्यश्चान्तर्दधे विभु
प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमात्मना । द्वितीये शङ्करेणैव कश्यपेन सुरेण च
मनुना मुनिना चैव नागेन मानवादिना । बभूव पूजिता सा च त्रिषु लोकेषु सुव्र
जरत्कारुमुनीन्द्राय कश्यपस्तां ददौ पुरा । अयाचितोमुनिश्रेष्ठोजग्राहब्रह्मणाज्ञ
कृत्वोद्वाहं महायोगी विश्रान्तस्तपसा चिरम् । सुष्वाप देव्या जघने वटमूलेषु पु

निद्रां जगाम समुनिःस्मृत्वा निद्रेशमीश्वरम् । जगामास्तंदिनकरःसायंकालउपस्थितः ॥
संचिन्त्य मनसा तत्र मनसा च पतिव्रता । धर्म्मलोपभयेनैव चकारालोचनंसती ॥२८
अकृत्वा पश्चिमांसन्ध्यांनित्याञ्चैवद्विजन्मनाम् । ब्रह्महत्यादिकंपापंलभिष्यतिपतिर्मम ॥
नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्तेयस्तुपश्चिमाम् । सचएवाशुचिर्नित्यंब्रह्महत्यादिकंलभेत् ॥
वेदोक्तमिति संचिन्त्यबोधयामासतंमुनिम् । सचबुध्वामुनिश्रेष्ठश्चुकोपतांभृशंमुनिः ॥

जरत्कारुरुवाच ।

कथं मे सुव्रतेसाध्वि निद्राभङ्गःकृतस्त्वया । व्यर्थंव्रतादिकंतस्याया भर्त्तुश्चापकारिणी ॥
तपश्चानशनञ्चैव व्रतं दानादिकञ्च यत् । भर्त्तुरप्रियकारिण्याः सर्वं भवतिनिष्फलम् ३२
यया पतिः पूजितश्च श्रीकृष्णः पूजितस्तया । पतिव्रताव्रतार्थञ्चपतिरूपीहरिः स्वयम् ॥
सर्वदानं सर्वयज्ञः सर्वतीर्थनिषेवणम् । सर्वं तपो व्रतं सर्वमुपवासादिकञ्च यत् ॥३५॥
सर्वधर्मश्च सत्यश्च सर्वदेवप्रपूजनम् । तत्सर्वं स्वामिसेवायाः कलां नार्हन्तिषोड़शीम्
सुपुण्ये भारते वर्षे पतिसेवांकरोति या । वैकुण्ठं स्वामिनासार्द्धंसायाति ब्रह्मणःशतम्
विप्रियं कुरुते भर्त्तुर्विप्रियं वदति प्रियम् । असत्कुलप्रजाता या तत्फलं श्रूयतां सति ॥
कुम्भीपाकं व्रजेत् सा च यावच्चन्द्रदिवाकरौ । ततोभवति चाण्डालीपतिपुत्रविवर्जिता
इत्युक्त्वा स मुनिश्रेष्ठो बभूव स्फुरिताधरः । चकम्पे मनसा साध्वीभयेनोवाचतंपतिम्

मनसोवाच ।

सन्ध्यालोपभयेनैव निद्राभङ्गःकृतस्तव । कुरु शान्तिं महाभाग दुष्टाया मम सुव्रत ॥४१॥
शृङ्गाराहारनिद्राणां यश्च भङ्गं करोति च । स व्रजेत् कालसूत्रञ्च स्वामिनश्च विशेषतः ।
इत्युक्त्वा मनसा देवी स्वामिनश्चरणाम्बुजे । पपात भक्त्या भीताच रुरोदच पुनः पुनः
कुपितञ्च मुनिं दृष्ट्वा श्रीसूर्य्यं शप्तुमुद्यतम् । तत्राजगाम भगवान् सन्ध्यया सह नारद ।
आगत्य मुनिश्रेष्ठमुवाच भास्करः स्वयम् । विनयेन च भीतश्च तया सह यथोचितम्

श्रीसूर्य्य उवाच ।

सूर्यास्तसमयं दृष्ट्वा धर्मलोपभयेन च । बोधयामास त्वां विप्र नाहमस्तं गतस्तदा ॥४६
क्षमस्व भगवन् ब्रह्मन् मां शप्तुं नोचितं मुने । ब्राह्मणानाञ्च हृदयं नवनीतसमं सदा ॥

तेषां क्षणार्द्धं क्रोधश्चततोभस्मभवेज्जगत् । पुनः स्रष्टुं द्विजः शक्तो नतेजस्वीद्विजा
ब्रह्मणो वंशसम्भूतःप्रज्ज्वलन् ब्रह्मतेजसा । श्रीकृष्णं भावयेन्नित्यं ब्रह्मज्योतिःसना
सूर्य्यस्य वचनंश्रुत्वाद्विजस्तुष्टोवभूव ह । सूर्य्यो जगामस्वस्थानं गृहीत्वाब्राह्मणा
तत्याज मनसां विप्रः प्रतिज्ञापालनाय च । रुदन्तीं शोकयुक्ताञ्च हृदयेन विदूयता
सा सस्मार गुरुं शम्भुमिष्टदेवं हरिं विधिम् । कश्यपं जन्मदातारं विपत्तौ भय
तत्राजगाम भगवान् गोपीशः शम्भुरेव च । विधिश्च कश्यपश्चैव मनसा परि
स च दृष्ट्वाऽभीष्टदेवं निर्गुणं प्रकृतेः परम् । तुष्टाव परया शक्त्या प्रणनाम मुहुर्मुहु
नमश्चकार शम्भुञ्च ब्रह्माणं कश्यपं तथा । कथमागमनन्तत्र इति प्रश्नं चकार सः
ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा सहसा समयोचितम् । तमुवाच नमस्कृत्य हृषीकेशपदाम्बु

ब्रह्मोवाच ।

यदित्यक्ता धर्मपत्नी धर्मिष्ठा मनसा सती । कुरुष्वास्यां सुतोत्पत्तिं स्वधर्मपाल

यति र्वा ब्रह्मचारी वा भिक्षुर्वनचरोऽपि वा ।
जायायाञ्च सुतोत्पत्तिं कृत्वा पश्चाद् भवेन्मुनिः ॥ ५८ ॥
अकृत्वा तु सुतोत्पत्तिं वैरागी यस्त्यजेत् प्रियाम् ।
स्रवेत्तपस्तत् पुण्यञ्च चालन्याञ्च यथा जलम् ॥ ५९ ॥

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा जरत्कारुर्मुनीश्वरः । चकार तन्नाभिस्पर्शं योगेन मन्त्रपू
तस्मै शुभाशिषं दत्त्वा ययुर्देवामुदन्विताः । मुदान्विताच मनसा जरत्कारुर्मुदा
मुनेः करस्पर्शमात्रात् सद्यो गर्भो बभूव ह । मनसाया मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ उवाच

जरत्कारुरुवाच ।

गर्भेणानेन मनसे तव पुत्रो भविष्यति । जितेन्द्रियाणां प्रवरो धर्मिष्ठो वैष्णवा
तेजस्वी च तपस्वीच यशस्वीच गुणान्वितः । वरोवेदविदाञ्चैव योगिनां ज्ञानि
स च पुत्रोविष्णुभक्तो धार्मिकःकुलमुद्धरेत् । नृत्यन्तिपितरः सर्वे यज्जन्ममात्रतो
पतिव्रता सुशीला या सा प्रिया प्रियवादिनी । धर्मिष्ठपुत्रमाताच कुलजा कुलपा
हरिभक्तिप्रदो बन्धुस्तदिष्टं यत् सुखप्रदम् । योबन्धश्छित् सच पिता हरेर्वर्त्मप्र

...गर्भधारिणी याच गर्भवःस विमोचनी । विष्णुमन्त्रप्रदाता च स गुरुर्विष्णुभक्तिदः ॥
...ज्ञानदाताच तज्ज्ञानं कृष्णभावनम् । आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं यतो विश्वं चराचरम्॥
...विर्भूतं तिरोभूतं किंवा ज्ञानं तदन्यतः । वेदजं योगजं यद्यत्तत्सारं हरिसेवनम् ॥
...त्वानां सारभूतञ्च हरेरन्यद्विडम्बनम् । दत्तं ज्ञानं मया तुभ्यं सस्वामी ज्ञानदो हि यः
...नात् प्रमुच्यतेबन्धात् स रिपुर्योहिबन्धदः । विष्णुभक्तियुतं ज्ञानं नो ददातिहियोगुरुः
स रिपुः शिष्यघाती च यतो बन्धान्न मोचयेत् ॥ ७२ ॥
...ननीगर्भजात् क्लेशात् यमताड़नजात्तथा । न मोचयेद्यः सकथं गुरुस्तातोहिबान्धवः ।
...रमानन्दरूपञ्च कृष्णमार्गमनश्वरम् ।न दर्शयेद्यः सकथं कीदृशो बान्धवो नृणाम् ।
भज साध्वि परं ब्रह्माच्युतं कृष्णञ्च निर्गुणम् ॥ ७४ ॥
...र्मूलञ्चपुराकर्म भवेद्य यत्सेवयाध्रुवम् । मया छलेन त्वं त्यक्ता क्षम दोषं ममप्रिये ॥
...मायुतानांसाध्वीनांसत्वात् क्रोधोनविद्यते । पुष्करेतपसेयामि गच्छदेवियथासुखम्।
...कृष्णचराणाम्भोजेध्यानविच्छेदकातरः । धनादिषुस्त्रियांप्रीतिः प्रवृत्तिवर्त्मगच्छताम्
श्रीकृष्णरणाम्भोजे निष्पृहाणां मनोरथाः ॥ ७८ ॥
...त्कारुवचः श्रुत्वा मनसा शोककातरा । सा साश्रुनेत्रा विनयादुवाच प्राणवल्लभम् ।

मनसोवाच ।

...षेणाहंत्वया त्यक्तानिद्राभङ्गेनते प्रभो । यत्र स्मरामित्वां बन्धो तत्रमामागमिष्यसि
...घुभेदः क्लेशतमः पुत्रभेदस्ततः परः । प्राणेशभेदः प्राणानां विच्छेदात् सर्वतः परः ॥
...तिः पतिव्रतानाञ्च शतपुत्राधिकः प्रियः । सर्वस्माच्च प्रियःस्त्रीणां प्रियस्तेनोच्यतेबुधैः
...त्रे यथैकपुत्राणां वैष्णवानां यथ हरौ । नेत्रे यथैकनेत्राणां तृषितानां यथा जले ॥
क्षुधितानां यथान्ने च कामुकानां यथा स्त्रियाम्
यथा परस्वे चौराणां यथा जारे कुयोषिताम् ॥ ८४ ॥
विदुषाञ्च यथाशास्त्रे वाणिज्ये वणिजां यथा ।
तथा शश्वन्मनःकान्ते साध्वीनां योषितांप्रभो ॥ ८५ ॥
...युक्त्वा मनसादेवी पपात स्वामिनः पदे । क्षणञ्चकार क्रोड़े तां कृपयाच कृपानिधिः

नेत्रोदकेन मनसा स्नापयामास तां मुनिः । साश्रुणाचमुनेः क्रोडं सिषेच भेदरा
तदा ज्ञानेन तौ द्वौच विशोकौचवभूवतुः । स्मारं स्मारं पदाम्भोजं कृष्णस्य परमा
जगामतपसेविप्रः स कान्तां सुप्रबोध्यच । जगाममनसाशम्भोः कैलासं मन्दिरं
पार्वती बोधयामास मनसा शोककर्षिताम् । शिवश्चातीव ज्ञानेन शिवेन च शिवा
सुप्रशस्ते दिने साध्वी सुषाव मङ्गले क्षणे । नारायणांशं पुत्रञ्च ज्ञानिनां योगिनां
गर्भस्थितो महाज्ञानं श्रुत्वा शङ्करवक्त्रतः । स बभूवच योगीन्द्रोयोगिनां ज्ञानिना
जातकं कारयामास वाचयामास मङ्गलम् । वेदांश्च पाठयामास शिवायच शिवः
रत्नत्रिकोटिलक्षञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ शिवः । पार्वतीच गवां लक्षं रत्नानि विविधा
शम्भुश्च चतुरो वेदान् वेदाङ्गानितरांस्तथा । बालकं पाठयामास ज्ञानं मृत्युञ्जयं
भक्तिरास्ते स्वकान्ते चाभीष्टे देवे हरौगुरौ । यस्यास्तेन च तत्पुत्रो बभूवास्तीक
जगाम तपसे विष्णोःपुष्करं शङ्कराज्ञया । संप्राप्य च महामन्त्रं तपश्च परमा
दिव्यं वर्षत्रिलक्षञ्च तपस्तप्त्वा तपोधनः । आजगाम महायोगी नमस्कर्त्तुं शिवं
शङ्करञ्च नमस्कृत्य कृत्वाच बालकं पुरः । सा चाजगाम मनसा कश्यपस्याश्रमं
तां सपुत्रां सुतां दृष्ट्वा मुदं प्राप प्रजापतिः । शतलक्षञ्च रत्नानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ

ब्राह्मणान् भोजयामास असंख्यान् श्रेयसे शिशोः ।
अदितिश्च दितिश्चान्या मुदं प्रापुः परं तथा ।

सा सपुत्रा च सुचिरं तस्थौ तातालये तदा । तदीयं पुनराख्यानं वक्ष्यामि तन्नि
अथाभिमन्युतनये ब्रह्मशापः परिक्षिते । बभूव सहसा ब्रह्मन् दैवदोषेण कर्मणा ।
सप्ताहेसमतीते तु तक्षकस्त्वाञ्चभोक्ष्यति । शशाप शृङ्गीचेतीदं कौशिक्याश्च जले
राजा श्रुत्वा तत्प्रवृत्तिं गङ्गाद्वारंजगामसः । तत्र तस्थौच सप्ताहंशुश्राव धर्मसंहि
सप्ताहे समतीते तु गच्छन्तं तक्षकं पथि । धन्वन्तरिर्नृपं भोक्तुं ददर्श गामुके
तयोर्बभूव संवादः सुप्रीतिश्च परस्परम् । धन्वन्तरिर्मणिं प्राप तक्षकः स्वेच्छया
स ययौ तं गृहीत्वा तु तुष्टः प्रहृष्टमानसः । तक्षको भक्षयामास नृपञ्च मञ्चका
राजाजगाम वैकुण्ठं स्मारंस्मारं हरिंगुरुम् । सत्कारं कारयामास पितुर्जन्मेजयः

ा चकार यज्ञश्च सर्पसत्रं ततो मुने । प्राणांस्तत्याज सर्पाणां समूहो ब्रह्मतेजसा ॥

तक्षकश्च भीतश्च महेन्द्रं शरणं ययौ । सेन्द्रश्च तक्षकं हन्तुं विप्रवर्गः समुद्यतः ॥१११

देवाश्च मुनयश्चाययुर्मनसान्तिकम् । तां तुष्टाव महेन्द्रश्च भयकातरविह्वलः ।११२।

आस्तीक आगत्य यज्ञश्च मातुराज्ञया । महेन्द्रतक्षकप्राणान् ययाचे भूमिपं वरम् ॥

वरं नृपश्रेष्ठः कृपया ब्राह्मणाज्ञया । यज्ञं समाप्य विप्रेभ्यो दक्षिणाश्च ददौ मुदा ॥

प्राश्च मुनयो देवा गत्वाश्च मनसान्तिकम् । मनसां पूजयामासुस्तुष्टुवुश्च पृथक्पृथक् ।

ः संभृतसंभारो भक्तियुक्तः सदाशुचिः । मनसां पूजयामास तुष्टाव परमादरम् ११६

वा षोड़शोपचारैर्बलिश्च तत् प्रियं तदा । प्रददौ परितुष्टश्च ब्रह्मविष्णुसुराज्ञया ॥

ूज्य मनसादेवीं प्रययुःस्वालयश्च ते । इत्येवंकथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

नारद उवाच ।

स्तोत्रेणतुष्टाव महेन्द्रोमनसांसतीम् । पूजाविधिक्रमंतस्याः श्रोतुमिच्छामितत्वतः ॥

नारायण उवाच ।

ातःशुचिराचान्तोधृत्वा धौते च वाससी । रत्नसिंहासने देवीं वासयामासभक्तितः ।

गङ्गाजलेनेत्र रत्नकुम्भस्थितेन च । स्नापयामास मनसां महेन्द्रो वेदमन्त्रतः ॥

ससी वासयामास वह्निशुद्धे मनोरमे । सर्वाङ्गे चन्दनं दत्वा पाद्यार्घ्यं भक्तिसंयुतः॥

शश्च दिनेशश्च वह्निं शिष्णुं शिवंशिवाम् । संपूज्य देवषट्कश्च पूजयामास तांसतीम्

ह्रीं श्रीं मनसादेव्यै स्वाहेत्येवश्च मन्त्रतः। दशाक्षरेण मन्त्रेणददौ सर्वं यथोचितम्

वा षोड़शोपचारं भक्तितो दुर्लभंहरिः । पूजयामास भक्त्याच ब्रह्मणाप्रेरितो मुदा ॥

द्यं नानाप्रकारश्च वादयामास तत्र वै । बभूव पुष्पवृष्टिश्च नभसो मनसोपरि ।१२६॥

ो विप्राज्ञया तत्र ब्रह्मविष्णुशिवाज्ञया । तुष्टाव साश्रुनेत्रश्च पुलकाञ्चितविग्रहः ॥

महेन्द्र उवाच ।

देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि साध्वीनां प्रवरां वराम् ।
परापराश्च परमां न हि स्तोतुं क्षमोऽधुना ॥ १२८ ॥

त्राणां लक्षणं वेदे स्वभावाख्यानतःपरम् । न क्षमः प्रकृतिं वक्तुं गुणानां तव सुव्रते

शुद्धसत्वस्वरूपात्वं कोपहिंसाविवर्जिता। न च शप्तोमुनिस्तेनत्यक्तया च त्वयायतः
त्वं मया पूजिता साध्वि जननी च यथादितिः ॥ १३० ॥
दयारूपाच भगिनी क्षमारूपा यथाप्रसूः। त्वयामे रक्षिताः प्राणाः पुत्रदाराः सुरेश्वरि
अहंकरोमित्वां पूज्यां प्रोतिश्चवर्द्धते मम। नित्यं यद्यपित्वं पूज्या भवेऽत्रजगदम्बि
तथापि तवपूजाञ्च वर्द्धयामि च सर्वतः। ये त्वामाषाढ़संक्रान्त्यां पूजयिष्यन्ति भक्ति
पञ्चम्यां मनसाख्यायामिषान्तंवा दिनेदिने। पुत्रपौत्रादयस्तेषां वर्द्धन्ते च धनानि च
यशस्विनः कीर्त्तिमन्तो विद्यावन्तो गुणान्विताः।
ये त्वां न पूजयिष्यन्ति निन्दन्त्यज्ञानतो जनाः ॥ १३५ ॥
लक्ष्मीहीना भविष्यन्तितेषांनागभयंसदा। त्वं स्वर्गलक्ष्मीःस्वर्गे च वैकुण्ठेकमला
नारायणांशो भगवान् जरत्कारुर्मुनीश्वरः। तपसा तेजसा त्वाञ्च मनसा ससृजे पि
अस्माकं रक्षणायैव तेन त्वं मनसाभिधा। मनसा देवितुं शक्ता आत्मनासिद्धयोगि
तेन त्वं मनसादेवी पूजिता वन्दिता भवे। यां भक्त्या मनसा देवाःपूजयन्त्यनिशंभृ
तेन त्वां मनसादेवीं प्रवदन्ति पुराविदः। सत्यरूपा च देवी त्वं शश्वत् सत्वनिषे
यो हि यद्भावयेन्नित्यंशतंप्राप्नोति तत्समम्। इन्द्रश्च मनसांसुरवागृहीत्वभगिनीञ्च
प्रजगाम स्वभवनं भूषावासपरिच्छदाम्। पुत्रेण सार्द्धं सा देवी चिरं तस्थौ पितुर्गृ
भ्रातृभिः पूजिता शश्वन्मान्या वन्द्या च सर्वतः।
गोलोकात् सुरभी ब्रह्मन् तत्रागत्य सुपूजिताम् ॥ १४३ ॥
तां स्नापयित्वा क्षीरेण पूजयामास सादरम्। ज्ञानञ्च कथयामास सुगोप्यं सर्वदुर्ल
तदा देवैः पूजिता सा स्वर्गलोकं पुनर्ययौ ॥ १४४ ॥
इदं स्तोत्रं पुण्यवीजं तां संपूज्यच यः पठेत्। तस्य नागभयं नास्तितस्य वंशोद्भव
विषं भवेत् सुधातुल्यं सिद्धस्तोत्रं यदापठेत्। पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धस्तोत्रो भवेन्
सर्पशायी भवेत सोऽपि निश्चितं सर्पवाहनः ॥ १४७ ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे मनसोपाख्याने
स्तोत्रकथनं नाम षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

सुरभ्युपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

का वा सा सुरभीदेवी गोलोकादागताचया । तज्जन्मचरितंब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः

नारायण उवाच ।

गवामधिष्ठातृदेवी गवामाद्या गवां प्रसूः । गवां प्रधाना सुरभी गोलोके च समुद्भवा ॥
सर्वादिसृष्टेः कथनं कथयामि निशामय । बभूव तेन तज्जन्म पुरा वृन्दावने वने ॥ ३ ॥
एकदा राधिकानाथो राधया सह कौतुकात् । गोपाङ्गनापरिवृतः पुण्यं वृन्दावनं ययौ
सहसा तत्र रहसि विजहार च कौतुकात् । बभूव क्षीरपानेच्छा तदा स्वेच्छामयस्य च
ससृजे सुरभीं देवो लीलया वामपार्श्वतः । वत्सयुक्तां दुग्धवतीं वत्सानाञ्च मनोरमाम्
दृष्ट्वा सवत्सां सुदामा रत्नभाण्डे दुदोह च । क्षीरं सुधातिरिक्तञ्च जन्ममृत्युहरं परम् ॥
तदुष्णञ्च पयः स्वादु पपौ गोपपतिः स्वयम् । सरो बभूव पयसा भाण्डविस्रंसनेनच
दैर्घ्ये च विस्तृते चैव परितः शतयोजनम् । गोलोकेषु प्रसिद्धश्च स च क्षीरसरोवरः ॥
गोपिकानाञ्च राधायाः क्रीड़ावापीबभूवसा । रत्नेन रचिता तूर्णं भूता वापीश्वरेच्छया
बभूव कामधेनूनां सहसा लक्षकोटयः । तावन्तो हि च वत्साश्च सुरभी लोमकूपतः ॥
तासां पुत्राश्च पौत्राश्च संबभूवुरसंख्यकाः । कथिता च गवां सृष्टिस्तयाचपूरितं जगत्
पूजाञ्चकार भगवान् सुरभ्याश्च पुरा मुने । ततो बभूव तत्पूजा त्रिषु लोकेषु दुर्लभा ॥
दीपान्वितापरदिने श्रीकृष्णस्याज्ञया भवे । बभूव सुरभी पूजा धर्मवक्त्रादितिश्रुतम् ॥
ध्यानं स्तोत्रं मूलमन्त्रंयद्यत् पूजाविधिक्रमम् । वेदोक्तञ्चमहाभाग निबोधकथयामिते
ओं सुरभ्यैनम इति मन्त्रस्य च षड़क्षरः । सिद्धो लक्षजपेनैव भक्तानां कल्पपादपः ॥
ध्यानञ्च यजुर्वेदोक्तं पूजनं सर्वसम्मतम् । ऋद्धिदां वृद्धिदाञ्चैव मुक्तिदां सर्वकामदाम् ॥
लक्ष्मीस्वरूपां परमां राधासहचरीं पराम् । गवामधिष्ठातृदेवीं गवामाद्यां गवां प्रसूम् ॥

पवित्ररूपां पूज्याञ्च भक्तानां सर्वकामदाम् । यया पूतं सर्वविश्वं तां देवीं सुरभीं भ
घटे वा धेनुशिरसि बद्धस्तम्भे गवाञ्च वा । शालग्रामे जलेऽग्नौ वा सुरभींपूजयेद्द्वि
दीपान्वितापरदिने पूर्वाह्णे भक्तिसंयुतः । यः पूजयेच्च सुरभीं स च पूज्यो भवेद्भुवि
एकदा त्रिषु लोकेषु वाराहे विष्णुमायया । क्षीरं जहार सहसा चिन्तिताश्च सुराद
ते गत्वा ब्रह्मलोकञ्च ब्रह्माणं तुष्टुवुस्तदा । तदाज्ञया च सुरभीं तुष्टाव पाकशासनः

महेन्द्र उवाच ।

नमो देव्यै महादेव्यै सुरभ्यै च नमो नमः । गवां बीजस्वरूपायै नमस्तेजगदम्बिके ॥
नमो राधाप्रियायै च पद्मांशायै नमो नमः । नमः कृष्णप्रियायै च गवां मात्रे नमो न
कल्पवृक्षस्वरूपायै सर्वेषां सन्ततं परम् ॥२५॥
श्रीदायै धनदायै च वृद्धिदायै नमो नमः । शुभदायै प्रसन्नायै गोप्रदायै नमो नमः ॥
यशोदायै कीर्त्तिदायै धर्म्मज्ञायै नमो नमः । स्तोत्रश्रवणमात्रेण तुष्टा हृष्टा जगत्प्रसू
आविर्बभूव तत्रैव ब्रह्मलोके सनातनी । महेन्द्राय वरं दत्वा वाञ्छितञ्चापि दुर्लभम्
जगाम सा च गोलोकं ययुर्देवादयो गृहम् । बभूव विश्वं सहसा दुग्धपर्णञ्च नारद
दुग्धात् घृतं ततो यज्ञस्ततःप्रीतिःसुरस्य च । इदं स्तोत्रं महापुण्यं भक्तियुक्तश्चयःप
स गोमान् धनवांश्चैवकीर्त्तिमान् पुण्यमान्भवेत् । सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वयज्ञेषुदीक्षि
इह लोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते कृष्णमन्दिरम् । सुचिरं निवसेत्तत्र करोतिकृष्णसेव
न पुनर्भवनं तस्य ब्रह्मपुत्र भवे भवेत् ॥ ३३ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे सुरभ्युपाख्यानं नाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

राधिकाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग नारायणपरायण । नारायणांश भगवन् ब्रूहि नारायणीं कथाम् ॥१॥
श्रुतं सुरभ्युपाख्यानमतीव सुमनोहरम् । गोप्यं सर्वपुराणेषु पुराविद्भिः प्रशंसितम् ॥२॥
अधुना श्रोतुमिच्छामि राधिकाख्यानमुत्तमम् । तदुत्पत्तिश्च तद्ध्यानं स्तोत्रं कवचमुत्तमम्

श्रीनारायण उवाच ।

पुरा कैलाशशिखरे भगवन्तं सनातनम् । सिद्धेशं सिद्धिदं सर्वं स्वरूपं शङ्करं परम् ॥४॥
प्रफुल्लवदनं प्रीतं सस्मितं मुनिभिः स्तुतम् । कुमाराय प्ररोचन्तं कृष्णस्य परमात्मनः ।
रासोत्सवरसाख्यानं रासमण्डलवर्णनम् ॥ ५ ॥
तदाख्यानावसाने च प्रस्तावावसरे सती ॥६॥
पप्रच्छ पार्वती स्फीता सस्मिता प्राणवल्लभम् । स्तवनं कुर्वती भीताप्राणेशेनप्रसादिता
प्रोवाच तं महादेवं महादेवी सुरेश्वरी । अपूर्वं राधिकाख्यानं पुराणेषु सुदुर्लभम् ॥८॥

श्रीपार्वत्युवाच ।

आगमं निखिलं नाथ श्रुतं सर्वमनुत्तमम् । पञ्चरात्रादिकं नीतिशास्त्रं योगश्चयोगिनाम्
सिद्धानांसिद्धिशास्त्रञ्चनानातन्त्रंमनोहरम् । भक्तानांभक्तिशास्त्रञ्चकृष्णस्यपरमात्मनः
देवीनामपिसर्वासांचरितंत्वन्मुखाम्बुजात् । अधुनाश्रोतुमिच्छामिराधिकाख्यानमुत्तमम्
श्रुतौ श्रुतं प्रशंसा च राधायाश्च समासतः ।
त्वन्मुखात् काण्वशाखायां व्यासेन तां वदाधुना ॥ १२ ॥
आगमाख्यानकाले च भवता स्वीकृतं पुरा । नहीश्वरव्याहृतिश्च मिथ्या भवितुमर्हति
तदुत्पत्तिश्च तद्ध्यानं नामनोमाहात्म्यमुत्तमम् । पूजाविधानंचरितंस्तोत्रंकवचमुत्तमम्
आराधन विधानञ्च पूजापद्धतिमीप्सितम् । साम्प्रतं ब्रूहि भगवन्मांभक्तां भक्तवत्सल

कथं न कथितं पूर्वमागमाख्यानकालतः । पार्वतीवचनं श्रुत्वानम्रवक्त्रो बभूव सः ।
पञ्चवक्त्रश्च भगवान् शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः । स्वसत्यभङ्गभीतश्च मौनीभूतो हि चिन्तितः ।
सस्मार कृष्णं ध्यानेनाभीष्टदेवं कृपानिधिम् । तदनुज्ञाश्च संप्राप्य स्वार्द्धाङ्गांतामुवाच सः ।
निषिद्धोऽहं भगवता कृष्णेन परमात्मना । आगमारम्भसमये राधाख्यानप्रसङ्गतः ।
मदर्द्धाङ्गस्वरूपा त्वं न मद्भिन्ना स्वरूपतः । अतोऽनुज्ञां ददौ कृष्णः मह्यं वक्तुं महेश्वरि ।
मदीष्टदेवकान्तायाराधायाश्चरितंसति । अतीव गोपनीयञ्च सुखदं कृष्णभक्तिदम् ॥२

जानामि तदहं दुर्गे सर्वं पूर्वापरं वरम् ।
यज्जानामि रहस्यञ्च न तत् ब्रह्मा फणीश्वरः ॥२२॥
न तत् सनत्कुमारश्च न च धर्म्मः सनातनः ।
न देवेन्द्रो मुनीन्द्राश्च सिद्धेन्द्राः सिद्धपुङ्गवाः ॥२३॥
मत्तो बलवती त्वञ्च प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यता ।
अतस्त्वां गोपनीयञ्च कथयामि सुरेश्वरि ॥२४॥

शृणु दुर्गे प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् । चरितं राधिकायाश्च दुर्लभञ्च सुपुण्यदम् ।
पुरा वृन्दावने रम्ये गोलोके रासमण्डले । शतशृङ्गैकदेशे च मालतीमल्लिकावने ॥२६
रत्नसिंहासने रम्ये तस्थौ तत्र जगत्पतिः । स्वेच्छामयश्च भगवान् बभूव रमणोत्सुकः ।

रमणं कर्त्तुमिच्छा च तद्बभूव सुरेश्वरी ।
इच्छया च भवेत् सर्वं तस्य स्वेच्छामयस्य च ॥२८॥
एतस्मिन्नन्तरे दुर्गे द्विधारूपो बभूव सः ।
दक्षिणाङ्गश्च श्रीकृष्णः वामार्द्धाङ्गश्च राधिका ॥२९॥

बभूव रमणी रम्या रासेशा रमणोत्सुका । अमूल्यरत्नभरणा रत्नसिंहासनस्थिता ॥३
वह्निशुद्धांशुकाधाना कोटिपूर्णशशिप्रभा । तप्तकाञ्चनवर्णाभाराजिताचस्वतेजसा ॥३
सस्मिता सुदती शुद्धा शरत्पद्मनिभानना । बिभ्रतीकबरींरम्यांमालतीमाल्यमण्डिताम् ।
रत्नमालाञ्चदधतीग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम् । मुक्ताहारेण शुभ्रेण गांगधारानिभेन च ॥३३
संयुक्तं वर्त्तुलोत्तुङ्गं सुमेरुगिरिसन्निभम् । कठिनं सुन्दरंदृश्यंकस्तूरीपत्रचिह्नितम् ॥३४

मांगल्यं मंगलार्हञ्चस्तनयुग्मञ्च बिभ्रति । नितम्ब श्रोणिभारार्त्ता नवयौवनसंयुता ॥३५
कामातुरां सस्मितां तां ददर्श रसिकेश्वरः । दृष्ट्वाकान्तांजगत्कान्तोबभूवरमणोत्सुकः ॥
दृष्ट्वैवं सुकान्तञ्च सा दधार हरेःपुरः । तेन राधासमाख्याता पुराविद्भिर्महेश्वरि ॥३७
राधा भजति श्रीकृष्णं स च तां च परस्परम् । उभयोःसर्वसाम्यञ्चसदासन्तोवदन्ति च ॥
धावनं धावनं रासे स्मरत्यालिंगनं जपेत् । तेन जल्पतिशङ्केतांशस्यां राधां मदीश्वरः ॥

राशब्दोच्चारणाद्भक्तो याति मुक्तिं सुदुर्लभाम् ।
धाशब्दोच्चारणात् दुर्गे धावत्येव हरेःपदम् ॥४०॥

कृष्णवामांशसंभूता राधा रासेश्वरीपुरा । तस्याश्चांशांशकलया बभूवुर्देवयोषितः ॥
रा इत्यादानवचनो धा च निर्वाणवाचकः । ततोऽवाप्नोतिमुक्तिञ्चसाचराधाप्रकीर्त्तिता ॥
बभूव गोपीसंघश्च राधाया लोमकूपतः । श्रीकृष्णलोमकूपेभ्यःबभूवुः सर्ववल्लवाः ॥४३

राधावामांशभागेन महालक्ष्मीर्वभूव सा ।
शस्याधिष्ठातृदेवी सा गृहलक्ष्मीर्वभूव सा ॥४४॥

चतुर्भुजस्य सा पत्नी देवी वैकुण्ठवासिनी । तदंशाराजलक्ष्मीश्चराजसम्पत्प्रदायिनी ॥
तदंशा मर्त्यलक्ष्मीश्च गृहिणाञ्च गृहे गृहे । शस्याधिष्ठातृदेवी च सा एव गृहदैवती ॥
स्वयं राधाकृष्णपत्नीकृष्णवक्षःस्थलस्थिता । प्राणाधिष्ठातृदेवीचतस्यैव परमात्मनः ॥
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं मिथ्यैव पार्वति । भजसत्यंपरंब्रह्मराधेशंत्रिगुणात्परम् ॥४८
परं प्रधानं परमं परमात्मानमीश्वरम् । सर्वाद्यं सर्वपूज्यञ्च निरीहं प्रकृतेः परम् ॥४९॥
स्वेच्छामयं नित्यरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम् । तद्भिन्नानाञ्चदेवानां प्राकृतं रूपमेव च ॥५०॥
तस्य प्राणाधिकाराधावहु सौभाग्यसंयुता । महद्विष्णोः प्रसूःसाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥
मानिनींराधिकांसन्तःसदासेवन्तिनित्यशः । सुलभंयत्पदाम्भोजंब्रह्मादीनांसुदुर्लभम् ॥

स्वप्ने राधा पदाम्भोजं न हि पश्यन्ति वल्लवाः ।
स्वयं देवी हरेः क्रोड़े छायारूपेण कामिनी ॥५३॥
स च द्वादश गोपानां रायाणः प्रवरः प्रिये ।
श्रीकृष्णांशश्च भगवान् विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥५४॥

सुदामशापात् सा देवी गोलोकादागता महीम् ।
वृषभानुगृहे जाता तन्माता च कलावती ॥५५॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे हरगौरीसंवादे राधोपाख्यानं नामाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

हरगौरीसंवादे राधोपाख्यानम् ।

पार्वत्युवाच ।

कथं सुदामशापञ्च सा च देवी ललाभ ह ।
कथं शशाप भृत्यो हि स्वाभीष्टदेवकामिनीम् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् । गोप्यं सर्वपुराणेषु शुभदं भक्तिमुक्तिदम् ॥
एकदा राशिकेशश्च गोलोके रासमण्डले । शतशृंगपर्वतैकदेशे वृन्दावने वने ॥३॥
गृहीत्वा विरजां गोपीं सौभाग्यां राधिकासमाम् ।
क्रीड़ाञ्चकार भगवान् रत्नभूषणभूषितः ॥४॥
रत्नप्रदीपसंयुक्ते रत्ननिर्माणमण्डले । अमूल्यरत्ननिर्माण तल्पेचम्पकचर्चिते ॥५॥
कस्तूरीकुङ्कुमासक्ते सुगन्धिचन्दनार्चिते । सुगन्धिमालतीमालासमूहपरिशोभिते
सुरतेर्विरतिर्नास्ति दम्पती रतिपण्डितौ । तौ द्वौ परस्परासक्तौ सुखसम्भोगतन्त्रितौ
मन्वन्तराणां लक्षश्च कालः परमितोगतः । गोलोकस्यस्वल्पकालेजन्मादिरहितस्य
दूत्यश्चतस्रो ज्ञात्वा च कथयामासुः राधिकाम् ।
श्रुत्वा परमरुष्टा सा तत्याज हारमीश्वरी ॥६॥
प्रबोधिता च सखिभिः कोपरक्तास्यलोचना । विहायरत्नालंकारं वह्निशुद्धांशुके

क्रीडापद्मञ्च सद्रत्ना मूल्यदर्पणमुज्ज्वलम् । चकार लोपं वस्त्रेणसिन्दूरं चित्रपत्रकम् ॥
प्रक्षाल्य तोयाञ्जलिभिर्मुखरागमलक्तकम् । विस्रस्तकबरीभारामुक्तकेशीप्रकम्पिता ॥१२
शुक्लवस्त्रपरीधाना रूक्षावेशा दिवर्जिता । ययौ यानान्तिकं तूर्णं प्रियालीभिर्निवारिता ॥
अनुहावसखीसंघंरोषविस्फुरिताधरा । शश्वत्कम्पान्वितांगीसागोपीभिःपरिवारिता
प्रभिर्भक्त्यायुताभिश्च कातराभिश्च संस्तुता । आरुरोहरथं दिव्यममूल्यरत्ननिर्मितम् ।
दशयोजनविस्तीर्णं दैर्घ्ये च योजनं शतम् ॥१५॥
सहस्रचक्रयुक्तं च नानाचित्रसमन्वितम् । नानाविचित्रवसनैःसूक्ष्मैःक्षौमैर्विराजितम् ॥
अमूल्यरत्ननिर्माणदर्पणैःपरिशोभितम् । मणीन्द्रजालमालालिपुष्पमालाविराजितम् ॥
कलकलसैर्युक्तंरम्यैर्मन्दिरकोटिभिः । त्रिलक्षकोटिभिःसार्द्धंगोपीभिश्चप्रियालिभिः ॥
ययौ रथेन तेनैव सुमनोमालिना प्रिये । श्रुत्वा कोलाहलं गोपःसुदामा कृष्णपार्षदः ॥
कृष्णं कृत्वा सावधानं गोपैः सार्द्धं पलायितः ।
भयेन कृष्णः सन्त्रस्तो विहाय विरजां सतीम् ॥२०॥
स्वप्रेमभग्नो कृष्णोऽपि तिरोधानं चकार सः ।
सा सती समयं ज्ञात्वा विचार्य्य स्वहृदि क्रुधा ॥२१॥
राधाप्रकोपभीता च प्राणांस्तत्याज तत्क्षणम् ।
विरजालिगणास्तत्र भयविह्वलकातराः ॥२२॥
ययुः शरणं साध्वीं विरजां तत्क्षणं भिया । गोलोकेसासरिद्रूपा बभूव शैलकन्यके ॥
कोटियोजनविस्तीर्णा दीर्घे शतगुणा तथा । गोलोकं वेष्टयामास परिखेव मनोहरा ॥
बभूवुः क्षुद्रनद्यश्च तदान्या गोप एव च । सर्वा नद्यस्तदंशाश्च प्रतिविश्वेषु सुन्दरि ॥
एते सप्तसमुद्राश्च विरजानन्दना भुवि । अथागत्य भगवती राधा रासेश्वरी परा ॥२६॥
दृष्ट्वा विरजां कृष्णं स्वगृहञ्च पुनर्ययौ । जगाम कृष्णस्तां राधांगोपालैरष्टभिःसह ॥
गोपीभिर्द्वारियुक्ताभिर्वारितश्च पुनः पुनः । दृष्ट्वाकृष्णञ्चसादेवी भर्त्सनञ्च चकारतम् ॥
सुदामा भर्त्सयामास तामेव कृष्णसन्निधौ । क्रुद्धाशशापसादेवीसुदामानं सुरेश्वरी ॥
गच्छ त्वमासुरीं योनिं गच्छदूरमतोद्रुतम् । शशापतांसुदामाचत्वमितोगच्छभारतम् ॥

भव गोपीगोपकन्यागोपीभिःस्वाभिरेवच । तत्रतेकृष्णविच्छेदोभविष्यतिशतंसमाः
तत्रभारावतरणं भगवांश्च करिष्यति । इत्येवमुक्त्वा सुदामा प्रणम्य मातरं हरिम् ।

साश्रुनेत्रो मोहयुक्तस्ततश्च गन्तुमुद्यतः ॥३२॥
राधा जगाम तत्पश्चात् साश्रुनेत्रातिविह्वला ।
वत्स क्व यासीत्युच्चार्य्य पुत्रविच्छेदकातरा ॥३३॥

कृष्णस्तां बोधयामास विद्यया चकृपामयीम् । शीघ्रंसंप्राप्स्यसिसुतंमारुदेत्येवमेवच
स चासुरः शङ्खचूड़ः बभूव तुलसीपतिः । मच्छूलभिन्नकायेनगोलोकञ्चजगामसः ॥
राधा जगाम वाराहे गोकुलं भारतं सती । वृषभानोश्चवैश्यस्यसाचकन्याबभूवह ॥
अयोनिसम्भवा देवी वायुगर्भा कलावती । सुषुवे मायया वायुं सा तत्राविर्बभूव ह

अतीते द्वादशाब्दे तु दृष्ट्वा तां नवयौवनाम् ॥३८॥
सार्द्धं रायाणवैश्येन तत् सम्बन्धं चकार सः ।
छायां संस्थाप्य तद्गेहे सान्तर्द्धानं चकार ह ॥३९॥

बभूव तस्य वैश्यस्य विवाहश्छायया सह । गते चतुर्दशाब्दे तु कंसभीतश्छलेन च
जगाम गोकुलंकृष्णःशिशुरूपीजगत्पतिः । कृष्णमातायशोदा या रायाणस्तत् सहोदर

गोलोके गोपकृष्णांशः सम्बन्धात् कृष्णमातुलः ॥४१॥

कृष्णेन सह राधायाः पुण्ये वृन्दावने वने । विवाहंकारयामासविधिनाजगतां विधिः
स्वप्ने राधापदाम्भोजं नहिपश्यन्तिवल्लवाः । स्वयंराधाहरेःक्रोड़े छायारायाणमन्दिरे
षष्टिं वर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः । राधिकाचरणाम्भोजदर्शनार्थीचपुष्करे ॥
भारावतरणे भूमेर्भारते नन्दगोकुले । ददर्श तत् पदाम्भोजं तपसस्तत् फलेन च ॥४

किञ्चित्कालञ्च श्रीकृष्णः पुण्ये वृन्दावने वने ।
रेमे गोलोकनाथश्च राधया सह भारते ॥४६॥

ततः सुदामशापेन विच्छेदश्च बभूव ह । तत्र भारावतरणं भूमेः कृष्णश्चकार सः ॥४
शताब्दे समतीते तु तीर्थयात्राप्रसंगतः । ददर्श कृष्णं सा राधा स च ताञ्च परस्परम् ।
ततो जगाम गोलोकं राधया सह तत्त्ववित् । कलावती यशोदा चजगामराधयासह

वृषभानुश्च नन्दश्च ययौ गोलोकमुत्तमम् ।
सर्वे गोपाश्च गोप्यश्च ययुस्ता याः समागताः ॥५०॥
छायागोपाश्च गोप्यश्च प्रापुर्मुक्तिश्च सन्निधौ ॥५१॥
[सु]रेताश्च तत्रैव सार्द्धं कृष्णेन पार्वति । षट्त्रिंशल्लक्षकोट्यश्चगोप्योगोपाश्चतत्समाः ॥
गोलोकं प्रययुर्मुक्ताः सार्द्धं कृष्णेन राधया ॥५२॥
[द्रो]णः प्रजापतिर्नन्दो यशोदा तत्प्रिया धरा । संप्राप पूर्वतपसा परमात्मानमीश्वरम् ॥
[व]सुदेवः कश्यपश्च देवकीचादितिः सती । देवमाता देवपिता प्रतिकल्पे स्वभावतः ॥
पितृणां मानसीकन्या राधामाता कलावती ।
वसुदामापि गोलोकात् वृषभानुः समाययौ ॥५५॥
[इ]त्येवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम् । सम्पत्करं पापहरं पुत्रपौत्रविवर्द्धनम् ॥५६
[श्री]कृष्णश्च द्विधारूपो द्विभुजश्च चतुर्भुजः । चतुर्भुजश्च वैकुण्ठेगोलोकेद्विभुजःस्वयम् ॥
[च]तुर्भुजस्य पत्नी च महालक्ष्मीः सरस्वती । गंगाचतुलसीचैवदेव्योनारायणप्रियाः ॥
श्रीकृष्णपत्नी सा राधा तदर्द्धांगसमुद्भवा । तेजसा वयसासाध्वीरूपेणचगुणेनच ॥५९
[आ]दौ राधां समुच्चार्य्यपश्चात्कृष्णंवदेद्बुधः । व्यतिक्रमेब्रह्महत्यांलभतेनात्रसंशयः ॥
[का]र्त्तिकीपूर्णिमायाञ्चगोलोकेरासमण्डले । चकारपूजांराधायातत्सम्बन्धिमहोत्सवम्॥
सद्रत्नगुटिकायाञ्च कृत्वा तत् कवचं हरिः ।
दधार कण्ठे बाहौ च दक्षिणे सह गोपकैः ॥६२॥
[कृ]त्वा ध्यानञ्च भक्त्या च स्तोत्रमेव चकारसः । राधाचर्वितताम्बूलंचखादमधुसूदनः ॥
राधा पूज्या च कृष्णस्य तत्पूज्यो भगवान् प्रभुः ।
परस्पराभीष्टदेवो भेदकृन्नरकं व्रजेत् ॥६४॥
द्वितीये पूजिता सा च धर्मेण ब्रह्मणा मया ।
अनन्तेन वासुकिना रविणा शशिना पुरा ॥६५॥
[म]हेन्द्रेण च रुद्रैश्च मनुना मानवेन च । सुरेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च सर्वविश्वैश्च पूजिता ॥६६
[तृ]तीये पूजिता सा च सप्तद्वीपेश्वरेण च । भारते च सुयज्ञेन पात्रैर्मित्रैर्मुदान्वितैः ॥६७

ब्राह्मणेनाभिशप्तेन दैवदोषेण भूभृता। व्याधिग्रस्तेन हस्तेन दुःखिनाच विदूयता॥
संप्राप राज्यं भ्रष्टश्रीः स च राधावरेण च। ब्रह्मदत्तेन स्तोत्रेणस्तुत्वाचपरमेश्वरीम्॥
अभेद्यं कवचं तस्याः कण्ठे बाहौ दधारसः। ध्यात्वाचकारपूजाञ्चपुष्करेशतवत्सरम्॥
अन्ते जगाम गोलोकं रत्नयानेन भूमिपः। इतितेकथितंसर्वंकिम्भूयः श्रोतुमिच्छसि॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण नारद संवादे हरगौरीसंवादे राधोपाख्यानं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः।

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुयज्ञोपाख्यानम्।

पार्वत्युवाच।

को वा सुयज्ञोनृपतिः कुत्र वंशे समुद्भवः। कथं विप्राभिशप्तश्च कथं संप्राप राधिकाम्॥
सर्वात्मनश्च कृष्णस्य पत्नींश्रीकृष्णपूजिताम्। कथं विण्मूत्रधारी च सिषेवेपरमेश्वरीम्॥
षष्टिं वर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः। यत्पादाम्भोजरेणूनां लब्धये पुष्करे विभुः॥
कथं ददर्श तां देवीं महालक्ष्मींपुरासतीम्। दुर्दर्श्यामपि युष्माकं दृश्यासावाकथंनृणाम्॥
कथं त्रिजगतां धाता तस्मैतत्कवचं ददौ। ध्यानंपूजाविधिं स्तोत्रंतस्याव्याख्यातुमर्हसि॥

श्रीमहादेव उवाच।

स्वायम्भुवो मनुर्देवि मनूनामादिरेव च। ब्रह्मात्मजस्तपस्वी च शतरूपापतिः प्रभुः॥
उत्तानपादस्तत्पुत्रस्तत्पुत्रो ध्रुव एव च। ध्रुवस्यकीर्त्तिर्विख्यातात्रैलोक्ये शैलकन्यके॥
उत्कलस्तस्य पुत्रश्च नारायणपरायणः। सहस्रं राजसूयानां पुष्करे स चकार ह॥८॥
सर्वाणि रत्नपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा। अमूल्यरत्नराशीनां सहस्रं तेजसावृतम्॥
ब्राह्मणेभ्यो ददौ राजा यज्ञान्ते सुमहोत्सवे। दृष्ट्वा तच्छोभनं यज्ञं विधाताजगतांप्रिये॥
सुयज्ञं नाम नृपतेश्चकार सुरसंसदि। स च राजा सुयज्ञश्च मनुवंश समुद्भवः॥ ११॥

...दाता रत्नदाता दाता च सर्वसम्पदाम् । दशलक्षं गवाञ्चैव रत्नशृङ्गपरिच्छदम् ॥
...त्यं ददौ स विप्रेभ्यो सुवर्णशुक्लःसदक्षिणम् । गवां द्वादशलक्षाणांददौनित्यंमुदान्वितः
...ानिवमांसानित्राह्मणेभ्यश्च पार्वति । षट्कोटिं ब्राह्मणानाञ्च भोजयामासनित्यशः
...च चर्व्य लेह्य पेयैरतितृप्तं दिने दिने । विप्रलक्षं सूपकारं भोजयामास तत्परम् ॥१५
...श्च सूपान्तं सगव्यं मांसवर्जितम् । विप्रा भोजनकाले च मनुवंशसमुद्भवम् ॥
न तुष्टुवुः सुयज्ञश्च तुष्टुवुस्तत्पितृंश्च ते ॥ १६ ॥
दिनेषु यज्ञ यज्ञान्ते षट्त्रिंशल्लक्षकोटयः ॥ १७ ॥
...ः सुभोजनं विप्राश्चातितृप्ताश्च सुन्दरि । गृहीतानि च रत्नानि स्वगृहं बोढुमक्षमाः ।
वृषलेभ्यो ददौ किञ्चित् किञ्चित् पथि च तत्यजुः ।
विप्राणां भोजनान्ते च विप्रान्येभ्यो ददौ नृपः ॥ १९ ॥
...प्युद्वर्तनन्तत्र चान्नराशिसहस्रकम् । कृत्वा यज्ञं महाबाहुः समुवास स्वसंसदि ॥
...न्द्रसारनिर्माणछत्रकोटिसमन्विते । रत्नसिंहासने रम्ये चावृते च सुसंस्कृते ॥
...स्तादिसुसंसृष्टे रम्ये चन्दनपल्लवैः । शाखायुक्तपूर्णकुम्भरम्भावृक्षैश्च शोभिते ॥
...न्दनागुरुकस्तूरीफलसिन्दूरसंयुते । वसुवासवचन्द्रेन्द्ररुद्रादित्यसमन्विते ॥२३॥
...िनारदमन्वादिब्रह्मविष्णुशिवान्विते । एतस्मिन्नन्तरे तत्र विप्र एकः समाययौ ॥
...ो मलिनवासाश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः । रत्नसिंहासनस्थञ्च माल्यचन्दनचर्चितम् ॥
...ानमाशिषश्चक्रे सस्मितः सम्पुटाञ्जलिः । प्रणनाम नृपस्तञ्च नोत्तस्थौ किञ्चिदेव हि
...सभासदश्च नोत्तस्थुर्जहसुः स्वल्पमेवच । मुनिभ्योऽपि च देवेभ्योनमस्कृत्यद्विजोत्तमः
...शाप नृपतिं क्रोधात् तत्रातिष्ठन्निरङ्कुशः । गच्छ दूरमतो राज्याद्भ्रष्टश्रीर्भव पामर ॥
...चिरंगलत्कुष्ठीबुद्धिहीनोऽप्युपद्रुतः । इत्युक्त्वा कम्पितःक्रोधात्सभास्थानृषिसमुद्यतः
...त्र जहसुः सर्वे समुत्तस्थुः सभासदः । सर्वे चक्रुः परीहारं क्रोधं तत्याज ब्राह्मणः
...राजागत्य तं प्रणम्य रुरोद भयकातरः । निःससार समामध्यात् हृदयेन विदूयता ।३१
...ब्राह्मणो गूढरूपी च प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा । तत्पश्चान्मुनयः सर्वे प्रययुर्भयकातराः ।३२
...हे विप्र तिष्ठ तिष्ठेति समुच्चार्य पुनः पुनः । पुलहश्च पुलस्त्यश्च प्रचेता भृगुरङ्गिराः ॥

मरीचिः कश्यपश्चैव वशिष्ठः क्रतुरेव च । शुक्रो वृहस्पतिश्चैव दुर्वासा लोमशस्तथा
गोतमश्चकणादश्चकण्वःकात्यायनःकठः । पाणिनिर्जाजलिश्चैवऋष्यशृङ्गोविभाण्डव
आपिशलिस्तैत्तिलिश्च मार्कण्डेयो महातपाः । सनकश्च सनन्दश्च वोढुःपैलः सनातनः
सनत्कुमारो भगवान् नरनारायणावृषी । पराशरो जरत्कारुः संवर्त्तः करथस्तथा ।३
और्वश्चच्यवनश्चैवभरद्वाजश्चवाल्मीकिः । अगस्त्योऽतिरुतथ्यश्चसङ्कर्त्तोऽस्तीकआसुरि
शिलालिर्लाङ्गलिश्चैव शालक्यः शाकटायनः । गर्गो वत्सःपञ्चशिखो जमदग्निश्चदेवल
जैगीषव्यो वामदेवो वालखिल्यादयस्तथा । शक्तिर्दक्षः कर्दमश्च प्रस्कन्नः कपिलस्तथ
विश्वामित्रश्चकौत्सश्च ऋचीकोऽप्यघमर्षणः । एतेचान्येचमुनयः पितरोऽग्निर्हरिप्रि
दिक्पाला देवताःसर्वेविप्रपश्चात् समाययुः । ब्राह्मणं वोधयामासुर्वासयामासुरीश्व
समूचुस्तं क्रमेणैव नीतिं नीतिविशारदाः ॥ ४३ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे हरगौरीसंवादे राधोपाख्याने सुयज्ञोपाख्यानं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नृपमुनिसंवादः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

किमूचुर्ब्राह्मणंब्रह्मन् ब्राह्मणाब्रह्मणःसुताः । नीतिज्ञा नीतिवचनंतन्मां व्याख्यातुमर्हसि १

श्रीमहादेव उवाच ।

तुष्टं कृत्वा ब्राह्मणश्च स्तवेन विनयेन च । क्रमेण वक्तुमारेभे मुनिसङ्घो वरानने ॥ २ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

त्वत्पश्चादागता लक्ष्मीः कीर्त्तिः सत्वं यशस्तथा ।
सुशीलश्च महैश्वर्यं पितरोऽग्निः सुरास्तथा ॥ ३ ॥

आगता नृपगेहेभ्यः कृत्वा भ्रष्टश्रियं नृपम्। भव तुष्टो द्विजश्रेष्ठ आशुतोषश्च ब्राह्मणः॥
ब्राह्मणानान्तु हृदयं कोमलं नवनीतवत्। शुद्धं सुनिर्मलञ्चैव मार्जितं तपसा मुने॥५॥
क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम्॥ ६॥
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते। पितरस्तस्य देवाश्च वह्निश्चैव तथैव च॥७
निराशाः प्रतिगच्छन्ति चातिथेरप्रतिग्रहात्। क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरुनृपालयम्॥
स्त्रीघ्नै र्गोघ्नैः कृतघ्नैश्च ब्रह्मघ्नैर्गुरुतल्पगैः। तुल्यदोषो भवत्येतैर्यस्यातिथिरनर्चितः॥६॥

पुलस्त्य उवाच।

यः पश्यन्तिवक्रदृष्ट्या चातिथिंगृहमागतम्। दत्वास्वपापंतस्मैतत् पुण्यमादायगच्छति।
क्षमस्व नृपदोषञ्च गच्छवत्स यथासुखम्। राजा स्वकर्मदोषेणनोत्तस्थौतत्क्षमांकुरु॥

पुलह उवाच।

राजश्रियाविद्यया वा ब्राह्मणंयोऽवमन्यते। त्रिसन्ध्याहीनोविप्रश्च श्रीहीनःक्षत्रियोभवेत्।
एकादशीविहीनश्च विष्णुनैवेद्यवञ्चितः। क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम्॥

क्रतुरुवाच।

ब्राह्मणःक्षत्रियो वापिवैश्योवा शूद्रएवच। दीक्षाहीनोभवेत् सोऽपिब्राह्मणंयोऽवमन्यते
धनहीनःपुत्रहीनोभार्य्याहीनो भवेद् ध्रुवम्। क्षमस्वागच्छ भगवन् शुद्धंकुरुनृपालयम्।

अङ्गिरा उवाच।

धनवान् ब्राह्मणोभूत्वा ब्राह्मणंयोऽवमन्यते। वृषावाहोभवेत् सोऽपिभारतेसप्तजन्मसु

मरीचिरुवाच।

पुण्यक्षेत्रे भारतेच देवञ्च ब्राह्मणं गुरुम्। विष्णुभक्तिविहीनश्च स भवेत् योऽवमन्यते॥

कश्यप उवाच।

वैष्णवं ब्राह्मणं दृष्ट्वा योऽसत्यमवमन्यते। विष्णुमन्त्रविहीनश्च तत् पूजाविरतोभवेत्।

प्रचेता उवाच।

अतिथिं ब्राह्मणं दृष्ट्वा नाभ्युत्थानं करोति यः। पितृमातृभक्तिहीनः स भवेद्भारते भुवि॥
प्राप्नोति कौञ्जरीं योनिंस मूढः सप्तजन्मसु। शीघ्रंगच्छ द्विजश्रेष्ठ राजानमाशिषंकुरु॥

दुर्वासा उवाच।

गुरुंवा ब्राह्मणं वापि देवताप्रतिमामपि। दृष्ट्वा शीघ्रं न नमेद्यो स भवेच्छूकरो भुवि।२
मिथ्यासाक्षीचभवति तथाविश्वासघातकः। क्षमस्वसर्वमस्माकमातिथ्यग्रहणं कुरु।

राजोवाच।

छलेन कथितो धर्मो युष्माभिर्मुनिपुङ्गवैः। सर्वं कृत्वाच विस्पष्टं मामज्ञमूढं प्रबोधय।
स्त्रीघ्नगोघ्नकृतघ्नानां गुरुस्त्रीगामिनान्तथा। ब्रह्मघ्नानाञ्चकोदोषो मां ब्रूत कोविदांवराः।

वशिष्ठ उवाच।

कामतोगोवधे राजन् वर्षंतीर्थं भ्रमेन्नरः। यवयावकभोजीच करेणच जलं पिबेत्।२५
तदाधेनुशतंदिव्यंब्राह्मणेभ्यःसदक्षिणम्। दत्त्वामुच्यतिपापाच्चभोजयित्वा द्विजं शतम्।
प्रायश्चित्ते च क्षीणे च सर्वपापान्न मुच्यति। पापावशेषाद्भवति दुःखी चाण्डाल एव
आतिदेशिकहत्यायां तदर्द्धं फलमश्नुते। प्रायश्चित्तानुकल्पेन सर्वपापान्न मुच्यति ॥२८

शुक्र उवाच।

गोहत्याद्विगुणःपापःस्त्रीहत्यायांभवेद्ध्रुवम्। षष्टिवर्षसहस्राणिकालसूत्रेवसेद्ध्रुवम्।
ततो भवेन्महापापी शूकरः सप्तजन्मसु। ततोभवति सर्पश्च जन्मसप्त ततः शुचिः ॥३०

बृहस्पतिरुवाच।

स्त्रीहत्याद्विगुणःपापो ब्रह्महत्याकृतोभवेत्। लक्षवर्षंमहाघोरे कुम्भीपाकेवसेद्ध्रुवम्।
ततो भवेन्महापापी विष्ठाकीटः शताब्दकम्। ततो भवति सर्पश्च सप्तजन्म ततःशुचिः।

गोतम उवाच।

दोषः कृतघ्ने राजेन्द्र ब्रह्महत्याचतुर्गुणः। निष्कृतिर्नास्ति वेदे च कृतघ्नानाञ्च निश्चितम्।

राजोवाच।

लक्षणञ्च कृतघ्नानां वद वेदविदांवर। कृतघ्नः कतिविधः प्रोक्तःकेषु को दोषएव वा।३४

ऋष्यश्रृङ्ग उवाच।

कृतघ्नाः षोड़शविधाः सामवेदे निरूपिताः। सर्वःप्रत्येकदोषेण प्रत्येकं फलमश्नुते ३५
कृते सत्येच पुण्येच स्वधर्मे तपसि स्थिते। प्रतिज्ञायाञ्च दाने च स्वगोष्ठीपरिपालने।

[...]कृत्ये देवकृत्ये कामकृत्ये द्विजार्चने । नित्यकृत्ये च विश्वासे परधर्मप्रदानयोः॥३७।
[...]न् यो हन्तिपापिष्ठः सकृतघ्नइति स्मृतः । एतेषां सन्ति लोकाश्च तज्जन्मभिन्नयोनिषु
[...]र्याश्चनरकां स्तेचयान्ति राजेन्द्रपापिनः । तेतेचनरकाःसन्तियमलोकेचनिश्चितम् ॥

सुयज्ञ उवाच ।

[...]कृत्वाकृतघ्नाश्चकान्कान्गच्छन्तिरौरवान् । प्रत्येकंश्रोतुमिच्छामिवक्तुमर्हसिमेप्रभो

कात्यायन उवाच ।

[...]शपथरूपश्च सत्यं हन्ति न पालयेत् । स कृतघ्नः कालसूत्रे वसेदेव चतुर्युगम् ४१॥
[...]न्मसु काकश्च सप्तजन्मसु पेचकः । ततः शूद्रोमहाव्याधिः सप्तजन्म ततः शुचिः ॥

श्रीसनन्द उवाच ।

[...]कृत्वा वदत्येव कीर्तिवर्द्धनहेतुना । स कृतघ्नस्तप्तसूर्म्यां वसत्येव युगत्रयम् ॥४३॥
[...]जन्मसु मण्डूकस्त्रिषु जन्मसु कर्कटः । तदा मूको महाव्याधीदरिद्रश्च ततः शुचिः ॥

सनातन उवाच ।

[...]र्यां हन्ति यो विप्रः सन्ध्यात्रयविवर्जितः । अतर्पणश्चयत्स्नानं विष्णुनैवेद्यवञ्चितः॥
[...]ष्णुपूजा विहीनश्च विष्णुमन्त्र विहीनकः । एकादशीविहीनश्चकृष्णस्यजन्मवासरे ॥
[...]रात्रौ च यो भुङ्क्ते श्रीरामनवमीदिने । पितृकृत्यादिहीनो यःसकृतघ्नइति स्मृतः ॥
[...]पाके वसत्येवं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । ततश्चाण्डालतां याति सप्तजन्मसु निश्चितम्
[...]जन्मनि गृध्रश्च शतजन्मनि शूकरः । ततो भवेद् ब्राह्मणश्च शूद्राणां सूपकारकः ॥
[...] भवेज्जन्मसप्त ब्राह्मणो वृषवाहकः । शूद्राणां शवदाही च भवेत् सप्तसु जन्मसु ॥
[...] भूत्वा जन्मसप्त भारते वृषलीपतिः । भुक्त्वा स्वभोगलेशश्च भ्रमित्वायातिरौरवम्
[...] पुनः पापयोनिं नरकश्च पुनः पुनः । ततो भवेद्गर्दभश्च मार्जारः पञ्चजन्मसु ॥५२॥
पञ्चजन्मसु मण्डूको भवेच्छुद्ध स्ततः क्रमात् ॥५३॥

सुयज्ञ उवाच ।

[...]द्राणां पाककरणे शूद्राणां शवदाहने । शूद्रान्नभोजने वापि शूद्रस्त्रीगमनेऽपि च ॥५४
[...]नाश्च को दोषोवृषाणांवाहनेतथा । एतान्सर्वान्समालोच्यब्रूहि मां निश्चयं मुने

पराशर उवाच ।

शूद्राणां सूपकारश्च यो विप्रो ज्ञानदुर्बलः ।
असीपत्रे वसत्येव युगानामेकसप्ततिः ॥५६॥

ततो भवेद्दर्दभश्च मूषिकः सप्तजन्मसु । तैलकीटो जन्म सप्त ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥

जरत्कारुरुवाच ।

भृत्य द्वारा स्वयं वापि यो विप्रो वृषवाहकः ।
सकृतघ्न इति ख्यातः प्रसिद्धो भारते नृप ॥५८॥

ब्रह्महत्यासमं पापं तन्नित्यं वृषताड़ने । वृषपृष्ठे भारदानात्पापं तद्द्विगुणं भवेत् ॥५
सूर्य्यातपे वाहयेद् यः क्षुधितं तृषितं वृषम् । ब्रह्महत्याशतं पापं लभते नात्र संशयः
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं विप्राणां वृषवाहिनाम् । नाधिकारो भवेत्तेषां पितृदेवार्चने नृप
लालाकुण्डे वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ । विष्ठाभक्ष्यं मूत्रजलं तत्र तस्यभवेद् ध्रुवम्
त्रिसन्ध्यां ताड़येत्तश्च शूलेन यमकिङ्करः । ऊल्कां ददाति मुखतःसूच्याकृन्तन्ति सन्त
षष्टि वर्षसहस्राणि विष्ठायाञ्च कृमिस्ततः । ततः काको जन्मपञ्चजन्मपञ्च वकस्तथा
जन्म पञ्च गृध्रकश्च शृगालः सप्तजन्मसु । ततो दरिद्रः शूद्रश्च महाव्याधिस्ततःशुचि

भरद्वाज उवाच ।

शूद्राणां शवदाही यः सः कृतघ्न इति स्मृतः । शवप्रमाणांराजेन्द्रब्रह्महत्यांलभेद्ध्रुवम्
तत्तुल्य योनिभ्रमणात् तत्तुल्यनरकाच्छुचिः । योदोषोब्राह्मणानाञ्चशूद्राणां शवदाहने
तावदेव भवेद्दोषः शूद्रश्राद्धान्नभोजने ॥६८॥

विभाण्डक उवाच ।

पितृश्राद्धे च शूद्राणां भुङ्क्ते यो ब्राह्मणोऽधमः ।
सुरापीति ब्रह्मघाती पितृदेवार्चनाद्वहिः ॥६९॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यो दोषो ब्राह्मणानाञ्च शूद्रस्त्रीगमने नृप । तद्वक्ष्यामि वेदोक्तं सावधानं निशामय
कृतघ्नानां प्रधानश्च यो विप्रोवृषलीपतिः । कृमिदंष्ट्रे वसेत्सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दश

[अ]भिभक्ष्यो भवेद्विप्रो विह्वलो यमकिङ्करैः । प्रतिमायां तप्तलौह्यामाश्लेषयति नित्यशः
[तत्र] पुंश्चलीयोनौ कृमिर्भवति निश्चितम् । एवं वर्षसहस्रञ्च ततः शूद्रस्ततः शुचिः ॥

सुयज्ञ उवाच ।

[श्रु]तेषाञ्च कृतघ्नानां वद कर्मफलं मुने । श्लाघ्यो मे ब्रह्मशापश्चकस्यसम्पद्विपद्विना ॥
[धन्य]ोऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवनं मम । आगतास्तु यतो मुक्तामद्गेहेमुनयःसुराः ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे नृपमुनिसंवादे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

हरगौरीसंवादे कर्मविपाकवर्णनम् ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

[श्रु]तेषाञ्च कृतघ्नानां यद्यत् कर्मफलं प्रभो । तेषां किमूचुर्मुनयो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥१

श्रीमहेश्वर उवाच ।

[एव]ं कुर्वति राजेन्द्रे सर्वेषु मुनिषु प्रिये । तत्र प्रवक्तुमारेभे ऋषिर्नारायणो महान् ॥२॥

नारायण उवाच ।

[स्व]दत्तां परदत्तांवा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः । स कृतघ्न इति ज्ञेयः फलञ्च शृणु भूमिप ॥३॥
[याव]न्तो रेणवः सिक्ता विप्राणां नेत्रविन्दुभिः । तावद्वर्षसहस्रञ्च शूलप्रोते स तिष्ठति ॥
[तप्त]ाङ्गारञ्च तद्भक्ष्यं पानञ्च तप्तमूत्रकम् । तप्ताङ्गारे च शयनं ताड़ितो यमकिङ्करैः ॥५॥
[तद]न्ते च महापापी विष्ठायां जायते कृमिः । षष्टि वर्षसहस्राणि देवमानेन भारते ॥६॥
[तत]ो भवेद्भूमिहीनः प्रजाहीनश्च मानवः । दरिद्रः कृपणो रोगी शूद्रोनिन्द्यस्ततःशुचिः ।

नारद उवाच ।

[हन्]ति यः परकीर्त्तिञ्च स्वकीर्त्तिं वा नराधमः । स कृतघ्न इति ख्यातस्तत्फलञ्च निशामय

अन्धकूपे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दश । कीटैःशकुलमानैश्च भक्षितः सन्ततं नृप
तप्तक्षारोदकं पापी नित्यं पिबति खादति । ततः सर्पो जन्मसप्त काकःपञ्च ततःशुचिः

देवल उवाच ।

ब्रह्मस्वं वा गुरुस्वं वा देवस्वं वापि यो हरेत् । स कृतघ्न इति ज्ञेयो महापापी च भार
अवटोदे वसेत्सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दशः । ततो भवेत् सुरापीति ततः शूद्रस्ततः शुचि

जैगीषव्य उवाच ।

पितृमातृगुरूं श्चापि भक्तिहीनो न पालयेत् । वाचा च ताड़येत् तांश्च सकृतघ्न इतिस्मृ
वाचा च ताड़येन्नित्यं स्वामिनं कुलटा च या ॥ १३ ॥
सा कृतघ्नीति विख्याता भारते पापिनी वरा । वह्निकुण्डं महाघोरं सच साच प्रयाति
तत्र वह्नौ वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ । ततो भवेज्जलौकाश्च जन्मसप्त ततःशुचि ।१५

वाल्मीकिरुवाच ।

यथा तरुषु वृक्षत्वं सर्वत्र न जहाति च । तथा कृतघ्नता राजन् सर्वपापेषु वर्त्तते ॥१६
मिथ्यासाक्ष्यं यो ददाति कामात् क्रोधात्तथा भयात् ।
सभायां पाक्षिकं वक्ति स कृतघ्न इति स्मृतः॥१७॥
पुण्यमात्रं चापि राजन् यो हन्ति सकृतघ्नकः । सर्वत्रापिच सर्वेषा पुण्यहानौ कृतघ्नता
मिथ्यासाक्ष्यं पाक्षिकं वाभारते वक्तियो नृप । यावदिन्द्रसहस्रञ्च सर्पकुण्डेवसेद्ध्रुवम्
सन्ततं वेष्टितः सर्पैर्भीतश्च भक्षितस्तथा । भुङ्क्तेच सर्पविण्मूत्रं यमदूतेन ताड़ितः ॥२
कृकलासो भवेत्तत्र भारते सप्तजन्मसु । सप्तजन्मसु मण्डूकः पितृभिः सप्तभिःसह ॥
ततो भवेच्च वृक्षश्च महारण्ये च शाल्मलिः । ततो भवेन्नरो मूकस्ततः शूद्रस्ततःशुचि ॥

आस्तीक उवाच ।

गुर्वङ्गनानां गमने मातृगामी भवेन्नरः । नराणां मातृगमने प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥२३॥
भारते च नृपश्रेष्ठ यो दोषो मातृगामिनाम् । ब्राह्मणीगमनेचैव शूद्राणां तावदेव हि॥२४
तावदेव हि ब्राह्मण्या दोषःशूद्रस्य मैथुने । कन्यानां पुत्रपत्नीनां श्वश्रूणां गमने तथा ॥
सगर्भ भ्रातृपत्नीनां भगिनीनां तथैवच । दोषं वक्ष्यामि राजेन्द्र यदाह कमलोद्भवः २६॥

यः करोति महापापी एताभिः सह मैथुनम् ।
जीवन्मृतो भवेत् सोऽपि चाण्डालोऽस्पृश्य एव च ॥ २७ ॥
अधिकारो भवेत्तस्य सूर्यमण्डलदर्शने । शालग्रामं तज्जलञ्च तुलस्याश्च दलं जलम् ॥
सर्वतीर्थजलञ्चैव विप्रपादोदकं तथा । स्प्रष्टुञ्च नैव शक्नोति विट्तुल्यः पातकी नरः॥२६
चिगुरुं ब्राह्मणञ्च नमस्कर्त्तुं न चार्हति । विष्ठाधिकं तदन्नञ्च जलं मूत्राधिकन्तथा ॥
देवाः पितरो विप्रा नैव गृह्णन्ति भारते । भवेत्तदङ्ग वातेन तीर्थमङ्गारवाहनम् ॥३१॥
अपात्रमुपवसेद् दैवस्पर्शात् तथा द्विजः । भाराक्रान्ता च पृथिवी तद्भारं वोढुमक्षमा
तत्पापात् पतितो देशः कन्याविक्रयिणो यथा ।
तत्स्पर्शाच्च तदालापात् शयनाश्रयभोजनात् ॥ ३३॥
नाञ्चतत्समोःपापो भवत्येव न संशयः । कुम्भीपाके वसेत्सोऽपि यावद्वैब्रह्मणःशतम्
निशं भ्रमेत्तत्र चक्रावर्त्तं निरन्तरम् । दग्धोवाग्निशिखाभिश्च यमदूतैश्च ताड़ितः ॥
नित्यं महापापी भुङ्क्ते निरययातनाम् । आहारश्चापि सर्वत्रकुम्भीपाके विवर्जितः ।
प्राकृतिके घोरे महति प्रलये तथा । पुनः सृष्टेः समारम्भे तद् विधो वा भवेत् पुनः
वर्षसहस्राणि विष्ठायाञ्च कृमिर्भवेत् । ततो भवति चाण्डालो भार्याहीनोनपुंसकः ।
जन्मसु शूद्रश्च गलत्कुष्ठी नपुंसकः । ततो भवेद्ब्राह्मणश्चाप्यन्धः कुष्ठी नपुंसकः ॥
एवं लब्ध्वा जन्म सप्त महापापी भवेच्छुचिः ॥ ४० ॥

मुनय ऊचुः ।

एवं कथितंसर्व मस्माभिर्वो यथागमम् । एभिस्तुल्यो भवेद्दोषोऽप्यतिथीनां पराभवे
मां कुरु विप्रेन्द्रं गृहंप्रापय निश्चितम् । संपूज्यब्राह्मणं यत्नात् गृहीत्वाब्राह्मणाशिषम् ।
गच्छ महाराज तपस्यां कुरु सत्वरम् । ब्रह्मशापैर्विनिर्मुक्तः पुनरेवागमिष्यसि॥४२
त्युक्त्वामुनयः सर्वेययुस्तूर्णं स्वमन्दिरम् । सुराश्चापिच राजानो बन्धुवर्गाश्चपार्वति ।
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखडे हरगौरीसंवादे
कर्मविपाको नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुतपःसुयज्ञसंवादवर्णनम् ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

गतेषु मुनिसंघेषु श्रुत्वा कर्मफलं नृणाम् । किञ्चकार नृपश्रेष्ठो ब्रह्मशापेन विह्वलः ॥१॥
अतिथिर्ब्राह्मणोवापि किञ्चकार तदा प्रभो। जगाम नृपगेहं वा न वा तद्वक्तुमर्हसि ॥२॥

महेश्वर उवाच ।

गतेषु मुनिसंघेषु निन्दाग्रस्तो नराधिपः । प्रेरितश्च वशिष्ठेन धर्मिष्ठेन पुरोधसा ॥ ३॥
पपात दण्डवद्भूमौ पादयोर्ब्राह्मणस्यच । त्यक्त्वा मन्युं द्विजश्रेष्ठो ददौ तस्मैशुभाशिषम्
सस्मितं ब्राह्मणं दृष्ट्वा त्यक्तमन्युं कृपामयम् । उवाच नृपतिश्रेष्ठः साश्रुनेत्रःपुटाञ्जलिः

राजोवाच ।

कुत्र वंशे भवान् जातःकिंनाम भवतः प्रभो । किंनामवापि तद्ब्रूहि क वासःकथमागतः
विप्ररूपीस्वयं विष्णुर्गूढः कपट मानुषः । साक्षात् समूर्त्तिमानग्निःप्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा।
कोवा गुरुस्ते भगवन्निष्टदेवश्च भारते । तव वेशः कथमयं ज्ञानपूर्णस्य साम्प्रतम् ॥८
गृहाण राज्यं निखिलमैश्वर्य्यं कोषमेवच । स्वभृत्यं कुरुमे पुत्रं माञ्च दासीं स्त्रियं मुने
सप्तसागरसंयुक्तां सप्तद्वीपां वसुन्धराम् । नवद्वयोपद्वीपाक्तां सशैलवनशोभिताम् ।१०
मया भृत्येन त्वं शाधि राजेन्द्रो भवभारते । रत्नेन्द्रसारनिर्माणे तिष्ठ सिंहासने वरे।
नृपस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः । उवाच परमं तत्त्वं मद्दत्तं सर्वदुर्लभम् ॥ १२

अतिथिरुवाच ।

मरीचिर्ब्रह्मणःपुत्रस्तत्पुत्रःकश्यपःस्वयम् । कश्यपस्यसुताःसर्वेप्रापुर्देवत्वमीप्सितम्
तेषु त्वष्टा महाज्ञानी चकार परमं तपः । दिव्यं वर्षसहस्रञ्च पुष्करे दुष्करं तपः ॥१४
सिषिवे ब्राह्मणार्थञ्च देवदेवं हरिं परम् । नारायणाद्वरं प्राप विप्रं तेजस्विनं सुतम्
ततो बभूव तेजस्वी विश्वरूपस्तपोधनः । पुरोधसं चकारेन्द्रो वाक्पतौ तं क्रुधा गतौ

[पि]तामहेभ्यो दैत्येभ्यो दत्तवन्तं घृताहुतिम्। चिच्छेद तं सुनाशीरो ब्राह्मणं मातुराज्ञया
विश्वरूपस्य तनयो विरूपो मत्पिता नृप।
अहञ्च सुतपा नाम वैरागी काश्यपो द्विजः॥ १८॥
[इष्ट]देवो मम गुरुर्विद्याज्ञानमनुप्रदः। अभीष्टदेवः सर्वात्मा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः॥१६॥
[नि]त्यामितत्पदाब्जंनमेवाञ्छास्तिसम्पदि। सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यंराधिकापतेः
[तेन] दत्तं न गृह्णामि विना तत्सेवनं शुभम्। ब्रह्मत्वममरत्वं वा मन्ये ऽहं जलबिम्बवत्॥
[भ]क्तिव्यवहितं मिथ्याभ्रममेव तु नश्वरम्। इन्द्रत्वं वा मनुत्वं वा सौरत्वं वा नराधिप
[न] मन्ये जलरेखेति नृपत्वं केन गण्यते। श्रुत्वा सुयज्ञ यज्ञे तु मुनीनां गमनं नृप॥२३॥
[वत्]सला विष्णुभक्तिर्मे प्राप्तिहेतुमिहागतः। केवलानुगृहीतस्त्वं न हि शप्तो मयाधुना
[समु]द्धृतश्च पतितो घोरे निम्ने भवार्णवे। नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः
[ते] पुनन्त्युरुकालेन कृष्णभक्ताश्च दर्शनात्। राजन्निर्गम्यतां गेहाद्देहि राज्यं सुताय च।
[सु]ते न्यस्य प्रियां साध्वीं गच्छ वत्स वनंत्वरा। ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तंसर्वंमिथ्यैवभूमिप
[श्री]कृष्णंभजराधेशंपरमात्मानमीश्वरम्। ध्यानासाध्यं दुराराध्यं ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः
[आ]विर्भूतैस्तिरोभूतैः प्राकृतैः प्रकृतेः परम्। ब्रह्मा स्रष्टा हरिः पाता हरः संहारकारकः
[दि]क्पालाश्च दिगीशाश्च भ्रमन्ति यस्यमायया। यदाज्ञयावाति वायुःसूर्य्योदिनपतिःसदा
[नि]शापतिः शशी शश्वच्छस्यसुस्निग्धकारकः। कालेन मृत्युःसर्वेषां सर्वविश्वेषुभीतवत्
[का]ले वर्षति शक्रश्च दहत्यग्निश्च कालतः। भीतवत् विश्वशास्ता च प्रजासंयमनो यमः
[काल]: संहरते काले काले सृजति पाति च। स्वदेशे च समुद्रश्च स्वदेशे च वसुन्धरा
[स्व]देशे पर्वताश्चैव स्वपातालाःस्वदेशतः। स्वर्लोकाः सप्तराजेन्द्र सप्तद्वीपा वसुन्धरा
[शै]लसागरसंयुक्ताः पातालाः सप्त एव च। एभिर्लोकैश्चब्रह्माण्डं डिम्बाकारं जलप्लुतम्
[स]न्त्येव प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णु शिवादयः। सुरा नराश्च नागाश्च गन्धर्वा राक्षसादयः
[आ]पातालाद्ब्रह्मलोक पर्य्यन्तं डिम्बरूपकम्। इदमेवतु ब्रह्माण्डं ब्रह्मणः कृत्रिमं नृप॥
[ना]भिपद्मे विराड्विष्णोः क्षुद्रस्य जलशायिनः। स्थितंयथापद्मबीजंकर्णिकायाश्च पङ्कजे
[ए]वं सोऽपि शयानश्च जलतल्पे सुविस्तृते। ध्यायते स महायोगी प्राकृतः प्रकृतेः परम्

कालभीतश्च कालेशं कृष्णमात्मानमीश्वरम् ।
महाविष्णोर्लोमकूपे साधारः सोऽस्ति विस्तृते ।
लोम्नां कूपेषु प्रत्येकमेवं विश्वानि सन्ति वै ॥ ४० ॥
महाविष्णोर्गात्रलोम्नां ब्रह्माण्डानाञ्च भूमिप ।
संख्यां कर्त्तुं न शक्नोति कृष्णोऽप्यन्यस्य का कथा ॥ ४१ ॥

महाविष्णुः प्राकृतिकःसोऽपिडिम्बोद्भवःसदा । भवेत्कृष्णेच्छयाडिम्बःप्रकृतेर्गर्भसम्भव
सर्वाधारोमहान्विष्णुःकालभीतःसशङ्कितः । कालेशंध्यायतेशश्वत्कृष्णमात्मानमीश्व
एवञ्च सर्वविश्वस्था ब्रह्मविष्णुशिवादयः । महान्विराट्क्षुद्रविराट्सर्वे प्राकृतिकाःस
सा सर्ववीजरूपा च मूलप्रकृतिरीश्वरी । काले लीना च कालेशे कृष्णे तं ध्यायते सद
एवं सर्वे कालभीताः प्रकृतिः प्राकृतास्तथा । आविर्भूतास्तिरोभूताः कालेन परमात्मनि
इत्येवं कथितं सर्वं महाज्ञानं सुदुर्लभम् । शिवेन गुरुणा दत्तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारद-संवादे हरगौरीसंवादे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुतपःसुयज्ञसंवादवर्णनम् ।

राजोवाच

कुत्राधारो महाविष्णोःसर्वाधारस्य तस्य च । कालभीतस्यकतिचकालमाया मुनीश्वर
क्षुद्रस्य कतिचित्कालं ब्रह्मणः प्रकृतेस्तथा । मनोरिन्द्रस्य चन्द्रस्यसूर्य्यस्यायुस्तथैव
अन्येषाञ्च जनानाञ्च प्राकृतानां परं वयः । वेदोक्तं सुविचार्य्यञ्च वद वेदविदां वर ॥
विश्वानामूर्द्ध्वभागे च कश्च वा लोकएव सः । कथयस्व महाभाग सन्देहच्छेदनं कु

मुनिरुवाच ।

विश्वानां गोलोकं राजन् विस्तृतश्च नभःसमम् ।
शश्वन्नित्यं डिम्बरूपं श्रीकृष्णेच्छासमुद्भवम् ॥ ५ ॥

[...]न परिपूर्णश्च कृष्णस्य मुखबिन्दुना । सृष्ट्युन्मुखस्यादिसर्गे परिश्रान्तस्य क्रीड़तः
[...]या सह युक्तस्य कलया निजया नृप । तत्राधारो महाविष्णर्विश्वाधारस्यविस्तृतः
[...]र्भसंयुक्तडिम्बोद्भूतस्य भूमिप । सुविस्तृते जलाधारे शयानश्च महाविराट् ॥
[...]श्वरस्य कृष्णस्य षोड़शांशः प्रकीर्त्तितः । दूर्वादलश्यामरूपः सस्मितश्च चतुर्भुजः
[...]मालाधरः श्रीमान्शोभितः पीतवाससा । ऊर्ध्वे नभसि सद्विष्णोर्नित्यवैकुण्ठमेवच
[...]काशसमंनित्यंविस्तृतं चन्द्रबिम्बवत् । ईश्वरेच्छासमुद्भूतं निर्लक्षश्च निराश्रयम्
[...]काशवत्सुविस्तारश्चामूल्यरत्ननिर्मितम् । तत्र नारायणः श्रीमान् वनमाली चतुर्भुजः

लक्ष्मीसरस्वतीगङ्गातुलसीपतिरीश्वरः ।
सुनन्दनन्दकुमुदपार्षदादिभिरावृतः ॥ १३ ॥

[...]शः सर्वसिद्धेशो भक्तानुग्रहविग्रहः । श्रीकृष्णश्च द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः ॥
[...]र्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् । ऊर्ध्वं वैकुण्ठदेशाच्चपञ्चाशत्कोटियोजनात्
[...]लोकं वर्त्तुलाकारं वरिष्ठं सर्वलोकतः अमूल्यरत्ननिर्माणैर्मन्दिरैश्च विभूषितम् ॥१६॥
[...]न्द्रसारनिर्माणैः स्तम्भसोपानचित्रकैः । मणीन्द्रदर्पणासक्तैः कवाटकलसोज्ज्वलैः ।
[...]नाचित्रविचित्रैश्च शिविरैश्च विराजितम् । कोटियोजनविस्तीर्णं दैर्घ्ये शतगुणंतथा ।

विरजासरिदाकीर्णशतशृङ्गेन वेष्टितम् ॥ १८ ॥

[...]र्द्धप्रमाणेन दैर्घ्येन विस्तृतेन च । शैलार्द्धपरिमाणेन युक्तं वृन्दावनेन च ॥ १९ ॥
[...]र्द्धमाननिर्माणरासमण्डलमण्डितम् सरिच्छैलवनादीनां मध्ये गोलोकमेव च ॥२०॥
[...]था पङ्कजमध्ये च कर्णिकारो मनोहरः । तत्र गोगोपगोपीभिर्गोपीशो रासमण्डले ॥
[...]श्वर्या राधिकया संयुक्तः सन्ततं नृप । द्विभुजो मुरलीहस्तः शिशुगोपालरूपधृक् ।
[...]शुद्धांशुकाधानो रत्नभूणभूषितः । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गो रत्नमालाविराजितः ॥ २३॥
[...]सिंहासनस्थश्च रत्नच्छत्रेण छत्रितः । शश्वत् स प्रियगोपालैः सेवितः श्वेतचामरैः ॥

गोपीभिःसेविताभिश्चमालाचन्दनचर्चितम् । सस्मितःसकटाक्षाभिःसुवेशाभिश्चवीक्षि
कथितो लोकनिर्माणो यथाशक्ति यथागमम् । यथाश्रुतंशम्भुवक्त्रात् कालमानंनिशाम
पात्रं षट्पलनिर्माणं गभीरं चतुरङ्गुलम् ॥ २७ ॥
स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं दण्डैश्च चतुरङ्गुलैः । यावज्जलप्लुतं पात्रं तत्कालं दण्डमेव च
दण्डद्वयं मुहूर्त्तश्च यामस्तस्य चतुर्गुणः । वासरश्चाष्टभिर्यामैः पक्षः पञ्चदशःस्मृतः
मासो द्वाभ्याञ्च पक्षाभ्यां वर्षोद्वादशमासकैः । मासेन च नराणाञ्च पितृणांतदहर्निश
कृष्णपक्षे दिनं प्रोक्तं शुक्ले रात्रिः प्रकीर्त्तिता । वत्सरेण नराणाञ्च देवानाञ्चदिवानिश
उत्तरायणे दिनं प्रोक्तं रात्रिश्च दक्षिणायने । युगकर्मानुरूपञ्च नरादीनां वयो नृप ॥३
प्रकृतेः प्राकृतानाञ्च ब्रह्मादीनां निशामय । कृतं त्रेताद्वापरञ्च कलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥३
दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैः सावधानं निशामय । चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथायुग
तेषांच संध्या संध्यांशौ द्वे सहस्रेप्रकीर्त्तिते । त्रिचत्वारिंशल्लक्षेण विंशत्सहस्राधिकेन
चतुर्युगं परिमितं नरमाणक्रमेण च । सप्तदशलक्षमितमष्टाविंशत् सहस्रकम् ॥ ३
नृमानेन कृतयुगं संख्याविद्भिः प्रकीर्त्तितम् । द्विषड्लक्षपरिमितं षण्णवतिसहस्रकम्
त्रेतायुगं परिमितं कालविद्भिः प्रकीर्त्तितम् । अष्टलक्षपरिमितं चतुःषष्टिसहस्रकम् ॥३
परिमितं द्वापरञ्च प्रोक्तं संख्याविपश्चिता । चतुर्लक्षपरिमितं द्वात्रिंशच्च सहस्रकम्
नृमानाब्दं कलियुगं विदुः कालविपश्चितः ॥ ३९ ॥
यथा सप्त च वाराश्चतिथयःषोड्शः स्मृताः । दिवारात्रिश्चपक्षौ द्वौ मासोवर्षश्चनिर्मित
यथा भ्रमति सततमेवमेव चतुर्युगम् । यथा युगानि राजेन्द्र तथा मन्वन्तराणि च ॥४
मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः । एवं क्रमाद् भ्रमन्त्येव मनवश्च चतुर्दश
षष्ठ्यधिकं पञ्चशतं पञ्चविंशत् सहस्रकम् । नरमाणयुगञ्चैव परं मन्वन्तरं स्मृतम् ॥४
आख्यानञ्च मनूनाञ्च धर्मिष्ठानांनराधिप । यच्छ्रुतंशिववक्त्रेण तत्त्वं मत्तोनिशाम
आद्यो मनुर्ब्रह्मपुत्रः शतरूपा पतिव्रता । धर्मिष्ठानां वरिष्ठश्च गरिष्ठो मनुषु प्रभुः ॥ ४
स्वायम्भुवः शम्भुशिष्यो विष्णुव्रतपरायणः । जीवन्मुक्तो महाज्ञानी भवतः प्रपितामह
राजसूयसहस्रञ्च चकार नर्मदातटे । त्रिलक्षमश्वमेधञ्च त्रिलक्षं नरमेधकम् ॥ ४७

[अश्व]मेधञ्च चतुर्लक्षं विधिवन्महदद्भुतम् । ब्राह्मणानां त्रिकोटिञ्च भोजयामासनित्यशः
[...]ल्लक्षगवां मांसैः सुपक्वैर्घृतसंस्कृतैः । चर्व्यचूष्यलेह्यपेयैर्मिष्टद्रव्यैः सुदुर्लभैः ॥४९॥
[अ]मूल्यरत्नलक्षञ्च दशकोटिसुवर्णकम् । स्वर्णशृङ्गयुतं दिव्यं गवां लक्षं सुपूजितम् ॥
[वह्नि]शुद्धञ्च वस्त्रञ्चमुनीन्द्राणाञ्चलक्षकम् । भूमिञ्च सर्वशय्याढ्यांगजेन्द्ररत्नलक्षकम्
त्रिलक्षमश्वरत्नञ्च शातकुम्भविनिर्मितम् ॥ ५१ ॥
[...]त्रं रथरत्नञ्च शिविकालक्षमेव च । त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च सान्नं सजलमीप्सितम्
त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च कर्पूरादिसुवासितम् ॥ ५२ ॥
[अ]मूल्यं सुविचित्रञ्च त्रिकोटिस्वर्णतल्पकम् । रत्नेन्द्रसारखचितं रचितं विश्वकर्मणा
[वह्नि]शुद्धांशुकैश्चित्रै राजितं माल्यजालकैः । नित्यंददौब्राह्मणेभ्यो विष्णुप्रीत्याशिवाज्ञया
[सं]प्राप्य शङ्कराज्ज्ञानं कृष्णमन्त्रंसुदुर्लभम् । संप्राप्य कृष्णदास्यञ्च गोलोकञ्चजगामसः
[...] मुक्तं स्वपुत्रञ्च प्रहृष्टश्च प्रजापतिः । तुष्टाव शङ्करं तुष्टः ससृजे मनुमन्यकम् ॥५६॥
स च स्वयम्भुपुत्रश्च स च स्वायम्भुवो मनुः ।
स्वारोचिषो मनुश्चैव द्वितीयो वह्निनन्दनः ॥ ५७ ॥
[रा]जा वदान्यो धर्मिष्ठः स्वायम्भुवसमो महान् । प्रियव्रतसुतावन्यौ द्वौ मनूधर्मिणांवरौ
[तौ] तृतीयौ चतुर्थौ च वैष्णवौतापसोत्तमौ । तौ च शङ्करशिष्यौ चकृष्णभक्तिपरायणौ
[धर्मि]ष्ठानां वरिष्ठश्च रैवतः पञ्चमो मनुः । षष्ठश्च चाक्षुषो ज्ञेयो विष्णुभक्तिपरायणः ॥
[श्रा]द्धदेवः सूर्य्यसूतो वैष्णवः सप्तमो मनुः । सावर्णिः सूर्य्यतनयो वैष्णवोमनुरष्टमः ॥
[नव]मो दक्षसावर्णिर्विष्णुव्रतपरायणः । दशमो ब्रह्मसावर्णिर्ब्रह्मज्ञानविशारदः ॥ ६२ ॥
[...]श्च धर्मसावर्णिर्मनुरेकादशः स्मृतः । धर्मिष्ठश्च वरिष्ठश्च वैष्णवानां सदा व्रती ॥६३
[...]नो च रुद्रसावर्णिर्मनुश्च द्वादशः स्मृतः । धर्मात्मा देवसावर्णिर्मनुरेवत्रयोदशः ॥६४
[चतु]र्दशो महाज्ञानी चन्द्रसावर्णिरेव च । यावदायुर्मनूनाञ्चैवेन्द्राणां तावदेव हि ॥६५॥
चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नं ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
तावती ब्रह्मणो रात्रिः सा च ब्राह्मी निशा नृप ॥६६॥
[...]त्रिश्च सा ज्ञेया वेदेषु परिकीर्त्तिता । ब्रह्मणोवासरे राजन् क्षुद्रकल्पः प्रकीर्त्तितः

एवं सप्तकल्पजीवी मार्कण्डेयो महातपाः । ब्रह्मलोकादधःसर्वेलोकादग्धाश्चतत्रवै ॥
उत्थितेनैव सहसा शङ्कर्षणमुखाग्निना । चन्द्रार्कब्रह्मपुत्राश्च ब्रह्मलोकं गता ध्रुवम् ॥
ब्राह्मीरात्रिव्यतिते तु पुनश्च ससृजे विधिः । तस्यां ब्रह्मनिशायाञ्च क्षुद्रप्रलय उच्यते॥
देवाश्च मनवश्चैव तत्र दग्धा नरादयः । एवं त्रिंशद्दिवारात्रैर्ब्रह्मणो मास एव च ॥७१
वर्षं द्वादशमासैश्च ब्रह्मसम्बन्धि चैव हि । एवं पञ्चदशाब्दे तु गते च ब्रह्मणो नृप ।

दैनंदिनन्तु प्रलयो वेदेषु परिकीर्त्तितः ॥७२॥
मोहरात्रिश्च सा प्रोक्ता वेदविद्भिः पुरातनैः ।
तत्र सर्वे प्रणष्टाश्च चन्द्रार्कादिदिगीश्वराः ॥७३
आदित्या वसवो रुद्रा मन्विन्द्रा मानवादयः ।
ऋषयो मुनयश्चैव गन्धर्वा राक्षसादयः ॥७४॥

मार्कण्डेयो लोमशश्च पेचकश्चिरजीविनः । इन्द्रद्युम्नश्च नृपतिश्चाकूपारश्चकच्छपः ॥७
नाड़ीजङ्घो वकश्चैव सर्वे नष्टाश्च तत्रवै । ब्रह्मलोकादधः सर्वे लोका नागालयास्तथा॥
ब्रह्मलोकं ययुः सर्वे ब्रह्मपुत्रादयस्तथा । गते दैवे दिने ब्रह्मा लोकांश्चससृजे पुनः ॥७
एवं शताब्दपर्य्यन्तं परमायुश्च ब्रह्मणः । ब्रह्मणश्च निपातेन महाकल्पो भवेन्नृप ॥७८
प्रकीर्त्तिता महारात्रिः सा एव च पुरातनैः । ब्रह्मणश्चनिपातेचब्रह्माण्डौघोजलप्लुतः॥
वेदमाता च सावित्री वेदा धर्म्मादयस्तथा । सर्वं प्रणष्टा मृत्युश्चप्रकृतिश्चशिवं विना॥
नारायणे प्रलीनाश्च विश्वस्था वैष्णवास्तथा । कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्वरुद्रगणैः सह॥
मृत्युञ्जये महादेवे प्रलीनः स तमोगुणः । ब्रह्मणश्च निपातेन निमेषः प्रकृतेर्भवेत् ॥८२

नारायणश्च शम्भोश्च महद्विष्णोश्च निश्चितम् ।
निमेषान्ते पुनः सृष्टिर्भवेत् कृष्णेच्छया नृप ॥८३॥

कृष्णो निमेषरहितो निर्गुणः प्रकृतेः परः । सगुणानां निमेषश्च कालसंख्यावयोमितः॥
निर्गुणस्य च नित्यस्य चाद्यन्तरहितस्य च । निमेषाणां सहस्रेण प्रकृतेर्दण्ड उच्यते॥

षष्टिदण्डात्मिका तस्याः वासरश्च प्रकीर्त्तितः ।
मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षं द्वादशमासकैः ॥८६॥

…गते शताब्दे च श्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः । प्रकृत्याश्च प्रलीनायां श्रीकृष्णे प्राकृतोलयः ॥
सर्वान् संहृत्य सा चैका महाविष्णोः प्रसूश्च या ।
कृष्णवक्षसि लीना च मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥८८॥
…लो वदन्ति तां दुर्गां विष्णुमायांसनातनीम् । सर्वशक्तिस्वरूपाञ्चपरांनारायणींसतीम्
…ष्यधिष्ठातृदेवीञ्चकृष्णस्य निर्गुणात्मिकाम् । यन्मायामोहिताश्चैवब्रह्मविष्णुशिवादयः
…वास्तांमहालक्ष्मींपरांराधां वदन्ति ते । अर्द्धाङ्गाचमहालक्ष्मीःप्रियानारायणस्य च॥
प्राणाधिष्ठातृदेवीञ्च प्रेम्णा प्राणाधिकां वराम् ।
शश्वत् प्रेममयीं शक्तिं निर्गुणां निर्गुणस्य च ॥६२॥
…यणश्च शम्भुश्च संहृत्य स्वगणान् बहून् । शुद्धसत्वस्वरूपीचकृष्णे लीनश्च निर्गुणे ॥
…गोप्यश्च गावश्च सुरभ्यश्च नराधिप । सर्वे लीनाः प्रकृत्याश्चप्रकृतिः प्रकृतीश्वरे ॥
…विष्णौ विलीनाश्च ते सर्वेक्षुद्रविष्णवः । महाविष्णुःप्रकृत्याञ्चसाचैवंपरमात्मनि ॥
…र्योगनिद्रा च श्रीकृष्णनेत्रपद्मयोः । अधिष्ठानञ्चकारैवं माययाचेश्वरेच्छया ।६६॥
प्रकृतेर्वासरो यावन्मितः कालः प्रकीर्त्तितः ।
तावद्वृन्दावने निद्रा कृष्णस्य परमात्मनः ॥६७॥
…रत्नतल्पे च वह्निशुद्धांशुकार्चिते । गन्धचन्दनमाल्यानां वायुना सुरभीकृते ॥६८
…प्रजागरे तस्य सर्वसृष्टिर्भवेत् पुनः । एवं सर्वे प्राकृताश्च श्रीकृष्णं निर्गुणं विना ॥
…तत्स्मरणं तस्य ध्यानं तदर्चनम् । कीर्त्तनंतद्गुणानाञ्चमहापातकनाशनम्॥१००
…कथितं सर्वंयद्यन्मृत्युञ्जयाच्छ्रुतम् । यथागमंमहाराजकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

सुयज्ञ उवाच ।

…सिद्धो विश्वानांसंहर्त्ताचतमोगुणः । ब्रह्मणोऽन्तेविलीनश्चसत्वोमृत्युञ्जयेशिवे ॥
शिवो लीनो निर्गुणेचेत् श्रीकृष्णे प्राकृते लये ।
कथं तव गुरोर्नाम मृत्युञ्जय इति श्रुतौ ॥१०३॥
कथं वा मूलप्रकृतिर्महाविष्णोः प्रसूरियम् ।
असंख्यानि च विश्वानि वसन्ति यस्य लोमसु ॥१०४॥

सुतपा उवाच ।

ब्रह्मणोऽन्ते मृत्युकन्या प्रणष्टाजलविम्बवत् । संहर्त्रीसर्वलोकानांब्रह्मादीनांनराधिप ॥
कतिधामृत्युकन्यानां ब्रह्मणां कोटिशो लये । कालेनलीनःशम्भुश्चसत्यरूपेच निर्गुणे ॥
मृत्युकन्या जिताशश्वच्छिवेनगुरुणामम । नमृत्युनाजितःशम्भुःकल्पेकल्पेश्रुतौश्रुतम् ।
शम्भुर्नारायणस्यैव प्रकृतेश्च नराधिप । नित्यानां लीनता नित्येतन्मायान तु वास्तवी ।
स्वयं पुमान् निर्गुणश्च कालेनसगुणःस्वयम् । स्वयंनारायणःशम्भुर्माययाप्रकृतिःस्वयम् ।
तदंशस्तत्समः शश्वद् यथावह्नेःस्फुलिङ्गवत् । येयेचब्रह्मणासृष्टारुद्रादित्यादयस्तथा ।
कल्पेकल्पेजितास्तेते नश्वरामृत्युकन्यया । नशिवोब्रह्मणासृष्टःसत्योनित्यः सनातनः ।
कतिधा ब्रह्मणां पातो यन्निमेषेण भूमिप । अथादिसर्गेश्रीकृष्णःप्रकृत्याञ्च जगद्गुरुः ।
चकारवीर्य्याधानञ्च पुण्ये वृन्दावने वने । तद्वामांशसमुद्भूता रासे रासेश्वरी परा ।
गर्भं दधार सा राधा यावद्वै ब्रह्मणो वयः । ततःसुषावसाडिम्बंगोलोके रासमण्डले ।
चुकोप डिम्बं सा दृष्ट्वा हृदयेन विदूयता । तड्डिम्बं प्रेरयामास तदधो विश्वगोलके ।
त्यक्त्वापत्यं महादेवी रुरोद च मुहुर्मुहुः । कृष्णस्तांबोधयामासमहायोगेनयोगवित् ॥
वभूव तस्माड्डिम्बाच्च सर्वाधारो महाविराट् ॥११७॥

सुयज्ञ उवाच ।

अद्य मे सफलं जन्म जीवनं सार्थकं मम । शापो मे वररूपश्च वभूव भक्तिकारणम् ।
सुदुर्लभा हरेर्भक्तिः सर्वमङ्गलमङ्गला । न तस्याश्च समं विप्र वेदेषुभक्तिपञ्चकम् ॥११८
यथा भक्तिर्मम भवेत् श्रीकृष्णे परमात्मनि । सुदुर्लभा च सर्वेषां तत्कुरुष्वमहामुने ।
न ह्यम्मयानि तीर्थानि नदेवामृच्छिलामयाः । तेपुनन्त्युरुकालेनकृष्णभक्ताश्चदर्शनात् ।
सर्वेषामाश्रमाणाञ्च द्विजातिर्जातिरुत्तमा । स्वधर्मनिरताश्चैवतेषुश्रेष्ठाश्च भारते ॥१२
कृष्णमन्त्रोपासकश्च कृष्णभक्तिपरायणः । नित्यंनैवेद्यभोजीचततःश्रेष्ठोमहान् शुचिः ।
त्वां वैष्णवं द्विजश्रेष्ठं महाज्ञानार्णवं परम् । संप्राप्य शिवशिष्यञ्च कं यामि शरणं मुने
अधुनाहं गलत्कुष्ठी तव शापान्महामुने । कथं तपस्यामशुचिर्नाधिकारी करोमि व

सुतपा उवाच ।

हरिभक्तिप्रदात्री सा विष्णुमाया सनातनी । सा च याननुगृह्णातितेभ्योभक्तिंददातिच ॥
यांश्च माया मोहयति तेभ्यस्तां न ददाति च । करोति वञ्चनां तेषांनश्वरैणधनेनच ॥
कृष्णप्रेममयीं शक्तिं प्राणाधिष्ठातृदेवताम् । भज राधांनिर्गुणांतांप्रदात्रींसर्वसम्पदाम् ॥
त्वं यास्यसि गोलोकं तदनुग्रहसेवया । सा सेविता श्रीकृष्णेन सर्वाराध्येन पूजिता ॥
ध्यानासाध्यं दुराराध्यं भक्ताः संसेव्य निर्गुणम् ।
सुचिरेण च गोलोकं प्रयान्ति बहुजन्मतः ॥ १३० ॥
शक्तिमयीश्चसंसेव्यभक्ता यान्त्यचिरैणच । साप्रसूश्चमहाविष्णोः सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥
विप्रपादोदकं भुङ्क्ष्व सहस्रवर्षसंयुतः । कामदेवस्वरूपश्च रोगहीनो भविष्यसि ॥१३२
विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी । तावत्पुष्करपत्रेषु पिबन्ति पितरो जलम् ॥
पृथिव्यांयानि तीर्थानितानि तीर्थानिसागरे । सागरैयानि तीर्थानि विप्रपादेषु तानि च
विप्रपादोदकञ्चैव पापव्याधिविनाशनम् । सर्वतीर्थोदकसमं भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ॥
विप्रो मानवरूपी च देवदेवो जनार्दनः । विप्रेण दत्तं द्रव्यञ्च भुञ्जते सर्वदेवताः ॥१३६॥
इत्येवमुक्त्वा विप्रश्चगृहीत्वा तस्यपूजनम् । जगामगृहमित्युक्त्वा चायास्ये वत्सरान्तरे ॥
तथाच बुभुजे राजा विप्रपादोदकंशिवे । विप्रांश्चपूजयामास भोजयामास वत्सरम् ॥
वत्सरव्यतीते तु निर्मुक्तोव्याधितोनृपः । आजगाम मुनिश्रेष्ठः सुतपाः कश्यपाग्रणीः
राधापूजाविधानञ्च स्तोत्रञ्च कवचं मनुम् । ध्यानञ्च सामवेदोक्तं ददौ तस्मै नृपायच ॥
तंनिर्गम्यतांशीघ्रमित्युक्त्वा तपसेमुनिः । जगामस्वालयं दुर्गे निर्जगामत्वरान्वितः ॥
बन्धुर्बान्धवाःसर्वेंत्रिरात्रं शोकमूर्च्छिताः । भार्य्याश्चतत्यजुः प्राणान्पुत्रोराजाबभूवह ॥
सुयज्ञः पुष्करं गत्वा चकार दुष्करं तपः । दिव्यं वर्षं शतं राजा जजाप परमं मनुम् ॥
ददर्श गगने रथस्थां परमेश्वरीम् । स तद्दर्शनमात्रेण निष्पापश्च बभूव ह ॥ १४४ ॥
त्याज मानुषं देहं दिव्यां मूर्त्तिं दधार ह । सा देवी तेन यानेन रत्नेन्द्रनिर्मितेन च ॥
तं नीत्वाच गोलोकं तत्र चैव ययौ तदा । राजा ददर्श गोलोकं नद्या विरजयावृतम् ॥
वेष्टितं पर्वतेनैव शतशृङ्गेण चारुणा । श्रीवृन्दावनसंयुक्तं रासमण्डलमण्डितम् ॥१४७॥

गोगोपीगोपनिकरैः शोभितं परिसेवितैः। रत्नेन्द्रसारनिर्माणमन्दिरैः सुमनोहरैः
नानाचित्रविचित्रैश्च राजितं परिशोभितम्। सप्तत्रिंशदुपवनैः कल्पवृक्षसमन्वितैः
पारिजातद्रुमाकीर्णैःवेष्टितं कामधेनुभिः। आकाशवत् सुविस्तीर्णंवर्तुलंचन्द्रविम्ववत्

अत्यूद्दूर्ध्वमपि वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम्।
शून्यस्थितं निराधारं ध्रुवमेवेश्वरेच्छया ॥ १५१ ॥

आत्माकाशसमंनित्यमस्माकञ्चसुदुर्लभम्। अहंनारायणोऽनन्तोब्रह्माविष्णुर्महान्विराट्
धर्मःक्षुद्रविराट्सङ्घोगङ्गालक्ष्मीःसरस्वती। त्वंविष्णुमायासावित्रीतुलसीचगणेश्वरः
सनत्कुमारः स्कन्दश्च नरनारायणावृषी। कपिलोदक्षिणा यज्ञो ब्रह्मपुत्राश्चयोगिनः
पवनो वरुणश्चन्द्रः सूर्यो रुद्रो हुताशनः। कृष्णमन्त्रोपासकाश्च भारतस्थाश्चवैष्णवाः
एभिर्दृष्टश्च गोलोको नान्यैर्दृष्टःकदाचन। निरामयेच तत्रैव रत्नसिंहासने स्थितम्
रत्नमालाकिरीटैश्च भूषितं रत्नभूषणैः। सुनिर्मलैः पीतवस्त्रैः वह्निशुद्धैर्विराजितम्
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं किशोरं गोपरूपिणम्। नवीननीरदश्यामं श्वेतपङ्कजलोचनम् १५
शरत्पार्वणचन्द्रास्यमीषद्धास्यं मनोहरम्। द्विभुजं मुरलीहस्तं भक्तानुग्रहविग्रहम्
स्वेच्छामयंपरं ब्रह्मनिर्गुणंप्रकृतेःपरम्। ध्यानासाध्यंदुराराध्यमस्माकञ्च सुदुर्लभम्
प्रियैर्द्वादशगोपालैः सेवितं श्वेतचामरैः। वीक्षितं गोपिकावृन्दैः सस्मितैः सुमनोहरैः
पीड़ितैः कामवाणैश्च शश्वत् सुस्थिरयौवनैः। वह्निशुद्धांशुकाधानैः रत्नभूषणभूषितैः
रासमण्डलमध्यस्थं श्रीकृष्णञ्च परात्परम्। ददर्श राजा तत्रैव राधया दर्शितन्तदा
स्तुतं चतुर्भिर्वेदैश्च मूर्त्तिमद्भिर्मनोहरैः। रागिणीनाञ्च रागाणामतीव सुमनोहरम्
श्रुतवन्तञ्च सङ्गीतं यन्त्रवक्त्रोत्थितं शिवे। नित्यया च सनातन्या प्रकृत्याच सह त्वया
शश्वत् पूजितपादाब्जं मण्डितं तुलसीदलैः। कस्तूरीकुङ्कुमाक्तैश्च गन्धचन्दनचर्चितैः
दूर्वाभिरक्षताभिश्च पारिजातप्रसूनकैः। निर्मलैर्विरजातोयैर्दत्ताध्यैरतिशोभितम् ॥ १६
सुप्रसन्नं स्वतन्त्रञ्च सर्वकारणकारणम्। सर्वेषाञ्चान्तरात्मानं सर्वेशं सर्वजीवनम्
सर्वाधारंपरं पूज्यंब्रह्मज्योतिः सनातनम्। सर्वसम्पत्स्वरूपञ्चदातारं सर्वसम्पदाम्
सर्वमङ्गलरूपञ्च सर्वमङ्गलकारणम्। सर्वमङ्गलदं सर्वमङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ॥ १७

दृष्ट्वा नृपतिस्त्रस्तोह्यवरुह्य रथात् त्वरा । साश्रुनेत्रः पुलकितो मूर्द्धर्ना च प्रणनाम च
परमात्मा ददौ तस्मै स्वदास्यञ्च शुभाषितम् ।
स्वभक्तिं निश्चलां सत्यामस्माकञ्च सुदुर्लभम् ॥ १७२ ॥
अवरुह्य स्वरथादुवासकृष्णवक्षसि । गोपीभिः सुप्रियाभिश्चसेविता श्वेतचामरैः ॥
भाषिता श्रीकृष्णेनस्मितेनचपूजिता । समुत्थितेनसहसा भक्त्याच सम्भ्रमेणच ॥
ददौ राधां समुच्चार्य्यपश्चात् कृष्णश्च माधवम् । प्रवदन्तिचवेदेषु वेदविद्भिः पुरातनैः॥
व्यर्यंये वदन्तिये निन्दन्ति जगत्प्रसूम् । कृष्णप्राणाधिकां प्रेममयीं शक्तिश्चराधिकाम्
पच्यन्ते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ । भवन्ति स्त्रीपुत्रहीना रोगिणः शतजन्मसु ॥
एवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम् । सा त्वं सती भगवती वैष्णवीच सनातनी
नारायणी विष्णुमाया मूलप्रकृतिरीश्वरी । मायया मां पृच्छसि त्वं सर्वज्ञा सर्वरूपिणी
ज्ञातिस्वधिदेवी च पराजातिस्मरा वरा। कथितंराधिकाख्यानंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे हरगौरी-
संवादे सुतपः सुयज्ञसंवादे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

राधिकोपाख्याने राधापूजास्तोत्रम् ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

कृष्णस्य स्थिते मन्त्रे युष्माकमीश्वरस्य च । कथं जग्राहराधाया मन्त्रञ्चवैष्णवोनृपः
विधानञ्च किं ध्यानंकिंस्तोत्रं कवचञ्च किम् । कं मन्त्रञ्चददौ राज्ञेतांपूजापद्धतिंवद

श्रीमहेश्वर उवाच ।

विप्र कं भजामीति प्रश्नं कुर्वति राजनि । शीघ्रं प्राप्नोमि गोलोकं कस्याराधनया मुने
श्रुत्वन्तं राजेन्द्रमुवाच ब्राह्मणोत्तमः । तत्सेवया च तल्लोकं प्राप्स्यसे बहुजन्मतः ॥

तत्प्राणाधिष्ठातृदेवीं भज राधां परात्पराम् । कृपामयीप्रसादेन शीघ्रं प्राप्नोति तत्पदम्।
इत्युक्त्वा राधिकामन्त्रं ददौ तस्मै षड़क्षरम् । ओं राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च
प्राणायामं भूतशुद्धिं मन्त्रन्यासं तथैव च । कराङ्गन्यासमेवञ्च ध्यानं सर्वसुदुर्लभम् ।
स्तोत्रञ्च कवचन्तञ्च शिक्षयामास भक्तितः । राजा तेन क्रमेणैव जजाप परमं मनुम्।
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् । कृष्णस्तां पूजयामास पुरा ध्यानेन येन च
श्वेतचम्पकवर्णाभां कोटिचन्द्रसमप्रभाम् । शरत्पार्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोचनाम्।
सुश्रोणीं सुनितम्बाञ्च पक्वविम्वाधरां वराम् ॥१०
मुक्तापङ्क्तिविनिन्द्यैकदन्तपङ्क्तिमनोहराम् । ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकातराम्।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नमालाविभूषिताम् ॥११॥
रत्नकेयूरवलयां रत्नमञ्जीररञ्जिताम् । रत्नकेयूरयुग्मेन विचित्रेण विराजिताम् ।
सूर्य्यप्रभाच्छादितेन गण्डस्थलविराजिताम् ॥१२॥
अमूल्यरत्ननिर्म्माणग्रैवेयकविभूषिताम् । सद्रत्नसारनिर्म्माणकिरीटमुकुटोज्वलाम्।
रत्नाङ्गुरीयसंयुक्तां रत्नपाशकशोभिताम् ॥१३॥
बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यशोभितम् । रूपाधिष्ठातृदेवीञ्च गजेन्द्रमन्दगामिनीम्।
गोपीभिः सुप्रियाभिश्च सेवितां श्वेतचामरैः ॥१४॥
कस्तूरीबिन्दुभिःसार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना । सिन्दूरविन्दुनाचारुसीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम्
नित्यं सुपूजितां भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ॥१५॥
कृष्णसौभाग्यसंयुक्तां कृष्णप्राणाधिकां वराम् ।
कृष्णप्राणाधिदेवीञ्च निर्गुणाञ्च परात्पराम् ॥१६॥
महाविष्णुविधात्रीञ्च दात्रीञ्च सर्वसम्पदाम् । कृष्णभक्तिप्रदांशान्तांमूलप्रकृतिमीश्वरीम्
वैष्णवीं विष्णुमायाञ्च कृष्णप्रेममयीं शुभाम् । रासमण्डलमध्यस्थांरत्नसिंहासनस्थिताम्
रासे रासेश्वरयुतां राधां रासेश्वरीं भजे ॥१७॥
ध्यात्वा पुष्पं मूर्ध्निदत्त्वा पुनर्ध्यायेज्जगत्प्रसूम् । दद्यात्पुष्पंपुनर्ध्यात्वाचोपहाराणिषोड़श
आसनं वसनं पाद्यमर्घ्यं गन्धानुलेपनम् । धूपं दीपं सुपुष्पञ्च स्नानीयं रत्नभूषणम् ॥२

नानाप्रकारनैवेद्यं ताम्बूलं वासितं जलम् । मधुपर्कं रत्नतल्पमुपचाराणि षोड़श ॥२२॥
प्रत्येकं वेदमन्त्रेण दत्तं भक्त्या च भूभृता । मन्त्रांश्च श्रूयतां दुर्गे वेदोक्तान्सर्वसम्मतान्
रत्नसारविकारञ्च निर्मितं विश्वकर्म्मणा । वरं सिंहासनं रम्यं राधे पूजासु गृह्यताम्
अमूल्यरत्नखचितममूल्यं सूक्ष्ममेव च । वह्निशुद्धं निर्म्मलञ्च वसनं देवि गृह्यताम् ॥२५॥
रत्नसारपात्रस्थं सर्वतीर्थोदकं शुभम् । पादप्रक्षालनार्थञ्च राधे पाद्यञ्च गृह्यताम् ।२६।
दक्षिणावर्त्तशङ्खस्थं सदूर्वापुष्पचन्दनम् । पूतं युक्तं तीर्थतोयैः राधेऽर्घ्यं प्रतिगृह्यताम् ॥
पार्थिवद्रव्यसंभूतमतीवसुरभीकृतम् । मङ्गलार्हं पवित्रञ्च राधे गन्धं गृहाण मे ॥ २८ ॥
श्रीखण्डचूर्णं सुस्निग्धं कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् । सुगन्धयुक्तं देवेशि गृह्यतामनुलेपनम् ॥
वृक्षनिर्यासससंयुक्तं पार्थिवद्रव्यसंयुतम् । ज्वलदग्निशिखाभूतं धूपं देवि गृहाण मे ॥३०॥
अन्धकारभयहरममूल्यरत्नमुज्ज्वलम् । रत्नप्रदीपं शोभाढ्यं गृहाण परमेश्वरि ॥ ३१ ॥
पारिजातप्रसूनञ्च गन्धचन्दनचर्चितम् । अतीव शोभनं रम्यं गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ३२ ॥
सुगन्धामलकीचूर्णं सुस्निग्धं सुमनोहरम् । विष्णुतैलसमायुक्तं स्नानीयं देवि गृह्यताम्
अमूल्यरत्ननिर्माणं केयूरवलयादिकम् । शङ्खं सुशोभनं राधे गृह्यतां भूषणं मम ॥३४॥
कालदेशोद्भवं पक्कफलञ्च लड्डुकादिकम् । परमान्नञ्च मिष्टान्नं नैवेद्यं देवि गृह्यताम् ॥
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् । सर्वभोगादिकं स्वादु ताम्बूलं देवि गृह्यताम्

अशनं रत्नपात्रस्थं सुस्वादु सुमनोहरम् ।
मया निवेदितं भक्त्या गृह्यतां परमेश्वरि ॥३७॥

रत्नेन्द्रसारनिर्माणं वह्निशुद्धांशुकान्वितम् । पुष्पचन्दनचर्चाढ्यं पर्य्यङ्कं देवि गृह्यताम्॥
एवं संपूज्य देवीं तां दद्यात् पुष्पाञ्जलित्रयम् । यत्नेन पूजयेद्देवीं नायिकाष्टौव्रतेव्रती ॥
प्रमादिक्रमयोगेन दक्षिणावर्त्ततः प्रिये । भक्त्या पञ्चोपचारेणसुप्रियाः परिचारिकाः ॥
मालावतीं पूर्वकोणे वह्निकोणे च माधवीम् । दक्षिणेरत्नमालाञ्चसुशीलांनैर्ऋते सति ॥
पश्चिमे च शशिकलां पारिजाताञ्च मारुते । पद्मावतीमुत्तरे च ऐशान्यां सुन्दरीं तथा ॥
यूथिकामालतीपद्ममालां दद्यात् व्रते व्रती । परिहारञ्च कुरुते सामवेदोक्तमेव च ॥४३॥
त्वं देवीजगतांमातविष्णुमायासनातनी । कृष्णप्राणाधिदेवीचकृष्णप्राणाधिकाशुभा ॥

कृष्णप्रेममयी शक्तिः कृष्णसौभाग्यरूपिणी । कृष्णभक्तिप्रदे राधे नमस्तेमङ्गलप्रदे ॥४५
अद्य मे सफलं जन्म जीवनं सार्थकं मम । पूजितासि मयासाचयाश्रीकृष्णेन पूजिता ॥
कृष्णवक्षसि या राधा सर्वसौभाग्यसंयुता । रासे रासेश्वरीरूपा वृन्दावृन्दावने वने ॥
कृष्णप्रिया च गोलोके तुलसी कानने तु या । चम्पावतीकृष्णसंगेक्रीड़ाचम्पककानने ॥
चन्द्रावली चन्द्रवने शतशृङ्गे सती सति । विरजा दर्पहन्त्री च विरजातटकानने ॥४६
पद्मावती पद्मवने कृष्णा कृष्णसरोवरे । भद्रा कुञ्जकुटीरे च काम्या च काम्यके वने ॥
वैकुण्ठे च महालक्ष्मीर्वाणी नारायणोरसि । क्षीरोदसिन्धुकन्याचमर्त्येलक्ष्मीर्हरिप्रिया
सर्वस्वर्गे स्वर्गलक्ष्मीर्देवदुःखविनाशिनी । सनातनी विष्णुमाया दुर्गा शङ्करवक्षसि ॥
सावित्री वेदमाता च कलया ब्रह्मवक्षसि । कलया धर्मपत्नी त्वं नरनारायणप्रसूः ॥५३॥
कलया तुलसी त्वञ्च गङ्गाभुवनपावनी । लोमकूपोद्भवा गोप्यः कलांशा रोहिणी रतिः
कला कलांशरूपा च शतरूपा शची दितिः । अदितिर्देवमाता च त्वत्कलांशा हरिप्रिया
दिव्यश्च मुनिपत्न्यश्च त्वत्कला कलया शुभे । कृष्णभक्तिकृष्णदास्यंदेहिमे कृष्णपूजिते
एवं कृत्वा परीहारं स्तुत्वा च कवचं पठेत् ॥ ५७ ॥
पुराकृतं स्तोत्रमेतन् भक्तिदास्यप्रदं शुभम् । एवं नित्यं पूजयेद् योविष्णुतुल्यःसभारते
जीवन्मुक्तश्च पूतश्च गोलोकं याति निश्चितम् ॥ ५६ ॥
कार्त्तिकी पूर्णिमायाञ्च राधां यः पूजयेच्छिवे । एवं क्रमेण प्रत्यब्दं राजसूयफलं लभेत्
परमैश्वर्य्ययुक्तश्च इहलोके स पुण्यवान् । सर्वपापाद्विनिर्मुक्तो यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम्
आदावेवं क्रमेणैव रासे वृन्दावने वने । स्तुत्वा सा पूजिता राधा श्रीकृष्णेन पुरा सति
संपूजिता द्वितीये च धात्रा एवं क्रमेण च । त्वद्वरेण च संप्राप्य विधाता वेदमातरम्
नारायणो महालक्ष्मीं प्राप संपूज्य भारतीम् । गङ्गाञ्च तुलसीञ्चैव परां भुवनपावनीम्
विष्णुः क्षीरोदशायी च प्राप सिन्धुसुतां तथा । मृतायांदक्षकन्यायांमयाकृष्णाज्ञयापुरा
त्वमेव दुर्गा सम्प्राप्ता पूजिता पुष्करे च सा । अदितिंकश्यपःप्रापचन्द्रःसंप्रापरोहिणीम्
कामो रतिञ्च संप्राप धर्मो मूर्त्तिं पतिव्रताम् ॥ ६७ ॥
देवाश्च मुनयश्चैव यां संपूज्य पतिव्रताम् । संप्रापुर्यद्वरेणैव धर्मकामार्थमोक्षकम् ।६८।

एवं पूजाविधानञ्च कथितञ्च स्तवं शृणु ॥ ६८ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

एकदा मानिनी राधा बभूवादर्शना प्रभोः । संसक्तंस्य तुलस्याञ्च गोप्याञ्च तुलसीवने
सा संहृत्य स्वमूर्त्तीश्च कला सर्वाश्च लीलया ॥६९॥
सर्वे बभूवुर्देवाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७० ॥
...ऐश्वर्य्याश्चनिश्रीका भार्य्याहीनाह्युपद्रुताः । तेचसर्वेसमालोच्य श्रीकृष्णंशरणंययुः॥
...स्तोत्रेण सन्तुष्टःस्नात्वा संपूज्यतांशुचिः । तुष्टाव परमात्मासससर्वेषां राधिकां सतीम्

श्रीकृष्ण उवाच ।

...मेव प्रियोऽहन्ते प्रमोदमेव ते मयि । सुव्यक्तमद्य कांपट्यवचनन्ते वरानने ॥ ७३ ॥
हे कृष्ण त्वं मम प्राणा जीवात्मेति च सन्ततम् ।
यद्ब्रूहि नित्यं प्रेम्णा च साम्प्रतन्तद् गतं द्रुतम् ॥७४॥
...स्मात् सर्वमलीकन्ते वचनंजगदम्बिके । क्षुरधारञ्च हृदयं स्त्रीजातीनाञ्च सर्वतः ॥७५
...स्माकंवचनंसत्यं यद्ब्रवीमीतितद्ध्रुवम् । पञ्चप्राणाधिदेवीत्वं राधाप्राणाधिकेतिमे ॥
शक्तो न रक्षितुं त्वाञ्च यान्ति प्राणास्त्वया विना ।
विनाधिष्ठातृदेवींञ्च को वा कुत्र च जीवती ॥ ७७ ॥
...विष्णोश्च माता त्वं मूलप्रकृतिरीश्वरी । सगुणात्वञ्च कलया निर्गुणा स्वयमेवतु ॥
...ज्योतीरूपा निराकारा भक्तानुग्रहविग्रहा । भक्तानां रुचिवैचित्र्या नानामूर्त्तिश्च विभ्रती
...महालक्ष्मीश्च वैकुण्ठे भारती च सतां प्रसूः । पुण्यक्षेत्रे भारतेच सतीच पार्वतीतथा८०।
तुलसी पुण्यरूपा च गङ्गा भुवनपावनी । ब्रह्मलोके च सावित्री कलया त्वं वसुन्धरा ॥
गोलोकेराधिका त्वञ्चसर्वगोपालकेश्वरी । त्वयाविनाहं निर्जीवोह्यशक्तः सर्वकर्म्मसु ॥
शिवःशक्तस्त्वयाशक्त्या शवाकारस्त्वयाविना । वेदकर्त्तास्वयंब्रह्मा वेदमात्रात्वयासह॥
नारायणस्त्वया लक्ष्मा जगत्पाता जगत्पतिः । फलंददाति यज्ञश्चत्वया दक्षिणया सह
विभर्त्ति सृष्टिं शेषश्च त्वां कृत्वा मस्तके भुवम् ।
विभर्त्ति गङ्गारूपां त्वां मूर्द्धिन गङ्गाधरः शिवः ॥ ८५ ॥

शक्तिमच्चजगत्सेवं शवरूपंत्वयाविना। वक्तासर्वस्त्वयावाण्या सूतोमूकस्त्वयाविना॥
यथामृदाघटं कर्त्तुं कुलालःशक्तिमान् सदा। सृष्टिं स्रष्टुं तथाहञ्च प्रकृत्याच त्वयासह॥
त्वयाविनाजड़श्चाहं सर्वत्रच न शक्तिमान्। सर्वशक्तिस्वरूपात्वं त्वमागच्छममान्तिकम्॥
वह्नित्वं दाहिकाशक्तिर्नाग्निःशक्तस्त्वयाविना। शोभास्वरूपाचन्द्रेत्वं त्वांविनानससुन्दरः॥

प्रभारूपा हि सूर्य्ये त्वं त्वां विना न स भानुमान्।
न कामः कामिनीबन्धुस्त्वया रत्या विना प्रिये ॥ ६० ॥

इत्येवंस्तवनं कृत्वातां संप्रापजगत् प्रभुः। देवावभूवुः सश्रीकाःसभार्य्याः शक्तिसंयुताः॥
सस्त्रीकश्च जगत् सर्वं वभूव शैलकन्यके। गोपीपूर्णश्च गोलोको वभूव तत्प्रसादतः॥
राजा जगामगोलोकमितिस्तुत्वाहरिप्रियाम्। श्रीकृष्णेनकृतं स्तोत्रंराधाया यः पठेन्नरः॥
कृष्णभक्तिश्चतद्दास्यंस प्राप्नोतिनसंशयः। स्त्रीविच्छेदेयःशृणोति मासमेकमिदंशुचिः॥
अचिराल्लभते भार्य्यां सुशीलां सुन्दरींसतीम्। भार्य्याहीनो भाग्यहीनोवर्षमेकं शृणोति यः॥
अचिराल्लभतेभार्य्यांसुशीलां सुन्दरींसतीम्। पुरामयाच त्वं प्राप्ता स्तोत्रेणानेनपार्वति॥
मृतायां दक्षकन्यायामाज्ञया परमात्मनः। स्तोत्रेणानेन संप्राप्ता सावित्री ब्रह्मणापुरा॥
पुरादुर्वाससः शापान्निश्रीकेदेवतागणे। स्तोत्रेणानेनदेवैस्तैः संप्राप्ता श्रीः सुदुर्लभम्॥
शृणोति वर्षमेकञ्च पुत्रार्थीलभते सुतम्। महाव्याधिरोगमुक्तो भवेत्स्तोत्रप्रसादतः॥
कार्त्तिकीपूर्णिमायान्तु तां संपूज्यपठेत्तुयः। अचलां श्रियमाप्नोति राजसूयफलंलभेत्॥

नारी शृणोति चेत् स्तोत्रं स्वामिसौभाग्यतां लभेत्।
भक्त्या शृणोति यः स्तोत्रं वन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ १०१ ॥

नित्यंपठतियो भक्त्या राधांसंपूज्यभक्तितः। सप्रयातिच गोलोकंनिर्मुक्तोभववन्धनात्॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे हरगौरीसंवादे श्रीराधिकोपाख्याने राधापूजास्तोत्रं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः।

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

राधाकवचवर्णनम् ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रुतमत्यद्भुतं मया । अधुना कवचं ब्रूहि श्रोष्यामि त्वत्प्रसादतः

श्रीमहेश्वर उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे दुर्गे कवचं परमाद्भुतम् । पुरा मह्यं निगदितं गोलोके परमात्मना ॥२

अतिगुह्यं परं तत्वं सर्वमन्त्रौघविग्रहम् । यद्धृत्वा पठनाद् ब्रह्मा संप्राप वेदमातरम् ॥

यद्धृत्वाहं तव स्वामी सर्वमातुः सुरेश्वरि । नारायणश्च यद्धृत्वा महालक्ष्मीमवापसः

यद्धृत्वा परमात्मा च निर्गुणः प्रकृतेः परः । बभूव शक्तिमान्कृष्णः सृष्टिंस्रष्टुं पुराविभुः

विष्णुःपाता च यद्धृत्वा संप्राप सिन्धुकन्यकाम् ।

शेषो बिभर्त्ति ब्रह्माण्डं मूर्द्धिन सर्षपवद् यतः ॥६ ॥

लोमकूपेषु प्रत्येकं ब्रह्माण्डानिमहान् विराट् । बिभर्त्ति धारणाद्यस्य सर्वाधारोबभूवसः

धारणाच्च पठनाद्धर्म्मः साक्षी च सर्वतः । यद्धारणात् कुवेरश्च धनाध्यक्षश्च भारते ॥

इन्द्रः सुराणामीशश्च पठनाद्धारणाद्यतः । नृपाणां मनुरीशश्च पठनाद्धारणाद् यतः ॥६॥

सोमश्चन्द्रश्च यद्धृत्वा राजसूयं चकार सः । स्वयं सूर्य्यस्त्रिलोकेशः पठनाद्धारणाद्यतः

यद्धृत्वा पठनादग्निर्जगत्पूतं करोति च । यद्धृत्वा वाति वातोऽयं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

यद्धृत्वा च स्वतन्त्रो हि मृत्युश्चरतिजन्तुषु । त्रिःसप्तकृत्वा निःक्षत्रांचकारचवसुन्धराम्

जामदग्न्यश्च रामश्च पठनाद्धारणाद् यतः । पपौ समुद्रं यद्धृत्वा पठनात् कुम्भसम्भवः ।

सनत्कुमारो भगवान् यद्धृत्वाज्ञानिनां गुरुः । जीवन्मुक्तौ च सिद्धौचनरनारायणावृषी

यद्धृत्वापठनात् सिद्धोवशिष्ठो ब्रह्मपुत्रकः । सिद्धेशःकपिलो यस्माद्यस्माद्दक्षःप्रजापतिः

यस्माद्भृगुश्च मां द्वेष्टि कूर्म्मः शेषंबिभर्त्ति च । सर्वाधारो यतो वायुर्वरुणःपवनोयतः

ईशानो दिक्पतिश्चैव यमः शास्ता यतः शिवे ।

कालः कालाग्निः रुद्रश्च संहर्त्ता जगतां यतः ॥१७॥
यद्धृत्वा गौतमः सिद्धः कश्यपश्च प्रजापतिः । वसुदेवसुतां प्राप चैकांशेनतुतत्कला
पुरा स्वजायाविच्छेदे दुर्वासा मुनिपुङ्गवः ॥१८॥
संप्राप रामः सीताञ्च रावणेन हृतां पुरा ॥१९॥
पुरा नलश्च संप्राप दमयन्तीं यतः सतीम् । शङ्खचूडो महावीरो दैत्यानामीश्वरो यतः
वृषो वहति मां दुर्गे यतो हि गरुडो हरिम् । एवं संप्राप संसिद्धिं सिद्धाश्चमुनयःपुरा
यद्धृत्वा च महालक्ष्मीः प्रदात्री सर्वसम्पदाम् । सरस्वती सतां श्रेष्ठायतःक्रीडावतीरतिः
सावित्रीवेदमाताचयतःसिद्धिमवाप्नुयात् । सिन्धुकन्यामर्त्त्यलक्ष्मीर्यतोविष्णुमवापसा
यद्धृत्वा तुलसी पूता गङ्गा भुवनपावनी । यद्धृत्वा सर्वशस्याढ्या सर्वाधारा वसुन्धरा
यद्धृत्वा मनसा देवी सिद्धा च विश्वपूजिता । यद्धृत्वा देवमाता च विष्णुं पुत्रमवापसा
पतिव्रता च यद्धृत्वा लोपामुद्राप्यरुन्धती । लेभे च कपिलं पुत्रं देवहुती यतः सती ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ प्राप च तत्प्रसूः । त्वन्माताचापि संप्राप त्वांदेवींगिरिजांयतः
एवं सर्वे सिद्धगणाः सर्वैश्वर्य्यमवाप्नुयुः । श्रीजगन्मङ्गलस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
ऋषिश्छन्दोऽस्य गायत्री देवी रासेश्वरी स्वयम् ।
श्रीकृष्णभक्तिसंप्राप्तौ विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥२६॥
शिष्याय कृष्णभक्तायब्राह्मणाय प्रकाशयेत् । शठाय परशिष्याय दत्वामृत्युमवाप्नुयात्
राज्यं देयं शिरोदेयं न देयं कवचं प्रिये । कण्ठे धृतमिदं भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ।
मया दृष्टश्च गोलोके ब्रह्मणा विष्णुना पुरा । ओं राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च
कृष्णेनोपासितोमन्त्रःकल्पवृक्षःशिरोऽवतु । ओं ह्रीं श्रीं राधिकाङेन्तंवह्निजायान्तमेवच
कपालं नेत्रयुग्मञ्च श्रोत्रयुग्मं सदाऽवतु । ओं रां ह्रीं श्रीं राधिकेतिङेन्तंवह्निजायान्तमेवच
मस्तकं केशसंघाश्च मन्त्रराजःसदाऽवतु । ओं रां राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेवच
सर्वसिद्धिप्रदःपातुकपोलंनासिकांमुखम् । क्लींश्रींकृष्णप्रियाङेन्तंकण्ठंपातुनमोऽन्तकम्
ओं रां रासेश्वरीङेन्तंस्कन्धंपातुनमोऽन्तकम् । ओंरांरासविलासिन्यैपृष्ठंपातुसदाऽवतु
वृन्दावनविलासिन्यै स्वाहावक्षः सदावतु । तुलसीवनवासिन्यै स्वाहापातुनितम्बकम्

कृष्णप्राणाधिकाङेन्तं स्वाहान्तं प्रणवादिकम् । पादयुग्मञ्च सर्वाङ्गी सन्ततं पातुसर्वतः
राधा रक्षतु प्राच्याञ्च वह्नौ कृष्णप्रियाऽवतु । दक्षे रासेश्वरी पातु गोपीशा नैर्ऋतेऽवतु
पश्चिमे निर्गुणा पातु वायव्ये कृष्णपूजिता । उत्तरे सन्ततं पातु मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥
सर्वेश्वरी सदैश्यानां पातु मां सर्वपूजिता । जले स्थले चान्तरिक्षे स्वप्ने जागरणेतथा
महाविष्णोश्च जननी सर्वतः पातु सन्ततम् । कवचं कथितं दुर्गे श्रीजगन्मङ्गलं परम् ।
यस्मै कस्मैनदातव्यं गूढ़ाद् गूढ़तरं परम् । तव स्नेहान्मयाख्यातं प्रवक्तव्यंन कस्यचित्
गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः । कण्ठे वा दक्षिणेवाहौ धृत्वा विष्णुसमोभवेत्
शतलक्षजपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् । यदि स्यात् सिद्धकवचो न दग्धो वह्निनाभवेत्
एतस्मात्कवचाद् दुर्गे राजादुर्य्योधनःपुरा । विशारदोजलस्तम्भेवह्निस्तम्भेचनिश्चितम्
मया सनत्कुमाराय पुरा दत्तञ्च पुष्करे । सूर्य्यपर्वणि मेरौ च स सान्दीपनये ददौ ॥
बलाय तेन दत्तञ्च ददौ दुर्य्योधनाय सः ।
कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥४६॥
नित्यं पठति भक्त्येदं तन्मन्त्रोपासकश्चयः । विष्णुतुल्योभवेन्नित्यंराजसूयफलंलभेत् ॥
स्नानेन सर्वतीर्थानां सर्वदानेन यत् फलम् । सर्वव्रतोपवासे चपृथिव्याश्चप्रदक्षिणे ॥५१
सर्वयज्ञेषु दीक्षायां नित्यञ्च सत्यरक्षणे । नित्यं श्रीकृष्णसेवायांकृष्णनैवेद्यभक्षणे ॥५२
पाठे चतुर्णां वेदानां यत्फलञ्च लभेन्नरः । तत्फलं लभते नूनं पठनात् कवचस्य च ॥
राजद्वारे श्मशाने च सिंहव्याघ्रान्विते वने । दावाग्नौ संकटेचैव दस्युचौरान्विते भये ॥
कारागारे विपद् ग्रस्ते घोरेचदृढ़वन्धने । व्याधियुक्तोभवेन्मुक्तोधारणात्कवचस्यच ॥
इत्येतत्कथितं दुर्गे तवैवेदं महेश्वरि । त्वमेव सर्वरूपा मां माया पृच्छसि मायया ॥५६

श्रीनारायण उवाच ।

इत्युक्त्वाराधिकाख्यानंस्मारंस्मारञ्चमाधवम् । पुलकाङ्कितसर्वांगःसाश्रुनेत्रोबभूवसः ॥
न कृष्णसदृशो देवो न गंगासदृशीसरित् । नपुष्करात्समंतीर्थंनाश्रमोब्राह्मणात् परः ॥
परमाणु परं सूक्ष्मं महाविष्णोः परो महान् । नभःपरञ्चविस्तीर्णंयथानास्त्येवनारद ॥
यथा न वैष्णवात् ज्ञानी योगीन्द्रः शङ्करात् परः ।

कामक्रोधलोभमोहा जितास्तेनैव नारद ॥६०॥
स्वप्ने जागरणे शश्वत् कृष्णध्यानरतः शिवः ।
यथा कृष्णस्तथा शम्भुर्न भेदो माधवेशयोः ॥६१॥

यथा शम्भुर्वैष्णवेषु यथा देवेषु माधवः । तथेदं कवचं वत्स कवचेषु प्रशस्तकम् ॥६
शिरिति मंगलार्थञ्च वकारोदातृवाचकः । मंगलानां प्रदाता यः सशिवःपरिकीर्त्तितः
नराणां सन्ततं विश्वे शं कल्याणं करोतियः । कल्याणंमोक्षवचनंसएवशङ्करःस्मृतः
ब्रह्मादीनां सुराणाञ्च मुनीनां वेदवादिनाम् । तेषाञ्च महतां देवो महादेवःप्रकीर्त्तितः
महती पूजिता विश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्याः देव पूजितश्च महादेवः स च स्मृतः
विश्वस्थानाञ्च सर्वेषां महतामीश्वरः स्वयम् । महेश्वरञ्च तेनेमं प्रवदन्ति मनीषिणः

हे ब्रह्मपुत्र धन्योऽसि यद्गुरुश्च महेश्वरः ।
श्रीकृष्णभक्तिदाता यो भवान् पृच्छति माञ्च किम् ॥६८॥

इति ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद संवादे प्रकृतिखण्डे राधिकोपाख्यानं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

दुर्गोपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

सर्वाख्यानं श्रुतं ब्रह्मन्नतीव परमाद्भुतम् । अधुना श्रोतुमिच्छामिदुर्गोपाख्यानमुत्तमम् ।
दुर्गा नारायणीशाना विष्णुमायाशिवासती । नित्यासत्याभगवतीसर्वाणीसर्वमंगला ।
अम्बिका वैष्णवी गौरी पार्वतीचसनातनी । नामानिकौथमोक्तानिसर्वेषांशुभदानि च ।
अर्थं षोड़शनाम्नां च सर्वेषामीप्सितं वरम् । ब्रूहि वेदविदां श्रेष्ठ वेदोक्तंसर्वसम्मतम् ।
केन वा पूजिता सादौ द्वितीये केन वा पुरा । तृतीये वा चतुर्थे वा केनसर्वत्रपूजिता ।

नारायण उवाच।

...र्वं षोडशनाम्नाञ्च विष्णुर्वेदे चकारसः। पुनःपृच्छसिज्ञात्वात्वंकथयामियथागमम् ॥
...र्गो दैत्ये महाविघ्ने भवबन्धेचकर्म्मणि। शोके दुःखे च नरके यमदण्डेच जन्मनि ॥
...हाभयेऽतिरोगेचाप्याशब्दोहन्तृवाचकः। एतान्हन्त्येवयादेवीसादुर्गा परिकीर्त्तिता ॥
...शसा तेजसा रूपैर्नारायणसमा गुणैः। शक्तिर्नारायणस्येयं तेन नारायणी स्मृता ॥
...शानः सर्वसिद्धयर्थेचाशब्दोदातृवाचकः। सर्वसिद्धिप्रदात्रीयासापीशानाप्रकीर्त्तिता ॥

सृष्टा माया पुरा सृष्टौ विष्णुना परमात्मना।
मोहितं मायया विश्वं विष्णुमाया प्रकीर्त्तिता ॥११॥
शिवे कल्याणरूपा च शिवदा च शिवप्रिया।
प्रिये दातरि चा शब्दो शिवा तेन प्रकीर्त्तिता ॥१२॥

...द्बुद्ध्यधिष्ठातृदेवी विद्यमाना युगे युगे। पतिव्रतासुशीलाचसासतीपरिकीर्त्तिता ॥
...था नित्योहि भगवान् नित्या भगवती तथा। स्वमायया तिरोभूता तत्रेशे प्राकृतेलये ॥
...ब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं सर्वं मिथ्यैवकृत्रिमम्। दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा ॥
...सिद्धैश्वर्य्यादिकं सर्वं यस्यामस्ति युगे युगे। सिद्धादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥
...र्वान्मोक्षंप्रापयतिजन्ममृत्युजरादिकम्। चराचरांश्चविश्वस्थान्सर्वाणीतेनकीर्त्तिता ॥
...गलं मोक्षवचनं चा शब्दोदातृवाचकः। सर्वान्मोक्षान्याददातिसाएव सर्वमंगला ॥
...र्षे सम्पदि कल्याणे मंगलं परिकीर्त्तितम्। तान् ददाति या देवीसाएव सर्वमंगला ॥
...म्बेति मातृवचनो वन्दने पूजने सदा। पूजिता वन्दिता माता जगतांतेन साम्बिका ॥
...ष्णुभक्ताविष्णुरूपाविष्णोःशक्तिस्वरूपिणी। सृष्टौचविष्णुनासृष्टावैष्णवीतेनकीर्त्तिता

गौरः पीते च निर्लिप्ते परे ब्रह्मणि निर्म्मले।
तस्यात्मनः शक्तिरियं गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥२२॥
गुरुः शम्भुश्च सर्वेषां तस्य शक्तिः प्रिया सती।
गुरुः कृष्णश्च तन्माया गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥२३॥

...तिथिभेदे सर्वभेदे कल्पभेदेप्रभेदतः। ख्यातौ तेषु च विख्यातापार्वतीतेन कीर्त्तिता ॥२४॥

महोत्सवविशेषे च पर्वन्निति प्रकीर्त्तिता ।
तस्याधिदेवी या सा च पार्वती परिकीर्त्तिता ॥२५॥
पर्वतस्य सुता देवी साविर्भूता च पर्वते । पर्वताधिष्ठातृदेवि पार्वती तेन कीर्त्तिता ॥
सर्वकाले सना प्रोक्ता विद्यमाने तनीति च । सर्वत्र सर्वकाले चविद्यमाना सनातनी ॥
अर्थः षोड़शनाम्नाञ्च कीर्त्तितश्च महामुने । यथागमञ्च वेदोक्तोपाख्यानञ्च निशामय ॥
प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमात्मना । वृन्दावने चसृष्ट्यादौगोलोकेरासमण्डले ॥
मधुकैटभभीते च ब्रह्मणा सा द्वितीयतः । त्रिपुरप्रेरितेनैव तृतीये त्रिपुरारिणा ॥३०॥
भ्रष्टश्रिया महेन्द्रेण शापाद् दुर्वाससः पुरा । चतुर्थे पूजिता देवीभक्त्याभगवती सती ॥
तदा मुनीन्द्रैः सिद्धेन्द्रैर्देवैश्च मुनिपुङ्गवैः । पूजिता सर्वविश्वेषु बभूव सर्वतः सदा ॥
तेजःसु सर्वदेवानां साविर्भूता पुरा मुने । सर्वेदेवा ददुस्तस्यै शस्त्राणि भूषणानि च ॥
दुर्गादयश्च दैत्याश्च निहता दुर्गया तया । दत्तं स्वराज्यं देवेभ्यो वरञ्चयदभीप्सितम् ॥
कल्पान्तरे पूजिता सा सुरथेन महात्मना । राज्ञा मेधसशिष्येणमृण्मय्याञ्च सरित्तटे ॥
मेषादिभिश्च महिषैः कृष्णसारैश्चगण्डकैः । छागैरिक्षुककुष्माण्डैःपक्षिभिर्बलिभिर्मुने ॥
वेदोक्तानि व दत्त्वैवमुपचाराणि षोड़श । ध्यात्वा च कवचंधृत्वासंपूज्यच विधानतः ॥
राजा कृत्वा परीहारं वरं प्राप यथेप्सितम् । मुक्तिं संप्राप वैश्यश्चसंपूज्यच सरित्तटे ॥
तुष्टाव राजा वैश्यश्च साश्रुनेत्रःपुटाञ्जलिः । विससर्ज मृण्मयीं तां गभीरेनिर्मले जले ॥
मृण्मयीं तादृशीं दृष्ट्वा जलधौतां नराधिपः । रुरोद च तदा वैश्यस्ततःस्थानान्तरंययौ ॥
त्यक्त्वा देहञ्च वैश्यश्च पुष्करे दुष्करं तपः ॥४१॥
कृत्वा जगाम गोलोकंदुर्गादेवीवरेणसः । राजाययौस्वराज्यञ्चपूज्योनिष्कण्टकंबली ॥
भोगञ्च बुभुजे भूपः षष्टिवर्षसहस्रकम् । भार्य्यां स्वराज्यंसंन्यस्यपुत्रेच कालयोगतः ॥
मनुर्बभूव सावर्णिस्तप्त्वा च पुष्करे तपः । इत्येवं कथितं वत्स समासेन यथागमम् ॥
दुर्गाख्यानं मुनिश्रेष्ठ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥४५॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारद संवादे दुर्गोपाख्यानं
नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

दुर्गोपाख्याने-तारोपाख्यानम् ।

नारद उवाच ।

स्य वंशोद्भवो राजा सुरथो धर्म्मिणां वरः । कथं संप्राप ज्ञानञ्च मेधसाद्ज्ञानिनां वरात् ॥
स्य वंशोद्भवो ब्रह्मन् मेधसो मुनिसत्तमः । बभूव कुत्र संवादो नृपस्य मुनिना सह ॥
भूव कुत्र साक्षाद्वा भगवन् नृपवैश्ययोः । व्यासेन श्रोतुमिच्छामि वद वेदविदां वर ॥३

नारायण उवाच ।

त्रिश्च ब्रह्मणः पुत्रस्तस्य पुत्रो निशाकरः । स च कृत्वा राजसूयं द्विजराजो बभूव ह ॥४
हस्पत्याश्च तारायां तस्याभूच्च बुधः सुतः । बुधपुत्रस्तु चैत्रश्च तत्पुत्रः सुरथः स्मृतः ॥

नारद उवाच ।

हस्पत्याश्च तारायां बभूव तत् सुतः कथम् । अहो व्यतिक्रमं ब्रूहि वेदस्य च महामुने ॥

नारायण उवाच ।

न्मत्तो महाकामी ददर्श जाह्नवीतटे । तारां सुरगुरोः पत्नीं धर्म्मिष्ठाञ्च पतिव्रताम् ॥
स्नातां सुन्दरीं रम्यां पीनोन्नतपयोधराम् । सुश्रोणीं सुनितम्बाञ्च मध्यक्षीणां मनोहराम् ॥
तीं कोमलाङ्गीञ्च नवयौवनसंयुताम् । सूक्ष्मवस्त्रपरीधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥६॥
स्तूरीविन्दुना सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना । सिन्दूरविन्दुना चारुभालमध्यस्थलोज्ज्वलाम् ॥
ञ्जुनाधोवस्त्रहीनां सकामां रक्तलोचनाम् । शरत्पार्वणचन्द्रास्यां पक्वविम्बाधरां वराम् ॥
स्मितां नम्रवक्त्राञ्च लज्जया चन्द्रदर्शनात् । गच्छन्तीं स्वगृहं हर्षात् गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ॥
 दृष्ट्वा मन्मथाक्रान्तं चन्द्रो लज्जां जहौ मुने । पुलकाङ्कितसर्वाङ्गः सकामस्तामुवाच स ॥

चन्द्र उवाच ।

योषिच्छ्रेष्ठे क्षणं तिष्ठ वरिष्ठे रसिकासु च ।
सुविदग्धे विदग्धानां मनो हरसि सन्ततम् ॥१४॥

निषेव्य प्रकृतिं जन्मसहस्रं कामसागरे। तपः फलेन त्वां प्राप बृहच्छ्रोणिं बृहस्पतिः॥
अहो तपस्विना सार्द्धमविदग्धेन वेधसा। योजिता त्वं रसवतीशश्वत्कामातुरावरा॥
किंवा सुखञ्च विज्ञातमविज्ञेषु समागमे। विदग्धाया विदग्धेन संगमः सुखसागरः॥

कामेन कामिनी त्वञ्च दग्धासि व्यर्थमीश्वरि।
कर्मणोरात्मदोषाद्वा को जानाति मनस्त्रियाः ॥१८॥

दिने दिने वृथा याति दुर्लभं नवयौवनम्। नवीनयौवनस्थाया वृद्धेन स्वामिना तव॥
शश्वत्तपस्यायुक्तश्चसकृष्णमात्मनीप्सितम्। स्वप्नेजागरणेवापिध्यायतेचबृहस्पतिः॥

सर्वकामरसज्ञा त्वं निष्कामं काममीप्सितम्।
कामुकी ध्यायते शश्वद्यूना शृंगारमात्मनि ॥२१॥
अन्यश्च त्वन्मनः कामोभिन्नं त्वद्भर्त्तुरीप्सितम्।
का प्रीतिः संगमे कान्ते द्वयोर्विषयभिन्नयोः ॥२२॥

वासन्तीपुष्पतल्पे च गन्धचन्दनचर्चिते। वसन्ते मां गृहीत्वा च मोदस्व माधवीवने॥
निर्जने चन्दनवने सुगन्धिपुष्पचर्चिते। भवती युवती भाग्यवती तत्रैव मोदताम्॥२४॥
चन्दने चम्पकवने शीतचम्पकवायुना। रम्ये चम्पकतल्पे च क्रीड़ां कुरु मया सह॥२५॥
इत्युक्त्वा मदनोन्मत्तो मदनाधिकसुन्दरः। पपात चरणे देव्या मन्दो मंन्दाकिनीतटे॥
निरुद्धमार्गा चन्द्रेण शुष्ककण्ठौष्ठतालुका। अभीतोवाच कोपेनर क्तपङ्कजलोचना॥२७

तारोवाच।

धिक् त्वां चन्द्र तृणं मन्ये परस्त्रीलम्पटं शठम्।
अत्रेरभाग्यात् त्वं पुत्रो व्यर्थन्ते जन्म जीवनम् ॥२८॥

अरे कृत्वा राजसूयमात्मानं मन्यसे वली। बभूव पुण्यं ते व्यर्थं विप्रस्त्रीषुचयन्मनः॥
यस्य चित्तं परस्त्रीषुसोऽशुचिःसर्वकर्मसु। नकर्मफलभाक्पापीनिन्द्योविश्वेषुसर्वतः॥
हंसिचेन्मेसतीत्वञ्चयक्ष्मग्रस्तोभविष्यसि। अत्युच्छ्रितोनिपतनंप्राप्नोतीतिश्रुतौश्रुतम्॥
दुष्टानां दर्पहा कृष्णो दर्पन्ते निहनिष्यति। त्यजमांमातरं वत्स यदि ते शं भविष्यति॥
इत्युक्त्वा तारका साध्वी रुरोद चमुहुर्मुहुः। चकारसाक्षिणंधर्म्मंसूर्य्यंवायुंहुताशनम्॥

ब्रह्माणं परमात्मानमाकाशं पवनं धराम्। दिनंरात्रिञ्चसन्ध्याञ्चसर्वंसुरगणंमुने ॥३४॥
तारकावचनं श्रुत्वा न भीतः स चुकोपह। करे धृत्वा रथेतूर्णंस्थापयामाससुन्दरीम् ॥
रथञ्च चालयामास मनोयायी मनोहरम्। मनोहरां गृहीत्वा तां स च रेमे मनोहरम्
चैत्रस्यन्दके सुरवने चन्दने पुष्पभद्रके। पुष्करे च नदीतीरे पुष्पिते पुष्पकानने ॥३७॥
सुगन्धिपुष्पतल्पे च पुष्पचन्दनवायुना। निर्जने मलयद्रोण्यां स्निग्धचन्दनचर्चिते ॥३८
शैले शैले नदे नद्यां श्रृंगारं कुर्वतस्तयोः। गतं वर्षशतं हर्षान्मुहूर्त्तमिव नारद ॥३९॥
बभूव शरणापन्नो भीतो दैत्येषु चन्द्रमाः। तेजस्विनि तथा शुक्रेतेषाञ्चवलिनां गुरौ ॥
अभयञ्च ददौ तस्मै कृपया भृगुनन्दनः। गुरुं जहास देवानां सुविपक्षं वृहस्पतिम् ॥
सभायां जहसुर्हृष्टा वलिनो दितिनन्दनाः। अभयञ्च ददुस्तस्मै भीताय च कलङ्किने॥
सती सत्वीत्व ध्वंसेन पापेन चन्द्रमण्डले। वभूव शशरूपञ्च कलङ्कं निर्मले मलम् ॥
उवाच तं महाभीतं शुक्रो वेदविदाम्वरः। हितं तथ्यं वेदयुक्तं परिमाणसुखावहम् ॥४४

शुक्र उवाच।

अहो ब्रह्मणः पौत्रोऽप्यत्रेर्भगवतः सुतः। दुर्नीतं कर्म ते पुत्र नीचवन्न यशस्करम् ॥
राजसूय पुण्यफले निर्मलेकीर्त्तिमण्डले। सुधाराशौ सुराविन्दुरूपमङ्कमुपार्जितम् ॥४६
...त्र देव गुरोः पत्नीं प्रसूमिव महासतीम्। धर्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य ब्राह्मणानां वृहस्पतेः।
...भोः सुराणामीशस्य गुरु पुत्रस्य ब्रह्मणः। पौत्रस्याङ्गिरस शश्वज्ज्वलतो ब्रह्मतेजसा
...रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि। इति सद्वंशजातानां स्वभावश्चसतामपि
...शत्रुर्मे सुरगुरुः परो विश्वे निशाकर। तथापि सहजाख्यानं वर्णितं धर्मसंसदि ॥
यत्र लोकाश्च धर्मिष्ठास्तत्र धर्मः सनातनः ॥५०॥
...धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः। गौरैकं पश्च च व्याघ्री सिंहीसप्तप्रसूयते
...सकाः प्रलयं यान्ति धर्मोरक्षतिधार्मिकम्। देवाश्च गुरुवो विप्राःशक्तायद्यपिरक्षितुम्
...यापि न हि रक्षन्ति धर्मघ्नं पापिनं जनम्। कुलटा विप्रपत्नीनां गमने सुरविप्रयोः ॥
...हत्या षोड़शांशपातकश्च भवेद्ध्रुवम्। तासामुपस्थितानाश्च गमने तच्चतुर्थकम् ॥५४
...पत्नी सतीनाश्च गमनेन बलेन चेत्। ब्रह्महत्याशतं पापं भवेदेव श्रुतौ श्रुतम् ॥५५॥

धर्म्मेश्वर महाभाग ब्राह्मणीं त्यज साम्प्रतम्। कृत्वानुतापं पापाच्च निवृत्तिस्तु महाफला
उपायेन च ते पापं दूरीभूतं करोम्यहम्। शरणागतस्य भीतस्य मयि देवस्य धर्मतः।
शस्त्रहीनश्च भीतश्च दीनश्च शरणार्थिनम्। यो न रक्षत्यधर्मिष्ठः कुम्भीपाके वसेद्ध्रुवम्।
राजसूयशतानाञ्च रक्षिता लभते फलम्। परमैश्वर्य्ययुक्तश्च धर्मेण स भवेदिह ॥५८
इत्युक्त्वा स दैत्यगुरुःस्वर्गे मन्दाकिनीतटे। स्नात्वातां स्नापयामासविष्णुपूजाञ्चकार
विष्णुपादोदकं पुण्यं तन्नैवेद्यं शुभप्रदम्। गङ्गोदकञ्च पुण्यञ्च भोजयामास चन्द्रकम्।
क्रोडे कृत्वा तु तं भीतं लज्जितं पापकर्म्मणा। कुशहस्त इत्युवाच स्मारंस्मारं हरिं मुदे

शुक्र उवाच।

यद्यस्ति मे तपः सत्यं सत्यं पूजाफलं हरेः। सत्यं व्रतफलञ्चैव सत्यं सत्यवचःफलम्
तीर्थस्नानफलं सत्यं सत्यं दानफलं यदि। उपवासफलं सत्यं पापान्मुक्तो भवान् भवेत्
त्रिसन्ध्याहीनं विप्रञ्च विष्णुपूजाविहीनकम्। तं गच्छतु महाघोरं चन्द्रपापं सुदारुणम्
स्वभार्य्यां वञ्चनं कृत्वा यः प्रयाति परस्त्रियम्। स यातु नरकं घोरंचन्द्रपापेनपातकी

वाचा वा ताड़येत् कान्तं दुःशीला दुर्मुखा च या।
सा युगं चन्द्रपापेन यातु लालामुखं ध्रुवम् ॥ ६७ ॥

अनैवेद्यं वृथान्नञ्च यश्च भुङ्क्ते हरेर्द्विजः। स यातु कालसूत्रञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ।६८
अम्बुवाच्यां भूखननं करोति यो नराधमः। चन्द्रपापात् युगशतं कालसूत्रं स गच्छतु
स्वकान्तं वञ्चनं कृत्वा या याति परपूरुषम्। सा यातुवह्निकुण्डञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम्
कीर्त्ति करोति रजसा परकीर्त्ति विलुप्य च। स युगं चन्द्रपापेन कुम्भीपाकञ्चगच्छतु
पितरं मातरं भार्य्यां यो न पुष्णाति पातकी। स्वगुरुं चन्द्रपापेन यातुचाण्डालतांध्रुवम्
कुलटान्नमवीरान्नं ऋतुस्नातान्नमेव च। योऽश्नाति चन्द्रपापञ्च तं यातु पापिनं ध्रुवम्
स यातु तेन पापेनकुम्भीपाकंचतुर्युगम्। तस्मादुत्तीर्य्यचाण्डालीं योनिमाप्नोतिपातकी

दिवसे यो ग्राम्यधर्मं महापापी करोति च।
यो गच्छेत् कामतः कामी गुर्विणीं वा रजस्वलाम् ॥७५॥

तं यातु चन्द्रपापञ्च महाघोरञ्च पापिनम्। स यातु तेन पापेन कालसूत्रं चतुर्युगम्

[...]श्रोणींस्तनञ्चापि योपश्यतिपरस्त्रियाः । कामतः कामदग्धश्च तं यातुचन्द्रकल्मषम्
[...] यातु लालाभक्ष्यञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् । तस्मादुत्तीर्य्यभवतुचाण्डालान्धोनपुंसकः
[...]पूर्णेन्दुसंक्रान्त्यां चतुर्दश्यष्टमीषु च । मांसं मसूरं लकुचं यश्चभुङ्क्ते रवेर्दिने ॥७६॥
[...]त्ते ग्राम्यधर्म्मश्च तं यातु चन्द्रकिल्बिषम् । चतुर्युगं कालसूत्रं तेन पापेन गच्छतु ॥
[...]मादुत्तीर्य्य चाण्डालीं योनिमाप्नोति पातकी । सप्तजन्ममहारोगी दरिद्रः कुब्जएवच
[...]ादश्याश्च यो भुङ्क्ते कृष्णजन्माष्टमीदिने । शिवरात्रौ महापापीतंयातु चन्द्रपातकम्
[...] यातु कुम्भीपाकञ्च यावदिन्द्राश्चतुर्दश । तेन पापेन प्राप्नोतु चाण्डालीं योनिमेव च ।
[...]म्रस्थं दुग्धमाध्वीकमुच्छिष्टे घृतमेव च । नारिकेलोदकं कांस्ये दुग्धं स लवणं तथा
[...]शेषजलञ्चैव भक्षावशेषमोदनम् । ओदनमसकृद् भुङ्क्ते सूर्य्येनास्तं गते द्विजः ॥
[...] यातु चन्द्रपापञ्च दुर्निवारञ्च दारुणम् । स यातु तेन पापेन चान्धकूपंचतुर्युगम् ।८६
[...]कन्याविक्रयी विप्रो देवलो वृषवाहकः । शूद्राणां शवदाही च तेषाञ्च सूपकारकः ॥
[...]त्स्थतरुघाती च विष्णुवैष्णव निन्दकः । तं यातु चन्द्रपापञ्च दारुणं पापिनं भृशम्

स यातु तस्मात् पापाच्च तप्तशूर्मीञ्च पातकी ।
शश्वद्दग्धो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ८६ ॥

[...]मादुत्तीर्य्यंचाण्डालींयोनिंप्राप्नोतिपातकी । सप्तजन्म स चाण्डालोवृषश्चजन्मपञ्चच
[...]मो जन्मशतकं शूकरो जन्मसप्त च । तीर्थध्वांङ्क्षो जन्मसप्त विट्कृमिर्जन्म पञ्च च

जलौका जन्मशतकं शुचिर्भवतु तत्परम् ॥६१॥

[...] मांसं(तु)यो भुङ्क्ते स्वार्थपाकान्नमेव च । तददत्तं महापापी प्राप्नोतुचन्द्रपातकम्
[...] यातु चन्द्रपापेन चासीपत्रं चतुर्युगम् । ततो भवतु सर्पश्च पशुश्च सप्तजन्म च ॥६२

विप्रो वार्द्धुषिको यो हि योनिजीवी चिकित्सकः ।
हरेर्नाम्नाञ्च विक्रेता यश्च वा स्वाङ्गविक्रयी ॥ ६४ ॥

[...]धर्मकथकश्चैव यश्च स्वात्मप्रशंसकः । मसीजीवी धावकश्च कुलटापोष्य एव च ॥
[...]यातु चन्द्रपापञ्च चन्द्रो भवतु विज्वरः । स यातु तेन पापेन शूलप्रोतं सुदारुणम्
[...] विद्धो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्दश । ततो दरिद्रो रोगी च दीक्षाहीनो नरः पशुः

लाक्षामांसरसानाञ्च तिलानां लवणस्य च। अश्वानाञ्चैव लौहानां विक्रेतानरघात
चौरश्च विप्रो घट्टीशस्तं यातु चन्द्रपातकम्। स यातु तेन पापेन क्षुरधारं सुदुःस
तत्र छिन्नो भवतु स यावदिन्द्रसहस्रकम्। तस्मादुत्तीर्य्य भवतु शृगालः सप्तजन्मसु
सप्तजन्म च मार्जारो महिषो जन्मपञ्चकम्। सप्तजन्म च भल्लूकः कुक्कुरो सप्तजन्म
मत्स्यश्च जन्मशतकं कर्कटी जन्मपञ्चकम्। गोधिका जन्मशतकं गर्दभः सप्तजन्मसु
सप्तजन्म च मण्डूकस्ततश्च मानवोऽधमः। चर्म्मकारश्च रजकस्तैलकारश्च वार्द्धकी

नाविकः शवजीवी च व्याधश्च स्वर्णकारकः।
कुम्भकारो लौहकारस्ततः क्षत्रस्ततो द्विजः ॥ १०४ ॥

इतिचन्द्रंशुचिंकृत्वासमुवाचतुतारकाम्। त्यक्त्वा चन्द्रंमहासाध्विगच्छकान्तमितिद्वि
प्रायश्चित्तं विना पूता त्वमेव शुद्धमानसा। अकामा या बलिष्ठेन न स्त्री जारेण दुष्य
इत्येवमुक्त्वा शुक्रश्च चन्द्रश्च तारकांसतीम्। सस्मितांसस्मितञ्चैव चकारचशुभाभि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दुर्गोपाख्यानं
नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः।

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

बृहस्पतेस्तारान्वेषणाय शिष्यप्रेषणम्।

नारद उवाच।

बृहस्पतिः किञ्चकार तारकाहरणान्तरे। कथं संप्राप तां साध्वीं तन्मे व्याख्यातुमर्ह

श्रीनारायण उवाच।

दृष्ट्वा विलम्बं तारायाः भ्रान्त्याश्चापि गुरुः स्वयम्।
प्रस्थापयामास शिष्यमन्वेषार्थञ्च स्वर्णदीम् ॥२॥

शिष्यो गत्वा स्वर्णदीञ्च संप्राप्य लोकवक्त्रतः। रुदन्नुवाच स्वगुरुं तारकाहरणं

...ला सुरगुरुर्वार्तां शशिना च प्रियां हृताम् । मुहूर्त्तं प्राप मूर्च्छाञ्चततःसंप्राप चेतनाम्
...रोदोच्चैः सशिष्यश्च हृदयेन विदूयता । शोकेन लज्जया विप्रो विललाप मुहुर्मुहुः ॥५॥
उवाच शिष्यान् सम्बोध्य नीतिञ्च श्रुतिसम्मताम् ।
साश्रुनेत्रः साश्रुनेत्रान् शोकार्त्तः शोककर्षितान् ॥६॥

बृहस्पतिरुवाच ।

...त्साः केन शप्तोऽहं न जाने कारणं परम् । दुःखं धर्म्मविरुद्धो यःसंप्राप्नोतिनसंशयः
...य नास्ति सतीभार्य्या गृहेषु प्रियवादिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यंतथागृहम्
...ानुरक्ता वनिता हृता यस्य च शत्रुणा । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम्
...शीला सुन्दरी भार्य्या गता यस्य गृहादहो । अरण्यं तेन गन्तव्यंयथारण्यं तथागृहम्
...वापहृता यस्य पतिसाध्या पतिव्रता । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
...य माता गृहे नास्ति गृहिणी वा सुशासिता । अरण्यं तेनगन्तव्यं यथारण्यंतथागृहम्
...ाहीनं गृहं यस्य पूर्णं द्रविणवन्धुभिः । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ।
...र्य्याशून्या वनसमाः सभार्य्याश्चगृहा गृहाः । गृहिणी च गृहं प्रोक्तंन गृहं गृहमुच्यते
...चिः स्त्रीविहीनश्च दैवे पैत्र्ये च कर्मणि । यदह्ना कुरुते कर्म न तस्यफलभाग्भवेत्
...हिकाशक्तिहीनश्च यथा मन्दोहुताशनः । प्रभाहीनो यथासूर्य्यः शोभाहीनो यथाशशी
...हीनो यथाजीवो यथाचात्मातनुंविना । विनाऽऽधारंयथाऽऽधेयोयथेशःप्रकृतिं विना
...न शक्तो यथा यज्ञः फलदां दक्षिणां विना । कर्मणाञ्च फलं दातुं सामग्रीमूलमेव च
...स्वर्णंस्वर्णकारोयथाशक्तःस्वकर्मणि । यथाशक्तःकुलालश्चमृत्तिकाञ्चविनाद्विजाः
...य गृही नशक्तश्च सन्ततं सर्वकर्मणि । भार्य्यामूलाक्रियाःसर्वाःभार्य्यामूलागृहास्तथा
...र्य्यामूलं सुखंसर्वंगृहस्थानां गृहे सदा । भार्य्यामूलः सदाहर्षो भार्य्यामूलञ्चमङ्गलम्
...र्य्यामूलञ्चसंसारोभार्य्यामूलञ्चसौरभम् । यथारथञ्च रथिनांगृहिणाञ्चतथागृहम्
...रथिस्तु यथा तेषां गृहिणाञ्च यथाप्रिया । सर्वरत्नप्रधाना च स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ।
...ना सा गृहस्थेनैवेत्याह कमलोद्भवः । यथा जलं विना पद्मं पद्मं शोभा विना यथा
...न च गृहसुखं गृहिणां गृहिणीं विना । इत्येवमुक्त्वा स गुरुः प्रविवेश गृहं मुहुः ॥

गृहाद् बहिर्निःससार भूयोभूयः शुचान्वितः । मुहुर्मुहुश्च मूर्च्छाञ्च चेतनां समवाप स
भूयोभूयोरुरोदोच्चैः स्मारंस्मारं प्रियागुणान् । अथान्तरंमहाज्ञानी ज्ञानिभिश्चप्रबोधि
सच्छिष्यैर्मुनिभिश्चान्यैः पुरन्दरगृहं ययौ । स गुरुः पूजितस्तेन चातिथ्येन मरुत्वता
तमुवाच स्ववृत्तान्तं हृदि शल्यमिवाप्रियम् । वृहस्पतिवचःश्रुत्वा रक्तपङ्कजलोचनः
तमुवाच महेन्द्रश्च कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ ३० ॥

महेन्द्र उवाच ।

दूतानाञ्च सहस्रञ्च गच्छतु चारकर्मणि । अतीव निपुणं दक्षं तत्वप्राप्तिनिमित्तकम् ॥३
यत्रास्ति पातकी चन्द्रो मन्मात्रातारया सह । गच्छामि तत्र सन्नद्धः सर्वैर्देवगणैःस
त्यज चिन्तां महाभाग सर्वं भद्रं भविष्यति । भद्रबीजं दुर्गमिदं कस्य सम्पद्विपद्विना
इत्युक्त्वाच सुनाशीरो दूतानाञ्च सहस्रकम् । तूर्णं प्रस्थापयामास तत्कर्मनिपुणं मुने
ते दूताश्च वर्षशतं ययुर्निर्जनमेव च । सुदुर्लङ्घ्यश्च विश्वेषु भ्रमित्वा शक्रमाययुः ॥३
चन्द्रश्च शुक्रभवने तत्प्रपन्नश्च विज्वरम् । दृष्ट्वा सतारकं भीतं कथयामासुरीश्वरम्
इति श्रुत्वा सुनाशीरो नतवक्त्रो वृहस्पतिम् । उवाच शोकसन्तप्तो हृदयेन विदूयता

महेन्द्र उवाच ।

श्रृणु नाथ प्रवक्ष्यामि परिणामसुखावहम् । भयं त्यज महाभाग सर्वं भद्रं भविष्यति
त्वयानहि जितः शुक्रो न मया दितिनन्दनः । एतदालोच्य चन्द्रश्च जगाम शरणं कवि
गच्छ शीघ्रं ब्रह्मलोकमस्माभिः सार्द्धमेवच । ब्रह्माणासहयास्यामः कैलासे शङ्करं वय
इत्युक्त्वा तु महेन्द्रश्च सन्तप्तो गुरुणा सह । जगाम ब्रह्मलोकञ्च सुखदृश्यं निरामयम्
तत्र दृष्ट्वा च ब्रह्माणं ननाम गुरुणा सह । प्रोवाच सर्ववृत्तान्तं देवानामीश्वरं परम्
महेन्द्रवचनं श्रुत्वा जहास कमलोद्भवः । हितं तथ्यं नीतिसारमुवाच विनयान्वितः

ब्रह्मोवाच ।

यो ददातिपरस्मै च दुःखमेव च सर्वतः । तस्मै ददाति दुःखञ्चशास्ता कृष्णःसनातनः
अहं स्रष्टाच सृष्टेश्च पाता विष्णुः सनातनः । तथा रुद्रश्च संहर्त्ता ददाति च शिवंशिवः
निरन्तरं सर्वसाक्षी धर्मश्च सर्वकारणः । सर्वे देवा विषयिणः कृष्णाज्ञापरिपालकाः

वृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्त्तश्च जितेन्द्रियः। त्रयश्चाङ्गिरसः पुत्रा वेदवेदाङ्गपारगाः ॥४७॥
संवर्त्ताय कनिष्ठाय न च किञ्चिद्ददौ गुरुः। स वभूव तपस्वीचध्यायते कृष्णमीश्वरम्॥

उतथ्यस्य मध्यमस्य भार्य्याञ्च गुर्विणीं सतीम् ॥
जहार कामतस्ताञ्च भ्रातृजायामकामुकीम् ॥ ४६ ॥

यो हरेद् भ्रातृजायाञ्च कामी कामदकामुकीम् ।ब्रह्महत्यासहस्रञ्च लभते नात्रसंशयः॥
स याति कुम्भीपाकञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ। भ्रातृजायापहारी च मातृगामी भवेन्नरः॥
तस्मादुत्तीर्य्यपापीचविष्ठायां जायतेक्रमिः। वर्षकोटिसहस्राणितत्र स्थित्वा च पातकी
ततो भवेन्महापापी वर्षकोटिसहस्रकम्। पुंश्चलीयोनिगर्त्तेच क्रमिश्चैव पुरन्दर ॥५३॥
गृध्रः कोटिसहस्राणि शतजन्मानि कुक्कुरः। भ्रातृजायापहरणाच्छतजन्मानि शूकरः॥५४
यो न ददाति दायञ्च वलिष्ठो दुर्वलाय च। सयाति कुम्भीपाकञ्च यावचन्द्रदिवाकरौ
न भुङ्क्ते क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि। अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम्
जगद्गुरोः शिवस्यापि गुरुपुत्रो वृहस्पतिः। ज्ञातं करोतु वृत्तान्तमीश्वरं वलिनांवरम्
सर्वे समूहाः देवानां सन्नद्धाश्च सवाहनाः। मध्यस्था मुनयश्चैव तिष्ठन्तु नर्म्मदातटे ॥

पश्चादहञ्च यास्यामि पुण्यञ्च नर्म्मदातटम्।
गुरुस्तत् गुरुपुत्रोऽपि शीघ्रं यातु शिवालयम् ॥ ५६ ॥

महेन्द्र उवाच।

कथं वा वेदकर्त्तुश्च सिद्धानां योगिनां गुरोः। मृत्युञ्जयस्यशम्भोश्च गुरुपुत्रो वृहस्पतिः
अङ्गिरास्तवपुत्रश्च तत् पुत्रश्चवृहस्पतिः। त्वत्तोज्ञानी महादेवः कथं शिष्यो गुरोःपितुः

ब्रह्मोवाच।

इतिहासमतिगुप्ता च पुराणेषु पुरन्दर। इमां पुरा प्रवृत्तिञ्च कथयामि निशामय ॥६२॥
मृतवत्सा कर्म्मदोषाद्भार्य्याचाङ्गिरसः पुरा। व्रतं चकार साचैवं कृष्णस्य परमात्मनः॥
व्रतं पुंसवनं नाम वर्षमेकं चकार सा। सनत्कुमारो भगवान् कारयामास तां व्रतम्॥
समागत्य च गोलोकात् परमात्मा कृपामयः। स्वेच्छामयं परं ब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः॥
सुस्मिताञ्चसलक्ष्मीकां तामुवाचकृपानिधिः। प्रणतांसाश्रुनेत्राञ्च विनीताञ्चतयास्तुतः

श्रीकृष्ण उवाच ।

गृहाणेदं व्रतफलं मम तेजःसमन्वितम् । भुङ्क्ष्व मद्वरतः पुत्रो भविष्यति मदंशतः॥६७
पतिर्गुरुश्च देवानां वृहतां ज्ञानिनां वरः । पुत्रस्ते भविता साध्वि मद्वरेण वृहस्पतिः॥६८
मद्वरेण भवेद्योहि स च मद्वरपुत्रकः । त्वद्गर्भे मम पुत्रोऽयं चिरजीवी भविष्यति ॥६९॥
वरजो वीर्य्यजश्चैव क्षेत्रजः पालकस्तथा । विद्यामन्त्रसुतौचैव गृहीतः सप्तमः सुतः॥
इत्युक्त्वाराधिकानाथःस्वलोकञ्चजगामसः । श्रीकृष्णवरपुत्रोऽयं ज्ञानीश्वरगुरुःस्वयम्
मृत्युञ्जयं महाज्ञानं शिवाय प्रददौ पुरा ॥७१॥
दिव्यं वर्षत्रिलक्षञ्च तपश्चक्रे हिमालये । स्वयोगं ज्ञानमखिलं तेजः स्वात्मसमं परम्॥
स्वशक्तिं विष्णुमायाञ्चस्वांशञ्च वाहनं वृषम् ॥७२॥
स्वशूलञ्च स्वकवचं स्वमन्त्रं द्वादशाक्षरम्। कृपामयः स्तुतस्तेन श्रीकृष्णश्च परात्परः॥
शिवलोके शिवा सा च विष्णुमाया शिवप्रिया ॥७३॥
शक्तिर्नारायणस्येयं साविर्भूता सनातनी । तेजःसु सर्वदेवानां साविर्भूता सनातनी॥
जघान दैत्यनिकरं देवेभ्यः प्रददौ पदम् । कल्पान्ते दक्षकन्याच सामूलप्रकृतिः सती॥
पितृयज्ञेतनुं त्यक्त्वा योगेनसिद्धयोगिनी । वभूव शैलकन्यासा साध्वी च भर्त्तृनिन्दया
कालेन कृष्णतपसा शङ्करं प्रापसुन्दरी । श्रीकृष्णोहिगुरुः शम्भोः परमात्मापरात्परः॥
कृष्णस्य वरपुत्रोऽयं स्वयमेव वृहस्पतिः । अतो हेतोः सुरगुरुर्गुरुपुत्रः शिवस्य च।७८
इत्येवं कथितं सर्वमतिगुह्यं पुरातनम् । इति प्रधानसम्बन्धः श्रुतश्च कथितो मया॥
पारम्परिकमन्यञ्चकथयामि निशामय । दुर्वासा गरुडश्चैव शङ्करांशःप्रतापवान् ॥८०॥
शिष्यौचाङ्गिरसस्तौद्वौगुरुपुत्रोऽथवाततः । प्राणाधिकायांसत्याञ्चमृतायांदक्षशापतः।
स्वज्ञानंस्वञ्चभगवान्विसस्मार स्वमोहतः । स्मरणंकारयामासकृष्णेनप्रेरितोऽङ्गिरः
अतो हेतोर्गुरुश्चैव शिवस्य मतसुतश्च सः । शीघ्रं गच्छतु कैलासं स्वयमेव वृहस्पतिः॥
त्वं गच्छ तत्र सन्नद्धः सदेवो नर्म्मदातटम् । इत्युक्त्वा जगतां धाता विररामच नारद॥
गुरुर्ययौ च कैलासं महेन्द्रो नर्म्मदातटम् ॥ ८५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

षष्टितमोऽध्यायः

बृहस्पतेः शिवपुरगमनम् ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग । निपीतञ्च सुधाख्यानं तन्मुखेन्दुविनिःसृतम् ॥
अधुनाश्रोतुमिच्छामि किम्भुवा च बृहस्पतिः । शिवञ्चगत्वा कैलासंदातारंसर्वसम्पदाम्
जगत्कर्त्ता विधाताञ्च किंवा तं प्रत्युवाचसः । एतत् सर्वं समालोच्य वद वेदविदांवर

नारायण उवाच ।

...त्वं गत्वा च कैलासं भ्रष्टश्रीः शङ्करं गुरुः । प्रणम्य तस्थौ पुरतो लज्जामलिनविग्रहः॥
...गुरुसुतं शम्भुरुदतिष्ठत् कुशासनात् । आलिङ्गनं ददौ तस्मै शीघ्रं मङ्गलमाशिषम् ॥
...सने वासयित्वा च पप्रच्छ कुशलं वचः । उवाचमधुरं वाक्यं भीतं तं लज्जितं शिवः

श्रीशङ्कर उवाच ।

...मेवं विधस्त्वञ्च दुःखी मलिनविग्रहः । साश्रुनेत्रो लज्जितश्च भ्रातस्तत् कारणं वद॥
...तपस्याहीनाते सन्ध्याहीनाऽथवा मुने । किंवा श्रीकृष्णसेवाचविहीना दैवदोषतः
...वा गुरौ भक्तिहीनोऽभीष्टदेवेऽथवा गुरौ । किंवा न रक्षितुं शक्तःप्रपन्नं शरणागतम्॥

किं वाऽतिथिस्ते विमुखः किंवा पोष्या बुभुक्षिताः ।

किंवा स्वतन्त्रा स्त्री वा ते किंवा पुत्रोऽवचस्करः ॥१०॥

...वासितोनशिष्योवाकिंभृत्याश्चोत्तरप्रदाः । किंवातेविमुखालक्ष्मीःकिंवारुष्टोगुरुस्तव
...ष्ठश्च वरिष्ठश्च शश्वत् सन्तुष्टमानसः । गुरुस्तव वशिष्ठश्च प्रेष्ठः श्रेष्ठः सतामहो ॥
...वारुष्टोऽभीष्टदेवः किंवारुष्टाश्चब्राह्मणाः । किंवारुष्टावैष्णवाश्च किंवातेप्रबलोरिपुः
...वा ते बन्धुविच्छेदो विग्रहोबलिना सह । किंवा पदं परग्रस्तं किंवा बन्धुधनञ्चवा।
...ने वा कृता निन्दा खलेन पापिना मुने । केन वा त्वं परित्यक्तः प्रियेणबान्धवेन वा
...गुत्यक्तस्त्वया किंवावैराग्येण क्रुधाऽथवा । किंवातीर्थेन हि स्नातंन दत्तंपुण्यवासरे

गुरुनिन्दाबन्धुनिन्दा खलवक्त्रात् श्रुताऽथवा। गुरुनिन्दा हि साधूनां मरणादतिरिच्यते
असद्वंशप्रजातानां खलानां निन्दनं तथा। दुःशीलमेवमसतां शश्वन्नारकिणामिह ॥१८
परप्रशंसकाः सन्तः पुण्यवन्तो हि भारते। शश्वन्मङ्गलयुक्ताश्च राजन्ते मनसा सदा।
पुत्रे यशसि तोये च समृद्धे च पराक्रमे। ऐश्वर्य्ये वा प्रतापे च प्रजाभूमिधनेषु च।
वचनेषु च बुद्धौ च स्वभावे च चरित्रतः। आचारे व्यवहारे च ज्ञायते हृदयं नृणाम्॥२
यादृग् येषाञ्चहृदयंतादृक् तेषाञ्चमङ्गलम्। यादृग् येषांपूर्वपुण्यं तादृक् तेषाञ्च मानसम्।
इत्युक्त्वा च महादेवो विरराम स्वसंसदि। तमुवाच महावक्ता स्वयमेव बृहस्पतिः।

बृहस्पतिरुवाच।

अकथ्यमेव वृत्तान्तं कथयामि किमीश्वर। लोकाः कर्मवशीभूतास्तत्कर्म यत्कृतं पुरा।
स्वकर्मणां फलं भुङ्क्ते जन्तुर्जन्मनि जन्मनि। नहि नष्टञ्चतत्कर्म विना भोगाच्चभारते
सुखं दुःखं भयं शोकं नराणां भारते प्रभो। केचिद्वदन्तीह भवे स्वकृतेन च कर्मणा।
केचिद्वदन्ति दैवेन स्वभावेनेति केचन। त्रिविधाश्च मता वेदे वेदवेदाङ्गपारग ॥ २७॥
स्वयञ्चकर्मजनकस्तत्कर्म दैवकारणम्। स्वभावो जायतेनृणाम् स्वात्मनः पूर्वकर्मणः
स्वकर्मणाञ्च सर्वेषां जन्तूनां प्रतिजन्मनि। सुखंदुःखं भयं शोकं स्वात्मनश्च प्रजायते
स्वकर्मफलभोक्ताच जीवोहिसगुणःसदा। आत्मा भोजयितासाक्षी निर्गुणःप्रकृतेःपरः
स एवात्मा सर्वसेव्यः सर्वेषाञ्च फलप्रदः। स च सृजति दैवञ्च स्वभावं कर्म एव च
कर्मणाच नृणां लज्जा प्रशंसा च प्रफुल्लता। लज्जाबीजञ्च वृत्तान्तं तथापिकथयामिते।
इत्युक्त्वासर्ववृत्तान्तमुवाच तं बृहस्पतिः। श्रुत्वा बभूव नम्रास्योगौरीशो लज्जया तदा।
जपमाला कराद् भ्रष्टा कोपाविष्टस्य शूलिनः। बभूव सद्यः कम्पश्च रक्तपङ्कजलोचने।
संहर्त्तुरीशोरुद्रस्यविष्णोःपातुःसखाशिवः। स्रष्टुःस्तुत्यश्चमान्यश्चस्वात्मनःपरमात्मनः
निर्गुणस्य च कृष्णस्य प्रकृतीशस्य नारद। कोपात् प्रवक्तुमारेभे शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः

शिव उवाच।

शिवमस्तु च साधूनां वैष्णवानां सतामिह। अवैष्णवानामसतामशिवञ्च पदे पदे।
ददाति वैष्णवेभ्यश्चयोदुःखं सुस्थितो जनः। श्रीकृष्णस्तस्यसंहर्त्ता विघ्नस्तस्य पदेपदे

अवैष्णवानां हृदयं नहि शुद्धं सदामलम्। श्रीकृष्णमन्त्रस्मरणं मनोनैर्मल्यकारणम्॥
भिद्यतेहृदयग्रन्थिश्छिद्यते सर्वसंशयः। विष्णुमन्त्रोपासनया क्षीयते कर्म तन्नृणाम्॥
अहो श्रीकृष्णदासानां कः स्वभावः सुनिर्मलः। हृतभार्य्यमूर्च्छितञ्च न शशापरिपुंगुरुः
गुर्व्यस्य वशिष्ठश्च क्रोधहीनश्च धार्मिकः। हन्तारञ्च पुत्रशतं न शशाप रिपुंमु निः॥४२
निश्वासेन सुरगुरोर्भ्रातुर्मम बृहस्पतेः। भस्मीभूतो निमेषेण शतचन्द्रो भवेद् ध्रुवम्॥
तथापि तं न शशाप धर्म्मभङ्गभयेन च। तपस्या हीयते शम्भुः कोपाविष्टस्य नित्यशः॥
अहो ह्यत्रेरसत्पुत्रः परस्त्रीलुब्धकः शठः। तपस्विनो वैष्णवस्य ब्रह्मपुत्रस्यधर्मिणः॥
धर्मिष्ठाब्रह्मणःपुत्रावैष्णवाब्राह्मणास्तथा। केचिद्देवाद्विजादैत्याःपौत्राश्च त्रिविधामताः

ये सात्त्विकाब्राह्मणास्ते देवा राजसिकास्तथा।
दैत्यास्तामसिका रौद्रा वलिष्ठाः चोद्धता मताः॥४७॥

स्वधर्म्मनिरताविप्रा नारायणपरायणाः। शैवाःशाक्ताश्चते देवादैत्याःपूजाविवर्जिताः॥

मुमुक्षवो विष्णुभक्ता ब्राह्मणा दास्यलिप्सवः।
ऐश्वर्य्यलिप्सवो देवाश्चासुरास्तामसास्तथा॥ ४६॥
ब्राह्मणानां स्वधर्म्मश्च कृष्णस्यार्च्चनमीप्सितम्।
निष्कामानां निर्गुणस्य परस्य प्रकृतेरपि॥५०॥

ते ब्राह्मणावैष्णवाश्चस्वतन्त्राःपरमंपदम्। यान्त्यन्योपासकाश्चान्यैःसार्द्धञ्चप्राकृते लये॥
वर्णानांब्राह्मणाःश्रेष्ठाःसाधवोवैष्णवायदि। विष्णुमन्त्रविहीनेभ्योद्विजेभ्यःश्वपचोवरः
सविपका विपका वा वैष्णवाः साधवश्च ते। सन्ततं पाति तांश्चैवविष्णुचक्रंसुदर्शनम्
यथा वह्नौ शुष्कतृणं भस्मीभूतं भवेत् सदा। तथा पापं वैष्णवेषुकाष्ठानीवहुताशने॥
गुरुवक्त्रात् विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रवेक्ष्यति। तंवैष्णवंमहापूतंप्रवदन्ति मनीषिणः॥
पुंसां शतं पितॄणाञ्च शतं मातामहस्य च। स्वसोदराञ्च जननीमुद्धरन्त्येव वैष्णवाः॥

गयायां पिण्डदानेन पिण्डदाः पिण्डभोजिनम्।
समुद्धरन्ति पुंसाञ्च वैष्णवाश्च शतं शतम्॥५७॥

मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः। यमस्तस्मान्महाभीतो वैनतेयादिवोरगः॥५८

निष्पुनन्त्येव तीर्थानि गङ्गादीनि च भारते ।
कृष्णमन्त्रोपासकाश्च स्पर्शमात्रेण वाक्पते ॥५६॥
पापानि पापिनां तीर्थे यावन्ति प्रभवन्ति च ।
नश्यन्ति तानि सर्वाणि वैष्णवस्पर्शमात्रतः ॥६०॥
कृष्णमन्त्रोपासकानां रजसा पादपद्मयोः । सद्योमुक्तापातकेभ्यःकृत्स्ना पूतावसुन्धरा॥
वायुश्च पवनो वह्निः सूर्य्यः सर्वं पुनाति च । एते पूतावैष्णवानां स्पर्शमात्रेण लीलया
अहं ब्रह्मा च शेषश्च धर्मः साक्षी च कर्म्मणाम् ।
एते हृष्टाश्च वाञ्छन्ति वैष्णवानां समागमम् ॥६३॥
फलं कर्मानुरूपेण सर्वेषां भारते भवेत् । न भवेत्तद्वैष्णवे च सिद्धधान्ये यथाङ्कुरम्॥
हन्ति तेषां कर्म्म पूर्वं भक्तानां भक्तवत्सलः । कृपया स्वपदं तेभ्योददात्येव कृपानिधिः
तेजस्विनाञ्च प्रवरं वैष्णवं भृगुनन्दनम् । स चन्द्रो दुर्बलो भीतः शुक्रञ्च शरणं ययौ॥
सुदर्शनाद् वलिष्ठश्च शुक्रं जेतुं न शक्तिमान् । तथापिचोद्धरिष्यामितारांमन्त्रणयागुरो॥
भजसत्यं परं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् । सुप्रसन्ने भगवतिपत्नींप्राप्स्यसिलीलया॥
मन्त्रं तस्य प्रदास्यामि भ्रातः कल्पतरुं परम् । कोटिजन्माघनिघ्नञ्चसर्वमङ्गलकारणम्॥
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं नश्वरं जलविम्बवत् । शरणं याहि गोविन्दं परमात्मानमीश्वरम्
तावद्भवेच्छा भोगेच्छा स्त्रीसुखेच्छा नृणामिह ॥७०॥
यावद्गुरुमुखाम्भोजान्न प्राप्नोति मनुं हरेः । संप्राप्यदुर्लभंमन्त्रं वितृष्णोहि भवेन्नरः॥
इन्द्रत्वममरत्वञ्च न हि वाञ्छन्ति वैष्णवाः । नहिवाञ्छन्तिमोक्षञ्चदास्यंभक्तिविनाहरेः
भक्तिनिर्मञ्छनंभक्तोनकरोतिचमोक्षणम् । ज्ञानंमृत्युञ्जयत्वञ्चसर्वसिद्धित्वमीप्सितम्॥
वाक्सिद्धित्वञ्च ब्रह्मत्वं भक्तानां न हि वाञ्छितम् ।
भक्तिं विहाय कृष्णस्य विषयं यो हि वाञ्छति ॥७४॥
विषमत्ति सुधां त्यक्त्वा वञ्चितो विष्णुमायया ॥७५॥
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च धर्मोऽनन्तश्च कश्यपः । कपिलश्च कुमारश्च नरनारायणावृषी।
स्वायम्भुवो मनुश्चैव प्रह्लादश्च पराशरः ॥७६॥

भृगुः शुक्रश्च दुर्वासा वशिष्ठःक्रतुरङ्गिराः । वलिश्च वालखिल्याश्चवरुणश्च हुताशनः ॥
वायुः सूर्य्यश्च गरुड़ो दक्षो गणपतिः स्वयम् । एते पराभक्तवराःकृष्णस्यपरमात्मनः ॥
ये च तस्य कलाः श्रेष्ठास्ते तद्भक्तिपरायणाः । इत्युक्त्वाशङ्करस्तस्मै ददौ कल्पतरुं मनुम्
लक्ष्मीमायाकामवीजं ङेन्तं कृष्णपदं मुने । परं पूजाविधानञ्चस्तोत्रञ्च कवचं मुने ॥
तत्पुरश्चरणं ध्यानं सिद्धे मन्दाकिनीतटे । गुरुः संप्राप्य तं मन्त्रं शङ्कराच्चजगद्गुरोः ॥
वितृष्णो हि भवाब्धौ च बभूव तमुवाच ह ॥८२॥

वृहस्पतिरुवाच ।

आज्ञां कुरु जगन्नाथ यामि तप्तुं हरेस्तपः । तारा तिष्ठतु तत्रैव न तया मे प्रयोजनम् ॥
पश्यामि विषतुल्यञ्च सर्वं नश्वरमीश्वर । श्रीकृष्णंशरणं यामि सत्यं नित्यञ्च निर्गुणम्

श्रीमहादेव उवाच ।

परप्रस्तां स्त्रियं त्यक्त्वा न प्रशंस्यं तपो मुने । सम्भावितस्यदुश्चर्चा मरणादतिरिच्यते॥
पुरो गच्छ महाभाग तमेव नर्मदातटम् । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्राहं यामि सत्वरम् ॥
शिवस्य वचनं श्रुत्वा ययौ सुरगुरुः स्वयम् । आययौ च महाभागः शङ्करो नर्मदातटम्
सगणं शङ्करं दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणम् । प्रणेमुर्देवताः सर्वा मनवो मुनयस्तथा ॥८८॥
ननाम शम्भुः शिरसा विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ।
ददौ विष्णुर्महेशाय प्रेम्णालिङ्गनमाशिषम् ॥८९॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र चागमच्च वृहस्पतिः । प्रणनाम महादेवं विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ॥
सूर्यं धर्ममनन्तञ्च नरं माञ्च मुनीश्वरान् । स्वगुरुं पितरं भक्त्याचोवास तत्र संसदि
सञ्चिन्त्य मनसा युक्तिमुवाचतत्रसंसदि । स्वयंविष्णुश्चभगवान्ब्रह्माणंचन्द्रशेखरम् ॥

विष्णुरुवाच ।

युवाञ्च मुनयश्चैव समुद्रपुलिनं त्वरा । शुक्रं कञ्चिच्चमध्यस्थंप्रस्थापयितुमर्हसि ॥६२
विग्रहेणैव विषमं भविष्यति न संशयः । मदाशिषा सुरगुरुस्तारांप्राप्स्यतिनिश्चितम् ॥
शौरेस्तुतश्च सन्तुष्टः शुक्राचार्य्यो भविष्यति । सुरैःशुक्रोनजितश्चकृष्णचक्रेण रक्षितः
युवाभ्यां प्रार्थ्यमानोऽहं युवयोः स्तवनेन च । श्वेतद्वीपादागतोऽस्मि परितुष्टस्तवेन च

शुक्राश्रममसीपर्णं सर्वा गच्छन्तु देवताः ॥९६॥

रिपुर्बलिष्ठः स्तोत्रेण वशीभूत इति श्रुतिः । इत्युक्त्वा जगतां नाथ स्तत्रैवान्तरधीयत ॥

स्तुतो ब्रह्मादिभिर्देवैः प्रणतैः परिपूजितः । गते च जगतां नाथे श्वेतद्वीपञ्च नारद॥९८

चिन्तिताश्च सुराः सर्वे विषण्णमानसास्तथा ।

मुनीन् देवांश्च संबोध्य ब्रह्मा च तत्र संसदि ॥९९॥

उवाच नीतिसारञ्च सम्मतः शङ्करेण सः ॥१००॥

ब्रह्मोवाच ।

ममशम्भोश्चविष्णोश्चधर्मस्यसर्वसाक्षिणः । अस्माकञ्चसमःस्नेहोदैत्येदेवेच पुत्रकाः॥

दैत्यानाञ्च गुरौ शुक्रे प्रपन्नश्चःनिशाकरः । न जितश्चसुरैःशुक्रःपूजितोदितिनन्दनैः ॥

ताराहेतोरहं यामि शुक्रस्य भवनं सुराः । सर्वे समुद्रपुलिनं यान्तु विष्णोर्निदेशतः ॥

इत्युक्त्वा जगतां धाता जगाम शुक्रसन्निधिम् । प्रययुर्देवता विप्राः समुद्रपुलिनं मुने ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे तारोद्धारण-
प्रस्तावे षष्टितमोऽध्यायः ।

एकषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मणः शुक्रगृहे गमनम् ।

नारद उवाच ।

ततः परं किं रहस्यं बभूवासुरदेवयोः । श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं मम ॥१॥

नारायण उवाच ।

ब्रह्मा जगाम निलयं शुक्रस्य च महात्मनः । नानादैत्यगणाकीर्णं रत्नमन्दिरभूषितम् ॥

पञ्चाशत्कोटिभिः शिष्यैः परीतं ब्रह्मवादिभिः ।

सप्तभिः परिखाभिश्च वेष्टितं दुर्गमेव च ॥३॥

रक्षितं रक्षकगणैर्दैत्यैश्च शतकोटिभिः ॥४॥

पद्मरागविरचितैः प्राचीरैः परिशोभितम् । ददर्श जगतां धाता सभायां भृगुनन्दनम् ॥
स्तुतं मुनिगणैर्दैत्यै रत्नसिंहासनस्थितम् । जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥६
शतसूर्य्यप्रभं शश्वज्ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा । दृष्ट्वा पौत्रं प्रभायुक्तं विधाता हृष्टमानसः ।७॥
आत्मानं कृतिनं मेने पुत्रं पौत्रञ्च नारद । दृष्ट्वा पितामहं शुक्रो धातारं जगतां प्रभुम् ॥
उत्थाय सहसा भीतः प्रणनाम पुटाञ्जलिः । प्रदाय पूजयामास चोपचाराणि षोड़श ॥

तुष्टाव परया भक्त्या सम्भ्रमेण यथागमम् ।
विद्यामन्त्रप्रदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥१०॥

सकर्म्मणाञ्च फलदं सर्वेषां विश्वतो वरम् । शुक्रस्य स्तवनेनैव सन्तुष्टो जगतां पतिः
ब्रह्मरथात्तूर्णमुवाच तत्र संसदि । शुक्रेण शिरसा दत्ते रत्नसिंहासने वरे ॥ १२ ॥
तेजसा ज्वलिते रम्ये निर्म्मिते विश्वकर्म्मणा । शुक्रः प्रणम्यब्रह्माणं कुमारं शकुनंक्रतुम्
शिष्यश्च मरीचञ्च सनन्दञ्च सनातनम् । कपिलञ्च पञ्चशिखं वोढुमङ्गिरसं मुने ॥ १४॥
यां माञ्च नरं भक्त्या प्रणनाम पुटाञ्जलिः । प्रत्येकं पूजयामास सादरञ्च यथोचितम् ॥
सिंहासनेषु रत्नेषु वासयामास धार्मिकः । प्रहृष्टवदनाः सर्वे प्रणेमुर्दितिनन्दनाः ॥१६॥
ऋषिसंघाश्च ब्रह्माणं तुष्टुवुश्च यथागमम् । सर्वान् संस्तूय स कविरुवाच सम्पुटाञ्जलिः

साश्रुनेत्रः सपुलकः प्रणतो विनयान्वितः ॥ १८ ॥

शुक्र उवाच ।

अद्य मे सफलंजन्मजीवितञ्चसुजीवितम् । स्वयं विधाता भगवान्साक्षाद्दृष्टःस्वमन्दिरे
साक्षाद् दृष्टाश्च तत्पुत्रा भगवन्तःसनातनाः । तुष्टः कृष्णोऽद्यमामेवं परमात्मापरात्परः
कार्यं कर्त्तुमीशानां युष्माभिःस्वागतं शिशुम्। स्वात्मारामेषु कुशलंप्रश्नमेवविड़म्बनम्
मित्रं कर्त्तुमीशानां हेतुरागमने तव । अपरं ब्रूहि किं वापि शाधि नः करवाम किम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

वत्सिश्चिरविच्छेदात्त्वां पौत्रं द्रष्टुमागतः । विच्छेदः पुत्रपौत्राणां मरणादतिरिच्यते ।
कुशलं ते मुनिश्रेष्ठ पुत्रयोश्चापि योषितः । कुशलं ते स्वकर्माणं काम्यानां तपसामपि

दिने दिनेपरिच्छिन्नं श्रीकृष्णार्चनमीप्सितम् । स्वगुरोः सेवनंनित्यमविच्छिन्नंभवेत्त
गुर्विष्टयोः पूजनञ्च सर्वमङ्गलकारणम् । पापाधिरोगशोकघ्नं पुण्यहर्षप्रदं शुभम् ॥२
अभीष्टदेवः सन्तुष्टो गुरौ तुष्टे नृणामिह । इष्टदेवे च सन्तुष्टे सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ।
गुरुर्विप्रः सुरोरुष्टो येषां पातकिनामिह । तेषाञ्च कुशलं नास्ति विघ्नस्तस्य पदे पदे
तुष्टश्च सन्ततं वत्स श्रीकृष्णःप्रकृतेः परः। सर्वान्तरात्मा भगवांस्तव भक्त्या च निर्गुण
तव तुष्टो गुरुरहं विधाता जगतामपि । मयि तुष्टे हरिस्तुष्टो हरौ तुष्टे तु देवताः ।
साम्प्रतं शृणु मे हेतुं गमनस्य मुनीश्वर । प्रेषितस्य सुराणाञ्च विश्वसंहर्त्तुरेव च ।
शिवस्य गुरुपुत्रस्य साध्वीं तारां बृहस्पतेः । अपहृत्य निशानाथस्तवैव शरणागतः
शम्भुर्धर्म्मश्च सूर्य्यश्चशक्रोऽनन्तश्चपुत्रक । आदित्या वसवोरुद्रादिक्पालाश्चदिगीश्व
युद्धायायान्ति सन्नद्धास्तिस्रः कोट्यश्चदेवताः । नागाःकिम्पुरुषाश्चैव यक्षराक्षसगुह्यका
भूताः प्रेताःपिशाचाश्चकुष्माण्डाब्रह्मराक्षसाः । किराताश्चैवगन्धर्वाः समुद्रपुलिनेऽधुन
तारकामयसंग्रामे मध्यस्थोऽहं सुतैः सह। देहि तारां रणं किं वा त्यजचन्द्रञ्च कामिन

शुक्र उवाच ।

आगच्छन्तु सुरा सर्वे सन्नद्धा रणदुर्मदाः । योत्स्ये विना महेशञ्च सर्वेषाञ्च गुरुं पर

दैत्या उचुः ।

उभयेषां गुरुः शम्भुर्मान्यो वन्द्यश्च सर्वदा । धर्मश्च साक्षी सर्वेषां त्वमेव च पितामह
अन्यांश्च तृणतुल्यांश्च नहिमन्यामहेवयम् । आगच्छन्तुचयोत्स्यामो व्रजब्रूहिजगद्गुरुं
कृपया गुरुपुत्रस्य यद्यायाति महेश्वरः । अग्रेनास्त्रं विधास्यामः पश्चाद्योत्स्यामहे प्र

ब्रह्मोवाच ।

कालाग्निरुद्रः संहर्त्ताविश्वस्यबलिनां वरः । हे वत्सास्तेनसार्द्धञ्च कोवायुद्धंकरिष्यति
भद्रकाली जगन्माता खड्गखर्परधारिणी । तया दुर्द्धर्षया सार्द्धं को वा युद्धं करिष्यति
सा सहस्रभुजा देवी मुण्डमाला विभूषणा । योजनायतवक्त्रा च दशयोजनविस्तृता
सप्ततालप्रमाणाश्च यस्या दन्ता भयानकाः । क्रोशप्रमाणजिह्वाच महालोला भयङ्करी
अतीव रौद्राः सन्नद्धा भीमाः शङ्करकिङ्कराः । अतिभीमा भैरवाश्च नन्दी च रणकर्क

…शिवस्य पार्षदाः सर्वे महाबलपराक्रमाः । वीरभद्रादयः शूराः शतसूर्य्यसमप्रभाः ॥४६॥
…सहस्रमूर्ध्नः शेषस्य फणैकदेशकोणतः । विश्वं सर्षपतुल्यश्च को वा योद्धा च तत्समः
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता यस्य शम्भोश्च किङ्करः ॥४७॥
…लिनस्त्रिपुरघ्नस्य ज्वलतो ब्रह्मतेजसा । यस्यपाशुपतास्त्रेण दुर्निवार्य्येण पुत्रकाः॥४८
…स्मीभूतं भवेद्विश्वं दैत्यानाञ्चैव का कथा । यस्य शूलेन भिन्नश्च शङ्खचूडः प्रतापवान्
…नामा पार्षदवरः कृष्णस्य परमात्मनः । त्रिकोटिसूर्य्यसदृशस्तेजस्वी परमाद्भुतः ॥५०
…पाकवचकण्ठश्च सर्वदैत्यजनेश्वरः । मधुकैटभयोर्हन्ता हिरण्यकशिपोश्च यः ॥५१॥
…च विष्णुः समायाति श्वेतद्वीपात्स्वयं प्रभुः। इत्युक्त्वा जगतांधाताविररामचसंसदि
प्रहस्योवाच प्रह्लादो दानवानामधीश्वरः ॥५३॥

प्रह्लाद उवाच ।

…स्तुभ्यं जगद्धातः सर्वेषां प्राक्तनेश्वर । सर्वपूज्य सर्वनाथ किं वक्ष्यामि तवाग्रतः ॥
…हिरण्यकशिपोर्हन्ता मधुकैटभयोश्च यः । स कला यस्य कृष्णस्य परिपूर्णतमस्य च ॥
…सांतरात्मानन्तस्य चक्रं नाम सुदर्शनम् । अस्माकंलोकमस्मांश्चशश्वद्रक्षतिदुःसहम्
…न बलवान् शम्भुर्न च पाशुपतं विधे । न च काली न शेषश्च नच रुद्रादयः सुराः
…लोमसुविश्वानिनिखिलानिजगत्पते । सर्वाधारस्यचविभोः स्थूलात्स्थूलतरस्यच
…शांशो भगवतः स एवचमहान् विराट् । अनन्तो नहि तत्स्थूलो न कालीबृहतीततः
…गच्छन्तु सुराः सर्वे युद्धंकुर्वन्तु साम्प्रतम् । न बिभेमि शरेभ्यश्च नचपाशुपताद्धरात्
…तस्मै भगवते शिवाय शिवरूपिणे । नमोऽनन्ताय साधुभ्यो वैष्णवेभ्यः प्रजापते ।
…यस्य प्रसादेननिर्भयोऽहंनिरामयः । न मे स्वात्मबलं ब्रह्मंस्तद् बलंयत्प्रभोर्बलम्
…शापेन मृतस्तातो पुरा वै विष्णुनिन्दया । निर्वन्धाच्छङ्खचूड़श्च दर्पाच्च मधुकैटभौ ॥
…रुः किङ्करोऽस्माकं वीरत्वेन न गण्यते । तथापि प्रेरितस्तेन स रथस्थो महेश्वरः ॥
…युक्त्वा दानवश्रेष्ठो विरराम च संसदि । उवाच जगतां धाता पुनरेव च नारद ॥६५

ब्रह्मोवाच ।

…कारणं युद्धमुभयोर्दैत्यदेवयोः । सुप्रीताचरणं वत्स सर्वमङ्गलकारणम् ॥ ६६ ॥

तारां भिक्षां देहि मह्यं भिक्षुकायच ब्रह्मणे । विमुखे भिक्षुके राजन् गृहस्थःसर्वपापभा

सनत्कुमार उवाच ।

स्वकीर्त्तिरक्षराजेन्द्र सिंहस्त्वंसुरदैत्ययोः । यस्य भिक्षुर्जगद्धाता तस्यकीर्त्तिश्चकाक

सनातन उवाच ।

न जितस्त्वं सुरेन्द्रैश्च ब्रह्मेशानपुरोगमैः । रक्षितः कृष्णचक्रेण वैष्णवः पुण्यवान् शुचि

सनन्द उवाच ।

यस्येष्टदेवः सर्वात्मा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः । गुरुश्चवैष्णवःशुक्रः स च केनजितोमहा

सनक उवाच ।

पुण्यवान्न जितः केन जितःपापीस्वपातकैः । पुण्यदीपो न निर्वाति पाखण्डेनैव वायु

ऋषय ऊचुः ।

देहि तारां महाभाग चन्द्रं प्राणाधिकं गुरोः । स्वकीर्त्ति रक्ष सुचिरं प्रार्थयामः पुनःपु

प्रह्लाद उवाच ।

स्थिते मदीश्वरे साक्षान्नहि भृत्यो विराजते । कर्त्तारं ब्रूहि मन्त्रार्थं गुरुं शुक्रं सतां

शिष्याणामाधिपत्ये च साधूनां गुरुरीश्वरः । गुरौ समर्पितं पूर्वं सर्वैश्वर्य्यं मुनीश्वरे

वयं भृत्याश्चपोष्याश्चस्वगुरोःपरिचारकाः । ते चशिष्याःकुशलिनो गुर्वाज्ञांपालयन्ति

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा चकार प्रार्थनां कविम् ।
ददौ शुक्रश्च तारां तां चन्द्रञ्च मलिनं मुने ॥७६॥

दत्त्वा तारां विधुं शुक्रः प्रणनाम विधेःपदे । नमस्कृत्य मुनिभ्यश्च प्रणतः स्वपुरं ययौ

प्रह्लादः स्वगणो भक्त्या नमस्कृत्य विधेः पदे ॥ ७७ ॥

प्रत्येकञ्च मुनिगणान् प्रणतः स्वगृहं ययौ । ब्रह्मा ददर्श ताराञ्च प्रणतां स्वपदे सर्व

लज्जया नम्रवक्त्राञ्च रुदतीं गुर्विणीं मुने ॥ ७८ ॥

चन्द्रञ्च प्रणतं धाता क्रोड़े संस्थाप्य मायया । उवाच मलिनां तारां कातराञ्चकृपाम

तारे त्यज भयं मातर्भयं किंते मयि स्थिते । सौभाग्ययुक्तास्वपतौ भविष्यसि वरेण

दुर्बलाबलिना ग्रस्तानिष्कामा नच युताभवेत् । प्रायश्चित्तेनशुद्धासानस्त्री जारेणदु

कामाकामतो जारं भजतेस्वसुखेनच। प्रायश्चित्तान्नशुद्धासा स्वामिना परिवर्जिता॥
कुम्भीपाके पच्यते सा यावच्चन्द्रदिवाकरौ। अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं स्पर्शनंसर्वपापदम्॥
पापीयस्याश्चतस्याश्च साधुभिः परिवर्जितम्। कस्यगर्भंवद शुभे गच्छवत्सेगुरोर्गृहम्॥
तत्र लज्जां महाभागे सर्वञ्च प्राक्तनाद्भवेत्। ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा समुवाच सतीतदा॥
चन्द्रस्य गर्भं हेतात बिभर्मि दैवयोगतः। सर्वे मे साक्षिणः सन्ति दुर्बलायाः प्रजापते॥
बलाज्जग्राह चन्द्रोमां दयाहीनश्च दुर्मतिः। इत्युक्त्वा तारका देवी सुषाव कनकप्रभम्॥
कुमारं सुन्दरंतत्र ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा। गृहीत्वा तनयं चन्द्रो नत्वा ब्रह्माणमीश्वरम्।

जगाम स स्वभवनं ब्रह्मा सिन्धुतटं ययौ॥८८॥

साध्वीं ताराञ्च गुरवे देवेभ्योऽप्यभयं ददौ॥ ८९॥

आशिषं शम्भुधर्माभ्यांब्रह्मलोकं ययौ विधिः। देवा ययुः स्वभवनं स्वगृहञ्चवृहस्पतिः
सानुरक्तवनितां संप्राप्य हृष्टमानसः। तारकागर्भसंभूतः सच च बुधः स्वयम्॥९१।
तपस्वी सद्ग्रहो ब्रह्मश्चन्द्रस्य तनयो महान्। सएव नन्दनवने चित्रां संप्राप्य निर्जने॥
घृताच्या गर्भसंभूतां कुवेरस्यच रेतसा। दृष्ट्वाच निर्जने रम्यां कन्यां कमललोचनाम्॥
नवीन यौवनस्थाञ्च वालां द्वादशवार्षिकीम्। गान्धर्वेण विवाहेन तां जग्राहविधोःसुतः
रम्यामतीव रहसि वीर्य्याधानं चकार सः। वभूव राजा चित्रायां चैत्रश्च मण्डलेश्वरः
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं प्रशास्ति धार्मिको वली। शतनद्यो घृतानाञ्च दध्नो नद्यः शतानिच
शतानि नद्यो दुग्धानां मधुनद्यश्च षोड़श। दश नद्यश्च तैलानां शर्करा लक्षराशयः॥
मिष्टान्नानांस्वस्तिकानां लक्षराशिश्चनित्यशः। पञ्चकोटिगवांमांसं सपूपं स्वान्नमेवच॥
नित्याश्च नदीराशीभुञ्जते ब्राह्मणा मुने। गवांलक्षञ्च रत्नानां मणीनां लक्षमेव च॥९९॥
लक्षं सुवर्णानां लक्षञ्च सूक्ष्मवाससाम्। रत्नानां भूषणं पात्रमतीव सुमनोहरम्॥
ददौ द्विजातये राजा नित्यञ्च जीवनावधि। तस्य चैत्रस्य पुत्रश्च राजाधिरथ एव च॥
तत्पुत्रश्च सुरथश्चक्रवर्त्ती वृहत्श्र(च्छ्र)वाः। महाज्ञानञ्च संप्राप्य मेधसात्मुनिसत्तमात्
पुरं विष्णुमायां पुण्यक्षेत्रे च भारते। शरत्काले महापूजाञ्चकार स सरित्तटे॥
सार्द्धं स महान् ज्ञानिनामुनिसत्तम। राजाकलिङ्ग देशस्य विराधश्च विशांवरः॥

तस्यपुत्रो महायोगी द्रुमिणो ज्ञानिनांवरः । द्रुमिणो वैष्णवःप्राज्ञः पुष्करे दुष्करंतपः
कृत्वासमाधिं संप्रापज्ञानिनां वैष्णवाग्रणीम् । पुत्रदारैर्निरस्तश्चधनलोभाद् दुरात्मभि
स च कोटिसुवर्णञ्च नित्यंदत्त्वा जलंपपौ । मुक्तिं संप्रापसंसेव्य विष्णुमायांसनातनीं
राजालेभे मनुत्वञ्चराज्यं निष्कण्टकं मुने । उवाच मधुरंवाक्यं धाता त्रिजगतांपतिः

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने एकषष्टितमोऽध्यायः ।

द्विषष्टितमोऽध्यायः

राज्ञः सुरथस्य वैश्यसमाधेश्च विवरणम् ।

नारद उवाच ।

कथं राजा महाज्ञानंसंप्राप मुनिसत्तमात् । वैश्यो मुक्तिं मेधसाच्चतन्मे व्याख्यातुमर्हसि

श्रीनारायण उवाच ।

ध्रुवस्यपौत्रो वलवान् नन्दिरुत्कलनन्दनः । स्वायम्भुवमनोर्वंशः सत्यवादी जितेन्द्रियः
अक्षौहिणीनां शतकं गृहीत्वा सैन्यमेवच । लोकाञ्च वेष्टयामास सुरथस्य महामतेः
युद्धं बभूव नियतं पूर्णमब्दञ्च नारद । चिरजीवी वैष्णवश्च जिगाय सुरथं नृपः ॥४
एकाकी सुरथो भीतो नन्दिना च वहिष्कृतः । निशायां हयमारुह्य जगाम गहनं वनम्
ददर्श तत्र वैश्यञ्च पुष्पभद्रानदीतटे । तयोर्बभूव संप्रीतिः कृतवान्धवयोर्मुने ॥६
वैश्येन सार्द्धं नृपतिर्जगाम मेधसाश्रमम् । पुष्करं दुष्करं पुण्यक्षेत्रञ्च भारते सताम्
ददर्श तत्र नृपतिर्मुनिं तं तीव्रतेजसम् । शिष्येभ्यश्च प्रवोचन्तं ब्रह्मतत्त्वं सुदुर्लभम्
राजाननामवैश्यश्च शिरसामुनिपुङ्गवम् । मुनिस्तौपूजयामास ददौ ताभ्यां शुभाशिषम्
प्रश्नं चकार कुशलं जातिं नाम पृथक् पृथक् । ददौ प्रत्युत्तरं राजा क्रमेण मुनिपुङ्गवम्

सुरथ उवाच ।

राजाऽहं सुरथो ब्रह्मंश्चैत्रवंश समुद्भवः । बहिर्भूतः स्वराज्याच्च नन्दिना बलिनाधुना ॥
मुपायंकरिष्यामि कथं राज्यंभवेन्मम । तन्मां ब्रूहि महाभाग त्वय्येवशरणागतम्१२
यं वैश्यः समाधिश्च स्वगृहाच्च बहिष्कृतः । पुत्रैः कलत्रैर्दैवेन धनलोभेन धार्मिकः ॥
ह्मणाय ददौ नित्यं रत्नकोटिं दिने दिने । निषिद्धमानः पुत्रैश्च कलत्रैर्बान्धवैरयम् ॥
पान्निराकृतस्तैश्च पुनरन्वेषितः शुचा । अयं गृहश्चन ययौ विरक्तो ज्ञानवान् शुचिः ॥
श्च पितृशोकेनगृहं त्यक्त्वा ययुर्वनम् । दत्त्वा धनानि विप्रेभ्योविरक्ताः सर्वकर्मसु॥

सुदुर्लभं हरेर्दास्यंवैश्यस्यास्य च वाञ्छितम् ।
कथंप्राप्नोति निष्कामस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १७ ॥

श्रीमेधस उवाच ।

तिमायताच्छन्नंविष्णुमायादुरत्यया । निर्गुणस्यचकृष्णस्य त्रिगुणाविश्वमाज्ञया ॥
करोतियेषांसा धर्मिणाञ्चकृपामयी । तेभ्यो ददाति कृपया कृष्णभक्तिसुदुर्लभाम् ॥
यं मायाविनांमाया न करोति कृपां नृप । माययातान्निबन्धाति मोहजालेनदुर्गतान्॥
रे नित्यसंसारे भ्रमेण बर्बराः सदा । कुर्वन्ति नित्यबुद्धिश्च विहाय परमेश्वरम् ॥
न्यंनिषेवन्ते तन्मन्त्रञ्च जपन्ति च । मिथ्याकिञ्चिन्निमित्तञ्च कृत्वा मनसिलोभतः
कलाः देवताश्च निषेव्य जन्म सप्त च । तदा प्रकृत्याः कृपया सेवन्ते प्रकृतिं तदा
व्य विष्णुमायाञ्च सप्तजन्म कृपामयीम् । शिवे भक्तिं लभन्ते ते ज्ञानानन्दे सनातने
धिष्ठातृदेवञ्च निषेव्य शङ्करं हरेः । अचिराद्विष्णुभक्तिञ्च प्राप्नुवन्ति महेश्वरात्
न्ते सगुणं सत्त्वं विष्णुं विषयिणं तदा । सत्वज्ञानाच्चपश्यन्ति ज्ञानञ्चनिर्मलंनराः
व्य सगुणं विष्णुं सात्त्विका वैष्णवा नराः । लभन्तेनिर्गुणेभक्तिं श्रीकृष्णेप्रकृतेःपरे
न्ति ग्रहणं सन्तो मन्त्रं तस्य निरामयम् । निषेव्य निर्गुणंदेवं ते भवन्ति च निर्गुणाः
व्यब्रह्मणः पातं ते च पश्यन्ति वैष्णवाः । दास्यं कुर्वन्तिसततंगोलोके च निरामये
मकात् कृष्णमन्त्रं यो गृह्णाति नरोत्तमः । पुरुषाणांसहस्रञ्चस्वपितॄणां समुद्धरेत्
महानां पुरुषं सहस्रं मातरं तथा । दासादिकं समुद्धृत्य गोलोकं स प्रयाति च ॥

भवार्णवे महाघोरे कर्णधारस्वरूपिणी । पारं करोति दुर्गातान्कृष्णभक्त्या च नौकया
स्वकर्म्मबन्धनं छेत्तुं वैष्णवानाञ्च वैष्णवी । तीक्ष्णशस्त्रस्वरूपा सा कृष्णस्यपरमात्मनः
विवेचनाचावरणी शक्तेः शक्तिर्द्विधा नृप । पूर्वं ददाति भक्ताय चेतराय परां परा ॥
सत्यस्वरूपः श्रीकृष्णस्तस्मात् सर्वञ्च नश्वरम् । बुद्धिर्विवेचनेत्येवं वैष्णवानांसनातनी
नित्यरूपा मयेयं श्रीरिति चावरणी च धीः । अवैष्णवानामसतां कर्म्मभोगभुजामहो
अहं प्रचेतसः पुत्रः पौत्रश्च ब्रह्मणो नृप । भजामि कृष्णमात्मानं ज्ञानं संप्राप्य शङ्करात्

गच्छ राजन् नदीतीरं भज दुर्गां सनातनीम् ।
बुद्धिमावरणीं तुभ्यं देवी दास्यति कामिने ॥ ३८ ॥

निष्कामाय च वैश्याय वैष्णवायच वैष्णवी । बुद्धिं विवेचनां शुद्धांदास्यत्येवकृपामयी
इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठोददौताभ्यां कृपानिधिः । पूजाविधानं दुर्गायाः स्तोत्रञ्चकवचंमनुम्
वैश्यो मुक्तिञ्च संप्रापतांनिषेव्यकृपामयीम् । राजा राज्यं मनुत्वञ्चपरमैश्वर्य्यमीप्सितम्
इत्येवं कथितं सर्वं दुर्गोपाख्यानमुत्तमम् । सुखदं मोक्षदं सारंकिं भूयः श्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दुर्गोपाख्याने सुरथमेधससंवादे द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

सुरथसमाधिमेधससंवादे प्रकृतिवैश्यसंवादः

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वद वेदविदांवर । राजा केन प्रकारेण सिषेवे प्रकृतिं पराम् ॥ १
समाधिर्नामवैश्यो वा निष्कामं निर्गुणं विभुम् । भेजे केन प्रकारेण प्रकृतेरुपदेशतः ॥
किं घा पूजाविधानञ्च ध्यानं वा मनुमेव च । किं स्तोत्रं कवचंकिंवा ददौराज्ञेमहामुनिः
तस्मै वैश्याय प्रकृतिः किंवा ज्ञानं ददौ परम् । साक्षाद् बभूव सहसा केनवाप्रकृतिस्तयोः

[...]नं सम्प्राप्य वैश्यश्च किं पदंप्रापदुर्लभम्। गतिर्बभूव राज्ञश्च का वा ताञ्चश्रृणोम्यहम्

श्रीनारायण उवाच।

[...]जा मन्त्रञ्चसंप्राप्यवैश्यश्चमेधसान् मुने। स्तोत्रञ्च कवचं देव्याध्यानञ्चैवपुरस्क्रियाम्
जजाप परमं मन्त्रं राजा वैश्यश्च पुष्करे ॥ ६ ॥
[...]त्वा त्रिकालं वर्षञ्च ततः शुद्धो बभूव सः। साक्षाद् बभूव तत्रैव मूलप्रकृतिरीश्वरी
[...]ै ददौ राज्यवरं मनुत्वं वाञ्छितं सुखम्। ज्ञानं निगूढं वैश्याय ददौ चातिसुदुर्लभम्
[...]त्तं शूलिने पूर्वं कृष्णेन परमात्मना। निराहारमतिक्लिष्टं दृष्ट्वा वैश्यं कृपामयी ॥ ९ ॥
[...]ोद कृत्वा क्रोड़े तमचेष्टं श्वासवर्जितम्। चेतनां कुरु भो वत्सेत्युच्चार्य्य च पुनःपुनः
[...]नाञ्च ददौ तस्मै स्वयं चैतन्यरूपिणी। संप्राप्य चेतनां वैश्यो रुरोद प्रकृतेः पुरः ॥
तमुवाच प्रसन्ना सा कृपयाऽतिकृपामयी ॥ १२ ॥

श्रीप्रकृतिरुवाच।

[...]िं वृणुष्व हे वत्स यत्ते मनसि वर्त्तते। ब्रह्मत्वममरत्वं वा ततो वाऽति सुदुर्लभम्।१३
[...]त्वं वा मनुत्वंवा सर्वसिद्धिरवमेव च। तुच्छं तुभ्यं न दास्यामि नश्वरंबालवञ्चनम्

वैश्य उवाच।

[...]त्वममरत्वं वा मातर्मे नहि वाञ्छितम्। ततोऽतिदुर्लभं किंवा न जानेतदभीप्सितम्
[...]येव शरणापन्नो देहि यद्वाञ्छितं तव। अनश्वरं सर्वसारं वरं मे दातुमर्हसि ॥१६॥

प्रकृतिरुवाच।

[...]ेयं नास्ति मे तुभ्यं दास्यामिममवाञ्छितम्। यतो यास्यसि गोलोकंपदमेवसुदुर्लभम्
[...]सारञ्च यज्ज्ञानं सुरर्षीणां सुदुर्लभम्। तद्गृह्यतां महाभाग गच्छ वत्स हरेः पदम्
[...]रणं वन्दनं ध्यानमर्चनं गुणकीर्त्तनम्। श्रवणं भावनं सेवा सर्वं कृष्णे निवेदितम् ॥
[...]देव वैष्णवानां नवधाभक्तिलक्षणम्। जन्ममृत्युजराव्याधियमताड़नखण्डनम् ॥
[...]युर्हरति लोकानां रविरेव हि सन्ततम्। नवधाभक्तिहीनानामसतां पापिनामपि ॥
[...]सक्तचित्ताश्च वैष्णवाश्चिरजीविनः। जीवन्मुक्ताश्च निष्पापा जन्मादिपरिवर्जिताः
[...]वः शेषश्च धर्मश्च ब्रह्मा विष्णुर्महान् विराट्। सनत्कुमारः कपिलः सनकश्चसनन्दनः

वोढुः पञ्चशिखो दक्षो नारदश्च सनातनः । भृगुर्मरीचिर्दुर्वासाः कश्यपः पुलहोऽङ्गिरा
मेधसो लोमशः शुक्रो वशिष्ठः क्रतुरेव च । बृहस्पतिः कर्दमश्च शक्तिरत्रिः पराशरः
मार्कण्डेयो वलिश्चैव प्रह्लादश्च गणेश्वरः । यमः सूर्य्यश्च वरुणो वायुश्चन्द्रो हुताशनः
अकूपार उलूकश्च नाड़ीजङ्घश्च वायुजः । नरनारायणौ कूर्म्म इन्द्रद्युम्नो विभीषणः ॥
नवधा भक्तियुक्तश्च कृष्णस्य परमात्मनः । एते महान्तो धर्मिष्ठा भक्तानां प्रवरास्तथा

ये तद्भक्तास्ते तदंशा जीवन्मुक्ताश्च सन्ततम् ।
पापापहारास्तीर्थानां पृथिव्याश्च विशाम्पते ॥ २६ ॥

ऊर्द्ध्वे च सप्त स्वर्गाश्चसप्तद्वीपावसुन्धरा । अधः सप्तः च पाताला एतद्ब्रह्माण्डमेव
एवं विधानां विश्वानां संख्यानास्त्येव पुत्रक । एवञ्च प्रतिविश्वेषु ब्रह्मविष्णुशिवाद

देवा देवर्षयश्चैव मनवो मानवादयः ।
सर्वाश्रमाश्च सर्वत्र सन्ति बद्धाश्च मायया ॥ ३२ ॥
महद्विष्णोर्लोमकूपे सन्ति विश्वानि यस्य च ।
स षोड़शांशः कृष्णस्य चात्मनश्च महान् विराट् ॥३३॥

भज सत्यं परं ब्रह्म नित्यं निर्गुणमच्युतम् । प्रकृतेःपरमीशानंकृष्णमात्मानमीप्सितम्

निरीहश्च निराकारं निर्विकारं निरञ्जनम् ।
निष्कामं निर्विरोधञ्च नित्यानन्दं सनातनम् ॥३५॥

स्वेच्छामयं सर्वरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम् । तेजःस्वरूपं परमं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥३६
ध्यानासाध्यंदुराराध्यंशिवादीनाञ्चयोगिनाम् । सर्वेश्वरंसर्वपूज्यंसर्वस्य सर्वकामदम्
सर्वाधारञ्च सर्वज्ञं सर्वानन्दकरं परम् । सर्वधर्मप्रदं सर्वं सर्वज्ञं प्राणरूपिणम् ॥३८
सर्वधर्मस्वरूपञ्च सर्वकारणकारणम् । सुखदं मोक्षदं सारं पररूपञ्च भक्तिदम् ॥३९
दास्यदं धर्मदञ्चैव सर्वसिद्धिप्रदं सताम् । सर्वं तदतिरिक्तञ्च नश्वरं कृत्रिमं सदा ॥४०
परात्परतरं शुद्धं परिपूर्णतमं शिवम् । यथासुखं गच्छ वत्स भगवन्तमधोक्षजम् ॥४१
कृष्णेति द्व्यक्षरं मन्त्रं गृहाण कृष्णदास्यदम् । पुष्करं दुष्करं गत्वादशलक्षमिमंजप
दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेत्तव । इत्युक्त्वा सा भगवती तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४३

...श्यो नत्वाचतांभक्त्याजगामपुष्करंमुने । पुष्करेदुस्तरं तप्त्वा संप्राप कृष्णमीश्वरम् ।
भगवत्याः प्रसादेन कृष्णदासो बभूव सः ॥४४॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दुर्गोपाख्याने सुरथसमाधिमेधससंवादे प्रकृतिवैश्यसंवादकथनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

राज्ञः सुरथस्य दुर्गापूजनम् ।

नारायण उवाच ।

...जा येन क्रमेणैव भेजे तां प्रकृतिं पराम् । तच्छ्रूयतां महाभाग वेदोक्तं क्रममेव च ॥
...त्वाऽऽचम्य महाराजःकृत्वान्यासत्रयंतदा । स्वकराङ्गाङ्गमन्त्राणांभूतशुद्धिंचकारसः
प्राणायामं ततः कृत्वा कृत्वा च शङ्खशोधनम् ।
ध्यात्वा देवीञ्च मृण्मय्यां चकारावाहनं तदा ॥३॥
पुनर्ध्यात्वा च भक्त्या च पूजयामास भक्तितः ।
देव्याश्च दक्षिणे भागे संस्थाप्य कमलालयाम् ॥४॥
...पूज्य भक्तिभावेन भक्त्या परमधार्मिकः । देवषट्कं समावाह्य देव्याश्चपुरतो घटे ॥५
...त्या च पूजयामास विधिपूर्वञ्च नारद । गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुंशिवंशिवाम्॥
...षट्कञ्च संपूज्य नमस्कृत्य विचक्षणः । तदा ध्यायेन्महादेवीं ध्यानेनानेन भक्तितः॥
...ध्यानञ्च सामवेदोक्तं परं कल्पतरुं मुने । ध्यायेन्नित्यं महादेवीं मूलप्रकृतिमीश्वरीम् ॥८
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां पूज्यां वन्द्यां सनातनीम् ।
नारायणीं विष्णुमायां वैष्णवीं विष्णुभक्तिदाम् ॥९॥
...स्वरूपां सर्वेषां सर्वाधारां परात्पराम् । सर्वविद्यासर्वमन्त्रसर्वशक्तिस्वरूपिणीम् ॥

सगुणां निर्गुणां सत्यां वरां स्वेच्छामयीं सतीम् ।
महाविष्णोश्च जननीं कृष्णस्यार्द्धाङ्गसम्भवाम् ॥११॥
कृष्णप्रियां कृष्णशक्तिं कृष्णबुद्ध्यधिदेवताम् ।
कृष्णस्तुतां कृष्णपूज्यां कृष्णवन्द्यां कृपामयीम् ॥१२॥
तप्तकाञ्चनवर्णाभां कोटिसूर्य्यसमप्रभाम् । ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकातराम् ।
दुर्गां शतभुजां देवीं महद्दुर्गतिनाशिनीम् ।
त्रिलोचनप्रियां साध्वीं त्रिगुणाञ्च त्रिलोचनाम् ॥१४॥
त्रिलोचनप्राणरूपां शुद्धार्द्धचन्द्रशेखराम् । विभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यमण्डितम्
वर्त्तुलं वामवक्त्रञ्चशम्भोर्मानसमोहिनीम् । रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम्
नासा दक्षिणभागेन विभ्रतीं गजमौक्तिकम् । अमूल्यरत्नं वहुलं विभ्रतीं श्रवणोपरि
मुक्तापंक्तिविनिन्द्यैकदन्तपंक्तिसुशोभिताम् । पक्वविम्बाधरोष्ठीञ्चसुप्रसन्नां सुमङ्गलाम्
चित्रपत्रावलीरम्यकपोलयुगलोज्ज्वलाम् । रत्नकेयूरवलयरत्नमञ्जीररञ्जिताम् ॥ १६
रत्नकङ्कणभूषाढ्यां रत्नपाशकशोभिताम् ।
रत्नाङ्गुरीयनिकरैः कराङ्गुलिचयोज्ज्वलाम् ॥२०॥
पादाङ्गुलिनखासक्तालक्तरेखासुशोभनाम् । वह्निशुद्धांशुकाधानांगन्धचन्दनचर्च्चिताम्
विभ्रतीं स्तनयुग्मञ्च कस्तूरीविन्दुशोभिताम् ।
सर्वरूपगुणवतीं गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ॥२२॥
अतीव कान्तां शान्ताञ्च नीतान्तां योगसिद्धिषु ।
विधातुश्च विधात्रीञ्च सर्वधात्रीञ्च शङ्करीम् ॥२३॥
शरत्पार्वणचन्द्रास्यामतीव सुमनोहराम् । कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना
सिन्दूरविन्दुना शश्वद्‌ भालमध्यस्थलोज्ज्वलाम् ।
शरन्मध्याह्नकमलप्रभामोचनलोचनाम् ॥ २५ ॥
चारुकज्जलरेखाभ्यांसर्वतश्चसमुज्ज्वलाम् । कोटिकन्दर्पलावण्यलीलानिन्दितविग्रहाम्
रत्नसिंहासनस्थाञ्च सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलाम् । स्रष्टौ स्रष्टुः शिल्परूपांदयांपातुश्च पालने

संहारकाले संहर्त्तुः परां संहाररूपिणीम् । निशुम्भशुम्भमथिनीं महिषासुरमर्दिनीम् ॥
पुरा त्रिपुरयुद्धे च संस्तुतां त्रिपुरारिणा । मधुकैटभयोर्युद्धे विष्णुशक्तिस्वरूपिणीम् ॥
सर्वदैत्य निहन्त्रीञ्च रक्तबीजविनाशिनीम् । नृसिंहशक्तिरूपाञ्च हिरण्यकशिपोर्वधे ॥
वराहशक्तिं वाराहे हिरण्याक्षवधे तथा । परब्रह्मस्वरूपाञ्च सर्वशक्तिं सदा भजे ॥३१॥

इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा विचक्षणः ।
पुनर्ध्यात्वा चैव भक्त्या कुर्य्यादावाहनन्ततः ॥३२॥

कृतेः प्रतिमां धृत्वा मन्त्रमेवं पठेन्नरः । जीवन्यासं ततः कुर्य्यात् मनुमानेनयत्नतः ॥
एहि भगवत्यम्ब शिवलोकात् सनातनि । गृहाण मम पूजाञ्च शारदीयां सुरेश्वरि ॥
आगच्छ जगत्पूज्ये तिष्ठ तिष्ठ महेश्वरि । हे मातरस्यामर्चायांसन्निरुद्धाभवाम्बिके ॥
इहागच्छन्तु त्वत् प्राणाश्चाधःप्राणैः सहाच्युते । इहागच्छन्तु त्वरितं तवैवसर्वशक्तयः
ॐ ह्रींश्रींक्लीं चदुर्गायैवह्निजायान्तमेवच । समुच्चार्य्योरसिप्राणाःसन्तिष्ठन्तुसदाशिवे ॥
सर्वेन्द्रियाधिदेवास्ते इहागच्छन्तु चण्डिके । इहागच्छन्तुतेशक्त्यइहागच्छन्तुईश्वराः ॥
इहागच्छेत्यावाह्य परिहारं करोति च । मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्रतच्छृणुष्व समाहितः ॥
आगतं भगवत्यम्ब शिवलोकाच्छिवप्रिये । प्रसादं कुरुमांभद्रेभद्रकालि नमोऽस्तुते ॥
धन्योऽहं कृत्यकृत्योऽहं सफलं जीवनं मम । आगतासियतोदुर्गेमाहेश्वरि मदालयम् ॥

अद्य मे सफलं जन्म सार्थकं जीवनं मम ।
पूजयामि यतो दुर्गां पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥४२॥

भारते भवतीं पूज्यां दुर्गां यः पूजयेद्बुधः । सोऽन्तेयातिचगोलोकं परमैश्वर्य्यवानिह
कृत्वाचवैष्णवीपूजांविष्णुलोकंव्रजेत्सुधीः । माहेश्वरीश्चसंपूज्यशिवलोकञ्चगच्छति ॥
सात्त्विकी राजसीचैवत्रिधापूजाचतामसी । भगवत्याश्चवेदोक्ताचोत्तमामध्यमाधमा ॥
सात्त्विकीवैष्णवानाञ्चशाक्तादीनाञ्चराजसी । अदीक्षितानामसतामन्यानांतामसीस्मृता
जीवहत्याविहीनायावरापूजाचवैष्णवी । वैष्णवा यान्ति गोलोकं वैष्णवीवरदानतः ॥
माहेश्वरी राजसी च बलिदानसमन्विता । शाक्तादयोराजसाश्चकैलासं यान्ति ते तया॥
किराता नरकं यान्ति तामस्या पूजया तया । त्वमेव जगतां मातश्चतुर्वर्गफलप्रदा ॥४६

सर्वशक्तिस्वरूपा च कृष्णस्य परमात्मनः । जन्ममृत्युजराव्याधिहरा त्वञ्च परात्परा
सुखदा मोक्षदा भद्रा कृष्णभक्तिप्रदा सदा । नारायणि महामाये दुर्गे दुर्गतिनाशिनि
दुर्गतिं स्मृतिमात्रेण याति दुर्गं नृणामिह । इति कृत्वा परिहारं देव्यावामे च साधक
त्रिपद्या उपरिष्टात्तु कुर्य्याच्च शङ्खरक्षणम् । तत्र दत्त्वा जलं पूर्णं दूर्वां पुष्पञ्च चन्दनम्
धृत्वा दक्षिणहस्तेन मन्त्रमेवं पठेन्नरः ।
पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् । प्रभवः शङ्खचूडात्त्वं पुराकल्पे पवित्रक
ततोऽर्घ्यपात्रं संस्थाप्य विधिनानेन पण्डितः । दत्त्वा संपूजयेद्देवीमुपचाराणि षोड़
त्रिकोणमण्डलं कृत्वा सजलेन कुशेन च । कूर्मं शेषं धरित्रीञ्च संपूज्य तत्र धामि
त्रिपदिं स्थापयेत्तत्र त्रिपद्यां शङ्खमेव च । शङ्खे त्रिभागतोयञ्च दत्त्वा संपूजयेत्ततः ॥५
गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्म्मदे सिन्धु कावेरी चन्द्रभागे च कौशिकि
स्वर्णरेखे कनखले पारिभद्रे च गण्डकि । श्वेतगङ्गे चन्द्ररेखे पम्पे चम्पे च गोमति ॥५
पद्मावति त्रिपर्णाशे विपाशे विरजे प्रभे । शतहृदे चेलगङ्गे जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥
वह्निं सूर्य्यञ्च चन्द्रञ्च विष्णुञ्च वरुणं शिवम् । पूजयेत्तत्र तोये च तुलस्या चन्दनेन च ।
नैवेद्यानि च सर्वाणि प्रोक्षयेत्तज्जलेन च ॥६१॥
ततो दद्याच्च प्रत्येकमुपचाराणि षोड़श । आसनं वसनं पाद्यं स्नानीयमनुलेपनम् ॥६२
मधुपर्कं गन्धमर्घ्यं पुष्पं नैवेद्यमीप्सितम् । पुनराचमनीयञ्च ताम्बूलं रत्नभूषणम् ॥६३
धूपं प्रदीपं तल्पञ्चेत्युपचाराणि षोड़श ॥ ६४ ॥
अमूल्यरत्ननिर्माणं नानाचित्रविराजितम् । वरं सिंहासनश्रेष्ठं गृह्यतां शङ्करप्रिये ॥ ६५
अनन्तसूत्रप्रभवमीश्वरेच्छाविनिर्मितम् । ज्वलदग्निविशुद्धञ्च वसनं गृह्यतां शिवे ॥६६
अमूल्यरत्नपात्रस्थं निर्मलं जाह्नवीजलम् । पादप्रक्षालनार्थाय दुर्गे पाद्यं प्रगृह्यताम् ॥६७
सुगन्धामलकी स्निग्धद्रवमेव सुदुर्लभम् । सुपक्कं विष्णुतैलञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥६८
कस्तूरी कुङ्कुमाक्तञ्च सुगन्धि चन्दनद्रवम् । सुवासितं जगन्मातर्गृह्यतामनुलेपनम् ॥६९
माध्वीकं रत्नपात्रस्थं सुपवित्रं सुमङ्गलम् । मधुपर्कं महादेवि गृह्यतां प्रीतिपूर्वकम्
वृक्षभेदमूलचूर्णं गन्धद्रव्यसमन्वितम् । सुपवित्रं मङ्गलार्हं देवि गन्धं गृहाण मे ॥७१

पवित्रशङ्खपात्रस्थं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम्। स्वर्गमन्दाकिनीतोयमर्घ्यं चण्डि गृहाण मे॥
पुष्पन्त्विपुष्पश्रेष्ठञ्च पारिजाततरूद्भवम्। मालत्यादिपुष्पमाल्यं गृह्यतां जगदम्बिके॥

दिव्यं सिद्धान्नमामान्नं पिष्टकं पायसादिकम्।
मिष्टान्नं लड्डुकफलं नैवेद्यं गृह्यतां शिवे॥ ७४॥

सुवासितं शीततोयं कर्पूरादिसुसंस्कृतम्। मया निवेदितं भक्त्या गृह्यतां शैलकन्यके॥
ताम्बूलं पूगकपर्णचूर्णञ्च कर्पूरादि सुवासितम्। सर्वभोगवरं रम्यं ताम्बूलं देवि गृह्यताम्॥
अमूल्यरत्नसारनिर्माणमीश्वरेच्छया। सर्वाङ्गशोभनकरं भूषणं देवि गृह्यताम्॥७७॥
वृक्षनिर्य्यासचूर्णञ्च गन्धवस्तुसमन्वितम्। हुताशनशिखाशुद्धं धूपञ्च देवि गृह्यताम्॥
सूर्यरत्नविशेषञ्च सान्द्रध्वान्तनिराकृतम्। सुपवित्रं प्रदीपञ्च गृह्यतां परमेश्वरि॥७९॥
रत्नसारविनिर्माणं दिव्यं पर्य्यङ्कमुत्तमम्। सूक्ष्मवस्त्रसमाकीर्णं देवि तल्पं प्रगृह्यताम्॥
एवं संपूज्य तां दुर्गां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं मुने। ततोऽष्टनायिका देव्या यत्नतःपरिपूजयेत्

उग्रचण्डां प्रचण्डां च चण्डोग्रां चण्डनायिकाम्।
अतिचण्डाञ्च चामुण्डां चण्डां चण्डवतीं तथा॥ ८२॥

पद्मे चाष्टदले चैताः प्रागादिक्रमतस्तथा। पञ्चोपचारैः संपूज्य भैरवान्मध्यदेशतः॥८३॥
...ं महाभैरवञ्च संहारभैरवं तथा। असिताङ्गभैरवञ्च रुरुभैरवमेव च॥ ८४॥
...ः कालभैरवञ्च क्रोधभैरवमेव च। ताम्रचूडं चन्द्रचूडमन्ते च भैरवद्वयम्॥ ८५॥
...न् संपूज्य मध्ये च नवशक्तीश्च पूजयेत्। तत्र पद्मे चाष्टदले मध्ये च भक्तिपूर्वकम्
...वीञ्चैव ब्रह्माणीं रौद्रां माहेश्वरीं तथा। नारसिंहीञ्चवाराहीमिन्द्राणींकार्त्तिकींतथा
सर्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रधानां सर्वमङ्गलाम्। नवशक्तीश्च संपूज्य घटे देवांश्च पूजयेत्॥
...ं कार्त्तिकेयञ्च सूर्य्यं सोमं हुताशनम्। वायुञ्च वरुणञ्चैव देव्याश्चेटीं वटुन्तथा
चतुःषष्टियोगिनीञ्च संपूज्य विधिपूर्वकम्। यथाशक्ति बलिंदत्त्वा करोति स्तवनंबुधः
कवचञ्च गले बद्ध्वा पठित्वा भक्तिपूर्वकम्। ततः कृत्वापरीहारंनमस्कुर्य्याद्विचक्षणः
बलिदानविधानञ्च श्रूयतां मुनिसत्तम। मायाति महिषं छागं दद्यान्मेषादिकं शुभम्॥
...वर्षं सुप्रीता दुर्गामायाति दानतः। महिषेण वर्षशतं दशवर्षञ्च छागलात्॥९३॥

वर्षं मेषेण कूष्माण्डैः पक्षिभिर्हरिणैस्तथा । दशवर्षं कृष्णसारैः सहस्राब्दञ्च गण्डकैः
कृत्रिमैः पिष्टनिर्माणैः षण्मासं पशुभिस्तथा । मासं सुपक्वाद्भिः फलैरक्षतैरिति नारद
युवकं व्याधिहीनञ्च सश्रृङ्गं लक्षणान्वितम् । विशुद्धमविकाराङ्गं सुपर्णं पुष्टमेव च
शिशुना बलिना दातुर्हन्ति पुत्रञ्च चण्डिका । वृद्धेनैव गुरुजनं कृशेण बान्धवस्तथा
धनञ्चेवाधिकाङ्गेन हीनाङ्गेन प्रजान्तथा । कामिनीं श्रृङ्गभङ्गेन काणेन भ्रातरन्तथा ॥
घुटिकेन भवेन्मृत्युर्विघ्नश्च चित्रमस्तकैः । हतं मित्रं ताम्रपिष्ठैर्भ्रष्टश्रीः पुच्छहीनतः ॥
मायातीनाञ्च निर्णीतं श्रूयतां मुनिसत्तम । वक्ष्याम्यथर्ववेदोक्तं फलहानिर्व्यतिक्रमे
पितृमातृविहीनञ्च युवकं व्याधिवर्जितम् । विवाहितं दीक्षितञ्च परदारविहीनकम्
अजारजं विशुद्धञ्च सच्छूद्रं मूलकं वरम् । तद्बन्धुभ्यो धनं दत्वा क्रीतं मूल्यातिरेकतः
स्नापयित्वाच तं धर्मी संपूज्य वस्त्रचन्दनैः । माल्यैर्धूपैश्च सिन्दूरैर्दधिगोरोचनादिभिः
तञ्च वर्षं भ्रामयित्वा चरद्वारेण यत्नतः । वर्षान्तेच समुत्सृज्य दुर्गायै तं निवेदयेत्
अष्टमीनवमीसन्धौ दद्यान्मायातिमेव च । इत्येवं कथितं सर्वं बलिदानं प्रसङ्गतः ।

बलि दत्त्वा च स्तुत्वा च धृत्वा च कवचं बुधः ।
प्रणम्य दण्डवद्द भूमौ दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ १०६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दुर्गोपाख्याने
चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

दुर्गोपाख्याने ज्ञानकथनम् ।

नारद उवाच ।

श्रुतं सर्वं महाभाग सुधारसपरं वरम् । स्तोत्रञ्च कवचं पूजाफलं कामं वद प्रभो ॥१॥

नारायण उवाच ।

आर्द्रायां बोधयेद्देवीं मूलेनैव प्रवेशयेत् । उत्तरेणार्च्चनं कृत्वा श्रवणायां विसर्जयेत् ॥२॥

आर्द्रायुक्तनवम्यान्तु कृत्वा देव्याश्च बोधनम् ।
पूजायाः शतवार्षिक्याः फलमाप्नोति मानवः ॥ ३ ॥

लायान्तु प्रवेशे च नरमेधफलं लभेत् । उत्तरे पूजनं कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥४॥
त्वा विसर्जनं देव्याः श्रवणायाश्चमानवः । लक्ष्मीश्च पुत्रपौत्राणां लभते नात्रसंशयः
ः प्रदक्षिणं पुण्यं पूजायां लभते नरः । नक्षत्रहीने वर्षे चेत् पार्वत्याश्चैव नारद ॥६॥
म्यां बोधनं कृत्वा पक्षं संपूज्यमानवः । अश्वमेधफलं लब्ध्वा दशम्याञ्च विसर्जयेत्
म्यां पूजनं कृत्वा बलिं दद्याद्विचक्षणः । अष्टम्यां पूजनं शस्तं बलिदानविवर्जितम् ॥
म्यां बलिदानेन विपत्तिर्जायते नृणाम् । दद्याद्विचक्षणो भक्त्यानवम्यां विधिवद्बलिम्
लिदानेन विपेन्द्र दुर्गाप्रीतिर्भवेन्नृणाम् । हिंसाजन्यञ्च पापञ्च लभते नात्रसंशयः ॥१०
त्सर्गकर्त्ता दाता च छेत्ता पोष्टा च रक्षकः । अग्रपश्चान्निबद्धा च सप्तैते वधभागिनः ॥
यं हन्ति सतं हन्ति चेति वेदोक्तमेव च । कुर्वन्ति वैष्णवीं पूजां वैष्णवास्तेन हेतुना
तं संपूज्य सुरथः पूर्णं वर्षञ्च भक्तितः । कवचञ्च गले बद्ध्वा तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥
तोत्रेण परितुष्टा सा तस्य साक्षाद्बभूवह । स ददर्श पुरो देवीं ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम् ॥
जःस्वरूपां परमां सगुणां निर्गुणां वराम् । दृष्ट्वा तां कमनीयाञ्च तेजोमण्डलमध्यतः ॥
च्छामयीं कृपारूपां भक्तानुग्रहकातराम् । पुनस्तुष्टाव राजेन्द्रो भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥
नेन परितुष्टा सा सस्मिता भक्तिपूर्वकम् । उवाच सत्यं राजेन्द्रं कृपया जगदम्बिका ॥

प्रकृतिरुवाच ।

साक्षात् संप्राप्य मां राजन् वृणोषि विभवं वरम् ।
ददामि तुभ्यं विभवं साम्प्रतं वाञ्छितं तव ॥ १८ ॥

र्जित्यसर्वान् शत्रूंश्च लभ राज्यमकण्टकम् । भविष्यसि महाराज सावर्णिरष्टमोमनुः
स्यामि तुभ्यं ज्ञानञ्च परिणामे नराधिप । भक्तिं दास्यञ्च परमे श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥

वृणोति विभवं यो हि साक्षान्मां प्राप्य मन्दधीः ।
मायया वञ्चितः सोऽपि विषमत्त्यमृतं त्यजेत् ॥ २१ ॥

ह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं सर्वं नश्वरमेव च । नित्यं सत्यं परं ब्रह्म कृष्णं निर्गुणमेव च ॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां महमाद्यापरात्परा। सगुणानिर्गुणा चापि वरा स्वेच्छामयीसदा।
नित्यानित्या सर्वरूपा सर्वकारणकारणा। वीजरूपा च सर्वेषां मूलप्राकृतिरीश्वरी।
पुण्ये वृन्दावने रम्ये गोलोके रासमण्डले। राधा प्राणाधिकाहञ्च कृष्णस्य परमात्मनः।
अहं दुर्गा विष्णुमाया वुद्ध्यधिष्ठातृदेवता। अहं लक्ष्मीश्च वैकुण्ठे स्वयं देवी सरस्वती।
सावित्री वेदमाताऽहं ब्रह्माणी ब्रह्मलोकतः। अहं गङ्गा च तुलसी सर्वाधारा वसुन्धरा।
नानाविधाहं कलया मायया सर्वयोषितः। साहं कृष्णेन सृष्टाच भ्रूभङ्गलीलया नृप।

भ्रूभङ्गलीलया सृष्टो येन पुंसा महान् विराट्।
यस्य लोम्नाञ्च कूपेषु विश्वानि सन्ति नित्यशः ॥२६॥

असंख्यानिच तान्येवकृत्रिमाणिच मायया। अनित्येषुनित्यवुद्धिं सर्वे कुर्वन्ति सन्ततम्।
सप्तसागरसंयुक्ता सप्तद्वीपा वसुन्धरा। तदधः सप्तपातालाः स्वर्लोकाश्चैव सप्त च।
एवंविश्वञ्च निर्माणं ब्रह्माण्डं ब्रह्मणा कृतम्। प्रत्येकं सर्वब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुशिवादयः।
सर्वेषामीश्वरः कृष्ण इति ज्ञानं परात्परम्। वेदानाञ्च व्रतानाञ्च तीर्थानां तपसांतथा।
देवानाञ्चैव पुण्यानां सारःकृष्ण इतिस्मृतः। तद्भक्तिहीनो यो मूढः सचजीवन्मृतोध्रुवम्।
पवित्राणिच तीर्थानि तद्भक्तस्पर्शवायुना। तन्मन्त्रोपासकश्चैव जीवन्मुक्तइति स्मृतः।
मन्त्रग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्। विना जपेन तपसा विना तीर्थेन पूजया।
मातामहानां शतकं पितॄणाञ्च सहस्रकम्। पुंसामेवं समुद्धृत्य गोलोकं स च गच्छति।
इदं ज्ञानं सारभूतं कथितं ते नराधिप। मन्वन्तरान्ते भोगान्ते भक्तिं दास्यामिते हरौ।
नाभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि। अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम्।

अहं यमनुगृह्णामि तस्मै दास्यामि निर्म्मलाम्।
निश्चलां सुदृढ़ां भक्तिं श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ ४० ॥

करोमि वञ्चनां यंयं तेभ्योदास्यामि सम्पदम्। प्रातःस्वप्नस्वरूपञ्च मिथ्येतिभ्रमरूपिणीम्।
इति ते कथितं ज्ञानं गच्छ वत्स यथासुखम्। इत्युक्त्वाच महादेवी तत्रैवान्तरधीयत।
राजा संप्राप्य राज्यञ्च नत्वा तां प्रययौगृहम्। इतिते कथितंवत्स दुर्गोपाख्यानमुत्तमम्।

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे दुर्गोपाख्याने प्रकृतिसुरथसंवादे ज्ञानकथनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः।

षट्षष्टितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णकृतदुर्गास्तोत्रम् ।

नारद उवाच ।

...तं सर्वं नावशिष्टं किञ्चिदेव हि निश्चितम् । प्रकृतेः कवचं स्तोत्रं ब्रूहि मे मुनिसत्तम॥

नारायण उवाच ।

...स्तुता सा गोलोके कृष्णेन परमात्मना । संपूज्य मधुमासे च प्रीतेन रासमण्डले।
मधुकैटभयोर्युद्धे द्वितीये विष्णुना पुरा ॥ २ ॥

...व काले सा दुर्गा ब्रह्मणा प्राणसंकटे । चतुर्थे संस्तुता देवी भक्त्याच त्रिपुरारिणा
... त्रिपुरयुद्धेन महाघोरतरे मुने । पञ्चमे संस्तुता देवी वृत्रासुरवधे तथा ॥ ४ ॥
...क्रेण सर्वदेवैश्च घोरे च प्राणसङ्कटे । तदा मुनीन्द्रैर्मनुभिर्मानवैः सुरथादिभिः ॥ ५ ॥
...स्तुतापूजितासा च कल्पेकल्पेपरात्परा । स्तोत्रञ्चश्रूयतांब्रह्मन् सर्वविघ्नविनाशनम् ॥
सुखदं मोक्षदं सारं भवाब्धिपारकारणम् ॥ ६ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

...व सर्वजननी मूलप्रकृतिरीश्वरी । त्वमेवाद्या सृष्टिविधौ स्वेच्छया त्रिगुणात्मिका
कार्य्यार्थे सगुणा त्वञ्च वस्तुतो निर्गुणा स्वयम् ।
परब्रह्मस्वरूपा त्वं सत्या नित्या सनातनी ॥ ८ ॥
...स्वरूपा परमा भक्तानुग्रहविग्रहा । सर्वस्वरूपा सर्वेशा सर्वाधारा परात्परा ॥ ९ ॥
...बीजस्वरूपा च सर्वपूज्या निराश्रया । सर्वज्ञा सर्वतोभद्रा सर्वमङ्गलमङ्गला ॥१०॥
...बुद्धिस्वरूपा च सर्वशक्तिस्वरूपिणी । सर्वज्ञानप्रदा देवी सर्वज्ञा सर्वभाविनी ॥११
...स्वाहा देवदाने च पितृदाने स्वधास्वयम् । दक्षिणासर्वदानेचसर्वशक्तिस्वरूपिणी॥
निद्रा त्वञ्च दया त्वञ्च तृष्णा त्वञ्चात्मनश्च मे ।
क्षुत्क्षान्तिः शान्तिरीशा च कान्तिः सृष्टिश्च शाश्वती ॥१३॥
...द्धा पुष्टिश्च तन्त्रा च लज्जा शोभा दया सदा । सतांसम्पत्स्वरूपाश्रीविपत्तिरसतामिह
...रूपा पुण्यवतां पापिनां कलहाङ्कुरा । शश्वत्कर्ममयीशक्तिःसर्वदा सर्वजीविनाम् ॥

देवेभ्यः स्वपदं दात्री धातुर्धात्री कृपामयी। हितायं सर्वदेवानां सर्वासुरविनाशिनी।
योगनिद्रा योगरूपा योगदात्री च योगिनाम्।
सिद्धिस्वरूपा सिद्धानां सिद्धिदा सिद्धियोगिनी ॥१७॥
माहेश्वरी च ब्रह्माणी विष्णुमाया च वैष्णवी। भद्रदा भद्रकालीचसर्वलोकभयङ्करी।
ग्रामे ग्रामे ग्रामदेवी गृहदेवी गृहे गृहे। सतां कीर्त्तिः प्रतिष्ठा च निन्दा त्वमसतां सद
महायुद्धे महामारी दुष्टसंहाररूपिणी। रक्षास्वरूपा शिष्टानां मातेव हितकारिणी ॥
वन्द्या पूज्या स्तुतात्वञ्चब्रह्मादीनाञ्चसर्वदा। ब्राह्मण्यरूपाविप्राणांतपस्याचतपस्विना
विद्याविद्यावतांत्वञ्चबुद्धिर्बुद्धिमतांसताम्। मेधास्मृतिस्वरूपाचप्रतिभाप्रतिभावताम्
राज्ञां प्रतापरूपा च विशां वाणिज्यरूपिणी। सृष्टिस्वरूपा सृष्टौ त्वं रक्षारूपाच पाल
तथान्ते त्वंमहामारीविश्वस्यविश्वपूजिते। कालरात्रिर्म्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च मोहिनी
दुरत्यया मे माया त्वं यया संमोहितंजगत्। ययामुग्धोहिविद्वांश्चमोक्षमार्गंनपश्यति
इत्यात्मना कृतं स्तोत्रं दुर्गायादुर्गनाशनम्। पूजाकालेपठेद्योहिसिद्धिर्भवतिवाञ्छिते
वन्ध्या च काकवन्ध्या च मृतकवत्सा च दुर्भगा।
श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सुपुत्रं लभते ध्रुवम् ॥२७॥
कारागारे महाघोरे यो बद्धो दृढबन्धने।
श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं बन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥२८॥
यक्ष्माग्रस्तो गलत्कुष्ठी महाशूली महाज्वरी।
श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सद्यो रोगात् प्रमुच्यते ॥२९॥
पुत्रभेदे प्रजाभेदे पत्नीभेदे च दुर्गतः। श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं लभते नात्रसंशयः ॥
राजद्वारे श्मशाने च महारण्ये रणस्थले। हिंस्रजन्तुसमीपे च श्रुत्वा स्तोत्रंप्रमुच्यते
गृहदाहे च दावाग्नौ दस्युसैन्यसमन्विते। स्तोत्रश्रवणमात्रेण लभते नात्र संशयः
महादरिद्रो मूर्खश्च वर्षं स्तोत्रं पठेत्तु यः। विद्यावान् धनवांश्चैव सभवेन्नात्रसंशयः
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने
दुर्गास्तोत्रं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः।

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

प्रकृतिकवचापरनामकं ब्रह्माण्डमोहनकवचम् ।

नारद उवाच ।

भगवन् सर्वधर्म्मज्ञ सर्वज्ञानविशारद । ब्रह्माण्डमोहनं नाम प्रकृतेः कवचं वद ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम् । श्रीकृष्णेनैव कथितं कृपया ब्रह्मणे पुरा ॥
ब्रह्मणा कथितं सर्वं धर्माय जाह्नवीतटे । धर्मेण दत्तं मह्यञ्च कृपया पुष्करे प्रभुः ॥३॥
त्रिपुरारिश्च यद्धृत्वा जघान त्रिपुरं पुरा । मुमोच ब्रह्मा यद् धृत्वा मधुकैटभयोर्भयम् ।
संजहार रक्तबीजं यद्धृत्वा भद्रकालिका ॥४॥
यद्धृत्वा तु महेन्द्रश्च संप्राप कमलालयाम् । यद्धृत्वाचमहाकालश्चिरजीवीचधार्मिकः ॥
यद्धृत्वा च महाज्ञानी नन्दी सानन्दपूर्वकम् ।
यद्धृत्वा च महायोद्धा रामः शत्रुभयङ्करः ॥६॥
यद्धृत्वा शिवतुल्यश्चदुर्वासाज्ञानिनांवरः । ओं दुर्गेतिचतुर्थ्यन्तंस्वाहान्तोमेशिरोऽवतु॥
मन्त्रः षडक्षरोऽयञ्च भक्तानां कल्पपादपः । विचारो नास्ति वेदेषु ग्रहणे चमनोर्मुने॥८
मन्त्रग्रहणमात्रेण विष्णुतुल्यो भवेन्नरः । मम वक्त्रं सदापातु ओं दुर्गायैनमोऽन्ततः ॥
ओं दुर्गे रक्ष इति च कण्ठं पातु सदा मम ।
ओं ह्रीं श्रीं इति मन्त्रोऽयं स्कन्धं पातु निरन्तरम् ॥१०॥
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं इति पृष्ठञ्च पातु मे सर्वतः सदा ।
ह्रीं मे वक्षस्थलं पातु हस्तं श्रीमितिसन्ततम् ॥११॥
ओं श्रीं ह्रीं श्रीं पातु सर्वाङ्गं स्वप्ने जागरणे तथा ।
प्राच्यां मां पातु प्रकृतिः पातु वह्नौ च चण्डिका ॥१२॥
दक्षिणे भद्रकाली च नैरृते च महेश्वरी । वारुणे पातु वाराही वायव्यां सर्वमङ्गला ॥

उत्तरे वैष्णवी पातु तथैशान्यां शिवप्रिया । जलेस्थलेचान्तरीक्षेपातुमां जगदम्बिका।
इति ते कथितं वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम् । यस्मैकस्मैनदातव्यंप्रवक्तव्यंनकस्यचित्।
गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः । कवचं धारयेद्यस्तु सोऽपि विष्णुर्न संशयः।
भ्रमणे सर्वतीर्थानां पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे । यत् फलं लभते लोकस्तदेतद्धारणेमुने॥
पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धमेतद्भवेद् ध्रुवम् । लोकञ्च सिद्धकवचं नास्त्रं विध्यति सङ्कटे।
नतस्यमृत्युर्भवतिजलेवह्नौविशेद्ध्रुवम् । जीवन्मुक्तोभवेत्सोऽपिसर्वसिद्धेश्वरः स्वयम्
यदिस्यात्सिद्धकवचोविष्णुतुल्योभवेद्ध्रुवम् । कथितंप्रकृतेःखण्डंसुधाखण्डात्परं मुने

या एव मूलप्रकृतिर्यस्याः पुत्रो गणेश्वरः ।
कृत्वा कृष्णव्रतं सा च लेभे गणपतिं सुतम् ॥२१॥
स्वांशेन कृष्णो भगवान् बभूव च गणेश्वरः ॥२२॥

श्रुत्वाचप्रकृतेःखण्डं सुश्रवश्चसुधोपमम् । भोजयित्वाचदध्यन्नंतस्मैदद्याच्चकाञ्चनम्

सवत्सां सुरभीं रम्यां दद्याच्च भक्तिपूर्वकम् ॥२३॥

वासोऽलङ्काररत्नैश्च तोषयेद्वाचकं मुने । पुष्पालङ्कारवसनैर्नानोपाहारसंयुतैः ॥२४॥
पुस्तकं पूजयेदेवं भक्तिश्रद्धासमन्वितः । एवं कृत्वा यःश्रृणोतितस्यविष्णुः प्रसीदति
वर्द्धते पुत्रपौत्रादिर्यशस्वी तत्प्रसादतः । लक्ष्मीर्वसति तद्गेहेह्यन्तेगोलोकमाप्नुयात्

लभेत् कृष्णस्य दास्यं स भक्तिं कृष्णे सुनिश्चलाम् ॥२६॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने
प्रकृतिकवचं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

समाप्तश्चायं प्रकृतिखण्डः ।

———

* श्रीगणेशायनमः *

अथ तृतीयं गणपतिखण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

गणेशजन्मविषयकप्रश्नविचारः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥१॥

नारद उवाच ।

श्रुतं प्रकृतिखण्डं तदमृतार्णवमुत्तमम् । सर्वोत्कृष्टमीप्सितञ्च मूढानां ज्ञानवर्द्धनम् ॥
अधुना श्रोतुमिच्छामि गणेशखण्डमीश्वर । तज्जन्मचरितं नृणां सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥३॥
कथं जज्ञे सुरश्रेष्ठः पार्वत्या उदरे शुभे । देवी केन प्रकारेण ललाभ तादृशं सुतम् ॥४॥
देवांशःकस्य देवस्य कथंजन्मललाभसः । अयोनिसम्भवःकिंवाऽसौचकियोनिसम्भवः

किं वा तद् ब्रह्मतेजो वा किं तस्य च पराक्रमः ।

का तपस्या च किं ज्ञानं किं वा तन्निर्म्मलं यशः ॥६॥

कथं तस्य पुरः पूजा विश्वेषु निखिलेषु च । स्थिते नारायणेशम्भौजगदीशेचब्रह्मणि ॥
पुराणेषु निगूढञ्च तज्जन्म परिकीर्तितम् । कथं वा गजवक्त्रोऽयमेकदन्तो महोदरः ॥
तत्सर्वं समाचक्ष्व श्रोतुं कौतूहलं मम । सुविस्तीर्णं महाभाग तदतीव मनोहरम् ॥

श्रीनारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् । पापसन्तापहरणं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥१०॥
सर्वमङ्गलदं सारं सर्वश्रुतिमनोहरम् । सुखदं मोक्षबीजञ्च पापमूलनिकृन्तनम् ॥ ११ ॥
दैत्यार्दितानां देवानां तेजोराशिसमुद्भवा । देवी संहृत्य दैत्यौघान् दक्षकन्या बभूव ह
सा च नाम्नासती देवीस्वामिनोनिन्दया पुरा । देहं संत्यज्य योगेन जाताशैलप्रियोदरे

शङ्कराय ददौ ताञ्च पार्वतीं पर्वतो मुदा। तां गृहीत्वा महादेवो जगाम निर्जनं वनम्
शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम्। स रेमे नर्म्मदातीरे पुष्पोद्याने तया सह
सहस्रवर्षपर्य्यन्तं देवमानेन नारद। तयोर्बभूव श्रृङ्गारं विपरीतादिकं परम्॥ १६
दुर्गाङ्गस्पर्शमात्रेण कामेन मूर्च्छितः शिवः।
मूर्च्छिता सा शिवस्पर्शाद् वुबुधे न दिवानिशम्॥ १७॥
हंसकारण्डवाकीर्णे पुंस्कोकिलरुतश्रुते। नानापुष्पविकसिते भ्रमरध्वनिसंयुते॥१८
सुगन्धिकुसुमाक्तेन वायुना सुरभीकृते। अतीव सुखदे तत्र सर्वजन्तुविवर्जिते॥ १९
दृष्ट्वा तयोस्तच्छृङ्गारं चिन्तांप्रापुःसुराःपराम्। ब्रह्माणञ्चपुरस्कृत्य ययुर्नारायणान्तिकम्
तं नत्वा कथयामास ब्रह्मावृत्तान्तमीप्सितम्। संतस्थुर्देवताः सर्वाश्चित्रपुत्तलिकायथा

ब्रह्मोवाच।

सहस्रवर्षपर्य्यन्तं देवमानेन शङ्करः। रतौ रतश्च निश्चेष्टो न योगी विरराम ह॥ २२
मैथुनस्य विरामे च दम्पत्योर्जगदीश्वर। किं भूतं भवितापत्यं तथ्यं कथितुमर्हसि॥

श्रीभगवानुवाच।

चिन्ता नास्ति जगद्धातः सर्वं भद्रंभविष्यति। मयि ये शरणापन्नास्तेषां दुःखंकुतोविधे
येनोपायेन तद्वीर्य्यं भूमौ पतति निश्चितम्। तत्कुरुष्व प्रयत्नेन सार्द्धं देवगणेन च॥२५
यदा च शम्भोर्वीर्य्यन्तत्पार्वत्या उदरे पतेत्। ततोऽपत्यञ्च भविता सुरासुरविमर्दकम्
ततः शक्रादयः सर्वे सुरा नारायणाज्ञया। प्रययुर्नर्म्मदातीरं ययौ ब्रह्मा निजालयम्॥२७
तत्रैव पर्वतद्रोणी वहिर्देशे सुराः पराः। विषण्णवदनाः सर्वे बभूवुर्भयकातराः॥ २८
शक्रोराजा कुवेरञ्च कुवेरो वरुणन्तथा। समीरणं च वरुणो यमं समीरणस्तथा॥२९
हुताशनं यमश्चैव भास्करञ्च हुताशनः। चन्द्रं तथा भास्करश्च ईशानं चन्द्र एव च॥
एवं देवाः प्रेरयन्ति देवांश्च रतिभञ्जने। हरश्रृङ्गारभङ्गञ्च कुर्वित्युक्त्वा परस्परम्॥ ३१
द्वारस्थितो वक्रशिराः शक्रः प्राह महेश्वरम्॥३२॥

इन्द्र उवाच।

किङ्करोषि महादेव योगीश्वर नमोऽस्तु ते। जगदीश जगद्बीज भक्तानां भयभञ्जन॥

हर्षितेत्युक्त्वैवमाजगाम च भास्करः । उवाच भीतो द्वारस्थो भयार्त्तो वक्रचक्षुषा

श्रीसूर्य्य उवाच ।

किङ्करोषि महादेव जगतां परिपालक । सुरश्रेष्ठ महाभाग पार्वतीश नमोऽस्तुते ॥३५॥
इत्येवमुक्त्वा श्रीसूर्य्यः प्रजगाम भयात्ततः । आजगाम तथा चन्द्र उवाच वक्रकन्धरः ॥

चन्द्र उवाच ।

किङ्करोषि त्रिलोकेश त्रिलोचन नमोऽस्तुते । आत्माराम पूर्णकाम पुण्यश्रवणकीर्त्तन
इत्येवमुक्त्वा भीतश्च विरराम निशापतिः । संवीक्ष्योवाच द्वारस्थः स्वयमेव समीरणः

पवन उवाच ।

किङ्करोषि जगन्नाथ जगद्बन्धो नमोऽस्तु ते । धर्मार्थकाममोक्षाणां वीजरूप सनातन
इत्येवं स्तवनं श्रुत्वा योगज्ञानविशारदः । त्यक्तुकामो न तत्याजश्रृङ्गारंपार्वतीभयात् ॥
दृष्ट्वा सुरान् भयार्त्ताश्चपुनःस्तोतुंसमुद्यतान् । विजहौ सुखसम्भोगंकण्ठलग्नाञ्चपार्वतीम्
उत्तिष्ठतो महेशस्य त्रस्तस्य लज्जितस्य च । भूमौ पपात तद्वीर्य्यं ततः स्कन्दो बभूव ह
पश्चात्तां कथयिष्यामिकथामतिमनोहराम् । स्कन्दजन्मप्रसङ्गे च साम्प्रतंवाञ्छितंशृणु

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे शंकरपार्वती-
समागमवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः

क्रीड़ाविरतेन शिवेन देवदर्शनम् ।

नारायण उवाच ।

त्यक्त्वा रतिं महादेवो ददर्श पुरतः सुरान् । पलायध्वमित्युवाच कृपया पार्वतीभयात्
देवाः पलायिता भीताः पार्वतीशापहेतुना । ब्रह्माण्डसर्वसंहर्त्ता चकम्पे पार्वतीभयात्
तल्पादुत्थाय सा दुर्गा न च दृष्ट्वा पुरः सुरान् । समुत्थितं कोपवह्निस्तम्भयामासंदेहतः
अद्य प्रभृति ते देवा व्यर्थवीर्य्या भवन्त्विति । शशाप देवी तान्देवानतिरुष्टा बभूव ह

ततः शिवः शिवां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम् । रुदन्तीं नम्रवदनां लिखन्तीं धरणीतलम् ।
शिवस्तां दुःखितां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम् । हस्तेगृहीत्वा देवेशो वासयामासवक्षसि ।
अतीव भीतः संत्रस्त उवाच मधुरं वचः ॥७॥

शङ्कर उवाच ।

कथं रुष्टा गिरिश्रेष्ठकन्ये धन्ये मनोहरे । मम सौभाग्यरूपे च प्राणाधिष्ठातृदेवते ।
किन्तेऽभीष्टं करिष्यामि वद मां जगदम्बिके ॥ ८ ॥
ब्रह्माण्डसङ्घनिखिले किमसाध्यमिहावयोः । अहो निरपराधं मां प्रसन्ना भव सुन्दरि ।
दैवादज्ञातदोषस्य शान्तिं मे कर्त्तुमर्हसि । त्वया युक्तः शिवोऽहञ्च सर्वेषां शिवदायकः ।
त्वयाविनाहीश्वरश्चशवतुल्योऽशिवः सदा । प्रकृतिस्त्वञ्चबुद्धिस्त्वंशक्तिस्त्वञ्चक्षमादया ।
तुष्टिस्त्वञ्च तथापुष्टिःशान्तिस्त्वं क्षान्तिरेवच । क्षुत्त्वंछायातथानिद्रातन्द्राश्रद्धासुरेश्वरी ।
सर्वाधारस्वरूपा त्वं सर्ववीजस्वरूपिणी । स्मितपूर्वं वद वचः साम्प्रतं सरसं शिवे ।
त्वत्कोपविषसंदग्धं तेन जीवय मां मृतम् ॥ १४ ॥
शङ्करस्य वचः श्रुत्वा कोपयुक्ता च पार्वती । उवाच मधुरं देवी हृदयेन विदूयता ॥१५॥

पार्वत्युवाच ।

किन्त्वाहं कथयिष्यामि सर्वज्ञं सर्वरूपिणम् । आत्मारामं पूर्णकामं सर्वदेहेष्ववस्थितम् ।
कामिनी मानसं काममप्रज्ञं स्वामिनं वदेत् । सर्वेषां हृदयज्ञश्च हृदीष्टं कथयामि किम् ।
सुगोप्यं सर्वनारीणां लज्जाजनककारणम् । अकथ्यमपि सर्वासां तथापि कथयामि ते ।
सुखेषु मध्ये स्त्रीणाञ्च विभवेषु सुरेश्वर । सत्पुंसा सह सम्भोगो निर्जनेषु परं सुखम् ।
तद्भङ्गेन च यद्दुःखंतत्समंनास्ति च स्त्रियाः । कान्तानांकान्तविच्छेदःशोकःपरमदारुणः ।
कृष्णपक्षे यथा चन्द्रः क्षीयमाणो दिने दिने ।
तथा कान्तं विना कान्ता क्षीणा कान्त क्षणे क्षणे ॥ २१ ॥
चिन्ताज्वरश्च सर्वेषामुपतापश्चवाससाम् । साध्वीनां कान्तविच्छेदस्तुरगानाञ्चमैथुनम् ।
रतिभङ्गो दुःखमेकं द्वितीयं वीर्यपातनम् । दुःखातिरेकदुःखञ्च तृतीयमनपत्यता ॥२३॥
त्रैलोक्यकान्तं कान्तंत्वांलब्ध्वापिनचमेसुतः । या स्त्री पुत्रविहीनाचजीवनंतन्निरर्थकम् ।

जन्मान्तरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवम्। सद्वंशजातपुत्रश्च परत्रेह सुखप्रदः ॥
सुपुत्रः स्वामिनोंऽशश्च स्वामितुल्यसुखप्रदः । कुपुत्रश्च कुलाङ्गारो मनस्तापायकेवलम ।

स्वामी स्वांशेन स्वस्त्रीणां गर्भे जन्म लभेद् ध्रुवम्।
साध्वी स्त्री मातृतुल्या च सततं हितकारिणी ॥ २७ ॥

असाध्वी वैरितुल्याचश्वश्वत्सन्तापदायिनी । मुखदुष्टायोनिदुष्टाचैवासाध्वीतिहिस्मृता
किमुपायं करिष्यामि वद योगीश्वरेश्वर । उपायसिन्धो तपसां सर्वेषाञ्च फलप्रद ॥

इत्युक्त्वा पार्वतीदेवी नम्रवक्त्रा बभूव ह ।

तस्य शङ्करोदेवो बोधयामास पार्वतीम् । सत्पुत्रवीजं सुखदं सन्तापनाशकारणम् ।

मितं स्निग्धं सुरुचिरं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद संवादे गणपतिखण्डे शिवाशिवयोः पुत्रमुपलक्ष्यसम्वादवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः

पार्वतीम्प्रति हरिव्रतकरणाय शिवस्योपदेशः ।

श्रीमहादेव उवाच ।

शृणु पार्वति वक्ष्यामि तव भद्रं भविष्यति । उपायतः कार्य्यसिद्धिर्भवेदेव जगत्त्रये ॥
सर्वाञ्छितसिद्धेस्तु वीजरूपं सुमङ्गलम्। मनसः प्रीतिजननमुपायं कथयामि ते ॥२॥
हरेराराधनं कृत्वा व्रतं कुरु वरानने । व्रतञ्च पुण्यकं नाम वर्षमेकं करिष्यसि ॥ ३ ॥
सुकठोरवीजञ्च वाञ्छाकल्पतरुं परम् । सुखदं पुण्यदं सारं पुत्रदं सर्वसम्पदम् ॥४॥
नदीनाञ्च यथा गङ्गा देवानाञ्च हरिर्यथा । वैष्णवानां यथाहञ्च देवीनां त्वं यथाप्रिये ॥
आश्रमाणांयथा विप्रस्तीर्थानां पुष्करो यथा । पुष्पाणांपारिजातश्चपत्राणांतुलसी यथा
यथा पुण्यप्रदानाञ्च तिथिरेकादशी स्मृता । रविवारश्च वाराणां यथा पुण्यप्रदः शिवे ॥
मासानां मार्गशीर्षश्चऋतूनांमाधवोयथा। संवत्सरोवत्सराणांयुगानाञ्चकृतंयथा ॥८॥

विद्याप्रदश्च पूज्यानां गुरूणां जननी यथा ।
साध्वी पत्नी यथाप्तानां विश्वस्तानां मनो यथा ॥ ६ ॥

यथा धनानां रत्नञ्च प्रियाणाञ्च यथा पतिः । यथापुत्रश्च वन्धूनां वृक्षाणां कल्पपादपः॥
चूतफलं फलानाञ्च वर्षाणां भारतं यथा । वृन्दावनं वनानाञ्च शतरूपाच योषिताम् ॥
यथाकाशी पुरीणाञ्च सूर्य्यस्तेजस्विनांयथा । यथेन्दुःसुखदानाञ्च सुन्दराणाञ्चमन्मथः॥

शास्त्राणाञ्च यथा वेदाः सिद्धानां कपिलो यथा ।
हनूमान् वानराणाञ्च क्षेत्राणां ब्राह्मणाननम् ॥ १३ ॥

यशोदानां यथा विद्या कविताच मनोहरा। आकाशोव्यापकानाञ्च ह्यङ्गानां लोचनं यथा
विभवानां हरिकथासुखानां हरिचिन्तनम् । स्पर्शानांपुत्रसंस्पर्शो हिंस्रानाञ्च यथा खलः
पापानाञ्चयथामिथ्यापापिनांपुंश्चलीयथा । पुण्यानाञ्चयथा सत्यं तपसां हरिसेवनम् ॥
यथाघृतञ्च गव्यानांयथा ब्रह्मातपस्विनाम् । अमृतं भक्ष्यवस्तूनां शस्यानां धान्यकंयथा
पुण्यदानां यथा तोयं शुद्धानाञ्च हुताशनः । सुवर्णं तैजसानाञ्च मिष्टानां प्रियभाषणम्
गरुड़ः पक्षिणाञ्चैव हस्तिनामिन्द्रवाहनः । योगिनाञ्च कुमारश्चदेवर्षीणाञ्च नारदः॥

गन्धर्वाणां चित्ररथो जीवो बुद्धिमतां यथा ।
सुकवीनां यथा शुक्रः काव्यानाञ्च पुराणकम् ॥२०॥
स्रोतःस्वतां समुद्रश्च यथा पृथ्वी क्षमावताम् ।
लाभानाञ्च यथा मुक्तिर्हरिभक्तिश्च सम्पदाम् ॥ २१ ॥

पवित्राणांवैष्णवाश्च वर्णानां प्रणवोयथा । विष्णुमन्त्रश्चमन्त्राणां बीजानां प्रकृतिर्यथा
विदुषाञ्चयथा वाणीगायत्री छन्दसांयथ । यथा कुबेरोयक्षाणां सर्पाणां वासुकिर्यथा॥
यथा पिता ते शैलानां गवाञ्च सुरभिर्यथा । वेदानां सामवेदश्च तृणानाञ्च यथा कुशः॥
सुखदानां यथा लक्ष्मीर्मनश्च शीघ्रगामिनाम् । अक्षराणामकारश्च हितैषिणांपितायथा॥
शालग्रामश्च यन्त्राणां पशूनां विष्णुपञ्जरः । चतुष्पदानांपञ्चास्यो मानवो जीविनांयथा
यथा स्वान्तमिन्द्रियाणां मन्दाग्निश्चरुजांयथा । वलिनाञ्च यथाशक्तिरहंशक्तिमतांयथा ॥
महान्विराट्च स्थूलानां सूक्ष्माणांपरमाणुकः । यथेन्द्रआदितेयानां दैत्यानाञ्चवलिर्यथा

प्रह्लादश्चैवसाधूनां दातॄणांदधीचिर्यथा। ब्रह्मास्त्रञ्चयथास्त्राणां चक्राणाञ्चसुदर्शनम्॥
नृणांराजारामचन्द्रो धन्विनां लक्ष्मणो यथा। सर्वाधारः सर्वसेव्यः सर्ववीजञ्चसर्वदः
सर्वसारो यथा कृष्णो व्रतानां पुण्यकं यथा॥ ३० ॥
व्रतं कुरु महाभागे त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्। सर्वसारश्च पुत्रस्ते व्रतादेव भविष्यति॥
व्रताराध्यश्च श्रीकृष्णः सर्वेषां वाञ्छितप्रदः।
जनो यत्सेवनान्मुक्तः पितृभिः कोटिभिः सह॥ ३२ ॥
हरिमन्त्रं गृहीत्वाच हरिसेवां करोति यः। भारते जन्मसफलं स्वात्मनः स करोति च
उद्धृत्य कोटिपुरुषान् वैकुण्ठं याति निश्चितम्। श्रीकृष्णपार्षदो भूत्वा सुखंतत्रैवमोदते
सहोदरान्स्वभृत्यांश्च स्ववन्धून्सहचारिणम्। स्वस्त्रियञ्च समुद्धृत्यभक्तोयातिहरेःपरम्
तस्माद् गृहाण गिरिजे हरेर्म्मन्त्रं सुदुर्लभम्। जपंमन्त्रं व्रतेतत्र पितॄणां मुक्तिकारणम्
इत्युक्त्वा शङ्करो देवो गत्वा गिरिजया सह। शीघ्रञ्च जाह्नवीतीरं हरेर्म्मन्त्रं मनोहरम्॥
तस्यै ददौ च संप्रीत्या कवचं स्तोत्रसंयुतम्। पूजाविधाननियमं कथयामास तां मुने॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे
हरिव्रतफलवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः।

चतुर्थोऽध्यायः

शिवेनपार्वत्यै व्रतोपकरणकथनम्।

नारायण उवाच।

श्रुत्वा व्रतविधानञ्च दुर्गा प्रहृष्टमानसा। सर्वं व्रतविधानञ्च संप्रष्टुमुपचक्रमे॥ १ ॥
पार्वत्युवाच।
सर्वं व्रतविधानं मां वद वेदविदां वर। हे नाथ करुणासिन्धो दीनवन्धो परात्पर॥२
कानि व्रतोपयुक्तानि द्रव्याणि च फलानि च। समयं नियमं भक्ष्यंविधानंतत्फलंप्रभो
देहि मह्यं विनीतायै नियुक्तंसत्पुरोहितम्। पुष्पोपहारान्विप्रांश्च द्रव्याहरणकिङ्करान्॥

अन्यानि चोपयुक्तानिमयाज्ञातानियानिच। सन्नियोजयतत्सर्वंस्त्रीणांस्वामीचसर्वदः॥
पिता कौमारकाले चसर्वपालनकारकः। भर्त्ता मध्ये सुतःशेषेत्रिधावस्था च योषिताम्॥
तातोऽशोकः प्राणतुल्यां दत्त्वा सत्स्वामिने सुताम्।
स्वामी निर्वृतिमाप्नोति संन्यस्य स्वसुते प्रियाम्॥७॥
बन्धुत्रययुता या स्त्रीसाचभाग्यवतीपरा। किञ्चिद्विहीनामध्याचसर्वहीनाऽधमा भुवि॥
एतेषाञ्च समीपस्था प्रशंस्या सा जगत्त्रये। निन्दितान्येषु संन्यस्तासर्वमेतच्छ्रुतौश्रुतम्॥
सर्वात्मा भगवांस्त्वञ्च सर्वसाक्षीचसर्ववित्। देहिमह्यंपुत्रवरंस्वात्मनिर्वृतिहेतुकम्॥
स्वात्मबोधानुमानेनमहात्मनिनिवेदितम्। सर्वान्तराभिप्रायज्ञंबोधज्ञंबोधयामि किम्॥
इत्युक्त्वा पार्वती प्रीत्या पपात स्वामिनः पदे।
कृपासिन्धुश्च भगवान् प्रवक्तुमुपचक्रमे॥१२॥

श्रीमहादेव उवाच।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विधानं नियमं फलम्।
फलानि चैव द्रव्याणि व्रतोपयौगिकानि च॥१३॥
विप्राणां शतकं शुद्धं फलपुष्पोपहारकम्। किङ्कराणाञ्च शतकंद्रव्याहरणकारकम्॥१४॥
दासीनां शतकं लक्षं नियुक्तञ्च पुरोहितम्। सर्वव्रतविधानज्ञं वेदवेदान्तपारगम्॥१५॥
प्रवरं हरिभक्तानां सर्वज्ञं ज्ञानिनां वरम्। सनत्कुमारं मत्तुल्यं गृहाण व्रतहेतवे॥१६॥
देवि शुद्धे च काले च परं नियमपूर्वकम्। माघशुक्लत्रयोदश्यां व्रतारम्भः शुभः प्रिये॥
गात्रं सुनिर्म्मलं कृत्वा शिरः संस्कारपूर्वकम्। उपोष्यपूर्वदिवसे वस्त्रंप्रक्षाल्ययत्नतः॥
अरुणोदयवेलायां तल्पादुत्थाय सुव्रती। मुखप्रक्षालनं कृत्वा स्नात्वाचनिर्म्मलेजले॥१९॥
आचम्य यत्नपूतो हि हरिस्मरणपूर्वकम्। दत्त्वार्घ्यं हरयेभक्त्यागृहमागत्यसत्वरम्॥
धौते च वाससी धृत्वा उपविश्यासने शुचौ।
आचम्य तिलकं कृत्वा निर्वाप्यस्त्वाह्निकं पुनः॥२१॥
घटमारोपणं कृत्वा स्वस्तिवाचनपूर्वकम्। पुरोहितस्य वरणं पुरः कृत्वा प्रयत्नतः।
सङ्कल्पं वेदविहितं व्रतमेतत् समाचरेत्॥२२॥

व्रते द्रव्याणि नित्यानि चोपचाराणि षोड़श ।
देयानि नित्यं देवेशि कृष्णाय परमात्मने ॥२३॥
आसनं स्वागतं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् ॥२४॥
मधुपर्कञ्च स्नानीयं वस्त्राणि भूषणानि च । सुगन्धिपुष्पधूपञ्च दीपनैवेद्यचन्दनम् ॥२५॥
यज्ञसूत्रञ्च ताम्बूलं कर्पूरादिसुवासितम् । द्रव्याण्येतानि पूजायाश्चाङ्गरूपाणि सुन्दरि ॥
एषां किञ्चिद्विहीनेनैवाङ्गहानिः प्रजायते । अङ्गहीनञ्च यत् कर्म्म चाङ्गहीनो यथा नरः ॥
अङ्गहीने च कार्य्ये च फलहानिः प्रजायते ॥२७॥
अष्टोत्तरशतं पुष्पं पारिजातस्य विष्णवे । देयं प्रतिदिनं दुर्गे स्वात्मनो रूपहेतवे ॥२८॥
श्वेतचम्पकपुष्पाणां लक्षमक्षतमीप्सितम् । प्रदेयं हरये भक्त्या वर्णसौन्दर्य्यहेतवे ॥२९॥
सहस्रपत्रं पद्मानामक्षतं पुष्पलक्षकम् । भक्त्या देयञ्च हरये मुखसौन्दर्य्यहेतवे ॥३०॥
अमूल्यरत्नरचितं दर्पणानां सहस्रकम् । देयं नारायणायैव नेत्रयोर्दीप्तिहेतवे ॥३१॥
नीलोत्पलानां लक्षञ्च देयं कृष्णाय भक्तितः । व्रताङ्गभूतं देवेशि चक्षुषो रूपहेतवे ॥३२॥
हिमालयोद्भवं लक्षं रुचिरं श्वेतचामरम् । प्रदेयं केशवायैव केशसौन्दर्य्यहेतवे ॥३३॥
अमूल्यरत्नरचितं पुटकानां सहस्रकम् । प्रदेयं गोपिकेशाय नासिकारूपहेतवे ॥३४॥
बन्धूकपुष्पलक्षञ्च देयं राधेश्वराय च । सौम्यौष्ठाधरयोश्चैव वर्णसौन्दर्य्यहेतवे ॥३५॥
मुक्ताफलानां लक्षञ्च दन्तसौन्दर्य्यहेतवे । देयं गोलोकनाथाय शैलजे भक्तिपूर्वकम् ॥
रत्नगण्डूकलक्षञ्च गण्डसौन्दर्य्यहेतवे । मदीश्वराय दातव्यं व्रते शैलेन्द्रकन्यके ॥३७॥
रत्नपाशकलक्षञ्च देयं ब्रह्मेश्वराय च । ओष्ठाधःस्थलरूपाय प्राणेशि भक्तितो व्रती ॥३८॥
कर्णभूषणलक्षञ्च रत्नसारविनिर्म्मितम् । देयं सर्वेश्वरायैव कर्णसौन्दर्य्यहेतवे ॥३९॥
माध्वीककलसानाञ्च लक्षं रत्नविनिर्म्मितम् । देयंविश्वेश्वरायैव स्वरसौन्दर्य्यहेतवे ॥
सुधापूर्णञ्च कुम्भानां सहस्रं रत्ननिर्म्मितम् ।
देयं कृष्णाय देवेशि वाक्यसौन्दर्य्यहेतवे ॥४१॥
रत्नप्रदीपलक्षञ्च गोपवेशविधायिने । देयं किशोरवेशाय दृष्टिसौन्दर्य्यहेतवे ॥४२॥
कुस्तूरकुसुमाकारं रत्नपात्रसहस्रकम् । देयं गोरक्षकायैव गलसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४३ ॥

सद्रत्नसाररचितं पद्मनालसहस्रकम् । देयं चण्डकपालाय बाहुसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४४ ॥
लक्षञ्च रक्तपद्मानां करसौन्दर्य्यहेतवे । देयं गोपाङ्गनेशाय नारायणि हरिव्रते ॥४५॥
अङ्गुरीयकलक्षञ्च रत्नसारविनिर्म्मितम् । अङ्गुलीनाञ्च रूपार्थं देयं देवेश्वराय च ॥४६॥
मणीन्द्रसारलक्षञ्च श्वेतवर्णं मनोहरम् । देयं मुनीन्द्रनाथाय नखसौन्दर्य्यहेतवे ॥४७॥
सद्रत्नसारहाराणां लक्षञ्चातिमनोहरम् । देयं मदनमोहाय वक्षःसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४८ ॥
सुपक्वश्रीफलानाञ्च लक्षञ्च सुमनोहरम् । देयं सिद्धेन्द्रनाथाय स्तनसौन्दर्य्यहेतवे ॥४९॥
सद्रत्नवर्त्तुलाकारं पात्रं लक्षं मनोहरम् । देयं पद्मालयेशाय देहस्य रूपहेतवे ॥ ५० ॥
सद्रत्नसाररचितं नाभीनाञ्च सहस्रकम् । प्रदेयं पद्मनाभाय नाभिसौन्दर्य्यहेतवे ॥५१॥
सद्रत्नसाररचितं नखचन्द्रसहस्रकम् । नितम्बसौन्दर्य्यार्थञ्च प्रदेयंचक्रपाणये ॥ ५२ ॥
सुवर्णरम्भास्तम्भानां लक्षञ्च सुमनोहरम् । प्रदेयं श्रीनिवासाय श्रोणिसौन्दर्य्यहेतवे ॥
शतपत्रस्थलाब्जानां लक्षमम्लानमक्षतम् । प्रदेयं पद्मनेत्राय पादसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५४ ॥
सुवर्णरचितानाञ्च खञ्जनानां सहस्रकम् । गतिसौन्दर्य्यहेत्वर्थं देयं लक्ष्मीश्वराय च ॥
राजहंससहस्रञ्च गजेन्द्राणां सहस्रकम् । सुवर्णरचितं देयं हरये गतिहेतवे ॥ ५६ ॥
सुवर्णछत्रलक्षञ्च देयं नारायणाय च । विचित्रंरत्नसारेण मूर्द्धसौन्दर्य्यहेतवे ॥५७॥
मालतीनाञ्च कुसुममक्षतं लक्षमीश्वरि । देयं वृन्दावनेशाय हास्यसौन्दर्य्यहेतवे ॥५८॥
अमूल्यरत्नलक्षञ्च देयं नारायणाय वै । सुव्रते व्रतपूर्णार्थं शीलसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५९ ॥
स्वच्छस्फटिकसङ्काशं मणीन्द्रसारलक्षकम् । देयं मुनीन्द्रनाथाय मनःसौन्दर्य्यहेतवे ॥
प्रबालसारसङ्काशं मणिसारसहस्रकम् । देयं कृष्णाय भक्त्या च प्रियानुरागवृद्धये ॥६१॥
माणिक्यसारलक्षञ्च देयंकृष्णाययत्नतः । जन्मनःकोटिपर्य्यन्तं स्वामिसौभाग्यहेतवे ॥
कुष्माण्डं नारिकेलञ्च जम्बीरं श्रीफलन्तथा । फलान्येतानि देयानि हरये पुत्रहेतवे ॥
रत्नेन्द्रसार लक्षञ्च देयं कृष्णाय यत्नतः । असंख्यजन्मपर्य्यन्तं स्वामिनो धनवृद्धये ॥
वाद्यं नानाप्रकारञ्च कांस्यतालादिकं परम् । व्रते सम्पत्तिवृद्ध्यर्थं श्रीहरिं श्रावयेद् व्रती
पायसं पिष्टकं सर्पिः शर्कराक्तं मनोहरम् । प्रदेयं हरये भक्त्या स्वामिनो भोगवृद्धये ॥
सुगन्धिपुष्पमालानां लक्षमक्षतमीप्सितम् । प्रदेयं हरये भक्त्या हरिभक्तिविवृद्धये ॥६७॥

नैवेद्यानि च देयानि स्वादूनि मधुराणि च। श्रीकृष्णप्रीतिप्राप्त्यर्थं दुर्गे नानाविधानिच
नानाविधानि पुष्पाणि तुलसीसंयुतानि च। श्रीकृष्ण प्रीतये भक्त्या व्रते देयानि सुव्रते
ब्राह्मणानां सहस्रञ्च प्रत्यहं भोजयेद्व्रती। स्वात्मनः शस्यवृद्ध्यर्थं व्रते जन्मनिजन्मनि
पुष्पाञ्जलिशतं देयं नित्यं पूर्णञ्च पूजने। प्रणामशतकं देवि कर्त्तव्यं भक्तिवृद्धये ॥७१॥
षण्मासांश्च हविष्यान्नं मासान् पञ्चफलादिकम्। हविः पक्षं जलं पक्षं व्रतेभक्षेच्चसुव्रते
घृतप्रदीपशतकं वह्निं दद्याद्दिवानिशम्। रात्रौ कुशासनं कृत्वा नित्यं जागरणं व्रते॥
स्मरणं कीर्त्तनं केलिः श्रवणं गुह्यभाषणम्। सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिहेतवे
अष्ट मैथुनकं त्याज्यं व्रती क्रीड़ा च शुद्धये। सम्पूर्णे च व्रते देवि प्रतिष्ठा तदनन्तरम्॥
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं डल्लकं वस्त्रसंयुतम्। सभोज्यं सोपवीतञ्च सोपहारं मनोहरम्
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रं विप्रभोजनम्। त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रं तिलहोमकम्
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रस्वर्णमेव च। देया व्रतसमाप्तौ च दक्षिणा विधिबोधिता
अस्यां समाप्ति दिवसे कथयिष्यामि दक्षिणाम्। एतद्व्रतफलं देवि दृढ़ाभक्तिर्हरौभवेत्
हरितुल्यो भवेत्पुत्रो विख्यातोभुवनत्रये। सौन्दर्य्यं स्वामिसौभाग्यमैश्वर्य्यंविपुलंधनम्
सर्वं वाञ्छितसिद्धीनां बीजं जन्मनि जन्मनि। इत्येवं कथितं देवि व्रतं कुरु महेश्वरि
पुत्रस्ते भविता साध्वीत्युक्त्वा स विरराम ह॥ ८२॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे व्रतमाहात्म्यविधानं नाम चतुर्थोऽध्यायः।

पञ्चमोऽध्यायः

व्रतमाहात्म्यकथा।

नारायण उवाच।

श्रुत्वा व्रतविधानञ्चदुर्गा प्रहृष्टमानसा। पुनः पप्रच्छ कान्तंसा दिव्यां व्रतकथांशुभाम्

श्रीपार्वत्युवाच ।

किमद्भुतं व्रतं नाथ विधानं फलमस्य च। अधिकान्तत् कथां ब्रूहि व्रतं केन प्रकाशितम्

अथ व्रत कथा । श्रीमहादेव उवाच

शतरूपा मनोः पत्नी पुत्रदुःखेन दुःखिता । ब्रह्मणः स्थानमागत्य सा ब्रह्माणमुवाच ह॥

शतरूपोवाच ।

ब्रह्मन् केन प्रकारेण वन्ध्यायाश्च सुतो भवेत् । तन्मे ब्रूहि जगद्धातः सृष्टिकारणकारण

तज्जन्म निष्फलं ब्रह्मन्नैश्वर्य्यं धनमेव च ।

किञ्चिन्न शोभते गेहे विना पुत्रेण पुत्रिणाम् ॥ ५ ॥

तपोदानोद्भवं पुण्यं जन्मान्तरसुखावहम् । सुखदो मोक्षदः प्रीति दाता पुत्रश्चपुत्रिणाम्

पुत्री पुत्रमुखंदृष्ट्वा शताश्वमेधिनां फलम् । पुन्नामनरकत्राणकारणं लभते ध्रुवम् ॥ ७॥

पुत्रोपायं यदि विधे वद मां तापसंयुताम् । तदा भद्रं नचेद्भर्त्रा सह यास्यामि काननम्

गृहाण राज्यमैश्वर्य्यं धनं पृथ्वीं प्रजावहाम् । किमेतेनावयोस्तात विना पुत्रैरपुत्रिणोः॥

अपुत्रिणो मुखं द्रष्टुं विद्वान्नोत्सहतेऽशिवम् । मुखं दर्शयितुं लज्जां समवाप्नोत्यपुत्रकः॥

अथवा गरलं भुक्त्वा प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् । अपुत्रपुत्रमशिवं गृहाण स्त्रीविहीनकम्॥

इत्येवमुक्त्वा सा साक्षाद् ब्रह्मणश्च रुरोद ह । कृपानिधिश्च तां दृष्ट्वा प्रवक्तुमुपचक्रमे॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु वत्से प्रवक्ष्यामि पुत्रोपायं सुखावहम् । सर्वैश्वर्य्यादिवीजञ्चसर्ववाञ्छाप्रदंशुभम्

माघशुक्लत्रयोदश्यां व्रतमेतत् सुपुण्यकम् । कर्त्तव्यं शुद्धकाले च कृष्णमाराध्य सर्वदम्

संवत्सरञ्च कर्त्तव्यं सर्वविघ्नविनाशनम् । वेदोक्तानि च द्रव्याणि व्रते देयानि सुव्रते॥

व्रतञ्च काण्वशाखोक्तं सर्ववाञ्छितसिद्धिदम् । कृत्वा पुत्रं लभशुभे विष्णुतुल्यपराक्रमम्

ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वा साकृत्वा व्रतमुत्तमम् । प्रियव्रतोत्तानपादौ लेभे पुत्रौ मनोहरौ ॥

व्रतं कृत्वा देवहूती लेभे सिद्धेश्वरं सुतम् । नारायणांशं कपिलं पुण्यकं पुण्यदं शुभम्॥

अरुन्धतीदं कृत्वा तु लेभे शक्तिसुतं शुभा । शक्तिकान्ता व्रतं कृत्वा सुतं लेभे पराशरम्

अदितिश्च व्रतं कृत्वा लेभे वामनकं सुतम् । शची जयन्तं पुत्रञ्च लेभे कृत्वेदमीश्वरी॥

उत्तानपादपत्नीदं कृत्वा लेभे ध्रुवं सुतम्। कुवेरजाया कृत्वेदं लेभे च नलकूवरम् ॥२१।
सूर्यपत्नी मनुं लेभे कृत्वेदं व्रतमुत्तमम्। अत्रिपत्नी सुतं चन्द्रं लेभे कृत्वेदमुत्तमम् ॥२२
लेभे चाङ्गिरसः पत्नी कृत्वेदं व्रतमुत्तमम्। वृहस्पतिं सुरगुरुं पुत्रमस्य प्रभावतः ॥२३॥
भृगोर्भार्य्या व्रतं कृत्वा लेभे दैत्यगुरुं सुतम्। शुक्रं नारायणांशञ्च सर्वतेजस्विनांपरम्।
इत्येवं कथितं देवि व्रतानां व्रतमुत्तमम्। त्वमेव कुरु कल्याणि हिमालयसुते शुभे।२५
साध्यंराजेन्द्रपत्नीनां देवीनाञ्चसुखावहम्। व्रतमेतन्महासाध्वि साध्वीनांप्राणतःप्रियम्॥
व्रतस्यास्य प्रभावेण स्वयं गोपाङ्गनेश्वरः। ईश्वरः सर्वदेवानां तव पुत्रो भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद। व्रतञ्चकार सा देवी प्रहृष्टा शङ्कराज्ञया ॥२८॥
इत्येवं कथितं सर्वं किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि। सुखदं मोक्षदं सारं गणेशजन्मकारणम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे व्रतकथा-
प्रकरणं नाम पञ्चमोऽध्यायः।

षष्ठोऽध्यायः

पार्वत्या व्रतारम्भोद्योगः।

शौनक उवाच।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः। किं पप्रच्छ पुनः साधो तन्मे ब्रूहि तपोधन॥

सूत उवाच।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः। व्रतारम्भविधानञ्च संप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २ ॥

नारद उवाच।

व्रतं केन प्रकारेण व्रतमेतत् शुभावहम्। तन्मे ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ पार्वत्या भर्त्तुराज्ञया ॥ ३॥
बभूव जन्म गोपीशः कृते सुव्रतया व्रते। ब्रह्मन् केन प्रकारेण तन्नः शंसितुमर्हसि॥

नारायण उवाच ।

कथयित्वाकथां दिव्यां विधानञ्च व्रतस्यच । स्वयंविधाता तपसां जगाम तपसेशिवः
हरेराराधनव्यग्रो मूर्त्तिभेदधरो हरिः । हरिभावनशीलश्च हरिध्यानपरायणः ॥ ६
परमानन्दपूर्णश्च ज्ञानानन्दः सनातनः । दिवानिशं न जानाति हरिमन्त्रं बहिः स्मरन्
प्रहृष्टमनसा देवी पार्वती भर्त्तुराज्ञया । किङ्करान् प्रेरयामास विप्रांश्च व्रतहेतवे ॥ ८
आनीय सर्वद्रव्याणि व्रतोपयौगिकानि च । व्रतं कर्त्तुं समारेभे शुभदा सा शुभक्षणे
सनत्कुमारो भगवानाजगाम विधेःसुतः । मूर्त्तिमांस्तेजसां राशिः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा
ब्रह्माजगाम हृष्टश्च ब्रह्मलोकात् सभार्य्यकः । अतित्रस्तो हि भगवानाजगाम महेश्वरः
विष्णुःक्षीरोदशायीच सलक्ष्मीकश्चतुर्भुजः । भगवाञ्जगतां पाता शास्ताभर्त्ता सपार्षदः
वनमालाधरः श्यामो भूषितो रत्नभूषणैः । महासम्भूतसम्भारो रत्नयानेन नारद ॥१३
सनकश्च सनन्दश्च कपिलश्च सनातनः । आसुरिश्च क्रतुर्हंसी वोढुः पञ्चशिखोऽरुणिः
यतिश्च सुमतिश्चैव वशिष्ठश्च सहानुगः । पुहलश्च पुलस्त्यश्च अत्रिश्च भृगुरङ्गिराः ॥१५

अगस्त्यश्च प्रचेताश्च दुर्वासाश्च्यवनस्तथा ।
मरीचिः कश्यपः कण्वो जरत्कारुश्च गौतमः ॥ १६ ॥

वृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्त्तः सौरभिस्तथा । जावालिर्जमदग्निश्च जैगीषव्यश्च देवलः ॥१७
गोकामुखो वक्ररथः पारिभद्रः पराशरः । विश्वामित्रो वामदेव ऋष्यशृङ्गो विभाण्डकः
मार्कण्डेयो मृकण्डुश्च पुष्करो लोमशस्तथा । कौत्सो वत्सश्च दक्षश्च बालाग्निरघमर्षणः
कात्यायनः कणादश्च पाणिनिः शाकटायनः । शङ्कुरापिशलिश्चैव शाकल्यः शङ्ख एव च
एते चान्ये च बहवः सशिष्या मुनयो मुने । आवाञ्च धर्म्मपुत्रौ च नरनारायणौ समौ
दिक्पालाश्च तथा देवा यक्षगन्धर्वकिङ्कराः । आजग्मुः पर्वताः सर्वे सगणाः पार्वतीव्रते
हिमालयः शैलराजः सापत्यश्च सभार्य्यकः । सगणः सानुगश्चैव रत्नभूषणभूषितः ॥
महासम्भूतसम्भारो नानाद्रव्यसमन्वितः । मणिमाणिक्यरत्नानि व्रतोपयौगिकानि च ।
नानाप्रकारवस्तूनि जगतां दुर्लभानि च । लक्षञ्च गजरत्नानामश्वरत्नं त्रिलक्षकम् ॥२५
दशलक्षं गवां रत्नं शतलक्षं सुवर्णकम् । रुचकानां हीरकाणां स्पर्शानाञ्च तथैव च ॥२६

कानाञ्च चतुर्लक्षं कौस्तुभानां सहस्रकम् । सुस्वादुमिष्टद्रव्याणांलक्षभाराणिकौतुकी
अनन्तरत्नप्रभव आजगाम सुताव्रते ॥२७॥
ह्मणा मनवः सिद्धानागा विद्याधरास्तथा । सन्यासिनो भिक्षुकाश्च वन्दिनःपार्वतीव्रते
विद्याधरी नर्त्तकी च नर्त्तकाऽप्सरसां गणाः ।
नानाविधा वाद्यभाण्डा आजग्मुः शिवमन्दिरम् ॥ २६ ॥
सराजमार्गञ्च चन्दनेन सुसंस्कृतम् । आम्रपल्लवसूत्राक्तं कदलीस्तम्भशोभितम् ॥३०
धान्यपर्णलाजफलपुष्पविभूषितम् । निर्मितं पद्मरागेण ददृशुस्ते गणा मुदा ॥३१॥
ः सिंहासनेष्वेते पूजिताः शङ्करेण च । कैलासवासिनः सर्वे परमानन्दसंयुताः ।३२
ाध्यक्षः सुनाशीरः कुवेरः कोषरक्षकः । आदेष्टा च स्वयं सूर्य्यः परिवेष्टा जलाधिपः
नां नद्यः सहस्राणि दुग्धानाञ्च तथैव च । सहस्राणि घृतानाञ्च गुड़ानाञ्च शतानि च
ीकानां सहस्राणि तैलानाञ्च शतानि च । लक्षाणि चैव तक्राणां वभूवुः पार्वतीव्रते
पाणाञ्च कुम्भानि शतलक्षाणि नारद । मिष्टान्नानां शर्कराणां वभूवुर्लक्षराशयः ॥
यवगोधूमचूर्णानां घृताक्तानाञ्च नारद ॥ ३६ ॥
स्तिकानाञ्च पूपानां वभूवुर्लक्षराशयः । गुड़संस्कृतलाजानां वभूवुः कोटिराशयः ॥
ीनां पृथुकानाञ्च राशीनां दशकोटयः । तण्डुलानाञ्च राशीनां मुने संख्या न विद्यते
र्णरौप्यप्रवालानां मणीनाञ्च महामुने । वभूवुः पर्वतास्तत्र कैलासे पार्वतीव्रते ॥
रसं पिष्टकञ्चैव शाल्यन्नं सुमनोहरम् । चकार लक्ष्मीः पाकञ्च व्यञ्जनं घृतसंस्कृतम्
जे देवर्षिगणैः सार्द्धं नारायणः स्वयम् । वभूवुर्लक्षविप्राश्च परिवेशनकारकाः ॥४१।
ूलञ्च ददौ तेभ्यः कर्पूरादिसुवासितम् । रत्नसिंहासनस्थेभ्यो विप्रलक्षाः सुदक्षकाः
सिंहासनस्थञ्च विष्णुं क्षीरोदशायिनम् । सेव्यमानं पार्षदैश्च सस्मितैः श्वेतचामरैः
षिभिस्स्तूयमानाञ्च सिद्धैर्देवगणैस्तथा । विद्याधरीणां नृत्यानि पश्यन्तं सस्मितं मुदा
गन्धर्वाणाञ्च सङ्गीतं श्रुतवन्तं मनोहरम् ॥ ४४ ॥
च्छ शङ्करो ब्रह्मन् ब्रह्मेशं भक्तिपूर्वकम् । ब्रह्मणा प्रेरितो युक्तं व्रतं कर्त्तव्यमीप्सितम्
देवर्षिगणपूर्णायां सभायां स पुटाञ्जलिः ॥ ४६ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

मदीयं प्रार्थनं नाथ श्रीनिवास शृणु प्रभो । तपःस्वरूप तपसां कर्मणाञ्च फलप्रद ॥४
व्रतानां जपयज्ञानां पूजानां सर्वपूजित । सर्वेषां बीजरूपेण वाञ्छाकल्पतरो हरे ॥४८
सुपुण्यकव्रतं कर्त्तुं ब्रह्मन्निच्छति पार्वती । पुत्रार्थिनी सा शोकार्त्ता हृदयेन विदूय
रतिभङ्गे कृते देवैर्वीर्य्यव्यर्थशुचार्दिता । प्रवोधिता मया साध्वी विविधैर्वचनामृतैः
सत्पुत्रंस्वामिसौभाग्यंसुव्रतायाचतेव्रते । ताभ्यांविनानसन्तुष्टास्वप्राणांस्त्यक्तुमिच्छ
पुरा त्यक्त्वा स्वदेहञ्च पितृयज्ञे च मानिनी । मन्निन्दया शैलगेहे पुनर्जन्म ललाभ सा ।
सर्वं जानासि वृत्तान्तं सर्वज्ञं त्वां वदामि किम् । काऽऽज्ञा तांवदतत्त्वज्ञपरिणामशुभप्रद
दुर्निवार्य्यश्च सर्वेश स्त्रीस्वभावश्च चापलः ।
दुस्त्यज्यं योगिभिः सिद्धैरस्माभिश्च तपस्विभिः ॥ ५४ ॥
जितेन्द्रियैर्जितक्रोधैः स्त्रीरूपं मोहकारणम् । सर्वमायाकरण्डश्च कामवर्द्धनकारणम्
ब्रह्मास्त्रं कामदेवस्य दुर्भेद्यं जयकारणम् । अनिर्मितञ्च विधिना सर्वाद्यं विधिपूर्वजम्
मोक्षद्वारकपाटश्च हरिभक्तिनिरोधनम् । संसारवन्धनस्तम्भरज्जुरूपमकृन्तनम् ॥ ५७ ॥
वैराग्यनाशवीजञ्च शश्वद्रागविवर्द्धनम् । पत्तनं साहसानाञ्च दोषाणामालयं सदा ॥५८
अप्रत्ययानां क्षेत्रञ्च स्वयं कपटमूर्त्तिमत् । अहङ्काराश्रयं शश्वद्विषकुम्भं सुधामुखम्
सर्वैरसाध्यमानञ्च दुराराध्यञ्च सर्वदा । स्वकार्य्यसाध्यञ्चाराध्यं कलहाङ्कुरकारणम्
सर्वं निवेदितं नाथ कर्त्तव्यं वक्तुमर्हसि । कार्य्यं सर्वं परामर्शे परिणामसुखावहम् ॥६१

श्रीनारायण उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्निरीक्ष्य ब्रह्मणोमुखम् । विररामसभामध्ये स्तुत्वाच्च कमलापति
शङ्करस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः । हितं नीतिञ्च वचनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६३

श्रीविष्णुरुवाच ।

सुपुण्यकव्रतं सारं सती सन्तानहेतवे । स्वामिसौभाग्यबीजञ्चपत्नीते कर्त्तुमिच्छति
सर्वासाध्यं दुराराध्यं सर्वकामफलप्रदम् । सुखदं सुखसारञ्च मोक्षदंपार्वतीश्वर ॥६५
आत्मा साक्षिस्वरूपञ्च ज्योतीरूपः सनातनः ।

निराश्रयश्च निर्लिप्तो निरुपाधिर्निरामयः ॥६६॥
भक्तप्राणश्च भक्तेशो भक्तानुग्रहकारकः ।
दुराराध्यो हि योऽन्येषां भक्तानामतिसाधकः ॥६७॥
भक्त्याधीनो हि भगवान् सर्वसिद्धो हि निष्फलः ।
ते यस्य च कलाः पुंसो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥६८॥
महान् विराट् यदंशश्च निर्लिप्तः प्रकृतेः परः ।
अव्ययो निग्रहश्चोग्रो भक्तानुग्रहविग्रहः ॥६९॥
उग्रग्रहोग्रहाणाञ्च ग्रहनिग्रहकारकः । त्रिकोटिजन्ममध्ये च न साध्यो भवता विना ॥
लब्ध्वा हि भारते जन्म हरिभक्तिं लभेन्नर- । सेवनं क्षुद्रदेवानां कृत्वा सप्तसु जन्मसु ॥
सूर्यमन्त्रमवाप्नोति केवलं स तदाशिषा । सूर्यमन्त्रं समाराध्य त्रिषु जन्मसु भारते ॥
प्राप्नोति शैवं मन्त्रञ्च सर्वदं मानवो मुदा । संसेव्य परया भक्त्या त्वामेव सप्तजन्मसु
प्राप्नोति मायामन्त्रञ्च त्वत्पदाब्जप्रसादतः । शतं जन्मसमाराध्यमायांनारायणीं पराम्
नारायणकलां सेव्यां समवाप्नोति मानवः । कलां निषेव्य वर्षेऽत्रपुण्यक्षेत्रे सुदुर्लभे ॥
कृष्णभक्तिमवाप्नोति भक्तसंसर्गहेतुकीम् । संप्राप्यभक्तिनिष्पक्कांभ्रामंभ्रामञ्च भारते ॥
प्राप्नोति परिपक्वाञ्च भक्तिं भक्तनिषेवया । तदा भक्तप्रसादेन देवानामाशिषा शिव ॥
श्रीकृष्णमन्त्रं प्राप्नोति निर्वाणफलदं परम् ॥७७॥
कृष्णव्रतं कृष्णमन्त्रं सर्वकामफलप्रदम् । कृष्णतुल्यो भवेद्भक्तश्चिरं कृष्णनिषेवया ॥७८
महति प्रलये पातः सर्वेषां सर्वनिश्चितम् । नपातःकृष्णभक्तानांसाधूनामविनाशिनाम् ॥
अविनाशिनिगोलोकेमोदन्तेकृष्णकिङ्कराः । हसन्तितेसुनिश्चिन्तादेवान्ब्रह्मादिकान्शिव
त्वं संहर्त्ता च सर्वेषां न भक्तानां महेश्वर । माया मोहयते सर्वान्भक्तान्नकृपया मम ॥
मायानारायणीमातासर्वेषांकृष्णभक्तिदा । नकृष्णभक्तिंप्राप्नोतिविनामायानिषेवणम् ॥
सा च नारायणीमायामूलप्रकृतिरीश्वरी । कृष्णप्रियाकृष्णभक्ता कृष्णतुल्याविनाशिनी
सा च तेजःस्वरूपा च स्वेच्छाविग्रहधारिणी । आविर्भूताचदेवानांतेजसा सुरनिग्रहे ॥
निहत्य दैत्यसङ्घांश्च दक्षपत्न्याञ्च भारते । ललाभ दक्षस्तपसा जन्म चानेकजन्मनः ॥

त्यक्त्वा देहं पितुर्यज्ञे सा सती तव निन्दया ।
जगाम देवी गोलोकं कृष्णशक्तिः सनातनी ॥८६॥

गृहीत्वा विग्रहं तस्या गुणरूपाश्रयं परम् । भ्रामं भ्रामं भारते त्वं विष्णोऽभूःपुराहर॥
प्रबोधिता मया त्वञ्च श्रीशैलेषु सरित्तटे । ललाभ जन्म सा शैलकान्तायामचिरेण च
करोतु पुण्यकं साध्वी सुव्रता सुव्रतं शिवा । राजसूयसहस्राणां पुण्यं शङ्कर पुण्यके॥
राजसूयसहस्राणां व्रते यत्र धनव्ययः । न साध्यं सर्वसाध्वीनां व्रतमेतत् त्रिलोचन॥
स्वयं गोलोकनाथश्च पुण्यकस्य प्रभावतः । पार्वतीगर्भजातश्च तव पुत्रो भविष्यति॥
स्वयं देवगणानाञ्च यस्मादीशःकृपानिधिः । गणेशइतिविख्यातोभविष्यति जगत्त्रये॥
यस्य स्मरणमात्रेण विघ्ननिघ्नं भवेद्ध्रुवम् । जगतांहेतुना तेन विघ्ननिघ्नाभिधो विभुः
नानाविधानिद्रव्याणियस्माद्देयानिपुण्यके । भुक्त्वा लम्बोदरत्वञ्च तेनलम्बोदरः स्मृतः
शनिदृष्ट्या शिरश्छेदाद्गजवक्त्रेण योजितः । गजाननः शिशुस्तेन निश्चयःकेनवार्य्यते॥
पर्शुना पर्शुरामस्य यदेकदन्तखण्डनम् । भविष्यति निश्चयेन चैकदन्ताभिधः शिशुः॥
पूज्यश्च सर्वदेवानामस्माकं जगतां विभुः । सर्वाग्रे पूजनन्तस्य भविता मद्वरेण वै॥९७
पूजासु सर्वदेवानामग्रे संपूज्य तं जनः । पूजाफलमवाप्नोतिनिर्विघ्नेनवृथाऽन्यथा ९८
गणेशञ्च दिनेशञ्च विष्णुंशम्भुंहुताशनम् । दुर्गामेतान् सन्निषेव्य पूजयेद्देवतान्तरम्॥
गणेशपूजने विघ्ननिर्विघ्नं जगतांभवेत् । निर्व्याधिःसूर्य्यपूजायांशुचिःश्रीविष्णुपूजने॥
मोक्षश्च पापनाशश्च यशश्चैश्वर्य्य वर्द्धनम् । तत्त्वज्ञानसुतृप्तानां वीजंशङ्करपूजनम्॥१०१
स्वबुद्धिशुद्धिजननं कीर्त्तितंवह्निपूजनम् । विधिसंस्कृतवह्नेस्तु ज्ञानमृत्युं लभेन्नरः॥१०२
दाता भोक्ता च भवति शङ्कराग्निनिषेवणात् । हरिभक्तिप्रदञ्चैव परंदुर्गार्च्चनंशिवम्॥
विपरीतं त्रिजगतामेतेषां पूजनं विना । एवं क्रमो महादेव कल्पेकल्पेऽस्ति निश्चितम्॥
एते शश्वद्विद्यमाना नित्याः सृष्टिपरायणाः । आविर्भावतिरोभावौचैतेषामीश्वरेच्छया
इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तत्र विरराम सभातले । प्रहृष्टा देवता विप्राःपार्वत्यासहशङ्करः॥१०६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे व्रताज्ञाग्रहणं नाम षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः

हरेरादेशात् व्रतविधानम् ।

नारायण उवाच ।

हरेराज्ञां समादाय हरः प्रहृष्टमानसः । उवाच पार्वतीं प्रीत्या हरिसंलापमङ्गलम् ॥१॥
शिवाज्ञाञ्च समादाय शिवा प्रहृष्टमानसा । वाद्यञ्च वादयामास मङ्गलं मङ्गलव्रते ॥२
सुस्नातासुदतीशुद्धाबिभ्रतीधौतवाससी । संस्थाप्यरत्नकलसं शुक्लधान्योपरिस्थितम् ॥
आम्रपल्लवसंयुक्तं फलाक्षतसुशोभितम् । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेन विभूषितम् ॥ ४ ॥
रत्नासनस्था रत्नाढ्या रत्नोद्भवसुता सती । रत्नसिंहासनस्थांश्च संपूज्यमुनिपुङ्गवान्
रत्नसिंहासनस्थञ्च संपूज्य च पुरोहितम् । चन्दनागुरुकस्तूरीरत्नभूषणभूषितम् ॥६॥

संस्थाप्य पुरतो भक्त्या दिक्पालान् रत्नभूषितान् ।
देवान्नरांश्च नागांश्च समभ्यर्च्य विधिबोधितम् ॥७॥

समभ्यर्च्य परया भक्त्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेनविराजितान् ॥
वह्निशुद्धांश्च वस्त्रैश्च सद्रत्नभूषणेन च । पूजार्हद्रव्यैर्विविधैः पूजितान् पुण्यके मुने ।

समारंभे व्रतं देवी स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥६॥

आवाह्याभीष्टदेवं तं श्रीकृष्णं मङ्गले घटे । भक्त्या ददौ क्रमेणैव चोपचाराणि षोड़श॥
यानि व्रते विधेयानि देयानि विविधानि च । प्रददौ तानिसर्वाणिप्रत्येकंफलदानि च ॥
व्रतोक्तमुपहारञ्च दुर्लभं भुवनत्रये । तच्च सर्वं ददौ भक्त्या सुव्रते सुव्रता सती ॥१२॥

दत्त्वा सर्वाणि द्रव्याणि वेदमन्त्रेण सा सती ।
होमञ्च कारयामास त्रिलक्षं तिलसर्पिषा ।
ब्राह्मणान् भोजयामास देवानतिथिपूजितान् ॥१३॥

कर्त्तव्यमेव कर्त्तव्ये सुव्रते सुव्रता सती । प्रत्यहं सावधानञ्च चकार पूर्णवत्सरम् ॥१४
समाप्तिदिवसे विप्रस्तामुवाच पुरोहितः । सुव्रते सुव्रते मह्यं देहीति पतिदक्षिणाम्॥१५

श्रुत्वा पुरोहितोक्तं सा विलप्य सुरसंसदि। मूर्च्छां प्रापमहामायामायामोहितचेतसा
तां ते च मूर्च्छितां दृष्ट्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवाः। शङ्करं प्रेषयामास ब्रह्मा विष्णुश्चनारद।
संप्रेरितः सभासद्भिः शिवां बोधयितुं तदा। शिवः समुद्यमश्चक्रे प्रवक्तुं वदतां वरः।

श्रीमहादेव उवाच।

उत्तिष्ठ भद्रे भद्रं ते भविष्यति न संशयः। साम्प्रतं चेतनं कृत्वा मदीयं वचनं शृणु।

शिवः शिवां तामित्युक्त्वा शुष्ककण्ठौष्ठतालुकाम्।
वक्षसि स्थापयामास कारयामास चेतनाम् ॥२०॥

हितं सत्यं मितं सर्वं परिणामसुखावहम्। यशस्करञ्च फलदं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥२१॥
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यद्वेदे न रूपितम्। सर्वसम्मतमिष्टञ्च धर्मार्थं धर्म्मसंसदि ॥२२
सर्वेषां कर्म्मणां देवि सारभूताचदक्षिणा। यशोदाफलदानित्यंधर्म्मिष्ठे धर्म्मकर्म्मणि॥
दैवं वा पैतृकं वापिनित्यंनैमित्तिकंप्रिये। यत्कर्म्मदक्षिणाहीनंतत्सर्वंनिष्फलंभवेत्

दाता च कर्म्मणा तेन कालसूत्रं व्रजेद् ध्रुवम् ॥२४॥

अथान्ते दैत्यमाप्नोति शत्रुणा परिपीड़ितः। दक्षिणा विप्रमुद्दिश्यतत्कालन्तुनदीयते।
तन्मुहूर्त्ते व्यतीते तु दक्षिणा द्विगुणा भवेत्। चतुर्गुणा दिनातीते पक्षेशतगुणाभवेत्।
मासे पञ्चशतगुणा षण्मासे तच्चतुर्गुणा। संवत्सरे व्यतीते तु तत्कर्म्म निष्फलंभवेत्॥
दाता च नरकं याति यावद्वर्षसहस्रकम्। पुत्रपौत्रधनैश्वर्य्यं क्षयमाप्नोतिपातकात्।

धर्मो नष्टो भवेत्तस्य धर्म्महीने च कर्म्मणि ॥२८॥

श्रीविष्णुरुवाच।

रक्ष स्वधर्मं धर्मिष्ठे धर्मज्ञे धर्मकर्मणि। सर्वेषाञ्च भवेद्रक्षा स्वधर्मपरिपालने ॥२९॥

ब्रह्मोवाच।

यश्च केन निमित्तेन न धर्मं परिरक्षति। धर्मे नष्टे च धर्मज्ञे तस्य धर्मो विनश्यति ॥३०॥

धर्म्म उवाच।

मां रक्ष यत्नतः साध्वि प्रदाय प्रतिदक्षिणाम्।
मयि स्थिते महासाध्वि सर्वं भद्रं भविष्यति ॥३१॥

देवा ऊचुः ।

धर्मं रक्ष महासाध्वि कुरु पूर्णं व्रतं सति । वयं तव व्रते पूर्णं कुर्मस्ते पूर्णमानसम् ॥३२

मुनय ऊचुः ।

कृत्वा साध्वि पूर्णहोमं देहि विप्राय दक्षिणाम् ।
स्थितेष्वस्मासु धर्मज्ञे किमभद्रं भविष्यति ॥३३॥

सनत्कुमार उवाच ।

...वे शिवं देहि मह्यं न चेद्व्रतफलंत्यज । सुचिरंसञ्चितस्यापिस्वात्मनस्तपसःफलम्
...र्मण्यदक्षिणे साध्वि यागस्याहन्तुतत्फलम् । प्राप्स्यामियजमानस्यसंपूर्णकर्मणःफलम्

पार्वत्युवाच ।

किं कर्म्मणा मे देवेशा किं मे दक्षिणया मुने ।
किं पुत्रेण च धर्मेण यत्र भर्त्ता च दक्षिणा ॥३६॥
वृक्षार्चने फलं किं वै यदि भूमिर्न चार्च्यते ।
गते च कारणे कार्य्यं कुतः शस्यं कुतः फलम् ॥३७॥
प्राणास्त्यक्ताः स्वेच्छया चेद्देहेन किं प्रयोजनम् ॥३८॥

...पुत्रसमः स्वामी साध्वीनाञ्च सुरेश्वराः । यदि भर्त्ता व्रते देयःकिंव्रतेन सुतेन वा

भर्त्तुर्वंशश्च तनयः केवलं भर्त्तृमूलकः ।
यत्र मूलं भवेद् भ्रष्टं तद्वाणिज्यश्च निष्फलम् ॥ ४० ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

...ादपि परः स्वामी धर्मश्च स्वामिनः परः। नष्टे धर्मेच धर्मिष्ठे स्वामिना किं सुतेनवा

ब्रह्मोवाच ।

...ामिनश्च परोधर्मो धर्मात् सत्यश्च सुव्रते । सत्यं सङ्कल्पितं कर्म न तु भ्रष्टं कुरु व्रतम्

पार्वत्युवाच ।

...ल्पितश्च वेदेषुस्वंशब्दो धनवाचकः । तद् यस्यास्तीति स स्वामी वेदज्ञ शृणु मद्वचः

तस्य दाता सदा स्वामी न च स्वं स्वामिनो भवेत् ।

अहो व्यवस्था भवतां वेदज्ञानामबोधता ॥ ४७ ॥

धर्म्म उवाच ।

पत्नी विनान्यंस्वंसाध्वि स्वामिनंदातुमक्षमा । दम्पतीध्रुवमेकाङ्गौ द्वयोर्दाताचद्वौसमौ॥

पार्वत्युवाच ।

पिता ददाति जामात्रे सच गृह्णाति तत्सुताम् । न श्रुतं विपरीतञ्च श्रुतौ श्रुतिपरायणाः॥

देवा ऊचुः ।

बुद्धिस्वरूपा त्वं दुर्गे बुद्धिमन्तो वयं त्वया । वेदज्ञेवेदवादेषु के वा तां जेतुमीश्वराः।

निरूपितापुण्यकेतु व्रते स्वामीच दक्षिणा । श्रुतौश्रुतो यःस धर्म्मो विपरीतो ह्यधर्मकः

पार्वत्युवाच ।

केवलं वेदमाश्रित्य कः करोति विनिर्णयम् ।

बलवान् लौकिको वेदाल्लोकाचारञ्च कस्त्यजेत् ॥४६॥

वेदे प्रकृतिपुंसोश्चगरीयान् पुरुषोध्रुवम् । निबोधतसुराः प्राज्ञाबालाहं कथयामिकिम्॥

वृहस्पतिरुवाच ।

न पुमांसं विनासृष्टिर्न साध्वि प्रकृतिंविना । श्रीकृष्णश्च द्वयोःस्रष्टा समौ प्रकृतिपूरुषौ

पार्वत्युवाच ।

यः कृष्णः स्रष्टा सर्वेषां सोंऽशेन सगुणः पुमान् ।

पुमान् गरीयान् प्रकृतेस्तथापि न ततश्च सा ॥ ५२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवा मुनयस्तत्र संसदि । रत्नेन्द्रसारनिर्माणमाकाशे ददृशू रथम् ॥५३

पार्षदैश्च परिवृतं सर्वैः श्यामैश्चतुर्भुजैः । वनमालापरिवृतै रत्नभूषणभूषितैः।

अवरुह्य मुदा यानादाजगाम सभातलम् ॥ ५४ ॥

तुष्टुवुस्तं सुरेन्द्रास्ते देवं वैकुण्ठवासिनम् । शङ्खचक्रगदापद्मधरमीशञ्चतुर्भुजम् ॥ ५५

लक्ष्मीसरस्वतीकान्तं शान्तं तं सुमनोहरम् । सुखदृश्यमभक्तानामदृश्यं कोटिजन्मभिः

कोटिकन्दर्पनीलाभं कोटिचन्द्रसमप्रभम् । अमूल्यरत्नरचितं चारुभूषणभूषितम् ॥ ५७

सेव्यं ब्रह्मादिदेवैश्च सेवकैः सन्ततं स्तुतम् । तद्भासया च प्रच्छन्नैर्वेष्टितञ्च सुरर्षिभिः।

वासयामास तं ते च रत्नसिंहसने वरे। तं प्रणेमुश्च शिरसा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥५६॥
सम्पुटाञ्जलयः सर्वे पुलकाङ्काश्रुलोचनाः ॥ ६० ॥
सस्मितस्तांश्च पप्रच्छ सर्वं मधुरया गिरा। प्रबोधितः सुबोधज्ञः प्रवक्तुमुपचक्रमे ।६१

श्री नारायण उवाच।

सहबुद्ध्या बुद्धिमन्तोनवक्तुमुचितंसुराः। सर्वे शक्त्या यया विश्वे शक्तिमन्तोहिजीविनः
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्वं प्राकृतिकं जगत्। सत्यं सत्यं विनामाञ्चमया शक्तिः प्रकाशिता
आविर्भूताच सा मत्तः सृष्टौ देवी मदिच्छया। तिरोहिता च स शेषे सृष्टिसंहरणे मयि
सृष्टिकर्त्री च प्रकृतिः सर्वेषां जननी परा। मम तुल्या च मन्माया तेन नारायणी स्मृता
सुचिरं तपसा तप्तं शम्भुना ध्यायताच माम्। तेन तस्मै मया दत्ता तपसां फलरूपिणी
व्रतञ्च लोकशिक्षार्थमस्या न स्वार्थमेव च। स्वयं व्रतानां तपसां फलदात्री जगत्त्रये॥
मायया मोहिताःसर्वेकिमस्या वा स्तवं व्रतम्। साध्यमस्याव्रतकलं कल्पेकल्पे पुनःपुनः
सुरेश्वरा मदंशाश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। कलाः कलांशरूपाश्च जीविनश्च सुरादयः॥६६
मृदा विना घटं कर्त्तुं कुलालश्च यथाक्षमः। विना स्वर्णं स्वर्णकारः कुण्डलंकर्त्तुमक्षमः
विना शक्त्या तथाऽहञ्च स्वसृष्टिं कर्त्तुमक्षमः ॥ ७० ॥
शक्तिप्रधाना सृष्टिश्च सर्वदर्शनसम्मता। अहमात्माहि निर्लिप्तोऽदृश्यः साक्षीचदेहिनाम्
देहाः प्राकृतिकाः सर्वे नश्वराः पाञ्चभौतिकाः। अहं नित्यः शरीरी च भानुविग्रहविग्रहः
सर्वाधाराच प्रकृतिः सर्वात्माहं जगत्सु च ॥ ७३ ॥
अहमात्मामनो ब्रह्मा ज्ञानरूपोमहेश्वरः। पञ्च प्राणाःस्वयं विष्णुर्बुद्धिः प्रकृतिरीश्वरी॥
मेधा निन्द्रादयश्चैताः सर्वाश्च प्रकृतेःकलाः। सा च शैलेन्द्रकन्यैषा इति वेदे निरूपितम्
अहं गोलोकनाथश्च वैकुण्ठेशः सनातनः। गोपीगोपैः परिवृतस्तत्रैव द्विभुजः स्वयम्॥
चतुर्भुजोऽत्र देवेशो लक्ष्मीशः पार्षदैर्वृतः ॥ ७६ ॥
ऊर्ध्वंपरश्च वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजने। ममाश्रयश्चगोलोके यत्राहं गोपिकापतिः
व्रताराध्यो हि द्विभुजः स च तत्फलदायकः।
यद्रूपं चिन्तयेद् यो हि तच्च तत्फलदायकम् ॥७८॥

व्रतं पूर्णं कुरुशिवे शिवं दत्वाचदक्षिणाम् । पुनःसमुचितं मूल्यं दत्वा नाथं ग्रहीष्यसि

विष्णुदेहा यथा गावो विष्णुदेहस्तथा शिवः ।

द्विजाय दत्वा गोमूल्यं गृहाण स्वामिनं शुभे ॥ ८० ॥

यज्ञपत्नीं यथा दातुं क्षमःस्वामी सदैवतु । तथा सा स्वामिनं दातुमीश्वरीति श्रुतेर्मतम्

इत्युक्त्वा स सभामध्ये तत्रैवान्तरधीयत ।

हृष्टास्ते सा च संहृष्टा दक्षिणां दातुमुद्यताः ॥ ८२ ॥

कृत्वा शिवा पूर्णहोमं सा शिवंदक्षिणां ददौ । स्वस्तीत्युक्त्वाचजग्राह कुमारोदेवसंसदि

उवाच दुर्गा संत्रस्ता शुष्ककण्ठौष्ठतालुका । पुटाञ्जलियुता विप्रं हृदयेन विदूयता ।

पार्वत्युवाच ।

गोमूल्यं मत्पतिसममिति वेदे निरूपितम् । गवां लक्षं प्रदास्यामि देहि मत्स्वामिनंद्विज

तदा दास्यामिविप्रेभ्योदानानिविविधानिच । आत्महीनो हि देहश्च किंकर्मकर्त्तुमीश्वरः

सनत्कुमार उवाच ।

गवां लक्षेण मे देवि विप्रस्य किं प्रयोजनम् । दत्तस्याऽमूल्यरत्नस्य गवां प्रत्यर्पणेन वा

स्वस्य स्वस्य स्वयं कर्त्ता लोकः सर्वो जगत्त्रये ।

कर्त्तुरेवेप्सितं कर्म भवेत् किं वा परेच्छया ॥ ८८ ॥

दिगम्बरं पुनःकृत्वाभ्रमिष्यामिजगत्त्रयम् । बालकानां बालिकानांसमूहस्मितकारणम्

इत्युक्त्वा ब्रह्मणः पुत्रो गृहीत्वा शङ्करं मुने । सन्निधौ वासयामास तेजस्वी देवसंसदि

दृष्ट्वा शिवं गृह्यमाणं कुमारेण च पार्वती । समुद्यता तनुं त्यक्तुं शुष्ककण्ठौष्ठतालुका ।

विचिन्त्य मनसा साध्वीत्येवमेव दुरत्ययम् । न दृष्टोऽभीष्टदेवश्च न च प्राप्तं फलं व्रतस्य

एतस्मिन्नन्तरे देवाः पार्वतीसहितास्तदा । सद्यो ददृशुराकाशे तेजसां निकरं परम्

कोटिसूर्य्यप्रभोद्धर्वंश्च प्रज्वलश्च दिशोदश । कैलासशैलं पुरतः सर्वदेवादिभिर्युतम्

सर्वान् कुर्वन्तं प्रच्छन्नं विस्तीर्णमण्डलाकृतिम् । दृष्ट्वा तच्च भगवतस्तुष्टुवुस्ते क्रमेण च

विष्णुरुवाच ।

ब्रह्माण्डानि च सर्वाणि यल्लोमविवरेषु च । सोऽयंतेषोडशांशश्च के वयं योमहाविराट्

ब्रह्मोवाच ।

वेदोपयुक्तं दृश्यं यत्प्रत्यक्षं द्रष्टुमीश्वर । स्तोतुं तद्वर्णितुमहं शक्तः किं स्तौमि तत्परः ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

ज्ञानाधिष्ठातृदेवोऽहं स्तौमि ज्ञानपरञ्च किम् ।
सर्वानिर्वचनीयं यं तं त्वां स्वेच्छामयं विभुम् ॥ ६८ ॥

धर्म उवाच ।

दृश्यमवतारेषु यद्दृश्यं सर्वजन्तुभिः । किं स्तौमि तेजोरूपन्तद्भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ६६

देवा ऊचुः ।

वयं त्वत्कलांशाश्चकिंवात्वांस्तोतुमीश्वराः । स्तोतुं न शक्तावेदायंनचशक्तासरस्वती

मुनय ऊचुः ।

वेदान्पठित्वाविद्वांसोवयंकिंवेदकारणम् । स्तोतुमीशानवाणीचत्वाञ्चवाङ्मनसोःपरम्

सरस्वत्युवाच ।

वागधिष्ठातृदेवीं मांवदन्तिवेदवादिनः । किञ्चिन्न शक्ता त्वां स्तोतुमहोवाङ्मनसोःपरम्

सावित्री उवाच ।

वेदप्रसूरहं नाथ सृष्टा त्वत्कलया पुरा । किं स्तौमि स्त्रीस्वभावेन सर्वकारणकारणम् ।

लक्ष्मीरुवाच ।

...दंशविष्णुकान्ताहं जगत्पोषणकारिणी । किंस्तौमित्वत्कलासृष्टाजगतांवीजकारणम्

हिमालय उवाच ।

...सन्ति सन्तोमांनाथकर्मणास्थावरं परम् । स्तोतुं समुद्यतं क्षुद्रःकिंस्तौमिस्तोतुमक्षमः

...मेण सर्वे तं स्तुत्वा देवा विररमुर्मुने । देव्यश्च मुनयः सर्वे पार्वती स्तोतुमुद्यता ॥

...तवस्त्रजटाभारं बिभ्रती सुव्रता व्रते । प्रेरिता परमात्मानं व्रताराध्यं शिवेन च ॥

...ज्वलदग्निशिखारूपा तेजोमूर्त्तिमती सती । तपसां फलदा माता जगतां सर्वकर्मणाम् ॥

पार्वत्युवाच ।

...ष्ण जानासि मां भद्रनाहंत्वांज्ञातुमीश्वरी । केवा जानन्ति वेदज्ञा वेदावावेदकारकाः

त्वदंशास्त्वां न जानन्ति कथं ज्ञास्यन्ति त्वत्कलाः ।
त्वञ्चापि तत्त्वं जानासि किमन्ये ज्ञातुमीश्वराः ॥ ११० ॥
सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमोऽव्यक्तः स्थूलात् स्थूलतमो महान् ।
विश्वस्त्वं विश्वरूपश्च विश्वबीज सनातनः ॥ १११ ॥

कार्य्यं त्वंकारणंत्वञ्चकारणानाञ्चकारणम् । तेजः स्वरूपो भगवान्निराकारोनिराश्रयः
निर्लिप्तो निर्गुणःसाक्षीस्वात्मारामः परात्परः । प्रकृतीशो विराड्बीजं विराड्रूपस्त्वमेवच

सगुणस्त्वं प्राकृतिकः कलया सृष्टिहेतवे ॥ ११३ ॥
प्रकृतिस्त्वं पुमांस्त्वञ्च वेदान्यो न क्वचिद्भवेत् ।
जीवस्त्वं साक्षिणो भोगी स्वात्मनः प्रतिबिम्बकः ॥ ११४ ॥

कर्म त्वं कर्मबीजं त्वं कर्मणांफलदायकः । ध्यायन्ति योगिनस्तेजस्त्वदीयमशरीरिणम्

केचिच्चतुर्भुजं शान्तं लक्ष्मीकान्तं मनोहरम् ॥ ११५ ॥

वैष्णवाश्चैव साकारं कमनीयं मनोहरम् । शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बरं परम् ॥११६॥
द्विभुजं कमनीयञ्च किशोरं श्यामसुन्दरम् । शान्तं गोपाङ्गनाकान्तं रत्नभूषणभूषितम् ॥
एवं तेजस्विनं भक्ताः सेवन्तेसन्ततं मुदा । ध्यायन्तियोगिनो यत्तत्कुतस्तेजस्विनंविना
तत्तेजो बिभ्रतां देव देवानां तेजसा पुरा । आविर्भूता सुराणाञ्च वधाय ब्रह्मणः स्तुता ।
नित्या तेजःस्वरूपाऽहं विधृत्य विग्रहं विभो । स्त्रीरूपं कमनीयञ्च विधाय समुपस्थिता
मायया तव मायाहं मोहयित्वा सुरान् पुरा । निहत्य सर्वान् शैलेन्द्रमगमंतंहिमाचलम्
ततोऽहं संस्तुता देवैस्तारकाक्षेण पीड़ितैः । अभवं दक्षजायायां शिवस्त्री भवजन्मनि ।
त्यक्त्वा देहं दक्षयज्ञे शिवाहं शिवनिन्दया । अभवं शैलजायायां शैलाधीशस्य कर्मणा ।
अनेकतपसा प्राप्तः शिवश्चात्रापिजन्मनि । पाणिं जग्राह मे योगी प्रार्थितोब्रह्मणाविभुः
श्रृङ्गारजञ्च तत्तेजो नालभम् देवमायया । स्तौमि त्वमेव तेनेश पुत्रदुःखेन दुःखिता ॥

व्रते भवद्विधं पुत्रं लब्धुमिच्छामि साम्प्रतम् ।
देवेन विहिता वेदे साङ्गे स्वस्वामिदक्षिणा ॥ १२६ ॥

श्रुत्वा सत्रं कृपासिन्धो कृपां मां कर्त्तुमर्हसि । इत्युक्त्वा पार्वती तत्र विरराम च नारद

रते पार्वतीस्तोत्रं यः शृणोति सुसंयतः। सत्पुत्रं लभते नूनं विष्णुतुल्यपराक्रमम्॥
संवत्सरं हविष्याशी हरिमभ्यर्च्य भक्तितः। सुपुण्यकव्रतफलं लभते नात्र संशयः॥
विष्णुस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् सर्वसम्पत्तिवर्द्धनम्। सुखदं मोक्षदं सारं स्वामिसौभाग्यवर्द्धनम्
सर्वसौन्दर्य्यबीजञ्च यशोराशिविवर्द्धनम्। हरिभक्तिप्रदं तत्त्वज्ञानबुद्धिविवर्द्धनम्॥१३१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायनारदसंवादे पुण्यकव्रते पार्वतीकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः

स्तवप्रीतेन कृष्णेन पार्वत्यै निजरूपप्रदर्शनं वरप्रदानञ्च।

नारायण उवाच।

र्वतीस्तवनं श्रुत्वा श्रीकृष्णः करुणानिधिः। स्वरूपं दर्शयामास सर्वादृश्यं सुदुर्लभम्
त्वा देवी ध्यानलग्ना कृष्णैकतानमानसा। ददर्श तेजसां मध्ये स्वरूपं सारमोहनम्
रत्नसारनिर्माणे हीरकेण परिष्कृते। युक्ते माणिक्यमालाभी रत्नपूर्णे मनोरथे॥ ३॥
ह्निसंशुद्धपीतांशुधरं वंशीकरं परम्। वनमालागलं श्यामं रत्नभूषणभूषितम्॥ ४॥
किशोरवयसं वेशविचित्रं चन्दनाङ्कितम्। चारुस्मितास्यमाढ्यं तच्छारदेन्दुविनिन्दकम्
मालतीमाल्यसंयुक्तमयूरपुच्छचूड़कम्। गोपाङ्गनापरिवृतं राधावक्षःस्थलोज्ज्वलम्॥
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम्। अतीव हृष्टं सर्वेष्टं भक्तानुग्रहकारकम्॥ ७॥
दृष्ट्वा रूपं रूपवती पुत्रं तदनुरूपकम्। मनसा वरयामास वरं संप्राप्य तत्क्षणम्॥ ८॥
रं दत्त्वा वरेशस्तु यद्यन्मनसि वाञ्छितम्। दत्त्वाभीष्टं सुरेभ्यश्च तत्तेजोऽन्तरधीयत
कुमारं बोधयित्वा तु देवा देव्यै दिगम्बरम्। ददुर्निरुपमं तत्र प्रहृष्टायै कृपान्विताः॥
ब्राह्मणेभ्योददौदुर्गारत्नानिविविधानि च। सुवर्णानि चभिक्षुभ्योवन्दिभ्योविश्वनन्दिता
ब्राह्मणान् भोजयामास देवांश्च पर्वतांस्तथा। शङ्करं पूजयामास चोपहारैरनुत्तमैः॥१२

दुन्दुभिं वादयामास कारयामास मङ्गलम्। सङ्गीतं गाययामास हरिसम्बन्धि सुन्दरम्।

व्रतं समाप्य सा दुर्गा दत्त्वा दानानि सस्मिता।

सर्वांश्च भोजयित्वा तु बुभुजे स्वामिना सह ॥ १५ ॥

ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्। क्रमात् प्रदाय सर्वेभ्यो बुभुजे तेन कौतुकात्

पयःफेननिभां शय्यां रम्यां सद्रत्ननिर्मिताम्। पुष्पचन्दनसंयुक्तां कस्तूरीकुङ्कुमान्विताम्

रहसि स्वामिना सार्द्धं सुष्वाप परमेश्वरी ॥ १६ ॥

कैलासस्यैकदेशे च रम्ये चन्दनकानने। सुगन्धिकुसुमाक्तेन वायुना सुरभीकृते ॥१७॥

भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते। विजहार सुरसिका तत्र तेन सहाम्बिका ॥१८॥

रेतः पतनकाले च स विष्णुर्विष्णुमायया। विधाय विप्ररूपन्तु आजगाम रतेर्गृहम्।

रुक्षमवन्तं विना तैलं कुचेलं भिक्षुकं मुने। अतीव शुक्लदशनं तृष्णया परिपीड़ितम्॥२०

अतीव कृशमात्रञ्च विभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम्। वहुकाकुस्वरं दीनं दैन्यात्कुत्सितमूर्त्तिमत्।

आजुहाव महादेवमतिवृद्धोऽन्नयाचकः। दण्डावलम्बनं कृत्वा रतिद्वारेऽतिदुर्वलः ।२२॥

ब्राह्मण उवाच।

किङ्करोषि महादेव रक्ष मां शरणागतम्। सप्तरात्रिव्रतेऽतीते पारणाकाङ्क्षिणं क्षुधा।

किङ्करोषि महादेव हे तात करुणानिधे। पश्य वृद्धं जराग्रस्तं तृष्णया परिपीड़ितम्।

मातरुत्तिष्ठ मामन्नं प्रयच्छ वासितं जलम्। अनन्तरत्नोद्भवजे रक्ष मां शरणागतम् ॥२५

मातर्मातर्जगन्मातर्हिनाहंजगद्बहिः। सीदामि तृष्णया कस्मात् स्थितायामात्ममातरि

इति काकुस्वरं श्रुत्वा शिवस्योत्तिष्ठतोमुने। पपातवीर्य्यंशय्यायां न योनौ प्रकृतेस्तदा

उत्तस्थौ पार्वती त्रस्ता सूक्ष्मवस्त्रं विधाय च। आजगाम रतिद्वारं पार्वत्या सह शङ्करः

ददर्श ब्राह्मणं दीनं जरया परिपीड़ितम्। वृद्धं लुलितगात्रञ्च विभ्रतं दण्डमानतम् ॥२६

तपस्विनमशान्तञ्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकम्। कुर्वन्तं परया शक्त्या प्रमाणं स्तवनं तयोः

श्रुत्वा तद्वचनं तत्र नीलकण्ठः सुधोत्तमम्। उवाच परया प्रीत्या प्रसन्नस्तं प्रहस्य च

शङ्कर उवाच।

गृहन्ते कुत्र विप्रर्षे वद वेदविदांवर। किन्नाम भवतः क्षिप्रं ज्ञातुमिच्छामि साम्प्रतम्।

पार्वत्युवाच ।

आगतोऽसि कुतो विप्र मम भाग्यादुपस्थितः ।
अद्य मे सफलं जन्म ब्राह्मणो मद्गृहेऽतिथिः ॥ ३३ ॥

अतिथिः पूजितो येन त्रिजगत्तेन पूजितम् । तत्रैवाधिष्ठिता देवा ब्राह्मणा गुरवो द्विज॥
तीर्थान्यतिथिपादेषु शश्वत्तिष्ठन्ति निश्चितम् । तत्पादधौततोयेन मिश्रितानि लभेद्गृही
सन्नातःसर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । अतिथिः पूजितोयेन स्वात्मशक्त्या यथोचितम्
महादानानि सर्वाणि कृतानि तेन भूतले । अतिथिः पूजितो येन भारते भक्तिपूर्वकम्॥
नानाप्रकारपुण्यानि वेदोक्तानिचयानिच । अन्येवातिथिसेवायाःकलां नार्हन्तिषोड़शीम्
अपूजितोऽतिथिर्यस्य भवनाद्विनिवर्त्तते । पितृदेवाग्नयः पश्चाद्गुरवो यान्त्यपूजिताः ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
तानि सर्वाणि लभते नाऽभ्यर्च्यातिथिमीप्सितम् ॥ ४० ॥

ब्राह्मण उवाच ।

जानासि वेदान् वेदज्ञे वेदोक्तं कुरुपूजनम् । क्षुत्तृड्भ्यां पीड़ितोमातर्वचनञ्च श्रुतौश्रुतम्
व्याधियुक्तो निराहारो यदा वाऽनशनव्रती । मनोरथेनोपहारं भोक्तुमिच्छति मानवः ॥

पार्वत्युवाच ।

भोक्तुमिच्छसि किं विप्र त्रैलोक्ये चेत् सुदुर्लभम् ।
दास्यामि भोक्तुं त्वामद्य मज्जन्म सफलं कुरु ॥ ४३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

व्रते सुव्रतया सर्वमुपहारं समाहृतम् । नानाविधं मिष्टमिष्टं भोक्तुं श्रुत्वा समागतः ॥
सुव्रते तव पुत्रोऽहमग्रे मां पूजायिष्यसि । दत्त्वामिष्टानि वस्तूनि त्रैलोक्ये दुर्लभानिच

ताताः पञ्चविधाः प्रोक्ता मातरो विविधाः स्मृताः ।
पुत्रः पञ्चविधः साध्वि कथितो वेदवादिभिः ॥ ४६ ॥

विद्यादाताऽन्नदाताच भयत्राताच जन्मदः । कन्यादाताच वेदोक्ता नराणां पितरःस्मृताः
गुरुपत्नीगर्भधात्री स्तनदात्रीपितुः स्वसा । स्वसा मातुः सपत्नीच पुत्रभार्य्यान्नदायिका

भृत्यः शिष्यश्च पोष्यश्च वीर्य्यजः शरणागतः।
धर्मपुत्राश्च चत्वारो वीर्य्यजो धनभागिति ॥ ४९ ॥

क्षुत्तृड्भ्यांपीड़ितो मातर्वृद्धोऽहं शरणागतः। साम्प्रतंतव वन्ध्याया अनाथः पुत्रएवच
पिष्टकं परमान्नञ्च सुपक्कानि फलानि च। नानाविधानि पिष्टानि कालदेशोद्भवानिच ॥
पक्कान्नं स्वस्तिकं क्षीरमिक्षुमिक्षु विकारजम्। घृतं दधि च शाल्यन्नं घृतपक्कञ्चव्यञ्जनम्
लड्डुकानि तिलानाञ्च भृष्टान्नैःसगुड़ानिच। ममाज्ञातानि वस्तूनि सुधयातुल्यकानिच
ताम्बूलञ्चवरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्। जलंसुनिर्म्मलंस्वादु द्रव्याण्येतानिवासितम्
द्रव्याणि यानि भुक्त्वा मे चारु लम्बोदरं भवेत्। अनन्तरत्नोद्भवजे तानि मह्यं प्रदास्यसि
स्वामी ते त्रिजगत्कर्त्ता प्रदाता सर्वसम्पदाम्। महालक्ष्मीस्वरूपात्वं सर्वैश्वर्य्यप्रदायिनी
रत्नसिंहासनं रम्यममूल्यं रत्नभूषणम्। वह्निशुद्धांशुकं चारु प्रदास्यसि सुदुर्लभम् ॥५७॥
सुदुर्लभं हरेर्मन्त्रं हरौ भक्तिं दृढ़ां सति। हरिप्रिया हरेः शक्तिस्त्वमेव सर्वदा सदा ॥५८
ज्ञानं मृत्युञ्जयं नाम दातृशक्ति सुखप्रदाम्। सर्वसिद्धिञ्च किं मातरदेयं स्वसुताय च॥
मनः सुनिर्मलं कृत्वा धर्मे तपसि सन्ततम्। श्रेष्ठे सर्वं करिष्यामि न कामे जन्महेतुके।

स्वकामात् कुरुते कर्म कर्मणो भोग एव च।
भोगौ शुभाशुभौ ज्ञेयौ तौ हेतू सुखदुःखयोः ॥ ६१ ॥

दुःखं न कस्माद्भवति सुखं वा जगदम्बिके। सर्वं स्वकर्मणो भोगस्तेन तद्विरतो बुधः।
कर्म निर्मूलयन्त्येव सन्तो हि सततं मुदा। हरिभावनबुद्ध्या तत्तपसा भक्तसङ्गतः॥
इन्द्रियद्रव्यसंयोगसुखं विध्वंसनावधि। हरिसंलापरूपञ्च सुखं तत्सर्वकालिकम् ॥६४॥
हरिस्मरणशीलानां नायुर्याति सतां सति। न तेषामीश्वरः कालो नचमृत्युञ्जयो ध्रुवम्
चिरं जीवन्ति ते भक्ता भारतेचिरजीविनः। सर्वसिद्धिञ्च विज्ञाय स्वच्छन्दंसर्वगामिनः
जातिस्मरा हरेर्भक्ता जानन्तिकोटिजन्मनः। कथयन्ति कथां जन्म लभन्तेस्वेच्छयामुदा
परं पुनन्ति ते पूतास्तीर्थानि स्वावलीलया। पुण्यक्षेत्रेऽत्र सेवायै परार्थञ्च भ्रमन्ति ते॥
वैष्णवानां पदस्पर्शात् सद्यः पूता वसुन्धरा। कालं गोदोहनमात्रं तीर्थे यत्र वसन्ति ते
गुरोरास्याद्विष्णुमन्त्रः श्रुतो यस्य प्रविश्यति। तं वैष्णवं तीर्थपूतं प्रवदन्ति पुराविदः

पुरुषाणां शतं पूर्वमुद्धरन्ति शतं परम् । लीलया भारते भक्त्या सोदरान्मातरं तथा ।७१

मातामहानां पुरुषान् दशपूर्वान् दशापरान् ।
मातुः प्रसूमुद्धरन्ति दारुणात् यमताड़नात् ॥ ७२ ॥

भक्तदर्शनमाश्लेषं मानवाः प्राप्नुवन्ति ये । ते याताः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षिताः ॥
न लिप्ताः पातके भक्ताः सन्ततं हरिमानसाः । यथाग्नयः सर्वभक्ष्या यथाद्रव्येषु वायवः
त्रिकोटिजन्मनो जन्तुः प्राप्नोति जन्ममानवम् । प्राप्नोति भक्तसङ्गं स मानुषे कोटिजन्मनः
भक्तसङ्गात् भवेत् भक्तेरङ्कुरो जीविनः सति । अभक्तदर्शनादेव सच प्राप्नोतिशुष्कताम्
पुनः प्रफुल्लतां याति वैष्णवालापमात्रतः । अङ्कुरश्चाविनाशी च वर्द्धते प्रतिजन्मनि ।७७
तत्तरोर्वर्द्धमानस्य हरिदास्यं फलं सति । परिणामे भक्तिपाके पार्षदश्च भवेद्धरेः ॥७८॥
महति प्रलये नाशो न भवेत्तस्य निश्चितम् । सर्वसृष्टेश्च संहारे ब्रह्मलोकस्य ब्रह्मणः ॥
तस्मान्नारायणे भक्तिं देहिमामम्बिके सदा । न भवेद्विष्णुभक्तिश्च विष्णुमाये त्वयाविना
तद्भक्तं लोकशिक्षार्थं स्वतपस्तवपूजनम् । सर्वेषां फलदात्री त्वं नित्यरूपा सनातनी ॥
गणेशरूपः श्रीकृष्णः कल्पे कल्पे तवात्मजः । त्वत्क्रोड़मागतःक्षिप्रमित्युक्त्वान्तरधीयत
कृत्वान्तर्द्धानमीशश्च बालरूपं विधाय सः । जगाम पार्वतीतल्पं मन्दिराभ्यन्तरस्थितम्
तल्पस्थे शिववीर्य्ये च मिश्रितः स बभूव ह । ददर्श गेहशिखरं प्रसूतो बालको यथा ॥
शुद्धचम्पकवर्णाभः कोटिचन्द्रसमप्रभः । सुखदृश्यः सर्वजनैश्चक्षूरश्मिविवर्द्धकः ॥८५॥
अतीव सुन्दरतनुः कामदेवविमोहनः । मुखं निरुपमं बिभ्रच्छारदेन्दुविनिन्दकम् ॥८६॥
सुन्दरे लोचने बिभ्रच्चारुपद्मविनिन्दके । ओष्ठाधरपुटं बिभ्रन् पक्वबिम्बविनिन्दकम् ।८७।
कपालश्च कपोलश्च परमं सुमनोहरम् । नासाग्रं रुचिरं बिभ्रन् खगेन्द्रचञ्चुनिन्दकम् ॥
त्रैलोक्येषु निरुपमं सर्वाङ्गं बिभ्रदुत्तमम् । शयानः शयने रम्ये प्रेरयन् हस्तपादकम् ८९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे गणेशोत्पत्तिर्नाम
अष्टमोऽध्यायः ।

———

नवमोऽध्यायः

हरौ तिरोहिते पार्वत्या ब्राह्मणान्वेषणम् ।

नारायण उवाच ।

हरौ तिरोहिते भूते दुर्गा च शङ्करस्तदा । ब्राह्मणान्वेषणं कृत्वा बभ्राम परितो मुने ॥१

पार्वत्युवाच ।

अये विप्रेन्द्रातिवृद्ध क्व गतोऽसि क्षुधातुरः । हे तात दर्शनं देहि प्राणांश्च रक्ष मे विभो
शिव शीघ्रं समुत्तिष्ठ ब्राह्मणान्वेषणं कुरु । क्षणमुन्मनसोरेषः प्रत्यक्षमावयोर्गतः ॥३॥

अगृहीत्वा गृहात् पूजां गृहिणोऽतिथिरीश्वर ।
यदि याति क्षुधार्त्तश्च तस्य किं जीवनं वृथा ॥ ४ ॥

पितरस्तन्न गृह्णन्ति पिण्डदानञ्च तर्पणम् । तस्याहुतिं न गृह्णन्ति वह्निः पुष्पं जलं सुराः
हव्यं पुष्पं जलं द्रव्यमशुचेश्च सुरासमम् । अमेध्यसदृशः पिण्डः स्पर्शनं पुण्यनाशनम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाग्बभूवाशरीरिणी । कैवल्ययुक्ता सा दुर्गा तां शुश्राव शुचातुरा ॥
शान्ता भव जगन्मातः स्वसुतं पश्य मन्दिरे । कृष्णं गोलोकनाथं तं परिपूर्णतमं परम्
सुपुण्यकव्रततरोः फलरूपं सनातनम् । यत्तेजो योगिनः शश्वत् ध्यायन्ते सन्ततं मुदा
ध्यायन्तेवैष्णवा देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः । यस्यपूज्यस्य सर्वाग्रे कल्पे कल्पेच पूजनम्
यस्य स्मरणमात्रेण सर्वविघ्नो विनश्यति । पुण्यराशिस्वरूपञ्च स्वसुतं पश्य मन्दिरे ॥
कल्पे कल्पे ध्यायसे यं ज्योतीरूपं सनातनम् । पश्यत्वं मुक्तिदं पुत्रं भक्तानुग्रहविग्रहम्
तव वाञ्छापूर्णवीजं तपः कल्पतरोः फलम् । सुन्दरं स्वसुतं पश्य कोटिकन्दर्पनन्दकम्
नायं विप्रः क्षुधार्त्तश्च विप्ररूपी जनार्दनः । किं वा विलपसे दुर्गे क्वचावृद्धः क्वचातिथिः

सरस्वतीत्येवमुक्त्वा विरराम च नारद ॥१४ ॥

त्रस्ता श्रुत्वाऽकाशवाणीं जगामस्वालयं सती । ददर्श बालं पर्य्यङ्के शयानंसस्मितंमुदा
पश्यन्तं गेहशिखरं शतचन्द्रसमप्रभम् । स्वप्रभापटलेनैव द्योतयन्तं महीतलम् ॥ १६ ॥

कुर्वन्तं भ्रमणं तल्पे पश्यन्तं स्वेच्छया मुदा। उमेति शब्दं कुर्वन्तंरुदन्तं तं स्तनार्थिनम्।
दृष्ट्वा तमद्भुतं रूपं त्रस्ता शङ्करसन्निधिम्। गत्वेत्युवाच प्राणेशं मङ्गलं सर्वमङ्गला ॥१८

पार्वत्युवाच।

गृहमागच्छ प्राणेश तपसां फलदायकम्। कल्पे कल्पे ध्यायसे यं तं पश्यागत्यमन्दिरम्
शीघ्रं पुत्रमुखं पश्य पुण्यवीजं महोत्सवम्। पुन्नामनरकत्राणं कारणं भवतारणम्॥२०
स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम्। पुत्रसुदर्शनस्यास्य कलां नार्हति षोड़शीम्
सर्वदानेन यत्पुण्यंयत्पृथिव्याः प्रदक्षिणात्। पुत्रदर्शनपुण्यस्य कलां नार्हति षोड़शीम्
सर्वैस्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशनैर्व्रतैः। मत्पुत्रोद्भवपुण्यस्य कलां नार्हति षोड़शीम्।
यद्विप्रभोजनैः पुण्यं यदेव सुरसेवनैः। सत्पुत्रप्राप्तिपुण्यस्य कलां नार्हति षोड़शीम्
पार्वती वचनं श्रुत्वा शिवः प्रहृष्टमानसः। आजगाम स्वभवनं क्षिप्रं स कान्तया सह।
ददर्श तल्पे स्वसुतं तप्तकाञ्चनसन्निभम्। हृदयस्थं च यद्रूपं तदेवाति मनोहरम्॥२५॥
दुर्गा तल्पात् समादाय कृत्वावक्षसि तं सुतम्। चुचुम्बानन्दजलधौ निमग्नासेत्युवाचह
संप्राप्यामूल्यरत्नं त्वां पूर्णमेव सनातनम्। यथा मनो दरिद्रस्यसहसा प्राप्यसद्धनम्।
कान्ते सुचिरमायाते प्रोषिते योषितो यथा। मानसं परिपूर्णञ्च वभूव च तथा मनः॥
सुचिरं गतमायान्तमेकपुत्रा यथा सुतम्। दृष्ट्वा तुष्टा यथा वत्स तथाहमपि साम्प्रतम्॥
सद्रत्नं सुचिरं भ्रष्टं प्राप्य हृष्टो यथा जनः। अनावृष्टौ सुवृष्टिञ्च सम्प्राप्याहं तथासुतम्
यथा सुचिरमन्धानां स्थितानाञ्च निराश्रये। चक्षुः सुनिर्मलं प्राप्य मनः पूर्णं तथैवमे
दुस्तरे सागरे घोरे पतितस्य च सङ्कटे। अनौकस्य प्राप्य नौकां मनः पूर्णं तथा मम॥
तृष्णया शुष्ककण्ठानां सुचिराच्चसुशीतलम्। सुवासितंजलंप्राप्य मनःपूर्णं तथामम॥
दावाग्निपतितानाञ्च स्थितानाञ्च निराश्रये। निरग्निमाश्रयं प्राप्यमनः पूर्णं तथा मम॥
चिरं वुभुक्षितानाञ्च व्रतोपवासकारिणाम्। सदन्नं पुरतो दृष्ट्वा मनः पूर्णं तथा मम॥
इत्युक्त्वा पार्वती तत्र क्रोड़े कृत्वा स्ववालकम्॥ ३५॥
प्रीत्या स्तनं ददौ तस्मै परमानन्दमानसा। क्रोड़े चकार भगवान् वालकं हृष्टमानसः॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे गणेशदर्शनं नाम नवमोऽध्यायः।

दशमोऽध्यायः

सर्वेभ्यो बहुविधदानम् ।

नारायण उवाच ।

तौ दम्पती वहिर्गत्वा पुत्रमङ्गलहेतवे । विविधानि च रत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा।

वन्दिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च दानानि विविधानि च ।
नानाविधानि वाद्यानि वादयामास शङ्करः ॥ २ ॥

हिमालयश्च रत्नानां ददौ लक्षं द्विजातये । सहस्रञ्च गजेन्द्राणामश्वानाञ्च त्रिलक्षकम्।
दशलक्षं गवाञ्चैव पञ्चलक्षं सुवर्णकम् । मुक्तामाणिक्यरत्नानि मणिश्रेष्ठानि यानि च।
अन्यान्यपिच दानानिवस्त्राणिभूषणानिच । सर्वाण्यमूल्यरत्नानि क्षीरोदसम्भवानिच

ब्राह्मणेभ्यो ददौ विष्णुः कौस्तुभं कौतुकान्वितः ।
ब्रह्मा विशिष्टदानानि विप्राणां वाञ्छितानि च ।
सुदुर्लभानि सृष्टौ च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ६ ॥

धर्मः सूर्य्यश्च शक्रश्च देवाश्चा मुनयस्तथा । गन्धर्वाः पर्वता देव्यो ददुर्दानं क्रमेण च॥
माणिक्यानांसहस्राणि रत्नानाञ्चशतानिच । शतानिकौस्तुभानाञ्च हीरकाणांशतानिच।

हरिद्वर्णमणीन्द्राणां सहस्राणि मुदान्वितः ॥ ६ ॥

गवां रत्नानि लक्षाणि गजरत्नंसहस्रकम् । अमूल्यान्यन्यरत्नानि श्वेतवर्णानिकौतुकात्
शतलक्षं सुवर्णानां वह्निशुद्धांशुकानि च । ब्राह्मणेभ्यो ददौ ब्रह्मन् तत्र क्षीरोदकार्णवः।
हारञ्चामूल्यरत्नानां त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् । अतीवनिर्मलं सारं सूर्य्यभाऽनुविनिन्दकम्
परिष्कृतञ्च माणिक्यैर्हीरकैश्च विराजितम् । रम्यं कौस्तुभध्यस्थं ददौ देवी सरस्वती॥
त्रैलोक्यसारहारञ्च सद्रत्नसारनिर्मितम् । भूषणानिच सर्वाणि सा सावित्री ददौ मुदा
लक्षं सुवर्णलोष्ट्राणां धनानि विविधानि च । शतान्यमूल्यरत्नानां कुबेरश्च ददौ मुदा।
दानानि दत्त्वा विप्रेभ्यस्ते सर्वे ददृशुःशिशुम् । परमानन्दसंयुक्ताः शिवपुत्रोत्सवेमुने।

भारंवोढुमशक्ताश्चब्राह्मणा वन्दिनस्तथा। स्थायंस्थायश्चगच्छन्तोधनानां पथि कातराः
कथयन्ति कथाः सर्वे विश्रान्ताः पूर्वदायिनाम्।
वृद्धाः शृण्वन्ति मुदिता युवानो भिक्षुका मुने॥ १८॥
विष्णुः प्रमुदितस्तत्र वादयामास दुन्दुभिम्। सङ्गीतं गाययामासकारयामास नर्त्तनम्
वेदांश्च पाठयामास पुराणानि च नारद।
मुनीन्द्रानानयामास पूजयामास तान् मुदा। आशिषं दापयामास कारयामासमङ्गलम्।
सार्द्धं देवैश्च देवीभिर्ददौ तस्मै शुभाशिषम्॥ २०॥

विष्णुरुवाच।

शिवेन तुल्यं ज्ञानन्ते परमायुश्च बालक। पराक्रमे मया तुल्यः सर्वसिद्धीश्वरो भव॥

ब्रह्मोवाच।

यशसा ते जगत् पूर्णं सर्वपूज्यो भवाचिरम्। सर्वेषां पुरतः पूजा भवत्वतिसुदुर्लभा॥

धर्म्म उवाच।

मया तुल्यः सुधर्मिष्ठो भवान् भव सुदुर्लभः। सर्वज्ञश्चदयायुक्तो हरिभक्तो हरेःसमः॥

महादेव उवाच।

दाताभवमया तुल्योहरिभक्तश्च बुद्धिमान्। विद्यावान् पुण्यवान् शान्तोदान्तश्चप्राणवल्लभ

लक्ष्मीरुवाच।

मम स्थितिश्च गेहे ते देहे भवतु शाश्वती। पतिव्रता मयातुल्या शान्ता कान्तामनोहरा

सरस्वत्युवाच।

मया तुल्या सुकविता धारणाशक्तिरेव च। स्मृतिर्विवेचनाशक्तिर्भवत्वतिशया सुत॥

सावित्र्युवाच।

वत्साहं वेदजननी वेदज्ञानी भवाचिरम्। मन्मन्त्रजपशीलश्च प्रवरो वेदवादिनाम्॥२७॥

हिमालय उवाच

श्रीकृष्णेतिमतिःशश्वत्भक्तिर्भवतुशाश्वती। श्रीकृष्णतुल्योगुणवान्भवकृष्णपरायणः

मेनकोवाच।

समुद्रतुल्यो गाम्भीर्य्येकामतुल्यश्च रूपवान्। श्रीयुक्तःश्रीपतिसमो धर्मे धर्मसमोभव॥

वसुन्धरोवाच ।

क्षमाशीलो मया तुल्यः शरण्यःसर्वरत्नवान् । निर्विघ्नो विघ्ननिघ्नश्च भव वत्सशुभाश्रयः

पार्वत्युवाच ।

ताततुल्यमहायोगी सिद्धः सिद्धिप्रदः शुभः । मृत्युञ्जयश्च भगवान् भवत्वतिविशारदः

ऋषयो मुनयः सिद्धाः सर्वे युयुजु १ शेषम् । ब्राह्मणा वन्दिनश्चैव युयुजुःसर्वमङ्गलम्

सर्वं ते कथितं वत्स सर्वमङ्गलमङ्गलम् । गणेशजन्मकथनं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ३३ ॥

इमं सुमङ्गलाध्यायं यः शृणोति सुसंयतः । सर्वमङ्गलसंयुक्तः स भवेन्मङ्गलालयः ॥३४

अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् । कृपणो लभते सत्वं शश्वत् सम्पत्प्रदायि च ॥

भार्य्यार्थीलभतेभार्य्यां प्रजार्थीलभतेप्रजाम् । आरोग्यंलभते रोगी सौभाग्यंदुर्भगालभेत्

भ्रष्टपुत्रं नष्टधनं प्रोषितश्च प्रियं लभेत् । शोकाविष्टःसदानन्दं लभते नात्र संशयः ॥३७॥

गणेशाख्यानश्रवणे यत् पुण्यं लभते नरः । तत् फलं लभते नूनमध्यायश्रवणे मुने ॥

अयश्च मङ्गलाध्यायो यस्य गेहे च तिष्ठति । सदा मङ्गलसंयुक्तः स भवेन्नात्र संशयः ३९

यात्राकाले च पुण्याहे यः शृणोति समाहितः । सर्वाभीष्टं सलभते श्रीगणेशप्रसादतः ॥

इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद-संवादे गणपतिखण्डे गणेशोद्भवमङ्गलं नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः

गणेशदर्शनार्थं शनैश्चरागमनम् ।

नारायण उवाच ।

हरिस्तमाशिषं कृत्वा रत्नसिंहासने वरे । दैवैश्च मुनिभिः सार्द्धमुवास तत्र संसदि ॥१॥

दक्षिणे शङ्करस्तस्य वामे ब्रह्मा प्रजापतिः । पुरतो जगतां साक्षी धर्मो धर्मवतां वरः ॥

आवां धर्मसमीपे च सूर्य्यः शक्रःकलानिधिः । देवाश्चमुनयोब्रह्मन्नृषुःशैलाःसुखासने ॥

ननर्त्त नर्त्तकश्रेणी जगुर्गन्धर्वकिन्नराः। श्रुतिसारं श्रुतिसुखं तुष्टुवुः श्रुतयो हरिम् ॥४॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र द्रष्टुं शङ्करनन्दनम्। आजगाम महायोगी सूर्य्यपुत्रः शनैश्चरः ॥ ५ ॥
अत्यन्तनम्रवदन ईषन्मुद्रितलोचनः। अन्तर्बहिः स्मरन् कृष्णं कृष्णैकगतमानसः ॥ ६ ॥
तपःफलाशी तेजस्वी ज्वलदग्निशिखोपमः। अतीवसुन्दरः श्याम पीताम्बरधरो वरः ॥७
प्रणम्य विष्णुं ब्रह्माणं शिवं धर्मं रविं सुरान्। मुनीन्द्रान् बालकं द्रष्टुं जगाम तदनुज्ञया
प्रधानद्वारमासाद्य शिवतुल्यपराक्रमम्। द्वारिणं शूलहस्तञ्च विशालाक्षमुवाच ह ॥९॥

शनैश्चर उवाच।

शिवाज्ञया शिशुं द्रष्टुं यामि शङ्करकिङ्कर। विष्णुप्रमुखदेवानां मुनीनामनुरोधतः ॥१०॥

आज्ञां देहि च मां गन्तुं पार्वतीसन्निधिं बुध।
पुनर्यामि शिशुं दृष्ट्वा विषयासक्तमानसः ॥११॥

विशालाक्ष उवाच।

आज्ञावहो न देवानां नाहं शङ्करकिङ्करः।
द्वारं दातुं न शक्तोऽहं विनाऽऽत्ममातुराज्ञया ॥१२॥

इत्युक्त्वाभ्यन्तरभ्येत्य प्रेरितः स शिवाज्ञया। ददौ द्वारं ग्रहेशायविशालाक्षो मुदा ततः
शनिरभ्यन्तरं गत्वा ननाम नम्रकन्धरः। रत्नसिंहासनस्थाञ्च पार्वतीं सस्मितां मुदा ॥
सखिभिःपञ्चभिःशश्वत्सेवितांश्वेतचामरैः। सखिदत्तञ्चताम्बूलंभुक्तवन्तींसुवासितम् ॥
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम्। पश्यन्तीं नर्त्तकीनृत्यं पुत्रंकृत्वाचवक्षसि ॥
नतं सूर्य्यसुतं दृष्ट्वा दुर्गा संभाष्य सत्वरम्। शुभाशिषं ददौ तस्मैपृष्टातन्मङ्गलंशुभम् ॥

पार्वत्युवाच।

कथमानम्रवक्त्रस्त्वं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम्।
किं न पश्यसि मां साधो बालकं वा ग्रहेश्वर ॥१८॥

शनिरुवाच।

सर्वे स्वकर्मणा साध्वि भुञ्जते तपसः फलम्। शुभाशुभञ्चयत्कर्मकोटिकल्पैर्नलुप्यते ॥
कर्मणा जायते जन्तुर्ब्रह्मेन्द्रसूर्य्यमन्दिरे। कर्मणा नरगेहेषु पश्वादिषु च कर्मणा ॥२०॥

कर्मणा नरकं याति वैकुण्ठं याति कर्मणा । स्वकर्मणाचराजेन्द्रोभृत्यश्चापि स्वकर्मणा ॥
कर्मणासुन्दरःशश्वद्व्याधियुक्तःस्वकर्मणा । कर्मणाविषयीमातर्निर्लिप्तश्चस्वकर्मणा ॥
कर्मणा धनवान्लोकोदैन्ययुक्तःस्वकर्मणा । कर्मणासत्कुटुम्बीचकर्मणाबन्धुकण्टकः ।
सुभार्य्यश्चसुपुत्रश्चसुखीशश्वत्स्वकर्मणा । अपुत्रकश्चकुस्त्रीचाग्निर्लीकश्च स्वकर्मणा ॥

इतिहासञ्चातिगोप्यं शृणु शङ्करवल्लभे ।
अकथ्यं जननीसाक्षाल्लज्जाजनककारणम् ॥२५॥
आबालात् कृष्णभक्तोऽहं कृष्णध्यानैकमानसः ।
तपस्यासु रतः शश्वत् विषये विरतः सदा ॥२६॥
पिता ददौ विवाहे तु कन्याञ्चित्ररथस्य च ।
अतितेजस्विनी शश्वत् तपस्यासु रता सती ॥२७॥
एकदा सा ऋतुस्नाता सुवेशं स्वं विधाय च ।
रत्नालङ्कारसंयुक्ता मुनिमानसमोहिनी ॥२८॥

हरेः पादं ध्यायमानं सा मां पश्येत्युवाचह । मत्समीपं समागत्य सस्मितालोललोचना ॥
शशाप मामपश्यन्तं ऋतुनष्टा स्वकोपतः । वाह्यज्ञानविहीनञ्च ध्यानैकतानमानसम् ॥
न दृष्टाहं त्वया येन न कृतमृतुरक्षणम् । त्वया दृष्टञ्च यद्वस्तु मूढ़ सर्वं विनश्यति ॥३१
अहञ्च विरते ध्यानेऽतोषयं तां तदा सतीम् । शापं मोक्तुं न शक्तासा पश्चात्तापं चकारह
तेनमात र्न पश्यामि किञ्चिद्वस्तु स्वचक्षुषा । ततः प्रकृतिनम्रास्यः प्राणिहिंसाभयादहम् ॥
शनैश्चरवचः श्रुत्वा जहास पार्वती मुने । ऊच्चैः प्रजहसुः सर्वा नर्त्तकीकिन्नरीगणाः ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे शनिपार्वती-
संवादो नामैकादशोऽध्यायः ।

———

द्वादशोऽध्यायः

शनिना बालकदर्शनम् ।

नारायण उवाच ।

दुर्गा तद्वचनं श्रुत्वा सस्मार हरिमीश्वरम् । ईश्वरेच्छावशीभूतं जगदेवेत्युवाचह ॥१॥
साचदेवी वशीभूता शनिं प्रोवाच कौतुकात् । पश्यमां मच्छिशुमिति निषेकःकेनवार्य्यते
पार्वतीवचनं श्रुत्वा शनिर्मेने हृदा स्वयम् । पश्यामि किंन पश्यामि पार्वतीसुतमित्यहो

यदि वा नो मया दृष्टस्तस्य विघ्नो भवेद् ध्रुवम् ॥ ३ ॥

इत्येवमुक्त्वा धर्मिष्ठो धर्मं कृत्वा तु साक्षिणम् । बालं द्रष्टुं मनश्चक्रे न बालमातरं शनिः
विषण्णमानसः पूर्वं शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः । सव्यलोचनकोणेन ददर्शच शिशोर्मुखम् ५।
शनेश्च दृष्टिमात्रेण चिच्छेद मस्तकं मुने । चक्षुर्निवारयामास तस्थौ नम्राननः शनिः।६।

तस्थौ च पार्वतीक्रोड़े तत्सर्वाङ्गः सलोहितः ।
विवेश मस्तकं कृष्णे गत्वा गोलोकमीप्सितम् ॥ ७ ॥

मूर्च्छां संप्राप सादेवी विलप्यच भृशंमुहुः । मत्ताइव पृथिव्यान्तुकृत्वा वक्षसिबालकम्

विस्मितास्ते सुराः सर्वे चित्रपुत्तलिका यथा ।
देव्यश्च शैला गन्धर्वाः शिवः कैलासवासिनः ॥ ९ ॥
तान् सर्वान् मूर्च्छितान् दृष्ट्वैवारुह्य गरुड़ं हरिः ।
जगाम पुष्पभद्रां स उत्तरस्यां दिशि स्थिताम् ॥ १० ॥

पुष्पभद्रानदीतीरे ददर्श कानने स्थितः । गजेन्द्रं निद्रितं तत्र शयानं हस्तिनीयुतम् ॥११॥
दिश्युत्तरस्यां शिरसंमूर्च्छितं सुरतश्रमात् । परितः शावकान् कृत्वा परमानन्दमानसम्
शीघ्रं सुदर्शनेनैव चिच्छेद तच्छिरोमुदा । स्थापयामास गरुड़े रुधिराक्तं मनोहरम् ।१३
गजच्छिन्नाङ्गविक्षेपात् प्रबोधं प्राप्य हस्तिनी । शावकान्बोधयामास चाशुभं वदतीतदा

रुरोद शावकैः सार्द्धं सा विलप्य शुचातुरा ॥ १४ ॥

तुष्टाव कमलाकान्तं शान्तं सस्मितमीश्वरम् । शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बरं परम् ।
गरुड़स्थं जगत्कान्तं भ्रामयन्तं सुदर्शनम् ॥ १५ ॥
निषेकं खण्डितुं शक्तं निषेकजनकं विभुम् । निषेकभोगदातारं भोगनिस्तारकारणम् ।
प्रभुस्तत् स्तवनात्तुष्टस्तस्मै विप्रवरं ददौ । मुण्डान्मुण्डं विनिष्कृत्य युयुजेऽन्यगजस्य च
जीवयामास तं तत्र ब्रह्मज्ञानेन ब्रह्मवित् । सर्वाङ्गे योजयामास गजस्य चरणाम्बुजम् ।
त्वं जीवाकल्पपर्य्यन्तं परिवारैः समं गजः । इत्युक्त्वा च मनोयायी कैलासमाजगाम सः
आगत्य पार्वतीस्थानं बालं कृत्वा स्ववक्षसि ।
रुचिरं तच्छिरः कृत्वा योजयामास बालके ॥ २० ॥
ब्रह्मस्वरूपो भगवान् ब्रह्मज्ञानेन लीलया । जीवनं कारयामास हुङ्कारोच्चारणेन च ॥२१
पार्वतीं बोधयित्वा तु कृत्वा क्रोड़े च तं शिशुम् ।
बोधयामास तां कृष्ण आध्यात्मिकविबोधनैः ॥ २२ ॥

विष्णुरुवाच ।

ब्रह्मादिकीटपर्य्यन्तं जगद् भुंक्ते स्वकर्मणा ।
जगद्बुद्धिस्वरूपासि त्वं न जानासि किं शिवे ॥ २३ ॥
कल्पकोटिशतं भोगो जीविनां तत् स्वकर्मणा ।
उपस्थितो भवेन्नित्यं प्रतियोनौ शुभाशुभैः ॥ २४ ॥
इन्द्रः स्वकर्मणा कीटयोनौ जन्म लभेत् सति । कीटश्चापि भवेदिन्द्रः पूर्वकर्मफलेन वै
सिंहोऽपि मक्षिकां हन्तुमक्षमः प्राक्तनं विना । मशको हस्तिनं हन्तुं क्षमःस्वप्राक्तनेन वै
सुखं दुःखं भयं शोकमानन्दं कर्मणः फलम् ।
सुकर्मणः सुखं हर्षमितरे पापकर्मणः ॥ २७ ॥
इहैव कर्मणो भोगः परत्र च शुभाशुभैः । कर्मोपार्जनयोग्यश्च पुण्यक्षेत्रश्च भारतम् ॥२८
कर्मणःफलदाताच विधाताच विधेरपि । मृत्योर्मृत्युः कालकालो निषेकस्य निषेकः
संहर्त्तु रपि संहर्त्ता पातुः पाताः परात्परः । गोलोकनाथः श्रीकृष्णःपरिपूर्णतमः स्वयं
वयं यस्य कला पुंसो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । महाविराड्यदंशश्च यल्लोमविवरे जगत्

कलांशाः केऽपि तद्धर्मे कलांशांशाश्च केचन । चराचरं जगत् सर्वं तत्रतस्थौविनायकः
श्रीविष्णोर्वचनं श्रुत्वा परितुष्टा च पार्वती । स्तनं ददौ च शिशवे तं प्रणम्य गदाधरम्
तुष्टाव पार्वती तुष्टा प्रेरिता शङ्करेण च । पुटाञ्जलियुता भक्त्या विष्णुं तं कमलापतिम्॥
आशिषं युयुजे विष्णुः शिशुश्च शिशुमातरम् । ददौ गले बालकस्य कौस्तुभञ्चस्वभूषणम्
ब्रह्मा ददौ स्वमुकुटं धर्मश्च रत्नभूषणम् । क्रमेण देव्यो रत्नानि ददुः सर्वे यथोचितम् ॥
तुष्टाव तं महादेवश्चातीवहृष्टमानसः । देवाश्च मुनयः शैला गन्धर्वाः सर्वयोषितः ॥३७
दृष्ट्वा शिवः शिवाचैव बालकं मृतजीवितम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ तत्र कोटिरत्नानि नारद

अश्वानाञ्च गजानाञ्च सहस्राणि शतानि च ।

वन्दिभ्यः प्रददौ तत्र बालके मृतजीविते ॥ ३९ ॥

हिमालयश्च संहृष्टो हृष्टा देवाश्च तत्र वै । ददुर्दानानि विप्रेभ्यो वन्दिभ्यः सर्वयोषितः
ब्राह्मणान् भोजयामास कारयामास मङ्गलम् । वेदांश्च पाठयामास पुराणानि रमापतिः
शनिं सलज्जितं दृष्ट्वा पार्वती कोपशालिनी । शशाप च सभामध्येऽप्यङ्गहीनो भवेति च
दृष्ट्वा शप्तं शनिं सूर्य्यः कश्यपश्च यमस्तथा । तेऽतिरुष्टाःसमुत्तस्थुर्गामुकाः शङ्करालयात्
रक्ताक्षास्ते रक्तमुखाः कोपप्रस्फुरिताधराः । तां धर्मं साक्षिणंकृत्वा विष्णुश्चशप्तुमुद्यताः
ब्रह्मा तान्बोधयामासविष्णुनाप्रेरितैः सुरैः । रक्तास्यांपार्वतीञ्चैवकोपप्रस्फुरिताधराम्
ब्रह्माणमूचुस्ते तत्र क्रमेण समयोचितम् । भीरवो देवताः सर्वे मुनयः पर्वतास्तथा ॥

कश्यप उवाच ।

दृष्टोऽयं प्राक्तनेन पत्नीशापेन सर्वदा । बालं ददर्श यत्नेन तस्यैव मातुराज्ञया ॥ ४७ ॥

श्रीसूर्य्य उवाच ।

तं धर्मं साक्षिणं कृत्वा पुत्रस्य मातुराज्ञया । मत्पुत्रोऽतिप्रयत्नेन ददर्श पार्वती सुतम्
यथा निरपराधेन मत्पुत्रं सा शशाप ह । तत्पुत्रस्याङ्गभङ्गश्च भविष्यति न संशयः ॥

यम उवाच ।

कस्माय स्वयमाज्ञाञ्च शशाप चस्वयं कथम् । वयं शपामः कोऽधर्मा जिघांसोश्चविहिंसने

ब्रह्मोवाच ।

शशाप पार्वती रुष्टा स्त्रीस्वभावाच्च चापलात् । सर्वेषां वचनेनैव क्षन्तुमर्हन्तु साधवः ।
दुर्गे दत्त्वा त्वमाज्ञाञ्च पुत्रदर्शनहेतवे । कथं शपसि निर्दोषमतिथिं त्वद्गृहागतम् ॥५२
इत्युक्त्वा शनिमादाय बोधयित्वा तु पार्वतीम् । तां तं समर्पणं चक्रे शापमोचनहेतवे
बभूव पार्वती तुष्टा ब्रह्मणो वचनान्मुने । शान्ता बभूवुस्ते तत्र दिनेशयमकश्यपाः ॥५४
उवाच पार्वती तत्र संन्तुष्टा तं शनैश्चरम् । प्रसादिता शिवेनैव ब्रह्मणा परिसेविता ।

पार्वत्युवाच ।

ग्रहराजो भव शने मद्वरेण हरिप्रियः । चिरजीवी च योगीन्द्रो हरिभक्तस्य का विपत्
अद्य प्रभृतिनिर्विघ्नाहरौभक्तिर्दृढ़ास्तु ते । मच्छापामोघतो वत्सकिञ्चित्खञ्जोभविष्यति
इत्युक्त्वा पार्वतीतुष्टाबालंकृत्वाचवक्षसि । उवास योषितां मध्ये तस्मैदत्त्वाशुभाशिषम्
शनिर्जगाम देवानां समीपं हृष्टमानसः । प्रणम्य भक्त्या तां ब्रह्मन्नम्बिकां जगदम्बिकाम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे विघ्नोपखण्डनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः

विष्णुकृतं गणेशस्तोत्रम् ।

नारायण उवाच ।

अथ विष्णुः शुभे काले देवैश्च मुनिभिः सह । पूजयामास तं बालमुपहारैरनुत्तमैः ॥१
सर्वाग्रे च तव पूजा च मया दत्तासुरोत्तम । सर्वपूज्यश्च योगीन्द्रो भववत्सेत्युवाचतम्
वनमालां ददौ तस्मै ब्रह्मज्ञानञ्च मुक्तिदम् । सर्वसिद्धिं प्रदायैव चकारात्मसमं हरिः ।
ददौ द्रव्याणि चारूणि चोपचाराणि षोड़श । तन्नामकरणं चक्रे मुनिभिश्च समं सुरैः
विघ्नेशश्च गणेशश्च हेरम्बश्च गजाननः । लम्बोदरश्चैकदन्तः शूर्पकर्णो विनायकः ॥५

एतान्यष्टौ च नामानि तस्य चक्रे सनातनः। आशिषं दापयामास चानयामासतान्मुनीन्
सिंहासनं ददौ धर्मस्तस्मै ब्रह्मा कमण्डलुम्। शङ्करो योगपट्टञ्च तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभम्
रत्नसिंहासनं शक्रः सूर्य्यश्च मणिकुण्डले। माणिक्यमालां चन्द्रश्च कुवेरश्च किरीटकम्
वह्निशुद्धञ्च वसनं ददौ तस्मै हुताशनः। रत्नछत्रञ्च वरुणो वायुः रत्नाङ्गुरीयकम् ॥ ९ ॥
क्षीरोदोद्भवसद्रत्नरचितं वलयं वरम्। मञ्जीरञ्चापि केयूरं ददौ पद्मालया मुने ॥ १० ॥
कण्ठभूषाञ्च सावित्री भारती हारमुज्ज्वलम्। क्रमेण सर्वदेवाश्च देव्यश्च यौतुकं ददुः।
मुनयः पर्वताश्चैव रत्नानि विविधानि च। वसुन्धरा ददौ तस्मै वाहनाय च मूषिकम्।
क्रमेण देवा देव्यश्च मुनयः पर्वतादयः। गन्धर्वाः किन्नरा यक्षा मनवो मानवास्तथा ॥
नानाविधानि द्रव्याणि स्वादूनि मधुराणि च। पूजाञ्चक्रुश्च ते सर्वे क्रमेण भक्तिपूर्वकम्
पार्वती जगतां माता स्मेराननसरोरुहा। रत्नसिंहासने पुत्रं वासयामास नारद ॥१५॥
सर्वतीर्थोदकानाञ्च कलसानां शतेन च। स्नापयामास वेदोक्तमन्त्रेण मुनिभिस्तदा ॥
अग्निशौचे च वसने ददौ तस्मै सती मुदा ॥ १६ ॥
गोदावर्य्युदकं पाद्यमर्घ्यं गङ्गोदकेन च। दूर्वाभिरक्षतैः पुष्पैश्चन्दनेन समन्वितम् ॥१७॥
पुष्करोदकमानीय पुनराचमनीयकम्। मधुपर्कं रत्नपात्रैरासवं शर्करान्वितम् ॥ १८ ॥
स्नानीयं विष्णुतैलञ्च स्ववैद्येन विनिर्मितम्। अमूल्यरत्नरचितचारूणि भूषणानि च ॥
पारिजातप्रसूनानां माल्यानां शतकानि च। मालतीचम्पकादीनां पुष्पाणि विविधानिच
पूजार्हाणि च पात्राणि तुलसीवर्जितानि च ॥२० ॥
चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमानि च सादरम्। रत्नप्रदीपनिकरं धूपञ्च परितो ददौ ॥ २१ ॥
नैवेद्यं तत्प्रियञ्चैव तिललड्डुकपर्वतम्। यवगोधूमचूर्णानां पिष्टकानाञ्च पर्वतम् ॥२२॥
पक्वान्नानां पर्वतञ्च सुस्वादु सुमनोहरम्। पर्वतं स्वस्तिकानाञ्च सुस्वादुशर्करान्वितम्
गुड़ाकानाञ्च लाजानां पृथुकानाञ्च पर्वतम्। शाल्यन्नानां पिष्टकानां पर्वतं व्यञ्जनैःसह
कलसानाञ्च पयसां लक्षाणि प्रददौ मुदा ॥२४॥
लक्षाणि कलसानाञ्च दध्नां नारद पूजने। मधूनां कलसानाञ्च त्रिलक्षाणि च सुन्दरी
सर्पिषां कलसानाञ्च पञ्चलक्षाणि सादरम्।

दाड़िम्बानां श्रीफलानामसंख्यानि फलानि च ॥ २६ ॥
खर्जूराणां करञ्जानां जम्बूनां विविधानि च । आम्राणां पनसानाञ्च कदलीनाञ्च नारद
फलानि नारिकेलानामसंख्यानि ददौ मुदा ॥ २७ ॥
अन्यानि परिपक्वानि कालदेशोद्भवानि च । ददौ तानि महामाया स्वादूनि मधुराणि च
स्वच्छं सुनिर्मलञ्चैव कर्पूरादिसुवासितम् । गङ्गाजलञ्च पानार्थं पुनराचमनीयकम्॥
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् । सुवर्णपात्रशतकं परिपूर्णञ्च नारद ॥ ३०॥
शैलेश्वरी शैलराजः शैलजः शैलराजजः । शैलराजप्रियामात्याः पुपूजुः शैलजात्मजम्॥
ओं श्रीं ह्रीं क्लीं गणेश्वराय ब्रह्मरूपाय चारवे । सर्वसिद्धिप्रदेशाय विघ्नेशाय नमो नमः
इत्यनेनैव मन्त्रेण दत्त्वा द्रव्याणि भक्तितः । सर्वे प्रमुदितास्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवादयः॥
द्वात्रिंशदक्षरो मालामन्त्रोऽयं सर्वकामदः । धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदः सर्वसिद्धिदः
पञ्चलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिस्तु मन्त्रिणः । मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स च विष्णुश्च भारते
विघ्नानि च पलायन्ते तन्नामस्मरणेन च । महावाग्मी महासिद्धः सर्वसिद्धिसमन्वितः
वाक्पतिर्जगतांयातितस्यसाक्षात्सुनिश्चितम् । महाकवीन्द्रोगुणवान्विदुषाञ्चगुरोर्गुरुः
संपूज्यानेन मन्त्रेण देवा आनन्दसंप्लुताः । नानाविधानि वाद्यानि वादयामासुरुत्सवे
ब्राह्मणान् भोजयामासुः कारयामासुरुत्सवम् । ददुर्दानानि तेभ्यश्च वन्दिभ्यश्च विशेषतः

नारायण उवाच ।

अथ विष्णुः सभामध्ये संपूज्य तं गणेश्वरम् । तुष्टाव परया भक्त्यासर्वविघ्नविनायकम्

श्रीविष्णुरुवाच ।

ईश त्वां स्तोतुमिच्छामिब्रह्मज्योतिःसनातनम् । निरूपितुमशक्तोऽहमनुरूपमनीहकम्॥
प्रवरं सर्वदेवानां सिद्धानां योगिनां गुरुम् । सर्वस्वरूपं सर्वेशं ज्ञानराशिस्वरूपिणम्॥
अव्यक्तमक्षरं नित्यंसत्यमात्मस्वरूपिणम् । वायुतुल्यातिनिर्लिप्तंचाक्षतंसर्वसाक्षिणम्॥
संसारार्णवपारे च मायापोते सुदुर्लभे । कर्णधारस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहकारकम् ॥४४॥
वरं वरेण्यं वरदं वरदानामपीश्वरम् । सिद्धं सिद्धिस्वरूपञ्च सिद्धिदं सिद्धिसाधनम्॥
ध्यानातिरिक्तं ध्येयञ्च ध्यानासाध्यञ्च धार्मिकम् । धर्मस्वरूपं धर्मज्ञंधर्माधर्मफलप्रदम्॥

बीजं संसारवृक्षाणामङ्कुरञ्च तदाश्रयम्। स्त्रीपुंनपुंसकानाञ्च रूपमेतदतीन्द्रियम् ॥४७॥
सर्वाद्यमग्रपूज्यञ्च सर्वपूज्यं गुणार्णवम्। स्वेच्छया सगुणं ब्रह्म निर्गुणञ्चापिस्वेच्छया॥
स्वयं प्रकृतिरूपञ्च प्राकृतं प्रकृतेः परम्। त्वां स्तोतुमक्षमोऽनन्तः सहस्रवदनेन च ॥४६
क्षमः पञ्चवक्त्रश्च न क्षमश्चतुराननः। सरस्वती न शक्ता च न शक्तोऽहं तव स्तुतौ॥
न शक्ताश्च चतुर्वेदाः के वा ते वेदवादिनः ॥५०॥
इत्येवं स्तवनं कृत्वा सुरेशं सुरसंसदि। सुरेशश्च सुरैः सार्द्धं विरराम रमापतिः ॥५१॥
इदं विष्णुकृतं स्तोत्रं गणेशस्य च यःपठेत्। सायंप्रातश्चमध्याह्ने भक्तियुक्तः समाहितः ॥
तद्विघ्ननिघ्नं कुरुते विघ्नेशः सततं मुने। वर्द्धते सर्वकल्याणं कल्याणजनकःसदा ॥५३
यात्राकाले पठित्वा तु यो याति भक्तिपूर्वकम्। तस्यसर्वाभीष्टसिद्धिर्भवत्येवनसंशयः॥
तेन दृष्टञ्च दुःस्वप्नं सुस्वप्नमुपजायते। कदापि न भवेत्तस्य ग्रहपीड़ा च दारुणा ॥५५
भवेद्विनाशः शत्रूणां बन्धूनाञ्च विवर्द्धनम्। शश्वद्विघ्नविनाशश्च शश्वत् सम्पद्विवर्द्धनम्॥
स्थिरा भवेद्गृहे लक्ष्मीः पुत्रपौत्रविवर्द्धनी। सर्वैश्वर्य्यमिह प्राप्यह्यन्तेविष्णुपदंलभेत्
फलञ्चापि च तीर्थानां यज्ञानां यद्भवेद् ध्रुवम्। महतां सर्वदानानां श्रीगणेशप्रसादतः ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे विष्णुकृतं गणेशस्तोत्रं समाप्तम्।

नारद उवाच।

श्रुतं स्तोत्रं गणेशस्य पूजनञ्च मनोहरम्। कवचं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतंभवतारणम् ॥

नारायण उवाच।

सभायां सुनिवृत्तायां सभामध्ये शनैश्चरः। उवाच विष्णुं सर्वेषां तारकंजगतांगुरुम् ॥

शनैश्चर उवाच।

सर्वदुःखविनाशाय दुःखप्रशमनाय च। कवचं विघ्ननिघ्नस्य वद वेदविदां वर ॥६१॥
बभूव नो विवादश्च शक्त्या च मायया सह।
तद्विघ्नप्रशमार्थञ्च कवचं धारयाम्यहम् ॥६२॥

श्रीविष्णुरुवाच।

विनायकस्य कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्। सुगोप्यञ्च पुराणेषु दुर्लभञ्चागमेषु च ॥६३॥

उक्तं कौथुमशाखायां सामवेदे मनोहरम् । कवचं विघ्ननाथस्य सर्वविघ्नहरं परम्
राज्यं देयं शिरो देयं प्राणा देयाश्च सूर्य्यज । एवम्भूतञ्च कवचं न देयं प्राणसङ्कटे

आविर्भावस्तिरोभावः स्वेच्छयाऽस्य च मायया ।
नित्योऽयमेकदन्तश्च कवचं चास्य वत्सक ॥६६॥
पूजास्य नित्या स्तोत्रञ्च कल्पे कल्पेऽस्ति सन्ततम् ।
अस्यास्य जन्मनः पूर्वं मुनयश्च सिषेविरे ॥६७॥

यथा मदवतारेषु जन्मविग्रहधारणम् । तथा गणेश्वरस्यापि जन्म शैलसुतोदरे ॥६८॥
यद्धृत्वा मुनयः सर्वे जीवन्मुक्ताश्च भारते । निःशङ्काश्च सुराः सर्वे शत्रुपक्षविमर्दकाः

कवचं बिभ्रतां मृत्युर्न याति सन्निधिं भिया ।
नायुर्व्ययो नाशुभञ्च ब्रह्माण्डे न पराजयः ॥७०॥

दशलक्षजपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् । यो भवेत् सिद्धकवचो मृत्युं जेतुं स च क्षमः
सुसिद्धकवचो वाग्मी चिरजीवी महीतले । सर्वत्र विजयी पूज्यो भवेद्ग्रहणमात्रतः
मालामन्त्रमिमं पुण्यं कवचञ्चेदमेव च । बिभ्रतां सर्वपापानि प्रणश्यन्ति सुनिश्चितम्
भूतप्रेतपिशाचाश्च कूष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः । डाकिन्यो योगिन्यश्चैव वेतालादयएव च
बालग्रहा ग्रहाश्चैव क्षेत्रपालादय स्तथा । तेषाञ्च शब्दमात्रेण पलायन्ते च भीरवः
आधयो व्याधयश्चैवशोकाश्चैवभयावहाः । न यान्तिसन्निधिंतेषांगरुड़स्य यथोरगाः
ऋजवे गुरुभक्ताय स्वशिष्यायप्रकाशयेत् । खलायपरशिष्यायदत्त्वामृत्युमवाप्नुयात्
संसारमोहकस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः । ऋषिश्छन्दश्चवृहतीदेवोलम्बोदरः स्वयम्

धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥७९॥

सर्वेषां कवचानाञ्च सारभूतमिदं मुने । ओं गं हुं श्रीगणेशाय स्वाहामेपातु मस्तकम्

द्वात्रिंशदक्षरोमन्त्रो ललाटं मे सदावतु ॥८०॥

ओं ह्रीं क्लीं श्रीं गमिति च सन्ततंपातुलोचनम् । तालुकंपातुविघ्नेशःसन्ततंधरणीतले
ओं ह्रीं श्रीं क्लीमितिचसन्ततंपातुनासिकाम् । ओंगौंगंशूर्पकर्णायस्वाहा पात्वधरं मम

दन्तानि तालुकां जिह्वां पातु मे षोड़शाक्षरः ॥८३॥

ओं लं श्रीं लम्बोदरायेति स्वाहा गण्डं सदाऽवतु ।
ओं क्लीं ह्रीं विघ्ननाशाय स्वाहा कर्णं सदाऽवतु च ॥ ८४॥
ओं श्रीं गं गजाननायेति स्वाहा स्कन्धं सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं विनायकायेति स्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु ॥ ८५ ॥
ओं क्लीं ह्रीमिति कङ्कालं पातु वक्षःस्थलञ्च गम् ।
करौ पादौ सदा पातु सर्वाङ्गं विघ्ननिघ्नकृत् ॥ ८६ ॥
प्राच्यांलम्बोदरःपातु आग्नेय्यांविघ्ननायकः । दक्षिणेपातु विघ्नेशो नैर्ऋत्यान्तुगजाननः
पश्चिमे पार्वतीपुत्रो वायव्यां शङ्करात्मजः । कृष्णस्यांशश्चोत्तरे च परिपूर्णतमस्य च ॥
ऐशान्यामेकदन्तश्च हेरम्बः पातु चोर्ध्वतः । अधो गणाधिपः पातु सर्वपूज्यश्च सर्वतः
स्वप्ने जागरणे चैव पातु मां योगिनां गुरुः ॥९० ॥
इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम् । संसारमोहनं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥९१।
श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके रासमण्डले । वृन्दावने विनीताय मह्यं दिनकरात्मज ॥
मया दत्तश्च तुभ्यञ्च यस्मै कस्मै न दास्यसि । परं वरं सर्वपूज्यं सर्वसङ्कटतारणम् ९३
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः । कण्ठेवा दक्षिणे बाहौसोऽपि विष्णुर्नसंशयः
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । ग्रहेन्द्र कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्
इदं कवचमज्ञात्वा यो भजेच्छङ्करात्मजम् । शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रःसिद्धिदायकः ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते संसारमोहनं नाम कवचम् ।

दत्त्वेदं सूर्य्यपुत्राय विरराम सुरेश्वरः ।
परमानन्दसंयुक्ता देवा ऊचुः समीपतः ॥ ९९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद संवादे गणपतिखण्डे गणेशपूजा
स्तवकवचकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः

कार्तिकेयप्रवृत्तिप्राप्तिः ।

नारायण उवाच ।

देवा विष्णुसभायांते सर्वे प्रहृष्टमानसाः । गन्धर्वा मुनयःशैलाः पश्यन्तः सुमहोत्सवम्
एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा स्मेराननसरोरुहा । उवाच विष्णुं प्रणता देवेशं देवसंसदि ॥ २ ॥

पार्वत्युवाच ।

त्वं पाता सर्वजगतां नाथनाहंजगद्बहिः । कथं मत्स्वामिनो वीर्य्यं नामोघं रक्षितंप्रभो
रतिभङ्गे कृते देवैर्ब्रह्मणा प्रेरितैस्त्वया । भूमौ निपतितं वीर्य्यं केन देवेन वै हृतम् ॥४॥
सर्वे देवास्त्वत्पुरतस्तदन्वेषणमर्हति । अराजकं कथं युक्तं तिष्ठति त्वयि राजनि ॥५॥
पार्वतीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः । उवाच देववर्गे च मुनिवर्गे च तिष्ठति ॥ ६ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

देवाः शृणुत मद्वाक्यं पार्वतीवचनं श्रुतम् । शिवस्यामोघवीर्य्यं यत्तत् पुराकेननिर्हृतम्
सभामानय तत् क्षिप्रं न चेत्सदण्डमर्हति । सकोराजान शास्तायः प्रजावाध्यश्चपाक्षिक
विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा समालोच्य परस्परम् । ऊचुः सर्वे क्रमेणैव त्रासिताःपुरतोहरेः

ब्रह्मोवाच ।

तद्वीर्य्यं निर्हृतं येन पुण्यभूमौ च भारते । स वञ्चितो भवत्वत्र पुण्याहे पुण्यकर्मणि ।

महादेव उवाच ।

स्ववीर्य्यं निर्हृतं येन पुण्यभूमौ च भारते । स वञ्चितो भवत्वत्र सेवने पूजने तव॥११॥

यम उवाच ।

स वञ्चितो भवत्वत्र शरणागतरक्षणे । एकादशीव्रते चैव तद्वीर्य्यं येन निर्हृतम् ॥१२॥

इन्द्र उवाच ।

तद्वीर्य्यं निर्हृतं येन पापिनां पापमोचने । भवत्वत्र यशोलुप्तन्तत् पुण्यकर्म सन्ततम्

वरुण उवाच ।

भवत्वत्र कलौ जन्म सर्वेऽस्य भारते हरे । शूद्रयाजकपत्न्याश्च गर्भे तद्यु येन निर्हृतम् ।

कुवेर उवाच ।

स्थाप्यहारी स भवतु विश्वाघ्नश्च मित्रहा । सत्यघ्नश्च कृतघ्नश्च तद्वीर्य्यं येन निर्हृतम् ॥

ईशान उवाच ।

परद्रव्यापहारी च स भवत्वत्र भारते । नरघाती गुरुद्रोही तद्वीर्य्यं येन निर्हृतम् ॥१६॥

रुद्रा ऊचुः ।

ते मिथ्यावादिनः सन्तु भारते पारदारिकाः । गुरुनिन्दारताः शश्वत्तद्वीर्य्यं येननिर्हृतम्

कामदेव उवाच ।

कृत्वाप्रतिज्ञां योमूढोन सम्पालयते भ्रमात् । भाजनं तस्य पापस्य सभवेत्येननिर्हृतम्

स्ववैद्यावूचतुः ।

मातुः पितुर्गुरोश्चैव स्त्रीपुत्राणाञ्च पोषणे ।
भवेतां वञ्चितौ तौ च याभ्यां वीर्य्यञ्च निर्हृतम् ॥ १९ ॥

सर्वे देवा ऊचुः ।

मिथ्यासाक्ष्यप्रदातारो भवन्त्वत्रच भारते । अपुत्रिणोदरिद्राश्च यैश्चवीर्यञ्च निर्हृतम् ॥

देवपत्न्य ऊचुः ।

वानिन्दन्तु स्वभर्त्तारं गच्छन्तु परपूरुषम् । सन्तु बुद्धिविहीनाश्च याभिर्वीर्य्यञ्चनिर्हृतम्
देवानांवचनं श्रुत्वा देवीनाञ्च हरिःस्वयम् । कर्मणां साक्षिणं धर्मं सूर्य्यं चन्द्रंहुताशनम्
पवनं पृथिवीं तोयं सन्ध्ये रात्रि दिनं मुने । उवाच जगतां कर्त्ता पाता शास्ताजगत्त्रये

श्रीविष्णुरुवाच ।

देवैर्न निर्हृतं वीर्य्यं तदेतत् केन निर्हृतम् । तदमोघं भगवतो महेशस्य जगद्गुरोः ॥
यूयञ्च साक्षिणो विश्वेसन्ततं सर्वकर्मणाम् । युष्माभिर्निर्हृतं किंवा किम्भूतं वक्तुमर्हथ
ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा सभायां कम्पिताश्च ते । परस्परं समालोच्य क्रमेणोचुः पुरोहरेः

श्रीधर्म उवाच ।

रतेरुत्तिष्ठतो वीर्य्यं पपात वसुधातले । मया ज्ञातममोघं तच्छङ्करस्य प्रकोपतः ॥२७॥

क्षितिरुवाच ।

वीर्य्यं वोढुमशक्ताहं तद्वह्नौ न्यक्षिपं पुरा । अतीव दुर्वहं ब्रह्मन्नबलां क्षन्तुमर्हसि ॥२८॥

अग्निरुवाच ।

वीर्य्यं वोढुमशक्तोऽहं न्यक्षिपं शरकानने । दुर्वलस्य जगन्नाथ किं यशः किञ्च पौरुषम्

वायुरुवाच ।

शरेषु पतितं वीर्य्यं सद्यो बालो बभूव ह । अतीवसुन्दरो विष्णो स्वर्णरेखानदीतटे ३०

श्रीसूर्य्य उवाच ।

रुदन्तं बालकं दृष्ट्वागममस्ताचलं प्रति । प्रेरितः कालचक्रेण निशि संस्थातुमक्षमः ॥३१॥

चन्द्र उवाच ।

रुदन्तंबालकंप्राप्य गृहीत्वा कृत्तिकागणः । जगाम स्वालयं विष्णोर्गच्छन्वदरिकाश्रमात्

जलमुवाच ।

अमुं रुदन्तमानीय स्तनं दत्त्वा स्तनार्थिने । वर्द्धयामासुरीशस्य सुतं सूर्य्याधिकप्रभम्

सन्ध्ये ऊचतुः ।

अधुनाकृत्तिकानाञ्चषण्णांतत्पोष्यपुत्रकः। तन्नामचक्रुस्ताःप्रेम्णाकार्त्तिकश्चेतिकौतुकात्

रात्रिरुवाच ।

न चक्रुर्बालकं ताश्च लोचनानामगोचरम् । प्राणेभ्योऽपि प्रेमपात्रं यः पोष्टा तस्यपुत्रकः

दिन उवाच ।

यानियानिच वस्तूनित्रैलोक्ये दुर्लभानिच । प्रशंसितानि स्वादूनि भोजयामासुरेव तम्॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सन्तुष्टो मधुसूदनः । ते सर्वे हरिमित्यूचुः सभायां हृष्टमानसाः ॥
पुत्रस्य वार्त्तां सम्प्राप्य पार्वती हृष्टमानसा । कोटिरत्नानि विप्रेभ्यो ददौबहुधनानिच
ददौ सर्वाणि विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ॥३८॥
लक्ष्मीः सरस्वती मेना सावित्री सर्वयोषितः । विष्णुश्चसर्वदेवाश्चब्राह्मणेभ्योददुर्धनम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे कार्त्तिकप्रवृत्तिप्राप्तिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

शिवदूतैः कृत्तिकाभवनगमनम् कार्तिकनन्दिसंवादश्च ।

नारायण उवाच ।

त्रस्य वार्त्ता सम्प्राप्य पार्वत्या सह शङ्करः । प्रेरितो विष्णुना देवैर्मुनिभिः पर्वतैर्मुने
तान् प्रस्थापयामास महाबलपराक्रमान् । वीरभद्रं विशालाक्षं शङ्कुकर्णं कबन्धकम् ॥
न्दीश्वरं महाकालं वज्रदन्तं भगन्दरम् । गोधामुखं दधिमुखं ज्वलदग्निशिखोपमम् ॥
क्षञ्च क्षेत्रपालानां भूतानाञ्च त्रिलक्षकम् । वेतालानां चतुर्लक्षं यक्षाणां पञ्चलक्षकम् ।
कुष्माण्डानाञ्चतुर्लक्षं त्रिलक्षं ब्रह्मरक्षसाम् । डाकिनीनाञ्चतुर्लक्षं योगिनीनांत्रिलक्षकम्
द्रांश्च भैरवांश्चैव शिवतुल्यपराक्रमान् । अन्यांश्च विकृताकारानसंख्यानपि नारद ॥६॥
ते सर्वे शिवदूताश्च नानाशस्त्रास्त्रपाणयः । कृत्तिकानाञ्च भवनं वेष्टयामासुःसत्वरम्॥७
दृष्ट्वा तान् कृत्तिकाः सर्वा भयविह्वलमानसाः । कार्त्तिकं कथयामासुर्ज्वलन्तंब्रह्मतेजसा

कृत्तिका ऊचुः ।

वत्स सैन्यान्यसंख्यानि वेष्टयामासुरालयम् । न जानीमोवयंकस्यकरालानिचकार्त्तिक

कार्त्तिकेय उवाच ।

भयं त्यजत कल्याण्यो भयं किं वोमयिस्थिते । दुर्निवार्य्यो निषेकश्चमातरःकेनवार्य्यते
एतस्मिन्नन्तरे तत्र सैन्येन्द्रो नन्दिकेश्वरः । पुरतः कार्त्तिकस्यापि तिष्ठंस्तासामुवाच ह

नन्दिकेश्वर उवाच ।

भ्रातः प्रवृत्तिं शृणु मे मातरश्च शुभावहम् । प्रेषितस्य सुरेन्द्रस्य संहर्तुः शङ्करस्य च ॥
कैलासे सर्वदेवाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः। सभायां ते वसन्तश्च गणेशोत्सवमङ्गलम्॥१२
शैलेन्द्रकन्या तं विष्णुं जगतां परिपालकम् । संबोध्य कथयामास तवान्वेषणहेतुकम्
पप्रच्छदेवान् विष्णुस्तान् क्रमेणावाप्तिहेतवे । प्रत्युत्तरं ददुस्ते तु प्रत्येकञ्च यथोचितम्
त्वमत्र कृत्तिकास्थाने कथयामासुरीश्वरम् । सर्वे धर्मादयो देवाधर्माधर्मस्यसाक्षिणः

या बभूव रहःक्रीड़ा पार्वतीशिवयोः पुरा ॥ १६ ॥

दृष्टस्य च सुरैः शम्भोर्वीर्य्यं भूमौ पपात ह । भूमिस्तदक्षिपद् वह्नौ वह्निश्च शरकानने ।

ततो लब्धः कृत्तिकाभिरमूभिर्गच्छ साम्प्रतम् ॥ १७ ॥

तवाभिषेकं विष्णुश्च करिष्यति सुरैः सह । हनिष्यसि तारकाख्यं सर्वशस्त्रंलभिष्यसि

पुत्रस्त्वं विश्वसंहर्त्तुस्त्वां गोप्तुं न क्षमा इमाः ॥ १८ ॥

नाग्निं गोप्तुं यथा शक्तः शुष्कवृक्षःस्वकोटरे । दीप्तिमांस्त्वञ्च विश्वेषुतासांगेहेषुशोभसे

यथा पतन्महाकूपे द्विजराजो न राजते ॥ १६ ॥

करोषि जगदालोकंनाच्छन्नोऽस्याङ्गतेजसा । यथा सूर्य्यः कराच्छन्नोनभवेन्मानवस्यच

विष्णुस्त्वञ्च जगद्व्यापी नासां व्याप्योऽसि शाम्भव ।

यथा न केषां व्योप्यश्च तत्सर्वं व्यापकं नभः ॥ २१ ॥

योगीन्द्रो नानुलिप्तस्त्वं भोगीचपरिपोषणे । नैवलिप्तोयथात्मा चकर्म्मभोगेषुजीविनाम्

विश्वाधारस्त्वमीशश्चनामृतेसम्भवेत् स्थितिः । सागरस्ययथा नद्यांसरितामाश्रयस्यच

न हि सर्वेश्वरावासः सम्भवेत् कृत्तिकालये । गरुड़स्य यथावासः क्षुद्रे च चटकोदरे

त्वाञ्च देवा न जानन्ति भक्तानुग्रहविग्रहम् । गुणानां तेजसां राशिं यथाज्ञानमयोगिनः

त्वामनिर्वचनीयञ्च कथं जानन्ति कृत्तिकाः । यथा परां हरेर्भक्तिमभक्ता मूढ़चेतसः

भ्रातर्यं यंन जानन्तितेतंकुर्वन्त्यनादरम् । नाद्रियन्ते यथा भेकास्त्वेकवासांश्चपङ्कजान्

कार्त्तिक उवाच ।

भ्रातः सर्वं विजानामि ज्ञानंत्रैकालिकञ्च यत् । ज्ञानीत्वंकाप्रशंसा तेयतोमृत्युञ्जयाश्रितः

कर्मणा जन्म येषां वायासुयासु चयोनिषु । तासु तेनिर्वृतिंभ्रातःप्राप्नुवन्तिचसन्ततम्

ये यत्र सन्ति सन्तो वामूढ़ावा कर्मभोगतः । तेऽपि तं बहुमन्यन्तेमोहिताविष्णुमायया

साम्प्रतं जगतां माताविष्णुमायासनातनी । सर्वाद्या विष्णुमाया चसर्वदाविष्णुमङ्गला

शैलेन्द्रपत्नीगर्भे सा ललाभ जन्म भारते । दारुणञ्च तपस्तप्त्वा सम्प्राप शङ्करं पतिम् ॥

ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्वं मिथ्यैवकृत्रिमम् । सर्वे कृष्णोद्भवाः काले विलीनास्तत्रकेवलम्

कल्पे कल्पे जगन्माता मातामेप्रतिजन्मनि । यज्जन्ममायया बद्धो नित्यःसृष्टिविधावहम्

प्रकृतेरुद्भवाः सर्वा जगत्सुसर्वयोषितः । काश्चिदंशाःकलाः काश्चित् कलांशांशेनकाश्चन
कृत्तिका ज्ञानवत्यश्च योगिन्यः प्रकृतेः कलाः । स्तनेनाभिर्वर्द्धितोऽहमुपहारेण सन्ततम्
तासामहंपोष्यपुत्रोमद्स्वाःपोषणादिमाः । तस्याश्चप्रकृतेःपुत्रो यतस्त्वत्स्वामिवीर्य्यतः
गर्भजोऽहं शैलेन्द्रकन्याया नन्दिकेश्वर।सा च मे धर्मतो माता तथेमाः सर्वसम्मताः
स्तनदात्री गर्भधात्री भक्ष्यदात्री गुरुप्रिया ।
अभीष्टदेवपत्नी च पितुः पत्नी च कन्यकाः । सगर्भकन्याभगिनी पुत्रपत्नी प्रियाप्रसूः ।
मातुर्माता पितुर्माता सोदरस्य प्रिया तथा । मातुः पितुश्च भगिनीमातुलानीतथैव च
जनानां वेदविहिता मातरः षोड़शः स्मृताः ॥३८॥
इमाश्च सर्वसिद्धिज्ञाः परमैश्वर्य्यसंयुताः । न क्षुद्रा ब्रह्मणःकन्यास्त्रिषुलोकेषुपूजिताः ॥
विष्णुनाप्रेरितस्त्वञ्चशम्भोःपुत्रसमोमहान् । गच्छयामित्वयासार्द्धंद्रक्ष्यामि देवताकुलम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे नन्दिकार्त्तिक-
संवादे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोड़शोऽध्यायः

कार्त्तिकागमनम् ।

नारायण उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा तं शीघ्रं संबोध्य कृत्तिकागणम् । उवाच नीतियुक्तञ्चवचनं शङ्करात्मजः ॥

कार्त्तिक उवाच ।

यास्यामि शङ्करस्थानं द्रक्ष्यामि देवताकुलम् । मातरं बन्धुवर्गांश्च विदायं दत्तमातरः ॥
दैवाधीनं जगत्सर्वं जन्म कर्म शुभावहम् । संयोगश्च वियोगश्च न च दैवात्परंवलम्॥
कृष्णायत्तश्च तद्दैवं स च दैवात् परस्ततः । भजन्ति सततंसन्तः परमात्मानमीश्वरम् ॥
दैवं वर्द्धयितं शक्तः क्षयं कर्त्तुं स्वलीलया । न दैवबद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी च निर्ण य

तस्माद्भजत गोविन्दं मोहं त्यजत दुःखदम् । सुखदं मोक्षदं सारं जन्ममृत्युभयापहम् ।
परमानन्दजननं मोहजालनिकृन्तनम् । शश्वद्भजन्ति यत् सर्वे ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥७॥
कोऽहं भवाब्धौ युष्माकं का वा यूयं ममात्मिकाः ।
तत्कर्म स्रोतसां सर्वं पुञ्जीभूतञ्च फेनवत् ॥८॥
संश्लेषं विपरीतं वा तत्सर्वमीश्वरेच्छया । ब्रह्माण्डमीश्वराधीनं न स्वतन्त्रंविदुर्बुधाः
जलबुद्बुदवत् सर्वमनित्यञ्च जगत्त्रयम् । मायामनित्ये कुर्वन्ति माययामूढचेतसः ॥१
सन्तस्तत्र न लिप्यन्ति वायुवत्कृष्णचेतसः । तस्मान्मोहंपरित्यज्यविदायंदत्तमातरः ।
इत्येवमुक्त्वा ता नत्वा सार्द्धं शङ्करपार्षदैः । यात्राञ्चकार भगवान्मनसाश्रीहरिंस्मरन् ।
एतस्मिन्नन्तरे तत्र ददर्श रथमुत्तमम् । विश्वकर्मनिर्मितञ्च हीरकेण विराजितम् ॥१३॥
सद्रत्नसाररचितं माणिक्येन विराजितम् । पारिजातप्रसूनानांमालाजालैश्चशोभितम् ।
मणीन्द्रदर्पणैः श्वेतचामरैरतिदीपितम् । क्रीडार्हमन्दिरै रम्यैश्चित्रितैश्चित्रितंवरम् ॥१५
शतचक्रं सुविस्तीर्णं मनोयायि मनोहरम् । प्रस्थापितञ्च पार्वत्या वेष्टितं पार्षदैर्वरैः ।
तमारुहन्तं यानं ता हृदयेन विदूयता ॥१६॥
सहसा चेतनां प्राप्य मुक्तकेश्यः सुचातुराः ॥१७॥
दृष्ट्वा च स्वपुरः स्कन्दं स्तम्भिता अतिशोकतः । उन्मत्ता इव तत्रैव वक्तुमारेभिरेभिया ॥

कृत्तिका ऊचुः ।

किं कुर्मः क्व च यास्यामो वयं वत्स त्वदाश्रयाः ।
विहायास्मान् क्व यासि त्वं नायं धर्मस्तवाधुना ॥१९॥
स्नेहेनवर्द्धितोऽस्माभिःपुत्रोऽस्माकंस्वधर्मतः । नायंधर्मोमातृवर्गानुपयुक्तः सुतस्त्यजेत् ॥
इत्युक्त्वा कृत्तिकाः सर्वाः कृत्वा वक्षसि कार्त्तिकम् ।
पुनर्मूर्च्छामवापुस्ताः सुतविच्छेददारुणाम् ॥२१॥
कुमारो बोधयित्वा ता अध्यात्मवचनेन वै । ताभिश्च पार्षदैः सार्द्धमारुरोह रथं मुने ॥
पूर्णकुम्भं द्विजं वेश्यां शुक्लधान्यञ्च दर्पणम् । दध्याज्यंमधुलाजञ्चपुष्पंदूर्वाक्षतंसितम् ।
वृषं गजेन्द्रं तुरगं ज्वलदग्निं सुवर्णकम् । पूर्णञ्च परिपक्वानि फलानि विविधानि च ।

तिपुत्रवतीं नारीं प्रदीपं मणिमुत्तमम्। मुक्तां प्रसूनमालाञ्च सद्यो मांसञ्च चन्दनम्।
दद्दर्शैतानि वस्तूनि मङ्गलानि पुरो मुने ॥२३॥
शृगालं नकुलं कुम्भं शवं वामे शुभावहम्। राजहंसं मयूरञ्च खञ्जनञ्च शुकं पिकम्।
रावतं शङ्खचिल्लं चक्रवाकञ्च मङ्गलम्। कृष्णसारञ्च सुरभीं चामरीं श्वेतचामरम्।
धेनुञ्च वत्ससंयुक्तां पताकां:दक्षिणे शुभाम्। नानाप्रकारवाद्यञ्च शुश्राव मङ्गलध्वनिम्।
हरिशब्दस्य सङ्गीतं घण्टाशङ्खध्वनिन्तथा ॥२४॥
श्रुत्वा मङ्गलं स जगाम तातमन्दिरम्। क्षणेनानन्दयुक्तश्च मनोयायिरथेन च ॥२५
मारः प्राप्य कैलासं न्यग्रोधाक्षयमूलके। क्षणं तस्थौ कृत्तिकाभिः पार्षदप्रवरैः सह॥
पार्वती मङ्गलं कृत्वा राजमार्गं मनोहरम्।
पद्मरागैरिन्द्रनीलैः संस्कृतं परितः पुरम् ॥२७॥
भास्तम्भसमूहैश्च पट्टसूत्रप्रवर्द्धितैः। श्रीखण्डपल्लवैर्युक्तं पूर्णकुम्भैः सुशोभितम् ॥२८
कुम्भजलैर्व्याप्तं सिक्तं चन्दनवारिभिः। रत्नप्रदीपासंख्यैश्च मणिराजैर्विराजितम्॥
नर्त्तकवेश्यानामुत्सवैः संकुलं सदा। वन्दिभिर्विप्रवर्गैश्च दूर्वापुष्पकरैर्युतम्।
पतिपुत्रवतीभिश्च साध्वीभिश्च समन्विताम् ॥३०॥
क्ष्मीं सरस्वतीं दुर्गां सावित्रींतुलसींरतिम्। अरुन्धतीमहल्याञ्चदितितारां मनोरमाम्।
अदितिं शतरूपाञ्च शचीं सन्ध्याञ्च रोहिणीम् ॥३१॥
सूयाञ्च स्वाहाञ्च संज्ञां वरुणकामिनीम्। आकूतिञ्च प्रसूतिञ्च देवहूतीञ्च मेनकाम्॥
कपाटलामेकपर्णां मैनाककामिनीम्। वसुन्धराञ्च मनसां पुरस्कृत्य समाययौ॥
रम्भा तिलोत्तमा मेना घृताची मोहिनी शुभा।
उर्वशी रत्नमाला च सुशीला ललिता कला ॥३४॥
माला सुरसा वनमाला च सुन्दरी। एताश्चान्याश्चबह्वयश्चविप्रेन्द्राऽप्सरसाङ्गणाः
गीतनर्त्तनपराः सस्मिता वेशसंयुताः। करतालकराः सर्वा जग्मुरानन्दपूर्वकम् ॥३६
श्च मुनयः शैला गन्धर्वाः किन्नरास्तथा। सर्वे ययुः प्रमुदिताः कुमारस्यानुमज्जने॥
प्रकारवाद्यैश्च रुद्रैश्च पार्षदैः सह। भैरवैः क्षेत्रपालैश्च ययौ सार्द्धं महेश्वरः ॥३८॥

अथ शक्तिधरो हृष्टो दृष्ट्वाऽऽरात् पार्वतीन्तदा । अवरुह्य रथात्तूर्णं शिरसा प्रणनाम ह ।
तं पद्मप्रमुखं देवीगणश्च मुनिकामिनीम् । शिवश्च परया भक्त्यासर्वान्संभाष्ययत्नतः ।
पार्वती कार्त्तिकं दृष्ट्वा क्रोड़े कृत्वा चुचुम्ब च ॥४०॥
शङ्करश्च सुराः शैला देव्यश्च शैलयोषितः । पार्वतीप्रमुखा देव्यो देवाश्च शङ्करस्तथा ।
शैलाश्च मुनयः सर्वे ददुस्तस्मै शुभाशिषम् ॥४१॥
कुमारः सगणैः सार्द्धमागत्यच शिवालयम् । ददर्शतंसभामध्ये विष्णुं क्षीरोदशायिनम् ।
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥४२॥
धर्मब्रह्मेन्द्रचन्द्रार्कवह्निवाय्वादिभिर्युतम् । ईषद्धास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरम् ।
स्तुतं मुनीन्द्रैर्देवेन्द्रैः सेवितं श्वेतचामरैः ॥४३॥
तं दृष्ट्वा जगतां नाथं भक्तिनम्रात्मकन्धरः । पुलकान्वितसर्वाङ्गैः शिरसा प्रणनाम ह ।
विधिं धर्मञ्च देवांश्च मुनीन्द्रांश्च मुदान्वितान् । प्रणनाम च प्रत्येकंप्राप तेषां शुभाशिषम् ।
सर्वान् संभाष्य प्रत्येकमुवास कनकासने । ददौ धनानि विप्रेभ्यः पार्वत्यासहशङ्करः ।
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे कार्त्तिकागमनं नाम षोड़शोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः

कुमाराभिषेकः ।

नारायण उवाच ।

अथविष्णुर्जगत्कान्तोहृष्टःकृत्वाशुभक्षणम् । रत्नसिंहासनेरम्येवासयामासकार्त्तिकम् ।
नानाविधानि वाद्यानि कांस्यतालादिकानि च ।
नानाविधानि यन्त्राणि वादयामास कौतुकात् ॥२॥
वेदमन्त्राभिषिक्तैश्च सर्वतीर्थोदपूर्णकैः । सद्रत्नकुम्भपतकैः स्नापयामास तं मुदा ॥

रत्नसाररचितकिरीटमङ्गलाङ्गदम् । अमूल्यरत्नरचितभूषणानि बहूनि च ॥
वह्निशुद्धांशुके दिव्ये क्षीरोदार्णवसम्भवम् । कौस्तुभं वनमालाञ्च तस्मै चक्रं ददौ मुदा
ब्रह्मा ददौ यज्ञसूत्रं वेदांश्च वेदमातरम् । सन्ध्यामन्त्रं कृष्णमन्त्रं स्तोत्रञ्च कवचं हरेः ॥
कमण्डलुञ्च ब्रह्मास्त्रं विद्याञ्च वैरिमर्दिनीम् । धर्मो धर्ममतिं दिव्यां सर्वजीवे दयां ददौ
रं मृत्युञ्जयं ज्ञानं सर्वशास्त्रावबोधनम् । शश्वत् सुखप्रदं तत्त्वज्ञानञ्च सुमनोहरम् ॥
योगितत्त्वं सिद्धितत्त्वं ब्रह्मज्ञानं सुदुर्लभम् । शूलं पिनाकं परशुं शक्तिं पाशुपतं धनुः ॥
संहारास्त्रविनिक्षेपं तत् संहारं ददौ शिवः ॥८॥
श्वेतच्छत्रं रत्नमालां ददौ तस्मै जलेश्वरः । गजेन्द्रञ्च महेन्द्रश्च सुधाकुम्भं सुधानिधिः
मनोयायिरथं सूर्यः सन्नाहञ्च मनोरमम् । यमदण्डं यमश्चैव महाशक्तिं हुताशनः ॥
नानाशस्त्राण्युपायानि सर्वे देवा ददुर्मुदा ॥ १० ॥
कामशास्त्रं कामदेवो ददौ तस्मैमुदान्वितः । क्षीरोदोऽमूल्यरत्नानि विशिष्टंरत्ननूपुरम्
पार्वती सस्मिता हृष्टा परमानन्दमानसा ।
महाविद्यां सुशीलाञ्च विद्यां मेधां दयां स्मृतिम् ॥
बुद्धिं सुनिर्मलां शान्तिं तुष्टिं पुष्टिं क्षमां धृतिम् ।
सदृढाञ्च हरौ भक्तिं हरिदास्यं ददौ मुदा ॥ १२ ॥
प्रजापतिर्देवसेनां रत्नभूषणभूषिताम् । सुविनीतां सुशीलाञ्च सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥
ददौ तस्मै विवाहेन वेदमन्त्रेण नारद । यां वदन्ति महाषष्ठीं पण्डिताः शिशुपालिकाम्
अभिषिच्य कुमारञ्च सर्वे देवा ययुर्गृहम् । मुनयश्चैव गन्धर्वाः प्रणम्य जगदीश्वरान्
नारायणञ्च ब्रह्माणं धर्मं तुष्टाव शङ्करः । प्रणनाम हरिं तातं धर्ममालिङ्ग्य नारद ॥१५॥
प्रीत्या ययौ च शैलेन्द्रः सगणः शङ्करार्चितः । ये ये तत्रागताः सर्वे ययुरानन्दपूर्वकम्
परमानन्दसंयुक्तो देव्या सह महेश्वरः । कालान्तरे च तान् सर्वान् पुनरानीय शङ्करः ।
पुष्टिं ददौ विवाहेन गणेशाय महात्मने ॥ १७ ॥
सुताभ्यां सगणैः सार्द्धं पार्वती हृष्टमानसा । सिषेवे स्वामिनः पादपद्मं सासर्वकामदम्
इत्येवं कथितं सर्वं कुमारस्याभिषेचनम् । विवाहः पूजनं तस्य गणेशस्य विवाहकम् ।

पार्वतीपुत्रलाभश्च देवानाञ्चसमागमः । कातिमनसिवाञ्छास्ति किं भूयःश्रोतुमिच्छसि
इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे कुमाराभिषेको
नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः

विघ्नेशविघ्नकथनम् ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग । पृच्छामि त्वामहं किञ्चिदतिसन्देहमीश्वर ॥ १ ॥
सुतस्य त्रिदशेशस्य शङ्करस्य महात्मनः । विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नमीश्वरस्य कथं प्रभो ॥ २ ॥
परिपूर्णतमः श्रीमान् परमात्मा परात्परः । गोलोकनाथः स्वांशेन पार्वतीतनयः स्वयम्
अहो भगवतस्तस्य मस्तकच्छेदनं विभो । ग्रहदृष्ट्या ग्रहेशस्य तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥

नारायण उवाच ।

सावधानं शृणु ब्रह्मन्नितिहासं पुरातनम् । विघ्नेशस्य विघ्नमिदं बभूव येन नारद ॥ ५ ॥
एकदा शङ्करः सूर्य्यं जघान परमक्रुधा । मालिसुमालिहन्तारं शूलेन भक्तवत्सलः ॥ ६ ॥
श्रीसूर्य्योऽव्यर्थशूलेन शिवतुल्येन तेजसा । जहार चेतनां सद्यो रथाच्च निपपात ह ॥ ७ ॥
ददर्श कश्यपः पुत्रं मृतमुत्तानलोचनम् । कृत्वा वक्षसि तं शोकात् विललाप भृशं मुहुः
हाहाकारं सुरास्त्रस्ताश्चक्रुर्विललपुर्भृशम् । अन्धीभूतं जगत्सर्वं बभूव तमसावृतम् ॥ ९ ॥
निष्प्रभं तनयं दृष्ट्वा शशाप कश्यपः शिवम् । तपस्वी ब्रह्मणः पौत्रः प्रज्वलन्ब्रह्मतेजसा
मत्पुत्रस्य यथा वक्षश्छिन्नं शूलेन तेऽद्य च । त्वत्पुत्रस्य शिरश्छिन्नमेवम्भूतम्भविष्यति
शिवश्च गलितक्रोधः क्षणेनैवाशुतोषकः । ब्रह्मज्ञानेन तत्सूर्य्यं जीवयामास तत्क्षणात् ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशानामंशश्च त्रिगुणात्मकः । सूर्य्यश्च चेतनां प्राप्य समुत्तस्थुः पितुः पुरः
ननाम पितरं भक्त्या शङ्करं भक्तवत्सलः । विज्ञाय शम्भोः शापञ्च कश्यपश्च चुकोप ह

विषयं नैव जग्राह कोपेनैवमुवाच ह । विषयञ्च परित्यज्य भजामि कृष्णमीश्वरम् ॥१५
सर्वं तुच्छमनित्यञ्च नश्वरं चेश्वरं विना । विहाय मङ्गलं सत्यं विद्वान्नेच्छेदमङ्गलम् ॥
देवैश्च प्रेरितो ब्रह्मा समागत्य ससम्भ्रमः । बोधयित्वा रविं तत्र युयोज विषये प्रभुः ।
शिवस्तमाशिषं कृत्वा ब्रह्मा च स्वालयं मुदा । जगाम कश्यपश्चैव स्वराशिं रविरेव च
अथ माली सुमाली च व्याधिग्रस्तौबभूवतुः । श्वित्रौगलितसर्वाङ्गौ शक्तिहीनौ हतप्रभौ
तावुवाच स्वयं ब्रह्मा युवाञ्च भजतां रविम् । सूर्य्यकोपेन गलितौ युवामेव हतप्रभौ ॥
सूर्य्यस्य कवचं स्तोत्रंसर्वंपूजाविधिंविधिः । जगाम कथयित्वा तौ ब्रह्मलोकंसनातनः

ततस्तौ पुष्करं गत्वा सिषेवाते रविं मुने ।
स्नात्वा त्रिकालं भक्त्या च जपन्तौ मन्त्रमुत्तमम् ॥ २२ ॥

ततः सूर्य्याद्वरं प्राप्य निजरूपौ बभूवतुः । इत्येवं कथितं सर्वं किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि
इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे विघ्नेशविघ्नकथनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः

भास्करपूजनं स्तोत्रञ्च ।

नारद उवाच ।

किं स्तोत्रं कवचं ब्रह्मन् ब्रह्मणा च ददौ मुने । दानवाभ्यांपुरादत्तं सूर्य्यस्य परमात्मनः
किं वा पूजा विधानंवाकिंमन्त्रंव्याधिनाशनम् । सर्वं चास्यमहाभागतन्मेत्वंवक्तुमर्हसि

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा भगवान् करुणानिधिः । स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमुवाच पूजनक्रमम्

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि श्रीसूर्य्यपूजनक्रमम् । स्तोत्रञ्च कवचं सर्वं पापव्याधिविमोचनम्

मालिसुमालिनौदैत्यौव्याधिग्रस्तौ बभूवतुः। विधिं सस्मरतुः स्तोतुंशिवमन्त्रप्रदायकम्
ब्रह्मा गत्वा च वैकुण्ठं पप्रच्छ कमलापतिम्। शिवं तत्रैवगच्छन्तं वसन्तं हरिसन्निधौ

ब्रह्मोवाच।

मालिसुमालिनौ दैत्यौ व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः। कमुपायं वद ब्रह्मंस्तयोर्व्याधिविनाशने

विष्णुरुवाच।

कृत्वा सूर्य्यस्य सेवाञ्च पुष्करे पूर्णवत्सरम्। व्याधिहन्तुर्मदंशस्यतौ च मुक्तौभविष्यतः

शङ्कर उवाच।

सूर्य्यस्य स्तोत्रंकवचंमन्त्रंकल्पतरुं परम्। देहि ताभ्यांजगत्कान्त व्याधिहन्तुर्महात्मनः
आरात् सम्पत् प्रदातारौ सर्वदाता हरिः स्वयम्।
व्याधिहन्ता दिनकरो यस्य यो विषयो विधे ॥ १० ॥
तयोरनुमतिं प्राप्य ययौ दैत्यगृहं विधिः। प्रणम्य तौ तं पृष्ट्वा च तस्मै ददतुरासनम्॥
तावुवाच स्वयं ब्रह्मा गलितौ च दयानिधिः। स्तब्धावाहाररहितौ पूयदुर्गन्धसंयुतौ॥

ब्रह्मोवाच।

गृहीत्वा कवचंस्तोत्रंमन्त्रं पूजाविधिक्रमम्। गत्वाहिपुष्करं वत्सौ भजथःप्रणतौरविम्

तावूचतुः।

भजावः केन विधिना केन मन्त्रेणवाविधे। किं स्तोत्रं कवचं किंवा तदावाभ्यांप्रदेहिवै

ब्रह्मोवाच।

कृत्वा त्रिकालंस्नानञ्चमन्त्रेणानेनभास्करम्। संसेव्य भास्करंभक्त्यानीरुजौचभविष्यथः
ओं ह्रीं नमो भगवते सूर्य्याय परमात्मने स्वाहा। इत्यनेनच मन्त्रेणसावधानंदिवाकरम्
संपूज्य भक्त्या दत्त्वा चैवोपहाराणि षोड़श। एवं संवत्सरं यावत्ध्रुवंमुक्तौभविष्यथः
अपूर्वं कवचं तस्य युवाभ्यां प्रददाम्यहम्। यद्दत्तं गुरुणा पूर्वमिन्द्राय प्रीतिपूर्वकम्॥
तत् सहस्रभगाङ्गाय शापेन गौतमस्य च। अहल्याहरणेनैव पापयुक्ताय सङ्कटे ॥ १८॥

बृहस्पतिरुवाच।

इन्द्र शृणु प्रवक्ष्यामि कवचं परमाद्भुतम्। यद्धृत्वा मुनयः पूता जीवन्मुक्ताश्च भारते॥

कवचं बिभ्रतो व्याधिर्न याति सन्निधिं भिया। यथा दृष्ट्वा वैनतेयं पलायन्ते भुजङ्गमाः
शुद्धाय गुरुभक्ताय स्वशिष्याय प्रकाशयेत्। खलाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात्
जगद्विलक्षणस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः। ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवो दिनकरः स्वयम्
व्याधिप्रणाशे सौन्दर्य्ये विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ २२ ॥

सद्यः पूतकरं सारं सर्वपापप्रणाशनम्।
ओं क्लीं ह्रीं श्रीं श्रीसूर्य्याय स्वाहा मे पातु मस्तकम् ॥ २३ ॥

अष्टादशाक्षरो मन्त्रः कपालं मे सदावतु। ओं ह्रीं ह्रीं श्रीं श्रीसूर्य्याय स्वाहा मे पातु नासिकाम्
चक्षुर्मे पातु सूर्य्यश्च तारकाञ्च विकर्त्तनः। भास्करो मेऽधरं पातु दन्तं दिनकरः सदा
प्रचण्डः पातु गण्डं मे मार्त्तण्डः कर्णमेव च। मिहिरश्च सदा स्कन्धं पातु जङ्घे च पूषणः
वक्षः पातु रविः शश्वन्नाभिं सूर्य्यः स्वयं सदा। कङ्कालं मे सदा पातु सर्वदेवनमस्कृतः
करौ पातु सदा ब्रध्नः पातु पादौ प्रभाकरः। विभाकरो मे सर्वाङ्गं पातु सन्ततमीश्वरः
इति ते कथितं वत्स कवचं सुमनोहरम्। जगद्विलक्षणं नाम त्रिजगत्सु सुदुर्लभम् ॥
पुरा दत्तञ्च मनवे पुलस्त्यः पुष्करे मुदा। मया दत्तञ्च तुभ्यञ्च यस्मै कस्मै न दास्यसि
व्याधितो मुच्यसे त्वं च कवचस्य प्रसादतः। भवानरोगी श्रीमांश्च भविष्यति न संशयः
लक्षवर्षहविष्येण यत्फलं लभते नरः। तत्फलं लभते नूनं कवचस्यास्य धारणात् ॥३२
इदं कवचमज्ञात्वा यो मूढो भास्करं भजेत्। दशलक्षप्रजप्तोऽपि मन्त्रसिद्धिर्न जायते

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे सूर्य्यकवचं समाप्तम्।

ब्रह्मोवाच।

धृत्वेदं कवचं वत्सौ कृत्वा च स्तवनं रवेः।
युवां व्याधिविमुक्तौ च निश्चितन्तु भविष्यथः ॥ ३४ ॥

स्तवनं सामवेदोक्तं सूर्य्यस्य व्याधिमोचनम्। सर्वपापहरं सारं श्रीरारोग्यकरं परम् ॥

ब्रह्मोवाच।

त्वं ब्रह्म परमं धाम ज्योतीरूपं सनातनम्। त्वामहं स्तोतुमिच्छामि भक्तानुग्रहकारकम्।

त्रैलोक्यलोचनं लोकनाथं पापप्रमोचनम् । तपसां फलदातारं दुःखदं पापिनां सदा ।
कर्मानुरूपफलदं कर्मबीजं दयानिधिम् । कर्मरूपं क्रियारूपमरूपं कर्मबीजकम् ॥ ३८ ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशानामंशञ्च त्रिगुणात्मकम् । व्याधिदं व्याधिहन्तारं शोकमोहभयापहम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं भक्तिदं सर्वकामदम् ॥ ३९ ॥
सर्वेश्वरं सर्वरूपं साक्षिणं सर्वकर्मणाम् । प्रत्यक्षं सर्वलोकानामप्रत्यक्षं मनोहरम् ॥४०
शश्वद्रसहरं पश्चाद्रसदं सर्वसिद्धिदम् । सिद्धिस्वरूपं सिद्धेशं सिद्धानां परमं गुरुम् ॥
स्तवराजमिदं प्रोक्तं गुह्याद्गुह्यतरं परम् । त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं सर्वव्याधिः प्रमुच्यते
आन्ध्यं कुष्ठञ्च दारिद्र्यं रोगं शोकं भयं कलिः ।
तस्य नश्यति विश्वेश श्रीसूर्य्यकृपया ध्रुवम् ॥ ४३ ॥
महाकुष्ठीच गलितो चक्षुर्हीनो महाव्रणी । यक्ष्मग्रस्तोमहाशूली नानाव्याधियुतोऽपिच
मासंकृत्वा हविष्यान्नं श्रुत्वास मुच्यतेध्रुवम् । स्नानञ्च सर्वतीर्थानां लभते नात्रसंशयः
पुष्करं गच्छतं शीघ्रं भास्करं भजतं सुतौ । इत्येवमुक्त्वा स विधिर्जगाम स्वालयं मुदा
तौनिषेव्य दिनेशंतं नीरुजौ तौ बभूवतुः । इत्येवं कथितं वत्स किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि
सर्वविघ्नहरं सारं विघ्नेशविघ्नकारणम् । स्तोत्रेणानेन तं स्तुत्वा मुच्यते नात्रसंशयः ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद-संवादे गणपतिखण्डे विघ्न-
कारणकथनं नामोनविंशतितमोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः

गजमुखयोजनहेतुकथनम् ।

नारद उवाच ।

हरेरंशसमुत्पन्नो हरितुल्यो भवान् धिया । तेजसा विक्रमेणैव मत्प्रश्नं श्रोतुमर्हसि ॥१
विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नं श्रुतं तत्परमाद्भुतम् । तद्विघ्नकारिणश्चैव विश्वकारणवक्त्रतः ॥२॥

अधुनाश्रोतुमिच्छामि स्वात्मसन्देहभञ्जनम् । त्रैलोक्यनाथतनये गजास्ययोजनाकथम्
स्थितेष्वन्येषु सर्वेषां जन्तूनां जन्तुसम्भव । विशिष्टानां सुरूपेषु नानारूपेषु रूपिणाम्

श्रीनारायण उवाच ।

गजास्ययोजनायाश्च कारणं शृणु नारद ! गोप्यं सर्वपुराणेषु वेदेषु च सुदुर्लभम् ॥ ५ ॥
तारणं सर्वदुःखानां कारणं सर्वसम्पदाम् । हारणं विपदाञ्चैव रहस्यं पापमोचनम् ॥६॥
महालक्ष्म्याश्च चरितं सर्वमङ्गलमङ्गलम् । सुखदंमोक्षदञ्चैव चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ७ ॥
शृणु तात प्रवक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् । रहस्यं पाद्मकल्पस्य पुरा तातमुखाच्छ्रुतम् ।
एकदैव महेन्द्रश्च पुष्पभद्रां नदीं ययौ । महासम्पन्मदोन्मत्तः कामी राजश्रियान्वितः ॥
तत्तीरेऽतिरहःस्थाने पुष्पोद्याने मनोहरे । अतीवदुर्गमेऽरण्ये सर्वजन्तुविवर्जिते ॥१०॥
भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते । सुगन्धिपुष्पसंश्लिष्टवायुना सुरभीकृते ॥११॥
ददर्श रम्भां तत्रैव चन्द्रलोकात् समागताम् । सुरतश्रमविश्रामकामुकीं कामकामुकीम् ।

इच्छन्तीमीप्सितां क्रीडां गच्छन्तीं मदनाश्रमम् ।
एकाकिनीमुन्मनस्कां मन्मथोद्गतमानसाम् ॥ १३ ॥

सुश्रोणीं सुदतींश्यामां विम्बाधरसरोरुहाम् । वृहन्नितम्बभारार्त्तां गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ।
सस्मितास्यशरच्चन्द्रां सकटाक्षञ्चविभ्रतीम् । विभ्रतींकवरीं रम्यांमालतीमाल्यशोभिताम्
वह्निशुद्धांशुकधरां रत्नभूषणभूषिताम् । कस्तूरीविन्दुना सार्द्धं सिन्दूरविन्दुमण्डिताम् ॥
नीलोत्पलविनिन्द्यैककज्जलोज्ज्वललोचनाम् । मणिकुण्डलयुग्मेनगण्डस्थलविराजिताम्
अत्युन्नतं सुकठिनं पत्रराजिविराजितम् । सुखदं रसिकानाञ्च स्तनयुग्मञ्च विभ्रतीम् ॥

सर्वशोभाढ्यवेशाढ्यां सुभगां सुरतोत्सुकाम् ।
प्राणाधिकाञ्च देवानां स्वच्छां स्वच्छन्दगामिनीम् ॥ १९ ॥

वरामप्सरसां रम्यामतीवस्थिरयौवनाम् । गुणरूपवतीं शान्तां मुनिमानसमोहिनीम् ॥
दृष्ट्वा तामतिवेशाढ्यां तत्कटाक्षेण पीडितः । इन्द्रोऽतीन्द्रियचापल्यात् प्रवक्तुमुपचक्रमे

इन्द्र उवाच ।

क्व गच्छसि वरारोहे क्वागतासि मनोहरे । मया दृष्टान(सि) सुचिरं मत्प्रियाणि तवाधुना।

तवान्वेषणकर्त्ताहं श्रुत्वा वाचिकवक्त्रतः। शश्वत्तवानुरक्तश्च कामन्यां गणयामि च।
सुवासितजलार्थीयः किमिच्छेत्पङ्किलंजलम्। पङ्कंनेच्छेच्चन्दनार्थी पङ्कजार्थीनचोत्पलम्

सुधार्थी न सुरामिच्छेद् दुग्धार्थी न जलाविलम्।
सुगन्धिपुष्पशायी यो न चास्त्रतल्पमिच्छति ॥ २५ ॥
यः स्वर्गी नरकं नेच्छेत् सुभोगी मन्दभोजनम्।
पण्डितैः सह संवासी नेच्छेत् कामिनीसन्निधिम् ॥ २६ ॥
विहाय रत्नाभरणं कोऽपीच्छेल्लोहभूषणम्।
त्वामाश्लिष्य महाविज्ञां को मूढो गन्तुमिच्छति।
विहाय गङ्गां को विज्ञो नदीमन्याञ्च वाञ्छति ॥२७॥

नेन्द्रियैश्चेन्द्रियरतिं वर्द्धमानाञ्च सेवनैः। वरं प्रार्थयितारश्च जीविनश्च सुखार्थिनः ॥२८
इत्येवमुक्त्वा भगवानवरुह्य गजेश्वरात्। कामयुक्तश्च पुरतस्तस्थौ तस्याश्च नारद ॥२९॥
श्रुत्वा तद्वचनं रम्भा महाशृङ्गारलोलुपा। जहासानम्रवदना पुलकाञ्चितविग्रहा ॥३०॥
स्मेराननकटाक्षेण स्तनोरुदर्शनेन च। कामाग्न्याहुतिवाक्येन जहार तस्य चेतनम् ॥३१
मितं सारं सुमधुरं सुस्निग्धं कोमलं प्रियम्। पुरुषायत्तवीजञ्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥३२॥

रम्भोवाच।

यास्यामि वाञ्छितं यत्र प्रश्नेन तव किं फलम्। नाहंसन्तोषजननीधूर्त्तानांदुष्टमित्रता॥
यथा मधुकरो लोभात् सर्वपुष्पासवं लभेत्। स्वादुयत्रातिरिक्तंसतत्रतिष्ठतिसन्ततम्॥
तथैव लम्पटपुमान् भ्रमेद् भ्रमरवत् सदा। न विबद्धो हि कास्वेव वायुवद्रसमाहरेत्॥
सुपुमानङ्गवत्स्त्रीणांयथाशाखाश्चशाखिषु। लम्पटःकाकवल्लोलःफलंभुक्त्वाप्रयाति च॥
स्वकार्य्यमुद्धरेद् यावत्तावद्वासप्रयोजनम्। स्थितिः कार्य्यानुरोधेनयथाकाष्ठेहुताशनः॥
यावत्तड़ागेतोयानितावद्वयादांसितेषुच। शुष्कारम्भेचतोयानांयान्तिस्थानान्तरं पुनः॥

त्वं देवानामीश्वरोऽसि कामिनीनाञ्च वाञ्छितः।
पुमांसं रसिकं शश्वद् वाञ्छन्ति रसिकाः सुखात् ॥३६॥

युवानं रसिकं शान्तंसुवेशंसुन्दरंप्रियम्। गुणिनंधनिनंस्वच्छंकान्तमिच्छतिकामिनी॥

दुःशीलं रोगिणं वृद्धं रतिशक्तिविहीनकम्। अदातारमविज्ञञ्च नैव वाञ्छन्तियोषितः ॥
का मूढ़ा न च वाञ्छन्ति त्वामेवं गुणसागरम्।
तवाज्ञाकारिणीं दासीं गृहाणात्र यथासुखम् ॥४२॥
इत्युक्त्वा सस्मिता साचतंपपौवक्रचक्षुषा। कामाग्निदग्धाविगलल्लज्जातस्थौ समीपतः ॥
ज्ञात्वा भावं स्मरार्त्तायाः स्मरशास्त्रविशारदः। गृहीत्वातांपुष्पतल्पेविजहारतया सह ॥
सहसा रहसि प्रौढ़ां नग्नाञ्चसुभगांवराम्। पक्वविम्वाधरौष्ठींचचुचुम्व चुम्वितस्तया ॥
नानाप्रकारश्रृङ्गारं विपरीतादिकं मुने। चकार कामी तत्रैव श्रृङ्गारो मूर्त्तिमानिव ॥४६
तौ कामाहितचित्तौ मा वुवुधाते दिवानिशम्।
शश्वत्तद्गतचित्तौ च कामार्त्तौ ज्ञानवर्जितौ ॥४७॥
स च कृत्वा स्थले क्रीड़ां तया सहसुरेश्वरः। ययौजलविहारार्थं पुष्पभद्रानदीजलम् ॥
स चकार जलक्रीड़ां तया सह क्षणं मुदा। जलात् स्थलेस्थलात्तोयेविजहारपुनःपुनः ॥
एतस्मिन्नन्तरे तेन वर्त्मना मुनिपुङ्गवः। सशिष्यो याति दुर्वासा वैकुण्ठाच्छङ्करालये॥
तञ्च दृष्ट्वा मुनीन्द्रञ्च देवेन्द्रः स्तम्भमानसः। ननामागत्य सहसा ददौतस्मैसचाशिषः ॥
पारिजातप्रसूनं यद्दत्तं नारायणेन वै। तच्च दत्तं महेन्द्राय मुनीन्द्रेण महात्मना ॥५२॥
दत्त्वा पुष्पं महाभागस्तमुवाचकृपानिधिः। माहात्म्यंतस्ययत्किञ्चिदपूर्वंमुनिसत्तमः ॥

दुर्वासा उवाच।

सर्वविघ्नहरं पुष्पं नारायणनिवेदितम्। मूर्द्धनीदं यस्य देवेन्द्र जयस्तस्यैव सर्वतः ॥५४
पुरः पूजा च सर्वेषां देवानामग्रणीर्भवेत्। तच्छायेव महालक्ष्मीर्न जहाति कदापि तम् ॥
ज्ञानेव तेजसा वुद्ध्या विक्रमेण बलेन च। सर्वदेवाधिकः श्रीमान्हरितुल्यपराक्रमः ॥
भक्त्या मूर्ध्नि न गृह्णाति योऽहङ्कारेण पामरः। नैवेद्यञ्च हरेरेवसभ्रष्टश्रीःस्वजातिभिः ॥
इत्युक्त्वा शङ्करांशश्च जगाम शङ्करालयम् ॥५७॥
शक्रो रम्भान्तिके पुष्पं संस्थाप्य गजमस्तके। शक्रं भ्रष्टश्रियंदृष्ट्वासाजगामसुरालयम् ॥
पुंश्चली योग्यमिच्छन्ती नापरं चञ्चलाधमा ॥५८॥
दैवराजं परित्यज्य गजराजो महाबली। प्रविवेश महारण्यं तं निक्षिप्य स्वतेजसा ॥

तत्रैव करिणीं प्राप्य मत्तःसंबुभुजेबलात् । सातद्बभूववशगा योषिज्जातिः सुखार्थिनी।
तयोर्बभूवापत्यानां निवहस्तत्र कानने ॥६०॥
हरिस्तन्मस्तकं छित्त्वा युयोजतेनबालके। इत्येवंकथितंवत्सकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि॥
गजास्ययोजनायाश्च कारणं पापनाशनम्॥ ६१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे गजास्य-योजनहेतुकथनं नाम विंशतितमोऽध्यायः।

एकविंशोऽध्यायः

शक्रलक्ष्मीप्राप्तिः ।

नारद उवाच ।

ते देवा ब्रह्मशापेन निश्रीकाः केन वा प्रभो । बभूवुस्तद्रहस्यञ्च गोपनीयं सुदुर्लभम्॥
कथं वा प्रापुरेते तां कमलां जगतां प्रसूम्। किञ्चकार महेन्द्रश्च तद्भवान् वक्तुमर्हसि॥

नारायण उवाच ।

गजेन्द्रेण पराभूतो रम्भया च सुमन्दधीः। भ्रष्टश्रीर्दैन्ययुक्तश्च स जगामामरावतीम्॥
तां ददर्श निरानन्दो निरानन्दां पुरीं मुने। दैन्यग्रस्तां बन्धुहीनां वैरिवर्गैःसमाकुलाम्॥
सर्वं श्रुत्वा दूतमुखाज्जगाम मन्दिरं गुरोः। तेन देवगणैः सार्द्धंजगामब्रह्मणःसभाम्॥
गत्वा ननाम तं शक्रः सुरैः सार्द्धं तथा गुरुः।
तुष्टाव वेदविधिना स्तोत्रेण भक्तिसंयुतः। प्रवृत्तिं कथयामास वाक्पतिस्तं प्रजापतिम्।
श्रुत्वा ब्रह्मा नम्रवक्त्रः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मत्प्रपौत्रोऽसि देवेन्द्र शश्वद्राजन् श्रिया ज्वलन्।
लक्ष्मीसमःशचीभर्त्ता परस्त्रीलोलुपः सदा ॥ ७ ॥

[गौ]तमस्याभिशापेन भगाङ्गः सुरसंसदि । पुंनर्लज्जाविहीनस्त्वं परस्त्रीरतिलोलुपः ॥८॥
[य]ःपरस्त्रीषुनिरतस्तस्य श्रीर्वाकुतो यशः । स च निन्द्यः पापयुक्तः शश्वत् सर्वसभासुच
[नै]वेद्यं श्रीहरेरेव दत्तं दुर्वाससा च ते । गजमूर्ध्नित्वया न्यस्तं रम्भया हतचेतसा ॥१०॥

क्व सा रम्भा सर्वभोग्या क्वाधुना त्वं श्रिया हतः ।
पद्मा त्यक्ता यन्निमित्ताद्गता त्वत्तः क्षणेन सा ॥ ११ ॥

[व]ेश्या सश्रीकमिच्छन्ती निःश्रीकं न च चञ्चला । नवंनवं प्रार्थयन्ती परिनिन्द्य पुरातनम्
यद्गतं तद्गतं वत्स निष्पन्नं न निवर्त्तते । भज नारायणं भक्त्या पद्मायाः प्राप्तिहेतवे ॥१३
[इ]त्युक्त्वा तं जगत्स्रष्टुः स्तोत्रञ्च कवचं ददौ । नारायणस्य मन्त्रञ्च नारायणपरायणः ॥
स तैः सार्द्धञ्च गुरुणा जजाप मन्त्रमीप्सितम् । गृहीत्वा कवचं तेन तुष्टाव पुष्करेहरिम्
वर्षमेकं निराहारो भारते पुण्यदे शुभे । सिषेव कमलाकान्तं कमलाप्राप्तिहेतवे ॥ १६ ॥
आविर्भूय हरिस्तस्मै वाञ्छितञ्च वरं ददौ । लक्ष्मीस्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमैश्वर्य्यवर्द्धनम्
दत्त्वा जगाम वैकुण्ठमिन्द्रः क्षीरोदमेव च । गृहीत्वा कवचं स्तुत्वा प्राप पद्मालयां मुने
सुरेश्वरोऽरिं जित्वा स ललाभामरावतीम् । प्रत्येकञ्च सुराः सर्वे स्वालयंप्रापुरीप्सितम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे शक्र-
लक्ष्मीप्राप्तिर्नामैकविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः

लक्ष्मीस्तोत्रं कवचञ्च ।

नारद उवाच ।

आविर्भूय हरिस्तस्मै किं स्तोत्रं कवचं ददौ । महालक्ष्म्याश्च लक्ष्मीशस्तन्मे ब्रूहितपोधन

नारायण उवाच ।

पुष्करे च तपस्तप्त्वा विरराम सुरेश्वरः । आविर्बभूव तत्रैव क्लिष्टं दृष्ट्वा हरिः स्वयम् ॥

तमुवाच हृषीकेशो वरं वृणु यथेप्सितम् । स च वव्रे वरं लक्ष्मीमीशस्तस्मै ददौ मुदा ॥
वरं दत्त्वा हृषीकेशः प्रवक्तुमुपचक्रमे । हितं सत्यञ्च सारञ्च परिणामसुखावहम् ॥ ४ ॥

श्रीमधुसूदन उवाच ।

गृहाण कवचं शक्र सर्वदुःखविनाशनम् । परमैश्वर्य्यजनकं सर्वशत्रुविमर्दनम् ॥ ५ ॥
ब्रह्मणे च पुरा दत्तं संसारे च जलप्लुते । यद्धृत्वा जगतां श्रेष्ठः सर्वैश्वर्य्ययुतो विधिः
बभूवुर्मनवः सर्वे सर्वैश्वर्य्ययुता यतः । सर्वैश्वर्य्यप्रदस्यास्य कवचस्य ऋषिर्विधिः ॥
पङ्क्तिश्छन्दश्चसा देवी स्वयं पद्मालया सुर। सिद्धैश्वर्य्यजपेष्वेव विनियोगःप्रकीर्त्तितः

यद्धृत्वा कवचं लोकः सर्वत्र विजयी भवेत् ॥८॥
मस्तकं पातु मे पद्मा कण्ठं पातु हरिप्रिया ।
नासिकां पातु मे लक्ष्मीः कमला पातु लोचनम् ॥९॥

केशान् केशवकान्ता च कपालं कमलालया । जगत्प्रसूर्गण्डयुग्मं स्कधं सम्पत्प्रदा सदा
ओं श्रीं कमलवासिन्यैस्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु। ओं श्रीं पद्मालयायै स्वाहा वक्षः सदाऽवतु

पातु श्रीर्मम कङ्कालं बाहुयुग्मञ्च श्रीं नमः ॥ ११ ॥
ओं ह्रीं श्रीं लक्ष्म्यै नमः पादौ पातु मे सन्ततञ्चिरम् ।
ओं ह्रीं श्रीं नमः पद्मायै स्वाहा पातु नितम्बकम् ॥ १२ ॥
ओं श्रीं महालक्ष्म्यै स्वाहा सर्वाङ्गं पातु मे सदा ।
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं महालक्ष्म्यै स्वाहा मां पातु सर्वतः ॥ १३ ॥

इति ते कथितं वत्स सर्वसम्पत्करंपरम् । सर्वैश्वर्य्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥१४॥
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः । कण्ठेवा दक्षिणे बाहौ स सर्वविजयीभवेत्
महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन । तस्य छायेव सततं सा च जन्मनि जन्मनि
इदं कवचमज्ञात्वा भजेल्लक्ष्मीं सुमन्दधीः । शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ।

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे लक्ष्मीकवचं समाप्तम् ।

नारायण उवाच ।

दत्त्वा तस्मै च कवचं मन्त्रञ्च षोड़शाक्षरम् । सन्तुष्टश्च जगन्नाथो जगतां हितकारणम्

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं नमो महालक्ष्म्यै हरिप्रियायै स्वाहा ।
ददौ तस्मै च कृपया इन्द्राय च महामुने ॥ १९ ॥
[ध्या]नञ्च सामवेदोक्तं गोपनीयं सुदुर्लभम् । सिद्धैर्मुनीन्द्रैर्दुष्प्राप्यं ध्रुवं सिद्धिप्रदं शुभम्
[श्वे]तचम्पकवर्णाभां शतचन्द्रसमप्रभाम् । वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥२१॥
[ई]षद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकारकाम् । सहस्रदलपद्मस्थां स्वस्थाञ्च सुमनोहराम् ॥
शान्ताञ्च श्रीहरेः कान्तां तां भजेज्जगतां प्रसूम् ॥ २३ ॥
[ध्या]नेनानेनदेवेन्द्रध्यात्वालक्ष्मीं मनोहराम् । भक्त्यादास्यसि तस्यैचचोपचाराणिषोड़श
[स्तु]त्वानेन स्तवेनैव वक्ष्यमाणेन वासव । नत्वा वरंगृहीत्वा च लभिष्यसिचनिर्वृतिम्
[स्त]वनं शृणु देवेन्द्र महालक्ष्म्याः सुखप्रदम् । कथयामि सुगोप्यञ्च त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्

नारायण उवाच ।

[दे]वित्वांस्तोतुमिच्छामिनक्षमाःस्तोतुमीश्वराः । बुद्धेरगोचरांसूक्ष्मांतेजोरूपांसनातनीम्
अत्यनिर्वचनीयाञ्च को वा निर्वक्तुमीश्वरः ॥ २७ ॥
[स्वे]च्छामयींनिराकारांभक्तानुग्रहविग्रहाम् । स्तौमिवाङ्मनसोःपारांकिंवाऽहंजगदम्बिके
[प]रां चतुर्णां वेदानां पारबीजं भवार्णवे । सर्वशस्याधिदेवीञ्च सर्वासामपि सम्पदाम् ॥
योगिनाञ्चैव योगानां ज्ञानानां ज्ञानिनान्तथा ।
वेदानाञ्च वेदविदां जननीं वर्णयामि किम् ॥ ३० ॥
[य]या विना जगत्सर्वमवस्तुनिष्फलं ध्रुवम् । यथा स्तनान्धबालानांमात्रावस्तुत्वयासह
[प्र]सीद जगतां माता रक्षास्मानतिकातरान् । वयं त्वच्चरणाम्भोजे प्रपन्नाः शरणं गताः
[न]मः शक्तिस्वरूपायै जगन्मात्रे नमो नमः । ज्ञानदायै बुद्धिदायै सर्वदायै नमो नमः ॥
[ह]रिभक्तिप्रदायिन्यै मुक्तिदायै नमो नमः । सर्वज्ञायै सर्वदायै महालक्ष्म्यै नमो नमः ॥
[कु]पुत्राः कुत्रचित् सन्ति न कुत्रचित्कुमातरः । कुत्र माता पुत्रदोषे तं विहायचगच्छति
[दे]हि मातर्दर्शनंदेहि स्तनान्धान् बालकानिव । कृपां कुरु कृपासिन्धुप्रियेऽस्मान्भक्तवत्सले
[इ]त्येवं कथितं वत्स पद्मायाञ्च शुभावहम् । सुखदं मोक्षदं सारं शुभदं सम्पदः पदम् ॥
[इ]दं स्तोत्रं महापुण्यं पूजाकाले च यः पठेत् । महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन

इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तश्च तत्रैवान्तरधीयत । देवो जगाम क्षीरोदं सुरैः सार्द्धं तदाज्ञया ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे लक्ष्मीस्तव-
कवचपूजाकथनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

महालक्ष्मीचरितम् ।

नारायण उवाच ।

इन्द्रश्च गुरुणा सार्द्धं सुरैश्च हृष्टमानसः । जगाम शीघ्रं पद्मायै तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥
कवचश्च गले बद्ध्वा सद्रत्नगुटिकान्वितम् । मनसा स्तवनं दिव्यं स्मारं स्मारं पुनः पुनः
ते सर्वे भक्तिरक्ताश्च तुष्टुवुः कमलालयाम् । साश्रुनेत्रातिदीनाश्च भक्तिनम्रात्मकन्धराः
सा तेषां स्तवनं श्रुत्वा सद्यः साक्षाद् बभूव ह । सहस्रदलपद्मस्था शतचन्द्रसमप्रभा ॥
जगद्व्याप्तं सुप्रभया जगन्मात्रा यया मुने । तानुवाच जगद्धात्री हितं सारं यथोचितम्

श्रीमहालक्ष्मीरुवाच ।

वत्सा नेच्छामि वो गेहान्गन्तुं नैवं क्षमाधुना । भ्रष्टानां ब्रह्मशापेन बिभेमि ब्रह्मशापतः
प्राणा मे ब्राह्मणाः सर्वे शश्वत् पुत्राधिकप्रियाः । विप्रदत्तश्च यत्किञ्चिदुपजीव्यंसदैव च
विप्रा ब्रुवन्तु मां तुष्टा यास्यामिचतदाज्ञया । न मे पूजां ध्रुवं कर्त्तुं क्षमास्तेचतपस्विनः
गुरुभिर्ब्राह्मणैर्देवैर्भिक्षुभिर्वैष्णवैस्तथा । यद्यभाग्यं भवेद् दैवात्ते शप्ताः सन्ति सन्ततम्
नारायणश्च भगवान् बिभेति ब्रह्मशापतः । सर्वजीवश्च भगवान् सर्वेशश्च सनातनः ॥
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन् ब्राह्मणाहृष्टमानसाः । आजग्मुःसस्मिताः सर्वे ज्वलन्तोब्रह्मतेजसा
अङ्गिराश्च प्रचेताश्च क्रतुश्च भृगुरेव च । पुलहश्च पुलस्त्यश्च मरीचिरत्रिरेव च ॥
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । सनत्कुमारो भगवान् साक्षान्नारायणात्मकः ।
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुःपञ्चशिखस्तथा । दुर्वासाः कश्यपोऽगस्त्योगौतमःकण्वएव च

...र्वः कात्यायनश्चैवकणादः पाणिनिस्तथा। मार्कण्डेयोलोमशश्चवशिष्ठोभगवान्स्वयम्
...ह्मणा विविधैर्द्रव्यैः पूजयामासुरीश्वरीम्। देवाश्चारण्यनैवेद्यैः परिहारेण भक्तितः ॥
...स्तुत्वा मुनीन्द्रास्तां भक्त्या चक्रुराराधनं मुदा। आगच्छ देवभवनं मर्त्यंश्चजगदम्बिके
...यां तद्वचनं श्रुत्वा तानुवाच जगत्प्रसूः। परितुष्टा गामुकीच निर्भया ब्राह्मणाज्ञया ॥

श्रीमहालक्ष्मीरुवाच।

...न् यास्यामिदेवानां युष्माकमाज्ञया द्विजाः। येषां गेहं नगच्छामिश्रृणुध्वंभारतेषुच
...रा पुण्यवतां गेहे सुनीतिवेदिनामहम्। गृहस्थानां नृपाणां वा पुत्रवत्पालयामि तान्
...यं रुष्टो गुरुर्देवो मातातातश्चबान्धवाः। अतिथिः पितृलोकश्च न यामितस्यमन्दिरम्
...थ्यावादीचयःशश्वन्नास्तीतिवाचकः सदा। सत्वहीनश्चदुःशीलोनगेहंतस्ययाम्यहम्
...त्यहीनःस्थाप्यहारीमिथ्यासाक्ष्यप्रदायकः। विश्वासघ्नः कृतघ्नोयोनयामितस्यमन्दिरम्

चिन्ताग्रस्तो भयग्रस्तः शत्रुग्रस्तोऽतिपातकी।
ऋणग्रस्तोऽतिकृपणो न गेहं यामि पापिनाम् ॥ २० ॥

...क्षाहीनश्च शोकार्त्तो मन्दधीःस्त्रीजितःसदा। न यामिचकदा गेहंपुंश्चल्याःपतिपुत्रयोः
...दुर्वाक् कलहाविष्टःकलिःशश्वद् यदालये। स्त्रीप्रधानागृहे यस्यनयामितस्यमन्दिरम्
...त्र नास्ति हरेः पूजा तदीयगुणकीर्त्तनम्। नोत्सुकस्तत्प्रशंसायांन यामितस्यमन्दिरम्
...न्यान्नवेदविक्रेता नरघाती च हिंसकः। नरकागारसदृशं न यामि तस्य मन्दिरम् ॥
...तरं पितरंभार्य्यां गुरुपत्नींगुरुं सुतम्। अनाथांभगिनीं कन्यामनन्याश्रयबान्धवान् ॥
...पण्यांद् यो न पुष्णातिसञ्चयंकुरुते सदा। तद्गेहान्नरकागारान्न यामितान्मुनीश्वराः
...शनं वसनं यस्य समलं रूक्षमस्तकम्। विकृतौ ग्रासहासौ न यामि तस्य मन्दिरम्
...त्रं पुरीषमुत्सृज्य यस्तत्पश्यति मन्दधीः। यःशेते स्निग्धपादेन न यामि तस्यमन्दिरम्

अधौतपादशायी यो नग्नः शेतेऽतिनिद्रितः।
सन्ध्याशायी दिवाशायी न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २६ ॥

...र्द्धाज्नतैलंपुरोदत्त्वा योऽन्यदङ्गमुपस्पृशेत्। ददातिपश्चाद्गात्रे वान यामितस्यमन्दिरम्
...त्वा तैलं मूर्द्धिनगात्रे विण्मूत्रंयःसमुत्सृजेत्। प्रणमेदाहरेत् पुष्पंनयामितस्यमन्दिरम्

तृणं छिनत्ति नखरैर्नखरैर्विलिखेन्महीम् । गात्रे पादे मलं यस्य न यामि तस्य मन्दिरम्
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं सुरस्य च । यो हरेज्ज्ञानशीलश्च न यामि तस्य मन्दिरम्
यत्कर्म दक्षिणाहीनं कुरुते मूढ़धी शठः । स पापी पुण्यहीनश्च न यामि तस्य मन्दिरम्
मन्त्रविद्योपजीवी च ग्रामयाजी चिकित्सकः । सूपकृद्देवलश्चैव न यामि तस्य मन्दिरम्
विवाहंधर्मकार्य्यंवा यो निहन्ति चकोपतः । दिवामैथुनकारी यो न यामितस्य मन्दिरम्
इत्युक्त्वा च महालक्ष्मीरन्तर्द्धानं चकार ह । ददौ दृष्टिञ्च देवानां गृहे मर्त्ये च नारद
तां प्रणम्य सुराः सर्वे मुनयश्च मुदान्विताः । प्रजग्मुः स्वालयंशीघ्रं शत्रुत्यक्तंसुहृद्युतम्
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे बभूवुः पुष्पवृष्टयः । प्रापुर्देवाः स्वराज्यञ्च निश्चलां कमलां मुने ॥
इत्येवं कथितं वत्स लक्ष्मीचरितमुत्तमम् । सुखदं मोक्षदं सारं किं पुनः श्रोतुमिच्छसि

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे लक्ष्मीचरितं नाम त्रयोविंशतिमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः

गणेशस्य एकदन्तत्वे विवरणम् ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग हरेरंशसमुद्भव । सर्वं श्रुतं त्वत् प्रसादाद्गणेशचरितं शुभम् ॥ १
दन्तद्वययुतं वक्त्रं गजराजस्य बालके । विष्णुना योजितं ब्रह्मन्नेकदन्तः कथं शिशुः ॥
कुतो गतोऽस्य दन्तोऽन्यस्तद्भवान्वक्तुमर्हति । सर्वेश्वरस्त्वंसर्वज्ञःकृपावान्भक्तवत्सल

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा स्मेरारुणसरोरुहः । एकदन्तस्य कथनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ४

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् । एकदन्तस्य चरितं सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ ५

[ए]कदा कार्त्तवीर्य्यश्च जगाम मृगयां मुने। मृगान्निहत्य बहुलान् परिश्रान्तो बभूव सः
[न]िशामुखे दिनेऽतीते तत्र तस्थौ वने नृपः। जमदग्न्याश्रमाभ्यासे उपोष्य सैन्यसंयुतः
[प्र]ातः सरोवरे राजा स्नातः शुचिरलंकृतः। दत्तात्रेयेन दत्तश्च जजाप भक्तितो मनुम् ॥
[म]ुनिर्ददर्श राजानं शुष्ककण्ठौष्ठतालुकम्। प्रीत्या सम्भाषयामास पप्रच्छ कुशलं मुनिः
[न]नाम सम्भ्रमाद्राजा मुनिं सूर्य्यसमप्रभम्। सच तस्मै ददौप्रीत्या प्रणताय शुभाशिषम्
[व]ृत्तान्तं कथयामास राजा चानशनादिकम्। सम्भ्रमेणैव मुनिना त्रस्तं राजानिमन्त्रितः
[स]ंविज्ञाप्य तं मुनिश्रेष्ठः प्रययौ स्वालयं मुदा। लक्ष्मीसमां कामधेनुं कथयामास मातरम्
[उ]वाच सा मुनिं भीतं भयं किं ते मयि स्थिते। जगद्भोजयितुं शक्तस्त्वं मयाकोनृपोमुने
[र]ाजभोजनयोग्याहं यद् यद् द्रव्यं प्रयाचसे। सर्वंतुभ्यं प्रदास्यामि त्रिषुलोकेषुदुर्लभम्
सौवर्णानि राजतानि पात्राणि विविधानि च।
भोजनार्हाण्यसंख्यानि पाकपात्राणि यानि च ॥ १५ ॥
[प]ात्राणि स्वादुपूर्णानि प्रददौ मुनये च सा। नानाविधानि स्वादूनि परिपक्वफलानिच
[प]नसाम्रनारिकेलश्रीफलानि च नारद। राशीभूतान्यसंख्यानि स्वादूनि लड्डुकानि च
[य]वगोधूमचूर्णानां पिष्टकानां बहूनि च। पक्वान्नानां पर्वतश्च परमान्नस्य कन्दरम् ॥१८
[द]ुग्धानाञ्च घृतानाञ्च नदीं दध्नां ददौ मुदा। शर्कराणां तथा राशिं मोदकानाञ्चपर्वतम्
पृथुकानां सुशालीनां पर्वतं प्रददौ मुदा ॥ १९ ॥
[त]ाम्बूलं प्रददौ पूर्णं कर्पूरादिसुवासितम्। नृपयोग्यं कौतुकञ्च सुन्दरं वस्त्रभूषणम् ॥२०
[म]ुनिः सम्भृतसम्भारो दत्त्वा द्रव्यं मनोहरम्। भोजयामास राजानं ससैन्यमवलीलया
[य]द् यत् सुदुर्लभं वस्तु परिपूर्णं नृपेश्वरः। जगाम विस्मयं राजा दृष्ट्वा पात्रमुवाच ह ॥

राजोवाच।

[द्र]व्याण्येतानि सचिव दुर्लभान्यश्रुतानि च। ममासाध्यानि सहसा क्वागतान्यवलोकय
[न]ृपाज्ञया च सचिवः सर्वं दृष्ट्वा मुनेर्गृहे। राजानं कथयामास वृत्तान्तं महदद्भुतम् ॥२४

सचिव उवाच।

[इ]दं सर्वं महाराज निबोध मुनिमन्दिरे। वह्निकुण्डयज्ञकाष्ठकुशपुष्पफलान्वितम् ॥२५।

कृष्णचर्मस्रुवस्रुग्भिः शिष्यसंङ्घैश्च सङ्कुलम् । तैजसाधारशस्यादि सर्वसम्पद्विवर्जितम्

वृक्षचर्मपरीधाना दृष्टाः सर्वे जटाधराः ॥ २७ ॥

हैकदेशे दृष्टा सा कपिलैका मनोहरा । चार्वङ्गी चन्द्रवर्णाभा रक्तपङ्कजलोचना ॥२८

ज्वलन्ती तेजसा तत्र पूर्णचन्द्रसमप्रभा । सर्वसम्पद्गुणाधारा साक्षादिव हरिप्रिया ॥

सर्वथाराधितो राजा दुर्बुद्धिः सचिवाज्ञया । मुनिं ययाचे तां धेनुं निबद्धः कालपाशतः

किंवापुण्यञ्चकाबुद्धिर्निषेकः सर्वतोबली । पुण्यवान् बुद्धिमान्दैवाद्राजेन्द्रोयाचतेद्विजम्

पुण्यात्प्रजायते कर्म पुण्यरूपञ्च भारते । पापात्प्रजायते कर्म पापरूपं भयावहम् ॥३२॥

पुण्यात् कृत्वा स्वर्गभोगं जन्म पुण्यस्थले नृणाम् ।
पापात् भुक्त्वा च नरकं कुत्सितं जन्म जीविनाम् ॥ ३३ ॥

जीविनां निष्कृतिर्नास्ति स्थिते कर्मणिनारद । तेन कुर्वन्ति सन्तश्च सन्ततंकर्मणःक्षयम्

सा विद्या तत्तपो ज्ञानं स गुरुःसचबान्धवः । सामाता सपिता पुत्रस्ततत्क्षयंकारयेत्तुयः

जीविनां दारुणो रोगः कर्मभोगः शुभाशुभः । भक्तवैद्यस्तंनिहन्ति कृष्णभक्तिरसायनात्

माया ददाति तां भक्तिं प्रतिजन्मनि सेविता । परितुष्टा जगद्धात्री भक्ताय बुद्धिदायिनी

परा परमभक्ताय माया यस्मै ददाति च । मायां दत्त्वा मोहयितुं न विवेकं कदाचन ॥

मायाविमोहितो राजा मुनिमानीय यत्नतः । उवाच विनयं भक्त्या पुटाञ्जलियुतो मुदा

राजोवाच ।

भिक्षां देहि कल्पतरो कामधेनुञ्च कामदाम् । मह्यं भक्ताय भक्तेश भक्तानुग्रहकातर ॥

युष्मद्विधानां दातॄणामदेयं नास्ति भारते । दधीचिर्देवताभ्यश्च ददौ स्वास्थि पुराश्रुतम्

भ्रूभङ्गलीलामात्रेण तपोराशे तपोधन । समूहं कामधेनूनां स्रष्टुं शक्तोऽसि भारते ॥४२

मुनिरुवाच ।

अहो व्यतिक्रमं राजन् ब्रवीषि शठ वञ्चक । दानं दास्यामि विप्रोऽहं क्षत्रियायनृपाधम

कृष्णेन दत्ता गोलोके ब्रह्मणे परमात्मना । कामधेनुरियं यज्ञे न देयाः प्राणतः प्रिया ॥

ब्रह्मणा भृगवे दत्ता प्रियपुत्राय भूमिप । मह्यं दत्ता च भृगुणा कपिला पैतृकी मम ॥

गोलकजा कामधेनुर्दुर्लभा भुवनत्रये । लीलामात्रात् कथमहं कपिलां स्रष्टुमीश्वरः ॥

अहं रे हालिकोमूढत्वयानीत्थापितोबुधः । क्षणेनभस्मसात् कर्त्तुं क्षमोऽहमतिथिंविना
अहं गच्छ गृहं गच्छ मत्कोपं नैव वर्द्धय । पुत्रदारादिकं पश्य दैववाधित पामर ॥४८॥
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप स नराधिपः । नत्वा मुनिं सैन्यमध्यं प्रययौ विधिवाधितः
गत्वा सैन्यसकाशं स कोपप्रस्फुरिताधरः । किङ्करान् प्रेषयामास धेनुमानयितुं बलात्
कपिलासन्निधिं गत्वा रुरोद मुनिपुङ्गवः । कथयामास वृत्तान्तं शोकेन हतचेतनः ॥५१
रुदन्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा सुरभिस्तमुवाच ह । साक्षाल्लक्ष्मीः स्वरूपा सा भक्तानुग्रहकातरा

सुरभिरुवाच ।

द्रोवाहालिकोवापिस्ववस्तुदातुमीश्वरः । शास्ता पालयितादातास्ववस्तूनाञ्चसन्ततम्
स्वेच्छया चेन्नृपेन्द्राय मांददासि तपोधन । तेनसार्द्धं गमिष्यामि स्वेच्छयाचतवाज्ञया
अथवा न ददासि त्वं न गमिष्यामि ते गृहात् । मत्तोदत्तेन सैन्येन दूरीभूतं नृपं कुरु ॥
कथं रोदिषि सर्वज्ञ मायामोहितचेतनः । संयोगश्च वियोगश्च कालसाध्यो नचात्मनः
त्वं वा कोमे तवाहं का सम्बन्धः कालयोजितः । यावदेव हि सम्बन्धोममत्वंतावदेवहि
को जानाति यद्द्रव्यमात्मनश्चापिकेवलम् । दुःखञ्चतस्यविच्छेदात्यावत्स्वत्वञ्चतत्रवै
इत्युक्त्वाकामधेनुश्चसुषावविविधानि च । शस्त्राण्यस्त्राणि सैन्यानिसूर्य्यतुल्यप्रभाणिच
निर्गताःकपिलावक्त्रात्त्रिकोटिखड्गधारिणः । विनिःसृतानासिकायाःशूलिनःपञ्चकोटयः
विनिःसृतालोचनाभ्यांशतकोटिधनुर्द्धराः । कपालान्निःसृतावीरास्त्रिकोटिदण्डधारिणः
वक्षःस्थलान्निःसृताश्चत्रिकोटिशक्तिधारिणः । शतकोटिगदाहस्ताःपृष्ठदेशात्विनिर्गताः
विनिःसृताः पादतलाद्वाद्यभाण्डाःसहस्रशः । जङ्घादेशान्निःसृताश्च त्रिकोटिराजपुत्रकाः
विनिर्गता गुह्यदेशात्त्रिकोटि म्लेच्छजातयः । दत्त्वा सैन्यानि कपिलामुनयेनिर्भयं ददौ
युद्धं कुर्वन्तु सैन्यानि त्वं न यासीत्युवाच ह ॥ ६४ ॥
मुनिः सम्भृतसम्भारैर्हर्षयुक्तो बभूव ह । नृपेण प्रेरितो भृत्यो नृपं सर्वमुवाच ह ॥६५॥
कपिलासैन्यवृत्तान्तमात्मवर्गपराजयम् । तच्छ्रुत्वा नृपशार्दूलस्त्रस्तः कातरमानसः
दूतद्वारा च सैन्यानि चाजहार स्वदेशतः ॥ ६६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे एकदन्त-
प्रश्नप्रसङ्गे जमदग्निकार्त्तवीर्य्ययुद्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

जमदग्नि-कार्तवीर्यार्जुनयुद्धम् ।

नारायण उवाच ।

हरिं स्मरन् कार्त्तवीर्य्यो हृदयेन विदूयता । दूतं प्रस्थापयामास कुपितोमुनिसन्निधिम् ॥१॥

युद्धं देहि मुनिश्रेष्ठ किं वा धेनुञ्च वाञ्छितम् ।

मह्यं भृत्यायातिथये सुविचार्य्य यथोचितम् ॥२॥

दूतस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः । हितं सत्यं नीतिसारं सर्वं दूतमुवाच ह ॥३॥

मुनिरुवाच ।

दृष्टो नृपो निराहारः समानीतो मया गृहम् ।

विविधञ्च यथा शक्त्या भोजितञ्च यथोचितम् ॥४॥

कपिलां याचते राजा मम प्राणाधिकां बलात् ।

तां दातुमक्षमो दूत युद्धं दास्यामि निश्चितम् ॥५॥

मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा दूतः सर्वमुवाच ह । नृपेन्द्रञ्च सभामध्ये सन्नाहसंयुक्तं भिया ॥६॥

मुनिश्च कपिलामाह साम्प्रतंकिङ्करोम्यहम् । कर्णधारंविनानौकातथासैन्यंमयाविना ॥

कपिला चददौतस्मैशस्त्राणिविविधानिच । युद्धशास्त्रोपदेशञ्चसन्धानमौपयोगिकम् ॥

जयं भवतु ते विप्र युद्धेजेष्यसिनिश्चितम् । तवमृत्युर्नभविताचाव्यर्थास्त्रंविना ध्रुवम् ॥

नृपेण सार्द्धं ते युद्धमयुक्तं ब्राह्मणस्य च । दत्तात्रेयस्यशिष्येणैवाव्यर्थशक्तिधारिणा ॥

इत्युक्त्वा कपिला ब्रह्मन् विरराम मनस्विनी ॥१०॥

मुनिर्मनस्वी सैन्यञ्च सज्जीभूतञ्चकार ह । गृहीत्वा सर्वसैन्यञ्च प्रजगामरणस्थलम् ॥११॥

राजा जगाम युद्धाय ननाम मुनिपुङ्गवम् । उभयोः सैन्ययोर्युद्धं बभूव बहु दुष्करम् ॥

राजसैन्यं जितं सर्वं कपिलासेनया बलात् । विचित्रञ्च रथं राज्ञो बभञ्ज लीलया रणे ॥

धनुश्चिच्छेद सन्नाहं सा सेना कापिली मुदा ।

नृपेन्द्रः कापिलेयानि सैन्यानि जेतुमक्षमः ॥१४॥

[सै]न्यानि तंशस्त्रवृष्ट्यान्यस्त्रशस्त्रश्चकारह । शरवृष्ट्याशस्त्रवृष्ट्याराजामूर्च्छामवापह ॥

[कि]ञ्चित् सैन्यं मृतं राज्ञः किञ्चिदेवपलायितम् । मुनीन्द्रोमूर्च्छितंदृष्ट्वानृपेन्द्रमतिथिमुने ॥

[कृ]पानिधिश्च कृपया तत्सैन्यं सञ्जहार च । गत्वासैन्यंविलीनञ्चकपिलायाञ्च कृत्रिमम् ॥

[नृ]पाय मुनिना शीघ्रं दत्त्वा चरणरेणवः । आशीर्वादं प्रदत्तञ्चजयोऽस्त्वितिकृपालुना ॥

कमण्डलुजलं दत्त्वा कारयामास चेतनाम् ॥१८॥

[स] राजा चेतनां प्राप्य समुत्थाय रणाजिरे । मूर्ध्नाननामभक्त्याचमुनिश्रेष्ठं पुटाञ्जलिः ॥

मुनिः शुभाशिषं दत्त्वा राजानमालिलिङ्ग च ।

पुनस्तं स्नापयित्वा च भोजयामास यत्नतः ॥२०॥

[न]वनीतञ्च हृदयं ब्राह्मणानाञ्च सन्ततम् । अन्येषां क्षुरधाराभमसाध्यं दारुणं सदा ॥

उवाच तं मुनिश्रेष्ठो गृहं गच्छ नृपाधिप ।

राजोवाच ।

रणं देहि महाबाहो धेनुं किंवा मयेप्सिताम् ॥२२॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे नृपमुनियुद्ध-कथनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः

पुनः जमदग्निकार्तवीर्यार्जुन युद्धम् ।

नारायण उवाच ।

[ह]रिं स्मरन् मुनिश्रेष्ठो वाक्यं श्रुत्वा च भूभृतः । हितं सत्यंनीतिसारंप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

मुनिरुवाच ।

[गृ]हं गच्छ महाभाग रक्ष धर्मंसनातनम् । सर्वसम्पत्स्थिराशश्वत्स्थितेधर्मे सुनिश्चितम् ॥

[त्व]ाञ्च दृष्ट्वा निराहारं समानीय गृहं नृप । तव पूजामकरवं यथाशक्त्या विधानतः ॥३॥

[र]णमृतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा पादरेणुं शुभाशिषम् । अददं चेतनां कृत्वा वक्तुमेवोचितं न च ॥

नृपस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य मुनिपुङ्गवम् । रथमन्यमारुरोह युद्धं देहीत्युवाच ह ॥ ५ ॥
मुनिः कृत्वा च सन्नाहं तं योद्धुमुपचक्रमे । राजा तं युयुधे तत्र कोपेनाहतचेतनः ॥६
कपिलादत्तशस्त्रेण न्यस्तशस्त्रं चकार तम् । कपिलादत्तयाशक्त्यापुनर्मूर्च्छां चकार च॥
पुनश्च चेतनां प्राप्य राजा राजीवलोचनः । मुनिना युयुधे तत्र कोपेन पुनरेव च ॥८॥
वह्निश्च योजयामास समरे मुनिपुङ्गवः । मुनिर्निर्वापयामास वारुणेनावलीलया ॥ ९ ॥
नृपेन्द्रो वारुणास्त्रञ्च चिक्षेप समरेमुनौ । वायव्यास्त्रेणसमुनिःशमयायामास लीलया ॥
वायव्यास्त्रं नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप समरे तदा । गान्धर्वेण मुनिश्रेष्ठःशमयामासतत्क्षणम् ॥११
नागास्त्रञ्च नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप रणमूर्द्धनि । गारुड़ेन मुनिश्रेष्ठो जघान तत्क्षणं मुदा ॥१२॥
माहेश्वरं महास्त्रञ्च शतसूर्य्यसमप्रभम् । चिक्षेप नृपतिश्रेष्ठो द्योतयन्तं दिशोदश ॥१३॥
वैष्णवास्त्रेण दिव्येन त्रिलोकव्यापकेन च । मुनिर्निर्वापयामास बहुयत्नेन नारद ॥१४
मुनिर्नारायणास्त्रञ्च चिक्षेप मन्त्रपूर्वकम् । शस्त्रं दृष्ट्वा महाराजो ननाम शरणं ययौ ॥
ऊर्द्ध्वञ्च भ्रमणं कृत्वा क्षणं दीप्त्वा दिशोदश । प्रलयाग्निसमन्तत्र स्वयमन्तरधीयत ॥
जृम्भणास्त्रञ्च स मुनिश्चिक्षेप रणमूर्द्धनि । निद्रां प्राप तेन राजा सुष्वाप च मृतोयथा
दृष्ट्वा नृपं निद्रितञ्च अर्द्धचन्द्रेण तत्क्षणम् । चिच्छेद सारथिं यानं धनुर्बाणंमुनिस्तदा ॥
मुकुटञ्च क्षुरप्रेण छत्रं सन्नाहमेव च । अस्त्रं तूणं वाजिगणं विविधेन च भूभृतः ॥१९
मुनिस्तत्सचिवान् सर्वान् नागास्त्रेणावलीलया । निबध्यस्थापयामासप्रहस्यसमरस्थले ॥
मुनिस्तंबोधयामाससुमन्त्रेणावलीलया । निबद्धान्सचिवान्सर्वान्दर्शयामासभूमिपम्॥
दर्शयित्वा नृपं तांश्च मोक्षयामास तत्क्षणम् । नृपेन्द्रमाशिषं कृत्वागृहंगच्छेत्युवाचह ॥
राजा कोपात् समुत्थाय शूलमुद्यम्ययत्नतः । चिक्षेपतंमुनिश्रेष्ठंमुनिःशक्त्याजघान तम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा समागत्य रणस्थलम् । सुप्रीतिं कारयामास सुनीत्याचपरस्परम् ॥
मुनिर्ननाम ब्रह्माणं सन्तुष्टश्च रणस्थले । राजा नत्वा विधिं विप्रं स्वालयंप्रययौ तदा ॥
मुनिर्ययौ च स्वगृहं स्वगृहं कमलोद्भवः । इत्येवं कथितं किञ्चिदपरं कथयामिते ॥२६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे जमदग्नि-
कार्तवीर्यार्जुन युद्धविरामकथनं नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः

ससैन्यस्य राज्ञः मुनितपोवने पुनर्गमनम् ।

नारायण उवाच ।

रिं स्मृत्वा गृहं गत्वा राजा विस्मितमानसः । पुनर्जगामारण्यञ्चजमदग्न्याश्रमंतदा ॥
थानाञ्च चतुर्लक्षं रथीनां दशलक्षकम् । अश्वेन्द्राणांगजेन्द्राणां पदातीनामसंख्यकम् ॥
जेन्द्राणां सहस्रञ्च महाबलपराक्रमम् । महासमृद्धियुक्तश्च त्रैलोक्यं जेतुमीश्वरः ॥३
मृद्ध्या वेष्टयामास जमदग्न्याश्रमंमुदा । रथस्थोवर्मयुक्तश्चकार्त्तवीर्य्यार्जुनःस्वयम् ॥
सैन्यशब्दैर्वाद्यशब्दैर्महाकोलाहलैर्मुने । जमदग्न्याश्रमस्थाश्च मूर्च्छामापुर्भयेन च ॥५॥
रीं प्रविश्य बलवान् गृहीत्वा कपिलां शुभाम् । गृहं गन्तुं मनश्चक्रेदुर्बुद्धिरसदाश्रयः ॥
मुत्तस्थौ मुनिश्रेष्ठो गृहीत्वा सशरं धनुः । एकाकी मुक्तगात्रश्चधेनुंनत्वाहरिंस्मरन् ॥

आश्रमस्थान् जनान् सर्वान् समाश्वास्य च यत्नतः ।
आजगाम रणस्थानं निःशङ्को नृपतेः पुरः ॥८॥

कार शरजालञ्च स मुनिर्मन्त्रपूर्वकम् । चच्छाद स्वाश्रमं तैश्च मानवं वर्मणा यथा ॥
परं शरजालञ्च चकार मुनिपुङ्गवः । तैरेव वारयामास सर्वसैन्यं यथाक्रमम् ॥ १० ॥
निना शरजालेन सर्वसैन्यं समावृतम् । तानिसर्वाणिगुप्तानिपत्राणिपञ्जरे यथा ॥११॥
जा दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठमवरुह्य रथात् पुरः । सार्द्धं नृपेन्द्रैर्भक्त्या च प्रणनाम पुटाञ्जलिः ॥
त्वा रुरोह यानं स मुनेः प्राप्य शुभाशिषम् । आरुरोह नृपेन्द्रश्चस्वयानं हृष्टमानसः ॥
ः सार्द्धं नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप मुनिपुङ्गवम् । अस्त्रं शस्त्रं गदां शक्तिं जघानलीलयामुनिः ॥
निश्चिक्षेप दिव्यास्त्रं चिच्छेद लीलया नृपः । शूलञ्चिक्षेपनृपतिर्जघान तत्तदामुनिः ॥

अपरं शरजालञ्च चिक्षेप मुनिपुङ्गवः ॥१५॥

ओघैर्दुर्निवार्य्यैश्च खण्डखण्डं नृपा ययुः । निबद्धाशरजालेननचशक्ताःपलायितुम् ॥
म्भणास्त्रेण मुनिना ते चसर्वेविजृम्भिताः । हस्त्यश्वरथपादातसहितं सर्वसैन्यकम् ॥

राजानं निद्रितं दृष्ट्वा न जघान मुनीश्वरः।
गृहीत्वा कपिलां हृष्टो रुदन्तीं शोकमूर्च्छिताम्।
बोधयित्वा पुरः कृत्वा स्वगृहं गन्तुमुद्यतः ॥१८॥
एतस्मिन्नन्तरे राजा चेतनां प्राप्य नारद। निवारयामास मुनिं गृहीत्वा सशरं धनुः॥
जगामकपिलात्रस्तास्वस्थानञ्चरणस्थलात्। मुनिश्चतस्थौनिःशङ्कोगृहीत्वासशरंधनुः॥
ब्रह्मास्त्रञ्च नृपश्रेष्ठः प्रचिक्षेप मुनौ तदा। ब्रह्मास्त्रेण मुनीन्द्रस्य सद्यो निर्वाणतांगतम्॥
दिव्यास्त्रेण मुनिश्रेष्ठो नृपस्य सशरं धनुः। रथञ्च सारथिञ्चैव चिच्छेदवर्म दुर्वहम्॥
अथ राजा महाक्रुद्धो ददर्श स्वसमीपतः। दत्तेन दत्तां शक्तिं तामेकपुरुषघातिनीम्॥
जग्राह नत्वा दत्तं तं प्रणम्य शक्तिमुल्वणाम्। घूर्णयामास तत्रैव शतसूर्य्यसमप्रभाम्॥
यत्तेजः सर्वदेवानां तेजो नारायणस्य च। शम्भोश्च ब्रह्मणश्चैव मायायाश्चैव नारद॥
तत्रैवावाहयामास स योगी मन्त्रपूर्वकम्। तेजसा द्योतयामास गगनञ्चदिशोदश ॥२६
दृष्ट्वा क्षिपन्तीं तां देवा हाहाकारंचकारह। आकाशस्थाश्चसमरंपश्यन्तोदुःखिता इदा॥
चिक्षेपतांघूर्णयित्वाकार्त्तवीर्य्यार्जुनःस्वयम्। सद्यःपपातसाशक्तिर्ज्वलन्तीमुनिवक्षसि॥
विदार्य्योरो मुनेः शक्तिं जगाम हरिसन्निधिम्। दत्ताय हरिणा दत्ताद्त्तेनैवनृपायसा॥
मूर्च्छां सम्प्राप्य स मुनिःप्राणां स्तत्याज तत्क्षणम्।
तेजोऽम्बरे भ्रमित्वा च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥३०॥
युद्धे मुनिं मृतं दृष्ट्वा रुरोद कपिला मुहुः। हे तात तातेत्युच्चार्य्यगोलोकंसा जगाम ह॥
सर्वं सा कथयामासगोलोकेकृष्णमीश्वरम्। रत्नसिंहासनस्थंतं गोपैर्गोपीभिरावृतम्॥
कृष्णेन ब्रह्मणे दत्ता ब्रह्मणा भृगवे पुरा। सा प्रीत्या पुष्करे ब्रह्मन् भृगुणा जमदग्नये॥
नत्वा च कामधेनूनां समूहं सा जगाम ह। तदश्रुबिन्दुना मर्त्ये रत्नसङ्घो बभूव ह॥
अथ राजा तं निहत्य बोधयित्वा स्वसैन्यकम्।
प्रायश्चित्तं विनिर्वर्त्य जगाम स्वालयं मुदा ॥३५॥
प्राणनाथं मृतं श्रुत्वा जगाम रैणुकासती। मुनिवक्षसिसंस्थाप्यक्षणंमूर्च्छामवाप सा॥
तदा सा चेतनां प्राप्य न रुरोद पतिव्रता। एहि वत्स भृगोराम राम रामेत्युवाच ह॥

आजगाम भृगुस्तूर्णं क्षणेन पुष्करादहो । ननाम मातरं भक्त्या मनोयायीचयोगवित् ॥

दृष्ट्वा रामो मृतं तातं शोकार्त्तां जननीं सतीम् ।

आकर्ण्य रणवृत्तान्तं प्रयान्तीं कपिलां शुचा ॥३९॥

विललाप भृशं तत्र हे तात जननीति च । चिताञ्चकार योगीन्द्रश्चन्दनैराज्यसंयुताम् ॥

रेणुका राम मादाय तूर्णं कृत्वा स्ववक्षसि । चुचुम्ब गण्डेशिरसि रुरोदोच्चैर्भृशंमुहुः ॥

राम राम महाबाहो क्व यासि त्वां विहाय च । वत्सवत्सेतिकृत्वैवंविललापभृशंमुहुः ॥

प्राणाधिक हे वत्स मदीयं वचनं शृणु । पित्रोःशेषक्रियांकृत्वापुत्र युद्धे न यास्यसि

गृहे तिष्ठ सुखं वत्स तपस्यां कुरु शाश्वतीम् । समरं नैव सुखदं दारुणैः क्षत्रियैःसह ॥

मातुर्वचनमश्रुत्वा प्रतिज्ञां तां चकार ह । त्रिःसप्तकृत्वोनिर्भूपांकरिष्यामिध्रुवंमहीम् ॥

कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यामि लीलया क्षत्रियाधमम् । पितॄंश्चतर्पयिष्यामिक्षत्रियक्षतजेन च ॥

इत्युदीर्य्य पुरो मातु र्विललाप मुहुर्मुहुः । हितं तथ्यं नीतिसारं बोधयामास मातरम् ॥

राम उवाच ।

पितुः शासन हन्तारं पितुर्वधविधायकम् । यो न हन्ति महामूढोरौरवंसव्रजेद्ध्रुवम् ॥

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारापहारी च पितृबन्धुविहिंसकः ॥४६॥

सततं मन्दकारी च निन्दकः कटुवाचकः । एकादशैते पापिष्ठा वधार्हा वेदसम्मताः ॥

द्विजानां द्रविणादानं स्थानान्निर्वासनं सति । वपनं ताड़नञ्चैववधमाहुर्मनीषिणः ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र आजगाम भृगुः स्वयम् । अतित्रस्तो मनस्वी च हृदयेनविदूयता ॥

दृष्ट्वा तं रेणुका रामो विनयञ्च चकार ह । सतावुवाच वेदोक्तं परलोकहिताय च ॥५३

भृगुरुवाच ।

मद्वंश जातो ज्ञानी त्वं कथं विलपसेसुत । जलबुद्बुदवत् सर्वं संसारे च चराचरम् ॥

सत्यसारं सत्यवीजं कृष्णं चिन्तय पुत्रक । यद्गतं तद्गतं वत्स गतं मा पुनरागतम् ॥५५

यद्भवेत्तद्भवत्येव भविता यद्भविष्यति । सत्यं नैषेकिकं कर्म निषेकः केन वार्य्यते ॥५६॥

भूतं भव्यं भविष्यञ्च यत् कृष्णेन निरूपितम् । निरूपितंयत्तत्कर्मकेनवत्सनिर्वार्य्यते ॥

मायावीजं मायिनाञ्च शरीरं पाञ्चभौतिकम् । सङ्केतपूर्वकं नाम प्रातःस्वप्नसमं सुत॥५८

क्षुधा निद्रा दया शान्ति क्षमा कान्त्यादय स्तथा ।
यान्ति प्राणा मनो ज्ञानं प्रयाते परमात्मनि ॥५६॥
बुद्धिश्च शक्तयः सर्वा राजेन्द्रमिव किङ्कराः । सर्वे तमनुगच्छन्तितंकृष्णंभज यत्नतः ॥
केषा केषाञ्च पितरः केवा केषां सुताः सुत । कर्मोर्मिप्रेरिताःसर्वेभवाब्धौदुस्तरे परम् ॥
ज्ञानिनो मा रुदन्त्येव मा रोदीः पुत्र साम्प्रतम् । रोदनाश्रुप्रपतनान्मृतानांनरकंध्रुवम् ॥
संकेताभिधमुच्चार्य्य यद्रुदन्तिचबान्धवाः । शतवर्षंरुदित्वातंनप्राप्नुवन्तिनिश्चितम् ॥
पार्थिवांशञ्च पृथिवी गृह्णाति च त्वचादिकम् ॥६३॥
तोयांशञ्च तथा तोयं शून्यांशं गगनं तथा । वाय्वंशञ्चतथा वायुस्तेजस्तेजांशकंतथा ॥
सर्वे विलीनाःसर्वेषुकोवाऽऽयास्यतिरोदनात् । नामश्रुतियशःकर्मकथामात्रावशेषिताः ॥
वेदोक्तञ्चैव यत् कर्म कुरु तत् पारलौकिकम् । सच बन्धुःसपुत्रश्चपरलोकहिताय यः ॥
भृगोस्तद्वचनं श्रुत्वा शोकं तत्याज तत्क्षणम् । रेणुका च महासाध्वी तं वक्तुमुपचक्रमे
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे परशुरामंप्रति
भृगोःप्रबोधवचनं नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः

भृगु रेणुका संवादः ।

रेणुकोवाच ।

ब्रह्मन्ननुगमिष्यामि प्राणनाथस्य साम्प्रतम् । ऋतोश्चतुर्थदिवसे मृतोऽय मद्य मानदः ॥
कर्त्तव्या का व्यवस्थात्र वद वेदविदांवर । त्वमागतो मे सहसापुण्येन कति जन्मनाम् ॥

भृगुरुवाच ।

अहो पुण्यवतो भर्त्तुरनुगच्छ महासति । चतुर्थदिवसं शुद्धं स्वामिनः सर्वकर्मसु ॥३॥
शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेऽह्नि न शुद्धा दैवपैत्रयोः । दैवे कर्मणि पैत्रे च पञ्चमेऽह्नि विशुद्ध्यति ।

व्यालग्राहीयथाव्यालंविलादुद्धरते बलात् । तद्वत् स्वामिनमादाय साध्वीस्वर्गंप्रयातिच
मोदतेस्वामिनातत्रयावदिन्द्राश्चतुर्दश । अत ऊर्द्ध्वं कर्मभोगं भुङ्क्ष्वसाध्विशुभाशुभम्
स पुत्रोभक्तिदातायःसाचस्त्री यानुगच्छति । स बन्धुर्दानदाता यःसशिष्योगुरुमर्चयेत्
सोऽभीष्टदेवो योरक्षेत्सराजापालयेत्प्रजाः । स च स्वामी प्रियाधर्मे मतिंदातुमिहेश्वरः
स गुरुर्धर्मदाता यो हरिभक्तिप्रदायकः । एते प्रशंस्या वेदेषु पुराणेषु च निश्चितम् ॥

रेणुकोवाच ।

गन्तुं स्वस्वामिना सार्द्धं का शक्ताभारते मुने । का वाप्यशक्ता नार्य्यश्चतन्मेब्रूहितपोधन

भृगुरुवाच ।

बालापत्याश्च गर्भिण्यो ह्यदृष्टऋतवस्तथा । रजस्वला च कुलटा गलितव्याधिसंयुता ॥
पतिसेवाविहीनाया अभक्ताकटुवाचकाः । एतागच्छन्तिचेद्दैवात् नकान्तंप्राप्नुवन्तिताः

संस्कृताग्नि पुरो दत्त्वा चितासु शायिनं पतिम् ।
कान्तास्तमनुगच्छन्ति कान्ताश्चेत् प्राप्नुवन्ति ताः ॥ १३ ॥

अनुगच्छन्ति याःकान्तंतमेव प्राप्नुवन्ति ताः । सार्द्धंकृत्वापुण्यभोगं प्रतिजन्मनिजन्मनि
इत्यन्ते कथितासाध्विव्यवस्था गृहिणांध्रुवम् । तीर्थे ज्ञानमृतानाञ्च वैष्णवानाञ्चश्रूयताम्
यासाध्वीवैष्णवंकान्तं यत्रयत्रानुगच्छति । प्रयातिस्वामिनासार्द्धं वैकुण्ठेहरिसन्निधिम्
विशेषो नास्तिभक्तानां तीर्थेवान्यत्र नारद । मरणे च समफलं मुक्तानां कृष्णभाविनाम्
तयोः पातोनास्ति तस्मान्महति प्रलये सति । नारायणं तंभजेत पुमांस्त्री कमलालयाम्
तीर्थे ज्ञानमृतश्चापि वैकुण्ठं याति निश्चितम् । सभार्य्यो मोदते तत्र यावद्वैब्रह्मणःशतम्
इत्युक्त्वा रेणुकां तत्र पर्शुराममुवाच ह । वेदोक्तवचनं सर्वं स भृगुः समयोचितम् ॥२०
एहि वत्स महाभाग त्यजशोकममङ्गलम् । उत्तानं कुरु तातञ्च दक्षिणाशिरसं भृगो ॥
वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च नूतनं परिधापय । अनश्रुनयनो भूत्वा सन्तिष्ठ दक्षिणामुखः ॥२२॥
अरणीसंभवाग्निश्च गृहाण भक्तिपूर्वकम् । पृथिव्यां यानि तीर्थानि सर्वाणि स्मरणंकुरु
गयादीनि च तीर्थानियेच पुण्याः शिलोच्चयाः । कुरुक्षेत्रञ्च गङ्गाञ्च यमुनाञ्च सरिद्वराम्
कौशिकीं चन्द्रभागाञ्च सर्वपापप्रणाशिनीम् । गण्डकीमवकाशीञ्च पनसां सरयूं तथा ॥

पुष्पभद्राञ्च भद्राञ्च नर्म्मदाञ्च सरस्वतीम्। गोदावरीञ्च कावेरीं स्वर्णरेखाञ्च पुष्करम्
रैवतञ्च वराहञ्च श्रीशैलं गन्धमादनम्। हिमालयञ्च कैलासं सुमेरुं रत्नपर्वतम् ॥२७॥
वाराणसीं प्रयागञ्च पुण्यं वृन्दावनं वनम्। हरिद्वारञ्च बदरीं स्मारं स्मारं पुनः पुनः ॥
चन्दनागुरुकस्तूरीं सुगन्धिकुसुमं तथा। प्रदाय वासमाच्छाद्य स्थापयैनं चितोपरि॥
कर्णाक्षिनासिकास्येषुशलाकाञ्चहिरण्मयीम्। कृत्वानिर्म्मच्छनं तातदेहिविप्रायसादरम्
सतिलं ताम्रपात्रञ्च धेनुञ्च रजतन्तथा। सदक्षिणं सुवर्णञ्च दत्त्वाग्निं देह्यकातरम् ॥३१

ओं कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म्म जानता वाप्यजानता।
मृत्युकालवशं प्राप्य नरं पञ्चत्वमागतम् ॥ ३२ ॥

धर्माधर्मसमायुक्तं लोभलोहसमावृतम्। दहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान् लोकान्सगच्छतु
इमं मन्त्रं पठित्वा तु तातं कृत्वा प्रदक्षिणम्। मन्त्रेणानेन देह्यग्निं जनकाय हरिंस्मरन्।

ओं अस्मत्कुले त्वं जातोऽसि त्वदीयं जायतां पुनः।
असौ लोकाय स्वर्गाय स्वाहेति वद साम्प्रतम् ॥ ३५ ॥

अग्निं देहि शिरःस्थाने हे भृगो भ्रातृभिःसह। तच्चकार भृगुःसर्वं सगोत्रैराज्ञया भृगोः
अथ पुत्रं रेणुका सा कृत्वा तत्र स्ववक्षसि। उवाच किञ्चिद्वचनं परिणामसुखावहम् ॥
अविरोधौ भवाब्धौ च सर्वमङ्गलमङ्गलम्। विरोधो नाशबीजञ्च सर्वोपद्रवकारणम् ॥
अकर्त्तव्यो विरोधो वै दारुणैः क्षत्रियैः सह। प्रतिज्ञा चैव कर्त्तव्या मदीये वचनेश्रुते।
आलोच्य ब्रह्मणासार्द्धं भृगुणादिव्यमन्त्रिणा। यथोचितञ्चकर्त्तव्यं सद्भिरालोचनंशुभम्

इत्युक्त्वा तं परित्यज्य कान्तं कृत्वा स्ववक्षसि।
सा सुष्वाप चितायाञ्च पश्यन्ती तं हरिं स्मरन् ॥ ४१ ॥
वह्निः ददौ चितायाञ्च स रामो भ्रातृभिः सह।
भ्रातृभिः पितृशिष्यैश्च सार्द्धं स विललाप च ॥ ४२ ॥

रामरामेति रामेति वाक्यमुच्चार्य्य सा सती। पुरस्तात् पर्शुरामस्य भस्मीभूता बभूवसा।
भर्त्तुर्नाम समाकर्ण्य तत्राजग्मु हरेश्वराः। रथस्थाः श्यामवर्णाश्च सर्वे चारुचतुर्भुजाः ॥
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः। किरीटिनः कुण्डलिनः पीतकौशेयवाससः॥४५

थे कृत्वा रेणुकां तां गत्वाते ब्रह्मलोककम् । जमदग्निं समादाय प्रजग्मु र्हरिसन्निधिम्
ौ दम्पती च वैकुण्ठे तस्थतुर्हरिसन्निधौ । कृत्वा दास्यं हरेः शश्वत् सर्वमङ्गलमङ्गलम्
थ रामो ब्राह्मणैश्च भृगुणा सह नारद । पित्रोः शेषक्रियां कृत्वा ब्राह्मणेभ्योधनंददौ॥
ोभूहिरण्यवासांसि दिव्यशय्यां मनोरमाम् । सुवर्णाधारसहितां जलमन्नञ्च चन्दनम् ॥
लदीपं रौप्यशैलं सुवर्णासनमुत्तमम् । सुवर्णाधारसहितं ताम्बूलञ्च सुवासितम् ॥
छत्रञ्च पादुकाञ्चैव फलं माल्यं मनोहरम् । फल मूलं जलञ्चैव मिष्टान्नञ्च मनोहरम् ॥
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा ब्रह्मलोकं जगाम सः ॥ ५१ ॥
दर्श ब्रह्मलोकं स शातकुम्भविनिर्मितम् । स्वर्णप्राकारसंयुक्तं स्वर्णस्तम्भैर्विभूषितम् ॥
दर्श तत्र ब्रह्माणं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा । रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ ५३ ॥
सिद्धेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च ऋषीन्द्रैः परिवेष्टितम् । विद्याधरीणां नृत्यञ्च पश्यन्तं सस्मितंमुदा
सङ्गीतं श्रुतवन्तञ्च गीयमानञ्च गायनैः । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेन विराजितम् ॥५५॥
पसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् । धातारं सर्वजगतां कर्त्तारमीश्वरं परम् ।५६।
रिपूर्णतमं ब्रह्म जपन्तं कृष्णमीश्वरम् । गुह्ययोगं प्रगदन्तं पृच्छन्तं शिष्यमण्डलम् ।५७
दृष्ट्वा तमव्ययं भक्त्या प्रणनाम भृगुः पुरः । उच्चैश्च रोदनं कृत्वा स्ववृत्तान्तमुवाच ह

भृगुरुवाच ।

ब्रह्मंस्त्वद्वंशजातोऽहं जमदग्निसुतो विधे ।
पितामह स्त्वमस्माकं त्वां विना कथयामि किम् ॥ ५९ ॥
मृगयामागतं भूपमुपोषन्तं पिता मम । पारणां कारयामास कपिलादत्तवस्तुना ॥
स राजा कपिलालोभात् कार्त्तवीर्य्यार्जुनः स्वयम् ।
घातयामास मत्तातमित्युक्त्वोच्चै रुरोद सः ॥ ६१ ॥
निरुध्यवाष्पंस पुनरुवाच करुणानिधिम् । मातामेऽनुगता साध्वीमां विहायजगद्गुरो
अधुनाहमनाथश्च त्वंमे माता पिता गुरुः । कर्त्ता पालयिता दाता पाहिमां शरणागतम्
आगतोऽहं तव सभां प्रमातुर्मातुराज्ञया । उपायेन जगन्नाथ मद्वैरिसूदनं कुरु ॥ ६४ ॥
स राजा सच धर्मिष्ठः स दयालुर्यशस्करः । स पूज्यःस स्थिरश्रीश्चयो दीनं परिपालयेत्

उच्चैर्नीचं समं दृष्ट्वा यः प्रजां नच पालयेत् । तद्देहादुयातिरुष्टाश्रीः स भवेद् भ्रष्टलक्ष्मीकः
श्रुत्वाविप्रवटोर्वाक्यं करुणासागरो विधिः । दत्त्वाशुभाशिषंतस्मै वासयामासवक्षसि
श्रुत्वा भृगोः प्रतिज्ञाञ्च विस्मितश्चतुराननः । अतीव दुष्करांघोरां बहुजीविविघातिनीम्
निषेकेण भवेत् सर्वमिति कृत्वा तु मानसे । उवाच पर्शुरामं तं परिणामसुखावहम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रतिज्ञा दुर्ल्लभा वत्स बहुजीविविघातिनी । सृष्टिरेषा भगवतः सम्भवेदीश्वरेच्छया।
सृष्टिः सृष्टा मया पुत्र क्लेशेनैवेश्वराज्ञया । सृष्टिलुप्ता प्रतिज्ञाते दारुणा करुणा परा॥
त्रिःसप्तकृत्वोनिर्भूपां कर्त्तुमिच्छसि मेदनीम् । एकक्षत्रियदोषेण तज्जातिं हन्तुमिच्छसि
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रैर्नित्या सृष्टिश्चतुर्विधैः । आविर्भूता तिरोभूता हरेरेव पुनः पुनः ॥७३
अन्यथा त्वत्प्रतिज्ञा च भविता प्राक्तनेन च । बह्वायासेन ते कार्य्यसिद्धिर्भवितुमर्हति॥
शिवलोकं गच्छ वत्स शङ्करं शरणं व्रज । पृथिव्यां बहवो भूपाः सन्ति शङ्करकिङ्कराः

विनाज्ञयां महेशस्य को वा तान् हन्तुमीश्वरः ।
विभ्रतः कवचं दिव्यं शक्तेश्च शङ्करस्य च ॥ ७६ ॥

उपायं कुरु यत्नेन जयबीजं शुभावहम् । उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्धन्त्युपक्रमाः॥
कृष्णस्य मन्त्रं कवचं ग्रहणं कुरु शङ्करात् । दुर्ल्लभं वैष्णवं तेजः शैवं शाक्तं विजेष्यति॥
गुरुस्तेजगतां नाथःशिवो जन्मनिजन्मनि । मन्त्रो मत्तोनयुक्तस्तेयोयुक्तःसभवेद्विधिः।
निषेकाल्लभ्यते मन्त्रः कान्तः कान्ता गुरुः सुरः । स्वयमेवोपतिष्ठन्ते ये येषां तेषुतेध्रुवम्

त्रैलोक्यविजयं नाम गृहीत्वा कवचं वरम् ।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यसि महीं भृगो ॥ ८१ ॥

दिव्यं पाशुपतं तुभ्यं दाता दास्यति शङ्करः । तेन देयेन मन्त्रेण क्षत्रसङ्घं विजेष्यसि॥

इति ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे गणपतिखण्डे
परशुरामंप्रति ब्रह्मवाक्यं नामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

उनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

परशुरामस्य शिवसमीपे गमनम् तपस्योद्योगश्च ।

नारायण उवाच ।

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा प्रणम्य च जगद्गुरुम् ।
स्फीतस्तस्माद्वरं प्राप्य शिवलोकं जगाम सः ॥ १ ॥

लक्षयोजनमूर्द्ध्वञ्च ब्रह्मलोकाद्विलक्षणम् । अत्यनिर्वचनीयञ्च वाय्वाधारं मनोहरम् ॥
वैकुण्ठं दक्षिणे यस्य गौरीलोकञ्च वामतः । यदधो ध्रुवलोकश्च सर्वलोकात् परःस्मृतः
तेषामूर्द्धञ्च गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनम् । अतऊर्द्ध्वंन लोकश्च सर्वोपरिचसस्मृतः
मनोयायी स योगीन्द्रः शिवलोकं ददर्श ह । उपमानोपमेयाभ्यां रहितं महदद्भुतम् ॥५॥
योगीन्द्राणाञ्च प्रवरैः सिद्धविद्याविशारदैः । कोटिकल्पतपःपूतैः पुण्यवद्भिर्निषेवितम् ॥
वेष्टितं कल्पवृक्षाणां समूहैर्वाञ्छितप्रदैः । समूहैः कामधेनूनामसंख्यानां विराजितम् ॥
पारिजाततरूणाञ्च वनराजिविराजितम् । पुष्पोद्यानायुतैर्युक्तं सदाचातिसुशोभितम् ॥
मणीन्द्रसाररचितैः शोभितैर्मणिवेदिभिः । राजमार्गशतैर्दिव्यैरभ्यन्तरविभूषितम् ॥६॥
मणीन्द्रसारनिर्माणशतकोटिगृहैर्युतम् । नानाचित्रविचित्राढ्यैर्मणीन्द्रकलसोज्ज्वलैः ।
तन्मध्यदेशे रम्ये च ददर्श शङ्करालयम् । मणीन्द्रसारनिर्माणप्राकारं सुमनोहरम् ॥११॥
अत्यूर्द्ध्वमम्बरस्पर्शि क्षीरनीरनिभं परम् । षोड़शद्वारसंयुक्तं शोभितं शतमन्दिरैः ।१२
अमूल्यरत्नरचितैं रत्नसोपानभूषितैः । रत्नस्तम्भकपाटैश्च हीरकेण परिष्कृतैः ॥ १३ ॥
माणिक्यजालमालाभिः सद्रत्नकलसोज्ज्वलैः । नानाचित्रविचित्रेण चित्रितैःसुमनोहरैः
आलयस्य पुरतस्तत्र सिंहद्वारं ददर्श सः । रत्नेन्द्रसारनिर्माणकपाटैश्च विराजितैः ॥१५॥
शोभितं वेदिकाभिश्च वाह्याभ्यन्तरतः सदा । रचिताभिः पद्मरागैर्महामरकतैर्गृहम् ॥१६
नानाप्रकारचित्रेण चित्रितं सुमनोहरम् । द्वारे नियुक्तौ ददर्श द्वारपालौ भयङ्करौ ॥१७॥
महाकरालदन्तास्यौ विकृतौ रक्तलोचनौ । दग्धशैलप्रतीकाशौ महाबलपराक्रमौ ॥१८॥

विभूतिभूषिताङ्गौ च व्याघ्रचर्माम्बरौवरौ। पिङ्गलाक्षौ विशालाक्षौजटिलौचत्रिलोचनौ॥
त्रिशूलपट्टिशधरौ ज्वलन्तौ ब्रह्मतेजसा। तौ दृष्ट्वा मनसा भीतस्त्रस्तः किञ्चिदुवाचह॥
विनयेन विनीतश्च दुर्विनीतौ महाबलौ। आत्मनः सर्ववृत्तान्तं कथयामासतत्पुरः॥२१
विप्रस्य वचनं श्रुत्वा कृपायुक्तौ बभूवतुः। गृहीत्वाज्ञाञ्चरद्वारा शङ्करस्यमहात्मनः॥२२
प्रवेष्टुमाज्ञां ददतुरीश्वरानुचरौ वरौ। भृगुस्तदाज्ञामादाय प्रविवेश हरिंस्मरन्॥२३॥

प्रत्येकं षोड़शद्वारान्ददर्श सुमनोहरान्।
द्वारपालान्नियुक्तांश्च नानाचित्रविचित्रतान्॥२४॥
दृष्ट्वा तान्महदाश्चर्य्यं ददर्श शूलिनः सभाम्।
नानासिद्धगणाकीर्णां महर्षिगणसेविताम्॥२५॥

पारिजातप्रसूनाक्तवायुना सुरभीकृताम्। ददर्श तत्र देवेशं शङ्करं चन्द्रशेखरम्॥२६॥
त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्माम्बरं परम्। विभूतिभूषिताङ्गं तं नागयज्ञोपवीतिनम्।

रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम्॥२७॥

महाशिवं शिवकरं शिववीजं शिवाश्रयम्। आत्मारामं पूर्णकामंसूर्य्यकोटिसमप्रभम्॥

ईषद्धास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरम्॥२८॥

शश्वज्ज्योतिःस्वरूपञ्च लोकानुग्रहविग्रहम्। धृतवन्तं जटाजालं दक्षकन्यास्थिभूषितम्॥
तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम्। शुद्धस्फटिकसङ्काशं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम्॥

गुह्यं ब्रह्म प्रवोचन्तं शिष्येभ्यस्तत्त्वमुद्रया।
स्तूयमानञ्च योगीन्द्रैः सिद्धेन्द्रैः परिसेवितम्।
पार्षद्प्रवरैः शश्वत् सेवितं श्वेतचामरैः॥३२॥

ध्यायमानं परं ब्रह्म परिपूर्णतमं परम्। स्वेच्छामयं गुणातीतं जरामृत्युहरं परम्॥३३
ज्योतीरूपञ्च सर्वाद्यं श्रीकृष्णं प्रकृतेः परम्। ध्यायन्तं परमानन्दं पुलकाञ्चितविग्रहम्।

सुस्वरं साश्रुनेत्रञ्च उद्गायन्तं गुणार्णवम्॥३४॥

भवेन्द्रैश्च रुद्रगणैः क्षेत्रपालैश्च वेष्टितम्। मूद्र्ध्ना ननाम तं दृष्ट्वापर्शुरामोऽतिसादरम्॥
तद्वामे कार्त्तिकेयञ्च दक्षिणे च गणेश्वरम्। नन्दीश्वरं महाकालं वीरभद्रञ्च तत्पुरः।

क्रोडे ददर्श कान्तां तां गौरीं शैलेन्द्रकन्यकाम् ॥३६॥
ननाम सर्वान्मूर्द्ध्ना च भक्त्या च परया मुदा ।
दृष्ट्वा हरं परं सारं तं स्तोतुमुपचक्रमे ॥३७॥
गद्गदपदं दीनं साश्रुनेत्रोऽतिकातरः । पुटाञ्जलियुतः शान्तः शोकार्त्तःशोकनाशनम् ॥

परशुराम उवाच ।

ईश त्वां स्तोतुमिच्छामि सर्वथा स्तोतुमक्षमः ।
अक्षराक्षयबीजञ्च किं वा स्तौमि निरीहकम् ॥३९॥
योजनांकर्त्तुमीशोदेवेशंस्तौमिमूढधीः । वेदानशक्तायंस्तोतुंकस्त्वांस्तोतुमिहेश्वरः ॥
बुद्धेर्वाङ्मनसोः पारं सारात्सारं परात्परम् ।
ज्ञानबुद्धेरसाध्यञ्च सिद्धं सिद्धैर्निषेवितम् ॥४१॥
यमाकाशमिवासीनमनन्तमादिमव्ययम् । विश्वतन्त्रमतन्त्रञ्च स्वतन्त्रं तन्त्रबीजकम् ॥
ध्यानासाध्यं दुराराध्यमतिसाध्यं कृपानिधिम् ।
त्राहि मां करुणासिन्धो दीनबन्धोऽतिदीनकम् ॥४३॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्चसुजीवितम् । स्वप्नादृष्टञ्चभक्तानांपश्यामिचक्षुषाधुना ॥
शक्रादयः सुरगणाः कलया यस्य सम्भवाः । चराचराः कलांशेन तंनमामिमहेश्वरम् ॥
यं भास्करस्वरूपञ्च शशिरूपं हुताशनम् । जलरूपंवायुरूपं तं नमामि महेश्वरम् ॥४६॥
अनन्तविश्वसृष्टीनां संहर्त्तारं भयङ्करम् । क्षणेन लीलामात्रेण तं नमामि महेश्वरम् ॥
यः कालः कालकालश्च कालबीजञ्चकालजः । अजःप्रजश्चयःसर्वस्तंनमामि महेश्वरम् ॥
इत्येव मुक्त्वा स भृगुः पपात चरणाम्बुजे । आशिषञ्च ददौ तस्मै सुप्रसन्नोबभूव सः ॥
जामदग्न्यकृतं स्तोत्रं यः पठेद्भक्तिसंयुतः । सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकं स गच्छति ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे
शिवस्तोत्रकथनं नामोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिंशत्तमोऽध्यायः

शिवशिवा समीपे परशुरामस्य वरप्रार्थनम् ।

शङ्कर उवाच ।

क स्त्वं वटो कस्य पुत्रः क वासः स्तवनं कथम् ।
किं वा तेऽहं करिष्यामि वाञ्छितं वद साम्प्रतम् ॥१॥

पार्वत्युवाच ।

शोकाकुलं त्वां पश्यामि विमनस्कं सुविस्मितम् ।
वयसातिशिशुं शान्तं गुणेन गुणिनां वरम् ॥२॥

भृगुरुवाच ।

जमदग्निसुतोऽहञ्च भृगुवंशसमुद्भवः । माता मे रेणुका साध्वी पर्शुरामश्च नामतः ॥३॥
क्रीणीहि मां दयासिन्धो विद्यापत्रेण किङ्करम् । मदीशशरणापन्नंरक्षमां दीनवत्सल ॥४॥
मृगयामागतं भूपमुपोषन्तं पिता मम । चकारातिथ्यमानीय कपिलादत्तवस्तुना ॥ ५ ॥
राजा तं कपिलालोभाद् घातयामास मन्दधीः ।
कपिला तं मृतं दृष्ट्वा गोलोकञ्च जगाम सा ॥६॥
मातानुगमनं चक्रे अनाथोहञ्च साम्प्रतम् ।
त्वं मे पिता शिवा माता रक्ष मां पुत्रवत् प्रभो ॥७॥
मया कृता प्रतिज्ञा चशोकेनैवातिदुष्करा । त्रिःसप्तकृत्वोनिर्भूपांकरिष्यामि महीमिति ॥
कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यामि समरे तातघातकम् । इत्येवं परिपूर्णं मे भगवान् कर्त्तुमर्हति ॥६
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा दुर्गामुखं हरः । बभूवानम्रवक्त्रश्चसाच शुष्कौष्ठतालुका ॥

पार्वत्युवाच ।

तपस्विन्विप्रपुत्रस्त्वंनिर्भूपांकर्त्तुमिच्छसि । त्रिःसप्तकृत्वःकोपेनसाहसस्तेमहान्वटो ॥
हन्तुमिच्छसि निःशस्त्रःसहस्रार्जुनमीश्वरम् । भ्रूमङ्गलीलयायस्यरावणस्य पराजयः ॥
तस्मै प्रदत्तं दत्तेन श्रीहरेः कवचं वटो । शक्तिरव्यर्थरूपाच यया ते हिंसितः पिता ॥१२

[...]र्मन्त्रश्च स्तवनं ध्यायते स दिवानिशम् । को वा शक्नोतितंहन्तुंनपश्यामीहभूतले ॥
[...]रे विप्र गृहं गच्छ किङ्करिष्यतिशङ्करः । अन्येभूपाश्चमद्भृत्याःकाभीस्तेषांमयिस्थिते ॥

भद्रकाल्युवाच ।

[...]रे विप्रवटो जाल्म निर्भूपान्कर्त्तुमिच्छसि । यथाहिवामनश्चन्द्रं करेणाहर्त्तुमिच्छति ॥
[...]नायज्ञकृतः पुण्यान् महाबलपराक्रमान् । दिगम्बरसहायेनमद्भृत्यान्हन्तुमिच्छसि ॥
[...] तयोर्वचनं श्रुत्वा रुरोदोच्चैश्च शोकतः । सहसा पुरतस्तेषां प्राणांस्त्यक्तुंसमुद्यतः ॥
[...]प्रस्य रोदनं श्रुत्वाशङ्करःकरुणानिधिः । पश्यन्दुर्गाञ्चकालीञ्चकृत्वातिविनयंविभुः ॥
[...]योरनुमतिं प्राप्य सर्वेषां भक्तवत्सलः । जमदग्निसुतं सद्यः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २० ॥

शङ्कर उवाच ।

अद्य प्रभृति हे वत्स त्वं मे पुत्रसमो महान् ।
दास्यामि मन्त्रं गुह्यं ते त्रिषु लोकेषु दुर्ल्लभम् ॥२१॥

[...]वं भूतञ्च कवचं दास्यामि परमाद्भुतम् । लीलया मत्प्रसादेन कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यसि ॥
[...]ः सप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यसि महीं द्विज । जगत्ते यशसा पूर्णंभविष्यतिनसंशयः ॥
[...]त्युक्त्वा शङ्करस्तस्मै ददौ मन्त्रं सुदुर्लभम् । त्रैलोक्यविजयं नामकवचंपरमाद्भुतम् ॥
[...]वं पूजाविधानञ्च पुरश्चरणपूर्वकम् । मन्त्रसिद्धेरनुष्ठानं यथावन्नियमक्रमम् ॥ २५ ॥
[...]सिद्धिस्थानंकालसंख्यं कथयामास नारद । वेदवेदाङ्गनिखिलं पाठयामास तत्क्षणम् ॥
[...]गपाशं पाशुपतं ब्रह्मास्त्रञ्च सुदुर्ल्लभम् । वह्निं नारायणास्त्रञ्च वायव्यं वारुणन्तथा ॥
[...]न्धवं गारुडञ्चैव जृम्भणास्त्रं तथैव च । गदां शक्तिं तथा पर्शुं शूलमव्यर्थमुत्तमम् ॥

नानाप्रकारशस्त्रास्त्रमन्त्रञ्च विधिपूर्वकम् ।
शस्त्रास्त्राणाञ्च संहारं विक्षेप मक्षयंधनुः ॥२६ ॥

[...]त्मरक्षणसन्धानं संग्रामविजयक्रमम् । मायायुद्धञ्च विविधं हुङ्कारं मन्त्रपूर्वकम् ॥३०
[...]णञ्च स्वसैन्यानां परसैन्यविमर्दनम् । नानाप्रकारमतुलमुपायं रणसङ्कटे ।
संहारमोहिनीं विद्यां जन्ममृत्युहरां हरः ॥३१॥

स्थित्वाचिरंगुरोर्वासेसर्वविद्यांविबोध्यसः। तीर्थंकृत्वामन्त्रसिद्धिंतांश्चनत्वाजगामसः॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे परशुरामाय नानाविधास्त्रप्राप्तिर्नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

तुष्टेन शिवेन स्वकवचादि दानम् ।

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतु मिच्छामि किं मन्त्रं भगवान् हरः ।
कृपया पर्शुरामाय किं स्तोत्रं कवचं ददौ ॥१॥
को वास्य मन्त्रस्याराध्यः किं फलं कवचस्य च ।
स्तवनस्य फलं किं वा तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥२॥

नारायण उवाच ।

मन्त्राराध्योहिभगवान्परिपूर्णतमःस्वयम् । गोलोकनाथःश्रीकृष्णोगोपगोपीश्वरः प्रभुः
त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् । स्तवराजं महापुण्यं विभूतियोगसम्भवम् ॥४॥
मन्त्रकल्पतरुं नाम सर्वकामफलफलप्रदम् । प्रददौ पर्शुरामाय रत्नपर्वतसन्निधौ ॥५॥
स्वयंप्रभानदीतीरे पारिजातवनान्तरे । आश्रमे लोकदेवस्य माधवस्य च सन्निधौ ॥६॥

महादेव उवाच ।

वत्सागच्छ महाभाग भृगुवंशसमुद्भवम् । पुत्राधिकोऽसि प्रेम्णा मे कवचग्रहणंकुरु ॥
श्रृणु राम प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डे परमाद्भुतम् । त्रैलोक्यविजयंनामश्रीकृष्णस्य जयावहम् ॥
श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके राधिकाश्रमे । रासमण्डलमध्येचमह्यंवृन्दावने वने ॥ ९ ॥
अति गुह्यतरं तत्त्वं सर्वमन्त्रौघविग्रहम् । पुण्यात् पुण्यतरञ्चैव परं स्नेहाद्वदामि ते ॥
यद्धृत्वा पठनाद्देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी । शुम्भं निशुम्भं महिषं रक्तबीजं जघानह ॥११॥

यद्धृत्वाऽहञ्च जगतां संहर्त्ता सर्वतत्त्ववित् । अवध्यं त्रिपुरं पूर्वं दुरन्तमवलीलया ॥

यद्धृत्वा पठनाद् ब्रह्मा ससृजे सृष्टिमुत्तमाम् ।

यद्धृत्वा भगवान् शेषो विधत्ते विश्वमेव च ॥१३॥

यद्धृत्वाकूर्म्मराजश्चशेषंधत्तेऽवलीलया । यद्धृत्वाभगवान्वायुर्विश्वाधारोविभुःस्वयम्

यद्धृत्वा वरुणः सिद्धः कुबेरश्च धनेश्वरः । यद्धृत्वा पठनादिन्द्रोदेवानामधिपःस्वयम्

यद्धृत्वा भाति भुवने तेजोराशिः स्वयं रविः । यद्धृत्वा पठनाच्चन्द्रो महाबलपराक्रमः

अगस्त्यः सागरान् सप्त यद्धृत्वा पठनात् पपौ ।

चकार तेजसा जीर्णं दैत्यं वातापिसंज्ञकम् ॥१७॥

यद्धृत्वा पठनाद्देवी सर्वाधारा वसुन्धरा । यद्धृत्वा पठनात् पूता गङ्गाभुवनपावनी ॥

यद्धृत्वा जगतां साक्षी धर्मो धर्मभृतां वरः । सर्वविद्याधिदेवीसा यच्चधृत्वा सरस्वती

यद्धृत्वा जगतां लक्ष्मीरन्नदात्री परात्परा । यद्धृत्वा पठनाद्वेदान् सावित्री प्रसुषाव च

वेदाश्च धर्म्मवक्तारो यद्धृत्वा पठनाद्भृगो । यद्धृत्वापठनाच्छुद्धस्तेजस्वी हव्यवाहनः

सनत्कुमारो भगवान् यद्धृत्वा ज्ञानिनां वरः ॥२१॥

दातव्यं कृष्णभक्ताय साधवे च महात्मने । शठाय परशिष्याय दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात्

त्रैलोक्यविजयास्यास्य कवचस्य प्रजापतिः । ऋषिश्छन्दश्चगायत्रीदेवोरामेश्वरःस्वयम्

त्रैलोक्यविजयप्राप्तौ विनियोगः प्रकीर्त्तितः । परात्परञ्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्

प्रणवो मे शिरः पातुश्रीकृष्णायनमःसदा । सदापायात्कपालंकृष्णायस्वाहेतिपञ्चाक्षरः

कृष्णेति पातु नेत्रे च कृष्णस्वाहेति तारकम् ।

हराय नम इत्येवं भ्रूलतां पातु मे सदा ॥२६॥

ओं गोविन्दाय स्वाहेति नासिकां पातु सन्ततम् ।

गोपालाय नमो गण्डौ पातु मे सर्वतः सदा ॥२७॥

ओं नमो गोपाङ्गनेशाय कर्णौ पातु सदा मम ।

ओं कृष्णाय नमः शश्वत् पातु मेऽधरयुग्मकम् ॥२८॥

ओं गोविन्दाय स्वाहेति दन्तावलिं मे सदावतु ।

ओं कृष्णाय दन्तरन्ध्रं दन्तोद्ध्वं क्लीं सदावतु ॥२६॥

ओं श्रीकृष्णाय स्वाहेति जिह्विकां पातुमेसदा । रामेश्वराय स्वाहेतितालुकंपातुमे सदा

राधिकेशाय स्वाहेति कण्ठं पातु सदा मम । नमो गोपाङ्गनेशाय वक्षः पातु सदा मम

ओं गोपेशाय स्वाहेति स्कन्धं पातु सदा मम । नमःकिशोरवेशायस्वाहापृष्ठं सदावतु

उदरं पातु मे नित्यं मुकुन्दाय नमः सदा । ओं ह्रींक्लींकृष्णायस्वाहेतिकरौपादौसदामम

ओं विष्णवे नमो बाहुयुग्मं पातु सदा मम। ओं ह्रीं भगवते स्वाहा नखरंपातु मे सदा

ओं नमो नारायणायेति नखरन्ध्रं सदाऽवतु। ओं ह्रीं ह्रीं पद्मनाभाय नाभिंपातुसदामम

ओं सर्वेशाय स्वाहेति कङ्कालं पातु मे सदा। ओंगोपीरमणायस्वाहानितम्बंपातुमेसदा

ओं गोपीरमणनाथाय पादौ पातु सदा मम । ओं ह्रीं श्रींरसिकेशायस्वाहासर्वंसदावतु

ओं केशवाय स्वाहेति मम केशान् सदावतु । नमः कृष्णाय स्वाहेति ब्रह्मरन्ध्रंसदावतु

ओं माधवाय स्वाहेति लोमानि मे सदावतु । ओं ह्रीं श्रींरसिकेशायस्वाहासर्वंसदावतु

परिपूर्णतमः कृष्णः प्राच्यां मां सर्वदावतु । स्वयं गोलोकनाथोमामाग्नेय्यांदिशिरक्षतु

पूर्णब्रह्मस्वरूपश्च दक्षिणे मां सदावतु । नैर्ऋत्यां पातु मां कृष्णः पश्चिमे पातुमां हरिः

गोविन्दः पातु मां शश्वद्वायव्यां दिशि नित्यशः ।
उत्तरे मां सदा पातु रसिकानां शिरोमणिः ॥४२ ॥
ऐशान्यां मां सदा पातु वृन्दावनविहारकृत् ।
वृन्दावतीप्राणनाथः पातु मामूर्द्ध्वदेशतः ॥४३॥

सदैव माधवः पातु बलिहारी महाबलः। जले स्थले चान्तरीक्षे नृसिंहः पातु मां सदा ॥

स्वप्ने जागरणे शश्वत् पातु मांमाधवःसदा। सर्वान्तरात्मानिर्लिप्तोरक्षमांसर्वतो विभुः

इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम्। त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥

मया श्रुतं कृष्णवक्त्रात् प्रवक्तव्यंनकस्यचित् । गुरुमभ्यर्च्च्यविधिवत्कवचंधारयेत्तुयः

कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ सोऽपि विष्णुर्न संशयः ।
स च भक्तो वसेद् यत्र लक्ष्मी वाणी वसेत्ततः ॥४८॥
यदि स्यात् सिद्धकवचो जीवन्मुक्तो भवेत्तु सः ।

निश्चितं कोटिवर्षाणां पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥४९॥
राजसूयसहस्राणि वाजपेयशतानि च। अश्वमेधायुतान्येव नरमेधायुतानि च ॥ ५० ॥
महादानानि यान्येव प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा ।
त्रैलोक्यविजयस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥५१॥
व्रतोपवासनियमं स्वाध्यायाध्ययनं तपः । स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु नास्यार्हन्ति कलामपि ॥
सिद्धित्वममरत्वञ्च दास्यत्वं श्रीहरेरपि । यदि स्यात्सिद्धकवचःसर्वंप्राप्नोति निश्चितम्
स भवेत् सिद्धकवचो दशलक्षं जपेत्तु यः । यो भवेत् सिद्धकवचःसर्वज्ञः सभवेद्ध्रुवम्
इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कृष्णंसुमन्दधीः । कोटिकल्पप्रजप्तोऽपिनमन्त्रः सिद्धिदायकः
गृहीत्वा कवचं वत्स महीं निःक्षत्रियांकुरु । त्रिःसप्तकृत्वोनिःशङ्कःसदानन्दोऽवलीलया
राज्यं देयं शिरो देयं प्राणादेयाश्च पुत्रक । एवं भूतञ्च कवचं न देयं प्राणसङ्कटे ॥५७॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे कवचप्रदानं
नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

परशुरामाय स्तोत्रमन्त्रपूजाप्रदानम् ।

भृगुरुवाच ।

सम्प्राप्तं कवचं नाथ शश्वत्सर्वाङ्गरक्षणम् । सुखदं मोक्षदं सारं शत्रुसंहारकारणम् ॥१
अधुना भगवन्मन्त्रं स्तोत्रं पूजाविधिं प्रभो । देहिमह्यमनाथाय शरणागतपालक ॥२ ॥

महादेव उवाच ।

ओं श्रीं नमः श्रीकृष्णाय परिपूर्णतमाय च । मन्त्रेषु मन्त्रराजोऽयं महान् सप्तदशाक्षरः
सिद्धोऽयं पञ्चलक्षेण जपेन मुनिपुङ्गव । तद्दशांशञ्च हवनं तद्दशांशाभिषेचनम् ॥
तर्पणं तद्दशांशञ्च तद्दशांशञ्च मार्जनम् । सुवर्णानाञ्च शतकं पुरश्चरणदक्षिणा ॥ ४ ॥

मन्त्रसिद्धस्य पुंसश्च विश्वं करतलं मुने । शक्तः पातुं समुद्रांश्च विश्वं संहर्त्तुमीश्वरः ॥
पाञ्चभौतिकदेहेन वैकुण्ठं गन्तुमीश्वरः ॥ ५ ॥
तस्य संस्पर्शमात्रेण पादपङ्कजरेणुना । पूतानि सर्वतीर्थानि सद्यः पूता वसुन्धरा ॥६॥
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणुमन्मुखतो मुने । सर्वेश्वरस्य कृष्णस्य भक्तिमुक्तिप्रदायि च ॥
नवीनजलदश्यामं नीलेन्दीवरलोचनम् । शरत्पार्वणचन्द्रास्यमीषद्धास्यं मनोहरम् ॥८॥
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् । रत्नसिंहासनस्थं तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ९॥
चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं पीताम्बरधरंवरम् । वीक्ष्यमाणञ्च गोपीभिः सस्मिताभिश्चसन्ततम्
प्रफुल्लमालतीमालावनमालाविभूषितम् । दधतङ्कुन्दपुष्पाढ्यां चूड़ां चन्द्रकचर्चिताम् ॥
प्रभां क्षिपन्तीं नभसश्चन्द्रतारान्वितस्य च । रत्नभूषणसर्वाङ्गं राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥
सिद्धेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च देवेन्द्रैः परिसेवितम् । ब्रह्मविष्णुमहेशैश्च श्रुतिभिश्च स्तुतं भजे ॥
ध्यानेनानेन तं ध्यात्वा चोपचाराणि षोड़श ।
दत्त्वा भक्त्या च संपूज्य सर्वज्ञत्वं लभेत् पुमान् ॥ १४ ॥
आद्यं पाद्यमासनञ्च वसनं भूषणं तथा । गामर्घ्यं मधुपर्कञ्च यज्ञसूत्रमनुत्तमम् ॥ १५ ॥
धूपदीपौ च नैवेद्यं पुनराचमनीयकम् । नानाप्रकारपुष्पञ्च ताम्बूलञ्च सुवासितम् ॥१६
चन्दनागुरुकस्तूरीदिव्यतल्पं मनोहरम् । भक्त्या भगवते देयं माल्यं पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥
ततः षड़ङ्गं संपूज्य पश्चात् सम्पूजयेद्गणम् । श्रीदामानं सुदामानं वसुदामानमेव च ॥१८
हरिभानुं चन्द्रभानुं सूर्य्यभानुं सुभानुकम् । पार्षदप्रवरान् सप्त पूजयेद्भक्तिभावतः ॥१९
गोपीश्वरीं राधिकाञ्च मूलप्रकृतिमीश्वरीम् । कृष्णशक्तिं कृष्णपूज्यां पूजयेद्भक्तिपूर्वकम्
गोपगोपीगणं शान्तं मां ब्रह्माणञ्च पार्वतीम् । लक्ष्मीं सरस्वतीं पृथ्वींसर्वदेवंसविग्रहम्
देवषट्कं समभ्यर्च्य पुनः पञ्चोपचारतः । पश्चादेवं क्रमेणैव श्रीकृष्णं पूजयेत् सुधीः ॥
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम् । समभ्यर्च्य देवषट्कमिष्टदेवञ्च पूजयेत्
गणेशं विघ्ननाशाय व्याधिनाशाय भास्करम् ।
आत्मनः शुद्धये वह्निं श्रीविष्णुं मुक्तिहेतवे ॥ २४ ॥
ज्ञानाय शङ्करं दुर्गां परमैश्वर्य्यहेतवे । सम्पूजने फलमिदं विपरीतमपूजने ॥ २५ ॥

ततः कृत्वा परीहारमिष्टदेवस्य शक्तितः । स्तोत्रञ्च सामवेदोक्तं पठेद्भक्त्या च तच्छृणु ॥

महादेव उवाच ।

परं ब्रह्म परं धाम परं ज्योतिः सनातनम् । निर्लिप्तं परमात्मानं नमामि सर्वकारणम् ॥
स्थूलात्स्थूलतमं देवं सूक्ष्मात्सूक्ष्मतमं परम् । सर्वदृश्यमदृश्यञ्च स्वेच्छाचारं नमाम्यहम्
साकारञ्च निराकारं सगुणं निर्गुणं प्रभुम् । सर्वाधारञ्च सर्वञ्च स्वेच्छारूपं नमाम्यहम्
अतीवकमनीयञ्च रूपं निरूपमं विभुम् । करालरूपमत्यन्तं बिभ्रतं प्रणमाम्यहम् ॥३०॥
कर्म्मणः कर्म्मरूपं तं साक्षिणं सर्वकर्मणः । फलञ्च फलदातारं सर्वरूपं नमाम्यहम् ॥

स्रष्टा पाता च संहर्त्ता कलया मूर्त्तिभेदतः ।
नानामूर्त्तिः कलांशेन यः पुमांस्तं नमाम्यहम् ॥ ३२ ॥

स्वयं प्रकृतिरूपश्च मायया च स्वयं पुमान् । तयोः परं स्वयं शश्वत् तंनमामिपरात्परम्
स्त्रीपुंनपुंसकं रूपंयोविभर्त्ति स्वमायया । स्वयं माया स्वयंमायी योदेवस्तंनमाम्यहम्.
तारणं सर्वदुःखानां सर्वकारणकारणम् । धारणं सर्वविश्वनां सर्वबीजं नमाम्यहम् ॥
तेजस्विनां रविर्योहि सर्वजातिषु ब्राह्मणः । नक्षत्राणाञ्च यश्चन्द्रस्तं नमामिजगत्प्रभुम्
रुद्राणां वैष्णवानाञ्च ज्ञानिनां योहिशङ्करः । नागानां योहि शेषश्च तंनमामिजगत्पतिम्
प्रजापतीनां यो ब्रह्मासिद्धानांकपिलः स्वयम् । सनत्कुमारो मुनिषुतंनमामिजगद्गुरुम्
देवानां योहि विष्णुश्च देवीनांप्रकृतिःस्वयम् । स्वायम्भुवो मनूनांयोमानवेषुचवैष्णवः

नारीणां शतरूपा च बहुरूपं नमाम्यहम् ॥ ३६ ॥

ऋतूनां योवसन्तश्च मासानांमार्गशीर्षकः । एकादशी तिथीनाञ्च नमामि सर्वरूपिणीम्
सागरः सरितां यश्च पर्वतानां हिमालयः । वसुन्धरा सहिष्णूनां तं सर्वं प्रणमाम्यहम्
पत्राणां तुलसीपत्रं दारुरूपेषु चन्दनम् । वृक्षाणां कल्पवृक्षो यस्तं नमामि जगत्पतिम्
पुष्पाणां पारिजातश्च शस्यानां धान्यमेव च । अमृतं भक्ष्यवस्तूनां नानारूपंनमाम्यहम्
ऐरावतो गजेन्द्राणां वैनतेयश्च पक्षिणाम् । कामधेनूश्च धेनूनां सर्वरूपं नमाम्यहम् ॥
तैजसानां सुवर्णश्च धान्यानां यमएव च । यः केशरी पशूनाञ्च वररूपं नमाम्यहम् ४५॥
यक्षाणाञ्च कुवेरो यो ग्रहाणाञ्च बृहस्पतिः । दिक्पालानां महेन्द्रश्च तं नमामिपरंवरम्

वेदसङ्घश्च शास्त्राणां पण्डितानां सरस्वती । अक्षराणामकारो यस्तं प्रधानं नमाम्यहम्
मन्त्राणां विष्णुमन्त्रश्च तीर्थानां जाह्नवी स्वयम् ।
इन्द्रियाणां मनो यो हि सर्वश्रेष्ठं नमाम्यहम् ॥ ४८ ॥
सुदर्शनश्च शस्त्राणां व्याधिनां वैष्णवो ज्वरः । तेजसां ब्रह्मतेजश्च वरेण्यश्च नमाम्यहम्
निषेकश्च वलवतां मनश्च शीघ्रगामिनाम् । कालः कलयतां योहि तं नमामि विलक्षणम्
ज्ञानदाता गुरूणाञ्च मातृरूपश्च वन्धुषु । मित्रेषु जन्मदाता यस्तं सारं प्रणमाम्यहम्॥
शिल्पीनां विश्वकर्मायःकामदेवश्च रूपिणाम् । पतिव्रता च पत्नीनां नमस्यन्तंनमाम्यहम्
प्रियेषु पुत्ररूपो यो नृपरूपो नरेषु च । शालग्रामश्च यन्त्राणां तं विशिष्टं नमाम्यहम्॥
धर्म्मः कल्याणवीजानां वेदानांसामवेदकः । धर्म्माणांसत्यरूपोयो विशिष्टंतंनमाम्यहम्
जले शैत्यस्वरूपो यो गन्धरूपश्च भूमिषु । शब्दरूपश्च गगने तं प्रणम्यं नमाम्यहम्॥
क्रतूनां राजसूयो यो गायत्री छन्दसाञ्च यः । गन्धर्वाणां चित्ररथस्तं गरिष्ठंनमाम्यहम्
क्षीरस्वरूपो गव्यानां पवित्राणाञ्च पावकः । पुण्यदानाञ्च यः स्तोत्रं तंनमामि शुभप्रदम्
तृणानां कुशरूपो यो व्याधिरूपश्च वैरिणाम् । गुणानांशान्तरूपो यश्चित्ररूपंनमाम्यहम्
तेजो रूपो ज्ञानरूपः सर्वरूपश्च यो महान् । सर्वानिर्वचनीयश्च तं नमामि स्वयं विभुम्
सर्वाधारेषु यो वायुर्यथात्मा नित्यरूपिणाम् ।
आकाशो व्यापकानां यो व्यापकं तं नमाम्यहम् ॥ ६० ॥
वेदानिर्वचनीयं यन्न स्तोतुं पण्डितः क्षमः । यदनिर्वचनीयश्च को वा तत्स्तोतुमीश्वरः
वेदा नशक्तायंस्तोतुं जड़ीभूतासरस्वती । तञ्च वाङ्मनसोः पारंकोविद्वान्स्तोतुमीश्वरः
शुद्धतेजःस्वरूपश्च भक्तानुग्रहविग्रहम् । अतीवकमनीयञ्च श्यामरूपं नमाम्यहम् ॥ ६३
द्विभुजं मुरलीवक्त्रं किशोरं सस्मितं मुदा । शश्वद्गोपाङ्गनाभिश्च वीक्ष्यमाणंनमाम्यहम्
राधया दत्ततामूलं भुक्तवन्तं मनोहरम् । रत्नसिंहासनस्थश्च तमीशं प्रणमाम्यहम् ॥ ६५
रत्नभूषणभूषाढ्यं सेवितं श्वेतचामरैः । पार्षदप्रवरैर्गोपकुमारैस्तं नमाम्यहम् ॥ ६६
वृन्दावनान्तरे रम्ये रासोल्लाससमुत्सुकम् । रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसिकेश्वरम्
शतशृङ्गे महाशैले गोलोके रत्नपर्वते । विरजापुलिने रम्ये प्रणमामि विहारिणम् ॥ ६८

परिपूर्णतमं शान्तं राधाकान्तं मनोहरम् । सत्यं ब्रह्मस्वरूपञ्च नित्यं कृष्णं नमाम्यहम् ।
श्रीकृष्णस्य स्तोत्रमिदं त्रिसन्ध्यं यःपठेन्नरः । धर्मार्थकाममोक्षाणां सदाताभारतेभवेत्
हरिदास्यं हरौभक्तिलभेत् स्तोत्रप्रसादतः । इह लोके जगत्पूज्योविष्णुतुल्योभवेद्ध्रुवम्
सर्वसिद्धेश्वरः शान्तोऽप्यन्ते यातिहरेःपदम् । तेजसा यशसा भाति यथासूर्य्योमहीतले
जीवन्मुक्तः कृष्णभक्तः सभवेन्नात्रसंशयः । अरोगीगुणवान्विद्वान् पुत्रवान्धनवान्सदा
षड़भिज्ञो दशबलो मनोयायी भवेद्ध्रुवम् । सर्वज्ञः सर्वदश्चैव स दाता सर्वसम्पदा ॥

कल्पवृक्षसमः शश्वद्भवेत् कृष्णप्रसादतः ॥ ७४ ॥
इत्येवं कथितं स्तोत्रं त्वं वत्स गच्छ पुष्करम् ।
तत्र कृत्वा मन्त्रसिद्धिं पश्चात् प्राप्स्यसि वाञ्छितम् ॥ ७५ ॥

त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कुरु पृथ्वींयथासुखम् । ममाशिषा मुनिश्रेष्ठ श्रीकृष्णस्यप्रसादतः

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे स्तवप्रदानं नाम द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

परशुरामस्य तपश्चरणम् ।

नारायण उवाच ।

शिवं प्रणम्यसभृगुर्दुर्गां कालीं मुदान्वितः । गत्वा पुष्करतीर्थञ्च मन्त्रसिद्धिञ्चकारह
स बभूवनिराहारो मासं भक्तिसमन्वितः । ध्यायन्कृष्णपदाम्भोजं वायुरोधञ्चकारसः
ददर्श चक्षुरुन्मील्य गगनं तेजसावृतम् । दिशो दश द्योतयन्तं समाच्छन्नदिवाकरम् ॥३
तेजोमण्डलमध्यस्थं रत्नयानं ददर्श ह । ददर्श तत्र पुरुषमतीव सुन्दरं वरम् ॥ ४ ॥
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् । मूर्द्ध्ना प्रणम्य दण्डवद्वरं वव्रे तमीश्वरीम् ॥
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति । पदारविन्दे सुदृढ़ां तां भक्तिमनपायिनीम्

दास्यं सुदुर्लभं शश्वत् त्वं पादाब्जे च देहि मे। कृष्णस्तस्मै वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत
भृगुः प्रणम्य भवनं जगाम तत्परात्परम्। पस्पन्द दक्षिणाङ्गञ्च परं मङ्गलसूचकम् ॥८॥
वाञ्छाप्रतीतिजननं सुस्वप्नञ्च ददर्श ह। मनः प्रसन्नं स्फीतञ्च तद्बभूव दिवानिशम्

संभाष्य स्वजनं सर्वं गृहे तस्थौ मुदान्वितः ॥ ९ ॥
स्वशिष्यान् पितृशिष्यांश्च भ्रातृवर्गांश्च बान्धवान्।
आनीयानीय विविधान् मन्त्रांश्च स चकार ह ॥ १० ॥

पौर्वापर्य्यं स्ववृत्तान्तं तानेवोक्त्वा शुभक्षणे। तैरेव सार्द्धं बलवान् बभूव गमनोन्मुखः ॥
ददर्श मङ्गलं रामः शुश्राव जयसूचकम्। बुबुधे मनसा सर्वं स्वजयं वैरिसंक्षयम् ॥१२॥
यात्राकाले च पुरतः शुश्राव सहसा मुनिः। हरिशब्दं सिंहशब्दं घण्टादुन्दुभिवादनम्॥
आकाशवाणीं सङ्गीतं जयस्ते भवितेति च। नवेङ्गितञ्च कल्याणं मेघशब्दं जयावहम् ॥
चकार यात्रां भगवान् श्रुत्वैवं विविधं शुभम्। ददर्श पुरतो विप्रवन्दिदैवज्ञभिक्षुकान्।
ज्वलत्प्रदीपं बिभ्रन्तीं पतिपुत्रवतीं सतीम्। पुरो ददर्श स्मेरास्यां नानाभूषणभूषिताम्॥
शवंशिवांपूर्णकुम्भं चासञ्च नकुलन्तथा। गच्छन्ददर्श रामश्च यात्रामङ्गलसूचकम् ॥१७॥
कृष्णसारं गजं सिंहं तुरगं गण्डकं द्विपम्। चमरीं राजहंसञ्च चक्रवाकं शुकं पिकम्॥
मयूरं खञ्जनं चैव शङ्खचिल्लं चकोरकम्। पारावतं बलाकाञ्च कारण्डं चातकं चटम्॥

सौदामिनीं शक्रचापं सूर्य्यं सूर्य्यशोभां शुभम्।
सद्योमांसं सजीवञ्च मत्स्यं शङ्खं सुवर्णकम् ॥ २० ॥

माणिक्यं रजतं मुक्तां मणीन्द्रञ्च प्रवालकम्। दधि लाजं शुक्लधान्यं शुक्लपुष्पञ्च कुङ्कुमम्
पर्ण पताकां छत्रञ्च दर्पणं श्वेतचामरम्। धेनुं वत्सप्रयुक्ताञ्च रथस्थं भूमिपं तथा ॥२२
दुग्धमाज्यं तथा पूगममृतं पायसन्तथा। शालग्रामं पक्वफलं स्वस्तिकं शर्करां मधु ॥
मार्जारञ्च वृषेन्द्रञ्च मेषं पर्वतमूषिकम्। मेघाच्छन्नस्य च रवेरुदयं चन्द्रमण्डलम् ।२४

कस्तूरीव्यजनं तोयं हरिद्रां तीर्थमृत्तिकाम्।
सिद्धार्थं सर्षपं दूर्वां विप्रबालञ्च बालिकाम् ॥ २५ ॥

मृगं वेश्याञ्च भ्रमरं कर्पूरं पीतवाससम्। गोमूत्रं गोपुरीषञ्च गोधूलिं गोपदाङ्कितम् ॥

गोष्ठं गवां वत्सेभरूयां गोशालां गोगतिं शुभाम्।
भूषणं देवप्रतिमां ज्वलदग्निं महोत्सवम् ॥ २७ ॥
ताम्रञ्च स्फटिकं वेदं सिन्दूरं माल्यचन्दनम्। गन्धञ्च हीरकं रत्नं ददर्श दक्षिणे शुभम्।
सुगन्धिवायोराघ्राणं प्राप विप्राशिषं शुभम् ॥ २९ ॥
इत्येवं मङ्गलं ज्ञात्वा प्रययौ स मुदान्वितः। अस्तं गते दिनकरे नर्म्मदातीरसन्निधौ ॥
तत्राक्षयवटं दिव्यं ददर्श सुमनोहरम्। अत्यूदूर्ध्वं विस्तृतमति पुण्याश्रमपदं परम् ॥३१॥
पौलस्त्यतपसः स्थानं सुगन्धिवायुनान्वितम्। कार्त्तवीर्य्यार्जुनाभ्यासे तत्रतस्थौगणैःसह
सुष्वाप पुष्पशय्यायां किङ्करैः परिसेवितः। निद्रां ययौ परिश्रान्तः परमानन्दसंयुतः
निशातीते च सभृगुश्चारु स्वप्नं ददर्श ह।
न चिन्तितं यन्मनसा वायुपित्तकफं विना ॥ ३४ ॥
गजाश्वशैलप्रासादगोवृक्षफलितेषु च। आरुह्यमाणमात्मानं रुदन्तं कृमिभक्षितम् ॥३५।
आरुह्यमाणमात्मानंनौकायां चन्दनोक्षितम्। धृतवन्तं पुष्पमालां शोभितं पीतवाससा
विण्मूत्रोक्षितसर्वाङ्गं वशापूयसमन्वितम्। वीणां वरां वादयन्तमात्मानञ्च ददर्श ह ॥
विस्तीर्णपद्मपत्रैश्च स्वं ददर्श सरित्तटे। दध्याज्यमधुसंयुक्तं भुक्तवन्तञ्च पायसम् ॥
भुक्तवन्तञ्च ताम्बूलं लभन्तं ब्राह्मणाशिषम्। फलपुष्पप्रदीपञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥
परिपक्वफलं क्षीरमुष्णान्नं शर्करान्वितम्। स्वस्तिकं भुक्तवन्तं स्वं ददर्श च पुनः पुनः ॥
जलौकसा वृश्चिकेन मीनेन भुजगेन च। भक्षितं भीतमात्मानं पलायन्तं ददर्श सः ॥
ततो ददर्श चात्मानं मण्डलं चन्द्रसूर्य्ययोः। पतिपुत्रवतीं नारीं पश्यन्तं सस्मितंद्विजम्
सुवेशया कन्यकया सस्मितेन द्विजेन च। ददर्श श्लिष्टमात्मानं तुष्टेन परितुष्टया ॥४३
फलितं पुष्पितं वृक्षं देवताप्रतिमां नृपम्। गजस्थञ्च रथस्थञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह
पीतवस्त्रपरिधानां रत्नालङ्कारभूषिताम्। विशन्तीं ब्राह्मणीं गेहं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥
शङ्खञ्च स्फटिकं श्वेतमालां मुक्ताञ्च चन्दनम्। सुवर्णं रजतं रत्नं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह।
गजं वृषञ्च सर्पञ्च श्वेतञ्च श्वेतचामरम्। नीलोत्पलं दर्पणञ्च भार्गवःस्वं ददर्श ह ॥
रथस्थं नवरत्नस्थं मालतीमाल्यभूषितम्। रत्नसिंहासनस्थं स्वं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥

पद्मश्रेणीं पूर्णकुम्भं दधि लाजं घृतं मधु। पर्णछत्रं छत्रिणञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह॥
बकपङ्क्तिं हंसपङ्क्तिं कन्यापङ्क्तिं व्रतान्विताम्। पूजयन्तीं घटं शुभ्रं भृगुःस्वप्नेददर्शह
मण्डपस्थं द्विजगणं पूजयन्तं हरं हरिम्। जयोऽस्त्वित्युक्तवन्तं तं भृगुः स्वप्नेददर्शह
सुधावृष्टिं पर्णवृष्टिं फलवृष्टिञ्च शाश्वतीम्। पुष्पचन्दनवृष्टिञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह
सद्यो मांसं जीवमत्स्यं मयूरं श्वेतखञ्जनम्। सरोवरञ्च तीर्थानि भृगुः स्वप्ने ददर्श ह
पारावतं शुकं चासं शङ्खचिल्लञ्च चातकम्। व्याघ्रं सिंहञ्च सुरभीं भृगुः स्वप्ने ददर्शह
गोरोचनां हरिद्राञ्च शुक्लधान्याचलं वरम्। ज्वलदग्निं तथा दूर्वां भृगुः स्वप्नेददर्श ह
देवालयसमूहञ्च शिवलिङ्गञ्च पूजितम्। अर्चितां मृण्मयीं शैवां भृगुः स्वप्ने ददर्शह
यवगोधूमचूर्णानां पिष्टानि लड्डुकानि च। भृगुर्ददर्श स्वप्ने च बुभुजे च पुनः पुनः॥
दिव्यवस्त्रपरीधाना रत्नभूषणभूषिताः। अगम्यागमनं स्वप्ने चकार भृगुनन्दनः॥५८॥
ददर्श नर्त्तकीं वेश्यां रुधिरञ्च सुरां पपौ। रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः स्वप्ने च भृगुनन्दनः॥
पक्षिणां पीतवर्णानां मानुषाणाञ्च नारद। मांसानि बुभुजे रामो हृष्टः स्वप्नेऽरुणोदये
अकस्मान्निगडैर्बद्धं क्षतं शस्त्रेण स्वं भृगुम्। दृष्ट्वा च बुबुधेप्रातः समुत्तस्थौहरिंस्मरन्
अतीव हृष्टः स्वप्नेन प्रातःकृत्यञ्चकार सः। मनसा बुबुधे सर्वं विजेष्यामि रिपुं ध्रुवम्
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे परशुरामस्वप्नदर्शनं
नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः।

चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

परशुरामेण राजसमीपे दूतप्रेषणम्।

नारायण उवाच।

स प्रातराह्निकं कृत्वा समालोच्य च तैः सह। दूतंप्रस्थापयामास कार्त्तवीर्य्याश्रमंभृगुः
स दूतः शीघ्रमागत्य वसन्तं राजसंसदि। वेष्टितं सचिवैः सार्द्धमुवाच नृपतीश्वरम्॥

रामदूत उवाच ।

नर्म्मदातीरसान्निध्ये न्यग्रोधाक्षयमूलके । स भृगुर्भ्रातृभिः सार्द्धं त्वं तत्र गन्तुमर्हसि ॥
युद्धं कुरु महाराज ज्ञातिभिर्ज्ञातिभिः सह । त्रिः सप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यतिमहीमिति
इत्युक्त्वा रामदूतश्च जगाम रामसन्निधिम् । राजा विधाय सन्नाहं समरं गन्तुमुद्यतः ।
गच्छन्तं समरं दृष्ट्वा प्राणेशं सा मनोरमा । तमेव वारयामास वासयामास सन्निधौ ॥
राजा मनोरमां दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणः । तामुवाच सभामध्ये वाक्यं मानसिकं मुने ॥

कार्त्तवीर्य्यार्जुन उवाच ।

मामेवाह्वयते कान्ते जमदग्निसुतो महान् । स तिष्ठन्नर्म्मदातीरे रणाय भ्रातृभिः सह ॥
सम्प्राप्य शङ्कराच्छस्त्रं मन्त्रञ्च कवचं हरेः ।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कर्त्तुमिच्छति मेदिनीम् ॥ ६ ॥
आन्दोलयति मे प्राणान्मनःसंक्षुभितं मुहुः । शश्वत्स्फुरति वामाङ्गं दृष्टंस्वप्नंशृणुप्रिये
तैलाभ्यङ्गितमात्मानमदर्शं गर्दभोपरि । विभ्रन्तमोड्रपुष्पस्य माल्यञ्च रक्तचन्दनम् ॥११
रक्तवस्त्रपरीधानं लौहालङ्कारभूषितम् । हसन्तञ्चैव क्रीड़न्तं निर्वाणाङ्गारराशिना ॥
भस्माच्छन्नाञ्च पृथिवीं जवापुष्पान्वितां सति ।
रहितं चन्द्रसूर्य्याभ्यां रक्तसंध्यान्वितं नभः ॥ १३ ॥
मुक्तकेशाञ्चनृत्यन्तीं विधवां छिन्ननासिकाम् । रक्तवस्त्रपरीधानांमदर्शमट्टहासिनीम
सशरामग्निरहितां चितां भस्मसमन्विताम् । भस्मवृष्टिमसृग्वृष्टिमङ्गारवृष्टिमीश्वरि ॥
पक्वतालफलाकीर्णां पृथिवीमस्थिसंयुताम् । अदर्शं कर्पराशिञ्च छिन्नकेशनखान्वितम्
पर्वतं लवणानाञ्च राशीभूतं कपर्दकम् । चूर्णानाञ्चैव तैलानामदर्शं कन्दरं निशि ॥१७॥
अदर्शं पुष्पितं वृक्षमशोककरवीरयोः । तालवृक्षञ्च फलितं तत्र एव पतत् फलम् ॥१८
स्वकात् पूर्णकलसः पपात च बभञ्ज च । इत्यदर्शञ्च गगनात् सम्पतच्चन्द्रमण्डलम् ॥
अदर्शमम्बरात् सूर्य्यमण्डलं सम्पतद्भुवि । उल्कापातं धूमकेतुं ग्रहणञ्चन्द्रसूर्य्ययोः ॥
विकृताकारपुरुषं विकटास्यं दिगम्बरम् । आगच्छन्तञ्चाग्रतस्तु अदर्शञ्च भयानकम् ॥
बाला द्वादशवर्षीया वस्त्रभूषणभूषिता । संरुष्टा याति मद्गेहादित्यदर्शमहं निशि ॥२२॥

विदायं देहि राजेन्द्र त्वद्गेहाद् यामि काननम् ।
वदसि त्वं मामिति च निश्यदर्शमहं शुचा ॥ २३ ॥

रुष्टो विप्रो मां शपते सन्यासीचतथा गुरुः । भित्तौ पुत्तलिकाश्चित्रा नृत्यन्तीत्यदर्शं परम्
चञ्चलानाञ्च गृध्राणां काकानां निकरैः सदा । पीड़ितं महिषाणाञ्च स्वप्नमदर्शमहंनिशि
तैलं पीड़ितयन्त्रञ्च तैलकारेण भ्रामितम् । दिगम्बरान् पाशहस्तानदर्शमहमीश्वरि ॥

नृत्यन्ति गायनाः सर्वे गानं गायन्ति मे गृहे ।
विवाहं परमानन्दमित्यदर्शमहं निशि ॥ २७ ॥

रमणं कुर्वतो लोकान् केशाकेशीति कुर्वतः । अदर्शं समरं रात्रौ काकानाञ्च शुनामिति

मोटकानि च पिण्डानि श्याशानं शवसंयुतम् ।
रक्तवस्त्रं शुक्लवस्त्रमदर्शं निशि कामिनि ॥ २९ ॥

कृष्णाम्बराकृष्णवर्णा नग्नाच मुक्तकेशिनी । विधवा श्लिष्यतिच मामदर्शंनिशिशोभने॥
नापितो मुण्डितो मुण्डं श्मश्रुश्रेणीं मम प्रिये । वक्षःस्थलञ्च नखरमित्यदर्शमहं निशि ॥
पादुकाचर्मरज्जूनामदर्शं राशिमुल्वणम् । चक्रं भ्रमन्तं भूमौ च कुलालस्येति सुन्दरि ॥
वात्यया घूर्णमानञ्च शुष्कवृक्षं तमुत्थितम् । घूर्णमानं कवन्धञ्चैवादर्शं निशि सुव्रते ॥
ग्रथितां मुण्डमालाञ्च चूर्णमानाञ्च वात्यया । अतीव घोरदशनामित्यदर्शमहं वरे ॥
भूतप्रेता मुक्तकेशा वमन्तश्च हुताशनम् । मां भीषयन्ति सततमित्यदर्शमहं निशि ॥३५॥
दग्धजीवं दग्धवृक्षं व्याधिग्रस्तं नरं परम् । अङ्गहीनञ्च वृषलमित्यदर्शमहं निशि ॥ ३६।
गेहपर्वतवृक्षाणां सहसा पतनं परम् । मुहुर्मुहुर्वज्रपातमित्यदर्शमहं निशि ॥ ३७ ॥
कुक्कुराणां श्रृगालानां रोदनञ्च मुहुर्मुहुः । गृहे गृहे च नियतमित्यदर्शमहं निशि ॥ ३८।

अधोमस्तमूद्र्ध्वपादं मुक्तकेशं दिगम्बरम् ।
भूमौ भ्रमन्तं गच्छन्तमित्यदर्शमहं नरम् ॥ ३९ ॥

विकृताकारशब्दञ्च ग्रामाधिदेवरोदनम् । प्रातः श्रुत्वैवावबोधञ्च कमुपायं वदाधुना ॥
नृपतेर्वचनं श्रुत्वा हृदयेन विदूयता । रुदती तं सगद्गदमुवाच सा नपेश्वरम् ॥ ४१ ॥

मनोरमा उवाच ।

हे नाथ रमणश्रेष्ठ श्रेष्ठ सर्व्वमहीभृताम् । प्राणातिरेक प्राणेश शृणु वाक्यं शुभावहम् ॥
नारायणांशोभगवान् जामदग्न्योमहाबली । सृष्टिसंहर्त्तुरीशस्य शिष्योऽयं जगतःप्रभोः
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति । प्रतिज्ञायस्य रामस्य तेन सार्द्धंरणंत्यज
पापिनं रावणं जित्वा शूरं स्वमपि मन्यसे । सत्वया न जितो नाथस्वपापेन पराजितः
यो न रक्षति धर्म्मंञ्च तस्यको रक्षिता भुवि । सनश्यति स्वयं मूढो जीवन्नपि मृतोहिसः

शुभाशुभस्य सततं साक्षी धर्म्मस्य मर्म्मणः ।
आत्मारामः स्थितः स्वान्तः मूढस्त्वं नहि पश्यति ॥ ४७ ॥

पुत्रदारादिकं यद्यत् सर्वैश्वर्य्यं सुधर्म्मिणाम् । जलबुद्बुदवत् सर्व्वमनित्यं नश्वरं नृप
संसारं स्वप्नसदृशं मत्वा सन्तोऽत्र भारते । ध्यायन्तेसततं धर्म्मं तपः कुर्वन्ति भक्तितः

दत्तेन दत्तं यज्ज्ञानं तत् सर्वं विस्मृतं त्वया ।
अस्ति चेत् विप्रहिंसायां कुबुद्धे त्वन्मनः कथम् ॥ ५० ॥

सुखार्थे मृगयां गत्वा तत्रोपोष्य द्विजाश्रमे । भुक्त्वामिष्टमपूर्वञ्च हतो विप्रो निरर्थकम्
गुरुविप्रसुराणाञ्च यः करोति पराभवम् । अभीष्टदेवस्तं रुष्टो विपत्तिस्तस्य सन्निधौ ॥
स्मरणं कुरु राजेन्द्र दत्तात्रेयपदाम्बुजम् । गुरौ भक्तिश्च सर्वेषां सर्वविघ्नविनाशिनी ॥
गुरुदेवं समभ्यर्च्य तं भृगुं शरणं व्रज । विप्रे देवे प्रसन्ने च क्षत्रियाणां न हि क्षतिः ॥
विप्रस्य किङ्करोभूपो वैश्यो भूपस्य भूमिप । सर्वेषांकिङ्कराः शूद्रा ब्राह्मणस्य विशेषतः
अयशः शरणं शश्वत् क्षत्रियस्य च क्षत्रिये । महद् यशस्तच्छरणं गुरुदेवद्विजेषु च ॥
ब्राह्मणं भज राजेन्द्र गरीयांसं सुरादपि । ब्राह्मणे परितुष्टे च सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ॥५७
इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रं क्रोड़े कृत्वा महासती । मुहुर्मुहुर्मुखं दृष्ट्वा विललाप रुरोद च ॥
क्षणं तिष्ठ महाराज पुनरेवमुवाच सा । स्नानं कुरु महाराज भोजयिष्यामि वाञ्छितम्
चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमावीरमुत्तमम् । अनुलेपं करिष्यामि सर्वाङ्गे तव सुन्दरे ॥६० ॥
क्षणं सिंहासने तिष्ठ क्षणं वक्षसि मे प्रभो । सभायां रचितेतल्पे पश्यामि जन्मशोधनम्
शतपुत्राधिकः प्रेम्णा सतीनाञ्च पतिर्नृप । निरूपितो भगवता वेदेषु हरिणा स्वयम् ॥

मनोरमावचः वचः श्रुत्वा राजा परमपण्डितः । बोधयामासतां राज्ञीं ददौप्रत्युत्तरंपुनः

कार्त्तवीर्य्यार्जुन उवाच ।

शृणु कान्ते प्रवक्ष्यामि श्रुतं सर्वं त्वयेरितम् । शोकार्त्तानाञ्च वचनं नप्रशंस्यं सभासुच
सुखं दुःखं भयं शोकं कलहः प्रीतिरेव च । कर्मभोगार्हकालेन सर्वं भवति सुन्दरि ॥
कालो ददाति राजत्वं कालो मृत्युं पुनर्भवम् । कालः सृजतिसंसारं कालः संहरतेपुनः
करोति पालनं कालः कालरूपी जनार्दनः । कालस्यकालः श्रीकृष्णो विधातुर्विधिरेवच
संहर्त्तुर्वापि संहर्त्ता पातुः पाता निषेककृत् । स निषेको निषेकेण ददाति तपसां फलम्
कः केन हन्यते जन्तुर्निषेकेण विना सति ॥ ६८ ॥
स्रष्टासृजति सृष्टिञ्चसंहर्त्ता संहरेत् पुनः । पाता पाति च भूतानि यस्याज्ञां परिपालयेत्
यस्याज्ञया वाति वातः सन्ततं भयविह्वलः । शश्वत् सञ्चरते मृत्युः सूर्यस्तपति सन्ततम्
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निः कालो भ्रमति भीतवत् ।
तिष्ठन्ति स्थावराः सर्वे चरन्ति सन्ततं चराः ॥ ७१ ॥
वृक्षाश्च पुष्पिताःकाले फलिताःपल्लवान्विताः । शुष्यन्ति कालतःकाले वर्द्धन्तेचतदाज्ञया
आविर्भूता तिरोभूतासृष्टिरेवतदाज्ञया । तस्याज्ञयाभवेत् सर्वंनकिञ्चित् स्वेच्छयानृणाम्
नारायणांशो भगवान् पर्शरामो महाबलः । त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां करिष्यतिमहीमिति
प्रतिज्ञा विफला तस्य न भवेत्तु कदाचन । निश्चितं तस्य वध्योऽहमिति जानामिसुव्रते
ज्ञात्वासर्वं भविष्यञ्च शरणं यामितत्कथम् । प्रतिष्ठितानां चाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते
इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रः समरं गन्तुमुद्यतः । वाद्यञ्च वादयामास कारयामास मङ्गलम् ॥
शतकोटिर्नृपाणाञ्च राजेन्द्राणां त्रिलक्षकम् । अक्षौहिणीनां शतकं महाबलपराक्रमम् ॥
अश्वानाञ्च गजानाञ्च पदातीनां तथैव च । असंख्यकं रथानाञ्च गृहीत्वा गन्तुमुद्यतः ॥
बभूव स्तम्भिता साध्वी दृष्ट्वा तं गमनोन्मुखम् । धृतवन्तञ्च सन्नाहमक्षयं सशरं धनुः ॥
क्रीडागारे क्षणं तस्थौ कृत्वा कान्तं स्ववक्षसि ।
पश्यन्ती तन्मुखाम्भोजं चुचुम्ब च मुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे कार्तवीर्ययुद्धप्रस्थानं नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

राज्ञो युद्धयात्रा ।

नारायण उवाच ।

मनोरमा प्राणनाथंक्षणंकृत्वास्ववक्षसि । भविष्यं मनसाचक्रे यद्युयत्स्वामिमुखाच्छ्रुतम्
पुत्रांश्च पुरतः कृत्वा बान्धवांश्च स्वकिङ्करान् । सासस्मार हरिपदं मेने सत्यं भवे मुने
योगेन भित्वा षट्चक्रं वायुं संस्थाप्य मूर्द्धनि । ब्रह्मरन्ध्रस्थकमले सहस्रदलसंयुते ॥३॥
स्वान्तमाकृष्य विषयाज्जलबुद्बुदसन्निभात् । संस्थाप्यबद्ध्वाज्ञानेनलोलंब्रह्मणि निष्कले
द्विविधं कर्म संन्यस्य निर्मूलमपुनर्भवम् । तत्र प्राणांश्चतत्याज न च प्राणाधिकं प्रियम्
स राजा तां मृतांदृष्ट्वा विललाप रुरोद च । सन्नाहंसंपरित्यज्य कृत्वा वक्षस्युवाचताम्

राजोवाच ।

मनोरमे समुत्तिष्ठ न यास्यामि रणाजिरे । पश्य मां चेतनां प्राप्य विलपन्तं मुहुर्मुहुः ॥
मनोरमे समुत्तिष्ठ मया सार्द्धं गृहं व्रज । न करिष्यामि समरं भृगुणा सह भाविनि ॥
मनोरमे समुत्तिष्ठ श्रीशैलं व्रजसुन्दरि । तत्रक्रीड़ांकरिष्यामि त्वयासार्द्धं यथापुरा ॥
मनोरमे समुत्तिष्ठ व्रज गोदावरीं प्रिये । जलक्रीड़ां करिष्यामि त्वया सार्द्धं यथा पुरा
मनोरमे समुत्तिष्ठ नन्दनं व्रज सुन्दरि । पुष्पभद्रानदीतीरे विहरिष्यामि निर्जने ॥ ११ ॥
मनोरमे समुत्तिष्ठ मलयं व्रज सुन्दरि । त्वया सार्द्धं रमिष्यामि तत्र चन्दनकानने ॥१२॥
शीतेन गन्धयुक्तेन वायुना सुरभीकृते । भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रिते ॥ १३ ॥
चन्दनागुरुकस्तूरीं ममाङ्गे लेपनं कुरु । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं पश्य मां सस्मिते सति ॥
सुधातुल्यं सुमधुरं वचनं रचय प्रिये । कुटिलभ्रूविकारञ्च कथं न कुरुषेऽधुना ॥ १५ ॥
नृपस्य रोदनं श्रुत्वा वाग् बभूवाशरीरिणी । स्थिरो भव महाराज करोषि रोदनंकथम्
त्वं महाज्ञानिनां श्रेष्ठो दत्तात्रेयप्रसादतः । जलबुद्बुदवत् सर्वं संसारं पश्य शोभनम्
कमलांशा च सा साध्वी जगाम कमलालयम् ।

त्वमेव गच्छ वैकुण्ठं रणं कृत्वा रणाजिरे ॥ १८ ॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा जहौ शोकं नराधिपः । ततश्चन्दनकाष्ठेन चितां दिव्याञ्चकार ह ॥
संस्काराग्निंकारयित्वा पुत्रद्वाराद्ददाह ताम् । नानाविधानि रत्नानि ब्राह्मणेभ्योददौमुदा
नानाविधानि दानानि वस्त्राणि विविधानि च ।
मनोरमायाः पुण्येन ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २१ ॥
भुज्यतां भुज्यतां शश्वद्दीयतां दीयतामिति । शब्दो बभूव सर्वत्र कार्तवीर्य्याश्रमे मुने॥
कोषेषु स्वाधिकारेषु स्थितं यद् यद्धनं तदा । मनोरमायाः पुण्येनब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा
राजा जगाम समरं हृदयेन विदूयता । सार्द्धं सैन्यसमूहैश्च वाद्यभाण्डैरसंख्यकैः ॥२४॥
ददर्शामङ्गलं राजा पुरो वर्त्मनि वर्त्मनि । ययौ तथापि समरं नाजगाम गृहं पुनः ।२५
मुक्तकेशीं छिन्ननाशां रुदतीञ्च दिगम्बराम् । कृष्णवस्त्रपरिधानामपरा विधवामपि ।२६।
मुखदुष्टां योनिदुष्टां व्याधियुक्ताञ्च कुट्टनीम् । पतिपुत्रविहीनाञ्च डाकिनीं पुंश्चलीं तथा
कुम्भकारं तैलकारं व्याधं सर्पोपजीविनम् । कुचैलमतिरूक्षाङ्गं नग्नं काषायवासिनम्।
वसाविक्रयिणञ्चैव कन्याविक्रयिणन्तथा । चितादग्धं शुभ्रं भस्म निर्वाणाङ्गारमेव च ॥
सर्पक्षतनरं सर्पं गोधाञ्च शशकं विषम् । श्राद्धपाकञ्च पिण्डञ्च मोटकञ्च तिलांस्तथा
देवलं वृषवाहञ्च शूद्रश्राद्धान्नभोजिनम् । शूद्रान्नपाचकं शूद्रयाजकं ग्रामयाजकम् ॥३१।
कुशपुत्तलिकाञ्चैव शवदाहनकारिणम् । शून्यकुम्भं भग्नकुम्भं तैलं लवणमस्थि च ॥
कार्पासं कच्छपं चूर्णं कुक्कुरं शब्दकारिणम् । दक्षिणे च शृगालञ्च कुर्वन्तं भैरवं रवम्
कपर्दकञ्च क्षौरञ्च छिन्नकेशं नखं मलम् । कलहञ्च विलापञ्च विलापकारिणं जनम् ॥
अमङ्गलं रुदन्तञ्च रुदन्तं शोककारिणम् ॥ ३५ ॥
मिथ्यासाक्ष्यप्रदातारं चौरञ्च नरघातिनम् । पुंश्चलीपतिपुत्रौ च पुंश्चल्योदनभोजिनम् ।
देवतागुरुविप्राणां वस्तुवित्तापहारिणम् । दत्तापहारिणं दस्युं हिंसकं सूचकं खलम् ॥
पितृमातृविरक्तञ्च द्विजाश्वत्थविघातिनम् । सत्यघ्नञ्च कृतघ्नञ्च स्थाप्यापहारिणं जनम्
विप्रद्रोहं मित्रद्रोहं क्षतं विश्वासघातकम् ॥ ३६ ॥
गुरुदेवद्विजानाञ्च निन्दकं स्वाङ्गघातकम् । जीवानां घातकञ्चैव स्वाङ्गहीनञ्च निर्दयम्

व्रतोपवासहीनञ्च दीक्षाहीनं नपुंसकम् । गलितव्याधिगात्रञ्च काणं बधिरमेव च ॥४१।
पुक्कसं छिन्नलिङ्गञ्च सुरामत्तं सुरां तथा । क्षिप्तं वमन्तं रुधिरं महिषं गर्दभं तथा ।
मूत्रं पुरीषं श्लेष्माणं रूक्षिणं नृकपालकम् ॥ ४२ ॥
झञ्झावातं रक्तवृष्टिं वाद्यञ्च वृक्षपातनम् । वृकञ्च शूकरं गृध्रं श्येनं कङ्कञ्च भल्लुकम् ।
पाशञ्च शुष्ककाष्ठञ्च वायसं गन्धकं तथा ॥ ४४ ॥
अग्रदानिब्राह्मणञ्च तन्त्रमन्त्रोपजीविनम् । वैद्यञ्च रक्तपुष्पञ्च औषधं तुषमेव च ॥ ४५ ॥
कुवार्त्तां मृतवार्त्ताञ्च विप्रशापञ्च दारुणम् । दुर्गन्धिवातं दुःशब्दं राजा सम्प्रापवर्त्मनि
मनश्च कुत्सितं प्राणाः क्षुभिताश्च निरन्तरम् । वामाङ्गस्पन्दनं देहजाड्यं राज्ञो बभूव ह
तथापि राजा निःशङ्को ददर्श युद्धमङ्गलम् । सर्वसैन्यसमायुक्तः प्रविवेश रणाजिरम् ॥
अवरुह्य रथात्तूर्णं दृष्ट्वा च पुरतो भृगुम् । ननाम दण्डवद् भूमौ राजेन्द्रैः सह भक्तितः ॥
आशिषं युयुजे रामः स्वर्गं याहीतिवाञ्छितम् । तेषांसद्यंतद्बभूवदुर्लङ्घ्या ब्राह्मणाशिषः
भृगुं प्रणम्य राजेन्द्रो राजेन्द्रैः सह तत्क्षणात् । आरुरोह रथं तूर्णंनानासज्ञसमन्वितम्
नानाप्रकारवाद्यञ्च दुन्दुभि मुरजादिकम् । वादयामास सहसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम्
उवाच रामो राजेन्द्रं राजेन्द्राणाञ्च संसदि । हितं सत्यं नीतिसारं वाक्यं वेदविदांवरः

परशुराम उवाच ।

अये राजेन्द्र धर्म्मिष्ठ चन्द्रवंशसमुद्भव । विष्णोरंशस्य शिष्यस्त्वं दत्तात्रेयस्य धीमतः
स्वयं विद्वांश्च वेदांश्च श्रुत्वा वेदविदो मुखात् । कथं दुर्बुद्धिरधुनासज्जनानां विड़म्बना
पूर्वंमहनस्त्वं लोभान्निरीहं ब्राह्मणं कथम् । ब्राह्मणी शोकसन्तप्ता भर्त्रासार्द्धं गता सती
किं भविष्यति ते भूप परत्रैवानयोर्वधात् । सर्वं मिथ्यैव संसारं पद्मपत्रे यथा जलम् ॥
सत्कीर्त्तिश्चाथ दुष्कीर्त्तिः कथा मात्रावशेषिता ।
विड़म्बना वा किमतो दुष्कीर्तेश्च सतामहो ॥ ५८ ॥
क्व गता कपिला त्वं क्व क्व विवादो मुनिःकुतः । यत्कृतंविदुषाराज्ञा न कृतंबालिकेनतत्
त्वामुपोषन्तमीशं हि दृष्ट्वा तातो हि धार्मिकः । पारणां कारयामासदत्तंतस्यफलं त्वया
अधीतं विधिवद्दत्तं ब्राह्मणेभ्यो दिनेदिने । जगत् ते यशसा पूर्णमयशो वार्द्धके कथम्

दाता वरिष्ठो धर्मिष्ठो यशस्वान् पुण्यवान् सुधीः ।
कार्त्तवीर्य्यार्जुनसमो न भूतो न भविष्यति ॥ ६२ ॥
पुरातना वदन्तीति वन्दिनो धरणीतले । यो विख्यातः पुराणेषु तस्य दुष्कीर्त्तिरीदृशो
दुर्वाक्यं दुःसहं राजन् तीक्ष्णास्त्रादपि जीविनाम् ।
सङ्कटेऽपि सतां वक्त्राद् द्विरुक्तिर्न विनिर्गता ॥ ६४ ॥
न ददामि द्विरुक्तिन्ते प्रकृतं कथयाम्यहम् । उत्तरं देहि राजेन्द्र मह्यं राजेन्द्रसंसदि ॥
सूर्य्यचन्द्रमनूनाञ्च वंशाः सन्त्यत्र संसदि । सत्यं वद सभायाञ्च शृण्वन्तु पितरः सुराः
शृण्वन्तु सर्वे राजेन्द्राः सदसद्वक्तुमीश्वराः । पश्यन्तो हि समंसन्तःपाक्षिकंनवदन्तिच
इत्युक्त्वा पर्शुरामश्च विरराम रणस्थले । राजा बृहस्पतिसमः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६८ ॥

कार्त्तवीर्य्यार्जुन उवाच ।

अये राम हरेरंशो हरिभक्तो जितेन्द्रियः । श्रुतो धर्मो मुखात्येषां त्वञ्च तेषां गुरोर्गुरुः
कर्म्मणा ब्राह्मणो जातः करोति ब्रह्मभावनम् ।
स्वधर्म्मनिरतः शुद्धस्तस्माद् ब्राह्मण उच्यते ॥७०॥
अन्तर्बहिश्च मननात् करोति कर्म्म जन्मनि ।
मौनी शश्वद्वदेत् काले यो हि स मुनिरुच्यते ॥७१॥
स्वर्णे लोष्ट्रे गृहेऽरण्ये पङ्के सुस्निग्धचन्दने । समता भावना यस्य सयोगीपरिकीर्त्तितः
सर्वजीवेषु यो विष्णुं भावयेत् समताधिया ।
हरौ करोति भक्तिञ्च हरिभक्तः स च स्मृतः ॥ ७३ ॥
तपो धनं ब्राह्मणानां तपः कल्पतरुर्यथा । तपस्या कामधेनुश्च सन्ततं तपसि स्पृहा ॥
ऐश्वर्य्ये क्षत्रियाणाञ्च वाणिज्ये च तथा विशाम् ।
क्षत्रियाणाञ्च तपसि स्पृहाऽतीवाऽप्रशंसिता ॥७५॥
ब्राह्मणानां विवादे च स्पृहाऽतीवविनिन्दिता ॥७६॥
रागी राजसिकं कार्य्यं कुरुते कर्म्मरागतः । रागान्धश्च राजसिकस्तेन राजा प्रकीर्त्तितः
रागतः कामधेनुश्च मया भिक्षा कृतामुने । को दोष एव मे जातः क्षत्रियस्यानुरागिणः

…तः कस्य मुनेरस्ति कामधेनुस्त्वयाविना । स्पृहारणे वा भोगेवायुष्माकश्चव्यतिक्रमः
त्रिंशदक्षौहिणीं सेनां राजेन्द्राणां त्रिकोटिकाम् ।
निहत्यायान्तमेकं मां न हन्तुं सहनं मुने ॥८०॥
…त्मानं हन्तु मायान्तमपि वेदाङ्गपारगम् । न दोषो हनने तस्य न तेन ब्रह्महा भवेत्
…यश्चित्तं हिंसकानां न वेदेषु निरूपितम् । वधः समुचितस्तेषामित्याह कमलोद्भवः ॥
…त्रा ते निहता भूपा महाबलपराक्रमाः । इदानीं राजपुत्राश्च शिशवोऽत्र समागताः ॥
त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां कृत्स्नां कर्त्तुं महीमिति ।
त्वया कृता प्रतिज्ञा या तस्याश्च पालनं कुरु ॥८४॥
…त्रियाणां रणो धर्मो रणे मृत्युर्न गर्हितः । रणे स्पृहा ब्राह्मणानां लोकेवेदे विडम्बना
…पोधनानां विप्राणां वाग्बलानां युगे युगे । शान्तिः स्वस्त्ययनंकर्म्म विप्रधर्मोनसङ्गरः
…त्रियाणां बलं युद्धं व्यापारश्चबलंविशाम् । भिक्षाबलंभिक्षुकाणांशुद्राणां विप्रसेवनम्
…पौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानां बलं हरिः । हिंसा बलं खलानाञ्च तपस्याच तपस्विनाम्
…लं वेशश्च वेश्यानां योषितां यौवनं बलम् । बलं प्रतापो भूपानां बालानां रोदनंबलम्
…तां सत्यं बलं मिथ्या बलमेवा सतां सदा । अनुगानामनुगमः स्वल्पस्वानाञ्चसञ्चयः
विद्या बलं पण्डितानां गाम्भीर्य्यं साहसीबलम् ॥९१॥
…नं बलञ्च धनिनां शुचीनाञ्च विशेषतः । बलं विवेकः शान्तानां गुणिनां बलमेकता
…णो बलञ्च गुणिनां चौराणां चौर्य्यमेवच । प्रियवाक्यञ्चकापट्यमधर्म्मःपुंश्चलीबलम्
…सा च हिंस्रजन्तूनां सतीनां पतिसेवनम् । वरशापौ सुराणाञ्च शिष्याणांगुरुसेवनम्
…लं धर्मो गृहस्थानां भृत्यानां राजसेवनम् । बलं स्तवःस्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम्
यतीनाञ्च सदाचारो न्यासः सन्यासिनां बलम् ।
पापं बलं पातकीनामशक्तानां हरिर्बलम् ॥९६॥
…ण्यं बलं पुण्यवतां प्रजानां नृपतिर्बलम् । फलं बलञ्च वृक्षाणां जलौकानां जलं बलम्
जलं बलञ्च शस्यानां मत्स्यानाञ्च जलं बलम् ।
शान्तिर्बलञ्च भूपानां विप्राणाञ्च विशेषतः ॥९८॥

विप्रः शान्तो रणोद्योगी नैव दृष्टो नच श्रुतः। स्थिते नारायणेदेवे बभूवान्य विपर्ययः॥
इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रो विरराम रणाजिरे। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वस्तूष्णीं बभूवह॥
रामस्य भ्रातरः सर्वे सुतीक्ष्णशस्त्रपाणयः। आरेभिरे रणं कर्त्तुं महावीरास्तदाज्ञया॥
रणोन्मुखांश्च तान्दृष्ट्वा मत्स्यराजो महाबलः। समारेभे रणं कर्त्तुं मङ्गलोमङ्गलालयः॥
शरजालेन राजेन्द्रो वारयामास तानपि। चिच्छिदुः शरजालञ्च जमदग्निसुतास्तदा॥
राजा चिक्षेप दिव्यास्त्रं शतसूर्य्यप्रभं मुने। माहेश्वरेण मुनयश्चिच्छिदुश्चावलीलया॥
दिव्यास्त्रेणैव मुनयश्चिच्छिदुः सशरं धनुः। रथञ्च सारथिञ्चैव राज्ञः सन्नाहमेवच॥
न्यस्तशस्त्रं नृपं दृष्ट्वा मुनयो हर्षविह्वलाः। दधार शूलिनः शूलं मत्स्यराजजिघांसया॥
शूलनिःक्षेपसमये वागबभूवाशरीरिणी। शूलं त्यजत विप्रेन्द्राः शिवस्याव्यर्थमेव च॥
शिवस्य कवचं दिव्यं दत्तं दुर्वाससा पुरा। मत्स्यराजगलेऽस्तीति सर्वावयवरक्षणम्॥

प्राणानाञ्च प्रदातारं कवचं याचतं नृपम्।
तदा निक्षिप्य शूलञ्च जघान नृपतीश्वरम् ॥१०६॥

तच्छूलं तं नृपं प्राप्य शतखण्डं गतं मुने। श्रुत्वैवाकाशवाणीञ्च शृङ्गी सन्न्यासवेशकृत्
ययाचे कवचं भूपं जमदग्निसुतो महान्। राजा ददौ च कवचं ब्रह्माण्डे विजयं परम्॥
गृहीत्वा कवचं तच्च शूलेनैव जघान ह। पपात मत्स्यराजश्च शतचन्द्रसमाननः।

महाबलिष्ठो गुणवान् चन्द्रवंशसमुद्भवः ॥११२॥

नारद उवाच।

शिवस्य कवचं ब्रूहि मत्स्यराजेन यद्धृतम्। नारायण महाभाग श्रोतुं कौतूहलं मम

नारायण उवाच।

कवचं शृणु विप्रेन्द्र शङ्करस्य महात्मनः। ब्रह्माण्डविजयं नाम सर्वावयवरक्षणम्॥
पुरा दुर्वाससा दत्तं मत्स्यराजाय धीमते। दत्वा षडक्षरं मन्त्रं सर्वपापप्रणाशनम्॥

स्थिते च कवचे देहे नास्ति मृत्युश्च जीविनाम्।
अस्त्रे शस्त्रे जले वह्नौ सिद्धिश्चेन्नास्ति संशयः ॥११६॥

यद्धृत्वा पठनाद्बाण शिवत्वं प्राप लीलया। बभूव शिवतुल्यश्च यद्धृत्वानन्दिकेश्वरः

[ि]तश्रेष्ठो वीरभद्रो बभूव धारणाद् यतः । त्रैलोक्यविजयो राजा हिरण्यकशिपुः स्वयम्
[हि]रण्याक्षश्च विजयी बभूव धारणाद्यतः । यद्धृत्वापठनात्सिद्धोदुर्वासा विश्वपूजितः
[जै]गीषव्यो महायोगी पठनात् धारणाद् यतः । यद्धृत्वावामदेवश्चदेवलश्च्यवनः स्वयम्
अगस्त्यश्च पुलस्त्यश्च बभूव विश्वपूजितः ॥१२०॥
[ओ]ँ नमः शिवायेति च मस्तकं मे सदावतु । ओँ नमः शिवायेति चस्वाहाभालंसदावतु
ओँ ह्रीं श्रीं क्लीं शिवायेति स्वाहा नेत्रे सदावतु ।
ओँ ह्रीं क्लीं हूं शिवायेति नमो मे पातु नासिकाम् ॥१२२॥
ओँ नमः शिवाय शान्ताय स्वाहा कण्ठं सदावतु ।
ओँ ह्रीं श्रीं हूं संहारकर्त्रे स्वाहा कर्णौ सदावतु ॥१२३॥
ओँ ह्रीं श्रीं पञ्चवक्त्राय स्वाहा दन्तं सदावतु ।
ओँ ह्रीं महेशाय स्वाहा चाधरं पातु मे सदा ॥१२४॥
ओँ ह्रीं श्रीं क्लीं त्रिनेत्राय स्वाहा केशान् सदावतु ।
ओँ ह्रीं ऐं महादेवाय स्वाहा वक्षः सदावतु ॥१२५॥
ओँ ह्रीं श्रीं क्लीं ऐं रुद्राय स्वाहा नाभिं सदावतु ।
ओँ ह्रीं ऐं श्रीं ईश्वराय स्वाहा पृष्ठं सदावतु ॥१२६॥
ओँ ह्रीं क्लीं मृत्युञ्जयाय स्वाहा भ्रूश्च सदावतु ।
ओँ ह्रीं श्रीं क्लीं ईशानाय स्वाहा पार्श्वं सदावतु ॥१२७॥
ओँ ह्रीं ईश्वराय स्वाहा उदरं पातु मे सदा ।
ओँ श्रीं क्लीं मृत्युञ्जयाय स्वाहा बाहू सदावतु ॥१२८॥
[ओ]ँ ह्रीं श्रीं क्लीं ईश्वराय स्वाहाःपातु करौ मम । ओँमहेश्वरायरुद्रायनितम्बंपातुमेसदा
[ओ]ँ ह्रीं श्रीं भूतनाथाय स्वाहा पादौसदावतु । ओँसर्वेश्वरायसर्वायस्वाहासर्वंसदावतु
[प्रा]च्यां मां पातु भूतेश आग्नेय्यां पातु शङ्करः । दक्षिणेपातुमांरुद्रोनैरृत्यांस्थाणुरेवच
[प]श्चिमे खण्डपरशुर्वायव्यां चन्द्रशेखरः । उत्तरे गिरिशः पातु ऐशान्यामीश्वरः स्वयम् ॥
[ऊ]र्ध्वे मृडः सदा पातु अधोमृत्युञ्जयःस्वयम् । जलेस्थलेचान्तरीक्षेस्वप्नेजागरणेसदा

पिनाकी पातु मां प्रीत्या भक्तश्च भक्तवत्सलः ॥१३४॥
इति ते कथितं वत्स कवचं परमाद्भुतम् । दशलक्षजपेनैव सिद्धिर्भवतिनिश्चितम् ॥१३५॥
यदि स्यात्सिद्धकवचोरुद्रतुल्योभवेद्ध्रुवम् । तवस्नेहान्मयाख्यातंप्रवक्तव्यंनकस्यचित् ॥
कवचं काण्वशाखोक्तमतिगोप्यं सुदुर्लभम् । अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥
सर्वाणि कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ।
कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥१३८॥
सर्वज्ञः सर्वसिद्धीशो मनोयायी भवेद्ध्रुवम् । इदं कवचमज्ञात्वा भजेद्यःशङ्करं प्रभुम् ॥
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥१३९॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे शङ्करकवच-प्रकथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

सुचन्द्रेण नृपतिना सह रामस्य युद्धम् ।

नारायण उवाच ।

मत्स्यराजे निपतिते राजा युद्धविशारदः । राजेन्द्रान् प्रेषयामास युद्धशास्त्रविशारदान् ॥
बृहद्बलं सोमदत्तं विदर्भं मिथिलेश्वरम् । निषधाधिपतिञ्चैव मगधाधिपतिन्तथा ॥
आययुः समरे योद्धुं पर्शुरामं महारथाः । त्रिभिरक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह नारद ॥
रामस्य भ्रातरः सर्वे वीरास्तीक्ष्णास्त्रपाणयः । वारयामासुरस्त्रैश्च तानेव रणमूर्द्धनि ॥
ते वीराः शरजालेन दिव्यास्त्रेण प्रयत्नतः । वारयामास सुरैकैकं भ्रातृवर्गान् भृगोस्तथा ॥
आययौ समरे शीघ्रं दृष्ट्वा तांश्च पराजितान् ।
पिनाकहस्तः सभृगुर्ज्वलदग्निशिखोपमः ॥६॥
चिक्षेप नागपाशञ्च पर्शुरामो महाबलः । चिच्छेद तं गारुड़ेन सोमदत्तो महाबलः ॥७॥

भृगुः शङ्करशूलेन सोमदत्तं जघान ह । बृहद्बलञ्च गदया विदर्भं मुष्टिभिस्तथा ॥८॥
थिलं मुद्गरेणैव शक्त्या च नैषधं तथा । मागधं चरणोद्घातैरस्त्रजालेन सैनिकान् ॥९॥

निहत्य निखिलान् भूपान् संहाराग्निसमो रणे ।
दुद्राव कार्त्तवीर्य्यञ्च पर्शुरामो महाबलः ॥१०॥

दृष्ट्वा तं योद्धुमायान्तं राजानश्च महारथाः । आययुः समरं कर्त्तुं कार्त्तवीर्य्यंनिवार्य्य च
कान्यकुब्जाश्च शतशः सौराष्ट्राः शतशस्तथा । राढीया शतशश्चैव वारेन्द्राः शतशस्तथा

सौम्या वाङ्गाश्च शतशो महाराष्ट्रास्तथा दश ।
कतिधा गुर्जजातीयाः कालिङ्गाः शतशस्तथा ॥१३॥
कृत्वा तु शरजालञ्च भृगुश्छिच्छेद तत्क्षणम् ।
तं छित्त्वाभ्युत्थितो रामो नीहारमिव भास्करः ॥१४॥

रात्रं युयुधे रामस्तैःसार्द्धं समराजिरे । द्वादशाक्षौहिणीं सेनां ततश्चिच्छेद पर्शुना ॥
म्भास्तम्भसमूहञ्च यथा खड्गेन लीलया । छित्त्वा सेनां भूपवर्गं जघान शिवशूलतः ॥
सर्वांस्तान्निहतान् दृष्ट्वा सूर्य्यवंशसमुद्भवः । आजगाम सुचन्द्रश्च लक्षराजेन्द्रसंयुतः ॥
द्वादशाक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह संयुगे । कोपेन युयुधे रामं सिंहं सिंहो यथारणे ॥
भृगुः शङ्करशूलेन नृपलक्षं निहत्य च । द्वादशाक्षौहिणीं सेनां जघान पर्शुना बली ॥१९
निहत्य सर्वाः सेनाश्च सुचन्द्रं युयुधे बली । नागास्त्रं प्रेरयामास निहन्तुं तं भृगुः स्वयम्
नागपाशञ्च चिच्छेद गारुडेन नृपेश्वरः । जहास च भृगुं राजा समरे च पुनःपुनः ॥२१
भृगुर्नारायणास्त्रञ्च चिक्षेप रणमूर्द्धनि । अस्त्रं ययौ तं निहन्तुं शतसूर्य्यसमप्रभम् ॥२२॥

दृष्ट्वास्त्रं नृपशार्दूलश्चावरुह्य रथात् क्षणात् ।
न्यस्तशस्त्रः प्रणनाम स्तुत्वा नारायणं शिवम् ॥२३॥

तमेव प्रणतं त्यक्त्वा ययौ नारायणान्तिकम् । अस्त्रराजो भगवतोरामःसंप्रापविस्मयम्
भृगुः शक्तिञ्च मुषलं तोमरं पट्टिशं तथा । गदां पर्शुञ्च कोपेन चिक्षेप नृपहिंसया ॥२५

जग्राह काली तान् सर्वान् सुचन्द्रस्यन्दनस्थिता ।
चिक्षेप शिवशूलं स नृपमाल्यं बभूव तत् ॥२६॥

ददर्श पुरतो रामो भद्रकालीं जगत्प्रसूम् । वहन्तीं मुण्डमालाञ्च विकटास्यां भयङ्करीम्
विहाय शस्त्रमस्त्रञ्च पिनाकञ्च भृगुस्तदा । तुष्टाव तां महामायां भक्तिनम्रात्मकन्धरः

परशुराम उवाच ।

नमः शङ्करकान्तायै सारायै ते नमो नमः । नमो दुर्गतिनाशिन्यै मायायै ते नमो नमः
नमो नमो जगद्धात्र्यै जगत्कर्त्र्यै नमो नमः । नमोऽस्तुतेजगन्मात्रेकारणायै नमोनमः॥
प्रसीद जगतां मातः सृष्टिसंहारकारिणि । त्वत्पादे शरणं यामि प्रतिज्ञां सार्थकं कुरु।
त्वयि मे विमुखायाञ्च को मां रक्षितुमीश्वरः । त्वं प्रसन्ना भव शुभेमांभक्तं भक्तवत्सले
युष्माभिः शिवलोके च मह्यं दत्तो वरः पुरा । तं वरं सफलं कर्त्तुं त्वमर्हसि वरानने
पर्शुरामस्तवं श्रुत्वा प्रसन्नाभवदम्बिका । माभैरित्येवमुक्त्वा तु तत्रैवान्तरधीयत ॥३४॥
एतद् भृगुकृतं स्तोत्रं भक्तियुक्तश्च यः पठेत् । महाभयात्समुत्तीर्णः स भवेदलीलया॥
स पूजितश्च त्रैलोक्ये त्रैलोक्यविजयी भवेत् । ज्ञानिश्रेष्ठो भवेच्चैव वैरिपक्षविमर्दकः

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे भृगुकृतं कालीस्तोत्रम् ।

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा भृगुं धर्म्मभृतां वरम् । आगत्य कथयामास रहस्यं राममेवच ॥३७

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राम महाभाग रहस्यं पूर्वमेव च । सुचन्द्रजयहेतुञ्च प्रतिज्ञासार्थकाय च ॥३८॥
दशाक्षरी महाविद्या दत्ता दुर्वाससा पुरा । सुचन्द्रायैव कवचं भद्रकाल्याः सुदुर्लभम्
कवचं भद्रकाल्याश्च देवानाञ्च सुदुर्लभम् । कवचं तन्नलेयस्य सर्वशत्रुविमर्दकम् ॥
अतीव पूज्यं शस्तञ्च त्रैलक्यजयकारणम् । तस्मिन् स्थिते च कवचेकस्त्वंजेतुमलं भुवि
भृगो गच्छतु भिक्षार्थं करोतु प्रार्थनां नृप । सूर्य्यवंशोद्भवो राजा दाता परमधार्मिकः
प्राणांश्च कवचं मन्त्रं सर्वं दास्यति निश्चितम् ॥४३॥
भृगुः सन्न्यासिवेषेण गत्वा राजान्तिकं मुने । भिक्षाञ्चकार मन्त्रञ्चकवचंपरमाद्भुतम्
राजा ददौ च मन्त्रञ्च कवचं परमादरात् । ततः शङ्करशूलेन जघान तं नृपं भृगुः ॥४५॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे कालीस्तोत्रं नाम
षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

कालीकवचम् ।

नारद उवाच ।

कवचं श्रोतुमिच्छामिताञ्चविद्यांदशाक्षरीम् । नाथ त्वत्तोहिसर्वज्ञभद्रकाल्याश्चसाम्प्रतम्

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि महाविद्यां दशाक्षरीम् । गोपनीयञ्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहेति च महामन्त्रम् ।

दुर्वासा हि ददौ राज्ञे पुष्करे सूर्य्यपर्वणि ॥ ३ ॥

दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिः कृता पुरा । पञ्चलक्षजपेनैव राज्ञा कवचमुत्तमम् ॥ ४ ॥

बभूव सिद्धकवचोऽप्ययोध्यामाजगाम सः । कृत्स्नांहि पृथिवींजिग्येकवचस्य प्रसादतः

नारद उवाच ।

श्रुता दशाक्षरी विद्या त्रिषु लोकेषु दुर्लभा । अधुना श्रोतुमिच्छामि कवचं ब्रूहिमेप्रभो

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि विप्रेन्द्र कवचं परमाद्भुतम् । नारायणेन यद्दत्तं कृपयाऽशूलिने पुरा ॥७॥

त्रिपुरस्य वधे घोरे शिवस्य विजयाय च । तदेव शूलिना दत्तं पुरा दुर्वाससे मुने ॥८॥

दुर्वाससा च यद्दत्तं सुचन्द्राय महात्मने । अतिगुह्यतरं तत्त्वं सर्वमन्त्रौघविग्रहम् ॥९॥

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।

क्लीं कपालं सदा पातु ह्रीं ह्रीं ह्रीं इति लोचने ॥ १० ॥

ओं ह्रीं त्रिलोचने स्वाहा नासिकां मेसदावतु । क्रीं कालिके रक्षरक्षस्वाहादन्तंसदावतु

ह्रीं भद्रकालिकेस्वाहापातुमेऽधरयुग्मकम् । ओं ह्रीं ह्रींक्लींकालिकायैस्वाहाकण्ठंसदावतु

ओं ह्रींकालिकायैस्वाहाकर्णयुग्मंसदावतु । ओं क्रीं क्रीं काल्यैस्वाहास्कन्धंपातुसदावतु

ओं क्रीं भद्रकाल्यै स्वाहाममवक्षः सदावतु । ओं क्रींकालिकायैस्वाहाममनाभिंसदावतु

ओं ह्रीं कालिकायैस्वाहा ममपृष्ठं सदावतु। रक्तबीजविनाशिन्यै स्वाहा हस्तौ सदावतु
ओं ह्रीं क्लीं मुण्डमालिन्यै स्वाहा पादौ सदावतु।
ओं ह्रीं चामुण्डायै स्वाहा सर्वाङ्गं मे सदावतु॥ १६॥
प्राच्यांपातुमहाकालीआग्नेय्यांरक्तदन्तिका। दक्षिणेपातुचामुण्डानैर्ऋत्यांपातुकालिका
श्यामाच वारुणेपातु वायव्यांपातु चण्डिका। उत्तरेविकटास्याचऐशान्यांसाट्टहासिनी
ऊर्द्ध्वंपातुलोलजिह्वा मायाद्यापात्वधः सदा। जलेस्थले चान्तरिक्षेपातुविश्वप्रसूःसदा
इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम्। सर्वेषां कवचानाञ्च सारभूतं परात्परम्॥
सप्तद्वीपेश्वरो राजा सुचन्द्रोऽस्य प्रसादतः। कवचस्य प्रसादेन मान्धाता पृथिवीपतिः
प्रचेता लोमशश्चैव यतः सिद्धो बभूव ह। यतो हि योगिनां श्रेष्ठः सौभरिःपिप्पलायनः
यदिस्यात् सिद्धकवचः सर्वसिद्धीश्वरोभवेत्। महादानानि सर्वाणितपांसिचव्रतानिच
निश्चितं कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्॥ २३॥
इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कालीं जगत्प्रसूम्। शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे
कालीकवचं नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः।

अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः

सुचन्द्रं पतितं दृष्ट्वाऽपरैः राजभिः सह रामयुद्धम्

नारायण उवाच।

सुचन्द्रे पतिते ब्रह्मन्राजेन्द्राणांशिरोमणौ। आजगाम पुष्कराक्षः सेनाक्षौहिणीयुतः
सूर्य्यवंशोद्भवो राजा सुचन्द्रतनयोमहान्। महालक्ष्मीसेवकश्च लक्ष्मीवान्सूर्य्यसन्निभः
महालक्ष्म्याश्च कवचं गले यस्य मनोहरम्। परमैश्वर्य्यसंयुक्तस्त्रैलोक्य विजयी ततः।
तं दृष्ट्वा भ्रातरं सर्वे पर्शुरामस्य धीमतः। आययुः समरं कर्त्तुं नानाशस्त्रास्त्रपाणयः॥

राजेन्द्रः शरजालेन छेदयामास लीलया। चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराश्चावलीलया॥
चिच्छिदुः स्यन्दनं राज्ञस्ते वीराः पञ्चवाणतः। सारथिं पञ्चवाणेन रथाश्वं दशवाणतः
तद्धनुः सप्तवाणेन तूर्णञ्च पञ्चवाणतः। चिच्छिदुस्तद्भ्रातृवर्गान् विप्राः शङ्करशूलतः॥
ते च त्र्यक्षौहिणींसेनां निजघ्नुश्चावलीलया। हन्तुं नृपेन्द्रं ते वीराःशिवशूलंनिचिक्षिपुः
गले बभूव तत् शूलं राज्ञः पुष्करमालिका॥८॥
शक्तिञ्च परिघञ्चैव भुशुण्डीं मुद्गरन्तथा। गदाञ्च चिक्षिपुर्विप्राः कोपेन ज्वलदग्नयः॥६॥
तानि शस्त्राणि चूर्णानि नृपेन्द्रदेहयोगतः। विस्मिता भ्रातरः सर्वे भृगोरेव महामुने॥
रथंधनुश्चशस्त्राणिचास्त्राणिविविधानिच। सेनांप्रस्थापयामासकार्त्तवीर्य्यार्जुनःस्वयम्
राजा स्यन्दनमारुह्य पुष्कराक्षो महाबलः। चकार शरजालञ्च महाघोरतरं मुने॥१२॥
चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराः शस्त्रपाणयः। राजा प्रस्वापनेनैव निद्रितांस्तांचकारह
भ्रातॄंश्च निद्रितान्दृष्ट्वा पर्शरामो महाबलः। क्षतविक्षतसर्वाङ्गान् बोधयामास तत्त्वतः॥
बोधयित्वा तान्निवार्य्य जगाम रणमूर्द्धनि। चिक्षेप पर्शुं कोपेन शीघ्रं राजजिघांसया
छित्त्वा राज्ञः किरीटञ्च पर्शुर्भूमौ पपात ह। जग्राह परशुं शीघ्रं पर्शुरामो महाबलः॥
तदा शङ्करशूलञ्च चिक्षेप मन्त्रपूर्वकम्। नृपस्य कुण्डलं छित्त्वा जगामशिवसन्निधिम्
राजा निहन्तुं तं रामं शरजालञ्चकार ह। चिच्छेद शरजालञ्च पर्शुरामश्च लीलया॥
क्रमेण राजा नानास्त्रं चिक्षेप मन्त्रपूर्वकम्। तच्चिच्छेद क्रमेणैव भृगुः शस्त्रभृतांवरः
भृगुश्चिच्चेप नानास्त्रं महासन्धानपूर्वकम्। तच्चिच्छेद महाराजः सन्धानेनावलीलया
रामश्चिक्षेप ब्रह्मास्त्रं सन्धानमन्त्रपूर्वकम्। राजा निर्वापणञ्चक्रे सन्धानेनावलीलया॥
सर्वाण्यस्त्राणिशस्त्राणिरामः पाशुपतंविना। चिक्षेपकोपविभ्रान्तो भूपश्चिच्छेदतानिच
रामः स्तुत्वा शिवं नत्वा ददे पाशुपतं मुने। नारायणश्च भगवानुवाच विप्ररूपधृक्॥

ब्राह्मण उवाच।

किङ्करोषि भृगो वत्स त्वमेवज्ञानिनां वरः। नरं हन्तुं पाशुपतं कोपात्किंक्षिपसिभ्रमात्
विश्वं पाशुपतेनैव भवेद्भस्म च सत्वरम्। सर्वघ्नञ्च शस्त्रमिदं विना श्रीकृष्णमीश्वरम्
अहो पाशुपतं जेतुमलमेव सुदर्शनम्। हरेः सुदर्शनञ्चैव सर्वास्त्रपरिमर्दकम्॥२६॥

पाशुपतं पशुपतेर्हरेरेव सुदर्शनम्। एते प्रधाने सर्वेषामस्त्राणाञ्च जगत्त्रये ॥ २७॥
त्यज पाशुपतं ब्रह्मन् मदीयं वचनं शृणु। यथा जेष्यसि राजानं पुष्कराक्षं महाबलम्॥
कार्त्तवीर्य्यमजेतारं यथा जेष्यति साम्प्रतम्। श्रूयतां सावधानेन तत्सर्वं कथयामि ते।
महालक्ष्म्याश्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्। भक्त्याश्च पुष्कराक्षेण धृतं कण्ठेविधानतः
परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं परमाद्भुतम्। धृतञ्च दक्षिणे बाहौ पुष्कराक्षसुतेन च॥
कवचस्य प्रसादेन विश्वं जेतुं क्षमौ च तौ। को जेता च त्रिभुवने देहे चकवचे स्थिते
अहं यास्यामि भिक्षार्थं सन्निधाने तयोर्मुने। करिष्यामि च तद्भिक्षां प्रतिज्ञासफलायते
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः संत्रस्तमानसः। उवाच ब्राह्मणं वृद्धं हृदयेन विदूयता॥

परशुराम उवाच।

न जानामि महाप्राज्ञकस्त्वंब्राह्मणरूपधृक्। शीघ्रञ्च ब्रूहि मांमूढं तदागच्छनृपान्तिकम्
परशुरामवचः श्रुत्वा प्रहस्य ब्राह्मणः स्वयम्।
अहं विष्णुरेवमुक्त्वा ययौ भिक्षितुमीश्वरः ॥ ३६ ॥
गत्वातयोः सन्निधानं ययाचे कवचञ्चतौ। ददतुस्तौ च कवचे विष्णवे विष्णुमायया॥
गृहीत्वा कवचे विष्णुर्वैकुण्ठं प्रजगाम सः॥ ३७ ॥

नारद उवाच।

महालक्ष्म्याश्च कवचं केन दत्तं महामुने। पुष्कराक्षाय भूपाय श्रोतुं कौतूहलं मम ॥३८
कवचञ्चापि दुर्गायाः पुष्कराक्षसुताय च। दुर्ल्लभं केन वा दत्तं तद्भवान् वक्तुमर्हसि॥
कवचञ्चापि किम्भूतं तयोश्च तस्य किं फलम्।
मन्त्रौ च किं प्रकारौ तन्मे ब्रूहि जगद्गुरो ॥ ४० ॥

नारायण उवाच।

दत्तं सनत्कुमारेण पुष्कराक्षाय धीमते। महालक्ष्म्याश्च कवचं मन्त्रश्चापि दशाक्षरः॥
स्तवनञ्चापि गोप्यञ्चैवोक्तं तच्चरितञ्च यत्। ध्यानञ्च सामवेदोक्तं पूजाविधिमनोहरम्
दुर्गायाश्चापि कवचं दत्तं दुर्वाससा पुरा। स्तवनञ्चापि गोप्यञ्च मन्त्रश्चापि दशाक्षरः
पश्चात् श्रोष्यसि तत् सर्वं देव्याश्च परमाद्भुतम्। महायुद्धसमारम्भेदत्तं प्रार्थनयावयत

महालक्ष्म्याश्च मन्त्रञ्च शृणु तं कथयामि ते।
ओं श्रीं कमलवासिन्यै स्वाहेति परमाद्भुतम् ॥ ४५ ॥
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणु पूजाविधिं मुने। दत्तं तस्मै कुमारेण पुष्कराक्षाय धीमते ॥
सहस्रदलपद्मस्थां पद्मनाभप्रियां सतीम्। पद्मालयां पद्मवक्त्रां पद्मपत्राभलोचनाम् ॥
पद्मपुष्पप्रियां पद्मपुष्पतल्पविशायिनीम्। पद्मिनीं पद्महस्ताञ्च पद्ममालाविभूषिताम्॥४८
पद्मभूषणभूषाढ्यां पद्मशोभाविवर्द्धनीम्। पद्मकाननं पश्यन्तीं सस्मितां तां भजे मुदा ॥
चन्दनाष्टदले पद्मे पद्मपुष्पेण पूजयेत्। गणं सम्पूज्य दत्वाचैवोपचाराणि षोड़श॥५०॥
ततस्तुत्वा च प्रणमेत् साधको भक्तिपूर्वकम्। कवचं श्रूयतां ब्रह्मन् सर्वसारं वदामिते

नारायण उवाच।

शृणु विप्रेन्द्र पद्मायाः कवचं परमं शुभम्। पद्मनाभेन यद्दत्तं नाभिपद्मे च ब्रह्मणे ॥५२॥
सम्प्राप्य कवचं ब्रह्मा तत् पद्मे ससृजे जगत्। पद्मालयाप्रसादेन सलक्ष्मीको बभूव सः
पद्मालयावरं प्राप्य पाद्मश्च जगतां प्रभुः। पाद्मेन पद्मकल्पे च कवचं परमाद्भुतम् ॥५४॥
दत्तं सनत्कुमाराय प्रियपुत्राय धीमते। कुमारेण च यद्दत्तं पुष्कराय च नारद ॥ ५५ ॥
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मा सर्वसिद्धेश्वरो महान्। परमैश्वर्य्यसंयुक्तः सर्वसम्पत्समन्वितः ॥
यद्धृत्वाच धनाध्यक्षः कुवेरश्च धनाधिपः। स्वायम्भुवो मनुःश्रीमान् पठनाद्धारणाद्यतः
प्रियव्रतोत्तानपादौ लक्ष्मीवन्तौ यतो मुने। पृथुः पृथ्वीपतिः सद्यो बभूव धारणाद्यतः
कवचस्य प्रसादेन स्वयं दक्षः प्रजापतिः। धर्म्मश्च कर्म्मणां साक्षी पातायस्य प्रसादतः
यद्धृत्त्वा दक्षिणे बाहौ विष्णुः क्षीरोदशायिकः।
भक्त्या विधत्ते कण्ठे च शेषो नारायणांशकः ॥ ६० ॥
यद्धृत्वा वामनं लेभे कश्यपश्च प्रजापतिः। सर्वदेवाधिपः श्रीमान्महेन्द्रो धारणाद् यतः
राजा मरुत्तो भगवान् बभूव धारणाद् यतः।
त्रैलोक्याधिपतिः श्रीमान्नहुषो यस्य धारणात् ॥ ६२ ॥
विश्वं विजिग्ये खट्वाङ्गःपठनाद्धरणाद्यतः। मुचुकुन्दो यतःश्रीमान्मान्धातृतनयोमहान्
सर्वसम्पत्प्रदस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः। ऋषिश्छन्दश्च बृहती देवी पद्मालयास्वयम्

धर्मार्थंकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः। पुण्यबीजश्च महतां कवचं परमाद्भुतम् ॥६५

ओं ह्रीं कमलावासिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।
श्रीं मे पातु कपालञ्च लोचने श्रीं श्रियै नमः ॥ ६६ ॥
ओं श्रीं श्रियै स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदावतु ।
ओं श्रीं ह्रीं क्लीं महालक्ष्म्यै स्वाहा मे पातु नासिकाम् ॥ ६७ ॥
ओं श्रीं पद्मालयायै च स्वाहा दन्तं सदावतु ।
ओं श्रीं कृष्णप्रियायै च दन्तरन्ध्रं सदावतु ॥ ६८ ॥
ओं श्रीं नारायणेशायै मम कण्ठं सदावतु ।
ओं श्रीं केशवकान्तायै मम स्कन्धं सदावतु ॥ ६९ ॥
ओं श्रीं पद्मनिवासिन्यै स्वाहा नाभिं सदावतु ।
ओं ह्रीं श्रीं संसारमात्रे मम वक्षः सदावतु ॥ ७० ॥
ओं श्रीं श्रीं कृष्णकान्तायै स्वाहा पृष्ठं सदावतु ।
ओं ह्रीं श्रीं श्रियै स्वाहा मम हस्तौ सदावतु ॥ ७१ ॥
ओं श्रीं निवासकान्तायै मम पादौ सदावतु ।
ओ ह्रीं श्रीं क्लीं श्रियै स्वाहा सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ ७२ ॥
प्राच्यां पातु महालक्ष्मीराग्नेय्यां कमलालया ।
पद्मा मां दक्षिणे पातु नैर्ऋत्यां श्रीहरिप्रिया ॥ ७३ ॥
पद्मालया पश्चिमे मां वायव्यां पातु श्रीः स्वयम् ।
उत्तरे कमला पातु ऐशान्यां सिन्धुकन्यका ॥ ७४ ॥

नारायणेशी पातूर्द्ध्वमधो विष्णुप्रियाऽवतु । सन्ततं सर्वतः पातु विष्णुप्राणाधिका मम
इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम् । सर्वैश्वर्य्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ७६॥
सुवर्णपर्वतं दत्त्वा मेरुतुल्यं द्विजातये । यत् फलं लभते धर्मी कवचेन ततोऽधिकम् ॥
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत्कवचं धारयेत्तुयः। कण्ठेवा दक्षिणेबाहौ स श्रीमान् प्रतिजन्मनि

अस्ति लक्ष्मीर्गृहे तस्य निश्चला शतपूरुषम् ।

देवेन्द्रैश्चासुरेन्द्रैश्च सोऽवध्यो निश्चितं भवेत् ॥ ७६ ॥
स सर्वपुण्यवान्धीमान् सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । सस्नातः सर्वतीर्थेषु यस्येदं कवचं गले ॥
यस्मै कस्मै न दातव्यं लोभमोह भयैरपि । गुरुभक्ताय शिष्याय शरणाय प्रकाशयेत्
इदंकवचमज्ञात्वा जपेल्लक्ष्मींजगत्प्रसूम् । कोटिसंख्यप्रजप्तोऽपिनमन्त्रः सिद्धिदायकः॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे लक्ष्मीकवचं नामाष्टात्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

दुर्गाकवचम् ।

नारद उवाच ।

कवचं कथितं ब्रह्मन् पद्मायाश्च मनोहरम् । परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं कथय प्रभो ॥
पद्माक्षप्राणतुल्यञ्च जीवनं बलकारणम् । कवचानाञ्च यत् सारं दुर्गासेवनकारणम् ॥२

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि दुर्गायाः कवचं शुभम् । श्रीकृष्णेनैव यद्दत्तं गोलोके ब्रह्मणे पुरा॥
ब्रह्मा त्रिपुरसंग्रामे शङ्कराय ददौ पुरा । जघान त्रिपुरं रुद्रो यद्धृत्वा भक्तिपूर्वकम् ॥४॥
हरो ददौ गौतमाय पद्माक्षाय च गौतमः । यतो बभूव पद्माक्षः सप्तद्वीपेश्वरो जयी ॥५
यद्धृत्वापठनाद् ब्रह्माज्ञानवान् शक्तिमान् भुवि । शिवो बभूव सर्वज्ञो योगिनाञ्चगुरुर्यतः
शिवतुल्यो गौतमश्च बभूव मुनिसत्तमः ॥ ६ ॥
ब्रह्माण्डविजयस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः । ऋषिश्छन्दश्च गायत्रीदेवी दुर्गतिनाशिनी
ब्रह्माण्डविजये चैव विनियोगः प्रकीर्त्तितः । पुण्यतीर्थञ्च महतां कवचं परमाद्भुतम् ॥८।
ओं ह्रीं दुर्गतिनाशिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ॥
ओं ह्रीं मे पातु कपालञ्च ओं ह्रीं श्रीमिति लोचने ॥ ६ ॥

पातुमे कर्णयुग्मञ्च ओं दुर्गायैनमःसदा । ओं ह्रीं श्रीमितिनासांमे सदा पातु च सर्वतः॥

ह्रीं श्रीं ह्रूमिति दन्तानि पातु क्लीमोष्ठयुग्मकम् ।

क्रीं क्रीं क्रीं पातु कण्ठञ्च दुर्गे रक्षतु गण्डकम् ॥ ११ ॥

स्कन्धं दुर्गविनाशन्यैस्वाहा पातुनिरन्तरम् । वक्षो विपद्विनाशिन्यैस्वाहा मे पातुसर्वतः

दुर्गे दुर्गे रक्षणीति स्वाहा नाभिं सदावतु । दुर्गे दुर्गे रक्ष रक्ष पृष्ठं मे पातु सर्वतः ॥१३

ओं ह्रीं दुर्गायै स्वाहा च हस्तौ पादौ सदावतु ।

ओं ह्रीं दुर्गायै स्वाहा च सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ १४ ॥

प्राच्यां पातु महामाया आग्नेय्यां पातु कालिका ।

दक्षिणे दक्षकन्या च नैर्ऋत्यां शिवसुन्दरी ॥ १५ ॥

पश्चिमे पार्वती पातु वाराही वारुणे सदा । कुवेरमाता कौवेर्यामैशान्यामीश्वरी सदा॥

ऊर्द्ध्वे नारायणी पातु अम्बिकाधः सदावतु । ज्ञाने ज्ञानप्रदा पातु स्वप्ने निद्रासदावतु

इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम् । ब्रह्माण्डविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम्॥

सुस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत् फलम् । सर्वव्रतोपवासे च तत्फलं लभते नरः॥

गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः । कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ कवचं धारयेत्तु यः

स च त्रैलोक्यविजयी सर्वशत्रुप्रमर्दकः । इदं कवचमज्ञात्वा भजेद्दुर्गतिनाशिनीम्॥

शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ २२ ॥

कवचं काण्वशाखोक्तमुक्तं नारद सुन्दरम् । यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयंसुदुर्लभम्

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे

दुर्गाकवचंनामैकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

सहस्राक्षमरणानन्तरं कार्तवीर्यस्य युद्धागमनम् ।

नारायण उवाच ।

ते गृहीत्वा तदा विष्णौ वैकुण्ठञ्च गते सति । सपुत्रञ्च सहस्राक्षं जघान भृगुनन्दनः ॥
कृत्वा युद्धन्तु सप्ताहं ब्रह्मास्त्रेण प्रयत्नतः । राजा कवचहीनोऽपि सपुत्रश्च पपात ह ॥
पतिते तु सहस्राक्षे कार्त्तवीर्य्यार्जुनः स्वयम् । आजगाममहावीरो द्विलक्षाक्षौहिणीयुतः
सुवर्णरथमारुह्य रत्नसारपरिच्छदम् । नानास्त्रं परितः कृत्वा तस्थौ समरमूर्द्धनि ॥४ ॥
परशुरामश्च समरे तं राजेन्द्रं ददर्श ह । रत्नालङ्कारभूषाढ्यं राजेन्द्रकोटिभिः सह ॥५॥
रत्नातपत्रभूषाढ्यं रत्नालङ्कारभूषितम् । चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सस्मितं सुमनोहरम् ॥६॥
राजा दृष्ट्वा मुनीन्द्रं तमवरुह्य रथाद्हो । प्रणम्य रथमारुह्य तस्थौ नृपगणैः सह ॥ ७ ॥
ददौ शुभाशिषं तस्मै रामश्च समयोचितम् । प्रोवाच च गतार्थश्च स्वर्गं गच्छेतिसानुगः
उभयोः सेनयोर्युद्धं बभूव तत्र नारद । पलायिता रामशिष्या भ्रातरश्च महाबलाः ।
क्षतविक्षतसर्वाङ्गाः कार्त्तवीर्य्यप्रपीड़िताः ॥ ९ ॥
नृपस्य शरजालेन रामः शस्त्रभृतां वरः । न ददर्श स्वसैन्यञ्च राजसैन्यं स्वमेव च १०।
चिक्षेप वह्निं रामश्च बभूवाग्निमयं रणे । निर्वापयामास राजा वारुणेनावलीलया ॥११॥
चिक्षेप रामो गान्धर्वं शैलसर्पसमन्वितम् । वायव्येन महाराजः प्रेरयामास लीलया ॥
चिक्षेप रामो नागास्त्रं दुर्निवार्य्यं भयङ्करम् । गारुड़ेन महाराजः प्रेरयामास लीलया ॥
माहेश्वरञ्च भगवांश्चिक्षेप भृगुनन्दनः । निर्वापयामास राजा वैष्णवास्त्रेण लीलया ॥
भृगुश्चिक्षेप ब्रह्मास्त्रं नृपनाशाय नारद । ब्रह्मास्त्रेण च भूपस्य प्राप निर्वापणं रणे ॥
दत्तदत्तञ्च यच्छूलमव्यर्थं मन्त्रपूर्वकम् । जग्राह राजा समरे पर्शुरामवधाय च ॥१६ ॥
शूलं ददर्श रामश्च शतसूर्य्यसमप्रभम् । प्रलयाग्निशिखोद्रिक्तं दुर्निवार्य्यं सुरैरपि ॥ १७॥
पपात शूलं समरे रामस्योपरि नारद । मूर्च्छामवाप स भृगुः पपात च हरिं स्मरन् ।१८

पतिते पर्शुरामे च सर्वे देवा भयाकुलाः । आजग्मुः समरं तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥
शङ्करश्च महाज्ञानी महाज्ञानेन लीलया । ब्राह्मणं जीवयामास तूर्णं नारायणाज्ञया ॥२०
भृगुश्च चेतनां प्राप्य ददर्श पुरतः सुरान् । प्रणनाम परं भक्त्या लज्जा नम्रात्मकन्धरः ॥
राजा दृष्ट्वा सुरेशांश्च भक्तिनम्रात्मकन्धरः । प्रणम्य शिरसा मूर्द्ध्ना तुष्टाव परमेश्वरान्
तत्राजगाम भगवान् दत्तात्रेयो रणस्थलम् । शिष्यरक्षानिमित्तेन कृपालुर्भक्तवत्सलः ॥
भृगुः पाशुपतास्त्रञ्च जग्राह कोपसंयुतः । दत्तदत्तेन दृष्टेन बभूव स्तम्भितो रणे ॥२४॥
ददर्श स्तम्भितो रामो राजानं रणमूर्द्धनि । नानापार्षदयुक्तेन कृष्णेन रक्षितं रणे ।२५
सुदर्शनं प्रज्ज्वलन्तं भ्रमणं कुर्वता सदा । सस्मितेन स्तुतेनैव ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ॥२६॥
गोपालशतयुक्तेन गोपवेशविधारिणा । नवीनजलदाभेन वंशीहस्तेन वादयन् ॥ २७ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वागबभूवाशरीरिणी । दत्तेन दत्तं कवचं कृष्णस्य परमात्मनः ॥२८॥

राज्ञोऽस्ति दक्षिणे बाहौ सद्रत्नगुटिकान्वितम् ।
गृहीतकवचे शम्भौ भिक्षया योगिनां गुरौ ॥ २६ ॥

तदाहन्तुं नृपं शक्तो भृगुश्चेति च नारद । श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाणीं शङ्करो द्विजरूपधृक्
भिक्षां कृत्वा तु कवचमानीय च नृपस्य च । शम्भुना भृगवे दत्तं कृष्णस्यकवचञ्च यत्
एतस्मिन्नन्तरे देवा जग्मुः स्वस्थानमुत्तमम् । उवाच पर्शुरामश्च राजानं समरं प्रति॥

परशुराम उवाच ।

राजेन्द्रोत्तिष्ठ समरं कुरु साहसपूर्वकम् । कालभेदे जयो नृणां कालभेदे पराजयः॥
अधीतं विधिवद्दत्तं कृत्स्ना पृथ्वी सुशासिता । यथाःकृतश्चसंग्रामोत्वयाहंमूर्च्छितोऽधुना
जिताः सर्वे च राजेन्द्रा लीलया रावणोजितः । जितोऽहंदत्तशूलेनशम्भुनाजीवितः पुनः
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः । मूर्द्ध्ना प्रणम्य तं भक्त्यायथार्थोक्तिमुवाचह

राजोवाच ।

किमधीतं किं वा दत्तं कावा पृथ्वी सुशासिता । गताःकतिविधाभूपामादृशाधरणीतले
बुद्धिस्तेजो विक्रमश्च विविधा रणमन्त्रणा । श्रीरैश्वर्य्यंतथाज्ञानंदानशक्तिश्चलौकिकम्
आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा परमं तपः । सर्वं मनोरमासङ्गे गतमेव मम प्रभो ॥३६

सा च स्त्री प्राणतुल्या मे साध्वीपद्मांशसम्भवा। यज्ञेषु पत्नी मातेवस्नेहेक्रीड़तिसङ्गिनी
आबाल्यात्सङ्गिनी शश्वच्छयनेभोजने रणे। तां विना प्राणहीनोऽहंविषहीनोयथोरगः
त्वया न दृष्टं युद्धं मे पुरेयं शोचना स्थिता। द्वितीयशोचना विप्र हतोऽहं ब्राह्मणेन च
काले सिंहः शृगालश्च शृगालः सिंहमेवच। काले व्याघ्रं हन्ति मृगोगजेन्द्रंहरिणस्तथा
महिषं मक्षिका काले गरुड़श्च तथोरगः। किङ्करःस्तौतिराजेन्द्रं कालेराजा च किङ्करम्
इन्द्रश्च मानवः काले काले ब्रह्मा मरिष्यति। तिरोभूत्वाच प्रकृतिः काले श्रीकृष्णविग्रहे
मरिष्यन्ति सुराः सर्वे त्रिलोकस्थाश्चराचराः। सर्वे कालेलयंयान्तिकालोहिदुरतिक्रमः

कालस्य कालः श्रीकृष्णः स्रष्टुः स्रष्टा यथेच्छया।
संहर्त्ताचैव संहर्त्तुः पातुः पाता परात्परः ॥ ४७ ॥

महान् स्थूलतमः(स्थूलात्)सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमःकृशः। परमाणुपरःकालःकालश्चकालभेदकः
यस्य लोमानिविश्वानि स पुमांश्चमहाविराट्। तेजसा षोड़शांशश्चकृष्णस्यपरमात्मनः
ततः क्षुद्रविराड् जातः सर्वेषां कारणंपरम्। यः स्रष्टा च स्वयं ब्रह्मायन्नाभिकमलोद्भवः
नाभेः कमलदण्डस्य योऽन्तं न प्राप यत्नतः। भ्रमणाल्लक्षवर्षञ्च ततः स्वस्थानसंस्थितिः
तपश्चक्रे ततस्तत्र लक्षवर्षञ्च वायुभुक्। ततो ददर्श गोलोकं श्रीकृष्णञ्च सपार्षदम् ॥
गोपगोपीपरिवृतं द्विभुजं मुरलीकरम्। रत्नसिंहासनस्थञ्च राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥
दृष्ट्वानुज्ञां गृहीत्वा च प्रणम्य च पुनः पुनः। ईश्वरेच्छाञ्च विज्ञाय स्रष्टुं सृष्टिं मनो दधे
यः शिवःसृष्टिसंहर्त्ता स च स्रष्टुर्ललाटजः। विष्णुःपाताक्षुद्रविराट् श्वेतद्वीपनिवासकृत्
सृष्टिकारणभूताश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। सन्ति विश्वेषु सर्वेषु श्रीकृष्णस्य कलोद्भवाः

तेऽपि देवाः प्राकृतिकाः प्राकृतश्च महाविराट्।
सर्वप्रसूतिः प्रकृतिः श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥५७॥
न शक्तः परमेशोऽपि तां शक्तिं प्रकृतिं विना।
सृष्टिं विधातुं मायेशो न सृष्टिर्म्मायया विना ॥५८॥

सा च कृष्णे तिरोभूत्वा सृष्टिसंहारपालके। साविर्भूता सृष्टिकाले साचनित्यामहेश्वरी
कुलालश्च घटं कर्त्तुं यथा शक्तो मृदं विना। स्वर्णं विना स्वर्णकारःकुण्डलंकर्त्तुमक्षमः

सा च शक्तिः सृष्टिकाले पञ्चधा चेश्वरेच्छया। राधापद्मावसावित्रीदुर्गादेवीसरस्वती
प्राणाधिष्ठात्री या देवीकृष्णस्यपरमात्मनः। प्राणाधिकप्रियतमा सा राधा परिकीर्त्तिता
ऐश्वर्य्याधिष्ठात्रिदेवी सर्वमङ्गलकारिणी। परमानन्दरूपा च सा लक्ष्मीः परिकीर्त्तिता
विद्याधिष्ठात्रिदेवी या परमेशस्य दुर्लभा। वेदशास्त्रयोगमाता सा सावित्री प्रकीर्त्तिता
बुद्ध्यधिष्ठात्रि या देवी सर्वशक्तिस्वरूपिणी। सर्वज्ञानात्मिका सर्वासादुर्गादुर्गनाशिनी
वागधिष्ठात्रि या देवी शास्त्रज्ञानप्रदा सदा। कृष्णकण्ठोद्भवा साच याचदेवी सरस्वती
पञ्चधादौ स्वयं देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी। ततः सृष्टिक्रमेणैव बहुधा कलया च सा॥६७
योषितः प्रकृतेरंशाः पुमांसः पुरुषस्य च। मायया सृष्टिकाले च तद्विना न भवेद्भवः।
सृष्टिश्च प्रतिविश्वेषु ब्रह्मन् ब्रह्मोद्भवासदा। पाताविष्णुश्च संहर्त्ता शिवःशश्वत्शिवप्रदः
दत्तदत्तं ज्ञानमिदं राम मह्यञ्च पुष्करे। दीक्षाकाले च माघ्याञ्च मुनिप्रवरसन्निधौ।
इत्युक्त्वा कार्त्तवीर्य्यश्च रामं नत्वा च सस्मितः। आरुरोह रथं शीघ्रं गृहीत्वासशरंधनुः
रामस्ततो राजसैन्यं ब्रह्मास्त्रेण जघान ह। नृपं पाशुपतेनैव लीलया श्रीहरिं स्मरन्॥
एवं त्रिःसप्तकृत्वश्च क्रमेण च वसुन्धराम्। रामश्चकार निर्भूपां लीलया च शिवंस्मरन्
गर्भस्थं मातृक्रोड़स्थं शिशुं वृद्धञ्च मध्यमम्। जघान क्षत्रियं रामः प्रतिज्ञा पालनाय वै
कार्त्तवीर्य्यश्च गोलोकंजगामकृष्णसन्निधिम्। जगामपरशुरामश्च स्वालयंश्रीहरिंस्मरन्
त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां महीं दृष्ट्वा महेश्वरः। पर्शुना रमणं दृष्ट्वा पर्शुरामश्चकार तम्॥
देवाश्च मुनयो देव्यः सिद्धगन्धर्वकिन्नराः। सर्वे चक्रुः पुष्पवृष्टिं राममूर्द्धिन च नारद
स्वर्गे दुन्दुभयो नेदुर्हरिशब्दो बभूव ह। परशुरामस्य यशसा शुभ्रेण पूरितं जगत्॥७८
ब्रह्मा भृगुश्च शुक्रश्च च्यवनो वाल्मीकिस्तथा। जमदग्निर्ब्रह्मलोकादाजगाम प्रहर्षितः॥
पुलकाङ्कितसर्वाङ्गाः सानन्दाश्रुसमन्विताः। दूर्वापुष्पकराः सर्वे कुर्वन्तो मङ्गलाशिषम्
प्रणनाम च तान्रामोदण्डवत् पतितोभुवि। क्रोड़े चकार ब्रह्मादौ क्रमात्तातेतिसंवदन्
तमुवाच स्वयं ब्रह्मा पर्शुरामं जगद्गुरुः। हितं नीतिं वेदसारं परिणामसुखावहम् ८२

ब्रह्मोवाच।

शृणु राम प्रवक्ष्यामि सर्वसम्पत्करं परम्। काण्वशाखोक्तवचनं सत्यञ्च सर्वसम्मतम्।

पूज्यानामेव,सर्वेषामिष्टः पूज्यतमः परः । जनको जन्मदानत्वात् पालनाच्च पितास्मृतः
गरीयान् जन्मदातुश्च सोऽन्नदाता पिता मुने । विनान्नं नश्वरो देहोनित्यश्च पितुरुद्भवः
तयोः शतगुणेमातापूज्यामान्या चवन्दिता । गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यां गरीयसी
तेभ्यः शतगुणे पूज्योऽभीष्टदेवः श्रुतौ श्रुतः । ज्ञानविद्यामन्त्रदाताऽभीष्टदेवात्परो गुरुः
गुरुवद् गुरुपुत्रश्च गुरुपत्नी ततोऽधिका । देवे रुष्टे गुरू रक्षेद् गुरौ रुष्टे न कश्चन ॥८८
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेव परं ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रियः परः ॥ ८९ ॥
गुरुर्ज्ञानं ददात्येव ज्ञानञ्च हरिभक्तिदम् । हरिभक्तिप्रदाता यः को वा बन्धुस्ततः परः ॥

अज्ञानतिमिराच्छन्नो ज्ञानदीपं यतो लभेत् ।
लब्ध्वा च निर्मलं पश्येत् को वा बन्धुस्ततः परम् ॥ ९१ ॥

गुरुदत्तश्चमन्त्रश्चजप्त्वाज्ञानंततोलभेत् । सर्वज्ञत्वश्च सिद्धिश्च कोवा बन्धुस्ततोऽधिकः
सुखं जयति सर्वत्र विद्यया गुरुदत्तया । यया पूज्योऽपिजगति कोवाबन्धुस्ततोऽधिक

विद्यान्धो वा धनान्धो वा यो मूढो न भजेद् गुरुम् ।
ब्रह्महत्याधिकं पापं लभते नात्र संशयः ॥ ९४ ॥

दरिद्रं पतितं क्षुद्रंनरबुद्ध्याचरेद् गुरुम् । सोऽशुचिस्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारीचकर्मसु
अभीष्टदेवः श्रीकृष्णो गुरुस्ते शङ्करः स्वयम् । शरणं गच्छ हे पुत्र देवात्पूज्यतमं गुरुम्
त्रिः सप्तकृत्वो निर्भूपा त्वया पृथ्वी कृता यतः । प्राप्ता त्वया हरेर्भक्तिस्तं शिवंशरणंव्रज
शिवश्च शिवरूपश्च शिवदं शिवकारणम् । शिवाराध्यं शिवं शान्तं गुरुं त्वं शरणं व्रज
गोलोकनाथो भगवानंशेन शिवरूपधृक् । य इष्टदेवः स गुरुस्तंमेव शरणं व्रज ॥९९॥
आत्माकृष्णः शिवोज्ञानंमनोऽहंसर्वजीविषु । प्राणा विष्णोश्चप्रकृतिःसर्वशक्तियुतासुत
ज्ञानदं ज्ञानरूपञ्च ज्ञानबीजं सनातनम् । मृत्युञ्जयं कालकालं तं गुरुं शरणं व्रज ॥१०१
ब्रह्मज्योतिः स्वरूपं तं भक्तानुग्रहविग्रहम् । शरणं व्रज सर्वज्ञं भगवन्तं सनातनम् ॥
प्रकृतिर्लक्षवर्षञ्च तपस्तप्त्वा यमीश्वरम् । कान्तं प्रियपतिं लेभे तं गुरुं शरणं व्रज ॥
इत्युक्त्वा मुनिभिः सार्द्धं जगाम कमलोद्भवः । रामश्च गन्तुं कैलासं मनश्चक्रे च नारद ।

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे कार्त्तवीर्यवधवर्णनं
नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

भार्गवस्य कैलाशगमनम् ।

नारायण उवाच ।

हरेश्च कवचंधृत्वाकृत्वा निःक्षत्रियां महीम् । रामो जगाम कैलासं नमस्कर्त्तुं शिवंगुरुम्
गुरुं पत्नीं शिवामम्बां द्रष्टुं गुरुसुतौ च तौ । गुणैर्नारायणसमौ कार्त्तिकेयगणेश्वरौ ॥
मनोयायी महात्मा च शीघ्रं संप्राप्य तत्क्षणम् । ददर्श नगरं रम्यमतीव सुमनोहरम् ।
शुद्धस्फटिकशङ्काशैर्मणिभिः सुमनोहरैः । सुवर्णभूमिसदृशैः राजमार्गैर्विराजितम् ।
सिन्दूराकारवर्णैश्च वेष्टितं मणिवेदिभिः । संयुक्तं मुक्तानिकरैः पूरितं मणिमण्डपैः ॥५
यक्षाणामालयैर्दिव्यैः संयुक्तं शतकोटिभिः । कपाटस्तम्भसोपानैः शोभितैर्मणिनिर्मितैः
सुवर्णकलसैर्दिव्यैः राजितैः श्वेतचामरैः । रत्नकाञ्चनपूर्णैश्च यक्षेन्द्रगणवेष्टितैः ॥ ७॥
रत्नभूषणभूषाढ्यै र्दीपितैः सुन्दरीगणैः । बालिकाभिर्बालकैश्च चित्रपुत्तलिकाकरैः ॥८॥

क्रीड़द्भिः सस्मितैः शश्वत् स्वच्छन्दश्च विराजितैः ।
पारिजातद्रुमगणैः स्वर्णदीतीरनीरजैः ॥ ९ ॥

आकीर्णं पुष्पजालैश्च पुष्पितैश्चसुगन्धिभिः । कल्पवृक्षाश्रितैः सिद्धैः कामधेनुपुरस्कृतैः
सिद्धविद्यातिनिपुणैः पुण्यवद्भिर्निषेवितम् । वटवृक्षैरक्षयैश्च त्रिलक्षयोजनोच्छ्रितैः ॥
शतयोजनविस्तीर्णैः शतस्कन्धसमन्वितैः । असंख्यशाखानिकरैरसंख्यफलसंयुतैः ॥१२
नानापक्षिगणाकीर्णैः सुमनोहरशब्दितैः । कल्पितैः शीतवातेन मण्डितश्च सुगन्धिना ।
पुष्पोद्यानसहस्रेण सरसाञ्च शतेन च । सिद्धेन्द्रालयलक्षैश्च मणिरत्नविकारजैः ॥१४॥
रामश्च दृष्ट्वा नगरमतीव हृष्टमानसः । ददर्श पुरतो रम्यं श्रीयुक्तं शङ्कराश्रमम् ॥ १५ ॥
सुवर्णमूल्यशतकैर्मणिभिः स्वर्णवर्णकैः । खचितं रत्नसारेण रचितं विश्वकर्मणा ॥१६
चतुर्योजनविस्तीर्णं त्रिपञ्चयोजनस्थितम् । चतुरस्रं चतुष्कोणं प्राकारं सुमनोहरम् ॥१७
द्वारं रत्नकपाटेन नानाचित्रान्वितेन च । युक्तं मणीन्द्रवेदिभिर्मणिस्तम्भविराजितैः ॥१८

तद्दक्षिणे वृषेन्द्रञ्च वामे सिंहञ्च नारद । नन्दीश्वरं महाकालं पिङ्गलाक्षं भयङ्करम् ॥
विशालाक्षञ्च बाणञ्च विरूपाक्षं महाबलम् । विकटाक्षंभास्कराक्षं रक्ताक्षंविकटोदरम्
संहारभैरवं कालभैरवञ्च भयङ्करम् । रुरुभैरवमीशाभं महाभैरवमेव च ॥ २१ ॥
कृष्णाङ्गभैरवञ्चैव क्रोधभैरवमुल्वणम् । कपालभैरवञ्चैव रुद्रभैरवमेव च ॥ २२ ॥

सिद्धेन्द्रांश्च रुद्रगणान् विद्याधरांश्च गुह्यकान् ।
भूतान् प्रेतान् पिशाचांश्च कुष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् ॥ २३ ॥

वेतालान्दानवांश्चैव योगिन्द्रांश्च जटाधरान् । यक्षान् किम्पुरुषांश्चैव किन्नरांश्च ददर्श ह
तान्दृष्ट्वा नन्दिकेशाज्ञां गृहीत्वाभृगुनन्दनः । तां सम्भाष्याभ्यन्तरञ्च जगामानन्दमानसः
रत्नेन्द्रसारनिर्माणं ददर्श शतमन्दिरम् । अमूल्यरत्नकलसैर्ज्ज्वलद्भिश्च विराजितम् ॥
अमूल्यरत्नरचितैर्मुक्तानिर्म्मलदर्पणैः । हरीसारविकारैश्च कपाटैश्च विराजितम् ॥ २७ ॥
गोरोचनाभिर्म्मणिभिर्युतं स्तम्भसहस्रकैः । मणिसारविकारैश्च सोपानैः परिसेवितम्
ददर्शाभ्यन्तरं द्वारं नानाचित्रेणचित्रितम् । मुक्तामाणिक्यग्रथितैर्मालाजालैर्विराजितम्
ददर्श कार्त्तिकं वामे दक्षिणे च गणेश्वरम् । वीरभद्रं महाकायं शिवतुल्यपराक्रमम् ॥
प्रधानपार्षदगणान् क्षेत्रपालांश्च नारद । रत्नसिंहासनस्थांश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ ३१ ॥
तान् संभाष्य भृगुः शीघ्रं महाबलपराक्रमः । पर्शुहस्तः पर्शुरामो गमनङ्कर्त्तुमुद्यतः ॥३२
गच्छन्तं तं गणेशश्च क्षणं तिष्ठेत्युवाच ह । निद्रितो निद्रया युक्तो महादेवोऽधुनेति च
ईश्वराज्ञां गृहीत्वाहमत्रागत्य क्षणान्तरे । त्वया सार्द्धंगमिष्यामिभ्रातस्तिष्ठेतिसाम्प्रतम्
श्रुत्वा गणेशवचनं पर्शुरामो महाबलः । बृहस्पतिसमो वक्ता प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥३५॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे कैलासवर्णनं
नामैकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

———

द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

गणेश्वरसमीपे रामस्य शिवंशिवादर्शनप्रार्थनम् तयोः कथोपकथनञ्च

परशुराम उवाच ।

यास्याम्यन्तः पुरंभ्रातःप्रणामंकर्त्तुमीश्वरम् । प्रणम्यमातरं भक्त्या यास्यामित्वरितंगृहम्
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कृतापृथ्वीच लीलया । कार्त्तवीर्य्यः सुचन्द्रश्च हतोयस्यप्रसादतः
नानाविद्या यतो लब्धा नानाशास्त्रं सुदुर्लभम् ।
तं गुरुं जगतां नाथं द्रष्टुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ३ ॥
सगुणं निर्गुणञ्चैव भक्तानुग्रहविग्रहम् । सत्यं सत्यस्वरूपञ्च ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ॥
स्वेच्छामयं दयासिन्धुंदीनबन्धुंमुनीश्वरम् । आत्मारामं पूर्णकामं व्यक्ताव्यक्तंपरात्परम्
परापराणां स्रष्टारं पुरुहूतं सुरस्कृतम् । पुराणं परमात्मानमीशानमादिमव्ययम् ॥ ६ ॥
सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वमङ्गलकारणम् । सर्वमङ्गलदं शान्तं सर्वैश्वर्य्यप्रदं वरम् ॥ ७ ॥
आशुतोषं प्रसन्नास्यं शरणागतवत्सलम् । भक्ताभयप्रदं भक्तवत्सलं समदर्शनम् ॥ ८ ॥
इत्युक्त्वा पर्शुरामश्च तस्थौ गणपतेः पुरः । वाचा मधुरया तत्र तमुवाचगणेश्वरः ॥९॥

श्रीगणेश्वर उवाच ।

क्षणं तिष्ठ क्षणंतिष्ठ श्रृणु भ्रातरिदं वचः । रहःस्थलनियुक्तो न द्रष्टव्यः स्त्रीयुतः पुमान्
स्त्रीसंयुक्तं पुरुषं यः पश्यति नराधमः । करोति रसभङ्गं वा कालसूत्रं व्रजेद् ध्रुवम् ११
तत्र तिष्ठति पापीयान् यावच्चन्द्रदिवाकरौ । विशेषतश्च पितरं गुरुं भूतपतिं द्विज १२
रहः सुरतसंसक्तं न हि पश्येद्विचक्षणः । कामतः कोपतो वापि यः पश्येत्सुरतोन्मुखम्
स्त्रीविच्छेदो भवेत्तस्य ध्रुवं सप्तसु जन्मसु ।
श्रोणीवक्षःस्थलं वक्त्रं यः पश्यति परस्त्रियाः ।
कामतोऽपि विमूढश्च सोऽन्धो भवति निश्चितम् ॥१४॥
गणेशस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भृगुनन्दनः । तमुवाच महाकोपान्निष्ठुरं वचनं मुने ॥१५॥

परशुराम उवाच ।

अहो श्रुतं किं वचनमपूर्वंनीतिंसुसत्तमम् । इदमेवमथो नैवं श्रुतमीश्वरवक्त्रतः ॥ १६ ॥

श्रुतं श्रुतौ वाक्यमिदं कामिनाञ्च विकारिणाम् ।
निर्विकारस्य च शिशो र्न दोषः कश्चिदेवहि ।
यास्याम्यन्तःपुरं भ्रातस्तव किं तिष्ठ बालक ॥१७॥

यथा दृष्टिंकरिष्यामि कार्य्यञ्च समयोचितम् । तवैव तातो माता च एवं नैवनिरूपितम् ।
जगतां पितरौ तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ । पार्वती स्त्री पुमान् शम्भुरितिकैर्न निरूपितः ।१९
सर्वरूपः शङ्करश्च सर्वारूपा च पार्वती । गुणातीतस्यका क्रीड़ा तद्भङ्गोवाकुतो विभो ।२०

क्रीड़ा लज्जा भीतिभङ्गो ग्राम्यस्य नेश्वरस्य च ।
स्तनान्धं बालकं दृष्ट्वा पित्रोर्लज्जा कुतो भवेत् ॥२१॥
लज्जायाश्च कुतो लज्जा लज्जेशस्य च तत्कुतः ।
लज्जा लज्जामवाप्नोति तापं किंवा हुताशनः ॥२२॥

शीतं शीतमहो भ्रातर्निदाघो दाहमेव च । भीतिर्भीतिमवाप्नोतिमृत्योर्मृत्युर्बिभेतिकिम् ॥
कुतोज्वरोज्वरंहन्तिव्याधिंव्याधिश्चजीर्य्यति । संहर्त्तानाञ्चसंहर्त्ताकालःकालाद्बिभेतिच
स्रष्टासृजतिस्रष्टारं पातास्वंपातित्वन्मते । क्षुत्क्षुध्वंसमवाप्नोतितृष्णातृष्णांप्रयातिकिम्

निद्रा निद्राञ्च श्रीः शोभां शान्तिः शान्तिश्च तन्मते ।
पुष्टिः पुष्टिमवाप्नोति तुष्टिस्तुष्टिं क्षमा क्षमाम् ।
आत्मनः परमात्मास्ति शक्तिः शक्त्या बिभेति किम् ॥२६॥

लोभमोहकामक्रोधाःस्वात्मनानहिबाधिताः । दयान वद्धादययानेच्छावद्धेच्छयाप्रभो ॥
ज्ञानवुद्ध्योःकोविकारोजरामावाधते जरा । चिन्तानचिन्तयाग्रस्ताचक्षुःस्वञ्चनपश्यति
हर्षोमुदंकिंप्राप्नोतिशोकंशोकोनबाधते । काविपत्तिर्विपत्तेश्च सम्पत्तिः सम्पदः कुतः ॥
मेधायाधारणाशक्तिःस्मृतेर्वा स्मरणंकुतः । न दग्धः स्वप्रतापेनविवस्वानिव सम्मतः ॥
विपरीतमतोभ्रातस्त्वयैवाचरितोऽधुना । न श्रुतोऽयंगुरुमुखान्नदृष्टोन श्रुतौ श्रुतः ॥३१॥
इत्युक्त्वापरशुरामश्च प्रहस्यचपुनःपुनः । शीघ्रं गन्तुं मनश्चक्रेगुरोरभ्यन्तरं मुदा ॥३२ ॥

परशुरामवचः श्रुत्वाजितक्रोधोगणेश्वरः। शुद्धसत्वस्वरूपश्च प्रहस्यतमुवाच ह ॥३३॥

गणपतिरुवाच।

अज्ञानतिमिराच्छन्नोज्ञानंप्राप्नोतिज्ञानिनः। पितुर्भ्रातुर्मुखाज्ज्ञानंदुर्लभंभाग्यवानूलभेत्॥
श्रुतंज्ञानंविशिष्टञ्चज्ञानिनामपिदुर्लभम्। किञ्चिन्ममममन्दबुद्धेःशृणुभ्रातर्निवेदनम् ॥३५॥
योनिर्गुणःसोनिर्लिप्तःशक्तिभ्योनहिसंयुतः। सिसृक्षुराश्रितोशक्तौनिर्गुणःसगुणो भवेत्
यावन्तिच शरीराणिभोगार्हाणिमहामुने। प्राकृतानि च सर्वाणि श्रीकृष्णविग्रहं विना॥
ध्यायन्ते योगिनस्तञ्चशुद्धज्योतिःस्वरूपिणम्। हस्तपादादिरहितंनिर्गुणं प्रकृतेः परम्॥
वैष्णवास्तं नमस्यन्ते भक्तानुग्रहकारकम्। कुतोवभूव तज्ज्योतिरहोतेजस्विनां विना॥
ज्योतिरभ्यन्तरेनित्यंशरीरंश्यामसुन्दरम्। द्विभुजंमुरलीहस्तंसस्मितंपीतवाससम्॥४०॥
अतीवामूल्यसद्रत्नभूषणेन विभूषितम्। ज्योतिरभ्यन्तरे मूर्त्तिं पश्यन्ति कृपया विभो॥
तदादास्येनियुक्तास्तेभवन्त्येवेश्वरेच्छया। योगस्तपोवादास्यस्यकलांनार्हन्तिषोड़शीम्
यदा शृष्ट्युन्मुखः कृष्णःससृजेप्रकृतिमुदा। तद्योनौह्यर्पितंवीर्य्यंवीर्य्याड्डिम्बो बभूव ह॥
दिव्येन लक्षवर्षेणगर्भाड्डिम्बोविनिर्गतः। तदा चकार निश्वासं ततोवायुर्वभूव ह ॥४४॥
निश्वासेन समं भ्रातर्मुखविन्दुर्विनिर्गतः। ततो बभूव सहसा जलराशिर्हरेः पुरः ॥४५॥
तज्जलेचस्थितोडिम्बोदिव्यवर्षश्चलक्षकम्। ततो बभूवसहसाविश्वाधारो महाविराट्॥

यावन्ति गात्रलोमानि तस्य सन्ति महात्मनः।
ब्रह्माण्डानि च तावन्ति विद्यमानानि निश्चितम् ॥४७॥

तत्रैव प्रति ब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। देवाश्च मुनयश्चैव विद्यमानाश्चराचराः ॥४८॥
महाविराडाश्रयश्च सर्वस्य च जनस्य च। निश्वासवायुर्भगवान् बभूव श्रीहरेर्मुने॥४६॥
महान्विष्णुःकलयाततःक्षुद्रविराडभूत्। तन्नाभिकमले ब्रह्मा शङ्करस्तल्ललाटजः ॥५०॥
विष्णुस्तदंशःपातायःश्वेतद्वीपनिवासकृत्। एवन्ते प्रति ब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥
स्वयञ्च स्वांशकलया नानामूर्त्तिधरो हरिः। तदाभवच्च सगुणः सर्वशक्तियुतस्तदा॥५२॥
कथंलज्जादिरहितः स च स्वेच्छामयोमहान्। सर्वदा सर्वभोगार्हः सर्वशक्तिसमन्वितः॥
लज्जानास्त्येवलज्जाया मतोऽयंसर्वसम्मतः। या च लज्जावतीदेवीतस्यलज्जा कुतो गता॥

सर्वशक्तिमतीदुर्गाप्रकृत्यासाच्च शैलजा । तस्यालज्जादयःसन्ति सर्वदा सर्वसम्मता ॥५५
पञ्चधा याच प्रकृतिः श्रीकृष्णस्य बभूवह । राधापद्मा च सावित्री दुर्गादेवी सरस्वती ॥

प्राणाधिष्ठात्री या देवी कृष्णस्य परमात्मनः ।
प्राणाधिका प्रिया सा च राधास्ति तस्य वक्षसि ॥५७॥

विद्याधिष्ठात्रीयादेवीसावित्रीब्रह्मणःप्रिया । लक्ष्मीर्नारायणस्यैवसर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥
सरस्वतीद्विधा भूत्वा कृष्णस्य मुखनिर्गता । सावित्रीब्रह्मणःकान्तास्वयंनारायणस्य च

बुद्ध्यधिष्ठात्री या देवी ज्ञानसूः शक्तिसंयुता ।
सा दुर्गा शूलिनः कान्ता तस्या लज्जा कुतो गता ॥६०॥

प्रकृतिः पञ्चधा भ्रातर्गोलोके च बभूवह । इमाः प्रधानाः कलया बभूवानेकधापि सा ॥
विप्रेन्द्रनित्यंवैकुण्ठं ब्रह्माण्डात्परमुच्यते । अविनाशीस्थलंशश्वत्लयेप्राकृतिके ध्रुवम् ॥
तत्र नारायणो देवःकृष्णार्द्धांशश्चतुर्भुजः । वनमाली पीतवासाःशक्त्या च पद्मया सह ॥
स्वयंकृष्णश्चगोलोकेद्विभुजःश्यामसुन्दरः । सस्मितोमुरलीहस्तोराधावक्षःस्थलस्थितः ॥

गोगोपगोपीभिः शश्वत् संयुक्तो गोपरूपधृक् ।
परिपूर्णतमः श्रीमान् निर्गुणः प्रकृतेःपरः ॥६५॥

स्वेच्छामयःस्वतन्त्रस्तु परमानन्दरूपधृक् । सुराःकलोद्भवायस्यषोड़शांशोमहाविराट् ॥
यतो भवन्तिविश्वानिस्थूलसूक्ष्मादिकानि च । पुनस्तत्र प्रलीयन्ते एवमेव मुहुर्मुहुः ॥

गोलोकमूर्द्ध्वं वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम् ।
नास्ति लोकस्तदूर्द्ध्वे च नास्ति कृष्णात्परः प्रभुः ॥६८॥

इदं श्रुतंशम्भुवक्त्रान्मयातेकथितंद्विज । क्षणंतिष्ठाधुना भ्रातरीश्वरः सुरतोन्मुखः ॥६९॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे परशुराम संवादे
ज्ञाननिरूपणं नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

गमनव्याघाते रामस्य गणेशेन सह वाग्युद्धम् ।

नारायण उवाच ।

गणेशवचनं श्रुत्वा स तदा रागतः सुधीः । पर्शुहस्तः पर्शुरामो निर्भयो गन्तुमुद्यतः ॥
गणेश्वरस्तदा दृष्ट्वा शीघ्रमुत्थाययत्नतः । वारयामास संप्रीत्या चकार विनयं पुनः ॥२॥
रामस्तं प्रेषयामास हुंकृत्वातु पुनः पुनः । बभूव च ततस्तत्रवाग्युद्धं हस्तकर्षणम् ॥३॥
पर्शुनिक्षेपणं कर्त्तुं मनश्चक्रे भृगुस्तदा । हाहाकृत्वा कार्त्तिकेयो बोधयामास संसदि ॥
अव्यर्थमस्त्रं हे भ्रातर्गुरुपुत्रे कथं क्षिप ।
गुरुवद् गुरुपुत्रश्च मा भवान् हन्तुमर्हति ॥ ५ ॥
पर्शुं क्षिपन्तं कुपितं रक्तपद्मदलेक्षणम् । गणेशो रोधयामास निवर्त्तस्वेत्युवाच तम् ॥
पुनर्गणेशं रामश्च प्रेरयामास कोपतः । पपात पुरतो वेगाच्छिन्नमानो गजाननः ॥ ७ ॥
गजाननः समुत्थायधर्मं कृत्वातु साक्षिणम् । पुनस्तंबोधयामास जितक्रोधःशिवात्मजः
निवर्त्तस्व निवर्त्तस्वेत्युच्चार्य्य च पुनः पुनः । प्रवेशने ते का शक्तिरीश्वराज्ञां विनाप्रभो
मम भ्राता त्वमतिथिर्विद्यासम्बन्धतो ध्रुवम् । ईश्वरप्रियशिष्यश्च सहामि तेन हेतुना ॥
नह्यहं कार्त्तवीर्य्यश्च भूपास्ते क्षुद्रजन्तवः । अतो विप्रन जानासिमाञ्च विश्वेश्वरात्मजम्
क्षणं तिष्ठ निवर्त्तस्व समरे ब्राह्मणातिथे । क्षणान्तरे त्वयासार्द्धं यास्यामीश्वरसन्निधिम्

नारायण उवाच ।

हेरम्बवचनं श्रुत्वा प्रजहास पुनःपुनः । पर्शुं क्षेप्तुं मनश्चक्रे प्रणम्य शङ्करं हरिम् ॥१३॥
पर्शुं क्षिपन्तं कोपेन पर्शुरामं गजाननः । दृष्ट्वा मुमूर्षुं देवेशो धर्मं कृत्वातु साक्षिणम् ॥
चकारहस्तं योगेन स तदा कोटियोजनम् । योगीन्द्रस्तत्र सन्तिष्ठन्भ्रामयित्वा पुनःपुनः
शतधा वेष्टयित्वा तु भ्रामयित्वा तु तत्रवै । ऊर्द्ध्वमुत्तोल्य वेगेन क्षुद्राहिं गरुडो यथा
सप्तद्वीपांश्च शैलांश्च काञ्चनीं सप्त सागरान् । क्षणेन दर्शयामास रामं योगेन स्तम्भितम्

हस्तपादाद्यशक्तं तं जडं सर्वाङ्गकम्पितम् । पुनस्तं भ्रामयामास दर्पितं दर्पनाशनः ॥१८॥
भूर्लोकञ्च भुवोलोकं स्वर्लोकञ्च सुरेश्वरः । जनलोकं तपोलोकं ध्रुवलोकञ्च तत्परम् ॥
गौरीलोकं शम्भुलोकं दर्शयामास नारद । दर्शयित्वा तु ब्रह्माण्डं स पपौ सप्तसागरान्
पुनरुद्गीरणं चक्रे सनक्रसागरोदकम् । तत्र तमर्पयामास गभीरे सागरोदके ॥ २१ ॥

मुमूर्षुं तं सन्तरन्तं पुनर्जग्राह लीलया ।
पुनस्तत्र भ्रामयित्वा ब्रह्माण्डादूर्ध्वमुत्तमम् ॥ २२ ॥

वैकुण्ठंदर्शयामास सलक्ष्मीकं चतुर्भुजम् । क्षणं तत्र भ्रामयित्वा योगीन्द्रो योगमायया
पुनः करञ्च योगेन वर्द्धयामास लीलया । गोलोकं दर्शयामास विरजाञ्च नदीश्वरीम् ॥
वृन्दावनं शतशृङ्गंशैलेन्द्रं रासमण्डलम् । गोपीगोपादिभिःसार्द्धं श्रीकृष्णं श्यामसुन्दरम्
द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं सुमनोहरम् । रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ २६॥
तेजसा.कोटिसूर्य्याभं राधावक्षःस्थलस्थितम् । एवंकृष्णं दर्शयित्वाप्रणमय्य पुनःपुनः
क्षणेन लम्बमानस्य भ्रामयित्वा पुनः पुनः । दृष्ट्वा कृष्णमिष्टदेवं सर्वपापप्रणाशनम् ।

भ्रूणहत्यादिकं पापं भृगोर्दूरं चकार ह ॥ २८ ॥

न भवेद् यातना नष्टा विनाभोगेन पापजा। स्वल्पाञ्च बुभुजेरामो गतान्या कृष्णदर्शनात्
क्षणेन चेतनां प्राप्य पपात वेगतो भुवि । बभूव दूरीभूतञ्च गणेशस्तम्भनं भृगोः ॥ ३०॥
सस्मार कवचं स्तोत्रं गुरुदत्तं सुदुर्लभम् । अभीष्टदेवं श्रीकृष्णं गुरुं शम्भुं जगद्गुरुम्
चिक्षेप पर्शुमव्यर्थं शिवतुल्यञ्च तेजसा । ग्रीष्ममध्याह्नमार्तण्डप्रभाशतगुणं मुने ॥३२ ॥
पितुरव्यर्थमस्त्रञ्च दृष्ट्वा गणपतिः स्वयम् । जग्राह वामदन्तेन नास्त्रं व्यर्थञ्चकारह ॥
निपत्य पर्शुर्वेगेन छित्वा दन्तं समूलकम् । जगाम रामहस्तञ्च महादेवबलेन च ॥ ३४ ॥
हाहेति शब्दमाकाशे देवाश्चक्रुर्महाभिया । वीरभद्रः कार्त्तिकेयः क्षेत्रपालाश्च पार्षदाः ॥
पपात भूमौ दन्तश्च सरक्तः शब्दमुच्चरन् । पपात गैरिकयुक्तश्च महास्फाटिकपर्वतः॥३६।

शब्देन महता विप्र चकम्पे पृथिवी भिया ।
कैलासस्था जनाः सर्वे मूर्च्छामापुः क्षणं भिया ॥३७॥
निद्रा बभञ्ज निद्राया निद्रेशस्य जगत्प्रभोः ।

आजगाम बहिः शम्भुः पार्वत्या सह सम्भ्रमात् ॥ ३८ ॥
पुरो ददर्श हेरम्बं लोहितास्यं क्षतं नतम् । भग्नदन्तं जितक्रोधं सस्मितं लज्जितं मुने ।
पप्रच्छ पार्वती शीघ्रं स्कन्दं किमिति पुत्रक ।
स च तां कथयामास वार्त्तां पौर्वापरीं भिया ॥ ४० ॥
चुकोप दुर्गा कृपया रुरोदच मुहुर्मुहुः । उवाच शम्भोः पुरतः पुत्रं कृत्वा स्ववक्षसि ॥
सम्बोध्य शम्भुं शोकेन भिया विनयपूर्वकम् । उवाचप्रणतासाध्वी प्रणतार्त्तिहरंपतिम् ।

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे गणेशदन्तभङ्गो नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

गणेशदन्तभङ्गं दृष्ट्वा रामं प्रति गौर्य्या उपालम्भः ।

पार्वत्युवाच ।

सर्वे जानन्ति जगति दुर्गां शङ्करकिङ्करीम् । अपेक्षारहिता दासी तस्याश्च जीवनं वृथा ॥
ईश्वरस्य समाः सर्वास्तृणपर्वतजातयः । दासीपुत्रस्य शिष्यस्य कस्य दोष इतिप्रभो॥
विचारं कर्त्तुमुचितं त्वञ्च धर्मविदांवरः । वीरभद्रः कार्त्तिकेयः पार्षदाः सन्ति साक्षिणः
साक्ष्ये मिथ्यांको वदेद्वा द्वावेषां भ्रातरौ समौ । साक्ष्ये समे शत्रुमित्रेसतां धर्मनिरूपणे
साक्षी सभायां यत् साक्ष्यं जानन्नप्य न्यथावदेत् ।
कामतः क्रोधतो वापि लोभेन च भयेन च ॥ ५ ॥
स याति कुम्भीपाकञ्च निपात्य शतपूरुषम् ।
तैश्च सार्द्धं वसेत्तत्र यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६ ॥
अहंविबोधितुं शक्ता निर्णेत्री च द्वयोरपि। तथापि तव साक्षात्तु ममाज्ञा निन्दिता श्रुतौ
किङ्कराणांप्रभा कुत्र नृपे वसति संसदि। उदिते भास्करे पृथ्व्यां खद्योतो हि यथाप्रभो

सुचिरं तपसा प्राप्तं त्वदीयं चरणाम्बुजम् । परित्यागभयेनैव सन्ततं भीतया मया ॥९॥
यत्किञ्चित् कोपशोकाभ्यामुक्तं मोहन तत्परम् ।
तत् क्षमस्व जगन्नाथ पुत्रस्नेहाच्च दारुणात् ॥ १० ॥
त्वयायदि परित्यक्ता तदा पुत्रेणतेनकिम् । साध्व्याः सद्वंशजायाश्च शतपुत्राधिकःपतिः
असद्वंशप्रसूताया दुःशीला ज्ञानवर्जिता । स्वामिनं मन्यते नासौ पित्रोर्दोषेण कुत्सिता
कुत्सितं पतितं मूढं दरिद्रं रोगिणंजड़म् । कुलजा विष्णुतुल्यञ्च कान्तं पश्यतिसन्ततम्
हुताशनोवा सूर्य्यो वा सर्वतेजस्विनां परः । पतिव्रतातेजसश्च कलां नार्हन्तिषोड़शीम्
महादानानि पुण्यानि व्रतान्यनशनानिच । तपांसि पतिसेवायाः कलां नार्हन्तिषोड़शीम्
पुत्रोवापिपितावापिवान्धवोऽथ सहोदरः । योषितांकुलजातानांन कश्चित्स्वामिनःसमः
इत्युक्त्वा स्वामिनं दुर्गा ददर्श पुरतो भृगुम् । शम्भोः पदाब्जं सेवन्तं निर्भयं तमुवाचंह

पार्वत्युवाच ।

अयेराममहाभाग ब्रह्मवंशोऽसिपण्डितः । पुत्रोऽसि जमदग्नेश्च शिष्योऽस्ययोगिनांगुरोः
माताते रैणुकासाध्वी पद्मांशास्त्कुलोद्भवा । मातामहो वैष्णवश्चमातुलश्च ततोऽधिकः
त्वञ्च रैणुकभूपस्य मनुवंशोद्भवस्य च । दौहित्रो मातुलः साधुः शूरो विष्णुयशा नृपः
कस्य दोषेण दुर्द्धर्ष त्वं न जानेऽथशुद्धतः । येषां दोषैर्जनो दुष्टस्तव ते शुद्धमानसाः
अमोघं प्राप्य पर्शुञ्च गुरुञ्च करुणानिधिम् । परीक्षां क्षत्रिये कृत्वा बभूवास्य सुतेपुनः
गुरवे दक्षिणां दातुमुचितञ्च श्रुतौ श्रुतम् । भग्नोदन्तस्ततत्सुतस्य छेदयस्वच मस्तकम् ॥
गणेश्वरं रणे जित्वा स्थितश्चेदावयोःपुरः ।
मा त्वं लब्ध्वाशिषो भूत्वा पूजितोऽभूर्जगत्त्रये ॥२४॥
पर्शुनाऽमोघवीर्य्येण शङ्करस्य वरेण च । हन्तुं शक्तः शृगालश्च सिंहं शार्दूलमाखुभुक्
त्वद्विधं लक्षकोटिञ्चहन्तुं शक्तो गणेश्वरः । जितेन्द्रियाणां प्रवरोनहि हन्तिचमक्षिकाम्
तेजसा कृष्णतुल्योऽयंकृष्णांशश्च गणेश्वरः । देवाश्चान्ये कृष्णकलाःपूजास्य पुरतस्ततः
व्रतप्रभावतः प्राप्तः शङ्करस्य वरेण च । शोकेनाति कठोरेण नहिसम्पद्विपद्विना ॥२८॥
इत्युक्त्वा पार्वती रोषात्तं रामं हन्तुमुद्यता ।

रामः सस्मार तं कृष्णं प्रणम्य मनसा गुरुम् ॥ २९ ॥

एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा ददर्श पुरतो द्विजम् । अतीव वामनं बालं सूर्य्यकोटिसमप्रभम् ॥
शुक्लदन्तं शुक्लवस्त्रं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् । दण्डिनं छत्रिणञ्चैव दधतं तिलकोज्ज्वलम् ।
दधतं तुलसीमालां सस्मितं सुमनोहरम् । रत्नकेयूरवलयं रत्नमालाविभूषितम् ॥ ३२ ॥
रत्ननूपुरपादञ्च सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलम् । रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ॥३३॥
स्थिरमुद्रां दर्शयन्तं भक्तं वामकरेण च । दक्षिणेऽभयमुद्राञ्च भक्तेशं भक्तवत्सलम् ॥
बालिकाबालकगणैर्नागरैः सस्मितैर्युतम् । कैलासवासिभिः सर्वैरावृद्धैरीक्षितं मुदा ॥
तं दृष्ट्वा सम्भ्रमात् शम्भुःसभृत्यःसहपुत्रकः । मूर्द्ध्ना भक्त्या प्रणनाम दुर्गाचदण्डवद्भुवि

आशिषं प्रददौ बालः सर्वेभ्यो वाञ्छितप्रदम् ।

तं दृष्ट्वा बालकाः सर्वे महाश्चर्य्यं ययुर्भिया ॥ ३७ ॥

दत्त्वा तस्मै शिवो भक्त्या चोपचाराणि षोड्श । पूजाञ्चकार श्रुत्युक्तांपरिपूर्णतमस्यच ।
तुष्टाव काण्वशाखोक्तस्तोत्रेण नतकन्धरः । पुलकाङ्कितसर्वाङ्गो भगवन्तं सनातनम् ।
रत्नसिंहासनस्थञ्च प्रोवाच शङ्करः स्वयम् । अतीवतेजसा सर्वं प्रच्छन्नीकृतमेव च ॥४०

शङ्कर उवाच ।

आत्मारामेषु कुशलप्रश्नोऽतीवविडम्बनम् । ते शश्वत् कुशलाधाराः कुशलाकुशलप्रदाः
अद्य मे सफलंजन्मजीवितञ्च सुजीवितम् । प्राप्तस्त्वमतिथिर्ब्रह्मन् कृष्णसेवाफलोदयात्
परिपूर्णतमः कृष्णो लोकनिस्तारहेतवे । कलया पुण्यक्षेत्रे हि भारते च कृपानिधिः ॥
अतिथिः पूजितो येन पूजिताः सर्वदेवताः । अतिथिर्यस्य संतुष्टस्तस्य तुष्टो हरिःस्वयम्
स्नानेन सर्वतीर्थानां सर्वदानेन यत्फलम् । सर्वव्रतोपवासाभ्यां सर्वयज्ञेषु दीक्षया ॥४५
सर्वैस्तपोभिर्विविधैर्नित्यैर्नैमित्तिकादिभिः । तदेवातिथिसेवायाःकलांनार्हन्तिषोड़शीम्

अतिथिर्यस्य भग्नाशो याति रुष्टश्च मन्दिरात् ।

कोटिजन्मार्जितं पुण्यं तस्य नश्यति निश्चितम् ॥ ४७ ॥

स्त्रीगोघ्नश्च कृतघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः । पितृमातृगुरूणाञ्च निन्दको नरघातकः ॥४८

सन्ध्याहीनो स्वघाती च सत्यघ्नो हरिनिन्दकः ।

ब्रह्मस्वस्थाप्यहारी च मिथ्यासाक्ष्यप्रदायकः ॥ ४६ ॥
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च वृषवाहश्च सूपकृत् । शवदाही ग्रामयाजी ब्राह्मणो वृषलीपतिः ॥
शूद्रश्राद्धान्नभोजी च शूद्रश्राद्धेषु भोजकः । कन्या विक्रयकारी च श्रीहरेर्नामविक्रयी ॥
लाक्षा मांस लौह रस तिलानां लवणस्य च । विक्रेता ब्राह्मणश्चैव तुरगाणां गवां तथा
एकादशीकृष्णसेवाहीनो विप्रश्च भारते । एते महापातकिनस्त्रिषु लोकेषु निन्दिताः ॥
कालसूत्रे च नरके पतन्तिब्रह्मणःशतम् । एतेभ्योऽप्यधिकःसोऽपियश्चातिथिपराङ्मुखः

नारायण उवाच ।

शङ्करस्य वचः श्रुत्वा सन्तुष्टःश्रीहरिः स्वयम् । मेघगम्भीरया वाचा तमुवाचजगत्पतिः

विष्णुरुवाच ।

श्वेतद्वीपादागतोऽहं ज्ञात्वा कोलाहलञ्च वः । पर्शुरामस्य रक्षार्थं कृष्णभक्तस्यसाम्प्रतम्
नैतेषां कृष्णभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । रक्षामि ताञ्चक्रहस्तो गुरुमन्युं विनाशिव
नाहं पाता गुरौ रुष्टे बलवद् गुरुहेलनम् । तत्परः पातकी नास्ति सेवाहीनो गुरोश्च यः
मान्यः पूज्यश्च सर्वेभ्यः सर्वेषांजनको भवेत् । अहो यस्यप्रसादेन सर्वान्पश्यतिमानवः
जनको जन्मदानाच्च रक्षणाच्च पिता नृणाम् ।
ततो विस्तीर्णकरणात् कलया स प्रजापतिः ॥ ६० ॥
पितुः शतगुणैर्माता पोषणाद्गर्भधारणात् । वन्द्या पूज्या च मान्या च प्रसूरूपावसुन्धरा
मातुः शतगुणैर्वन्द्यः पूज्योमान्योऽन्नदायकः । यद्विनानश्वरोदेहो विष्णुश्चकलयान्नदः
अन्नदातुः शतगुणोऽभीष्टदेवः परः स्मृतः । गुरुस्तस्माच्छतगुणो विद्यामन्त्रप्रदायकः
अज्ञानतिमिराच्छन्नं ज्ञानदीपेन चक्षुषा । यः सर्वार्थं दर्शयति तत्परःकोऽपि बान्धवः
गुरुदत्तेन मन्त्रेण तपसेष्टसुखं लभेत् । सर्वज्ञत्वं सर्वसिद्धिं तत्परः कोऽपि बान्धवः ॥
सर्वं जयतिसर्वत्रविद्यया गुरुदत्तया । तस्मात् पूज्योहिजगति कोवाबन्धुस्ततोऽधिकः
विद्यान्धो वा धनान्धोवायोमूढोनभजेद्गुरुम् । ब्रह्महत्यादिभिःपापैःसलिप्तोनात्रसंशयः
दरिद्रं पतितं क्षुद्रंनरबुद्ध्याचरेद् गुरुम् । सोऽशुचिस्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारीचकर्म्मसु
पितरं मातरं भार्य्यां गुरुपत्नीं गुरुं परम् । यो न पुष्णाति कापट्यात्समहापातकीशिव

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुर्भास्कररूपकः ॥ ७० ॥
गुरुश्चन्द्रस्तथेन्द्रश्च वायुश्च वरुणोऽनलः । सर्वरूपोहि भगवान् परमात्मा स्वयं गुरुः ।

नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नहि कृष्णात् परः सुरः ।
नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न पुष्पं तुलसीपरम् ॥ ७२ ॥

नास्ति क्षमावती भूमेः पुत्रान्नास्त्यपरः प्रियः । न च दैवात्पराशक्तिर्व्रतं नैकादशींविना
शालग्रामात् परो यन्त्रो न क्षेत्रं भारतात्परम् । परं पुण्यस्थलानाञ्च पुण्यंवृन्दावनंयथा
मोक्षदानांयथाकाशी वैष्णवानांयथाशिवः । न पार्वतीपरासाध्वी न गणेशात्परो वशी
नच विद्यासमोवन्धुर्नास्तिकश्चिद्गुरोः परः । विद्यादातुः पुत्रदारौ तत्समौनात्रसंशयः
गुरुस्त्रियाश्च पुत्रे च बभूव रामहेलनम् । परं सम्मार्जनां कर्त्तुमागतोऽहं तवालयम् ॥

नारायण उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा शम्भुश्च दुर्गां सम्बोध्य नारद । उवाच भगवान् तत्र सत्यसारं परं वचः

विष्णुरुवाच ।

श्रृणु देवि प्रवक्ष्यामि मदीयं वचनं शुभम् । नीतियुक्तं वेदसारं परिणामसुखावहम् ॥
यथा ते गजवक्त्रश्च कार्त्तिकेयश्च पार्वती । तथा परशुरामश्च भार्गवो नात्र संशयः ।८०
नास्त्येषु स्नेहभेदश्च तव वा शङ्करस्य च । विचार्य्य सर्वं सर्वज्ञे कुरु मातर्यथोचितम् ॥
पुत्रेण सार्द्धं पुत्रस्य विवादो दैवदोषतः । दैवं हन्तुं कोहि शक्तो दैवञ्च बलवत्परम् ॥
पुत्राभिधानं वेदेषु पश्य धत्से वरानने । एकदन्त इति ख्यातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥८३॥
पुत्रनामाष्टकं स्तोत्रं सामवेदोक्तमीश्वरि । श्रृणुष्वावहितं मातः सर्वविघ्नहरं परम् ॥

विष्णुरुवाच ।

गणेशमेकदन्तश्च हेरम्बं विघ्ननायकम् । लम्बोदरं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं गुहाग्रजम् ॥८५॥
नामाष्टार्थञ्च पुत्रस्य श्रृणु मातर्हरप्रिये । स्तोत्राणां सारभूतञ्च सर्वविघ्नहरं परम् ॥८६
ज्ञानार्थवाचकोगश्च णश्च निर्वाणवाचकः । तयोरीशं परं ब्रह्म गणेशं प्रणमाम्यहम् ॥
एकशब्दः प्रधानार्थो दन्तश्च बलवाचकः । बलं प्रधानं सर्वस्मादेकदन्तं नमाम्यहम् ॥८८
दीनार्थवाचको हेश्च रम्बः पालकवाचकः । दीनानां परिपालकं हेरम्बं प्रणमाम्यहम् ॥

विपत्तिवाचको विघ्नोनायकःखण्डनार्थकः । विपत्खण्डनकारकं नमामिविघ्ननायकम्
विष्णुदत्तैश्च नैवेद्यैर्यस्य लम्बोदरं पुरा । पित्रा दत्तैश्च विविधैर्वन्दे लम्बोदरञ्च तम् ॥
शूर्पाकारौ च यत्कर्णौ विघ्नवारणकारणौ । सम्पदौ ज्ञानरूपौ च शूर्पकर्णं नमाम्यहम्
विष्णुप्रसादपुष्पञ्च यन्मूर्द्धिन मुनिदत्तकम् । तद्गजेन्द्रवक्त्रयुक्तं गजवक्त्रं नमाम्यहम् ॥
गुहस्याग्रे च जातोऽयमाविर्भूतो हरालये । वन्दे गुहाग्रजं देवं सर्वदेवाग्रपूजितम् ॥६४॥
एतन्नामाष्टकं दुर्गे नामभिः संयुतं परम् । पुत्रस्य पश्य वेदे च तदा कोपं यथा कुरु ॥
एतन्नामाष्टकं स्तोत्रं नानार्थसंयुतंशुभम् । त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं ससुखी सर्वतोजयी
ततो विघ्नाः पलायन्ते वैनतेयाद् यथोरगाः । गणेश्वरप्रसादेन महाज्ञानी भवेद् ध्रुवम्॥
पुत्रार्थीलभते पुत्रंभार्य्यार्थीविपुलांस्त्रियम् । महाजड़ः कवीन्द्रश्च विद्यायाश्चभवेद्ध्रुवम

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारदसंवादे गणेश-स्तोत्रकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

गौरीं बोधयित्वा रामंप्रति स्तवादिकरणे विष्णोरुपदेशः ।

नारायण उवाच ।

पार्वतीं बोधयित्वा तु विष्णूराममुवाच ह । हितं सारं नीतिसारं परिणामसुखावहम्

विष्णुरुवाच ।

रामत्वमधुना सत्यमपराधी श्रुतेर्म्मते । कोपात्कृत्वा दन्तभग्नं गणेशस्य स्थितोऽशिवे
मयोक्तेनैवस्तोत्रेणस्तुत्वागणपतिं परम् । काण्वशाखोक्तस्तोत्रेणस्तौहिदुर्गां जगत्प्रसूम्
श्रीकृष्णस्य परा शक्ति बुद्धिरूपा जगत्प्रभोः । अस्याश्चतव रुष्टायां हताबुद्धिर्भविष्यति
सर्वशक्तिस्वरूपेयमनया शक्तिमज्जगत् । अनया शक्तिमान् कृष्णो निर्गुणः प्रकृतेः परः ।
सृष्टिं कर्त्तुं नशक्तश्च ब्रह्मा शक्त्याऽनया विना । वयमस्यां प्रसूताश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः

सुरसङ्घेऽसुरग्रस्ते काले घोरतरे द्विज । तेजःसु सर्वदेवानामाविर्भूता पुरा सती ॥७॥
कृष्णाज्ञयाऽसुरान् हत्वादत्त्वा तेभ्यःपदन्ततः । दक्षपत्न्यां जनिं लेभे दक्षस्य तपसापुरा
भार्य्या भूत्वाशङ्करस्य पुनः पत्युश्चनिन्दया । देहं त्यक्त्वा शैलपत्न्यां जनिं लेभेपुरासती
शङ्करस्तपसालब्धोयोगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः । लब्धोगणपतिः पुत्रः कृष्णांशःकृष्णसेवया
यमेव ध्यायसे नित्यं तं न जानासि बालक । स एव भगवान्कृष्णश्चांशेन पार्वतीसुतः

पुटाञ्जलिर्नतो भूत्वा स्तौहि दुर्गां शिवप्रियाम् ।
शिवां शिवप्रदां शैवां शिवबीजां शिवेश्वरीम् ॥ १२ ॥

शिवायाः स्तोत्रराजेन कृतेन शूलिना पुरा । त्रिपुरस्य वधे घोरे ब्रह्मणा प्रेरितेन च ॥
इत्युक्त्वा श्रीपदं शीघ्रं जगाम श्रीनिकेतनम् । गते हरौ हरिं स्मृत्वारामस्तांस्तोतुमुद्यतः
विष्णुदत्तेन स्तोत्रेण सर्वविघ्नहरेण च । धर्म्मार्थकाममोक्षाणां कारणेन च नारद ॥
पुटाञ्जलियुतो भूत्वा स्नात्वा गङ्गोदके शुभे । गुरुं प्रणम्य भक्तेशं धृत्वा धौतेचवाससी
आचम्यनत्वा मूद्र्ध्ना तां भक्तिनम्रात्मकन्धरः । पुलकाङ्कितसर्वाङ्गश्चानन्दाश्रुसमन्वितः

परशुराम उवाच ।

श्रीकृष्णस्य च गोलोके परिपूर्णतमस्य च ।
आविर्भूता विग्रहतः पुरा सृष्ट्युन्मुखस्य च ॥ १८ ॥

सूर्य्यकोटिप्रभार्युक्ता वस्त्रालङ्कारभूषिता । वह्निशुद्धांशुकाधाना सुस्मिता सुमनोहरा ॥
नवयौवनसम्पन्ना सिन्दूरविन्दुशोभिता । ललितं कवरीभारं मालतीमाल्यमण्डितम् ॥

अहोऽनिर्वचनीया त्वं चार्वी मूर्त्तिश्च बिभ्रती ।
मोक्षप्रदा मुमुक्षूणां महद्विष्णोर्विधिः स्वयम् ॥ २१ ॥

मुमोह लक्षमात्रेण दृष्ट्वा त्वां सर्वमोहिनीम् । बालेसंभूयसहसासस्मिताधावितापुरा ॥
सद्भिःख्याता तेन राधामूलप्रकृतिरीश्वरी । कृष्णस्त्वांसहसाहूाय वीर्य्याधानश्चकारह ॥
ततोडिम्बंमहदजज्ञे ततोभूतो महाविराट् । यस्यैवलोमकूपेषु ब्रह्माण्डान्यखिलानि च ।

तत् शृङ्गारक्रमेणैव त्वन्निःश्वासो बभूवह ।
स निःश्वासो महावायुः स विराड् विश्वधारकः ॥२५॥

तव घर्म्मजलेनैव पुप्लाव विश्वगोलोकम् । स विराड् विश्वनिलयोजलराशिर्बभूवह ॥
ततस्त्वं पञ्चधा भूय पञ्चमूर्त्तिश्च बिभ्रती । प्राणाधिष्ठात्री यामूर्त्तिःकृष्णस्य परमात्मनः
कृष्णप्राणाधिकां राधां तां वदन्ति पुराविदः ॥२७॥
वेदाधिष्ठात्री या मूर्त्ति र्वेदशास्त्रप्रसूरपि । तां सावित्रीं शुद्धरूपां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
ऐश्वर्य्याधिष्ठात्री मूर्त्तिः शान्तिश्च शान्तरूपिणी ।
लक्ष्मीं वदन्ति सन्तस्तां शुद्धां सत्वस्वरूपिणीम् ॥२६॥
रागाधिष्ठात्री या देवी शुक्लमूर्त्तिः सतां प्रसूः ।
सरस्वतीं तां शास्त्रज्ञां शास्त्रज्ञाः प्रवदन्त्यहो ॥३०॥
बुद्धिर्विद्यासर्वशक्तेर्या मूर्त्तिरधिदेवता । सर्वमङ्गलमङ्गल्या सर्वमङ्गलरूपिणी ॥३१॥
सर्वमङ्गलवीजस्य शिवस्य मन्दिरेऽधुना ॥३२॥
शिवे शिवस्वरूपा त्वं लक्ष्मीर्नारायणान्तिके ।
सरस्वती च सावित्री वेंदसू र्ब्रह्मणः प्रिया ॥३३॥
राधा रासेश्वरस्यैव परिपूर्णतमस्य च । परमानन्दरूपस्य परमानन्दरूपिणी ॥३४॥
त्वत्कलांशांशकलया देवानामपि योषितः ॥३५॥
त्वद्विद्यायोषितः सर्वास्त्वंसर्ववीजरूपिणी । छायासूर्य्यस्यचन्द्रस्यरोहिणीसर्वमोहिनी
शची शक्रस्य कामस्य कामिनी रतिरीश्वरी । वरुणानी जलेशस्यवायोःस्त्रीप्राणवल्लभा
वह्नेः प्रिया हि स्वाहा च कुवेरस्य च सुन्दरी । यमस्य तु सुशीलाचनैर्ऋतस्यचकैटभी
ईशानस्य शशिकला शतरूपा मनोःप्रिया । देवहूती कर्दमस्य वशिष्ठस्याप्यरुन्धती॥३९
अदिति र्देवमाता या मुद्रागस्त्यमुनेः प्रिया । अहल्या गौतमस्यापि सर्वाधारावसुन्धरा
गङ्गा च तुलसी चापि पृथिव्यां याःसरिद्वरा ।
एताः सर्वाश्च याःह्यन्याः सर्वास्त्वत्कलयाम्बिके ॥४१॥
गृहलक्ष्मी र्गृहे नृणां राजलक्ष्मीश्च राजसु । तपस्विनां तपस्या त्वंगायत्री ब्राह्मणस्यच
सतां सत्वस्वरूपा त्वमसतां कलहाङ्कुरा । ज्योतीरूपानिर्गुणस्यशक्तिस्त्वंसगुणस्यच
सूर्य्ये प्रभास्वरूपा त्वं दाहिका च हुताशने । जले शैत्यस्वरूपा च शोभारूपा निशाकरे

त्वं भूमौ गन्धरूपा च आकाशे शब्दरूपिणी । क्षुत्पिपासादयस्त्वञ्च जीविनांसर्वशक्तयः
सर्वबीजस्वरूपा त्वं संसारे साररूपिणी । स्मृतिर्मेधा च बुद्धिर्वा ज्ञानशक्तिर्विपश्चिताम्
कृष्णेन विद्या या दत्ता सर्वज्ञानप्रसूः शुभा । शूलिने कृपया सा त्वंयतोमृत्युञ्जयःशिवः
सृष्टिपालनसंहारशक्तयस्त्रिविधाश्च याः । ब्रह्मविष्णुमहेशानां सा त्वमेव नमोऽस्तु ते
मधुकैटभभीत्या च त्रस्तोधाताप्रकम्पितः । स्तुत्वामुमोचयांदेवीतांमूर्ध्नाप्रणमाम्यहम्
मधुकैटभयोर्युद्धेत्रातासौविष्णुरीश्वरीम् । बभूवशक्तिमान्स्तुत्वातांदुर्गां प्रणमाम्यहम्
त्रिपुरस्य महायुद्धे सरथे पतिते शिवे । यां तुष्टुवुः सुराः सर्वे तां दुर्गां प्रणमाम्यहम्
विष्णुना वृषरूपेण स्वयं शम्भुः समुत्थितः । जघान त्रिपुरंस्तुत्वातांदुर्गां प्रणमाम्यहम्

यदाज्ञया वाति वातः सूर्य्यस्तपति सन्ततम् ।
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निस्तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥५३॥

यदाज्ञया हि कालश्च शश्वद् भ्रमति वेगतः । मृत्युश्चरतिजन्त्वोघेतांदुर्गां प्रणमाम्यहम्

स्रष्टा सृजति सृष्टिञ्च पाता पाति यदाज्ञया ।
संहर्त्ता संहरेत् काले तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥५५॥
ज्योतिः स्वरूपो भगवान् श्रीकृष्णो निर्गुणः स्वयम् ।
यया विना न शक्तश्च सृष्टिं कर्त्तुं नमामि ताम् ॥५६॥

रक्ष रक्ष जगन्मातरपराधं क्षमस्व मे । शिशूनामपराधेन कुतो माता हि कुप्यति ॥५७
इत्युक्त्वा पर्शुरामश्च प्रणम्य तां रुरोदह । तुष्टा दुर्गा सम्भ्रमेण चाभयञ्च वरंददौ ॥५८
अमरो भव हे पुत्र वत्स सुस्थिरतां व्रज । सर्वप्रसादात् सर्वत्रजयोऽस्तु तव सन्ततम्
सर्वान्तरात्मा भगवांस्तुष्टोऽस्तु सन्ततं हरिः । भक्तिर्भवतुतेकृष्णेशिवदे च शिवे गुरौ
इष्टदेवे गुरौ यस्य भक्तिर्भवति शाश्वती । तं हन्तुं नहि शक्ताश्च रुष्टाश्चसर्वदेवताः ॥६१

श्रीकृष्णस्य च भक्तस्त्वं शिष्योहि शङ्करस्य च ।
गुरुपत्नीं स्तौसि यस्मात् कस्त्वां हन्तुमिहेश्वरः ॥६२॥

अहो न कृष्णभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । अन्यदेवेषु ये भक्ता न भक्तावानिरङ्कुशाः॥
चन्द्रमा बलवां स्तुष्टो येषां भाग्यवतां भृगो । तेषां तारागणारुष्टाःकिंकुर्वन्तिच दुर्बलाः

यस्य तुष्टः सभायाञ्चेन्नरदेवो महान् सुखी। तस्य किंवाकरिष्यन्तिरुष्टाभृत्याश्चदुर्बलाः
इत्युक्त्वा पार्वती तुष्टा दत्त्वा रामं शुभाशिषम्। जगामान्तःपुरं तूर्णं हरिशब्दोबभूवह॥

काण्वशाखोक्तस्तोत्रञ्च पूजाकाले च यः पठेत्।
यात्रा काले च प्रात र्वा वाञ्छितार्थं लभेत् ध्रुवम् ॥६७॥
पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्यार्थी कन्यकां लभेत्।
विद्यार्थी लभते विद्यां प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाम्।
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं धननष्टो धनं लभेत् ॥६८॥

यस्य रुष्टो गुरुर्देवो राजा वा बान्धवोऽथवा। तस्य तुष्टश्चवरदः स्तोत्रराजप्रसादतः॥
दस्युग्रस्तोऽहिग्रस्तश्च शत्रुग्रस्तोभयानकः। व्याधिग्रस्तोभवेन्मुक्तःस्तोत्रस्मरणमात्रतः
राजद्वारे श्मशाने च कारागारे च बन्धने। जलराशौ निमग्नश्च मुक्तोभवति स्तोत्रतः
स्वामिभेदे पुत्रभेदे मित्रभेदे च दारुणे। स्तोत्रस्मरणमात्रेण वाञ्छितार्थंलभेद्ध्रुवम्॥
कृत्वा हविष्यं वर्षञ्च स्तोत्रराजं शृणोति या। भक्त्यादुर्गाञ्चसम्पूज्यमहावन्ध्याप्रसूयते
लभते सा दिव्यपुत्रंज्ञानिनंचिरञ्जीविनम्। असौभाग्याचसौभाग्यं षण्मासश्रवणाल्लभेत्

नवमासं काकवन्ध्या मृतवत्सा च भक्तितः।
स्तोत्रराजं या शृणोति सा पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥७५॥
कन्यामाता पुत्रहीना पञ्चमासं शृणोति या।
घटे सम्पूज्य दुर्गाञ्च सा पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥७६॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपतिखण्डे दुर्गास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः।

षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

गणेशाय तुलसीदान निषेधकथनम् ।

नारायण उवाच ।

स्तुत्वा दुर्गां पर्शुरामो हर्षविह्वलमानसः । हरिणोक्तेन स्तोत्रेण प्रतुष्टाव गणेश्वरम् ।

पूजाञ्चकार भक्त्या च नैवेद्यैर्विविधैरपि । धूपैर्दीपैश्च गन्धैश्च पुष्पैश्च तुलसीं विना ॥२

सम्पूज्य भ्रातरं भक्त्या स रामः शङ्कराज्ञया । गुरुपत्नीं गुरुं नत्वा गमनं कर्त्तुमुद्यतः ।

नारद उवाच ।

पूजां भगवतश्चक्रे रामो गणपतेर्यदा । नैवेद्यैर्विविधैः पुष्पैस्तुलसीश्च विना कथम् ।

तुलसी सर्वपुष्पाणां मान्या धन्या मनोहरा । कथं पूजां सारभूतां न गृह्णाति गणेश्वरः

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्येहमितिहासं पुरातनम् ।
ब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं निगूढञ्च मनोहरम् ॥६॥

एकदा तुलसी देवी प्रोद्भिन्ननवयौवना । तीर्थं भ्रमन्ती तपसा नारायणपरायणा ॥७॥

ददर्श गङ्गातीरे सा गणेशं यौवनान्वितम् । अतीव सुन्दरं शुद्धं सस्मितंपीतवाससम् ।

चन्दनोक्षित सर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् । ध्यायन्तं कृष्णपादाब्जं जन्ममृत्युजरापहम् ।

जितेन्द्रियाणां प्रवरं योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुम् । अरूपहार्य्यं निष्कामं सकामातमुवाच ह

तुलस्युवाच ।

अये किं ध्यायसे देव शान्तरूप गजानन । कथं लम्बोदरो देहो गजवक्त्रं कथं तव ।

एकदन्तः कथं वक्त्रे वदामृष्य च कारणम् । त्यज ध्यानं महाभाग सायङ्कालउपस्थितः

इत्युक्त्वा तुलसी देवी प्रजहास पुनः पुनः । परं चेतसि दग्धा सा कामवाणैः सुदारुणैः

गणेशस्य प्रधानाङ्गे दत्त्वा किञ्चिज्जलं मुने । जघान तर्जन्यंग्रेण निष्पन्दंकृष्णमानसम्

बभूव ध्यानभङ्गश्च तस्य नारद चेतनम् । दुःखञ्च ध्यानभेदेन सद्विच्छेदोहि शोकदः ।

ध्यानं त्यक्त्वा हरिं स्मृत्वा ददर्श कामिनीं पुरः ।
नवयौवनसम्पन्नां सस्मितां कामपीडिताम् ॥१६॥

लम्बोदरश्च तां दृष्ट्वा परं विनयपूर्वकम् ।
उवाच सस्मितः शान्तः शान्तां कामातुरां वशी ॥१७॥

गणेश्वर उवाच ।

का त्वं वत्से कस्य कन्ये मातर्मां ब्रूहि किं शुभे ।
पापदोऽशुभदः शश्वद् ध्यानभङ्ग स्तपस्विनाम् ॥१८॥
कृष्णः करोतु कल्याणं हन्तु विघ्नंकृपानिधिः । मद्ध्यानभङ्गजो दोषोनाशुभवतुते शुभे
गणेशवचनं श्रुत्वा तमुवाच स्मरातुरा । सस्मितं सकटाक्षञ्च देवं मधुरया गिरा ॥२०

तुलस्युवाच ।

धर्मात्मजस्य कन्याऽहमप्रौढ़ा च तपस्विनी ।
तपस्या मे स्वामिनोऽर्थं त्वं स्वामी भव मे प्रभो ॥ २१ ॥
तुलसी वचनं श्रुत्वा गणेशः श्रीहरिं स्मरन् । तामुवाच महाप्राज्ञः प्राज्ञीं मधुरयागिरा ॥

गणेश उवाच ।

हे मातर्नास्ति मे वाञ्छा घोरेदारपरिग्रहे । दारग्रहोहि दुःखाय न सुखाय कदाचन ॥
हरिभक्तेर्व्यवायश्च तपस्यानाशहेतुकः । मोक्षद्वारकपाटञ्च भवबन्धनपाशकः ॥ २४ ॥
गर्भवासकरः शश्वत् तत्वज्ञाननिकृन्तनः । संशयानां समारम्भोयस्त्याज्यो वृषभैरपि ॥
गेहोऽयं करणानाञ्च सर्वमायाकरण्डकः। साहसानां समूहश्च दोषाणाञ्च विशेषतः॥
निवर्त्तस्व महाभागे पश्यान्यं कामुकं पतिम् ।
कामुकेनैव कामुक्या सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ २७ ॥
इत्येवंवचनंश्रुत्वा कोपात्तु सा शशापह । दारग्रहस्तेभविता सा साध्वीतिगणेश्वरम् ॥
इत्याकर्ण्य सुरश्रेष्ठ स्तांशशापशिवात्मजः । देवित्वमसुरग्रस्ता भविष्यति न संशयः ॥
तत्पश्चान्महतां शापाद्वृक्षत्वं भवितेति च । महातपस्वीत्युक्त्वैव विरराम च नारद ॥
शापं श्रुत्वा तु तुलसीप्ररुरोद पुनःपुनः । तुष्टावच सुरश्रेष्ठं स प्रसन्न उवाच ताम् ॥३१॥

गणेश्वर उवाच ।

पुष्पाणां सारभूता त्वं भविष्यसि मनोरमे । कलांशेन महाभागे स्वयं नारायणप्रिया ॥

प्रिया त्वं सर्वदेवानांश्रीकृष्णस्यविशेषतः । पूजाविमुक्तिदानॄणांममत्याज्याच सर्वदा ॥
इत्युक्त्वातां सुरश्रेष्ठो जगाम तपसे पुनः । हरेराराधनव्यग्रो बदरीसन्निधिं ययौ ॥३४॥
जगाम तुलसीदेवी हृदयेन विदूयता । निराहारा तपश्चक्रे पुष्करे लक्षवर्षकम् ॥३५॥
पश्चान्मुनीन्द्र शापेन गणेशस्य च नारद । सा प्रिया शङ्खचूड़स्य बभूव सुचिरं मुने ॥
ततः शङ्करशूलेन संममारासुरेश्वरः । सा कलांशेन वृक्षत्वं ययौ नारायणप्रिया ॥३७॥
कथितश्चेतिहासस्ते श्रुतो धर्ममुखात् पुरा । मोक्षप्रदश्च सारश्च पुराणे न प्रकीर्त्तितः ॥
पर्शुरामो महाभागो जगाम तपसे वनम् । प्रणम्य शङ्करं दुर्गां संपूज्य च गणेश्वरम् ॥
पूजितो वन्दितः सर्वैःसुरेन्द्रमुनिपुङ्गवैः । पार्वती शिवसान्निध्ये तत्रतस्थौ गणेश्वरः ॥
इदंगणपतेः खण्डं यः श्रृणोति समाहितः । स राजसूययज्ञस्य फलमाप्नोति निश्चितम् ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं श्रीगणेशप्रसादतः । धीरं वीरञ्च धनिनं गुणिनं चिरजीविनम् ॥
यशस्विनं पुत्रिणञ्च विद्वांसं सुकवीश्वरम् । जितेन्द्रियाणां प्रवरं दातारंसर्वसम्पदाम् ॥
सुपवित्रं सदाचारं प्रशंस्यं वैष्णवं लभेत् । अहिंसकं दयालुञ्च तत्त्वज्ञानविशारदम् ॥
भक्त्या गणेशं संपूज्य वस्त्रालङ्कारचन्दनैः । श्रुत्वा गणपतेः खण्डंमहावन्ध्या प्रसूयते ॥
मृतवत्सा काकवन्ध्या ब्रह्मन् पुत्रं लभेद् ध्रुवम् ।
अदूषितं दूषितापि शुद्धा चैव लभेत् सुतम् ॥४६॥
संपूर्णब्रह्मवैवर्त्तं श्रुत्वा यल्लभते फलम् । तत्फलं लभते मर्त्यः श्रुत्वेदं खण्डमुत्तमम् ॥
वाञ्छाङ्कृत्वा तु मनसि श्रृणोति परमास्थितः । तस्मैददातिसर्वेष्टंसुरश्रेष्ठोगणेश्वरः
श्रुत्वागणपतेः खण्डं विघ्ननाशाय यत्नतः । स्वर्णयज्ञोपवीतञ्च श्वेतछत्राश्वमाल्यकम् ॥
प्रदीयते वाचकाय स्वस्तिकं तिललड्डुकम् । परिपक्वफलान्येव देशकालोद्भवानि च ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद संवादे गणपतिखण्डे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

इति गणपतिखण्डं समाप्तम् ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणस्य ब्रह्म-प्रकृति-गणेशखण्डानां शुद्धिपत्रम्

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
६	१६	रक्षसः परमात्मानः	वक्षसःपरमात्मनः
१०	१५	सम्पुटाञ्चलिः	सम्पुटाञ्जलिः
१३	५	जृम्भनम्	जृम्भणम्
"	६	काटि	कोटि
१६	२२	कृष्णाङ्घि	कृष्णाङ्घ्रि
१६	१४	ददानि	दानानि
"	२२	तपखिनां	तपस्विनां
२०	१०	स्नेहात्	स्नेहात्
"	१२	ध्रवं	ध्रुवं
२२	२०	श्चक्रे	श्चक्रे
२४	७	तथौ	तस्थौ
२५	१६	यौबनः	यौवनः
२७	१३	पार्श्वदाः	पार्षदाः
"	१५	प्रियाणाञ्च	प्रियाणाञ्च
२८	१७	दुर्द्धषं	दुर्द्धर्षं
३०	१०	प्रणवल्लभम्	प्राणवल्लभम्
३२	७	गौतमाज्ञज्ञे	गौतमाज्जज्ञे
३४	१२	पुषाञ्च	पुंसाञ्च

३५	११	करिष्यम्रि	करिष्यामि
”	२१	स्थिरस्वं	स्थिरत्वं
३७	३	कन्यायायां	कन्यायां
३८	३	शास्त्रश्च	शास्त्रश्च
३९	१०	स्निग्ध	स्निग्ध
”	१५	दुष्टाससम्भोग	दुष्टासंम्भोग
”	१८	अकोर्तित	अकीर्ति
४०	६	द्बजश्च	द्विजश्च
”	१४	प्रयतौ	प्रययौ
४१	११	बभूवस्तु	बभूवतु
४३	१९	वविष्ठ	वशिष्ठ
”	२४	सर्वविश्वं	सर्वविश्वं पूल
४४	५	यावत्	यावत्
”	८	वेंवरा	वेंरा
”	२३	शिरायु	स्थिरायु
४६	६	जृम्भन	जृम्भण
४७	१८	निश्चिमम्	निश्चितम्
५१	२२	ब्रह्मणोनां	ब्राह्मणानां
५४	१७	कृष्णववर्णा	कृष्णवर्णा
”	२५	स्ततन्धान्	स्तनन्धान्
५५	१७	सर्वापच्छन्ति	सर्वापच्छान्ति
५६	१९	ब्राह्मण्स्यं	ब्राह्मणस्य
५७	२	यद्दु	यत्
५८	८	शाश्नद्दु	शश्वद्दु

५८	१३	प्राविष्युणो	प्रावृष्युष्णो
५९	५	सेवेत्	सेवेत
,,	११	चनकं	चणकं
६३	३	श्रोत्रेभिः	श्रोत्रिभिः
,,	६	निक्रुति	निष्कृति
,,	१४	हरित्रेति	हरिरत्रेति
६६	२०	कलम्	फलम्
,,	१५	प्रकाण	प्रकारेण
,,	२०	प्रध्याह्न	मध्याह्न
७५	२	प्राय	प्राप
,,	६	ग्रीष्य	ग्रीष्म
७७	२३	भक्तानुह	भक्तानुग्रह
,,	२५	भर्षिता	भूषिता
८०	१०	स्वरूश्च	स्वरूपश्च
८३	११	योगिन्द्राणां	योगीन्द्राणां
,,	१६	परिप्रहार्थं	परिग्रहार्थं
८४	२	साध्या	साध्याः
,,	३	बत्स	वत्स
८५	२१	प्रश्चात्	पश्चात्
८८	१३	हृद्पद्मे	हृत्पद्मे
,,	१५	ध्यायेद्दिष्टं	ध्यायेदिष्टं
९०	१६	ब्रह्माणा	ब्रह्माण
९२	१३	गुरुपदिष्टं	गुरूपदिष्टं
,,	१५	पात्रं	पात्रं

१०३	२	क्षुव्	क्षुव्
१०४	६	परना	परमा
१०५	३	स्वरूापा	स्वरूपा
”	८	य	या
१०५	१६	पुत्रपौत्रा	पुत्रपौत्र
१०७	२३	प्याप्तं	व्याप्तं
१०८	१४	ग्राव	ग्राम
१०६	८	पश्चात्	पश्चान्
११३	४	कृष्णे	श्रीकृष्णे
११५	१	नीर्णय	निर्णय
”	२	क्षुद्	क्षुद्
११६	१३	शयामो	श्यामो
”	१७	श्यानं	शयानं
१२८	८	चरिष्यमि	चरिष्यामि
१३०	३	तथौ	तस्थौ
१३१	१४	भवष्यन्ति	भविष्यन्ति
१३२	१०	कन्या	कन्य
१३३	५	वेदाज्ञा	वेदज्ञा
१३६	६	पर्य्यपस्थिता	पर्य्युपस्थिता
”	१४	स्तूदुर्ध्वे	स्तदूदुर्ध्वे
१४०	११	पृथ्वौ	पृथ्वी
”	१८	स्वरुपा	स्वरूपा
”	२१	सैव्या	शैव्या
१४२	१२	युगद्यादि	युगाद्यादि

„	१७	दशगुणं	दशगुणं
१४३	३	शततं	सततं
१४६	१०	मन्द्किनी	मन्दाकिनी
१४७	१०	भगीरथी	भागीरथी
„	११	पाख्यानन	पाख्यान
१५०	२१	शुभद्रां	सुभद्रां
१५२	१३	स्वरूपापै	स्वरूपायै
१५३	१२	परमात्मन	परमात्मान
१५४	१७	दास्यमी	दास्यामी
१५७	१०	पद्येर्षा	पद्येर्ष्या
„	१६	परमात्मन	परमात्मान
१५८	६	वृषध्वश्च	वृषध्वजश्च
१६१	१३	किञ्च	किञ्चि
„	२१	न यौवनम्	नव यौवनम्
„	२५	पारायणः	परायणः
१६५	२०	शाप	शापा
१६६	७	विवर्जितः	वर्जितः
१७०	२	मुमुक्षणा	मुमुक्षूणा
„	१६	वास्तुवश्च	वास्तवश्च
१७५	२५	तच्छ्रवा	तच्छ्रुत्वा
१७७	१०	स्पश्यें	स्पर्शि
१७८	२५	खड्गं	खड्गं
१८०	२४	सुप्रातौ	सुप्रीतौ
१८१	१५	त्रीकृष्णं	श्रीकृष्णं

१८६	१४	मन्यार्थां	मन्यर्थां
१८७	१५	जगाह	जग्राह
”	२३	महद्भुतन्	महदद्भुतम्
१९४	११	वर्त्तला	वर्त्तुला
१९५	११	तिर्थानि	तीर्थानि
”	१२	त्यन्ते	प्यन्ते
”	१५	निस्तारतस्य	निस्तारस्तस्य
”	१८	धृत्वां	धृत्वा
१९६	४	रीस्वरस्य	रीश्वरस्य
”	७	तात्पा	तापा
१९७	२०	पविथ्राणि	पवित्राणि
१९८	३	रुदन्ति	रुदन्ती
”	९	पठेताश्च	पठेत्ताश्च
२००	१४	सा	सदा
२०१	२	मुनीः	मुनिः
”	१७	मावहयेद्	मावाहयेद्
२०५	२	क्षणायु	क्षीणायु
”	११	निर्मुल	निर्मूल
२०६	४	वाञ्छन्नि	वाञ्छन्ति
”	६	कर्मं	कर्म
२०९	२२	वर्षाण	वर्षाणा
२१४	१२	संग्राप्य	संप्राप्य
२१५	५	शुक्लाष्टमी	शुक्लाष्टमीं
२१६	२४	बभञ्च	बभञ्ज

२१७	५	वैष्णवानां	वैष्णवानां
,,	६	पवित्राण	पवित्राणां
,,	१०	सौभाग्य	सौभाग्या
२२०	८	सिद्धियोगीभि	सिद्धैर्योगिभि
२२१	२२	शुद्ध्य	शुद्ध
२२२	२१	भवे	भवेद्
२२३	४	लौहेण	लौहेन
,,	७	भवेत्	भवेन्
,,	१५	विधि	विधिं
,,	२२	वसेत्	वसेद्
२२४	२	गोलकुन्दं	गोलकुण्डं
२३०	१०	गृन्दावने	वृन्दावने
२३१	२४	श्चतुर्द्दश	श्चतुर्दश
२३३	२४	दुरिताति	दुरितानि
२३७	५	विस्तीर्ण	विस्तीर्णं
२४२	१२	जगताममि	जगतामपि
२४३	३	तद्गुणं	तद्गुणं
,,	२१	यद्ज्ञान	यज्ज्ञान
२४७	१५	गृहणी	गृहिणी
२४८	१५	दुर्वासमः	दुर्वाससः
,,	१६	दुःस्विता	दुःखिता
२५०	७	विशुद्धेत	विशुध्येत
२५१	६	प्रदर्शयेयत्	प्रदर्शयेत्
२५२	२	नाशायत्येव	नाशयत्येव

२५२	५	गोलोकमुत्तम्	गोलोकमुत्तमम्
२५५	१८	मुपवासना	मुपवासाना
२५३	२	निसेव्य	निषेव्य
"	५	"	"
"	२०	भयङ्ककम्	भयङ्करम्
२५८	३	सर्वेणां	सर्वेषां
"	५	जर्मार्जितं	जन्मार्जितं
२५९	११	कथयामास	कथयामास
"	१५	जितेन्द्रियः	जितेन्द्रियः
"	२२	ढैवेन	दैवेन
२६०	१७	परमैश्वर्य्य	परमैश्वर्य्य
"	२५	श्रीः	श्री
२६१	५	भाग्पहीनश्च	भाग्यहीनश्च
"	६	शुद्राणां	शूद्राणां
"	१२	अवीरानश्च	अवीरान्नश्च
२६२	२	रद्मनिवासिनी	पद्मनिवासिनी
२६३	११	महालक्ष्मी	महालक्ष्मीं
"	१२	षोडशः	षोडश
२६४	२२	दर्शन	दर्शनं
"	२५	विभ्रती	बिभ्रती
२६५	२०	स्तनान्धानां	स्तनन्धानां
२६७	७	साम्प्रतन्	साम्प्रतम्
२६९	९	विषहोनो	विषहीनो
२७२	१९	स्वहा	स्वाहा

२७३	१३	निष्ठरं	निष्ठुरं
२७४	९	परिरुच्यते	पतिरुच्यते
२७५	६	स्थलोज्ज्लाम्	स्थलोज्ज्वलाम्
२७८	८	द्वोवीनां	देवीनां
२७९	६	घालकं	बालकं
२८०	३	तद्वारा	तद्द्वारा
"	२२	यत्श्रुतं	यच्छ्रुतं
२८३	२	नांरद्	नारद्
"	६	कोमलाङ्गी	कोमलाङ्गीं
"	२१	तम्मङ्गलम्	तन्मङ्गलम्
"	२३	नृपेन	नृपेण
२८४	१२	वैष्ववी	वैष्णवी
२८६	८	ववत्रतः	वक्त्रतः
२८८	६	भयकषिता	भयकर्षिता
"	१८	मुदन्विता	मुदान्विता
"	१९	गर्मो	गर्भो
२८९	१४	श्रीकृष्णरणा	श्रीकृष्णचरणा
"	२०	यथ	यथा
२९१	१०	भूयः	भूयः
२९२	६	संक्रान्यां	संक्रान्त्यां
"	१५	गृहीत्व	गृहीत्वा
"	२०	द्वेवै	देवैः
२९६	१२	बलबती	बलवती
२९७	१५	द्वेवा	देवी

२६६	१२	गोपै	गोपैः
३०३	५	चुष्य	चोष्य
३०६	३	एव	एवं
"	१८	तत्तङ्कारे	तत्ताङ्कारे
३१५	६	महाविष्ण	महाविष्णु
३१६	१३	नरमाण	नरमान
३१७	२२	सार्वाण	सावर्णि
३१८		शङ्कर्षण	सङ्कर्षण
"	४	व्यतिते	व्यतीते
३१६	१२	क्षद्र	क्षुद्र
३२१	२१	भनुम्	मनुम्
"	२५	मण्डितत्	मण्डितम्
३२३	२	त्तं	तं
३२५	१४	भूषण	भूषणं
३३१	५	सदेश्यानां	सदेशान्यां
३३३	२०	विप्णु	विष्णु
३३६	१२	विषय	विषय
३३७	११	सत्वीत्व	सतीत्व
३३८	६	स्नांययामास	स्नापयामास
३३६	३	नपुंसकः	नपुंसकः
३४०	१२	शुभाभिषम्	शुभाशिषम्
३४२	१८	ब्रह्माणा	ब्रह्मणा
३४७	४	मूर्च्छि	मूर्च्छि
३५५	११	धर्माम्यां	धर्माभ्यां

३५५	१२	सव	स एव
”	१५	यौवनस्थाश्च	यौवनस्थाश्च
”	१७	दध्नो	दध्नो
”	२३	मेधसात्	मेधसान्
३५६	१४	लोकाश्च	लोकाश्च
”	२१	पृथक्त्	पृथक्
३५७	१४	वन्धाति	बध्नाति
३६२	१६	चच्चिताम्	चर्चिताम्
३६३	१७	जम्म	जन्म
३६६	७	ताम्रपिष्ठै	ताम्रपृष्ठै
३६८	३	प्राकृति	प्रकृति
३७०	४	सिद्धिानां	सिद्धानां
”	१४	मृतकवत्सा	मृतवत्सा
३७१	१०	धामिकः	धार्म्मिकः
३७३	१७	शृण	शृणु
३७४	४	नांरद	नारद
”	१०	श्वित्त	श्वित्र
३७७	३	केवलम	केवलम्
३७८	४	रस्नश्च	रत्नश्च
”	४	यया	यथा
”	२२	अक्षारा	अक्षरा
३८६	४	मूर्त्ति	मूर्ति
”	५	वहिः	बहिः
”	१३	पुहलश्च	पुलहश्च

३८७	२२	मार्नाश्च	मानश्च
"	२५	देवषि	देवर्षि
३८६	१०	लभेन्नर	लभेन्नरः
"	"	क्षद्र	क्षुद्र
"	२१	सर्वान्	सर्वान्
३९२	२२	निमेत्तेन	निमित्तेन
३९३	३	पूर्ण	पूर्णे
३९४	१२	कस्यजेत्	कस्यचित्
"	२०	भूष भूषितैः	भूषणभूषितैः
३९५	२	सिंहसने	सिंहासने
"	१२	व्रतकलं	व्रतफलं
"	१४	मृना	मृदा
"	२०	निन्द्रादय	निद्रादय
३९७	२	ब्रह्मावाच	ब्रह्मोवाच
३९८	७	निलिप्तो	निर्लिप्तो
४०१	२१	पूजायिष्यसिं	पूजयिष्यसि
४०२	६	व्यजनम्	व्यञ्जनम्
"	२०	ध्रवम्	ध्रुवम्
४०३	७	प्राप्तोति	प्राप्नोति
"	१७	श्चक्ष	श्चक्षू
४०४	१८	ानन्दकम्	निन्दकम्
४०५	१०	यद	यदु
४०६	१३	देवाश्चा	देवाश्च
"	१८	सूर्य्यभाऽनु	सूर्यभानु

४१७	२५	विनाकस्य	विनायकस्य
४२०	८	ब्रह्मणा	ब्रह्मणा
४२१	५	विश्वाघ्नश्च	विश्वासघ्नश्च
४२४	११	व्योप्यश्च	व्याप्यश्च
”	२७	मिथ्यैव	मिथ्यैव
४२५	१०	क्षद्रा	क्षुद्रा
”	२२	वर्द्धयितं	वर्द्धयितुं
४२७	५	श्वेरचामरम्	श्वेतचामरम्
४२८	२२	कुम्भपतकैः	कुम्भशतकैः
४३३	२	विभ्रतो	बिभ्रतो
४३४	८	पठेनित्यं	पठेन्नित्यं
”	११	व	वा
४३५	२५	तवाधना	तवाधुना
४४०	१५	लक्ष्यै	लक्ष्म्यै
”	१७	लक्ष्यै	”
”	१८	”	”
४४३	८	गृहस्थाणां	गृहस्थानां
”	२०	रूक्ष्म	रूक्ष
”	२४	मूद्ध्नि	मूर्द्ध्नि
४४४	१०	इत्येव	इत्येवं
४४८	”	विविधश्च	विविधश्च
४४९	८	प्रात्य	प्राप्य
४५०	७	शमयायामास	शमयामास
४५१	२	राज्ञः	राज्ञो

४५१	१८	सार्द्धे	सार्द्धं
"	२१	खण्डखण्डं	खण्डंखण्डं
४५२	७	महावाहो	महाबाहो
"	२१	जलवुद्वुद्	जलबुद्बुद
"	२४	निर्वार्य्यते	निवार्य्यते
४५४	६	वाव्यं	त्रायव्यं
"	१२	शोक	शोकं
४५५	३	श्चतुर्दश	श्चतुर्दशः
"	२५	कौशर्कीं	कौशिकीं
४५६	१०	लोभलोह	लोभमोह
४५७	१२	कूङ्कुमेन	कुङ्कुमेन
"	२२	साध्वौ	साध्वी
४५८	८	तेषामूर्द्धश्च	तेषामूर्द्ध्वश्च
"	६	मेदनीम्	मेदिनीम्
"	१४	विभ्रतः	विभ्रतः
४६०	२	त्रिलाचनौ	त्रिलोचनौ
"	८	विचित्रतान्	विचित्रितान्
४६२	१५	अनाथोर्हंश्च	अनाथोऽहश्च
४६५	२६	विजयास्यास्य	विजयस्यास्य
४६७	२०	मन्त्रेपु	मन्त्रेषु
४६८	३	पाञ्चभौक्तिक	पाञ्चभौतिक
"	६	द्धत	द्धती
"	२३	व्यानिाशाय	व्याधिनाशाय
४६९	१३	विश्वना	विश्वाना

४६१	२३	कामधेनूश्च	कामधेनुश्च
४६२	२०	सर्वं	पर्वं
४६५	१२	संक्षभितं	संक्षुभितं
४६६	१०	श्याशानं	श्मशानं
,,	२४	नपेश्वरम्	नृपेश्वरम्
४८२	१२	शुद्राणां	शूद्राणां
,,	२३	वंलम्	बलम्
४८७	१०	शिछच्छेद	शिरच्छेद
४८८	१६	त्रैलक्य	त्रैलोक्य
४९१	१२	धर्शरामो	पर्शरामो
,,	१७	तच्छिच्छेद	तच्छिरच्छेद
,,	१८	च्चेप	शिरक्षेप
,,	१८	तच्छिच्छेद	तच्छिरच्छेद
४९२	६	ब्राह्मणं	ब्राह्मणं
४९३	६	पद्मिनीं	पद्मिनीं
,,	७	विवर्द्धनीम्	विवर्द्धिनीम्
४९४	८	सदायतु	सदावतु
,,	२१	पातूर्द्ध	पातूदुर्ध्वं
४९६	५	विनाशन्यै	विनाशिन्यै
४९७	२०	बधाय	वधाय
५०२	७	शङ्काशै	सङ्कासै
५०६	२१	बिभो	विभो
५०८	८	अव्यर्थं	अव्यर्थ
५१२	६	रद्रव	सद्रव

५१२	१२	पुलकाङ्कित	पु[illegible]
५१३	१३	बलवद्	ब[illegible]
५१५	१०	ध्रुवम	ध्रुवम्
”	२२	कर्त्तं	कर्त्तुं
५१६	२३	महद्वज्ञे	महज्ज्ञे
५१७	२	विश्वगोलोकम्	विश्वगोलकम्
”	२४	शस्थि	शक्ति
५१८	३	[illegible]तिर्मेधा	स्मृतिर्मेधा
”	१८	सम्भमेण	सम्भ्रमेण
५१९	५	लभेत्	लभेद्
५२१	८	गणेशवेनं	गणेशवचनं
५२२	१६	चेव	चैव

इति श्री ब्रह्मवैवर्तमहापुराणस्य ब्रह्म-प्रकृति-गणेशखण्डानां शुद्धिपत्रम् ।

ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु ।

———

